

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ВІСНИК
ЖИТОМИРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 2 (100)

Науковий журнал,
заснований у серпні 1998 року

Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
Житомир
2023

*Видається за рішенням вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка
(протокол № 10 від 26 травня 2023 року).*

Головний редактор

Йоганна Гетка, доктор філологічних наук, професор, керівник відділення Центрально- та Східноєвропейських міжкультурних студій, Варшавський університет, Польща

Відповідальні редактори

Олена Юрчук, доктор філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Галина Гримашевич, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Олег Гирич, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна, Україна

Тетяна Криворучко, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Редактори

Олена Андрушенко, кандидат філологічних наук, доцент, Університет Аугсбурга, Німеччина

Наталія Астрахан, доктор філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Наталія Борисенко, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Юрій Громик, кандидат філологічних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Світлана Ковпик, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української та зарубіжної літератур Криворізького державного педагогічного університету, Україна

Сергій Михида, доктор філологічних наук, професор, Центрально-український державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

Віктор Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Людмила Славова, доктор філологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Лариса Федоренко, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Фелікс Штейнбук, доктор філологічних наук, професор кафедри русистики та східноєвропейських студій, Університет імені Коменського в Братиславі, Словаччина

Наталія Шульська, кандидат філологічних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Катажина Якубовська-Кравчик, доктор Phd з гуманістики гуманістики, ад'юнкт, в.о. завідувача кафедри українистики, Варшавський університет, Польща

Свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 23685-13525 ПР від 27.12.2018 р.

Наукове періодичне видання

Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки: науковий журнал / [гол. ред. Й. Гетка, відповід. редактори О. Юрчук, Г. Гримашевич, О. Гирин, Т. Криворучко]. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2023. Вип. 2 (100). 308 с.

Журнал «Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка» внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з філології – наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.

**Журнал індексується в таких наукометричних базах:
Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory та CiteFactor**

Сайт видання: <http://philology.visnyk.zu.edu.ua/>

Макетування: Кривонос О.М.

Коректори англomовної версії: Гирин О., Криворучко Т.

В усіх статтях збережено орфографію та пунктуацію авторів.

Підписано до друку 28.06.2023 р. Формат 60x90/8. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.

Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 25.9 Обл.-вид. арк 35.6. Тираж 300. Замовлення 35.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua

Україна, 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40. тел. (0412)431195, 431417

ISSN (Print): 2663-7642

ISSN (Online): 2707-4463

© Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2023

Ministry of Education and Science of Ukraine
Zhytomyr Ivan Franko State University

ZHYTOMYR
IVAN FRANKO
STATE UNIVERSITY
JOURNAL

PHILOLOGICAL SCIENCES

Volume 2 (100)

Scientific journal,
founded in August 1998

Zhytomyr Ivan Franko State University Press
Zhytomyr
2023

*Approved for publication by the Academic Council of Zhytomyr Ivan Franko State University
(protocol № 10 dated from 26.05.2023).*

Editor-in-chief

Joanna Getka, Warsaw University, Warsaw, Poland

Co-editor-in-chief

Olena Yurchuk, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Halyna Hrymashevych, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Oleh Hyryn, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Tetiana Kryvoruchko, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Editors

Olena Andrushenko, University of Augsburg, Germany

Natalia Astrakhan, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Natalia Borysenko, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Yurii Hromyk, Lesya Ukrainka East European National University, Lutsk, Ukraine

Svitlana Kovpik, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Ukraine

Serhii Mykhyda, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical university, Ukraine

Viktor Moisiienko, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Liudmyla Slavova, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Larysa Fedorenko, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Feliks Shteinbuk, Comenius University in Bratislava, Republic of Slovenia

Nataliia Shulska, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, Warsaw University, Warsaw, Poland

**Certificate of the Ministry of Justice (Ukraine) on the State Registration of Print Media
KB № 23685-13525 ІІР from 27.12.2018**

Scientific Periodical

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences: scientific journal / [editor J.Getka, co-editor-in-chief O.Yurchuk, H.Hrymashevych, O.Hyryn, T. Kryvoruchko]. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University Press, 2023.
Vol. 2 (100).308p.

«Zhytomyr Ivan Franko State University Journal» is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, which can publish the results of the thesis for a Doctoral and Candidate Degree in Philology – Resolution of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 from September 24, 2020.

The journal is indexed in Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory and CiteFactor

Website: <http://philology.visnyk.zu.edu.ua/>

Modelling: Kryvonos O. M.

Proofreader of English-language Edition: Hyryn O., Kryvoruchko T.

Authors' spelling and punctuation are preserved in the articles.

Signed for printing 28.06.2023 p. Size 60x90/8. Offset Paper. Font Times New Roman.
Risograph printing. Conventional printed sheets 25.9. Printed sheets 35.6. Number of copies 300. Order 35.

Zhytomyr Ivan Franko State University Press

Licence of the Subject of Publishing: Series ZhT № 10 from 07.12.04.

(E-mail): zu@zu.edu.ua

Ukraine, 10008, Zhytomyr, Velyka Berdychivska Str., 40. tel. (0412)431195, 431417

ISSN (Print): 2663-7642

ISSN (Online): 2707-4463

© Zhytomyr Ivan Franko State University, 2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (100)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.09

DOI 10.35433/philology.2(100).2023.7-17

TRANSFORMATION OF ROMANTIC MOTIFS IN J. SCHUMACHER'S MUSICAL FILM THE PHANTOM OF THE OPERA

N. I. Astrakhan*

The article analyses how J. Schumacher's musical film The Phantom of the Opera (2004), based on A. L. Webber's musical, revises some elements of the artistic and aesthetic system of Romanticism. Since the musical was based on the novel of the same name (1910) by a French Romantic writer Gaston Leroux, this multi-step reinterpretation allows one to observe a special perspective of the "end of a century" – to track how the postmodern film adaptation reflects the artistic and aesthetic shifts of the late 18th – early 19th century (when Romanticism emerged) and late 19th – early 20th century (Neo-Romanticism). At the same time, in J. Schumacher's musical film, the forms of art associated with special artistic and aesthetic aspirations (theatre at the beginning of the 19th century, cinema at the beginning of the 20th century) define certain stylistic dominants and become markers of time, its revolutionary and catastrophic changes, as well as moral and aesthetic constants.

While the Romantic concept of the man and art is subject to reduction and profanation in G. Leroux's epigonic novel, the context of postmodern film narration makes it possible both to enrich it with the artistic achievements of a two-century artistic evolution and simplify it to a universal formula. The artistic whole of the musical film The Phantom of the Opera reproduces the motifs peculiar to the brilliant authors of European and American Romanticism (G. G. Byron, E. T. A. Hoffman, V. Hugo, E. A. Poe) and epitomizes the ideals of humanism that reach their maximum in Christianity-inspired Classical Realism of the 19th century. The film neutralizes such traditionally associated with Romanticism oppositions as those of the ideal and reality or the artist and the general public. Art and life interact, creating a prerequisite for mutual understanding, harmonization, and escaping the tragic contradictions of being. This interaction enables reality to open up new opportunities, and art turns out to be the place of salvation and restoration of love-based relationships among people.

Keywords: Romanticism, Realism, postmodernism, reinterpretation, the transformation of motifs, the concept of art.

* Doctor of Philological Science (Dr. habil.), Associate Professor,
Head of the Department of Germanic Philology and Foreign Literature
(Zhytomyr Ivan Franko State University)
astrakhannatala@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4087-2466

ТРАНСФОРМАЦІЯ РОМАНТИЧНИХ МОТИВІВ У МУЗИЧНОМУ ФІЛЬМІ ДЖ. ШУМАХЕРА "ПРИВИД ОПЕРИ"

Астрахан Н. І.

У статті проаналізовано особливості актуалізації елементів художньо-естетичної системи романтизму в музичному фільмі Дж. Шумахера "Привид Опери" (2004), знятому на основі мюзиклу Е. Л. Веббера. Оскільки в основу мюзикла був покладений однойменний роман французького письменника-романтика Гастона Леру, написаний у 1910 році, багатоступенева реінтерпретація дає змогу побачити своєрідну перспективу "кінця століття" – відстежити, як у постмодерній екранізації віддзеркалюються художньо-естетичні зрушення межі XVIII–XIX (становлення романтизму) та XIX–XX століття (неоромантизм). При цьому ті види мистецтва, з якими пов'язували особливі художньо-естетичні сподівання (театр на початку XIX століття, кіно на початку XX століття) у музичному фільмі Дж. Шумахера визначають певні стилістичні домінанти, стають маркерами часу, його революційно-катастрофічних змін і морально-естетичних констант.

Якщо в епігонському романі Г. Леру романтична концепція людини й мистецтва зазнає редукації та профанації, у контексті постмодерністського кінонарративу виникає можливість збагатити її художніми напрацюваннями двох століть мистецької еволюції й водночас спростити до універсальної формули. У художньому цілому музичного фільму "Привид Опери" відтворено характерні мотиви геніальних авторів європейського й американського романтизму Дж. Г. Байрона, Е. Т. Гофмана, В. Гюго, Е. А. По. І водночас втілюються ідеали гуманізму, що досягають максимуму в християнській наснаженості класичного реалізму XIX століття. Характерне для романтизму протиставлення ідеалу й дійсності, миття й загалу у фільмі знімається. Мистецтво та життя взаємодіють, створюючи передумову для взаєморозуміння й гармонізації, виходу за межі трагічних суперечностей буття. Завдяки означеній взаємодії реальність відкриває нові можливості, а мистецтво постає як простір порятунку, відновлення побудованих на любові взаємин між людьми.

Ключові слова: романтизм, реалізм, постмодернізм, реінтерпретація, трансформація мотивів, концепція мистецтва.

Defining the problem. Over time, the study of literature changes approaches to the scholarly understanding of significant phenomena in the history of literature. As it was noted by T. S. Elliot, a new phenomenon in the existing order requires a readjustment of the whole order. Romanticism is traditionally associated with a specific period. Western literary studies define it as a 100-year period from 1750 to 1850. Ukrainian literary studies primarily localize the Romantic era in the first half of the 19th century, while the romantically coloured tendencies in the literature of the late 18th century are considered the so-called *Pre-Romanticism* [5]. Although Romanticism has long ago become a matter of literary history, it continues to influence contemporary artistic consciousness, introducing certain romantic elements newly reconsidered in the context of contemporary artistic discourse.

Unexpectedly, this modernization opens a whole new side of European and American Romanticism, making it possible to view the development of the Western literature and art from a more precise perspective of the interaction between the past and the present.

Analysis of previous research. The period of Romanticism and Romantic artistic and aesthetic system in its relation to the artistic practices of the previous and subsequent literary epochs remain a focus of interest of literary studies in the context of Ukrainian and foreign literature (the works of D. Nalyvaiko [4], B. Shalaginov [9; 10], M. Kalinichenko [1], Y. Nakhlik [6]) and contemporary coverage of theoretical literary problems (N. Kopystianska [3], B. Shalaginov [8; 10]). Latest addressing of Romanticism and Romantic literature and art in general, especially that representing postmodernist (or

metamodernist [12]) artistic practice, requires special attention.

Released in 2004, *The Phantom of the Opera*, J. Schumacher's musical film, based on A. L. Webber's musical of the same name (1986), may serve an illustrative example of this "reanimation" of Romantic artistic thinking. The very nature of the double re-interpretational transformation of the original work, a novel by French writer Gaston Leroux [13; 14], published in 1909–1910, is eloquent and symptomatic. J. Schumacher creates a bright postmodern parable about the essence of human and art, introducing virtually every Romantic artistic motif of the late 18th – first half of the 19th century into his work. Due to this synthesis of motifs, classical Romanticism takes on a different perspective and fully reveals its epistemological potential.

The article aims to research the manifestations of Romantic poetics in their postmodernist reinterpretation in J. Schumacher's musical film *The Phantom of the Opera*.

The methods of the research include cultural, historical, formal, and hermeneutic methods, as well as the elements of intertextual and intermedial analysis.

Results and Discussion. A synthesis of arts was the dream of Romantic artists. They considered music the most romantic art form, "the first language," the Sanskrit of nature itself. In the late 18th – early 19th century, artistic synthesis was carried out at the theatre. It was *Romantische Oper* that marked a rapid spread of new artistic and aesthetic thinking in European culture [11]. By definition, theatre is an intermedial art. A theatre building filled with beautiful music became the symbol of a harmonious world where artists and art reign, where *musica universalis*, which even the Pythagoreans mentioned and which gained new meaning for the Romantics, manifests itself. In *The Phantom of the Opera*, the theatre (Palais Garnier) appears on the cusp of the 19th and 20th centuries against the background of the modernist aesthetic

revolution and changes in the aesthetic paradigm that accompanied revolutionary changes in the development of science, society, and civilization. At the same time, the musical film becomes a cultural event at the turn of the 21st century, creating a three-century perspective for artistic *fin de siècle*.

The film opens with an auction in the theatre. What is left of the past wealth of theatrical life is being sold; the golden age of the theatre has given way to decline. The variety of colours is restored by the artistic retrospective (it is 1870 in the film and 1881 in the novel and musical) and restoration of theatrical stylistics, strikingly bright against the background of a new style of the early 20th century, the times of World War I. This is the style of black-and-white silent films, laconic and concise (individual lines of the characters in the auction scene are associated with captions). The Romantic contrast principle is applied within the stylistic harmony of the film at the level of generalization: the change of particular historical epochs correlates with the change of artistic eras and aesthetic paradigms. The movement from the theatrical synthesis to the cinematic one in the early 20th century was perceived as impoverishment, as a movement from art to reality, from fiction to documentary evidence, which is where cinematography began. It is significant here how one of the Lumière brothers' first films demonstrated the arrival of a train at La Ciotat (1896). A modern viewer might perceive its onrushing movement as a symbol of time passing through space, pointing at the risks of civilizational innovations that bring acceleration and set humanity aside. Needless to say, the development of cinema art was from the beginning to the present accompanied by new enormous possibilities, including intersemiotic translation of the works of any (without limitation) existing branches of art into the cinematographic language. However, the "documentary" component remains an essential element of the aesthetics of a feature film and a significant factor of

its conventionality. It manifests itself even when the "evidence" provides more information about technological possibilities of creating an illusion (so-called "special effects") than about people, buildings, and landscapes.

The cinema aesthetics that replaced the theatrical one and the car in the shot are the markers of World War I. It was the time of disillusionment when the decadent doubt about the value of art, a great artistic illusion, was replaced by the aesthetic "revolution" of modernity. Thus, in the context of the current postmodern situation, the authors of the film actualize the problem of art, its essence and purpose, which gains a special meaning in the early 21st century. It is no coincidence that the film culminates with the destruction of the theatre as a space of art, with a fire in the theatre building, which in some shots resembles a giant ship with portholes. According to the scriptwriters' idea, a large theatre chandelier, specially designed for the shooting, falls and goes out in the climactic scene, like the sun, without which this artistic world is doomed to die. But in another artistic space, the space of J. Schumacher's musical film, the chandelier finds itself in its place again, glowing brightly in the theatrical sky of the artificial, human-made world revived by a new artistic effort.

The decline (destruction) and revival of art, a complex multilevel problem of the artistic relay race, is reflected in one of the central motifs of the work. The mystery of art as one of the central themes of Romanticism is solved here by the reconstruction of Romantic mythological thinking. Romanticism can be defined as one of the global mythological systems, one of the influential, ideology-based mythologies of the modern era, a specific interpretative system that sets the vectors for understanding life and artistic phenomena. According to Claude Lévi-Strauss, a myth is based on a special mode of thought, the so-called "logic of bricolage". It implies combining opposites, replacing one pair of opposite

notions or images with another, which leads to the gradual exhaustion of epistemological impulse.

The images of the Phantom of the Opera and the theatre as the space of his existence develop according to this logic. The lower and upper parts of the theatre correspond to the vertical Romantic opposition of the inferior and sublime [2]. The Phantom's home, the territory of his creative existence, is the deep dungeons of the theatre, where he hides from prying eyes and tries to bring Christine. The roof of the theatre is put in contrast with the bottom. It is where Christine and Raoul talk about love, and the Phantom realizes his love failure for the first time. The horizontal plane of the theatre is also divided according to the "logic of bricolage". The boundary is a mirror, the door opened by the Phantom to lead Christine into his world behind the looking glass. The Romantic image of the Phantom corresponds to this spatial layout of oppositions. He is frightening like an unfathomable abyss of evil he falls into after committing a murder. At the same time, he can reach the heights of the spirit through his creative work as a composer, musician, architect, and constructor; the theatre is the creation of his genius. On the one hand, the Phantom is isolated from human society, contrasted with it. On the other hand, he constantly and in various ways attempts to interact with other people, crossing the boundary between "the world behind the looking glass" and "reality," between the world of art and life. The essence of the image of the Phantom shows itself through contrasting making with destruction, creative work with crime, genius with insanity. The Phantom of the Opera is extremely ugly and beautiful at the same time; the evil and divine meet in him to start a fight.

Constructing the image of the central character in this manner is based on the experience of Romantic art. All of the Phantom's main features have roots in the significant images of Romantic literature. For example, E. T. A. Hoffmann's favourite characters are enthusiasts, musicians, and

composers, sensitive artists of genius who are misunderstood by society and suffer from the fear of madness. It was Hoffmann who created a Romantic interpretation of the image of Don Juan as a fortunate man, richly endowed with vitality, unable to accept public morals and marriage, which clips the wings of love.

The Byronic hero opens another aspect of the Romantic personality. It is not only a disillusioned man who has lost faith in the possibility of happy love and grieves for the unachievable harmonious existence but also a rebel against the authority of God and society who feels guilty and painfully realizes his involvement in evil. It is not only pilgrim Childe Harold and noble Prometheus but also Cain and Manfred, culprits responsible for the losses of human lives, criminals trapped by their destructive passions.

The Phantom appears to be a mystery to solve, similarly to the characters from Edgar Allan Poe's short stories, whose mysterious appearance and behaviour are strikingly irrational and whose actions defy common sense. Poe was the first to research into the emotion of fear of death and the very phenomenon of death, the meaning of which hides the meaning of life.

The very principle of grotesquely combining the uncombinable in one image is also inherited from Romantic literature and is associated, in particular, with Victor Hugo's aesthetics. The connection between Quasimodo and Notre-Dame de Paris is reflected in the connection between the Phantom and the Opera House. For Hugo, who named his novel after an architectural monument, the thought that the arts evolve through the alternating predominance of one of them over the others was of utmost importance. In this regard, architecture was supposed to be replaced by literature that expresses certain ideals capable of making the general public and every particular person better. This is another thought essential for the creators of the film *The Phantom of the Opera*. Architecture was

replaced by literature; the theatre was likewise replaced by cinematography, which is now being overshadowed by the aesthetics of a clip, a peculiar quintessence of performance, a modern variant of the synthesis of arts, subordinate to the needs of today's popular art. Hugo conceptualized man as the combination of an angel and a beast and developed the plot of a demonic creature's transformation under the influence of love for a heavenly, sublime woman's soul.

Depicting a demonic character in love, genetically related to the Byronic hero, is one of the central themes in Mikhail Lermontov's oeuvre.

Therefore, the image of the Phantom of the Opera synthesizes virtually all the features of the classical Romantic characters. This synthesis is based on the deep understanding of Romanticism from a particular perspective created by the further development of literature and art. The creators of the musical film carry out a fundamental rethinking of the motifs of the novel *The Phantom of the Opera* by the French writer Gaston Leroux, published in the early 20th century. The novel not so much developed the traditions of Romanticism as replicated Romantic clichés using the stereotypes of Romantic artistic thinking in order to affect the readers emotionally: to strike with the central character's mysteriousness, fascinate with the ominous atmosphere of the dungeons under the theatre, thrill with the main characters' romantic feelings, and engage the reader in solving a detective case.

The musical and the musical film based on it simplify the literary material to the succinctness of a mathematical formula, bringing the novel's composition to the just proportions of poetry and harmony of music. There remains only one instead of the two de Vigny brothers, the numerousness of female images has been reduced to the most essential four (Christine, Carlotta, Madame Girya, and her daughter Meg), excessive details have been removed, the space has been narrowed and filled with symbols, the time has been compressed, and

accentuated retrospective composition has been introduced. Plot motifs are reorganized so that each episode can gain particular significance. The music, which serves as a means of both narration and depiction, is consistent with Leroux's description: on the one hand, it is simple and easily understandable; on the other hand, it is amazingly charming, sublime, and sophisticated, able to unite extremes into one inspirational flow. This is how the poetic formula of Romantic art comes into existence. It is not just a postmodern game with Romantic aesthetic rules and poetic features; it is how the Romantic artistic experience is entering our present, how it can be modernized in accordance with topics relevant nowadays and current challenges that serious art must address.

The questions about the essence of a human and art are in accordance with the central character's image. Gaston Leroux's novel featured the opposition of the angelic and bestial, divine and demonic as well. Ugly Erik appears as a combination of two extremes: he is at the same time a musician, talented and admirable, and a criminal, frightening and repulsive; an unfortunate sufferer, a victim of circumstances one cannot but sympathize with, and an insane tyrant who makes other people suffer. These contrasts in Leroux's novel appear to be excessive. Romantic techniques are not only turned into stereotypes here – they are carried to the point of an almost caricature exaggeration, even absurdity.

There is no such hypertrophy of extremes in Joel Schumacher's musical film; there are lifelike characters and feelings developing in dynamics. It is clear why the Phantom found himself in the space of evil and then had to confine his existence to the boundaries of the theatre, and it is understandable that Christine believed in the Angel of Music her deceased father, a violinist, had sent to her. The heroes find themselves in the sphere of the highly productive intersection of art and life. Art proves able to turn ugliness into beauty, and life

allows good to neutralize evil with mercy, love, and faith. Creative work and love, which are inseparable from each other, develop at the crossing of life and art. The musical film sets all axiological emphases without a single false note. The three main characters move towards each other, forming not a "love triangle" but a circle of sympathy and understanding.

Accumulated by Realism, the experience of artistic cognition of the nature of evil, its spiritual and social roots and consequences allows the authors of the musical film to place moral emphases accurately. Firstly, a person becomes evil under the influence of other people's attitudes and the necessity to act in the paradigm predetermined by already existing evil – to repay evil with evil (the first murder committed by the young Phantom in response to cruel treatment). Secondly, materialized evil that reaches its maximum in murder isolates the murderer from human society, condemns him to tragic loneliness, and initiates personal self-destruction (the Phantom's lonely, gloomy, almost afterlife existence in the theatre catacombs). Thirdly, if repentance does not come immediately after the crime, the latter is repeated; evil is neutralized by repentance, which is always encouraged by other people who restore the relationship with the criminal one way or another (the attempt of self-sustaining revival is interrupted because of Christine and Raoul but then restored due to them).

The ways of addressing the problem of the correlation between crime and brilliance are also suggested by Realist art. From the perspective of Romantic consciousness, greatness and genius can be inherent in a villain since the Romantic personality does not adhere to the rules or respect the laws, goes beyond the possibilities given by life, breaks into the space of death. Instead, Realist art states that "villainy and genius sit ill together." Evil is incompatible with creating: it ruins everything, including the villain himself.

On the other hand, creative work, which reaches its full potential in art, creates – a work of art, the artist himself, new horizons, and the possibility of harmonizing everything that exists.

When the body of Joseph Buquet, killed by the Phantom, appears above the theatre stage, the performance stops, the boundary between life and art disappears, and reality takes over the conventionally separated space of a work of fiction, proclaiming the rule of universal laws. The coordinate system the Phantom is depicted in is changing; these changes predetermine the internal drama of J. Schumacher's musical film. The antithesis *Phantom of the Opera – Angel of Music*, which highlights the incompatibility of eternal subordination to death with eternal life, gives way to the antithesis *genius – insane*, which is related to the contrast between creation and destruction, a person's corresponding to the notions of the divine or diabolic. Ultimately, the above-mentioned antitheses come down to the pair *creator – monster (beast)*. It leads to identifying the Phantom as a human being who, similarly to any other person, above all, needs compassion and love with which endless possibilities of divine creation, including spiritual resurrection, rebirth after spiritual death, and liberation from evil, are connected.

The image of the Phantom is central both for Gaston Leroux's novel and its artistic interpretations, A. L. Weber's musical and its musical film adaptation by J. Schumacher. In the rather epigonic novel by the French Romantic writer, the Phantom of the Opera – the Angel of Music – the Voice – Erik, the architect of the theatre building and an opera composer, are different masks of a man disadvantaged by his ugliness. They help him keep other people under his control by intimidating, tempting, and deceiving them. This character, who is in his element with evil and repeated murders, is unambiguously ruthless and cruel. As for Erik's creative talent, it is also questionable since there is some dichotomy here. Leroux mentions that Erik's music and singing bring harmony

and salvation; they do not deceive those who believe them. However, Erik's "architecture" is tricky: its traps lead to a torture chamber.

The torture chamber, a mirror room that creates an illusion by repeating and reflecting the same image, also turns into a symbol. The malignant illusion creates misconceptions, disorients to time and place, drives into the dead end of unjustified hopes, and ultimately leads to the death of the soul and suicide of the victim, just as was intended. The mirror room is a maze in which one loses an adequate vision of the world and themselves, suffering unnecessarily. Today it can be perceived as a symbol of modern art or, more precisely, a simulacrum that pretends to be art, even though it is not. It is no coincidence that Raoul and the Persian, once in the torture chamber, experience thirst that remains unslaked. An illusion created on the basis of repetition and replication, designed to disrupt the natural settings of perception and understanding, cannot slake the thirst by providing the person with pure water of truth. The mirror room does not presuppose the emotional solidarity of the "author" with the victim of the illusion. The author watches the victim suffer and die from the sidelines as if it were a show.

When he was working on his film *Solaris*, film director A. Tarkovsky is known to have intended to create a mirror room. It was supposed to symbolize the heroes' meeting with themselves and their conscience, finding their true selves. The necessary scenery was designed at the director's request. It was a room of an ordinary shape that reflected only those inside it. However, the actors involved in the filming were so uncomfortable being in the room that the director abandoned his idea. True art cannot be cruel since it is inspired by compassion, the ability to empathize with another person's suffering and to look at the world through their eyes. Cruelty destroys art, turning salvation into crime.

Expectedly, the room in Erik's secret house where Christine is staying and the

torture chamber in the opera house dungeons are adjacent. Erik's despair and hope that he can be loved as he is cannot but provoke compassion. However, horror is the main emotion that Gaston Leroux tried to evoke in the readers, concentrating the flavour of the Gothic novel in his work as much as possible. Erik attempts to force Christine to stay with him, tries to profit from her feelings, luring her into the dead end of the dungeons and threatening her with a disaster in which many people will die. His purpose is to live like everyone else, hide his ugliness under a mask, marry Christine at the Church of the Madeleine (it is where the wedding of Georges Duroy, a hero of the famous novel by G. de Maupassant, takes place), and make a comfortable living from his art.

Conclusions and directions for future research. Transformation of motifs and images and reduction of the "superfluous" in the film make the image of the Phantom more psychologically plausible (from the perspective of realist understanding) and, at the same time, increase the possibilities of symbolization and generalization. The character remains romantically tragic, and it is he who primarily suffers from his involvement with evil; love is perceived as his hope for salvation. In our opinion, the most significant are the following aspects of symbolization of the image of the Phantom in J. Schumacher's musical film:

1) Art is born from suffering and despair as a way to overcome them, to defeat evil and its consequences in the human spiritual existence. A real work of art is a drama with God, a religious drama, according to J. Tischner [7]. The creators of the musical film *Phantom of the Opera* have managed to achieve this "dramatic" quality.

2) Art is nobly selfless and full of love for every person. Its purpose is to give and save. By giving beauty and harmony, art paves the way for the salvation of the human soul, freeing it from the captivity of evil and death. An attempt to subordinate it to any self-serving purpose leads to the destruction of art.

In its highest form, pragmatism means violence against another person, physical and spiritual manipulation, treating people as things, ignoring and destroying the personality. The Phantom fails to turn other people into puppets, to replace Christine with a doll in a wedding dress. *Don Juan Triumphant* is a symbol of the defeat of art, the superiority of passion over love and strength over compassion. The victory of love is quiet and discreet, often mistaken for defeat. Such a victory leaves no one defeated and brings people together in a benign society.

3) Art requires both putting on and taking off a mask. The Phantom puts on the mask of Don Juan to tell about his feelings, pain, despair, and hope. This is what any author does when he creates characters and tells a story. However, it is done to discover the truth about oneself and the world, find one's true face, and learn the truth about the inner self, no matter how unattractive it may be. Art is fiction, fantasy, which paradoxically leads to confession and self-disclosure. The film's climax is when Christine, in front of the audience, removes the Phantom's mask during the production of *Don Juan*. Her gesture is full of love and compassion. By removing the mask and showing who is hiding under it, she turns the Phantom to all people and, at the same time, gives him a cue that the hunt for him has begun, provokes the last escape and final discovery of his "self," lost in the labyrinths of passion.

The same can be said about love: everyone strives to be consistent with the ideal image created by their loved ones and to hide their shortcomings from them. However, love is impossible without nakedness, including the spiritual one; it tears off the masks, revealing the person's true face and the true magnitude of the personality. Due to the experience of Realist art, this unity of creativity and love, which existed only in its spiritual and ideal plan for Romanticism, acquires very specific real-life dimensions and asserts the

possibility but also the difficulty of achieving happiness.

4) Art is born in the space of death as a counteraction to it. Because of the evil (sin) that leads to death, there arises a need for resurrection, a real work of art becoming a ground for it. According to the literature of Classical Realism, art always meditates on death and thus always creates life. So, within the framework of art, the spiritual overcomes the physical, evil and death are made impossible; human returns to God through repentance and forgiveness, which come through the compassion and love of other people and can be seen in the ability to forgive. The Phantom thus leaves the space of death owing to Raoul's and Christine's involvement in his life. And the art of opera, which has lost its former popularity and power over modern audiences, is given a new life in A.L. Webber's musical and, especially, in J. Schumacher's musical film.

Something similar happens to Romanticist traditions. By using the possibilities of contemporary postmodern art with its free game appeal to any artistic and aesthetic paradigms of the past and any works representing them, the film score composer and director make Romanticism sound in a new way, incorporating it in a living artistic process that meets the actual needs for the search for truth today. The Romantic synthesis achieved by the authors of the musical film *Phantom of the Opera* helps to discover, in a way, the quintessence of Romanticism, its DNA formula. The latter makes it possible to discern the influence of the Romantic worldview,

aesthetics, and poetics on modern works of art, and on the other hand, shows how far this art has moved away from 19th-century Romanticism, how it reinterpreted its guiding principles, overcame the extremes it demonstrated, and went beyond the dead ends outlined by it.

Modern consciousness does not see art as anything opposed to real life. It is a necessary part of this life that reflects the whole. Similarly to life in general, art faces the threat of simulacrization, brutalization, and being turned into a mirror maze where it is impossible to meet the other and discover oneself. This discovery of the other, non-existent for Romantic consciousness, was at the core of the movement from Romanticism to Realism in 19th-century art. The main discovery of Realist art of the 19th century, humanism, namely, compassion and understanding, love and forgiveness addressed to every person, became a salvation, a release from the captivity of self-centered self-affirmation and self-reflection. The return to realist humanism is inevitable, no matter how the aesthetic revolutions and counter-revolutions of the 20th and 21st centuries will revise it. The union of the Romantic vertical (heights and depths, ups and downs in human existence) and Realist horizontal (benign connections between people based on love and understanding) opens the way to harmony, overcoming the crisis of artistic and historical life. This opens up new perspectives for the artistic practice and its scientific understanding.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Калініченко М. М. Американський Ренесанс в контексті популярної культури Сполучених Штатів першої половини XIX сторіччя. Рівне: О. Зень, 2017. 208 с.
2. Копистянська Н. Х. Вертикаль у філософському та соціальному плані художнього твору. *Літературознавство та культурологія*: Зб. наук. ст. 2000. Вип. 1. С. 3–10.
3. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія. Львів: ПАІС, 2005. 368 с.
4. Наливайко Д. Шевченко, романтизм, націоналізм. *Слово і Час*. 2006. № 3. С. 3–21.
5. Наливайко Д., Шахова К. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму: Підручник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. 416 с.
6. Нахлік Є. К. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Національна Академія Наук України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, Львівське відділення. Львів, 2003. 568 с. (Літературознавчі студії; вип. 8).

7. Тішнер Ю. Філософія драми / пер. з польської Т. Павлінчук. Київ: Дух і літера, 2019. 304 с.
8. Шалагінов Б. Б. Романтичний словник: до історії понять і термінів раннього німецького романтизму. Київ: НаУКМА, 2010. 136 с.
9. Шалагінов Б. Б. Романтики і модерністи: нариси з історії німецької літератури та естетики XIX–XX століть. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2020. 232 с.
10. Шалагінов Б. Б. Шекспір і Моцарт у романтичному мистецькому каноні. *Всесвіт*. 2010. № 5–6. С. 220–224.
11. Шалагінов Б. Б. Амадей Гофман і Амадей Моцарт: іще раз про музичність романтичної прози. *Слово і Час*. 2012. № 8. С. 15–20.
12. Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism / R. van den Akker, A. Gibbons, T. Vermeulen (eds.). Lanham: Rowman & Littlefield, 2017. 260 p.
13. Shah, Raj. No Ordinary Skeleton: Unmasking the Secret Source of Gaston Leroux's *Le Fantôme de l'Opéra*. *Forum for Modern Language Studies*. Vol. 50. Issue 1. January 2014. P. 16–29, <https://doi.org/10.1093/fmls/cqt048>
14. Shah, Raj. *The Publication and Initial French Reception of Gaston Leroux's Le Fantôme de l'Opéra*. *French Studies Bulletin*. Oxford University Press. Vol. 37, n° 138, printemps 2016. P. 13–16. <https://doi.org/10.1093/frebul/ktw004>

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kalinichenko, M. M. (2017). Amerykanskyi Renesans v konteksti populiarnoi kultury Spoluchenykh Shtativ pershoi polovyny 20 storichchia [American Renaissance in the context of popular culture of the United States of the first half of the 20th century]. Rivne: O. Zen. 208 p. [in Ukrainian].
2. Kopystianska, N. Kh. (2000). Vertykal' u filosofskomu ta sotsialnomu plani khudozhnoho tvoriv [The vertical in the philosophical and social aspects of the work of art]. *Literaturoznavstvo ta kulturolohiia: Zb. nauk. st.* Vol. 1. P. 3–10. [in Ukrainian].
3. Kopystianska, N. Kh. (2005). Zhanr, zhanrova systema u prostori literaturoznavstva: monohrafiia [Genre and genre system in literary studies: monograph]. Lviv: PAIS. 368 p. [in Ukrainian].
4. Nalyvaiko, D. (2006). Shevchenko, romantyzm, natsionalizm [Shevchenko, Romanticism, nationalism]. *Slovo i Chas*. Vol. 3. P. 3–21. [in Ukrainian].
5. Nalyvaiko, D., Shakhova, K. (2001). Zarubizhna literatura 19 storichchia. Doba romantyzmu: Pidruchnyk [Foreign literature of the 19th century. The age of Romanticism: Textbook]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. 416 p. [in Ukrainian].
6. Nakhlik, Ye. K. (2003). Dolia – Los – Sudba: Shevchenko i polski ta rosiiski romantyky [Dolya – Los – Sudba: Shevchenko and Polish and Russian Romanticists]. Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy, Instytut literatury im. T. H. Shevchenka, Lvivske viddilennia. Lviv. 568 p. (Literaturoznavchi studii; Iss. 8). [in Ukrainian].
7. Tischner, J. (2019). Filosofiiia dramy [The philosophy of drama] / transl. from Polish by T. Pavlinchuk. Kyiv: Dukh i litera. 304 p. [in Ukrainian].
8. Shalaginov, B. B. (2010). Romantychnyi slovnyk: do istorii poniat i terminiv rannoho nimetskoho romantyzmu [Romantic dictionary: on the history of notions and terms of early German Romanticism]. Kyiv: NaUKMA. 136 p. [in Ukrainian].
9. Shalaginov, B. B. (2020). Romantyyky i modernisty: narysy z istorii nimetskoi literatury ta estetyky 19–20 stolit [Romantics and modernists: essays on the history of German literature and aesthetics of the 19th – 20th centuries]. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". 232 p. [in Ukrainian].

10. Shalaginov, B. B. (2010). Shekspir i Motsart u romantychnomu mystetskomu kanoni [Shakespeare and Mozart in the Romantic artistic canon]. *Vsesvit*. Vol. 5–6. P. 220–224. [in Ukrainian].
11. Shalaginov, B. B. (2012). Amadei Hofman i Amadei Motsart: ishche raz pro muzychnist romantychnoi prozy [Amadeus Hoffmann and Amadeus Mozart: once again about the musicality of Romantic prose]. *Slovo i Chas*. Vol. 8. P. 15–20. [in Ukrainian].
12. *Metamodernism: Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism (2017)* / R. van den Akker, A. Gibbons, T. Vermeulen (eds.). Lanham: Rowman & Littlefield. 260 p. [in English].
13. Shah, R. (2014). No Ordinary Skeleton: Unmasking the Secret Source of Gaston Leroux's *Le Fantôme de l'Opéra*. *Forum for Modern Language Studies*. Vol. 50. Issue 1. January. P. 16–29. <https://doi.org/10.1093/fmls/cqt048> (reference date: 23.03.2023). [in English].
14. Shah, R. (2016). *The Publication and Initial French Reception of Gaston Leroux's Le Fantôme de l'Opéra*. *French Studies Bulletin*. Oxford University Press. Vol. 37. No 138. P. 13–16. <https://doi.org/10.1093/frebul/ktw004> (reference date: 23.03.2023). [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 01.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 821.162.1-2 : 821.133.1-2
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.18-27

"НОСОРОГИ" ЕЖЕНА ЙОНЕСКО Й "ТАНГО" СЛАВОМИРА МРОЖКА: ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

В. С. Білявська*, А. В. Усатий**

У статті на прикладі п'єс "Носороги" Е. Йонеско й "Танго" С. Мрожка, які традиційно вважаються класичними зразками європейської драми абсурду, проаналізовано характерні риси організації художнього часу та простору. В основі природи драми абсурду лежить руйнування сценічної ілюзії, що проявляється в різних формально-змістових категоріях, серед яких ключова роль належить хронотопу.

Спільним для драм обох авторів є часопростір, який можна здебільшого охарактеризувати як умовний, невизначений і без конкретно-історичних прикмет. Дійові особи, які функціонують у такому хронотопі, є певною мірою абстрактними, позбавленими індивідуальних рис. У драмі "Носороги" час окреслено лише побіжно в ремарках, що робить неможливим визначення історичного виміру й переносить глядача у своєрідне умовне безчасся, акцентуючи універсалізм задуму. Художній простір, підпорядковуючись загальній логіці сюжету, з кожною дією згущується, стискається від розмірів майдану провінційного містечка до кімнати, а головний герой, опиняючись у глухому куті, усвідомлює свою приреченість та єдину можливу потребу боротьби за збереження власної людської природи.

У драмі "Танго" простежуємо змішання часових пластів у довільний спосіб, що додатково підкреслено специфічним конструюванням простору, основною ознакою якого є хаотичність. Дія перша та друга представляє вітальню солідного помешкання польської міщанської родини початку двадцятого століття, проте всі елементи інтер'єру зперебувають у цілковитому безладі, що є відбиттям анархічності поглядів героїв, уседозволеності та нівелювання традицій. У дії третій натомість бачимо попередню вітальню, у якій панує лад та затишок, проте саме такий показово впорядкований простір яскраво контрастує з намаганням зробити смерть і насильство невід'ємною частиною ідеології.

Ключові слова: театр абсурду, драма абсурду, Е. Йонеско, С. Мрожек, часопростір.

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
wiktoria11288@gmail.com
ORCID:0000-0002-4450-2278

** кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
Usatij@i.ua
ORCID:0000-0001-9661-635X

"THE RHINOCEROS" BY EUGÈNE IONESCO AND "TANGO" BY SLAVOMYR MROŽEK: SPECIFIC FEATURES OF THE SPACE-TIME ORGANIZATION

Biliavska V. S., Usatyi A. V.

The article analyzes the characteristic features of organizing artistic time and space on the example of the plays "Rhinceros" by E. Ionesco and "Tango" by S. Mrozek, which are traditionally considered classic examples of European theatre of the absurd. The basis of the nature of the theatre of the absurd is the destruction of the stage illusion, which manifests itself in various formal and content categories, among which the key role belongs to the chronotope.

Common to the dramas of both authors is the space-time, which can mostly be characterized as conditional, undefined and without specific historical signs. Actors who function in such a chronotope are to a certain extent abstract, devoid of individual features. In the drama "Rhinceros" time is outlined only cursorily in the remarks, which makes it impossible to determine a specific historical dimension and transports the viewer into a certain kind of conditional timelessness, emphasizing the universality of the idea. The artistic space, subject to the general logic of the plot, thickens with each action, shrinks from the size of the square of a provincial town to a room, and the main character, finding themselves in a dead end, realizes their doom and the only possible need to fight for the preservation of their own human nature.

In the drama "Tango" the mixing of time layers can be traced in an arbitrary way, which is additionally emphasized by a specific construction of space, the main feature of which is chaos. The first and second acts represent the living room of a solid residence of a Polish middle-class family of the early twentieth century, but all the interior elements are in complete disarray, which is a reflection of the anarchic views of the characters, permissiveness and leveling of traditions. In the third act, instead, we see the previous living room, in which order and coziness reign, but this very demonstratively ordered space contrasts sharply with the attempt to make death and violence an integral part of the ideology.

Keywords: theater of the absurd, drama of the absurd, E. Ionesco, S. Mrozek, space and time.

Постановка наукової проблеми.

Однією з причин виникнення та поширення художніх явищ, які М. Есслін пізніше об'єднав спільною назвою "театр абсурду", стала глибока екзистенційна криза і, як наслідок, утрата аксіологічних орієнтирів, загальноприйнятих моделей суспільної поведінки та зрозумілих матриць людського буття. А. Камю охарактеризовує світовідчуття тогочасної людини як "чужинця", вигнання якого є "непозбутнє", оскільки вона "позбавлена пам'яті про втрачену батьківщину або надії на землю обітовану" [3]. Це й породжує почуття абсурду, джерелом якого є розлад між людиною та її життям. Подібні тенденції були помітні у творах представників багатьох національних літератур ХХ ст., серед яких можна виокремити французьких, англійських, американських, польських та інших авторів. Соціально-політичні катаклізми останніх десятиріч, вплив яких розхитує й без того нестабільну картину світу сучасної людини, подекуди ще

більше загострює згаданий французьким філософом розлад, надаючи абсурдистським тенденціям актуального звучання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави зазначити, що європейські літературознавці продовжують активно осмислювати феномен абсурду як у теоретичному вимірі, так і на конкретному національному матеріалі. Однією з найбільш ґрунтовних праць вітчизняних науковців останніх років є монографія Є. Васильєва [1], присвячена жанровій динаміці сучасної драматургії, у якій автор зокрема звертається до проблеми типологічного розмежування понять "театр абсурду" й "театр парадоксу". У польському літературознавстві поетику абсурду та парадоксу досліджував Е. Касперський. Видатний польський теоретик стверджував, що "в епістемологічному контексті абсурд ставав кульмінацією та конденсацією темряви, яка причаїлася в парадоксі, вступаючи в різкий конфлікт зі знаннями,

продиктованими здоровим глуздом, досвідом, розумом, наукою"¹ [9]. Д. Клімчак представив різновекторні спроби термінологічного дешифрування поняття "абсурд" та дослідив особливості бачення драми й театру в авангардизмі та постмодернізмі [10].

Безпосередньо до аналізу творчості Е. Йонеско зверталися Т. Конєва [6], В. Мартинюк [7], О. Семак [8], Н. Тарасова [6] та інші науковці, тоді як драми С. Мрожка не досліджували окремо та згадували побіжно, переважно в загальному контексті театру абсурду – праці Д. Капелюха [4], І. Комінярського [5]. Стаття польської авторки А. Мунтяну присвячена порівняльній характеристиці світоглядних концепцій у драмах обох митців [12]. Запропоновані для аналізу твори не ставали об'єктом типологічного зіставлення з позиції хронотопу у світлі теорії абсурдизму ані в українському, ані в польському літературознавстві.

Мета дослідження полягає в аналізі часопросторових характеристик драми "Носороги" Е. Йонеско й "Танго" С. Мрожка, окресленні спільних рис, продиктованих поетикою абсурду, та виокремленні відмінностей, які становлять собою вияв оригінального ідейного задуму та основу неповторного авторського стилю.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В основі природи драми абсурду, за визначенням Є. Васильєва, є руйнування сценічної ілюзії, оголеність первинної умовності мистецтва, а також "штучність" (сконструйованість) твору [1: 182], що досягається численними авторськими прийомами та проявляється в різних формально-змістових категоріях, серед яких ключова роль належить хронотопу.

У драмі "Носороги" Е. Йонеско час окреслено побіжно в ремарках до дії першої: "Це неділя, майже опівдні, влітку" [2: 437] і другої: "Над дверима

начальника відділу годинник, що показує дев'ять годин три хвилини" [2: 462]. Подібний підхід робить неможливим визначення конкретного історичного виміру й переносить глядача/читача у своєрідне умовне безчасся, акцентуючи універсалізм задуму. Проте наявність церковної дзвіниці та дзвонів у дії першій, які спочатку "бамкають, <...> а з підняттям завіси за хвилю стихають" [2: 438], стають вихідною точкою в розвитку дії та підкреслюють безповоротність майбутніх метаморфоз персонажів. Протягом усього твору часові характеристики, які формально проявляються у визначеннях "вчора була неділя", "вчора ввечері", "сьогодні", "після обіду", "до сніданку", "завтра вранці" дають змогу сегментувати сюжет на три частини: неділя (перша поява носорогів), що в композиційному вимірі відповідає дії першій, а в просторовому – церковному майданові; понеділок (події в конторі й перевтілення Жана, свідком якого став Беренже), – дія друга, контора та Жанова домівка; а також вівторок (перетворення Логіка, Дудара та Дезі), – дія третя, кімната Беранже. Це забезпечує високий рівень динаміки та підкреслює швидкість невідворотних змін, посилюючи відчуття загрози й безсилля перед обличчям абсолютного зла, утіленням якого стали знайомі та близькі головному герою люди. Відчуття туги, тривоги, неспокою були характерні для багатьох драм автора, адже, на думку А. Мунтяну, джерело театру Е. Йонеско "полягає в смутку людини, яка постійно розмірковує про смерть, в її бунті проти своєї кінечної екзистенції та усвідомленні того, що її супротив є безглуздом, оскільки він завжди завершується лише поразкою" [12: 386], що перегукується з ідеями А. Камю.

Художній простір, підпорядковуючись загальній логіці сюжету, з кожною дією згущується, стискається до розміру кімнати, а головний герой, опиняючись у глухому куті, усвідомлює свою приреченість та єдино можливу потребу боротися за

¹ (Тут і надалі всі цитати з наукових і художніх текстів польською мовою подано в перекладі Вікторії Білявської).

збереження власної людської природи. На початку твору ми бачимо схематично окреслений майдан провінційного містечка з усією притаманною йому атрибутикою: двоповерховий будиночок із бакалійною крамницею, дзвіниця, кав'ярня з терасою, на якій "чимало столів і стільців, що висуваються майже до середини сцени. Біля стільців на терасі запилюжене дерево. Небо блакитне, світло яскраве, стіни дуже білі" [2: 437]. Ідилічно-спокійний містечковий простір із розміреним ритмом життя його мешканців гостро контрастує з хаосом та сум'яттям, яке викликає перша поява носорога. Замкнений і зрозумілий простір міста, позначений маркером "свій", дарує мешканцям відчуття оманливої безпеки, тому на зауваження Жана: "Де се видано? Носоріг, що гуляє собі містом, – це вас не дивує? Такого не можна дозволити! – Беранже позіхає та спокійно відповідає: "Не переймайтеся так, він до нас не дістане" [2: 444].

Серед найбільш поширених у театрі ХХ ст. прийомів, що забезпечують руйнування ілюзії сценічного мистецтва та підсилюють схематичність сконструйованого драматургом художнього простору, є введення в текст п'єси автора як умовної дійової особи [1: 182]. Жан, який дорікає другові за низький рівень виховання та культури, дає пораду: "Замість марнувати всі гроші на горілку, чи не ліпше придбати квитки в театр і подивитися цікаву виставу? Ви хоч знаєте, що таке авангардистський театр, про який зараз стільки говорять? Чи ви бачили п'єси Йонеско? Беранже (до Жана): На жаль, ні! Чув тільки про нього. <...> Жан (до Беранже): Зараз якраз ставлять одну. Неодмінно підіть. <...> Беранже: Це буде чудовий вступ до артистичного життя нашої доби" [2: 451]. Хоча образ самого Е. Йонеско відсутній у драмі, але згадка про його постать значно посилює ефект умовності, що була для автора не самоціллю, а засобом художнього опанування дійсністю [1: 182]. Характеристика ж автора як одного з

найгеніальніших драматургів сучасності, який має суттєво повпливати на культурний розвиток головного героя, надає додаткового відтінку іронії, зважаючи, що дія перша закінчується словами Беранже: "В мене надто тяжко на серці <...>. Окультурюсь якимось іншого разу. (Бере чарку коньяку й п'є)" [2: 461].

Художній простір дії другої картини першої звужується до приміщення контори великого видавництва законодавчих актів, переповненої елементами інтер'єру на кшталт стільців, столів, полиць, стелажів, друкарки, книг, тек. Герої знаходяться серед нагромадження предметів, які формально переповнюють простір. Офіційність атмосфери підкреслюється написами: "Начальник відділу", "Юриспруденція", "Кодекси", "Урядовий вісник", "Податкові закони". Деталізовано зображено стіл на першому плані, за яким працюють Ботар і Беранже. На ньому віддруковані аркуші, чорнильниця, ручки. Проте робочий ритм видавництва порушений надзвичайними чутками про носорога, якого вчора бачили містяни.

Така організація простору контори та відповідна вибірка героїв, які функціонують в офіційному вимірі, становлять собою своєрідну схему суспільства й дають змогу автору ввести обов'язкові для ідейної наповненості драми наративи, серед яких маніпуляція влади задля різновекторного сприйняття й трактування однієї й тієї самої інформації чи події, зміщення акцентів для демонстрації лише окремих їхніх елементів, нормальність, яка корелює не з об'єктивною дійсністю, а із загальнопоширеністю, вимірюється не доведеними фактами, а переконаннями більшості. Кульмінацією дискусії, яка точилася у видавництві, став наступний діалог поміж колегами: "Дезі: Таж перед цим ви казали, що в нас галюцинації, нам привиділось. Ботар: Перед цим – так. А тепер галюцинація перетворилась на провокацію. Дудар: Ну, тоді як ви пояснюєте цей перехід?

Ботар: Панове, та це секрет Полішинеля! Тільки діти нічого в ньому не тямлять. Тільки лицеміри вдають, що нічого не збагнули" [2: 474]. Чутка, доведена спочатку до рангу галюцинації, при вмілому маніпулюванні стала правдивим фактом, який не потребує жодного підтвердження.

Важливим для розгортання сюжету стає перехід від громадського простору міста й контори до приватного в картині другій дії другої та дії третій, що зміщує акценти з колективного на особистісне. Домівка Жана та кімната Беранже представляють практично ідентичний замкнений простір, у якому особливо гостро відчувається безвихідь героїв: "У глибині під стіною Жанове ліжко, зараз він спить у ньому. Посередині сцени стілець або фотель, у ньому сидітиме Беранже. З правого боку посередині двері до ванної кімнати. <...> Посередині двері, що виходять на сходи. У глибині на цьому ж майданчику двері до сусідньої квартири. А нижче в глибині верхній край зашкленних дверей, над якими написано: "Швейцар" [2: 476]. Кімната Беранже нагадує Жанову. "Лише кілька деталей, одна чи дві відмінних меблини показують, що це інша кімната. Ліворуч сходи, сходовий майданчик. Ззаду на ньому двері. Комірчини швейцара нема. У глибині диван. Беранже лежить на дивані, спиною до публіки. Фотель, столик із телефоном. Може, і ще один стіл, стілець. У глибині відчинене вікно. Спереду сцени теж вікно, зазначене рамою" [2: 486]. Проте, незважаючи на подібність просторів, для Жана його кімната стане місцем, у якому він цілковито підпорядкується ідеології та швидко перевтілиться в носорога, а для Беранже – фортецею, де він прийме рішення протистояти колективній істерії та боротися за людську природу до останнього.

У драмі Е. Йонеско наявна художня деталь, яка об'єднує такі різнопланові простори всіх трьох дій і вказує на всепроникність злочинної ідеології, яка оприявнюється лише у своїх наслідках. Такою деталлю є пил/кур'ява. У дії

першій на залитому сонцем міському майдані в атмосфері, яка не передвіщає жодної загрози, біля стільців на терасі ми бачимо запилюжене дерево. У конторі видавництва, де точиться дискусія про правдивість появи носорога, поплід стінами стоять стелажі в пилюці з книгами й теками. На вішаках, наче в пилюці, робочі сірі блузи та старі піджаки, які герої один за одним одягають, перетворюючись на однорідний безликий натовп. Поява кур'яви також стане сигналом наближення носорогів: "То був носоріг! Ну й кур'яву зняв!", "Ну й кур'ява знялася...", "По сцені літає кур'ява, знята твариною", "Знову ревіння, шалений тупіт, хмари пилюки" тощо. Також у густій кур'яві зникає звичний для героїв матеріальний світ: «У цю мить загуркотіло. Видно, як від ваги, безперечно значної, обриваються сходи. Зісподу долинає нажахане ревіння. Після того як розвіялась кур'ява від падіння сходів, видно, що сходовий майданчик завис над порожнечою" [2: 469]. "Чути гуркіт обваленої стіни. Кур'ява вкриває частину сцени, за кур'явою не видно й акторів" [2: 499]. Не дивно, що і Дезі хоче вберегти від пилу їхній з Беранже хоча й тимчасовий прихисток: "Коханий, зачини вікно. <...> Кур'ява аж сюди летить. Усе запорошиться" [2: 502].

У драмі С. Мрощка також є згадки про пил, але там ця деталь ужита в більш прямому значенні. Запилюжена весільна сукня чи вкриті пилом старі речі вказують на те, що більшість членів родини не звертають уваги на минуле, і їх не цікавлять традиції, з якими ці речі пов'язані. В іншому фрагменті Артур, головний герой, бажаючи показати свою вищість над рештою, підкреслити свою винятковість, в екзальтації вигукує: "Я вгорі над вами. Я бачу вас унизу. Ви повзаєте в кур'яві та пилу" [11: 104].

Аналізовані драми, незважаючи на подібну абсурдистську поетику, суттєво різняться творчий задум. Е. Йонеско намагався зрозуміти дію механізмів пропаганди та простежити, як

змінюється суспільство під впливом безумовного й безкритичного прийняття будь-якої ідеології, описати феномени автоперсвазії, деперсоналізації та підлаштування поведінки під групові норми [12: 388]. У С. Мрожка натомість родина стає схемою сучасного авторів суспільства, яке, обираючи легший та безвідповідальний шлях конформізму, анархії та формалізму, стає жертвою влади, замість уседозволеності, отримує тоталітаризм і диктатуру, а на прикладі головного героя продемонстровано психологію влади. Тому й представлення часових вимірів у драмах обох авторів відрізнятиметься. У Е. Йонеско описані події можуть відбутися у будь-якій умовній точці на часовій осі. У С. Мрожка простежуємо змішання часових пластів у довільний спосіб, що додатково підкреслює специфічне конструювання простору: "Кожен предмет походить з іншої епохи та з іншого стилю" [11: 11]. Дійові особи належать до різних поколінь, автор їх визначає в стосунку до головного героя: бабуся Євгенія та її брат, дядько Євгеній, – представники найстаршої генерації, Елеонора, Стоміль – батьки головного героя, Едек – партнер із вусиками, одного віку з ними, а також сам Артур, юнак двадцяти п'яти років, студент філософії та медицини, та Аля, дівчина вісімнадцяти років – кузинка та його майбутня наречена.

У центрі сюжету перебуває Артур, який намагається подолати наслідки минулого, постійно стикаючись із ними в теперішньому, і бореться, як йому здається, за своє краще майбутнє. Тому умовне "сьогодні" постійно стикатиметься з минулим. На відміну від "Носорогів", автор навіть у ремарках не подає жодних часових характеристик. Спорадично в тексті трапляються окреслення "вранці", "завтра", "післязавтра", "у вівторок", за якими ми можемо встановити, що події відбуваються протягом доби: від пізнього ранку першого дня до полудня наступного. Проте не лише читач/глядач не може визначити конкретний часовий вимір. Самі герої

загублені у звалищі часу та простору, їх у глухий кут заводить, здавалося б, елементарне питання: коли це було? Елеонора та Стоміль, пригадуючи, з яким захватом бунтували проти загально прийнятих норм, із величезними труднощами окреслюють час: "Елеонора: Хвилиночку, хвилиночку, зараз порахую, чекай... одружилися в тисяча дев'ятсот... хвилиночку, не заважай... Артур народився в тридцятому, ні почекай... в сороковому... <...> Не заважай, у мене все переплуталося... (рахує в пів голосу цілком поглинута процесом)... Тисяча дев'ятсот чотирнадцятий... Тисяча дев'ятсот вісімнадцятий... Тисяча дев'ятсот двадцять другий... (Елеонора все ще ходить по сцені, не може відволіктися від підрахунків) <...>. Стомілю, є, є!!! Уже порахувала. Це сталося в тисяча дев'ятсот двадцять восьмому! Стоміль: Що? Елеонора: (ошелешено) Вже не пам'ятаю" [11: 25–26].

Стоміль, відстоюючи власні переконання та намагаючись у дискусії з Артуром окреслити внесок старшого покоління у позитивні зміни, які є звичними та зрозумілими в сьогоденні, зазначає: "Коли ми були в твоєму віці, будь-який конформізм уважали ганьбою. Бунт! Тільки бунт мав для нас цінність! <...> Думаєш, ми були просто сліпими анархістами? Ми були також маршем до майбутнього, рухом, історичним процесом. Бунт – це прогрес у потенційній фазі. Ми не позбавлені заслуг перед історією. Бунт є скелею, на якій прогрес будує свій храм. Чим більший бунт, тим більша будівля. І ти можеш мені повірити, ми підготували велику ділянку для нього. Я лише об'єктивно зобразив нашу роль в історії, незалежно від наших намірів. Ми завжди йшли своїм шляхом. Але цілком заперечуючи всі старі норми, ми прокладали шлях майбутньому" [11: 27]. Проте Артур бунтує проти відсутності будь-яких правил, до чого призвела така, як він вважає, безвідповідальна поведінка батьків у минулому. "Артур: Бунтувати проти вас? А ви хто? Невиразна маса, аморфне створіння,

світ, розділений на атоми, натовп без форми та конструкції. Ваш світ вже не потрібно навіть руйнувати. Сам розлізеться. Стоміль: Чи це означає, що ми вже ні на що не здатні? Артур: Ні на що. Елеонора: а може хоча б спробував бунтувати? Артур: Немає чого пробувати, марна справа. Ви стали потворно толерантні" [11: 29–30]. Тож він вирішує, незважаючи на думку та протести членів родини, збудувати новий світ, установити новий, лише йому одному зрозумілий порядок, що забезпечить світле майбутнє всім.

Просторові характеристики дії першої покликані підтримати та унаочнити той хаос, у якому, на думку автора, перебуває суспільство, охоплене конформізмом, анархією та формалізмом. Перед нами кімната з високою стелею, з кількома ідентичними дверима, високими, темними, у стилі старих солідних квартир початку двадцятого століття. У всьому довкола прочитуємо риси втраченої старосвітськості. Увагу на себе звертає передовсім великий стіл на вісім персон із комплектом стільців, крісла, велике настінне дзеркало, диван, маленькі столики. Але це все встановлено несиметрично, наче перед або відразу після переїзду. Також сцена у багатьох місцях задрапована тканиною, яка то звисає, то лежить згорнута, то напіврозгорнута, що створює ефект розмитості, розмазаності, деконтуризації приміщення. Довкола розгашовані, на перший погляд, абсолютно випадкові речі: старий чорний дитячий візок на високих і тонких колесах, запилюжена весільна сукня, котелок, велика порожня пташина клітка без дна, жіночий черевичок, чоловічі бриджі для верхової їзди. Усе справляє враження помилковості, випадковості, неохайності. "Артур: (б'є кулаком по столу) У цьому будинку панує інерція, ентропія й анархія! Коли помер мій дідусь? Десять років тому. І ніхто не думав з того часу прибрати катафалк! Це незрозуміло! Добре, що хоча б прибрави дідуся! Євгеній: Дідуся більше не можна було тримати! Артур: Я маю

на увазі не деталі, а принцип. Стоміль: (потягуючи каву, нудно) Невже? Артур: (піднімається і бігає по сцені) Що вже говорити про дідуся. Я народився двадцять п'ять років тому, і до цього часу мій дитячий візок тут! (б'є візок ногою). Чому не на горищі? І що це таке? Весільна сукня моєї тітки, (витягує запорошений серпанок з купи мотлоху). Чому не в шафі? Бриджі для верхової їзди дядька Євгенія! Чому вони досі тут, якщо останній кінь, на якому він їздив, помер бездітним сорок років тому? Тут немає порядку, немає сьогоднішня. Тут не можна вільно дихати, ходити, жити!" [11: 22–23].

Саме в такому просторі проявляється бунт Артура проти знецінення будь-яких традицій та панування анархії, він постійно повторює: "Я не можу жити в такому світі! Я хочу запанувати над ситуацією" [11: 10]. На його думку, саме повернення до впорядкованості попередніх епох, яку знищили батьки своєю жагою цілковитої свободи, може стати основою майбутнього. "Артур: І що ви створили? Цей бордель, де нічого не функціонує, бо все дозволено, де немає ані правил, ані винятків? Стоміль: Є тільки одне правило: не соромитися і робити те, чого бажаєш. Кожен має право на щастя. <...> Артур: Отруїли цією своєю свободою цілі покоління вздовж і впоперек" [11: 26].

Події в дії другій відбуваються вночі, просторові характеристики залишаються без змін. Артур знаходить соратника в побудові нового світу в особі дядька Євгенія, який має йому допомагати, а гаслом стають слова головного героя: "Бути пильним, мовчати, тримати очі відкритими до всього і бути готовим" [11: 40]. На думку Артура, підґрунтям нового світопорядку має бути відновлення колишніх "правильних" норм, які були безповоротно "зіпсовані" попередніми поколіннями. Їхнім уособленням повинно стати весілля. Тому на слова Алі – майбутньої нареченої – у контексті згоди на шлюб: "Я повинна це ще обміркувати", Артур відповідає: "Що тут ще обміркувати! Справа ясна, як день. Я повинен відбудувати світ, і для

цього мені потрібен шлюб. Це ж зрозуміло?" [11: 57]. Наступним кроком має бути відновлення моральності у власній родині. Артур переконує батька вбити Едка, коханця Елеонори. Проте Сторміль не прагне задуманої сином трагедії.

Дія третя знову відбувається при "денному світлі". Складається враження, що родина ретельно готується до весілля Артура та Алі. Те саме приміщення, але жодного сліду попереднього безладу. Перед нами класична міщанська вітальня початку двадцятого століття. Зникли розмитість, розмазаність і деконтуризація. Хаотичне драпування тканиною, яке загалом надавало сцені вигляду незастеленого ліжка, змінилося класичним виглядом [11: 77]. Але попри вдаваний лад, який підкреслено впорядкованістю простору, родина далека від нормального існування. Артур усе ще шукає нову ідею, переконуючись, що форма не може врятувати світ. Проте раптова смерть бабусі Євгенії наштовхує юнака на думку, що основою його теорії може стати саме смерть: "Гарна ідея... Дякую, бабуню, я використаю її" [11: 101]. Артур відчуває себе й пророком, і месією одночасно: "Я проведу вас у щасливе майбутнє" [1: 102].

Диктатуру як абсолютне вираження влади розцінено як щось цілком неминуче та конче необхідне: "Якщо немає нічого, і навіть бунт неможливий, то що можна створити з нічого, щоб воно було? <...> Можливою є лише влада. Тільки владу можна створити з нічого. Тільки влада є, навіть якщо нічого іншого немає. <...> Треба лише бути сильним та рішучим. Подивіться на мене. Я вінець ваших мрій. Чи влада також не є бунтом? Бунт у формі порядку, бунтом гори проти низу, вищості проти нижчості. Вершина потребує низини, низина – вершини, щоб продовжувати бути собою. У владі зникає суперечність поміж

протилежностями. Я – ані синтез, ані аналіз, я – дія, воля, енергія! Врешті я – сила! Я присутній понад, усередині та коло всього. Дякуйте мені, я повернув вашу молодість. Це все для вас! Усе є в мені, тут! (б'є себе в груди). Межі можна перетинати. Влада над життям та смертю, що ще може дати більше панування? Відкриття просте та геніальне" [11: 104].

Він насолоджується вседозволеністю перетнутої межі: "Смерть є у вас, як соловей у клітці, від мене лише залежить, чи його випустити" [11: 107]. Проте у фіналі головний герой зазнає поразки, сам стає жертвою системи, якій поклав початок, проголосивши її основою смерть і насильство. Едек, який є втілення перемоги грубої фізичної сили, убиває Артура, а драма закінчується символічним танго "La Cumparsita" у виконанні Едка та Євгенія, який, за логікою танцю, цілком підпорядкований останньому.

Висновки й перспективи дослідження. Серед спільних рис можна виокремити характерний для п'єс обох митців умовно не визначений часопростір, що відповідає природі абсурдистської драми. Проте в "Носорогах" простір видозмінюється, проходить трансформацію від відносно відкритого майдану провінційного містечка, контори видавництва до домівки Жана та кімнати Беранже. Закритий простір кімнати дає змогу підкреслити розпачливу безвихідь, у якій опинився головний герой, з останніх сил боронячи власну людську сутність. У "Танго" зовнішнє приведення закритого простору кімнати до упорядкованості, що відбувається різко та безумовно, контрастує з моральним занепадом та фізичним знищенням Артура під тиском ним же вибудованої системи. Перспективою дослідження може бути типологічне зіставлення у світлі теорії абсурду інших драм обох митців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильєв Є. Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новації: монографія. Луцьк : ПВД "Твердиня", 2017. 532 с.

2. Йонеско Е. Носороги. Французька п'єса ХХ століття. Театральний авангард. К.: Основи, 1993. С. 437–510.
3. Камю А. Міф про Сізіфа. Есе про абсурд. К.: Портфель, 2015. 105 с.
4. Капелюх Д. Функціональні особливості вступної ремарки в драматичному творі. *Синopsis: текст, контекст, медіа*. 2018. № 3. С. 26–35.
5. Комінярський І. Джордж Рига та Славомір Мрожек: спільне і відмінне. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2014. № 9. С. 70–73.
6. Конєва Т., Тарасова Н. Концепт "абсурд" у п'єсі Е. Йонеско "Носороги". *Філологічні науки*. 2011. Вип. 1. С. 47–54.
7. Мартинюк В. Принцип абсурдного в дискурсі абсурду. *Парадигма*. 2009. Вип. 4. С. 210–224.
8. Семак О. Ігор Костецький та Ежен Йонеско: типологія художнього мислення. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. № 3. С. 150–156.
9. Kasperski E. W stronę poetyki paradoksu i absurdu. *Śląskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska*. 2004. Nr 3. S. 15–30. S. 22.
10. Klimczak D. P. Od patafizyki do metafizyki dramatu i teatru absurdu. *COLLOQUIA COMMUNIA*. 2003. I (74), I–VI. S. 467–497.
11. Mrożek S. *Tango. Utwory sceniczne*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1973. Tom 2. 236 s. S. 10–115.
12. Munteanu A. Różnice i podobieństwa koncepcji światopoglądowych w sztukach Eugène'a Ionesco i Sławomira Mrożka. *Zarządzanie w Kulturze*. 2014. Tom 15. Numer 4, S. 385–390.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Vasyliiev, Ye. (2017). Suchasna dramaturhiia: zhanrovi transformatsii, modyfikatsii, novatsii: monohrafiia [Contemporary dramaturgy: genre transformations, modifications, innovations: monograph]. Lutsk: PVD "Tverdnyia". 532 p. [in Ukrainian].
2. Yonesko, E. (1993). Nosorohy. Frantsuzka piesa 20 stolittia. Teatralnyi avanhard. [Rhinoceros. French play of the 20 century. Theatrical avant-garde]. K.: Osnovy. PP. 437–510. [in Ukrainian].
3. Kamiu, A. (2015). Mif pro Sizifa. Ese pro absurd. [The myth of Sisyphus. An essay about absurdity]. K.: Portfel. 105 p. [in Ukrainian].
4. Kapeliukh, D. (2018). Funktsionalni osoblyvosti vstupnoi remarky v dramatychnomu tvori. Synopsys: tekst, kontekst, media. [Functional features of the introductory remark in a dramatic work]. No. 3. PP. 26–35. [in Ukrainian].
5. Kominiarskyi, I. (2014). Dzhordzh Ryha ta Slavomir Mrozhek: spilne i vidminne. [George Riga and Sławomir Mrożek: common and different]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturознаvstvo*. No. 9. P. 70–73. [in Ukrainian].
6. Konieva, T., Tarasova, N. (2011). Kontsept "absurd" u piesi E. Yonesko "Nosorohy". [The concept of "absurdity" in E. Ionesco's play "Rhinoceros"]. *Filolohichni nauky*. Iss. 1. P. 47–54. [in Ukrainian].
7. Martyniuk, V. (2009). Pryntsyp absurdnoho v dyskursi absurdu. [The principle of the absurd in the discourse of the absurd]. *Paradyhma*. Iss. 4. P. 210–224. [in Ukrainian].
8. Semak, O. (2019). Ihor Kostetskyi ta Ezhen Yonesko: typolohiia khudozhnoho myslennia. [Igor Kostetsky and Eugène Ionesco: typology of artistic thinking]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh. Slovo*. No. 3. P. 150–156. [in Ukrainian].
9. Kasperski, E. (2004). W stronę poetyki paradoksu i absurdu. [Towards the poetics of paradox and absurdity]. *Śląskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska*. No. 3. PP. 15–30. P. 22. [in Polish].

10. Klimczak, D. P. (2003). Od patafizyki do metafizyki dramatu i teatru absurdu. [From pataphysics to the metaphysics of drama and the theatre of the absurd]. COLLOQUIA COMMUNIA. I (74), I–VI. PP. 467–497. [in Polish].
11. Mrozek, S. (1973). Tango. [Tango]. Utwory sceniczne. Kraków: Wydawnictwo Literackie, Vol. 2. 236 p. PP. 10–115. [in Polish].
12. Munteanu, A. (2014). Różnice i podobieństwa koncepcji światopoglądowych w sztukach Eugène'a Ionesco i Sławomira Mrożka. [Differences and similarities of worldview concepts in the plays of Eugène Ionesco and Sławomir Mrozek]. Zarządzanie w Kulturze. Vol. 15. No. 4. PP. 385–390. [in Polish].

Стаття надійшла до редколегії: 04.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (100)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.161.2(477-87)
DOI 10.35433/philology. 2 (100).2023.28-48

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЙНА ЛІТЕРАТУРА ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: ПРОБЛЕМИ, НАПРЯМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В. С. Василенко*

Статтю присвячено основним проблемам, напрямам і перспективам дослідження української еміграційної літератури ХХ століття. Зокрема, розглянуто історію її вивчення як окремої наукової проблеми, проаналізовано основні напрями, акцентовано на найважливіших наукових здобутках у її дослідженні. На основі аналізу праць українських літературознавців і критиків – як еміграційних, так і материкових, – присвячених різним аспектам дослідження еміграційної літератури (історико-літературним, теоретичним, методологічним), висловлено деякі зауваги про особливості її розвитку, відмінності від інших – діаспорної, експатріантської літератур, а також співвідношення цих близьких за змістом, та не тотожних між собою понять. Проаналізовано риси, які внутрішньо зближують еміграційний і материковий літературні процеси, підкреслено їхні розбіжності й моменти взаємодії, акцентовано на складності й суперечливості цієї взаємодії. Висловлено думку про доцільність розгляду взаємин материкової й еміграційної літератур як метрополії та периферії й водночас як конкурентних культурних монополій. Один з аспектів розвідки присвячено питанню про переваність і спадкоємність еміграційної літератури як такої, що розвивається не через зміну поколінь, як література материкова, а через "хвилі", які впливають на її зовнішні контури та внутрішній рух. Наголошено на значущості того історико-культурного, морально-етичного й естетичного досвідів, які українська еміграційна література внесла в історію й канон загальнонаціональної, ідейно, жанрово та тематично розширивши їх. Обґрунтовано важливість теоретичної й історико-літературної концептуалізації української еміграційної літератури ХХ ст., потребу комплексного наукового підходу, який став би теоретичною підвалиною для майбутніх досліджень.

Ключові слова: література, літературний процес, еміграція, діаспора, літературне зарубіжжя, метрополія, периферія.

* кандидат філологічних наук,
науковий співробітник
(Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України)
vadym.s.vasylenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7685-9258

UKRAINIAN EMIGRATION LITERATURE AS A HISTORICAL AND CULTURAL PHENOMENON: PROBLEMS, DIRECTIONS AND PERSPECTIVES OF RESEARCH

Vasylenko V. S.

The paper is devoted to the main problems, directions and prospects of the study of Ukrainian emigration literature of the 20th century. In particular it studies the history of its research as a separate scientific problem, analyzes the main directions of its research, and marks the most important scientific achievements in its development. Based on the analysis of the works of Ukrainian literary scholars and critics – both emigration and mainland – devoted to the problem of studying emigration literature (historical-literature, theoretical, methodological), some comments are made about the peculiarities of its development, difference from others – diaspora, expatriate, as well as the relationship of these closely related but not identical concepts. The article analyzes features that internally unite emigration and mainland literary processes, as well as their differences and moments of interactions, it emphasizes the complexity and inconsistency of this interaction. An opinion is expressed on the opportunity to consider the relation between mainland and emigration literatures as a metropolis and the periphery and, at the same time, peculiar cultural monopolies. One aspect of the study concerns the issue of the discontinuity and functioning of emigration literature as developing not because of the change of generation, as mainland literature, but through "waves" that influence its external contours and internal movement. The article notes the significance of historical, cultural, moral and aesthetic experience, which Ukrainian emigration literature brought to history and the canon of national literature, expanding them ideologically, genre and thematically. The paper substantiates the importance of the theoretical and historical-literature conceptualization of Ukrainian emigration literature of the 20th century, the need for an integral scientific approach, which would become the theoretical basis for future research.

Keywords: literature, literary process, emigration, diaspora, literary abroad, metropolis, periphery.

Постановка наукової проблеми.

Появу української еміграційної літератури як явища та факту дослідники пов'язують з історією першої української політичної еміграції ("мазепинців"), та, можливо, її хронологія ще давніша. Дехто виводить її початки з кінця XV ст. – часу виходу в Римі астрологічного памфлету Ю. Дрогобича "Прогностична оцінка поточного 1483 року". Твори, написані українськими авторами на чужині в XVII та XVIII ст., інспіровані двома важливими – релігійним та політичним – чинниками. Конфесійні конфлікти, поглиблені ухвалою польського сейму 1658 р. про примусове навернення всіх протестантів у католицизм, спонукали до виїзду за межі України окремих представників української інтелектуальної еліти й розвитку явища полемічної літератури. Зразки мемуарного, епістолярного, публіцистичного жанрів залишили представники "мазепинської" політичної еміграції (йдеться передусім

про твори П. Орлика "Діярій подорожній", "Замітки про Україну й козаків, про яких Європа мало що знає", "Вивід прав України" та ін.). Про статус емігранта дослідники говорять, аналізуючи елементи біографії й риси творчості Т. Шевченка як автора центрального в історії української літератури. Зокрема, стверджуючи, що "Шевченкові взаємини з його батьківщиною були сформовані обставинами зовсім іншими, ніж у сучасних українських еміграційних поетів", Б. Рубчак у статті "Шевченко як еміграційний поет" (1990) доводить, що "втілення батьківщини в мові його (Шевченка. – В. В.) поезії навіть більшою мірою залежить від його периферійного становища як емігранта, ніж його ставлення до країни перебування" [24: 30], себто Росії. Яскравими зразками еміграційної літературної й громадсько-політичної думки стали напрацювання М. Драгоманова, як-от його чи не найвідоміша праця "Література українська, проскрибована

урядом російським" (1878). "Проскрибована", зазначає Л. Ушкалов, у цьому сенсі означає "заборонена" й "вигнана" водночас: "українська література насправді була не лише "заборонена", але й "вигнана" за кордони Російської імперії. Так само, зрештою, як і Драгоманов". І додає: цією працею і винесеним у її назву словом "вигнанець Драгоманов" ще міцніше пов'язував свою долю з долею "вигнаної" української літератури" [21: 328].

Утім, як окремий тип словесності з власними ідейно-тематичними, жанровими й стильовими діапазонами, суспільно-політичними, емоційно-психологічними та соціокультурними характеристиками українська еміграційна література сформувалася в ХХ ст., яке, без перебільшення, можна назвати століттям еміграції. Упродовж усього цього сторіччя вона розвивалася як своєрідний "двійник" материкової, який, попри зовнішню, як у дзеркальному відображенні, подібність, був носієм інакших тем, ідей і смислів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми обсягу, структури й змісту українського еміграційного письменства ХХ ст. нині належно не досліджені, навіть більше – не сформульовані як окремі літературознавчі й методологічні проблеми. Серед учених, які зверталися до тих чи тих аспектів взаємозв'язку літератури й еміграції, – еміграційні (Ю. Шерех, Л. Рудницький, Г. Костюк, Б. Рубчак, М. Павлишин та ін.) і материкові (І. Дзюба, Ф. Погребенник, Р. Гром'як, Ю. Барабаш, Л. Тарнашинська та ін.) літературознавці й критики, праці яких і стали об'єктами цього дослідження.

Мета дослідження. Пропонована розвідка покликана розкрити основні напрями й проблеми вивчення української еміграційної літератури ХХ ст., зокрема: установити зміст понять еміграційної, діаспорної, експатріантської літератур, з'ясувати особливості їхнього співвідношення,

знайти відповіді на питання про зв'язок еміграційного й материкового літературних процесів, перерваність і спадкоємність еміграційної літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. "Вростання" української еміграційної літератури ХХ ст. у "тіло" материкової розпочалося на початку 1990-х, хоча випадки "проникнення" тих або тих імен і творів через "залізну завісу" траплялися й раніше. Де-факто вони ніколи не припинялися, проте з відродженням української незалежності набули іншого, системного й послідовного, характеру. Сьогодні це "вростання" здається фактом доконаним, хоча повернення багатьох знакових імен і творів ще триває, і воно далеке від завершення: не всі твори еміграційних письменників ХХ ст. відомі сучасним дослідникам, деякі з них ще лишаються малодоступними, а ті, що на початку 1990-х і в 2000-х роках передруковували, потребують нового, суголосного часу та його вимогам аналітичного осмислення, визначення їхньої ролі як в історичному контексті, так і в сучасному літературному процесі.

Початок вивчення української еміграційної літератури як історико-культурного феномену збігся в часі зі змінами гуманітарної й творчої парадигм: цьому сприяли відкриття архівів, перевидання "вирізаних" і заборонених тоталітарною цензурою імен і текстів, уведення їх до наукового й освітнього обігу. Це вивчення відбувалося нелінійно та нерівномірно, або, як зауважив, діагностуючи його "больові точки", Ю. Барабаш, рухалося "від повного незнання до повільного, фрагментарного узнавання, від обережного, крадькома заглядання через бар'єри – до ривка поверх бар'єрів, на фактологічний простір далі – до спроб освоєння та осмислення" [2: 4]. За понад тридцять років виокремилася кілька напрямів, що, розгортаючись на шляху до освоєння й осмислення еміграційного письменства

не послідовно та не ізольовано один від одного, відобразили поступове переформатування українського літературознавчого простору.

Перший (науково-популярний) пов'язаний з ознайомленням материкового читача з еміграційною літературою як явищем і фактом: підготовкою текстів, написанням коментарів, вступних статей до окремих видань, відгуків та оглядів творів еміграційних письменників, які видавали в Україні (здебільшого вперше), спробами пояснити необхідність таких видань, їхню художню й суспільну значущість. Перші кроки на шляху до досягнення цього незнаного і, здавалося, неосяжного літературного світу були доцільними саме в такому напрямі: материкові читачі відкривали для себе нові пласти літератури (постаті, тексти, угруповання).

Завдання *другого* (систематичного) напряму полягало в збиранні й упорядковуванні еміграційного текстового масиву в антологіях, складених за різними (жанровим, хронологічним, стильовим та ін.) принципами², уведенням тих або тих імен і тем до освітніх програм та наукових планів. Так з'явилися окремими книгами поезії Є. Маланюка, Ю. Липи, Ю. Клена, О. Ольжича, О. Теліги, М. Ореста, О. Зуєвського та ін., прозові твори В. Винниченка, У. Самчука, Т. Осьмачки, В. Барки, І. Багряного, Д. Гуменної, Ю. Косача, І. Костецького, Л. Мосендза,

Н. Королевої та ін., літературно-критичні й літературознавчі праці Ю. Шереха, В. Державина, Д. Чижевського, І. Кошелівця, Ю. Лавріненка, Г. Костюка, І. Качуровського та ін. Загалом за цей час низка чільних імен і текстів дійшла до вітчизняного читача в більш або менш репрезентативному вигляді, виконавши своє перше призначення – заповнити штучно утворені прогалини й цензурні лакуни в уявленні про українську літературу ХХ ст. і відтворити її у необхідній повноті відсутніх доти історико-літературних фактів і художніх явищ.

Паралельно з перевиданням, а нерідко й випереджаючи його, розвивався *третій* (аналітичний) напрям, який передбачав аналіз нового для материкового літературознавства фактичного матеріалу, чимало за обсягом, різноманітного за змістом, розпорошеного в різних, часто малодоступних, архівах. Звичайно, перші спроби розглянути еміграційний літературний процес на різних рівнях й етапах його розвитку належали самим творцям цього процесу (В. Державину, Ю. Шереху, Г. Костюку, І. Качуровському та ін.)³ – нині ці спроби мають цінність як джерела, які дають уявлення про цей процес не в діячності (з неминучим накладенням позицій наступних епох на віддалені в часі події), а в синхронії, у перетині думок та оцінок у межах одного часу. Материковому літературознавству належало, здолавши (звісно, не завжди

² Серед найважливіших: Поза традиції. Антологія української модерної поезії в діаспорі. Вст. ст. Б. Бойчука. Київ – Торонто – Едмонтон – Оттава: Вид.-во Канадського ін-ту укр. студій, 1993. 473 с.; Близнята ще зустрінуться: антологія драматургії української діаспори. Упоряд. Л. Залеська-Онишкевич Київ: Б. в.; Львів: Час, 1997. 640 с.; Срібні сурми. Поети Празької школи: Антологія. Упоряд. і передм. М. Ільницького. Київ: Смолоскип, 2009. 916 с.; 25 українських поетів на вигнанні. Упоряд. М. Слабошпицький. Київ: Ярославів Вал, 2012. 720 с.; Проза Мистецького українського руху: тексти та інтерпретації. Упоряд. С. Ю. Шліпченко. Київ: Книга, 2013. 576 с.

³ Наприклад: Державин В. Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947). Мюнхен: Академія, 1948. 30 с.; Шерех Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945–1949. Шерех Ю. *Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї*. Б. м. [Нью-Йорк]: Пролог, 1964. С. 226–274; Костюк Г. З літопису літературного життя в діаспорі. *Костюк Г. У світі ідей і образів: Вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930–1980*. Б. м. [Мюнхен]: Сучасність, 1983. С. 440–490.; Качуровський І. Покоління Другої світової війни в літературі української діаспори. *Кур'єр Кривбасу*. 2002. № 147. С. 120–135. та ін.

успішно) ідеологічні бар'єри, почати власне вивчення творчого спадку як видатних, так і менш знаних репрезентантів еміграційного письменства, їхніх біографічних колізій, особливостей ідіостилю, суспільно-історичного та культурологічного контекстів. Працюючи в цьому напрямку, вітчизняні дослідники впродовж останніх тридцяти років створили об'ємну наукову бібліотеку, яка складається із сотень різножанрових праць: історико-культурних нарисів, портретів, індивідуальних і колективних монографій, біо- та бібліографічних довідників, підручників, які сукупно творять багатогранний образ-синтез українського еміграційного письменства ХХ ст. Важливе значення мали спроби історико-літературної (Ю. Ковалів)⁴, довідково-енциклопедичної (В. Просалова, В. Мацько)⁵, бібліографічної (С. Козак)⁶ концептуалізації еміграційного літературного процесу. Серед праць, що присвячені різним аспектам розвитку еміграційної літератури ХХ ст., – монографії О. Астаф'єва, М. Ільницького, Ю. Мариненка, В. Просалової, О. Слоньовської, М. Васьківа, Н. Мафтин, С. Луцій,

Л. Джигун, І. Набитовича та ін.⁷. Тематичний діапазон цих праць охоплює питання, що стосуються жанрово-стильової різноманітності, проблематики національної ідентичності, інтертекстуальності, міфотворчості, історичної й мемуарної прози та ін. З'явилася низка індивідуальних і колективних монографій, присвячених творчості окремих, здебільшого найяскравіших, репрезентантів еміграційного

⁷ Астаф'єв О. Поетичні системи українського зарубіжжя. Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2005. 64 с.; Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем. Київ: Смолоскип, 1998. 313 с.; Ільницький М. Від "Молодої Музи" до "Празької школи". Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львів. обл. наук.-метод. ін-т освіти, 1995. 318 с.; Ільницький М. Українська повоєнна еміграційна поезія. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львів. обл. наук.-метод. ін-т освіти, 1995. 116 с.; Мариненко Ю. Місія: проблеми національної ідентичності в українській прозі 40-50-х років ХХ століття. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2004. 328 с.; Просалова В. А. Текст у світі текстів Празької літературної школи. Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. 343 с.; Слоньовська О. Слід невовимого Протея (Міф України в літературі української діаспори 20-х – 50-х років ХХ століття). Івано-Франківськ: Плаї; Коломия: Вік, 2006. 688 с.; Васьків М. Український еміграційний роман 1930-50-х років. Кам'янець-Подільський: ПП "Медобори-2006", 2011. 192 с.; Мафтин Н. В. Західноукраїнська та еміграційна проза 20–30-х років ХХ століття: парадигма реконквісти. Монографія. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. 356 с.; Мафтин Н. У пошуках "GRAND" стилю: західноукраїнська та еміграційна проза міжвоєнного двадцятиліття. Івано-Франківськ: ЛІК, 2011. 336 с.; Луцій С. І. Романістика української діаспори 1960–1980-х років: проблематика, жанрово-стильові парадигми. Тернопіль: Джура, 2017. 412 с.; Джигун Л. Художня рефлексія і жанрово-стильова специфіка української діаспорної мемуарної прози (ХХ – початок ХХІ століття). Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2018. 358 с.; Набитович І. Gloria et sacrum. Історична проза української еміграції. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2002. 230 s. та ін.

⁴ Ковалів Ю. Історія української літератури (кін. ХІХ – поч. ХХІ ст.). Т. 8: Еміграційні колізії письменства. Київ: Академія, 2021. 592 с.

⁵ Письменники української діаспори: донбаський вимір. Упоряд. В. А. Просалова. Донецьк: Східний видавничий дім, 2010. 336 с.; Українська діаспора: літературні постаті, твори, бібліографічні відомості. Упорядк. В. А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.; Мацько В. П. Білий цвіт на калині. Хмельницький: Просвіта, 2001. 174 с.

⁶ Козак С. "Київ" на вулицях Філадельфії. Київ: Літ. Україна книжкова та Укр. видавнича спілка ім. І. Багряного, 2016. 448 с.; Козак С. У далекій Аргентині (Літературно-мистецький журнал "Пороги": бібліографічні покажчики). Київ: Літ. Україна, 2020. 156 с.; Козак С. Планета Ді-Пі: літературні острови. Київ: Ярославів Вал, 2021. 368 с.

письменства (В. Винниченка, І. Багряного, Т. Осьмачки, У. Самчука, Ю. Косача, І. Костецького, Е. Андіївської, Л. Мосендза, Н. Королевої, Г. Журби та ін.)⁸. Попри проблематичність цих праць (як-от: неповноту й фрагментарність осмислення тих або тих літературних явищ; перенесення вже напрацьованих еміграційними літературознавцями та критиками схем аналізу; підміну наукових підходів емоційно чи ідеологічно забарвленими оцінками, а естетичних критеріїв – суспільно-політичним, зокрема національним, пафосом; різномірність оцінок, що репрезентують не так системні, оперті на аналіз конкретного історико-літературного матеріалу погляди, як тенденційні чи ситуативні, зумовлені тим або тим аспектом дослідження, відповідним контекстом, випадки), індивідуальні й колективні зусилля українських науковців виявилися доволі продуктивними.

З огляду на проблематичність і продуктивність спроб наблизитися до феномену української еміграційної літератури, усе ж варто зауважити: чимало тем, проблем, періодів і явищ, визначальних для розуміння її суті, ще не стали об'єктами аналізу. Крім того, жоден із визначених напрямів сьогодні не завершений цілком. Незавершеною, та, можна сказати, заледве чи початою є й фахова дискусія про стан і перспективи вивчення українського еміграційного письменства, про його місце в загальнонаціональному літературному каноні. Останнє особливо важливе з огляду на диспропорції, які існують у репрезентації літературних напрацьовань материка та еміграції, применшення здобутків еміграції, як, наприклад, в "Історії української літератури ХХ століття" (1993; 1998), основну увагу в якій звернено на іноді малозначущих материкових авторів й обійдено знакових особистостей, які

реалізували власний талант на еміграції (серед них: О. Ізарський, Л. Лиман, О. Веретниченко, О. Смотрич, О. Тарнавський, І. Качуровський, С. Гординський, В. Лесич та інші письменники, творчі доробки яких потребують окремих вдумливих досліджень). Свого часу, відгукуючись на антологію "Українська мала проза ХХ століття" (2007), Б. Бойчук назвав таку нерівномірність (чи, сказати б, несправедливість) вибору імен і текстів "канonom із переламаним хребтом", ставлячи на карб упорядниці цієї антології "наскрізь ненауковий підхід" [3: 31], що виявився в тенденційному поділі письменників і явищ (зокрема, двоподілі української літератури на "повноцінну", тобто "вітчизняну", і побічну, тобто еміграційну), спробі завершити історію "вітчизняного" модернізму конкретною датою – смертю М. Хвильового, без уваги до західноукраїнського й еміграційного контекстів, а еміграційний інваріант українського модернізму обмежити недовготривалим періодом МУРу. Тема репрезентації (зокрема, й у формі національного канону) знакових імен і текстів еміграційного письменства й пов'язані з нею проблеми (передусім критерію вибору) сьогодні особливо актуальні, до того ж упродовж останніх десятиріч усталений канон виявив свою хиткість і нерідко хибкість (як-от підміну естетичного чинника ідеологічною кон'юнктурою).

Щодо української літератури, яка розвинулася поза Україною, насамперед варто визначитися з тим, як цю літературу називати. Відповісти на це питання, здавалось би, нескладно, оскільки йдеться про письменників, які емігрували з України, і про літературний процес, що розгортався в інших країнах і на інших континентах. Утім, на позначення й цих письменників, і цього процесу дослідники вживають різні за змістом терміни: еміграція, діаспора, експатріація, літературне зарубіжжя, українська зарубіжна література та ін. За цими поняттями, що часто

⁸ Нині цей доволі репрезентативний дослідницький ресурс сягає близько сотні видань.

сприймаються як дещо формальні, стоять відмінності в підходах до аналізу літературного дискурсу, до того ж деякі вчені, залежно від ракурсу дослідження й від того, на чому саме вони прагнуть наголосити, послуговуються різними поняттями водночас чи ототожнюють їх, уживаючи їх як взаємозамінні. Хоча окремих теоретичних праць, присвячених проблемі визначення цих понять, бракує: ідеться радше про принагідні, зумовлені різною мірою досвіду та компетенції ідеї й судження, запропоновані дослідниками визначення (еміграційної, діаспорної, експатріантської та інших літератур, пов'язаних із темою міграції) та способи аргументації цих визначень (зокрема, спроби провести демаркаційні лінії між ними) показують складність і неоднозначність наукових пошуків.

Прикметно те, що українські письменники, які після Другої світової війни опинилися за межами України, рідко послуговувалися словом "діаспора", воліючи вживати на позначення власного статусу й творчості інше – "еміграція". Указуючи на недоречність терміна "діаспора" як некоректного й такого, що не відображає реальності історичної ситуації, на початку 1990-х Ю. Шерех сприймав його як своєрідну термінологічну опозицію поняттю "еміграція", пов'язуючи останнє з питанням самовизначення й розглядаючи його як певну парадигму світо- й самосприйняття. Зокрема, говорячи з позицій власного досвіду та досвіду своїх "співпідорожників", він зазначав: "Такою самою брехнею (вбачте, олжею) став термін діяспора в застосуванні до тих людей, яких були десятки й сотні тисяч. Не спіткало нас розсіяння (справжнє значення вислову), а свідомо вибраний був шлях поза межі батьківщини, себто – коли називати речі й явища своїми іменами – політична еміграція". І далі, коментуючи суть цього вибору, продовжував: "Певна річ, ми не шукали ізоляції від свого народу, від його культури й долі. Ми тільки не могли й не хотіли жити в тій політичній системі, яка була його долею. Але та

політична система потурбувалася про те, щоб така ізоляція стала фактом" [22: 23]. Ця позиція Ю. Шереха важлива ще й тому, що його праці, можливо, більше, ніж будь-кого з його сучасників, уплинули на формування уявлень про еміграційну літературу як альтернативну форму національної.

Подібну думку, хоч і з іншою аргументацією, обстоював Б. Рубчак, уживаючи замість терміна "діаспорна" "еміграційна" та вважаючи за необхідне наголосити: "я не вважаю ці два терміни за синоніми" [14: 89]. Таку позицію Б. Рубчак пояснював і складним становищем письменника-емігранта, віддаленого від "вітчизняного центру", і труднощами його самовизначення – не як особи "переміщеної", а як "зміщеної", а отже, децентралізованої. Указуючи на особливий – проміжний – статус еміграційної літератури, її суть Б. Рубчак визначав через співвідношення з материковою, подібне до співвідношення периферії й центру. Зокрема, він писав: "Між Васильченком і Кобилянською в прозі, чи між Чупринкою та Карманським у поезії легко встановити співвідношення, що будуть дуже подібні до співвідношень між еміграційними й "материковими" письменниками. Єфремов критикує Кобилянську точно так, як "центр" звичайно критикує еміграційні тексти. Отже, про центр української літератури чи про центральну українську літературу можна говорити тільки умовно" [14: 92]. Таке перевизначення українського літературного процесу певним чином резонувало з дискурсом децентралізації, а також із категорією Іншого, яка набула власних змісту й значення в дослідженнях еміграційних і діаспорних літератур⁹.

Загалом Б. Рубчакові йшлося про цілий комплекс зв'язків поета з батьківщиною, історією, мовою, традицією (зокрема, літературною), про складність письменницької творчості в еміграції, і щоб підкреслити цю

⁹ Дещо про це: Вознюк О. Еміграційна візія Іншого: теоретичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічні науки»*. 2008. Вип. 44. Ч. 1. С. 178–184.

складність, він указував на диференціації всередині самої еміграційної літератури, накреслюючи лінії взаємоперетину й взаємовідштовхування авторів, які, за його висловом, "перебувають нібито в одному просторі, але стоять на різко відмінних ступенях наближування чи віддаляювання" [14: 90]. Поета, який перебуває в еміграції, Б. Рубчак ототожнював із постаттю Іншого, а еміграційну літературу – з тим, що він називав периферією: "Еміграційний поет стоїть на тій периферії, де стоять інші майже прозорі, але на диво міцні постаті, де стоїть Інший. У відношенні до батьківщини, він стоїть на віддаленій та *проблематичній* периферії Іншости української літератури та культури" [14: 99]. Водночас, підкреслюючи переваги ситуації іншості як можливості виходу за власні межі й периферії як своєрідної оптики бачення, Б. Рубчак зауважував, що за певних обставин перебування на периферії може бути не менш, а навіть більш сприятливим для творчості, ніж у центрі: "Притому слід не забувати, що вже сама присутність Іншости – навіть коли вона прозора й мовчазна – сама вже присутність відмінності, різниці, самий вже *погляд* із периферії – сьогодні необхідні тим центрам, які хочуть залишитися в живих" [14: 99]. Невдовзі, погоджуючись із цим висловлюванням Б. Рубчака, В. Моренець зауважував щодо його тези про "погляд із периферії" таке: "Рубчакове обґрунтування сенсу життя поета, а ширше – митця поза вітчизною цілком зрозуміле і в суто людському, і в пізнавальному, і в естетичному планах, ба більше – правдиве. Позиція "між" (вітчизною і світом) справді часом відкриває можливості особливого бачення. Але це зовсім не означає, що таке особливе бачення є бенкетом душі і розуму, що тільки таким – з позиції "між" – і має бути бачення сучасного інтелектуала. Сказане Рубчаком не є апологією цього "між!" [10: 21]. Зрозуміла з контексту його власних рефлексій над проблемою національно-культурної ідентичності, ця заувага В. Моренця сприймається як нагадування, що позиція периферії,

попри всі її переваги, – не може претендувати на універсальну (як зрештою, і позиція центру). Озвучена Б. Рубчаком проблема співвідношення "вітчизняного центру" й "еміграційної периферії" все ще належно не досліджена ні в теоретико-методологічному, ні в текстологічному аспектах, хоча, за твердженням сучасної літературознавці, "саме такий усталений ракурс *центральності/периферійності*, попри відчуття розірваності й дискретності літературного процесу, дає уявлення про "фігури" й "конфігурації" на національному літературному полі, хоча й дещо "зміщені" (у формулюванні Б. Рубчака)" [19: 360].

Зовсім інакше, як "літературу з місією" (зокрема, з "місією втримання й плекання духовних вартостей української культури" [15: 41]), трактував еміграційне письменство Л. Рудницький, наділяючи його певними "специфічними завданнями" (ідейно-політичними) й групуючи, відповідно до цих "завдань", і твори авторів-емігрантів (за жанрово-тематичним принципом). Саме у виконанні цих "завдань" (або принаймні в їх формулюванні) Л. Рудницький і вбачав сутність еміграційної літератури (зокрема, прози), сприймаючи її як своєрідний контекст для спостереження за тим, як розвиваються окремі жанри й теми.

Уживаючи поняття "еміграційна" щодо поезії, створеної "у суворій реальності чужорідних культур", Г. Грабович окреслював умову, за якої, на його думку, цей термін доцільний, – "виразне відчуття приналежності до континууму української поезії". Певною мірою ця думка контрастувала з висловленою Б. Рубчаком, хоча водночас і резонувала з нею: якщо Б. Рубчакові йшлося про нерівність взаємин еміграції з материком, то Г. Грабович наголошував на важливості цього зв'язку, сприймаючи художнє втілення еміграції (зокрема, через категорію "голосу") як демонстрацію письменником своєї належності до певної «літературної

культури». "Саме в такому сенсі, і аж ніяк не через пристосованість або брак успіху в новому, західному середовищі, ми можемо й повинні говорити про цю поезію як *еміграційну*. Простіше кажучи: тільки залишаючись еміграційною, тобто зв'язаною з літературною культурою, вкоріненою в Україні, ця поезія продовжувала бути *високою* поезією" [4: 391], – зазначав він. І продовжував: "Альтернатива полягала б у приєднанні до цілком відмінного лінгвістичного й культурного середовища (а відтак і в перетворенні на, скажімо, американську або канадську поезію, позначену лише характерними особливостями перспективи й досвіду) чи, – якщо все ще писати українською, – у перетворенні на популярну етнічну літературу, що, хоча й не є вже еміграційною, але, як правило, також не набагато краща від графоманії чи, в ліпшому разі, – так званого "фольклору" [4: 391–392].

Зі схожої позиції термін "еміграційна" на позначення української літератури поза Україною обстоює М. Павлишин, говорячи про "емігрантську самосвідомість у просторі культури". Зокрема, досліджуючи розвиток української літератури в Канаді, він розглядає її як "різноманітну й внутрішньо динамічну цілісність", а щодо української літератури в Австралії стверджує, що вона "носить на собі очевидний знак еміграції" і її "можна схарактеризувати за допомогою метафори переміщення, бо вона займається передусім фактом еміграції й не намагається вмістити себе в новий контекст – наприклад, у літературний процес країни поселення чи української еміграції в цілому" [11: 350].

Як окрема наукова проблема та повноправний об'єкт історико-літературного аналізу українська еміграційна література постала перед материковими дослідниками в ранні 1990-ті, зумовивши появу низки проблем термінологічного плану. Чим власне є література еміграції: "відхиленням" від національного

канону чи доповненням до нього, черговою теоретичною проблемою (чи навіть викликом), окремим і багато в чому відмінним од материкового світом чи частиною одного цілого? Зрештою, що споріднює її з материковою, що відрізняє від неї та чи є сенс у такому розрізненні (двоподілі) загалом? Чи можна говорити про специфічну поетику української еміграційної літератури і, якщо так, що визначає цю специфіку? До цих та інших роздумів спонукали й нові суспільно-політичні реалії, і спроби зустрічі-діалогу з еміграційним Іншим, зокрема спільні наукові заходи (як-от конгреси українців), що відбувалися за участі письменників і літературознавців з України та з українського зарубіжжя.

Започатковуючи в 1991 р. на сторінках "Слова і Часу" рубрику "Діаспора" з визначенням "література, наука, мистецтво, культура, творені українською зарубіжною діаспорою", В. Дончик пояснював вибір цього терміна так: "Саме слово "діаспора", за звучанням своїм, нам у редакції, не дуже подобається. Іншомовне, для назви рубрики можна було б знайти якийсь питомо український, в стилі інших рубрик, вислів (напр.: Родина)". І продовжував: "Але, по-перше, поняття це вже усталилося, вживається давно, скрізь і всіма, а по-друге, – хай існує як виклик-нагадка про отой ганебний вербоцид, про поділ навіть слів на "благонадійних" – і "неблагонадійних"!" [7: 22]. Неприйняття іншомовного слова, замасковане під "поблажливість", – "хай існує", відображало загальний стан пострадянського літературознавства після зустрічі з новими, зокрема термінологічними, викликами. Дончикова згадка про "вербоцид" відсилала до доповіді Ю. Шереха "У довгій черзі: проблема реабілітації", озвученій на I Конгресі Міжнародної Асоціації Українців, зокрема до одного з її аспектів – мовної цензури. Загалом редактору "Слова і Часу" йшлося не лише про вибір та обґрунтування терміна, а й про

легітимацію того осяжного, та малознаного літературного материка, який ховався під цим терміном. Як політично нейтральне, а отже, позбавлене "негативного" відтінку, поняття "діаспора" було, звичайно, історично не коректним, проте "зручним", бо вміщувало в себе хронологічно, ідеологічно та естетично різні явища.

Хоча окремих розвідок, присвячених назрілій термінологічній проблемі так і не з'явилося, однак із вибору понять – "еміграція" чи "діаспора", якими користувалися материкові літературознавці, відбувалося розмежування явищ, конкретизовано їхній зміст. Зокрема, порушуючи проблему взаємозв'язку еміграції та літератури, Ф. Погребенник у доповіді на згаданому I Конгресі МАУ, а згодом у статті "Еміграція і література" (1991) наголошував на важливості "питання про справедливую оцінку діяльності української еміграції, її ролі в розвитку науки, культури, зокрема літератури", і необхідності "включення всього того цінного духовного надбання, що вона створила поза межами рідного краю, у загальнонаціональну скарбницю" [12: 28]. Накладаючи на явище еміграції й сам процес еміграції, Ф. Погребенник розширював її хронологічні межі до початку XVIII ст., обґрунтовуючи тим самим архетипну парадигму української політичної еміграції, а про "духовні надбання" говорив в останню чергу як про літературу, підкреслюючи їхні політичні та соціологічні змісти. Загалом його розвідка відобразила основну в материковому літературознавстві тенденцію, що ґрунтувалася на стереотипному уявленні про відцентровий рух еміграції та її неминуче, зумовлене логікою історичного розвитку "входження" в центр.

Поняття "еміграційна" на визначення української літератури, яка розвинулася поза Україною, уживав і Р. Гром'як, стверджуючи, що "фактор еміграції став однією з найвагоміших причин гетерогенності

української літератури" [5: 248]. Цікаво, що літературознавець співвідносив поняття "зовнішньої" еміграції з еміграцією "внутрішньою", застосовуючи його передусім до творчості шістдесятників і розглядаючи в категоріях суспільно-політичних, а не психологічних чи естетичних. Зокрема, він писав: "Своєрідність творчості зовнішніх і внутрішніх емігрантів може бути осягнена, охарактеризована й описана тільки у взаємозіставленні бо вони одні на одних орієнтувалися, ведучи прихований чи відвертий діалог. Однак фактором, який зумовлював способи розробки тем, постановки проблем і засоби втілення їх у художні тексти, була позиція митця стосовно можливих і реальних репресій" [5: 250]. Звісно, на рівні поезики та психології творчості між еміграціями "зовнішньою" і "внутрішньою" (як дещо завуальованою альтернативою "зовнішній") є зв'язок, сутність якого можна визначити через поняття відчуження чи маргінальності. Наголошуючи на багатогранності феномену еміграційної літератури й необхідності диференційованого розгляду проблем "література в діаспорі", "еміграція і художнє слово", Р. Гром'як апелював до досвіду польського літературознавства (праць Є. Чаплієвича, Е. Касперського), за аналогією до якого пропонував виокремлювати такі жанрово-тематичні напрями, як в'язнична, табірна творчість, література Ді-Пі.

Сумніви щодо того, чи може таке "історично перевантажене" поняття, як діаспора, перебувати в теоретичному інструментарії сучасного літературознавства, висловила Л. Тарнашинська. Хоча дослідниця не сформулювала однозначної позиції щодо того, який із термінів, що їх вона сприймала як альтернативні (еміграційна, експатріантська літератури), більш відповідний і чому, проте наголосила на неточності терміна "діаспора" для визначення творчості письменників українського зарубіжжя й необхідності наукової

дискусії, спрямованої на потенційний перегляд уживаних без застережень термінів "еміграція" та "діаспора" щодо літератури. Зрештою, вона запропонувала відмовитися від поняття "діаспора" як від такого, що побудоване на дихотомії, волюючи, натомість, "говорити про цілісний літературно-мистецький процес світового українства, який був історично розполовиненим, кажучи умовно, на материковий та позаматериковий, прагнучи надати йому статусу цілісного потоку *художнього оприЯвлення нації*" [20: 426]. Потребу цілісного дослідження української літератури вчена озвучила і в іншому дослідженні, говорячи про різні моделі "відсутньої присутності" еміграційних письменників у материковому літературознавстві й уважаючи, що досягти такої цілісності можна "за умови відмови від територієцентричності (коли ми зримо бачимо одне ціле, проте розділене навпіл) та дослідження національної культури як відкритої текстуальної метасистеми з різними рівнями національної ментальності <...>" [19: 366].

Потреба (і теоретична, і практична) відмежувати поняття еміграційної літератури від інших, суголосних, однак не тотожних із ним (діаспорної, експатріантської, іммігрантської та інших), змушувала українських дослідників до пошуку власних, іноді дискусійних, рішень. Зокрема, визначаючи відмінності між еміграційною та експатріантською творчістю, основним критерієм розрізнення Г. Сиваченко вважає чинник індивідуально-біографічний, підводячи до думки, що "вигнання" стосується людини, яка змушена покинути батьківщину, остерігаючись переслідування чи з інших мотивів, але за певних обставин готова повернутися, тоді як еміграція не передбачає повернення. Як аргумент вона наводить рядки В. Ходасевича з його статті "Література у вигнанні" (1930), де еміграцію потрактовано як вчинок, який повинен бути

виправданий і "внутрішньо", на рівні свідомості, а постать емігранта визначено – не без романтичної конотації – за допомогою таких понять, як місія, послаництво, пророцтво тощо. Подаючи як "зразкові" біографії таких експатріантів, як Дж. Джойс, Т. С. Еліот, Е. Йонеско та ін., літературознавиця зауважує: "експатріант – це передовсім певний специфічний погляд на культуру і власне місце в ній" [16: 107]. У площині ідейно-естетичній відмінності між емігрантською літературою і творчістю авторів-експатріантів дослідниця вбачає в тому, що "перша зорієнтована на відродження деформованої національної традиції, а друга – на її трансформацію аж до заміни, в крайньому випадку на щось інше. Якщо емігрантська література сповідувала виключно реалістичний тип художньої творчості, то експатріантська тяжіла до модерністських форм виразу" [15: 11]. Звісно, зв'язок між статусом (позицією, вибором) письменника, сповідуваною ним ідеологією та художньою практикою вельми умовний, а розрізнення емігрантської й експатріантської літератур за напрямками "консервативність – модернізація", "реалізм – модернізм", принаймні без належної аргументації, контрверсійне.

Очевидно, що проблема термінології, зокрема й у межах сучасного академічного слововжитку, ще не розв'язана, і та кількість термінів, якими оперують дослідники (еміграційна, діаспорна, експатріантська, література українського зарубіжжя та ін.), хоча і вносить різнобій у потрактування явища, проте урізноманітнює цей слововжиток і спонукає до нових дискусій. Нерозв'язаними є й питання про специфіку еміграційного літературного процесу, його відмінності від материкового, про єдність української літератури ХХ ст. загалом.

Досліджуючи зв'язок еміграційної літератури з материковою, їхню несхожість, літературознавці-емігранти часто визначали цей зв'язок через проти- й зіставлення основних векторів літературного процесу (в еміграції та метрополії), не помічаючи інших, окрім ідейно-тематичного репертуару, жанрово-стильових особливостей, відмінностей між ними. "Це розгалуження у двох протилежних напрямках, ця розбіжність шляхів розвитку позначається передусім в ідеологічних і тематичних розходженнях і протиріччях", – писав у своїй "Історії української літератури" (1956) В. Радзикавич. І продовжував: "Коли у формальних засобах і досягненнях і є подекуди взаємна обміна, так в ідеології й тематиці – різниці, протилежності, контрасти" [13: 110]. Далі літературознавець стверджував: "Коли, отже, східню галузь української літературної творчості характеризує тепер крайня обмеженість тематики, однобічне насвітлення життя, неволя думки, реміснича робота по приписам, вказівкам і диктатам, – західня галузь має можливості розвиватись в атмосфері дійсної демократії, при повній свободі у виборі тем, підході до них і їх насвітленні, при повній свободі творчої думки" [13: 110–111].

Ця думка загалом типова для еміграційного літературознавства того часу: у своїх цілях літературна еміграція прагнула утвердитися як реальний і репрезентативний взірць національної культури, з яким пов'язувалися й перспективи її розвитку. Протиставляючись материковій як "відхиленню" від "традиції" або такій, що втратила її, література, створена на еміграції, сприймалася як продовження "традиції" (дарма що в кожного з літературознавців і критиків, залежно від їхніх поглядів, уявлення про цю "традицію" були різними, а культивування "традиції" часто оберталось творчим "гальмуванням" і консервацією літературної позиції). Основне, що ставили еміграційні

критики на карб письменника материковим, особливо якщо йшлося про постаті першого ряду, як-от П. Тичину, М. Рильського, М. Бажана та ін., було те, що вони начебто відійшли від загального напрямку української літератури. Звісно, еміграційні літературознавство й критика були в більш сприятливому становищі, ніж материкові, і мали змогу досліджувати літературний процес і зовні, і всередині, тоді як творчі напрацювання еміграції для материка тривалий час були "забороненою територією".

Відмінностей, що виявилися неминучими при "зустрічі" еміграційної периферії з материком, у пострадянському літературознавстві, за деякими винятками, не помічали або ж, попри всю їхню очевидність, ставили під сумнів. Нова галузь досліджень "зарубіжна україністика", що зародилась на початку 1990-х і стала однією з магістральних ліній українського літературознавства, загалом зводилася до двох взаємопов'язаних тенденцій: важливості "повернення" літературного доробку авторів-емігрантів і його "входження" в літературу материкову та сприйняття еміграції як такого дискурсивного поля, у якому зберігалися й розвивалися ті аспекти національної культури та свідомості, що були витіснені, знищені чи заборонені в метрополії, а їхнє збереження сприймали як основну, а може, і єдину функцію еміграції, як вищий сенс її діяльності. Такі національно-об'єднувальні тенденції були, звичайно, не новими, а повторювали рецепції еміграційних дослідників, яким ішлося про потребу подолання "двоколіїності" розвитку української літератури ХХ ст. Наприклад, іще наприкінці 1960-х Г. Костюк обстоював ідею про органічну єдність двох – материкового й еміграційного – напрямів літературного розвитку, сподіваючись, що в результаті "довготривалий процес української еміграційної літератури ввіллється в єдине могутнє річище

вільної української літератури" [8: 442]. В іншій статті, характеризуючи умови розвитку національної літератури в різних політичних системах і географічних координатах, учений дотримувався думки, що "український загальнолюдський естетичний світ єдиний і неподільний. При всіх умовах і режимах" [9: 509]. Очікувано, що ця ідея, до того ж у різних варіаціях і часто без урахування тих історико-культурних і суспільно-політичних умов, за яких вона з'явилася, мігрувала в праці материкових дослідників.

У сучасному літературознавчому просторі трапляються окремі, зазвичай принагідні думки, які порушують питання одновимірності чи бінарності літературного процесу, зокрема в контексті співвідношення еміграційного й материкового письменств. Так, розмірковуючи, "чи слід розглядати українську зарубіжну літературу відокремлено від української "материкової" літератури", Л. Скорина відповідає на нього досить однозначно, аргументуючи це, крім академічної зручності, тим, що "літературі зарубіжжя" притаманні "свої специфічні характеристики, що істотно відрізняють її від літератури, що творилася в межах Радянської України" [17: 9]. Хоча літературознавиця і не пояснює, що це за "специфічні характеристики" та які, окрім образно-тематичних, як можна здогадатися зі спроб її аналізу, між цими літературами відмінності, проте ця думка, звісно, має свій сенс.

Полемізуючи зі згаданою дослідницею, Ю. Барабаш ставить під сумнів ідею про розрізненість еміграційної й материкової літератур, стверджуючи, натомість, що наявність у кожного з двох явищ власних специфічних характеристик не потребує того, щоб розглядати їх відокремлено. До того ж, наголошує він, окрім специфічних, існують і деякі загальні характеристики, які дають підстави якщо не для комплексного, то для порівняльного аналізу або хоча би для порівняння. На його думку, замість двоїстості українського історико-

літературного розвитку, доцільно "говорити про українську літературу як про явище багатоскладове, суперечливе, але при всьому тому, зрештою, цілісне, єдине, як про літературу загальнонаціональну" [2: 9]. Підважуючи тезу про відокремленість "двох літератур", Ю. Барабаш обстоює ідею єдності, що ґрунтується на низці спільних "констант", котрі, на його думку, зближують літератури еміграції та метрополії, як-от: "імператив рідної мови", "національна ідея", яку він ототожнює з "ідеєю свободи", "християнська традиція", від Іларіона й "Богогласника" починаючи. Формулюючи в одній із своїх статей 2000 р. доволі контроверсійне питання: "Скільки українських літератур у світі?", Ю. Барабаш вважає єдність літератури фактом онтологічним, зазначаючи: "у прагматичному, профанному аспекті, тобто з погляду повсякденного існування і функціонування національного слова у різних соціоетичних та ідеологічних контекстах, про єдність української літератури, її духовну цілісність справді можна говорити як про щось доволі проблематичне, натомість в контексті буттєвому, наважуся сказати – сакральному ця єдність є онтологічним фактом" [1: 56].

Досить прикметно, що й Л. Скорина, згадуючи про "специфічні характеристики" еміграційної літератури, і Ю. Барабаш, обстоюючи думку про "єдність української літератури", наводять висловлювання Ю. Шереха про "двох українських "ми"", вбачаючи в цій формулі літературознавця своєрідне підтвердження власних думок. Шерехове розмежування "двох українських "ми"", або, як він це визначив, "України української" та "України позаукраїнської" чи "другої України", озвучене в передмові до його "Поза книжками і з книжок" (1998), умовно-символічне й історично-конкретне водночас. Прагнучи визначити зміст Шерехової формули про "двох українських "ми"",

Ю. Барабаш зазначає, що в ній "зашифрована національна драма", і "Шерех дає характеристику основних рис цієї драми, проводить порівняльно-історичний та порівняльно-типологічний аналіз політичних, ментальних, поведінкових, навіть орфографічних факторів, що визначили очевидну та глибинну несхожість, навіть більше – антиномічність двох частин творчої та інтелектуальної еліти. Його висновок із цього аналізу сформульовано в стриманій, умовній манері, але, по суті, він досить виразний і глибоко песимістичний" [2: 13].

Зауважуючи про існування «двох українські ми – одного на Україні, другого поза її кордонами», а також про складність "діалогу" між ними й перетворюючи власний текст в інструмент художньої та філософської рефлексій, Ю. Шерех визначає історично зумовлену своєрідність кожного з двох "ми", а також безумовну складність і суперечливість їх взаємодії, "витворення того надвищого українського, великими літерами, МИ", вважаючи це справою умовною, проблематичною й загалом ледве чи здійсненою в майбутньому. Зокрема, він констатує: "А насправді є в сучасні два малі ми – одне на Україні, друге поза нею. Статистично ці два ми, скажімо ми1 і ми2, не співмірні, це слон і цуцик, але в сенсі культурних вартостей ця нерівність меншає. Позаукраїнські-бо українці мали більший відсоток інтелігенції й вільного таланту і створили більшу на одиницю людності суму культурних вартостей. Так, отже, маємо два ми і одне МИ в ідеалі, не створене ще, не досягнене і, може, недосяжне" [22: 24–25].

Займенник "ми", використаний Ю. Шерехом для позначення двох різних соціокультурних світів, відіграє важливу роль, хоча питання про те, ким саме є його "МИ", написано великими літерами, відкриті. Передусім авторове "МИ" – це історичний і просторовий контекст його власних висловлювань. По-друге, цей займенник означає таку спільноту,

якої ще не існує, бо вона лише витворюється, й обидва "ми" сприймаються як її невід'ємні частини. Зближення двох українських "ми", важливість якого усвідомлювали й творці еміграційного літературного процесу, і його дослідники, здавалося Ю. Шереху можливим завдяки знайомству "материкового" читача із здобутками "того малого ми2", і саме через це зближення, прогнозував він, і відбудеться "усвідомлення факту відмінності двох малих ми і усвідомлення того, в чому ця відмінність насамперед лежить" [22: 25]. Важливо те, що Ю. Шерех говорить про творення "великолітерного МИ" з перспективи "того малого ми2", суцього поза Україною, і оптика його бачення зумовлена саме його позицією.

Реагуючи на коментар Ю. Барабаша з приводу формули Ю. Шереха про "двох українських "ми"", а також на його спробу відповісти, "скільки українських літератур у світі", І. Дзюба звернувся до іншої, написаної на два десятиріччя раніше статті Ю. Шереха під назвою "Оглядаючися назад". У цій статті, що стала передмовою до його "Другої черги" (1964), Ю. Шерех замислювався над тим, який зв'язок між еміграційним і материковим літературними процесами, що розвиваються й рівнобіжно, і паралельно, а також намагався знайти основу, з якої ці процеси виростають. Він писав: "Без перебільшення, всі присутні процеси, що змінюють і формують душу української людини, знайшли свій вираз в еміграційній літературі сорокових і п'ятдесятих років. Майбутній історик, може, здатний буде встановити, чи це були процеси ПАРАЛЕЛЬНІ, чи література еміграції справді ВПЛИНУЛА на духовість і літературу України. А може, справа тут у тому, що і тут, і там література і ідеологія жилися життєдайними соками українського задушеного, але не забутого відродження двадцятих років" [23: 7]. Література українських 1920-х, яка здавалася Ю. Шереху мірилом

естетичних вартостей, звісно, позначилася на художніх практиках авторів-емігрантів (і чимало творців еміграційної літератури – вихідці з покоління 1920-х, які дебютували чи реалізувалися як творчі особистості до еміграції), однак вона була далеко не єдиним (і можливо, навіть не основним) джерелом, що живило творчі практики різних за світоглядами, художніми пріоритетами письменників на еміграції.

Питання, чи становить українська література єдність, – одне з основних у його творчості, а також про причини та наслідки роз'єднання й те, як її, цієї єдності, досягти, І. Дзюба розглядає в контексті історії еміграційної літератури ХХ ст. у першій частині тритомника "На трьох континентах" (2013). За дужками залишається питання: що вважати в цьому випадку єдністю? Прикметно, однак, те, що І. Дзюба не протиставляє еміграційної літератури материковій, прагнучи зберегти єдиний – синтетичний – підхід, який полягає в тому, аби в ситуації "розірваності української культури" побачити тенденції, фактори й свідчення, що вказують на спільність [6: 5]. Очевидно, що цей підхід доволі тенденційний (іще не поставивши питань, дослідник дає на них відповіді), а настанова про те, що український літературний процес ХХ ст. потрібно розглядати як цілісну взаємодію обох літератур – материкової й еміграційної, наштовхується на потребу аргументів, які засвідчували би реальні, предметні й доказові, а не риторичні вияви такої взаємодії¹⁰.

¹⁰ Здається, існує значно більше підстав, щоб говорити про відштовхування (з дедалі більшими розходженнями), ніж про зближення материкової й еміграційної літератур, і такий підхід краще пояснює логіку культурних, зокрема й літературних, проєктів, які реалізовувалися паралельно й еміграцією, і метрополією як конкурентними культурними монополіями (створення енциклопедій, історій літератури, встановлення пам'ятників та ін.). Розвиток цих паралельних проєктів принагідно

Міркуючи про співвідношення між "вітчизняним центром" та "еміграційною периферією" й водночас проводячи розмежувальну лінію між поняттями еміграційної та діаспорної літератур, Б. Рубчак зазначав, що "в складних умовах нашого розсіяння еміграційна література стала відмінною від сучасної літератури в Україні" [14: 89]. Й уточнював: "Відмінні тут не так окремі риси як такі (адже багато різних поетів пише, приміром, про самотність і відчуження, отождивизнення таких образів у еміграційних текстах нічого не дає), а скоріше кількість певних специфічних прикмет і, що найголовніше, їх особливі групування чи конфігурації в певних специфічних контекстах. Такими особливими конфігураціями прикмет українська еміграційна поезія з'єднується так із еміграційними, як із "центральною" літературами інших народів, аж ніяк не втрачаючи характер "українськості" <...>, хоч багато в чому змінюючи її. У своїх глибинних структурах еміграційна література знов пошлюблюється з українською літературою як такою, але вже в складних, опосередкованих наближеннях" [14: 89]. Важлива в цьому висловлюванні Б. Рубчака думка про те, що риси, які зазвичай творять "еміграційну поетику" й текстуально виявляються в різних варіаціях (образних, сюжетних, тематичних), не визначають сутності еміграційної

зауважує І. Дзюба, згадуючи історію створення еміграційної "Енциклопедії українознавства" і її радянської альтернативи – "Української радянської енциклопедії", а також "боротьбу за Шевченка" і "протистояння двох шевченкознавств", у якому, на його думку, "може, більше, ніж у чомусь іншому, виявилася вся фантазмагорійність накиненого українцям розбрату, що став мало не нашим кривим національним добром" [6: 77]. І кількість, і масштаб таких культурних паралелей, звичайно, більші, проте істотне тут інше: розгортаючись за принципом антитези, такі проєкти виконували – за тих умов, у яких це було можливо, – конкретні культурні завдання.

поезії (а навпаки, зближують її з материковою, як і з іншими центральними літературами). Ця сутність визначається через відповідний контекст, а також, якщо розвинути цю думку далі, через такий тип досвіду, що недоступний метрополії, а отже, через інші, зумовлені цими контекстом і досвідом, моделі осягнення своєї ідентичності (зокрема, і національної).

Дихотомії "центр – периферія", "єдність – роздільність" певною мірою пов'язані з тим, що українська література ХХ ст. ще не осмислена у своїй повноті як материк, а не архіпелаг окремих островів, кожен із яких є відокремленим, але водночас пов'язаним і з іншими островами, і з материком мовно, культурно й історично. У цьому сенсі дослідники говорять не про одну, еміграційну, а про низку літератур, які, розвинувшись за межами України, набули власних унікальних рис (канадську¹¹, австралійську¹², американську¹³ та ін.). Одначе про

таку саму роздільність можна говорити й у контексті материкової літератури, адже навіть якщо сприймати її як певну (вельми умовну) цілісність, то неможливо заперечити наявність паралельних літературних процесів: офіційного (легального) радянського й підцензурного (зокрема, у формі самвидаву), що розвивалися хоч і в одному просторі, та відокремлено один від одного як різні грані української художньої культури.

Важливу роль у творенні уявлення про єдність української літератури дослідники віддають чиннику мови. Це справедливо з огляду на те, що такі несхожі в основних темах, проблемах і культурно-історичних змістах еміграційна, офіційна радянська чи опозиційна до неї дисидентська літератури функціонували в спільному (проте не в одному) мовному полі. На цьому наголошує зокрема й І. Дзюба, уважаючи "головним об'єктивним фактором", що визначає "тяжіння до єдності роз'єднаної історичними обставинами нашої національної літератури", саме "імператив рідної мови" [6: 5]. Проте, попри всю слушність цього твердження, ті мовні поля, у яких розвивалися еміграційний і материковий літературні процеси, були нерівномірними, а відмінності між мовою еміграційних і материкових письменників, що з об'єктивних причин існують і понині¹⁴, істотними, до того ж у деяких випадках еміграція спонукала до зміни мови чи використання кількох мов одночасно. Тому, спираючись лише на чинник мови (важливий, але не достатній), говорити про єдність української літератури ХХ ст. як про незаперечний факт, що вже відбувся, не можемо.

¹¹ Наприклад: Гай-Головко О. Українські письменники в Канаді. Вінніпег: Волинь, 1980. Т. 1. 191 с.; Славутич Я. Українська література в Канаді. Едмонтон: Славута, 1992. 336 с.; Руснак І. Українська література Канади і формування національної свідомості канадських українців. Снятин: Прут-Принт, 1999. 128 с.; Пресіч О. Українська проза в Канаді. Проблемно-тематичні і жанрово-стильові пошуки. Київ: К. І. С., 2018. 286 с.

¹² Про це: цикл статей М. Павлишина в розділі "Переміщена муза. Українська література і культура в Австралії" з його "Канону та іконостасу", зокрема: "Аспекти української літератури в Австралії", "Переміщена муза: українська поезія в Австралії", «Гумор і сатира в українській літературі Австралії» та ін.

¹³ Хоча поняття української американської літератури ще не оформлене теоретично, можна погодитися з думкою М. Сороки, який, говорячи про англomовну творчість української діаспори у США, твердить: "На мою думку, це нове літературне явище можна назвати українською американською літературою. Якщо є українські американські письменники, то, природно, є й українська американська література, яку вони творять" [18: 18].

¹⁴ Це пов'язано, зокрема, і з переборенням наслідків політичних і "граматичних" репресій, проваджених російсько-імперським і радянським тоталітарним режимами проти української мови, процесами тривалої росіянізації (зміни правопису, "чищення" словників, підпорядкування українських фонетичних, орфографічних і синтаксичних форм до російських), інфікування її радянським жаргоном (новоязом) та ін.

Доцільніше, здається, вести мову про паралельний рух різних (звичайно, не в усьому протилежних), інваріантів української літератури ХХ ст., про особливості їхнього співіснування (зокрема, через порівняння, проти- й зіставлення творів, написаних в Україні та поза нею), що дасть змогу побачити лінії взаємоперетину, конфлікту чи взаємодії, а отже, внутрішню варіативність і різноманіття національного письменства.

Свого часу, звертаючись до українських письменників, на одному зі з'їздів об'єднання "Слово", яке постало в Америці 1954 р., Г. Костюк протиставив дві культові для європейської літератури постаті – міфологічного героя Антея та давньоримського поета Овідія, які, на його думку, уособлювали дві різноспрямовані тенденції – перерваності та функціональності еміграційної літератури. Літературознавець твердив, що "український літературний процес поза межами рідного краю – факт реально існуючий", і, розмірковуючи про перспективи його розвитку в нових обставинах, полемізував із тезою, яка передрікала неминуче згорання цього процесу в умовах відриву від рідного ґрунту, – з "мітом про Антея". Підважуючи цей міф як доказ неможливості "літературного процесу поза межами рідного краю, поза межами мовного моря того народу, виразником якого завжди є художня література", Г. Костюк зазначав: "Ті люди, що цим давнім мітом намагаються підперти свою позицію, забувають, що з часу постання міту про Антея пройшли тисячоліття; що жорстока практика людського буття на землі внесла свої значущі корективи. Вже доля вигнанця Овідія (перше двадцятиріччя нашої ери), його "Скорботні елегії" та "Понтійські послання" рішуче захитали міт про Антея. А наступні століття <...> еміграційна література різних народів виросла у велике соціальне явище, що

остаточно, метафорично висловлюючись, вбило міт про Антея" [8: 442]. Протиставляючи образ Овідія як символ еміграції Антею як уособленню вкорінення та ототожнюючи долю українських письменників в екзилі з долею давньоримського поета-вигнанця, Г. Костюк прагнув наголосити на можливості існування української літератури поза материком і заперечити думку тих, хто уважав, що таке існування неможливе, або, якщо й можливе, то лише як наслідок інерції й у нетривалій відрізок часу.

Згодом, немовби полемізуючи зі своїм старшим колегою, з позицій ранніх 1980-х Д. Струк фактично повторив твердження тих, кого Г. Костюк уважав прихильниками "міту про Атея", констатуючи: "Еміграційна література – це завжди вмираюча література, вмираюча із самими людьми, які її творять" [25: 102]. Не відкидаючи думки про те, що, можливо, другому поколінню вдасться продовжити започатковане першим без втрати власної ідентичності, Д. Струк, проте, не був у цьому впевнений. Еміграційна література для нього була літературою першого покоління, "з'єднуючою ланкою між спадщиною минулого і очікуванням майбутнього – основою для нового і яскравого мистецтва" [25: 102], і її "розчинення" в іншомовному просторі здавалося процесом неминучим.

Погоджуючись із Д. Струком, М. Сорока, замість відмирання еміграційної літератури, волів говорити про її "трансформацію в інші літератури, в процесі якої зберігається духовний код та культурна спадщина етносу" [18: 18]. Суть цього процесу літературознавець пояснював тим, що він "відображає подальшу еволюцію української діаспори, фіксує український, але вже видозмінений, національний код у нових хронологічних і просторових вимірах" [18: 18]. Це спостереження, як і в Д. Струка, стосувалося насамперед розвитку української літератури в Канаді, зокрема процесу переходу

українськомовних авторів – нащадків українських емігрантів другого й третього покоління – на територію англomовних літератур.

Ці три позиції: функціональність (Г. Костюк), згортання (Д. Струк) чи трансформація (М. Сорока) – відображали різні періоди в історії української літератури поза Україною (1960-ті, 1980-ті й 1990-ті), а відповідно й погляди на те, чим, власне, є еміграційна література і чим вона повинна бути, які її завдання й функції, ким є письменник-емігрант, для кого, про що він пише.

Не погоджуючись із думкою про "кінець еміграційного письменства" в нових умовах і обставинах, Ю. Барабаш закликає не поспішати ставити символічну або фактичну "крапку" в розвитку літератури українського зарубіжжя, не вважати її сторінкою завершеною й говорить про "нову еміграцію", її специфіку, індивідуальні напрями та спільний вектор. Водночас, міркуючи над тим, чим є ця "нова еміграція", дослідник сумнівається в тому, чи коректно нині вживати термін "еміграція", а отже, і похідні від нього: "еміграційна література", "письменник-емігрант", і доходить, здавалось би, парадоксальних висновків: "немає еміграції, нехай і "нової", тому що "немає політичного імперативу, який визначав би наперед очевидну неможливість повернення" [2: 272]. Стверджуючи, що сучасних українських письменників, які живуть і пишуть за кордоном, не можна вважати емігрантами, оскільки "сама ідея повернення як така не ставиться під сумнів, вона живе "за умовчанням" у свідомості або принаймні в підсвідомості" [2: 272], Ю. Барабаш не дає відповіді на питання, як визначати статус цих авторів, їхні позицію та творчість: "не беруся запропонувати замість "еміграції" інший термін, – пише він. – Але, зрештою, чи в терміні річ? Я схильний бачити тут щось знакове, так би мовити, "випадок України" <...>, в якому проявляється одна з важливих, – на мій погляд,

небагатьох – позитивних тенденцій сучасної глобалізації: пошуку і виходу в світ поверх застарілих бар'єрів і забобонів, розширення простору думки і творчості, вільного польоту людського духу (адже відомо: Spiritus flat ubi vult). І рух, рух, рух" [2: 272].

Така термінологічна обережність дослідника загалом зрозуміла, оскільки окреслити межу, що відділяє еміграцію від не-еміграції, сьогодні досить складно, а саме визначення еміграційної літератури втрачає власну однозначність, стає розпливчастим, що спонукає літературознавців усе частіше вдаватися до термінів на зразок "література міграції" чи "світова література" (апелюючи до концепції Й. В. Гете). Та чи ідея "повернення" й пов'язаний із нею політичний імператив, що його дослідник сприймає як основний, – достатні підстави, щоб уважати українську еміграційну літературу явищем, яке вичерпало себе в добу глобальних зв'язків і "прозорих" кордонів, – питання дискусійне. Нові політично-економічні, соціальні умови породжують і нові "хвилі" еміграції, і нові естетичні явища. Істотна зміна, що відбулася в національному літературному процесі кінця ХХ – початку ХХІ ст., – це взаємодія (іноді не без зіткнення) різних художніх традицій, які або становлять своєрідність материкового й еміграційного письменств, або об'єднують їх: автори з українського зарубіжжя друкують твори в материкових виданнях так само, як материкові – в еміграційних; виходять спільні видання, які об'єднують письменників з України й українського зарубіжжя¹⁵; відкритий діалог триває.

¹⁵ Серед таких: "щомісячний часопис незалежної української думки" "Сучасність", редакцію якого в 1992 р. було перенесено до Києва (2013 р. припинив своє існування), літературно-мистецький кварталник української літератури "Світо-вид", що виходив у 1990–1999 рр. в Нью-Йорку та в Києві під егідою Київської організації Спілки письменників України та Нью-Йоркської групи.

Висновки та перспективи дослідження. Українська еміграційна література – явище широкое, неоднорідне та неоднозначне, типологічно споріднене з іншими літературними феноменами й водночас своєрідне, із власним історико-культурним (хронологічним, поколіннєвим, екзистенційним) досвідом. Доволі запізніле відкриття і фрагментарність її історико-літературного й теоретичного освоєнь – основні причини того, що низка важливих термінологічних, історичних, методологічних питань, пов'язаних із її вивченням, визначенням її

об'єктивного місця та ролі в загальнонаціональному естетичному, культурному, суспільному просторі, ще не стали об'єктами належної уваги. Є необхідність вивіренних і фахово прокоментованих видань еміграційної художньої й літературно-критичної спадщини, історико-літературних і порівняльно-історичних студій, типологічних зіставлень, комплексного системного підходу до вивчення феномену еміграційної літератури. Сьогодні цей широкий, хоч і не зовсім порожній, простір для дослідників поволі заповнюється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Барабаш Ю. Скільки українських літератур у світі? *Слово і Час*. 2000. № 1. С. 55–59.
2. Барабаш Ю. Украинское литературное зарубежье (Лица. Судьбы. Тексты). Москва: ИМЛИ РАН, 2016. 376 с.
3. Бойчук Б. Канон із переламаним хребтом. *Критика*. 2008. № 10–11 (132–133). С. 31.
4. Грабович Г. Голоси української еміграційної поезії. *До історії української літератури*. Київ: Основи, 1997. С. 386–416.
5. Гром'як Р. Т. Еміграція і художня література: грані проблеми й аспекти дослідження. *Давне і сучасне: Вибрані статті з літературознавства*. Тернопіль: Лілея, 1997. С. 247–251.
6. Дзюба І. "Нашого цвіту по всьому світу...". *На трьох континентах. У 3-х книгах. Книга 1. "Нашого цвіту по всьому світу..."*. Від Малоросії до України. *Енциклопедія опору*. Київ: Кліо, 2013. С. 8–89.
7. Дончик В. Діаспора. *Слово і Час*. 1991. № 10. С. 19–22.
8. Костюк Г. З літопису літературного життя в діяспорі. До 15-річчя діяльності Об'єднання українських письменників "Слово": 1954–1969. *У світі образів та ідей: Вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930–1980*. Б. м. [Мюнхен]: Сучасність, 1983. С. 440–490.
9. Костюк Г. На магістралі історії. Українська література за п'ятдесят років (1917–67). *У світі образів та ідей: Вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930–1980*. Б. м. [Мюнхен]: Сучасність, 1983. С. 491–511.
10. Моренець В. Tertium non datum. *Tertium non datum. Проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі XIX–XXI ст.: колективна монографія*. Київ: НАУКМА, 2014. С. 9–39.
11. Павлишин М. Переміщена муза: українська поезія в Австралії. *Канон та іконостас*. Київ: Час, 1997. С. 350–360.
12. Погребенник Ф. Еміграція і література. *Слово і Час*. 1991. № 10. С. 22–28.
13. Радзикович В. Історія української літератури. Том III. Нова доба. Детройт: Батьківщина, 1956. 135 с.
14. Рубчак Б. Кам'яні баби чи Світовид? *Світовид*. 1996. № 11 (23). С. 89–100.
15. Рудницький Л. Література з місією. Спроба огляду української еміграційної прози. *Слово і Час*. 1992. № 2. С. 41–45.
16. Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський "метароман" Володимира Винниченка: текст і контекст. Київ: Альтернативи, 2003. 280 с.
17. Скорина Л. Література та літературознавство української діаспори. Курс лекцій. 2-е вид. Черкаси: Брама-Україна, 2005. 384 с.

18. Сорока М. Чи є панацея від міфу про Антея в українській літературі діаспори? *Слово і Час*. 2000. № 12. С. 11–18.
19. Тарнашинська Л. Б. Українська літературна еміграція: моделі "відсутньої присутності" в материковому письменстві. *Київські полоністичні студії. Т. XXXV*. Київ: Талком, 2019. С. 358–369.
20. Тарнашинська Л. Література розфокусованої свідомості: до категорії "діаспора" та її інтерпретацій у літературознавстві. *Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології*. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. С. 412–432.
21. Ушкалов Л. Чарівність енергії: Михайло Драгоманов. Київ: Дух і літера, 2019. 600 с.
22. Шерех Ю. МИ і ми (До українотеренних читальників моїх). *Поза книжками і з книжок*. Київ: Час, 1998. С. 21–32.
23. Шерех Ю. Оглядаючися назад. *Друга черга. Література. Театр. Ідеології*. Упорядк. і вступ Ю. Шевельов. Б. в. [Мюнхен]: Сучасність, 1978. С. 5–11.
24. Rubchak V. Taras Shevchenko as an Émigré Poet. *In Working Order: Essays Presented to G. S. N. Luckyj*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1990. Pp. 21–56.
25. Struk D. Ukrainian Émigré Literature in Canada. *Identifications: Ethnicity and the Writer in Canada*. Ed. by Jars Balan. Edmonton: University of Toronto Press, 1982. Pp. 88–103.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Barabash, Yu. (2000). Skilky ukrainskykh literatur u sviti? [How many Ukrainian literatures are there in the world?]. *Slovo i Chas*. No. 1. Pp. 55–59. [in Ukrainian].
2. Barabash, Yu. (2016). Ukrainskoie literaturnoie zarubiezhie (Litsa. Sudby. Teksty) [Ukrainian Literature Abroad (Persons. Fates. Texts)]. Moscow: IMLI RAN. 376 p. [in Russian].
3. Boichuk, V. Kanon iz perelamanym khrebtom [Canon with the broken spine]. *Krytyka*. 2008. No. 10–11 (132–133). P. 31. [in Ukrainian].
4. Hrabovych, H. (1997). Holosy ukrainskoi emihratsiinoi poezii [Voices of Ukrainian emigration poetry]. *Do istorii ukrainskoi literatury*. Kyiv: Osnovy. P. 386–416. [in Ukrainian].
5. Hromiak, R. T. (1997). Emihratsiia i khudozhnia literatura: hrani problemy i aspekty doslidzhennia [Emigration and fiction: problem facets and research aspects]. *Davnie i suchasne: Vybrani statti z literaturoznavstva*. Ternopil: Lileia. P. 247–251. [in Ukrainian].
6. Dziuba, I. (2013). "Nashoho tsvitu po vsiomu svitu..." ["Our blossom all over the world..."]. *Na triokh kontynentakh*. In 3 books. Book 1: "Nashoho tsvitu po vsiomu svitu...". Vid Malorosii do Ukrainy. Entsyklopediia oporu. Kyiv: Klio. Pp. 8–89. [in Ukrainian].
7. Donchyk, V. (1991). Diaspora [Diaspora]. *Slovo i Chas*. No 10. Pp. 19–22. [in Ukrainian].
8. Kostiuk, H. (1983). Z litopysu literaturnoho zhyttia v diiaspori. Do 15-littia diialnosti Obiednannia ukrainskykh pysmennykiv "Slovo": 1954–1969 [From the annals of literary life in the diaspora. To the 15th anniversary of the activity of the Association of Ukrainian Writers "Slovo": 1954–1969]. *U sviti obraziv ta idei: Vybrane. Krytychni ta istoriko-literaturni rozdumy 1930–1980*. Munich: Suchasnist. P. 440–490. [in Ukrainian].
9. Kostiuk, H. (1964). Na magistrali istorii. Ukrainska literatura za piatdesiat rokiv (1917–67) [On the highway of history. Ukrainian literature for fifty years]. *U sviti obraziv ta idei: Vybrane. Krytychni ta istoriko-literaturni rozdumy 1930–1980*. Munich: Suchasnist. Pp. 491–511. [in Ukrainian].
10. Morenets, V. (2014). Tertium non datum. Problema kulturnoi identychnosti v literaturno-philosofskomu dyskursi XIX–XXI st.: kolektyvna monohrafiia [Tertium

- non datum. The problem of cultural identity in literary and philosophical discourse of the 19th–21st c.: group monograph]. Kyiv: NaUKMA. P. 350–360. [in Ukrainian].
11. Pavlyshyn, M. (1997). Peremishchena muza: ukrainska poeziiia v Avstralii [The Dislocated Muse: Ukrainian poetry in Australia]. *Kanon ta iconostas*. Kyiv: Chas. P. 350–360. [in Ukrainian].
 12. Pohrebennyk, F. (1991). Emihratsiia i literatura [Emigration and literature]. *Slovo i Chas*. No. 10. P. 22–28. [in Ukrainian].
 13. Radzykevych, V. (1956). Istoriia ukrainskoi literatury. Vol. III. Nova doba [History of Ukrainian literature. Volume III. New era]. Detroit: Batkivshchyna. 135 p. [in Ukrainian].
 14. Rubchak, B. (1996). Kamiani baby chy svitovydy? [Stone ladies or Svitovydy?]. *Svitovydy*. No. 11 (23). P. 89–100. [in Ukrainian].
 15. Rudnytskyi, L. (1992). Literatura z misiieiu. Sproba ohliadu ukrainskoi emihratsiinoi prozy [Literature with a mission. An attempt to review Ukrainian emigration prose]. *Slovo i Chas*. No. 2. P. 41–45. [in Ukrainian].
 16. Syvachenko, H. (2003). Prorok ne svoiei vitchyzny. Ekspatriantskyi "metaroman" Volodymyra Vynnychenka: tekst i kontekst [A prophet not of his own country. Expatriate "meta-novel" by Volodymyr Vynnychenko: text and context]. Kyiv: Alternatyvy. 280 p. [in Ukrainian].
 17. Skoryna, L. (2005). Literatura ta literaturoznavstvo ukrainskoi diaspory. Kurs lektsii [Literature and literature studies of the Ukrainian diaspora. Course of lectures]. 2nd edit. Cherkasy: Brama-Ukraina. 384 p. [in Ukrainian].
 18. Soroka, M. (2000). Chy ie panatseia vid mifu pro Anteia v ukrainskii literaturi diaspory? [Is there a panacea for the myth of Antaeus in Ukrainian diaspora literature?]. *Slovo i Chas*. No. 12. P. 11–18. [in Ukrainian].
 19. Tarnashynska, L. B. (2019). Ukrainska literaturna emihratsiia: modeli "vidsutnoi prysutnosti" v materykovomu pysmenstvi [Ukrainian literary emigration: models of "absent presence" in maternal writing]. *Kyivski polonistychni studii*. Vol. 35. Kyiv: Talkom. P. 358–369. [in Ukrainian].
 20. Tarnashynska, L. (2008). Literatura rozfokusovanoi svidomosti: do katehorii "diaspora" ta ii interpretatsii u literaturoznavstvi [Literature of defocused consciousness: to the category of "diaspora" and its interpretation in literary studies]. *Prezumptsiia dotsilnosti: Abrys suchasnoi literaturoznavchoi kontseptolohii*. Kyiv: Vydavnychy dim "Kyievo-mohylianska akademiia". P. 412–432. [in Ukrainian].
 21. Ushkalov, L. (2019). Charivnist enerhii: Mykhailo Drahomanov [Charm of energy: Mykhailo Drahomanov]. Kyiv: Dukh i litera. 600 p. [in Ukrainian].
 22. Sherekh, Yu. (1998). MY i my (Do ukrainoterennykh chytalnykiv moikh) [WE and we (To my Ukraine-residing readers)]. Sherekh Yu. Poza knyzhkamy i z knyzhok. Kyiv: Chas. P. 21–32. [in Ukrainian].
 23. Sherekh, Yu. (1978). Ohliadaiuchysia nazad [Looking back]. Sherekh Yu. Druha cherha. Literatura. Teatr. Ideolohii. Arranged and introduction by Yu. Sheveliov. Munich: Suchasnist. P. 5–11. [in Ukrainian].
 24. Rubchak, B. (1990). Taras Shevchenko as an Émigré Poet. In Working Order: Essays Presented to G. S. N. Luckyj. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies. P. 21–56. [in English].
 25. Struk, D. (1982). Ukrainian Émigré Literature in Canada. Identifications: Ethnicity and the Writer in Canada. Ed. by Jars Balan. Edmonton: University of Toronto Press. P. 88–103. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 03.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 398.87

DOI 10.35433/philology.2(100).2023.49-58

ФОЛЬКЛОРНА ПОДІЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ПЕРСПЕКТИВА НЕОБРЯДОВОГО ЛІРО-ЕПІЧНОГО ТВОРУ

Л. М. Копаниця*, А. К. Павлова**

У статті досліджено особливості відображення екзистенційної події у фольклорному творі, передусім функцію екзистенційного слова. Акцентовано, що категорія свободи в сприйнятті природних характеристик людини та її духовної цілісності корелюють у ліро-епічних творах з осмисленням морального вчинку як індивідуального рішення та аксіоми всього життєвого шляху.

У праці зосереджено увагу на особливостях екзистенційної свідомості автора-виконавця, які розкриваються у фольклорному творі через розуміння унікальності кожної людини, моментів входження її життєвого світу у світ інших людей. Це можна простежити на прикладі балад, співанок-хронік, емігрантських, повстанських, тюремних пісень тощо. Сюжетне моделювання необрядового фольклорного твору уможливорює подання кожного окремого вчинку людини в аспекті сенсотворення всього життя. Отже, фольклорна подія репрезентує таку етико-філософську парадигму, яка уможливорює розуміння вчинку як факту унікального, неповторного буття та морально-етичного виміру цього факту.

У статті зосереджено увагу на тому, як поетичне слово у фольклорному творі виокремлюється на рівні сприйняття важливого епізоду життя особистості, що в художній інтерпретації стає знаковою фольклорною подією. Автор-виконавець подає власне бачення причин життєвої драми, і ця оцінка стає своєрідною інвективною до осмислення важливих моральних імперативів.

На основі зразків ліро-епічного фольклору можна досягти справжній вимір онтологічних цінностей етносу, у яких всі події, реалії дійсності, вчинки людини показані не в якійсь обраній ієрархії, а в постійній плінності складного суперечливого людського буття. Автор-виконавець представляє всі суб'єкти та об'єкти в єдиній площині, надаючи кожному з них важливого значення.

Ключові слова: необрядовий ліро-епічний твір, фольклорний образ, екзистенційна свідомість, емігрантська пісня, балада, дума, співанка-хроніка.

* доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри фольклористики
Навчально-наукового інституту філології
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
libovkoranytsya12@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8392-8909

** кандидат філологічних наук, доцент,
докторантка кафедри фольклористики
Навчально-наукового інституту філології
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
lyren.pavlova@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6214-8738

A FOLKLORE EVENT AS AN EXISTENTIAL PERSPECTIVE OF A NON-RITUAL LYRO-EPIC WORK

Kopanytsia L. M., Pavlova A. K.

The article examines the peculiarities of the representation of an existential event in a folklore work, primarily, the function of the existential word. It emphasizes that the category of freedom in the perception of the natural characteristics of a person and their spiritual integrity correlates in lyric-epic works with the understanding of a moral act as an individual decision and an axiom of the entire life path.

The work focuses on the peculiarities of the existential consciousness of the author-performer, which are revealed in the folklore work through the understanding of the uniqueness of each person, the moments of entering their life world into the world of other people. This can be traced on the example of ballads, chronicle songs, emigrant, rebel, prison songs, etc. The plot modeling of a non-ritual folklore work makes it possible to present each individual act of a person in the aspect of meaning-making of the whole life. So, the folklore event represents such an ethical-philosophical paradigm that makes it possible to understand the act as a fact of unique, unrepeatable being and the moral-ethical dimension of this fact.

The work focuses on how a poetic word in a folklore work stands out in the field of perception of an important episode of a person's life, which in an artistic interpretation becomes a significant folklore event. The author-performer presents their own vision of the causes of life's drama, and this assessment becomes a kind of invective for understanding important moral imperatives.

On the basis of examples of lyrical-epic folklore, one can understand the true dimension of the ontological values of the ethnos, in which all events, realities of reality, human actions are shown not in some chosen hierarchy, but in the constant flow of complex and contradictory human existence. The author-performer presents all subjects and objects in a single plane, giving each of them an important meaning.

Keywords: non-ritual lyric-epic work, folklore image, existential consciousness, emigrant song, ballad, thought, chant-chronicle.

Постановка наукової проблеми. З філософської позиції, екзистенційна свідомість осягає буття через магістральні категорії істини, добра, любові, вічності, які стають породженням різних сенсів. Водночас органічна сутність соціуму осмислюється не в плані співіснування для реалізації емпіричних потреб і не лише як логічно структурована на засадах певних установок та принципів модель міжособистісної взаємодії. Відповідно до екзистенціонального тлумачення, соціум постає своєрідною духовно-соборною цілісністю, існування й багатогранна практична діяльність якої заснована на засадах злагодженості та єдності численних індивідуальних пізнань. Екзистенційна філософія розглядає суспільство як особливу роздільну множинність особистісних пізнань та водночас як неподільну єдність.

Категорія свободи в сприйнятті природних характеристик людини та її

духовної цілісності корелюють у ліро-епічних творах з осмисленням морального вчинку людини як індивідуального рішення та аксіоми всього її життєвого шляху.

На рівні фольклорної свідомості виокремлюємо важливу константу: усе справжнє в особистості постає результатом вільного вибору, почутого внутрішнього голосу. Передусім це виявляється через екзистенційну свідомість творця ліро-епічного твору як повага до неповторності особистості, визнання вибору індивідуального життєвого шляху, окреслення власних інтенцій, усвідомлення того, що внутрішній імператив здатен протистояти різним деструктивним силам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми екзистенційної свідомості в різних ракурсах досліджували представники низки наукових галузей: філософи, психологи, соціологи, фольклористи, літературознавці та ін. Серед них –

Дж. Б. О'Меллі, Н. Хамітов, А. Бурий, І. Красильников, Л. Копаниця, О. Наумовська, О. Івановська та інші вчені.

Український психолог І. Красильников проаналізував проблему екзистенційної конфліктності особистості, зосереджуючись на тлумаченні поняття "екзистенційна феноменологія", яка бере до уваги "непомічене", оскільки на підсвідомому рівні першоджерельне може залишатися поза увагою людини. Український учений акцентує, що цей процес може певним чином «затемнювати» автентичне буття. Теза про те, що "розуміння своєї духовної ситуації, реалізація ясності самобуття залежить від того, наскільки людина змогла прийняти до уваги всі ті обставини, в яких вона знаходиться" [6: 281] уможливує поліаспектне вивчення традиційної культури, особливостей виникнення, логіки її існування, трансляції ідей, об'єктивації естетичних, моральних імперативів, спектр різних життєвих сенсів етносу.

Представниця сучасної філософії С. Ганаба на прикладі постулатів логотерапії В. Франкла окреслила базові чинники особистісних змін. Дослідниця використала поняття "цілісної складності", яке, на її думку, вирізняється не ступенем поєднання різних складових, але й певною мішаниною, унікальністю взаємодії, яка своєрідно синтезує різні частини в єдину структуру. Такі теоретичні констатації є важливими аспектами вивчення антропологічної моделі ліро-епічного фольклору як складної багаторівневої системи, взаємодії її конструктів, перетину концептуальних просторів, експлікації життєвих сенсів особистості та соціуму загалом.

Відтак, за висновком ученої, доречно розглядати спільність та розбіжність у характеристиці екзистенції не в плані протиставлення, а в плані взаємного доповнення законів і традицій етносу [4: 4–5].

У працях дослідниці фольклору Л. Копаниці зосереджено увагу на ролі

екзистенційного слова в концепції уснопоетичного твору. Використовуючи широкий матеріал ліричної пісенності, учена поліаспектно аналізує особливості метапонятійної моделі фольклору. На основі комплексного вивчення необрядової лірики констатовано, що такі тексти не відокремлюються від народної традиції та своїх автентичних сенсів, а стають релевантними до загальнокультурних канонів. Авторка вважає, що "кожне слово в пісні важливе, кожне слово бере участь у описі сфери відчуттів, характерів і настроїв персонажів пісенних творів, одним словом, – світу людини. В пісні цей світ є вербалізованою моделлю духовних цінностей і психіки людини або навіть її поведінки, тобто життя почуттів, а не моделлю фізичної людини" [5: 34].

Мета дослідження

– проаналізувати особливості втілення та функції екзистенційного слова в процесі репрезентації фольклорної події на прикладі ліро-епічних творів, зокрема дум, балад, співанок-хронік тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливості фольклорної свідомості розкриваються у фольклорному творі через усвідомлення унікальності кожної людини, моментів входження її життєвого світу у світ інших людей. Це можна простежити на прикладі балад, співанок-хронік, емігрантських, повстанських, тюремних пісень тощо ("Циганочка Галя", "В старім селі в новій коршмі", "Була війна велика", "Ой в неділю, неділийку", "Запрігаймо штири коні, дві сиві кобили"). У баладному творі "Циганочка Галя" сюжет побудований за принципом розгортання причинно-наслідкових зв'язків: ворожка попереджає головну героїню – циганочку Галю – остерігатися шлюбу, під час якого дівчина може втопитися в Дунаї. Незважаючи на споруджений батьком нареченого міцний міст, потужну охорону позаду й попереду «на тисячу верст», молода загинула, залишивши

нездійсненою мрію головного героя про подружнє щастя саме з цією людиною:

Коляску я справлю,

Коня наживу,

А такої Галі

Я повік не знайду [1: 119].

В етико-філософській концепції ліро-епічного твору релевантними постають поняття "щастя" та "свобода". Передусім сенс свободи розкривається на рівні фольклорної свідомості не як надана апріорі сила, а як певна морально-етична концепція, згідно з якою уможливується звільнення особистості від виявів своєї закоріненої сутності, свого минулого, емпіричних спокус. Імператив свободи постійно спрямовує на осмислення дилеми добра і зла, він корелює з питанням власного вибору, мотивує вчинки, у яких розкрито справжню сутність людини. Окрім того, у ліро-епічному творі об'єктивується думка про те, що життя постає не множинністю окремих здійснених людиною в тих чи тих ситуаціях вчинків, а моделлю взаємодії з іншими людьми та соціумом загалом. Відповідно до концепції Ж.-П. Сартра, людина є проєктом самої себе: "людина – це не що інше, як низка її вчинків, що вона є спектр, організація, сукупність відносин, із яких кристалізуються її вчинки" [10: 57].

Сюжетне моделювання необрядового уснопоетичного твору уможливує подання вчинку (зради у взаєминах, зради Батьківщині, вбивства за намовою, через ревності, жадобу, заздрощі, втручання у життя закоханих людей) в аспекті нівелювання імперативу цінності та неповторності людського життя. Отже, фольклорна подія репрезентує таку етико-філософську парадигму, яка дає змогу розуміти вчинок, представленого фольклорною подією, не тільки як факту унікального й неповторного буття, але і як певного морально-етичного виміру цього факту.

Такі констатації можна простежити на прикладі низки ліро-епічних пісень. Зокрема, у творі про опришка

Марусяка йдеться про його загибель через коханку, молоду попівну, образ якої розкрито на основі рефлексії головного героя. В одному з варіантів співанки-хроніки зрадливу жінку названо "камінною душею":

Покинула ж бо я попа молодого,

Попа молодого та ще недужого,

*Дитину маленьку та й
росповитеньку;*

Коровки дійнії та й слуги вірнії [11: 502].

Морально-етична оцінка головної героїні представлена у фінальних рядках, де, замість смутку, через загибель Марусяка вона втішається сподіванням на подальший щасливий перебіг подій і нівелює важливість власного вчинку в долі опришківського ватажка:

*Ой най же го губят та най же го
висят,*

*Чей мене, молоду, біг с попом
потіишт!* [11: 502].

У фольклорній свідомості акумульовано осмислення амбівалентності любові, яке вирізняє антитетичні сутності особистості. Ілюструванням цього може стати художня репрезентація конкретного вчинку ("як застрелив син Шпалегів через любку жінку", про вбивство батьком і зятем Михайла та його коханої Марійки; "та й вбив Яцько свою жінку та й на Миколая", "Семен Гапюк з Параскою просиротив діти" та інші) [11]. Відтворення таких фактів авторами-виконавцями співанок-хронік (імена яких збереглися в представлених текстах: Лесь Ступар, його онук Лесь Роїк, Федір Химчак, Лесь з Бурчіла, Йван Петриак з Буковини, Анна Крамарева, Гафія Костюк та ін.) постає своєрідною інвективною осмислення сенсу цінності людського життя та його неповторності [9]. Через фольклорний твір вона спрямована як до певної спільноти, так і до людства загалом. Отже, відбувається об'єктивізація важливої фольклорної ідеї: людина має брати на себе повну відповідальність за все, що відбувається, причому навіть у процесі

творення майбутнього та актуалізації минулого.

Концепція свободи накладається на всі рівні темпоральності, стаючи абсолютною і необхідною за сутнісною: за будь-якого стану, коли людина гнівається, ненавидить, пишається, відчуває сором, радість, зневірено відмовляється від чогось, вона має здійснити вибір стосовно того, якою має бути. Переконаємося: кожна фольклорна подія, відображена у творі, розкривається як екзистенційна перспектива. З одного боку, автор-виконавець висловлює сум стосовно того, що модель належного не реалізована через антиномії суцього (щастя й життя загалом зруйновані), а з іншого – щось недосяжне починає розкриватися як "нереалізоване, що може бути реалізованим" [14: 527–529].

Наприклад, у співанці-хроніці "Про Гуцина" фольклорна свідомість розкривається на різних рівнях художньої репрезентації виняткового факту – убивства гуцулом Дмитром Плаюком односельця Гуцина через родинні чвари. Складена Николою Сквирчуком співанка детально передає передісторію трагічного випадку: зраду Марічки Филипчучки, судову тяганину, зустріч суперників на весіллі, криваву бійку, загибель Гуцина, схоплення шандарями Плаюка, підкуп Марікою лікарів, звільнення Дмитра з в'язниці. Автор-виконавець новоствореної пісні акцентує увагу на важливих причинах драматичної події, зокрема, людській сваволі, нерозсудливості, жорстокості, егоїзмі, виокремлюючи також пробудження у винуватця злочину голосу совісті:

Але Плаюк тоді сказав: – Ой дей же го кату!

Воліла-с мня, моя мамко, на світ не вродити,

Аніж мав я сеї ночі чоловіка вбити [11: 379].

Цей приклад виразно ілюструє, як у фольклорному творі поетичне слово виокремлюється на рівні етико-філософської оцінки факту, який у

художній інтерпретації стає фольклорною подією з усіма особливостями логіко-семантичних ознак. Сенс екзистенційного слова розкривається не лише через фактографічність, деталізацію, натуралізм зображуваного вчинку, але також через авторське тлумачення причин життєвої драми:

Якби не рум, не горілка, ніяка підмова,

То би нинька Гуцинові голова здорова [11: 380].

У пісні "Про Юру Шкрібляка", де йдеться про вбивство Петром суперника через ревності, також передано переживання автором-виконавцем важливої соціально-побутової події, зокрема помежової ситуації, інтенцію щодо осмислення поданого виняткового випадку через аксіологічну константу: відповідальності в дошлюбних взаєминах, а також вірності в шлюбі:

А лишіт і не любіт ви жінки замужні,

*А любіт ви удовиці, а відтак дівчіта,
Покритками не лишайте – забава велика* [11: 377].

Філософія необрядового уснопоетичного твору передусім розкривається через утвердження імперативу цінності людського життя та його плекання на різних модусах простору та часу.

На основі зразків усної народної поезії можна осягати справжній вимір онтологічних сутностей етносу. Усі явища, репрезентовані в ліро-епічних творах українського фольклору, показані не в якійсь обраній ієрархії, а в постійній плінності складного суперечливого буття. Зі свого боку, автор-інтерпретатор представляє всі суб'єкти та об'єкти в єдиній площині, надаючи кожному з них важливого значення, оскільки "*прагне осягнути буття як повну нерозчленовану цілісність суб'єкта й об'єкта*" [12: 47].

Модус осмислення цієї цілісності, звичайно, розкривається в кожному творі по-різному: і через потік свідомості, і через плінність часу, потік історії, і через еволюцію

духовного єства, і через естетичне переживання та інші фактори. На нашу думку, фольклорна подія може бути ретрансльована через екзистенційну ситуацію, представляючи яку творець пісні створює особливий поетичний світ із розмаїттям художніх образів, кожен із яких наділений певним сенсом – переживанням буття.

Зауважимо, що важливим в осмисленні функцій екзистенційного слова в усній народній творчості є поетичне моделювання моментів поєднання емпіричного та метафізичного просторів. Наведемо для прикладу фрагмент балади "Ой летіла зозулечка від села до села", у якій шинкаря звертається до потойбічних сил із проханням убити шинкаря:

*Ой свічечка восковая зачела палати,
– Поможіть ми, дияволе, муже
порубати [2: 180].*

Текстуальний аналіз уснопоетичного твору виявляє, що певна іманентна чи трансцендентна сутність, представлена в системі художніх образів, стає релевантною в поданні фольклорної події, промовисто завершуючи її відображення екзистенційним словом *диявол*, що асоціативно поєднано зі словом *смерть*.

Ідейно-художня панорама необрядового твору, детально розкриваючи онтологічну проблематику, особливим чином подає проблематику гносеологічного характеру. На прикладі аналізу центральних образів у низці дум, балад, емігрантських, повстанських пісень ("Була війна велика", "Я вам пісню заспіваю під час неспокою", "А в середу дуже рано", "Маруся Богуславка", "Самійло Кішка") можна виразно ідентифікувати ці екзистенційні фактори: людина, яка стала, самотньою, відчуженою, утратила всілякі буттєві опори, усвідомлює, що вона, зрештою, має стати опорою для себе, для інших і для всього світу. Наприклад, у думі про Самійла Кішку головний герой твору, перебуваючи в неволі, позбавлений

усього, що могло порятувати в скрутнім становищі, усвідомлює свою місію стати опорою для козаків, які "були п'ятдесят штири годи у неволі":

*"Козаки-панове, добре майте,
Один другого одмикайте,
Кайдани із ніг, із рук не кидайте,
Полуночної години ожидайте!" [8:
53].*

Такі твори насичені справжніми "екзистенційними біографіями", а їхня поетика варіативна до принципів етико-філософської парадигми ліро-епічного фольклору. Кожен текст вирізняється різними ступенями наближення до екзистенційної ситуації: далеким, середнім та високим. Наприклад, у баладі "Ой заїхав козак та з Україноньки", співанці-хроніці "Та й пушов я у патрулю", думі "Хмельницький та Барабаш", пісні-хроніці "Кувала зазуленька раненько в суботу" та інших творах наявний високий рівень наближення до екзистенційної ситуації. Увесь комплекс лексико-семантичних засобів підпорядкований реалізації естетичної та ціннісно-орієнтаційної функцій усної традиційної культури, розкриттю важливих атрибутів екзистенційної свідомості автора-виконавця.

Поетичне моделювання ліро-епічного твору виявляє філософію діалогічності в різних аспектах: через комунікативну взаємодію із самим собою, різними персонажами, а також через діалоги з життям, долею, смертю, часом, простором тощо. Наприклад, в емігрантській пісні "Ой в неділю, неділийку" представлено різні типи діалогів, які відіграють важливу роль у відтворенні фольклорної події: діалог із персонажами ("*жоно моя молодийка*"); діалог із Богом ("*Боже милосердний*"); діалог із простором ("*будь здоровий, милий краю*"); діалог із собою ("*бо я в світі нещасливий, / бідна сиротина*") [2: 396–397].

Варто зауважити, що кожен діалог, використаний у процесі текстотворення, постає в ракурсі аксіологічної моделі з емоційним, онтологічним, образним форматами

художньої концентрації часу, простору та буття. Представлені елементи гносеологічно-художньої сфери значно складніші від традиційних реалістичних форматів, оскільки вони можуть не лише представляти фольклорну подію, але породжувати нові контексти, зокрема на рівні консекутивності. Моменти перетину таких складників антропологічної моделі ліро-епічного фольклору розкривають особливі ракурси пізнання суб'єктів та об'єктів, їхніх діалектичних взаємозв'язків у потоці простору та часу.

Роль автора-виконавця в процесі текстотворення поєднана з розумінням того, що можливості подання екзистенційної ситуації надзвичайно різноманітні: порятунок людиною інших людей, убивство нелюбів, загибель через ревності, статки, підмову, еміграція до далеких країн, самопожертва в коханні тощо. Репрезентація кожного факту спрямована на її продовження в так званому передбачуваному текстуальному просторі. Ціннісна парадигма фольклорного твору обумовлює також перехід до заглиблення в проблему "сутність існування", "сенс життя", "призначення людини" тощо. Мабуть, не випадково, розкриваючи концепцію екзистенції на прикладі філософії Марселя, англійський учений Дж. Б. О'Меллі акцентує саме на поняттях екзистенційної ситуації та досвіду. Він говорить: *"Мій досвід втілення є досвідом мого перебування в світі; усвідомлення відбуваються не як окремі переживання, а як інтегровані аспекти – ноематичні та ноетичні – інтегрального та особистого досвіду, який їх повертає"* [13: 60–61].

Особливості художньої кореляції інтегрального та особистісного досвіду можна віднайти також у творах українського ліро-епосу. Наведемо для прикладу фрагмент із хронікальної пісні "Ци чули ви, люди добрі" ("Смерть Сілиша з Полян"), де представлено натуралістичну картину страти

селянина через шибеницю, а також соціальний резонанс події:

*Ой їго бо вішяли
В неділю раненько,
Дваццять минут і чотири
Било са серденько* [3: 311].

Зауважимо, що екзистенційне слово в ліро-епічних піснях може виражатися по-різному. Почасти, замість ключового слова *життя*, у низці творів із представленням парадигми трагічного може використовуватися слово *смерть* як антипод життя. Детальна репрезентація життєпису головного героя, зокрема, в баладі, історичній пісні, співанці-хроніці, думі, посилює ефективність використання ключового слова *життя*, яке набуває статусу екзистенційного. Передусім у широкому художньому континуумі необрядової усної поезії воно в кожному контексті розкривається різними аспектами, нюансами та атрибутами. Однак у фольклорній свідомості акумульовано як осмислення життя окремої людини, так і осмислення життя загалом. Скажімо, у співанці-хроніці "У неділю дуже рано" зі збірника Р. Кумлика ключовим словом постає антропонім *Василь*, навколо якого розгортається вся фольклорна подія: пошуки чекістами підпільника, арешт та його ув'язнення. Творцем ліро-епічної пісні використано лексему *Василь* сім разів: "Василя шукали", "виступає Василь браво", "закликав Василика", "повезли Василя", "Василь вискочив", "Василя ловити", "Василя зловили" [7: 41].

У фольклорному тексті представлено своєрідне осмислення людини в помежовій ситуації – на грані між життям та смертю. У процесі текстотворення акцент переводиться на розгортання діади миттєвість – вічність, постійне – вічне, а індивідуальне життя окремої конкретної людини стає надбанням цілісного життя в усіх його аксіологічних вимірах. У морально-етичній парадигмі ліро-епічної пісні вирізняються два вагомні антитектичні поняття – могутність життя та

могутність смерті, а оприявлення цієї постійної інтриги впливає на ефективність екзистенційного слова:

*Закували його тіло,
Козацьке тіло,
Та ідеї не скували,
Яка діє сміло [7: 41].*

Використана в поетичній системі антитетичність уведених понять сприяє реалізації авторської стратегії з утвердження магістральної ідеологеми уснопоетичного твору.

Особливості втілення екзистенційного слова та ретрансляцію фольклорної події як екзистенційної перспективи можна проаналізувати на прикладі низки історичних пісень. Наприклад, у творі "Ой був у Січі старий козак" антропонім *Сава* використано протягом відображення фольклорної події сімнадцять разів. Низка елементів структурної поетики замикається представленим ключовим словом. Кількісне нагромадження однакових лексем можна розцінювати не лише як тактику художнього моделювання, а також як очевидну спрямованість на розкриття сутностей буття, можливість пізнання причин виходу людини за межі природно втіленого внутрішнього морального закону:

*Та схотів же та той Сава
Слави залучити,
Став козаків-запорожців
По степах ловити [8: 289].*

На прикладі фольклорних ліро-епічних творів можна досліджувати вияви не лише морально-етичної оцінки певного вчинку, а також художньої парадигми діалогічної свідомості як домінанти екзистенційної. У процесі діалогу між транслятором та реципієнтом показ людини на межі двох різних світів вирізняє домінанту істини, справедливості, злагоди як єдино можливої моделі, яку можна протиставити катастрофічним сутностям людини й буття загалом.

Висновки й перспективи дослідження. Репрезентована в ліро-епічному творі життєва подія постає як своєрідна екзистенційна

перспектива. На рівні фольклорної свідомості серед інших важливих сенсів відбувається трансляція та утвердження ідеї цінності людського життя, свободи в аспекті відповідальності. Об'єктивація сутності імперативу свободи постає не в сенсі наданої апріорі інтенційності, а життєствердною концепцією, відповідно до якої відбувається відмежування людини від глибинних егоїстичних чинників, виявів зла у всіх онтологічних та духовних виявах.

Відображений у ліро-епічному творі вчинок осмислюється з позиції морального вибору, через який оприявнюється справжня сутність людини. Через художнє втілення певної події відбувається репрезентація екзистенційного слова, яке може поставати в різних форматах, наприклад, завдяки виокремленню антропоніма (*Василь, Сава, Дмитро* тощо) або через поняттєву антитетичність (життя – смерть, воля – неволя, любов – ненависть, Господь – Диявол).

Модус осмислення сутності особистості корелює з тлумаченням її сутності не через множинність окремих вчинків, а через тлумачення життя людини як власного проєкту. Водночас екзистенційне слово розкривається в низці творів як втілення творчої стратегії автора на "можливість перетворення неможливого", сприйняття суб'єкта та об'єкта в єдиному сенсотворчому континнумі, на різних модусах часу та простору.

Використаний у фольклорному тексті діалог оприявнює аксіологічний вимір міжособистісних взаємин, синтез емоційного, онтологічного та гносеологічного ракурсів художнього втілення різних модусів простору й часу.

Отже, різні сегменти екзистенційно-художнього простору в українського ліро-епічному фольклорі вирізняються від традиційних форматів відображення буття, оскільки їхня інвективність щодо життєвого сенсу людини уможливає подальшу

інтерпретацію фольклорної події на рівні консекутивності.

Перспективним дослідження ролі вважаємо риторичних

імперативів в осмисленні фольклорної події як екзистенційної перспективи ліро-епічного твору.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Балади / упор. і прим. О. І. Дея та А. Ю. Ясенчук. Київ: Видавництво художньої літератури "Дніпро", 1987. 319 с.
2. Бойківські народні пісні / записи та впорядкування Василя Сокола. Львів, 2021. Т. 1. 474 с.
3. Відгомони віків / упоряд. Івана Рябошапки. Бухарест: Видавництво "Критеріон", 1974. 366 с.
4. Ганаба С. Сенс життя як екзистенційна цінність у поглядах Віктора Франкла. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. № 35. С. 3–8. URL: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1086> (дата звернення: 04.04.2022).
5. Копаниця Л. М. Лірична сюжетика як продукт поетичної мови. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2016. Вип. 33. С. 32–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2016_33_5 (дата звернення: 21.04.2022).
6. Красильников І. О. Екзистенційна конфліктність суб'єкта в поглядах К. Ясперса. *Психологія і особистість*. 2017. № 1 (11). С. 279–288.
7. Кумлик Р. П. Гуцульські співанки / упоряд. В. Нагірняк; ред. Л. Звенигородська. Чернівці: Друк Арт, 2015. 215 с.
8. Народні думи, пісні, балади / вступна стаття, упорядкування та примітки В. Яременка. Київ: Молодь, 1970. 335 с.
9. Павлова А. К. Антропоніми в усній народній поетичній творчості: культуромовний аспект. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: зб. наук. ст. Київ, 2010. Вип. 34. С. 315–320.
10. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм / переклад, примітки та анотація А. Фурмана. *Психологія і суспільство*. 2022. № 2. С. 49–65.
11. Співанки-хроніки. Новини / упоряд. О. І. Дей (тексти), С. Й. Грица (мелодії). Київ: Наукова думка, 1972. 560 с.
12. Стеценко В. І. Екзистенціалізм як "філософія людини" ХХ сторіччя. Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. № 4. С. 44–54. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/27409> (дата звернення: 04.04.2022).
13. O'Malley J. B. The Existential Situation. In: *The Fellowship of Being*. Springer. Dordrecht. 1966. Pp. 60–94. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-011-9479-2_4 (дата звернення: 21.04.2022).
14. Sartre J.-P. *Being and Nothingness*. New York, 1965.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Balady (1987). [The ballads] / arranged and notes by. O.I. Deia and A. Yu. Yasenchuk. Kyiv: Publishing house of fiction "Dnipro". 319 p. [in Ukrainian].
2. Boikivski narodni pisni (2021). [Boyky folk songs] / notes and arrang. by Vasyl Sokol. Lviv. Vol. 1. 474 p. [in Ukrainian].
3. Vidhomony vikiv (1974). [The echoes of ages] / arranged by Ivan Riaboshapka. Bukharest: Vydavnytstvo "Kryterion". 366 p. [in Ukrainian].
4. Hanaba, S. (2022). Iens zhyttia yak ekzystentsiina tsinnist u pohliadakh Viktora Frankla [The meaning of life as an existential value in the views of Victor Frankle]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, (35), Pp. 3–8. URL: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i35.1086>. (reference date: 04.04.2022) [in Ukrainian].
5. Kopanytsia, L. M. (2016). Lirychna siuzhetyka yak produkt poetychnoi movy [Lyrical plot as a product of poetic language]. *Aktualni problemy ukrainskoi*

-
- linhvistyky: teoriia i praktyka. Vol. 33. P. 32–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2016_33_5. (reference date: 21.04.2022). [in Ukrainian].
6. Krasyl'nykov, I. O. (2017). Ekzystentsiina konfliktnist subiekta v pohliadakh K. Yaspersa. [Existential conflict of the subject in the views of K. Jaspers]. *Psykhohohiia i osobystist.* № 1 (11). P. 279–288 [in Ukrainian].
 7. Kumlyk, R. P. (2015). *Hutsulski spivanky* [The hutsul songs] / arranged by V. Nahirniak; ed. by L. Zvenyhorodska. Chernivtsi: Druk Art. 215 p. [in Ukrainian].
 8. *Narodni dumy, pisni, balady* (1970). [The Folk poems, songs, ballads] / introduction, arrangement, notes by V. Yaresenka. Kyiv: Molod'. 335 p. [in Ukrainian].
 9. Pavlova, A.K. (2010). Antroponimy v usnii narodnii poetychnii tvorchosti: kulturomovnyi aspekt. [Anthroponyms in oral folk poetic creativity: cultural-linguistic aspect]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky: zb. nauk. st.* Kyiv, 34. P. 15–320. [in Ukrainian].
 10. Sartr, Zh.-P. (2022). Ekzystentsializm – tse humanizm [Existentialism is humanism] / transl., notes, annotation by A. Furman. *Psykhohohiia i suspilstvo*, 2. P. 49–65. [in Ukrainian].
 11. *Spivanky-khroniky. Novyny* (1972). [Chronicle singers. News] / arranged by O.I. Dei (text), S.I. Hryts (melody). Kyiv: Naukova dumka. 560 p. [in Ukrainian].
 12. Stetsenko, V. I. (2010) Ekzystentsializm yak "filosofiiia ludyny" 20 storichchia [Existentialism as a "philosophy of a man" of the 20th century]. *Sotsiohumanitarni problemy liudyny.* No. 4. Pp. 44–54. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/27409>. (reference date: 04.04.2022). [in Ukrainian].
 13. O'Malley, J. B. (1966). The Existential Situation. In: *The Fellowship of Being.* Springer, Dordrecht. P. 60–94. URL: https://doi.org/10.1007/978-94-011-9479-2_4(reference date: 21.04.2022).
 14. Sartre, J.-P. (1965). *Being and Nothingness.* New York. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 01.05.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (100)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.161.2

DOI 10.35433/philology.2(100).2023.59-67

СПЕЦИФІКА МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗІВ КНЯЗІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ В "ЛЕГЕНДАХ СТАРОКИЇВСЬКИХ" НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ

О. О. Юрчук*, Ю. А. Ткачук**

У статті зосереджено увагу на збірці "Легенди старокиївські", у якій Наталена Королева переосмислила історію Київської Русі, перетворивши її на метаісторію, синтезуючи історичне минуле українського народу, міф та легенди. Авторка звертається й до літературних джерел свої попередників (особливо до "Повісті минулих літ"), формуючи своєрідний інтертекстуальний простір. Перед читачем справді не документальна праця, а художній твір з оригінальною інтерпретацією подій та їхніх учасників у межах трьох тематичних груп (легенди скіфські, легенди княжої Русі, легенди, пов'язані з Києво-Печерським монастирем). Щоправда, випадають із контексту дві останні легенди – про Самсонову криницю в Києві та про народження графа Карла Сен-Жермена, друга Вольтера ("Явлена вода", "Хрещеник Попа Івана"). Моделюючи образи видатних державотворців, Наталена Королева лише частково виходить за межі традиційного бачення, а також вдається до фольклорної стилізації. На сторінках збірки постають колоритні постаті князя Володимира й княгині Ольги, князя Ярослава Мудрого та його дружини Ірини, князів Аскольда та Мстислава, сина Володимира Мономаха, князівни Либідь. Письменниця реставрує європейське "обличчя" української нації, переплітаючи різні культурні коди – давнього українського та європейського. У художньому хронопомі "Легенд старокиївських" прийняття християнства стає точкою біфуркації, що відкрила нові можливості для української середньовічної держави. Тому саме на історіях християнізації Русі, побудові храмів зроблено потужний акцент: прийняття християнства князем Володимиром та княгинею Ольгою ("Володимирове срібло", "Шинкарієвна"), ідея побудувати Софійський собор князем Ярославом Мудрим ("Перунове прокляття"), ревна боротьба за християнство князя Аскольда й спорудження Миколаївської церкви ("Аскольдова могила").

Ключові слова: метаісторія, інтертекстуальність, легенда, художня інтерпретація, моделювання образів, княжа Русь.

* доктор філологічних наук, доцент
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
yurchuk1980@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2028-9211

** аспірантка IV року навчання
кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
ruijakjula@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1327-1358

PECULIARITIES OF IMAGE MODELING OF KYIVAN RUS PRINCES IN "THE LEGENDS OF THE OLD KYIV" BY NATALENA KOROLEVA

Yurchuk O. O., Tkachuk Yu. A.

The article focuses on the collection of texts "The Legends of the Old Kyiv", where Natalena Koroleva rethought the history of Kyivan Rus turning it into a metahistory and synthesizing the historical past of the Ukrainian people, myths and legends. The author also refers to the literary sources of her predecessors (especially to "The Tale of Bygone Years") forming a kind of intertextual space. The reader doesn't deal with a documentary work but an artistic one with an original interpretation of events and their participants within three thematic groups (Scythian legends, legends of Kyivan Rus and legends related to the Kyiv-Pechersk Monastery). However, the last two legends fall out of context: about Samson's well in Kyiv and the birth of the Count Charles St. Germain, a friend of Voltaire ("Appearing Water", "Godson of Pope Ivan"). Modeling the images of prominent statesmen Natalena Koroleva only partially goes beyond the traditional vision, and also resorts to folklore stylization. Prominent figures of Prince Volodymyr and Princess Olha, Prince Yaroslav the Wise and his wife Iryna, Princes Askold and Mstyslav, son of Volodymyr Monomakh, Princess Lybid appear on the pages of the collection. The writer restores the European "face" of the Ukrainian nation intertwining different cultural codes including ancient Ukrainian and European ones. In the literary chronotope "The Legends of Old Kyiv", the adoption of Christianity becomes a point of bifurcation that opened up new opportunities for the Ukrainian medieval state. That is why a strong emphasis is placed on the stories of the Christianization of Rus, the construction of churches: the Christianization of Prince Volodymyr and Princess Olha ("Volodymyr's Silver", "Shynkariivna"), the idea to build St. Sophia's Cathedral by Prince Yaroslav the Wise ("The Curse of Perun"), the zealous struggle for the Christianization of Prince Askold and the construction of the Mykolaiv Church ("Askold's grave").

Keywords: metahistory, intertextuality, legend, literary interpretation, image modeling, Kyivan Rus.

Постановка наукової проблеми.

Історія завжди була продуктивним ґрунтом для літературної творчості. Кожна нація націлена сформуванню матрицю історичної пам'яті, що засвідчуватиме її історичну питомість. З другої половини ХХ століття науковці активно досліджують взаємозв'язок історії й мистецтва слова: "Зокрема, від 50-х років ХХ століття мова йде про взаємодію історії та художньої літератури, наслідком якої стало розуміння оповідної природи пізнання історичних процесів та явищ" [11: 128]. У цьому контексті пильної уваги потребує постать Наталени Королеви, яка не тільки оновила жанри української історичної прози, а й органічно поєднала історію Київської Русі з європейським світом.

Цілоком погоджуємося з думкою низки дослідників, що письменниця в такий спосіб продовжила літературну місію Лариси Косач – реставрувати "європейське" обличчя українського народу, продемонструвавши переплетіння культурних кодів:

давнього українського та європейського: "Вона внесла в українську прозу нові теми з античного і європейського світу, успішно продовживши традиції Лесі Українки. В цьому найбільша її заслуга" [7: 633]. На нашу думку, розпочинати цю національну візію тягlosti потрібно з періоду античності, що, до речі, і здійснила в художній формі Наталена Королева ("На території України існувала багата і неповторна антична цивілізація Північного Причорномор'я. Питання про те, чи вважати її спадщину причетною до національної скарбниці українського народу, має різні відповіді. Наша відповідь – так. У будь-якому випадку, ця спадщина мала колосальний вплив на подальший розвиток світогляду українського народу, на формування його культури, зокрема літератури" [10: 17]).

Не менш вагомим є період ІХ – ХІІІ століть, коли постала перша українська державність. Київська Русь займала вагоме місце серед країн європейського світу, впливала на

політичні, соціальні та культурні процеси своєї доби. Не даремно саме до цього періоду найчастіше апелює Наталена Королева, пропонуючи у своїх текстах глибоке переосмислення історії, яка в художньому вимірі перестає бути об'єктивною реальністю, а перетворюється на метаісторію, у якій базовими є аксіологічні засади (національна традиція, героїзм, патріотизм).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художня література історичної тематики виконує важливу місію у формуванні національної ідентичності та збереженні історичної пам'яті. Історичне минуле Київської Русі – це неосяжний пласт як для історичних та літературознавчих досліджень, так і для художніх рефлексій. У контексті історико-літературознавчих студій варто згадати дослідження А. Багнюка, П. Білоуса, К. Галушка, М. Корпанюка, О. Палія, С. Плохія, В. Рички, О. Русиної, В. Соболя, О. Сліпушко, М. Сулими, В. Червінського, В. Ярового ті ніших У художніх творах до цієї тематики зверталися такі митці слова, як І. Білик, Ю. Винничук, П. Загребельний, Л. Качковський, Л. Костенко, П. Куліш, А. Лотоцький, В. Малик, У. Самчук, С. Скляренко, В. Чемерис, Ю. Яновський та інших Не оминула історичної тематики й письменниця-емігрантка, колоритна та неординарна Наталена Королева, творчість якої залишається недостатньо дослідженою в українському літературознавстві.

У контексті осмислення творчості письменниці важливо згадати про прозаїка й науковця В. Шевчука. Компонуючи книгу українського історичного оповідання "Дерево пам'яті", він зазначив, що, незважаючи на те що "митці таки звертали своє художницьке око на найважливіші події з буття українського народу" [5: 5], до цього ще ніколи не видавали антологій чи збірок для читання з рідної історії, котрі б містили "широкий збір пам'яток українського художнього історичного мислення" [5: 16]. Щоб

представити всі можливі типи історичного оповідання, поцінуючи художню майстерність Наталени Королевої й маючи намір познайомити з її творчістю молодь, упорядник до збірника включив п'ять оповідань: у перший випуск – "Скитський скарб", "Стугна", "Явлена вода"; у третій випуск – "Центуріон", "Гудзики".

Наталена Королева – письменниця зі своїм індивідуальним світобаченням, вона заінтригувала дослідників своєю постаттю, що зумовило появу низки суперечливих потрактувань її творчого доробку. Поза тим їй вдалось оновити жанр літературної легенди, створити власну "авторську модель" (Н. Астрахан). Тому закономірно, що художній спадок "найекзотичнішої постаті в українській літературі" (за В. Шевчуком) втрапив у коло наукових зацікавлень літературознавців. І хоча "першовідкривачем" творчості Н. Королевої вважають критика й літератора О. Бабишкіна, який після зустрічі й розмови з письменницею підготував для читачів журналу "Всесвіт" кілька вірців її творчості, сподіваючись на те, що український читацький загал пізнає й інші [2: 176], справжнє її повернення в українську літературу пов'язано з діяльністю О. Мишанича, котрий зацентрував увагу на "оновлюючому заряді її творчості" і започаткував системне вивчення її літературних здобутків. Дослідженню історіографії літературної творчості, жанровій характеристиці, інтерпретації образів і сюжетів, аналізу євангельського та історичного аспектів творів мисткині присвятили свої розвідки В. Антофійчук, М. Васьків, М. Жулинський, М. Ільницький, Ю. Ковалів, І. Набитович, І. Тюрменко, В. Шевчук, Я. Поліщук. Після 2000-х рр. інтерес і зацікавленість творчістю Наталени Королевої демонструють К. Буслаєва, Х. Венгринюк, І. Голубовська, І. Остащук, Ю. Мельнікова, С. Нестерук, К. Усачова, О. Фірман та інших. У наукових студіях зазначених авторів наголошено на тому, що Наталена Королева не тяжіла до переповідання

вже відомих історичних подій та констатації досягнень історичних діячів, а осмислювала й моделювала їх у контексті ідентичності української нації та історичної пам'яті.

Мета пропонованого **дослідження** – особливості авторського моделювання образів київських князів у прозовому доробку Наталени Королевої. Зосереджуємо увагу на "Легендах старокиївських", де історичні особистості постають у контексті специфіки своєї доби, а держава, Київська Русь, осмислюється не тільки з огляду національної історії, а й вмонтовується у загальноєвропейський контекст. Авторка звертається до літературних джерел своїх попередників, насамперед давньої української літератури (наприклад, "Повісті минулих літ"), у такий спосіб формуючи своєрідний інтертекстуальний простір.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перша половина ХХ століття для української літератури – це складний, насичений та суперечливий період. Характеризуючи його, О. Мишанич зазначив, що письменники цієї доби й досі не всі отримали належне визнання на рідних землях, особливо ті, кому довелося емігрувати. Оскільки останнім часом зріс інтерес до історичного минулого, то в літературу повертаються імена митців, які з різних причин жили й працювали поза межами України [8: 83]. Тематичний діапазон їхніх творів доволі широкий, однак спільним для них, на нашу думку, є прагнення продемонструвати історичність української нації. Тому вони фокусуються на історичній тематиці. Зокрема Наталена Королева "намагалася бодай якимись невидимими гранями пов'язати світ стародавніх Скіфії, Русі і України з світом античності й середньовіччя" [8: 84], тим самим утверджуючи ідею про самотність українського народу.

На початку збірки "Легенди старокиївські" письменниця застерігає свого читача, що це не документальна

праця, а художній твір з оригінальною інтерпретацією: "Не треба в них шукати «строкої» науковості: це-бо не вислід розшуків, дослідів, розвідок, студій. Це лише квітки, виплекані двома невтомними садівниками. Мрія – наймення одної, друга ж зветься – Любов" [7: 439]. Відсутня в збірці й чітка хронологія подій, вони радше синтезуються на засадах значимості конкретного історичного факту. О. Мишанич указує, що збірку можна поділити на три тематичні цикли: легенди скіфські, легенди княжої Русі, легенди, пов'язані з Києво-Печерським монастирем. Випадають із контексту дві останні легенди: про Самсонову криницю в Києві та про народження графа Карла Сен-Жермена, друга Вольтера ("Явлена вода", "Хрещеник Попа Івана").

У пропонованому дослідженні насамперед зосередимо увагу на художній інтерпретації двох колоритних історичних парах: князь Володимир – княгиня Ольга та князь Ярослав Мудрий – княгиня Ірина. Історія Київської Русі сповнена як звитязними, так і трагічними подіями. У художньому часопросторі "Легенд старокиївських" прийняття християнства стає точкою біфуркації, що відкрила нові можливості для української середньовічної держави. Одними із ключових постатей для збірки є Володимир Великий і княгиня Ольга. Тому не дивно, що письменниця так скрупульозно моделює образ князя Володимира, описує світоглядні зміни, його екзистенційне зростання.

У тексті "Володимирове срібло" відтворено духовну еволюцію князя, який обирає між язичництвом та християнством. Екзистенційний відчай концентрується в питанні-сумніві, чи правильно чинить князь. Коли Володимир їде до Візантії, то зважає всі "за" й "проти" свого нелегкого рішення: "А князь, і сам, немов те ясне, невидне сонце, ніби розгніваний скрився в намет із важких килимів. Мовчаливий, як земля, немівний. Бо терпко Володимирові на серці: чує зневагу в тім, що мусить іти

в Царгород не переможцем з мечем, щоб і свій щит на місці Олеговім прибити, а силований плести з дариною по чужу віру" [7: 471]. Віддуння княжих сумнівів помітне в думках-переживаннях "міцної дружини": "І не в одній чубатій голові, посивілій в боях, мевою кружляє думка: чи ж гаразд надумав наш князь – хреститись у віру грецьку? Чи не в лиху годину вирікся старих богів, які все водили його до перемог? Що, як помститься за зраду ясний Перун? А пресвітлий Даждьбог не дасть більше ні врожаю, ні перемог, ні погіддя? Та й Велес ... як пустить мор на коні та бидло?.." [7: 471]. Цілоком зрозуміло, що в легенді, як і в історичній реальності, князь обирає християнство як віру для себе, свого народу, а, отже, своєї держави. Аксиологічний вимір письменника підкреслює, називаючи князя "підмінений": "Неначе підмінений прибув у візантію Володимир, русичів князь. З новою пошаною в серці приймав науку візантійських священників. Нині не дрібницею вигідного для краю договору, була для князя віра, яку впізнав за вищу і той, що колись був час за бога людям" [7: 480]. У цьому контексті цілоком очевидні перегуки з "Повістю минулих літ", у якій літописці також зосереджують увагу на цьому історичному епізоді як ключовому й вказують, що Володимир просвітився сам і земля його [9].

Досить своєрідно Наталена Королева вмонтовує в історію християнізації Русі гендерний аспект. Князь Володимир у своїх міркуваннях і сумнівах вдається до порівняння язичництва й християнства до власних шлюбів, надаючи кожному відмінної атрибутики. Зокрема, шлюб із Рогнідою асоціюється з насильством, жорстокістю й помстою (язичництво), натомість бажаний шлюб з Анною – з гармонією, силою й любов'ю (християнство).

Зустрічаємо постать князя Володимира й у легенді "Кирило Кожум'яка". На початку твору про видатного українського героя авторка

згадує про непростий вибір, який постає перед князем та його дружиною – віддати доньку в жертву змієві. У такий спосіб письменниця об'єднує міф та історію, увиразнюючи стоїцизм київського можновладця: "– Най же станеться!.. Амінь! – перехрестився князь. І підписав грамоту. З крісла встав – як мерлець з гробу, – білий весь" [7: 608].

Зауважимо, що, створюючи образ князя Володимира, мисткиня не оминає і його зовнішності. На сторінках легенд він постає привабливим чоловіком. Наталена Королева використовує прийом стилізації, коли візуалізація образу, обрамлюється компонентами, що характерні фольклорній традиції. Наприклад, князь Володимир "...з обличчя – ясний, мов те сонце радісне, зростом – мов тополя – високий, стрункий. Брови – соболині, очі – соколині" [7: 607].

Не менш яскраво Наталена Королева моделює образ княгині Ольги. На сторінках легенд вона постає непересічною особистістю, наділеною амбівалентними рисами: мужня, мудра, сильна й одночасно підступна, жорстока. Перед її вродою схиляються можновладці: "Тим часом з корабля вийшла величного вигляду зовсім інша жінка. Щоправда, весна її життя була вже давно за нею, навіть можна було сказати, що для неї вже починався серпень жіночого віку, однак та осінь була така погожа, золота й принадна, що перед нею блідли й весняні чари дівочої вроди. Ствердив це і сам базилевс, Костантин Порфирогенет, знайшовши Ельгу «красною з лиця й вельми мудрою»" [7: 502]. Наталена Королева до зовнішньої вроди обов'язково додає промовисті деталі, що дають змогу увиразнити індивідуальність княгиня: "– Не шпетна ще і незвичайна. Таж всі, підходячи до трону, падають на обличчя. А ця, лише трохи угнула білу шию й випросталась гідно, з гордим поглядом на гострих, як лучі, очах" [7: 504].

Цілком зрозуміло, що центральною подією в історії княгині Ольги стає прийняття християнства. Наталена Королева вибудовує її крізь призму двох жіночих образів – Августи Гелене та княгині Ольги, які в легенді "Шинкарівна" стають своєрідними відображеннями одна одної. Августи Гелене постановила собі дві мети: "...здобути з землі, де було згальовано Бога-Відкупителя, Святий Хрест. Увільнивши ж від переслідувань віру Христову – принести її до рідного краю" [7: 592], а київська княгиня Ольга їх виповнила. У такий спосіб об'єднуються легенди про двох жінок, які стали знаковими в історії християнства (св. Олена та св. Ольга) та української державності (княгиня Ольга).

Зауважимо, що спільним для двох жінок є їхній статус у патріархальному світі. Не даремно, розмірковуючи про поневір'яння Августи Гелене, яка за живого чоловіка отримала статус вдови: "Гелені ж призначено на життя місто – Тревір. Слушний палац їй дали, служебництва доволі, й варту почотну – все, як «вдові Августі»! Дарма що живого чоловіка жінкою була..." [7: 589], Ольга й собі міркує: "Замислилася Ольга, стареньку слухаючи. Власна її тяжка вдовська доля віджила в пам'яті. Чи ж не довелось і їй боронитись і від залищань лукавих, і від хитрощів, сплетених мов тенета на звіра лісового?.." [7: 589].

Особливо місце в збірці Наталени Королеви належить князю Ярославу Мудрому. У легенді "На Ярославовому дворі" постать князя присутня опосередковано, адже про нього лише згадано в контексті княжих київських палат. Цікаво, що саме топос, місто Київ, дає змогу авторці поєднати двох найвизначніших князів Київської Русі – Володимира та Ярослава Мудрого: "Нинішній князь, Ярослав, перетворив давній Володимирів «терем на горі» на «великий двір Ярославів». Коло Десятинної – «у Дивів» - церкви розбудував його" [7: 598].

У легенді "Перунове прокляття" образ Ярослава Мудрого цілком

традиційний. Наталена Королева підкреслює його розум: "Запрацювався князь Ярослав. Аж до біл-дня на «Руською правдою» час забув. Розкрив крила мудрий дух княжий та й просторами Вічної Правди ширяє..." [7: 597], а також акцентує на тому, що саме він збудував Софіївський собор, що до XIII століття буде головною церквою Київської Русі: "І відкладає князь «Руську правду», бере новий, блакитнавий аркуш. Вправно й швидко креслить... (...) ...плани храму святої Софії – Премудрості Божої – царства Божого нерушимої стіни..." [7: 598].

Пов'язаний топос Києва й із постаттю дружини Ярослава Мудрого Ірини. Авторка вдається до попередньої стратегії, коли княгиню згадують іншою людиною – бабою Марією – у контексті величного міста: "Таж серед братії жебрущої й доднесь перекази жили про милосердя велике до вбогих тієї Інгігерди-Орисі, чужинки, що й Київ дужче за багатьох киян любила, і людей київських власними руками обв'язувала, й бездомників голодних хлібом-сіллю в княжих палатах своїх гостила, й вином з власної правиці піднімала" [7: 512].

Княгиня Ірина, старша дочка шведського короля Олафа, здобула блискучу освіту. Ставши дружиною київського князя й прийнявши християнство, вона віддала всю себе новій Батьківщині. Не даремно Ярослав Мудрий на її честь збудував Ірининську церкву, яка в 1240 році була зруйнована. Варто говорити про перегук між княгинею Іриною й самою авторкою, яка, не українка за походженням, свою творчість присвятила Києву: "Думками письменниці не розлучалася із своєю батьківщиною – Іспанією, але ставлення її до України, її народу і культури було піднесено романтичним..." [7: 638].

Поза актуалізованими вище образами історичних постатей Київської Русі, не оминає Наталена Королева й Аскольда, князя Святослава, дочок Ярослава Мудрого:

Анну, Анастасію та Єлисавету. Окрему легенду письменниця присвятила Аскольду, пов'язавши історію його загибелі з переказом про київського князя Мстислава Володимировича – сина Володимира Мономаха. Ця подвійна історія має той самий аксіологічний вимір, що й попередні, – вагомість утвердження християнської віри в Київській Русі. З перших сторінок легенди Аскольд постає як ревний поборник християнства: "Сказано!.. Капище Святовидове знищити. Ані стовпа, що на межах гаїв посвятних, ані того "слупа" Святовидового трьохликого віднині не стерпить князь на землі Київській. Бо ж і вся та країна, як довга, так і широка – невзбарі має стати, як став сам князь Миколай – християнською!" [7: 493]. Навіть по загибелі його мертве тіло не можуть зрушити з землі, наче князь стає на сторожі Русі-України: "Не схотів мертвий князь Аскольд-Миколай покинути місце, скроплене власною кров'ю! Немов корінням у землю вросло у мох під майним дубом гостроверхим його велике тіло" [7: 498]. Місце загибелі князя Аскольда й сьогодні – важлива культурно-історична пам'ятка, адже саме там була споруджена Миколаївська церква в X столітті. Але Наталена Королева вводить у контекст історії про Аскольдову могилу не княгиню Ольгу, з якою, за однією з версій, пов'язують будівництво церкви чи князя Святослава, який її зруйнував у 971 році, чи князя Володимира, що в 990 році спорудив на місці зруйнованого храму новий, а князя Мстислава Володимировича. З авторською версією саме він замислив відбудову церкви в 1113 році, побачивши образ святого Миколая при стовбурі "княж-дуба": "Най буде нова, міцна, кам'яна тут церква. А щоб слуп поганський уже більше тут не відновлювався, бути їй у вигляді стовпа. Ім'я ж їй – Свято-Миколаївська" [7: 500]. Хоча відомо, що він заснував (чи відновив) у 1115 році монастир, а на місці чудесного видіння пізніше з'явилася каплиця.

Цікавою є також легенда "Свангільд-князівна", у якій ідеться про легендарну Свангільду, або княгиню Либідь. Цей образ присутній як у скандинавських переказах, так і в українських. У літературі давніх скандинавів Свангільд – дочка Гудрун та Сігурда. Її мати після загибелі чоловіка виходить удруге заміж за Атлі (вождь гунів Аттіла), але після вбивства ним її братів вона знищує їхніх спільних дітей і втікає разом із дочкою. Також відомою є легенда про шлюб і трагічну загибель скандинавської князівни. Її віддають за Йормунрекка, але під час подорожі до майбутнього чоловіка Свангільда його зраджує. Дізнавшись про це, він страчує молоду дружину. В українській легенді про заснування Києва Либідь, сестра Кия, Щека й Хорива, – самотня незайманка, яка живе на горі під Києвом (сьогодні це Дівич-гора). У легенді Наталена Королева синтезує одночасно декілька сюжетів про Свангільду. На сторінках твору вона постає як смілива дівачиця, яка не кориться братам (відмовляється вийти заміж за призначеного нареченого), а потім спонукає їх покинути країну снігів і рушити на південь, щоб заснувати нову державу: "І чує Свангільд, що роздимаються її груди, а в душі, як окріп, закипає нестримний вар. Ні, так не буде! Вона сама нестримна й бурлива, як гейзер, вона зірве всі покривки, розсадить уложені звичаєм крижані пута, зірве братами призначені заручини і вирветься з цієї білої змори!" [7: 483]. Доля князівни трагічна, адже в новому світі, ставши жрицею й живучи окремо від братів, засновників Києва, вона зустрине своє кохання, але засліплена видінням, у якому їй ввижається колишній наречений, вона метне стрілу з лука й уб'є того, кого любить: "Мов жбан, розбилося серце князівни, а з нього витікало життя з палкими, нестримними слізьми. Бо ж плакали Свангільдині чарівні очі, плакали так довго, аж залили повинню все життя вдовиці-нареченої, залили й смерть коханої втіленої мрії" [7: 492].

Висновки й перспективи дослідження. У "Легендах старокиївських" Наталена Королева звертається до історичного минуло українського народу, синтезуючи історію, міф, легенди. На сторінка збірки переосмислена об'єктивна реальність перетворюється на метаісторію, у якій особливе місце належить національній традиції, патріотизму та героїзму. Моделюючи образи українських державотворців, вона звертається до літературних джерел свої попередників, формуючи своєрідний інтертекстуальний простір. У центрі авторської уваги такі колоритні пари, як Володимир та

Ольга, Ярослав Мудрий та Ірина, а також Аскольд, Мстислав, син Володимира Мономаха, та інші. Базовою подією для хронотопу збірки стає прийняття християнства, що забезпечує моноліт влади в руках київських князів. Створюючи образи, Наталена Королева, не виходить за межі традиційного бачення (розум Ольги або мудрість Ярослава), а також вдається до фольклорної стилізації. З огляду на те, що творчість письменниці й досі малодосліджена та лиш спорадично актуалізована в історії української літератури, подальші студії над текстами Натали Королевої є актуальними й продуктивними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Астрахан Н. Буття літературного твору: аналітичне та інтерпретаційне моделювання: монографія. Київ: Академвидав. 2014. 432 с.
2. Бабишкін О. Несподіване, щасливе знайомство. *Vsesvit*. 1993. № 2. С. 176–184.
3. Білоус П. Інтерпретація літературного твору. Житомир: ЖДУ. 2012. 140 с.
4. Голубовська І. Виплекані мрією і любов'ю. *Слово і Час*. 2002. № 11. С. 41–45.
5. Дерево пам'яті: Книга історичного українського оповідання: Для ст. шк. віку. У 4 випусках. Київ: Веселка, 1990–1993. Випуск 1: Від найдавніших часів до 1648 року / Упоряд. текстів та іл., автор передм. й прим. В. О. Шевчук; Худож. оформл. І. М. Гаврилюка. 1990. 607 с.
6. Ковалів Ю. Літературні силуети. *Слово і Час*. 2019. № 2. С. 69.
7. Королева Н. Предок: історичні повісті; Легенди старокиївські. / Упоряд., авт. післямови та приміт. О. В. Мішанич. Київ: Видавництво художньої літератури "Дніпро", 1991. 670 с.
8. Мішанич О. Повернення. К.: АТ "Обереги", 1997. 332 с.
9. Повесть минулих літ. Харків: Фоліо, 2005. 317 с.
10. Сліпушко О. Книжність середньовічної Київської держави: Європейська модель мислення. К.: Логос, 2017. 150 с.
11. Юрчук О., Чаплінська О. "На землі, отруєній бойовою хімією, кожен воює за себе, усі – проти кожного". Україна versus Росія в романі Андрія Цаплієнка "Стіна". *Мови й літератури світу : зб. наук. пр.* 2022. Вип. 1. С. 127–138.

REFERENCES (TRANSLATED&TRANSLITERATED)

1. Astrakhan, N. (2014). *Buttia literaturnoho tvoruu: analitychne ta interpretatsiine modeliuвання: monohrafiia*. [The existence of a literary work: analytical and interpretive modeling: monograph]. Kyiv: Akademydav. 2014. 432 p. [in Ukrainian].
2. Babyshkin, O. (1993). *Nespodivane, shchaslyve znaiomstvo*. [An unexpected, happy acquaintance]. *Vsesvit*. No. 2. P. 176–184. [in Ukrainian].
3. Bilous, P. (2012). *Interpretatsiia literaturnoho tvoruu*. [Interpretation of a literary work]. Zhytomyr: ZhDU. 140 p. [in Ukrainian].
4. Holubovska, I. (2002). *Vyplekani mriieiu i liuboviu*. [Nurtured by dreams and love]. *Slovo i Chas*. No. 11. P. 41–45. [in Ukrainian].
5. *Derevo pam'iaty: Knyha istorychnoho ukrainskoho opovidannia: Dlia st. shk. viku*. (1990). [The tree of memory: A book of historical Ukrainian stories]. In 4 Issues. Kyiv: Veselka, 1990–1993. Iss. 1: Vid naidavnishykh chasiv do 1648 roku /

- arrangement, foreword, notes by V. O. Shevchuk; artistic design by I. M. Havryliuk. 607 p. [in Ukrainian].
6. Kovaliv, Yu. (2019). Literaturni syluety. [Literary silhouettes]. *Slovo i Chas*. No. 2. P. 69. [in Ukrainian].
 7. Koroleva, N. (1991). Predok: istorychni povisti; Lehendy starokyivski. [An Ancestor: Historical Novels. Ancient Kyivan Legends] / Arrangement, afterword, notes by O. V. Mishanych. Kyiv: Vydavnytstvo khudozhnoi literatury "Dnipro". 670 p. [in Ukrainian].
 8. Myshanych, O. (1997). Povernennia. [Return]. K.: AT "Oberehy". 332 p. [in Ukrainian].
 9. Povist mynulykh lit. (2005). [Tale of bygone years]. Kharkiv: Folio. 317 p. [in Ukrainian].
 10. Slipushko, O. (2017). Knyzhnist serednovichnoi Kyivskoi derzhavy: Yevropeiska model myslennia. [The literacy of the medieval Kyivan state: the European model of thinking]. K.: Lohos. 150 p. [in Ukrainian].
 11. Yurchuk, O., Chaplinska, O. (2022). "Na zemli, otruienii boiovoiu khimieiu, kozhen voiuie za sebe, usi – proty kozhnoho". *Ukraina versus Rosiia v romani Andriia Tsapliienka "Stina"*. ["On earth, poisoned by war chemistry, everyone is fighting for themselves, everyone is against everyone." Ukraine versus Russia in Andrii Tsaplienko's novel "The Wall"]. *Movy y literatury svitu: zb. nauk. pr. Iss. 1*. Pp. 127–138. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 01.05.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (100)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 82-343(477+438)
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.68-79

МІФОЛОГЕМА ЗМІЄБОРСТВА В ЛЕГЕНДІ "КИРИЛО КОЖУМ'ЯКА" НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ ТА ЛЕГЕНДІ ПРО ВАВЕЛЬСЬКОГО СМОКА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

О. В. Чаплінська*

У статті зосереджено увагу на специфіці художнього оприявлення міфологеми змієборства в легенді "Кирило Кожум'яка" Наталени Королевої. З'ясовано, що завдяки інтертекстуальній парадигмі письменниці вдалося продемонструвати унікальність, історичність та "включеність" української культури в універсум історії. У її творчості одним із продуктивних способів реалізації інтертекстуальності є легендарно-міфологічні ремінісценції, що дають змогу "витягнути" відповідні міфологічні етнокоди, котрі репрезентують зафіксований досвід світу. Затребуваність таких одиниць пояснюється їх подієво-семантичною та аксіологічною складовими. Авторська інтерпретація українського фольклорного сюжету виразняється в контексті порівняння із сюжетом польської легенди про Вавельського Смока. Установлено, що в них змодельовано зустріч міфологічного та релігійного (християнського) досвідів світу, адже сюжети зі змієм-смоком зафіксували момент трансформації міфологічної свідомості. Визначено, що просторова організація сюжетів розгортається за бінарною опозицією "свій" / "чужий", де Київ і Краків – міста *topographia ordinaria*, простір, маркований як "свій". Нова хвиля творення міст реалізується через змієборство, де герой-переможець – це юнак скромного походження. В інтертекстуальному просторі літературної легенди Наталени Королевої міфологічний досвід світу закодовано в образі Цмока, вимозі віддати князівну (ритуальний шлюб), моделі поединку зі змієм, а релігійний (християнський) – представлено в жертвності князівни, християнізації мотиву змієборства й "новому народженні" міста Києва. У легенді про Вавельського Смока міфологічний досвід світу реалізується в образі змія, який уособлює язичництво, а релігійний – у моделі поединку зі змієм, християнізації мотиву змієборства й "новому народженні" міста Кракова.

Ключові слова: інтертекстуальність, авторська інтерпретація, легендарно-міфологічні ремінісценції, міфологема змієборства

* кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та політології
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
charlinskaya@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9702-6906

THE MYTHOLOGEM OF SNAKE FIGHTING IN THE LEGEND OF "KYRYLO KOZHUMIAKA" BY NATALENA KOROLEVA AND THE LEGEND OF THE WAWEL DRAGON: A COMPARATIVE ASPECT

Chaplinska O. V.

The article focuses on the artistic peculiarities in representing the mythological motif of snake fighting in Natalena Koroleva's legend "Kyrylo Kozhumiaka". The paper establishes that due to the intertextual paradigm of the writer, she managed to demonstrate the uniqueness, historical relevance, and "inclusion" of Ukrainian culture in the universe of history. In her work, one of the most productive ways of implementing intertextuality is through legendary-mythological reminiscences. It makes possible "to extract" corresponding mythological ethnocodes that represent recorded experience of the world. The demand for such units is explained by their event-semantic and axiological components. The author's interpretation of the Ukrainian folklore plot is exemplified in the context of a comparison with the plot of the Polish legend of the Wawel Dragon. The article establishes that they model the encounter of mythological and religious (Christian) experiences of the world, since the snake-dragon plots fixated the moment of mythological consciousness transformation. The paper determines that the spatial organization of the plots unfolds along the binary opposition of "own" / "foreign", where Kyiv and Krakow are cities of topographia ordinaria, a space marked as "own" one. The new wave of city creation is realized through snake-fighting, where the victorious hero is a young man of humble origin. In the intertextual space of Natalena Koroleva's literary legend, the mythological experience of the world is encoded in the image of the Dragon, the demand to marry the princess (ritual marriage), the fighting model with the serpent, and the religious (Christian) experience is represented in the sacrificial nature of the princess, the Christianization of the snake-fighting motive, and the "new birth" of the city of Kyiv. The mythological experience of the world is embodied in the image of the dragon within the legend of the Wawel Dragon. It represents paganism, while the religious experience is vivid in the battle model with the dragon, Christianization of the dragon-slaying motive, and the "new birth" of the city of Krakow.

Keywords: *intertextuality, author's interpretation, legendary-mythological reminiscences, mythologem of snake fighting.*

Постановка наукової проблеми.

Окреслити гуманітаристику сьогодні поза інтертекстуальними студіями, котрі ґрунтуються на здобутках філософських і літературознавчих досліджень другої половини ХХ ст., не можливо, оскільки в полікультурному середовищі будь-якого історичного періоду продукується текст як безперервний простір, вічно рухомий і безмежний. Уже в середньовічних хроніках присутнє "відауння інтертекстуальності" (У. Еко), відтак будь-який текст є інтертекстом, "цитатою без лапок" (Р. Барт). Текст як поліфонічний діалог зберігає здатність оновлювати смисли, адже тлумачення його символіки та смислового поля досягається завдяки інтерпретації інтертекстуальних зв'язків. Фіксування й опис міжтекстових контактів сприяє розумінню онтології художнього тексту. Стратегії інтертекстуальних розвідок спонукають до переоцінки

здобутків літератури, акцентуації на вкоріненості української літератури в європейський простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні засади теорії інтертекстуальності обґрунтовані Р. Бартом, Ж. Деррідою, У. Еко, Ж. Женнетом, Ю. Крістєвою. Для української літератури характерний потужний евристичний потенціал для інтертекстуальних студій, адже її представники здавна використовували структуру "текст у тексті" й "текст про текст", апелювали до класики (Л. Скорина). Тому домінантною ознакою української літератури першої половини ХХ ст. стала саме інтертекстуальність. Влучною ілюстрацією попередньої тези є творчість Наталени Королевої, яка одразу втрапила в коло наукових зацікавлень літературознавців. Найперше йдеться про різноаспектні дослідження О. Мишанича,

Ю. Пелешенка, Н. Сороки, В. Шевчука, П. Ямчука. З 2000-х років помітно зріс інтерес до жанрово-стильових особливостей, інтертекстуальності та оригінальності тематики прози письменниці, що відображено в публікаціях В. Антофійчука, К. Буслаєвої, І. Голубовської, П. Дунай, Н. Ігнатів, В. Зеленської, Ю. Коваліва, Ю. Мельнікової, І. Набитовича, І. Остащука, Я. Поліщука, І. Тюрменко, К. Усачової, О. Фірман та інших. Зауважимо, що за творчістю Н. Королевої захистили кандидатські дисертаційні дослідження І. Голубовська [7], Х. Венгринюк [3], Ю. Мельнікова [14], І. Остащук [15], Т. Смушак [17], К. Усачова [18], О. Фірман [20]. Однак ґрунтовнішого увиразнення потребують деякі аспекти.

Мета дослідження – порівняти специфіку художньої репрезентації міфологеми змієборства в легенді "Кирило Кожум'яка" Наталени Королевої та польській легенді про Вавельського Смока.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Літературній практиці властива іманентна інтертекстуальність, адже написання, прочитання й мислення здійснюються в історичному контексті. Не уникнути інтертекстуальності й тоді, коли мова йде про "перезавантаження" літературного жанру. На думку О. Мишанича, в українській літературі 20–60-х рр. ХХ ст. Наталена Королева "розкувала літературний жанр легенди" [12: 634]. Завдяки інтертекстуальній парадигмі літературних текстів письменниці вдалось органічно інтегрувати архетипні й фольклорно-міфологічні елементи української культури у світову, продемонструвати її історичність, унікальність життєвої траєкторії в універсумі історії. Свого часу С. Кримський зауважив, що "спорідненість національних архетипів та універсальній світової культури і є передумовою вивільнення духовного життя нації із ситуації одноразовості й тлінності у простір вічності, у сферу

утвердження історичних звершень народу в їх загальнолюдській значущості та гідності" [13: 87]. Продовживши традиції Лесі Українки, Наталена Королева створила художній світ, якому притаманний симбіоз східної й західної культур, язичництва й християнства, єдність романського, арабського, греко-римського, візантійського й слов'янського стилів; якому характерне прагнення відродити затоптані в багно ідеали, збудити приспаний шляхетний дух, відродити ведучу легенду [12: 656].

Прагнучи зобразити "правік української землі у її зв'язках з іншими землями й народами, у різних часових і просторових вимірах" [12: 651], вона написала цикл із двадцяти п'яти легенд-оповідань "Легенди старокиївські". На її переконання саме легенда втілює позачасову, родову природу людської одиниці, її квінтесенцію. Як учений-археолог, вона дослідила джерела, а як письменниця – спродукувала взірці літературного жанру легенди, проникнула в український світ. Наталена Королева не лише апелювала до давності української культури, знайшовши "спосіб стику Гераклових часів із землею Подніпров'я" або ж наклавши "легенди Піренеїв на ці ж старокиївські землі" [12: 650], а й демонструвала її присутність у наступних часових континуумах європейської культури, зокрема середньовіччі.

Проблематиці, своєрідності трактування образів агіографічної літератури, давньоукраїнських міфів і переказів циклу "Легенди старокиївські" присвячено студії І. Голубовської, В. Зеленської, Ю. Ковальчук, К. Усачової, О. Фірман та інших науковців. Інтерес і зацікавленість для досліджень становить не тільки увесь цикл "Легенд старокиївських", а й кожна окрема легенда-оповідь. У розрізі інтертекстуальних студій пильнішої уваги потребує легенда про Кирила Кожум'яка Наталени Королевої, проте не в межах українського фольклору

(грунтовний порівняльний аналіз однойменної фольклорної казки й літературної легенди письменниці див. [8]), а в зіставленні з польською легендою про Вавельського Смока. Спільною для них є міфологема змієборства, що свідчить про "включеність" української літератури в простір світової культури.

У дуалістичний космогонії індоєвропейців маємо численні приклади таких поєдинків: у скандинавській міфології Тор і змії Йормунґадр, у грецькій – Аполлон і змії Пітон, у єгипетській – Ра і змії Аппоп тощо. Змії уособлює первісного ворога, бій із ним – вище випробування, адже перемога над ним означає перемогу космосу над хаосом, а тому змієборча діяльність на цьому етапі до снаги лише богам. Дж. Фрезер, проаналізувавши цю міфологеми, установив, що вона успішно "мігрувала" в сюжети народних казок, інваріанти яких зафіксовані від Японії й Аннама на Сході до Сенегамбії, Скандинавії й Шотландії на Заході. Життєдіяльність певної країни заблокована багатоголовим змієм, драконом чи іншим чудовиськом, яке спроможне знищити цілий народ, якби йому періодично не приносились жертва [27]. Представник Кембриджської школи антропологів трактує міф як відгалуження або проєкцію ритуалу, тобто те, що супроводжує ритуал або відбувається після нього. Н. Фрай дослідження Дж. Фрезера тлумачить як "вид граматики людської уяви". Літературознавець, застосувавши архетипну модель аналізу текстів, стверджував, що між міфом як однією з крайностей літературного задуму й натуралізмом як іншою крайністю наявна тенденція витіснити міф у людському напрямі, притому в контрасті до "реалізму" [19: 115]. Якщо в міфах змії як утілення темних сил переможений божеством, то вже в казках, легендах й інших літературних текстах героєм-визволителем стає юнак скромного походження, чим, власне, пояснюємо успішність

"міграції" міфологеми змієборства. У пропонованих до аналізу текстах маємо аналогічну трансформацію: зі змієм бореться людина, смертна істота.

Структурно тексти підпорядковані бінарним опозиціям, архаїчним способам пізнання дійсності. Місцем дислокації обох зміїв є порубіжжя міста Київ / Краків та річки Дніпро / Вісла. За своїм виникненням усі міста, на думку Т. Возняка, можна поділити на 3 групи: першу групу становлять ті, які засновані/закладені ще в *мітологічному часпросторі* – *topographia sacra*, до другої групи належать ті, які засновані в *історичному просторі на фізичному рельєфі*, отож тут ідеться про *topographia ordinaria*, і третя група – ті, яких *узагалі не засновували, а вони неначе виростили з поселень іншого типу* [4]. Київ і Краків належать до *topographia ordinaria*, для них тероризування змія стає випробуванням, дестабілізуювальною й руйнівною загрозою. Отже, отримуємо опозицію: місто – це "світ у мурах", що впорядкований і врегульований законами, у ньому гарантована свобода й справедливі соціальні відносини, простір, маркований як "свій"; територія змія – це світ хаосу, жаху й неупорядкованості, простір, який представлено як "чужий".

Як уже зазначалено, досі збереглися міфи й легенди про те, як коло / під містом оселявся змії, який періодично брав данину в обмін на спокій містян. За своєю конотацією образ змія неоднозначний, адже він реалізується в бінарній опозиції вогонь / вода, відповідно є вогняні й водяні змії. Діалектичність образу змія пояснюють його початковою функцією медіатора, що передбачала примирення, гармонізацію протилежностей на користь людини. В українській міфології натрапляємо на різні інтерпретації цього образу, що дає підстави, на думку В. Войтовича, виділити "такі типи зміїв: 1) змії, пов'язаний з водою, з горами, він – збирач данини, охоронець кордонів, поглинач, викрадач, цербер тощо;

2) змії, пов'язаний з плодючістю, землею, жіночою силою родів, водою, сонцем, з одного боку, і домашнім вогнищем, вогнем узагалі (особливо небесним), а також із 3) чоловічим запліднюючим началом – з іншого" [5: 193]. У давньоукраїнському бестіарії образ змія, за О. Сліпущо, виконує міфологічну, метаморфозну, евхаристичну й геральдичну функції [16: 82]. Тож підсумуємо: змієві притаманна багатofункціональна символіка.

Цілком закономірно мовний матеріал репрезентує досвід світу, зберігаючи міфологічні етнокоди, у котрих зафіксовано переживання конкретного культурного досвіду минулих поколінь. У мовній картині світу лексема "змій" полісемантична, до її номінативної парадигми належить і лексема "с(ц)мок". Згідно з діалектологічними дослідженнями, її вживання зафіксовано в говірках Західного Полісся в басейні річки Стохід та далі на захід – у говірках на кордоні з Польщею у формі "смик", а також у кількох білоруських говірках північніше річки Прип'ять [9: 152]. У контексті нашої статті актуальною видається думка Г. Василькевич про те, що образ змія-смока балансує на межі міфологічної реалістичності й художнього міфотворення [2], тобто сюжети зі змієм-смоком зафіксували момент трансформації міфологічної свідомості. Руйнування міфологічного досвіду світу відбувалося перекодуванням. образу змія в міфологічній свідомості були притаманні позитивні конотації (наприклад, духу-охоронця), нівелюванню яких, як вважає Н. Ковтун, сприяло те, що в період раннього землеробства змія розуміли як уособлення земних і небесних вод, він був винуватцем стихійних лих, посух, градів, натомість із часом утратився сакральний смисл деяких первісних ініціацій, які мали виразну зміїну символіку [10: 56–57].

Польський історик А. Гейштор зауважує, що в західних слов'ян образ змія підпадає під дію принципу

протилежності й амбівалентності, одним із його виявів є істота з демонічними рисами, яка отримує назву смок або цмок [6: 94]. У "Словнику польської народної казки" зазначено, що смок – зазвичай негативний персонаж із багатьма функціями та значеннями. Найчастіше його зображують як антагоніста, небезпечне чудовисько, яке викрадає й полонить дівчат, пожирає людей і худобу, зрідка охороняє скарби. Іноді його асоціюють із такими демонічними фігурами, як василіск, гадюка, змія й паннетник [26]. Отже, поступово відбулося превалювання негативної конотації образу змія. Зауважимо, що в міфологемі змієборства мета боротьби варіюється: "вбити змія = звільнити країну/місто", "вбити змія = звільнити воду", "вбити змія = звільнити сонце", "вбити змія = заволодіти скарбом" тощо.

У легенді Наталени Королевої про змія Цмока дізнаємося таке: "Загніздився, окаянный, в Дніпрі ясному. Чорторії хвостом поганим крутить-скаламучує. Пустошить край довколишній. На Київ стольний отрую дихання свого кидає. Пошесть-мор на хрещений люд напускаючи. ... за скелю й залізо твердіша шкіра луската. Ломляться зброя об ню. Дев'ять голів вогонь мечуть. Слиною-отруєю кидають" [12: 609]. Подібне відбувається й за сюжетом польської легенди: одного дня поблизу Кракова з'являється Смок. Змії локалізувався в печері біля підніжжя Вавельського пагорба. Незважаючи на популярність сюжету й численні переписи легенди в польських хроніках, детального опису Смока в них немає. Узагальнюючи, можемо констатувати, що він мав короткі лапи, потужні кігті, опуклі очі, шкіру, укриту лускою. Поза візуалізацією (до речі, найдавніше відоме його зображення міститься в "Космографії" С. Мюнстера 1559 р.) у польській мовній картині світу збереглися фразеологічні одиниці, у яких закодовано особливості цього змія й досвід зустрічі з ним: страхітливий вигляд – *straszny jak smok, wygląda jak*

smok, суворість – strogi jak smok, patrzy jak smok, будова тіла і фізична сила – zdrowy jak smok, mocny jakj smok [21: 85-86]. Хтонічні чудовиська руйнують усталений спосіб буття двох міст, а правителі цих міст не можуть стабілізувати ситуацію. Отже, спільною є загроза соціуму, але в кожного змія свій ультиматум.

Наприклад, Цмок в обмін на відступ вимагає віддати йому князівну Гориславу-Людмилу. У контексті окресленої вимоги слушно знову звернутися до праці Дж. Фрезера, у якій зафіксовано звичай віддавати водяним духам, котрі набували вигляду змія чи дракона, за дружину дівчину (наприклад, до XIX ст. представники етнічної групи баганда зберігали звичай перед початком тривалої подорожі одружувати незайману дівчину з Мукасою – богом озера Вікторія-Ніанса) [27]. Припускаємо, що вимога Цмока є відтворенням подібного міфологічного досвіду світу. У тексті Наталени Королевої вона набуває імперативності: "Припечатана доля князівни Горислави-Людмили, доньки Володимирової; завтра, чим світ, піде офірою – за Київ стольний, за люд хрещений, за край київський, – на поталу стане змієві лютому" [12: 609]. Фатальність ультиматуму, усвідомлення неможливості змінити долю князівни письменниця посилює трагізмом батьківства: підписавши грамоту, Володимир встав із крісла "як мерлець з гробу, – білий весь" [12: 608], а для Анни світ Божий "п'тьмою чорною став" [12: 609]. У "чужому" просторі, на території змія на Гориславу-Людмилу чекає ритуальний шлюб. Напередодні вона "як до свята шлюбного, шати-оздоби направляє" [12: 609], а наступного дня – її "ведуть, як ніч зоряну, в чорних шатах, перлами низаних. Біла личком князівна-красуня молодесенька" [12: 610]. Момент витіснення міфологічного досвіду світу закодовано в питанні Горислави-Людмили: "Чи ж гадаєш, няню-голубко, що Змій за милосердя Боже дужчий?" [12: 609]. (Доцільно

зауважити, що описаний Дж. Фрезером звичай утратив силу, коли на території Буганди поширилося християнство.)

З одного боку, Горислава-Людмила мужньо приймає свою долю, а з іншого – риторичне питання містить сподівання й надію на порятунок. І коли весь люд проводить князівну, "за любов її щиру пошаною дякуючи" [12: 610], то няня поспішає по порятунок, квапиться вона до Кирила Кожум'яки, звичайного працюючого й сильного парубка. Юнак "залучається у пригоду" (Дж. Агамбен), біжить-летить до Дніпра, бо ж "На змія час!" [12: 611]. Їхній поєдинок Наталена Королева вибудовує, дотримуючись фольклорної традиції й відтворюючи усталені стереотипні формули. Змій, отримавши ствердну відповідь на своє глузливе питання "Миритись чи битись?" [12: 611], насміхається: "Чи ж подужаєш? Ліпші за тебе були..." [12: 611]. Однак герой легенди розпочинає битву: хапає за шкіру лускату Цмока, мене його, а коли той вогнем дихає й отрутою кидає, то він відхиляє вогонь. Врешті-решт юнак накидає на змія сирицю й затягує петлю. Поборовши Цмока, Кирило Кожум'яка стягує з нього шкіру, щоб було "дружині княжій на тарчі-щити" [12: 611]. Луската шкіра змія отримує іншу конотацію, виконуючи надалі захисну функцію для княжої дружини. Цим епізодом кодується перемога добра над злом. Отже, у літературній легенді Наталени Королевої зображено міфологічний і релігійний (християнський) досвід світу, а перемога над змієм символізує трансформацію міфологічного світогляду.

Ультиматум Вавельського Смока інший, адже він вимагає данини у вигляді їжі, тому, за наказом Крака, йому дають три худобини, якщо ж Смок не отримував цього, то він у покарання вбивав стільки ж людей. У хроніці В. Кадлубека чудовисько ще названо "sałożerca" (лат. holophagus), тобто він є такою істотою, яка ковтає живцем і цілими своїх жертв. Зажерливість і зовнішній вигляд

Вавельського Смока закарбувалися як в історичній пам'яті, так і в мовному матеріалі (фразеологізм *gruby jak smok wawelski* [21: 86]). Харчовий ресурс міста виснажений даниною, жахливе сусідство зі Смоком загрожувало спустошенням Кракова, його вимиранням. Звільнення й відновлення міста можливе лише за однієї умови: чудовисько потрібно подолати.

Кому під силу це зробити? У польських джерелах зафіксовано три варіанти відповіді: за версією В. Кадубека [24], чудовисько вбили сини Крака; у модифікованому варіанті Я. Длугоша сам Крак убив змія; і лише в XVI ст. М. Бельський [22], оповідаючи про вбивство Смока, поруч із Краком згадує шевця Скубу, котрий порадив королю, як подолати чудовисько. У наступних переказах і літературних обробках легенди переважає третя версія, за якою акценти зміщуються з королівської сім'ї на постать шевця, чия кмітливість урятувала місто. На нашу думку, така зміна відбулася під дією кількох факторів, вплив яких ми гіпотетично реконструюємо. По-перше, акцентуємо на твердженні Дж. Фрезера, що поступово в сюжеті змієборства увиразнився образ героя-переможця – юнак, скромного походження [27]. По-друге, не можна ігнорувати подібність краківської легенди до пригодницьких оповідань про Олександра Македонського [25: 25, 23: 44], який, до речі, у середньовічній літературі зображений як вірець лицарства. По-третє, урахуємо міркування Дж. Агамбена, висловлені в його філософсько-поетичному дослідженні концепції пригоди: вирішальне завжди непереборне залучення суб'єкта в пригоду, яка для лицаря є одночасно й зустріччю зі світом, і зустріччю із самим собою [1: 22]. Для такої зустрічі властиве самоусвідомлення й сенсоутворення. Винахідливий юнак скромного походження, долаючи чудовисько, утверджує перемогу порядку над хаосом.

У всіх варіантах польської легенди незмінним залишається спосіб убивства змія: Смок ковтнув начинене сіркою опудало тварини й, щоб загасити вогонь у собі, пив воду з Вісли доти, доки не луснув. Мотив знищення чудовиська не розгортається у формі фізичного поединку протагоніста й антагоніста. Смок ковтає смертоносну їжу, яку йому залишають. З одного боку, відтворений у такий спосіб мотив змієборства апелює до східних легенд про Олександра Македонського, особливо найстаршої сирійської версії. Порівнявши їх, польський медієвіст М. Плезія резюмує, що краєвиди місцезнаходження чудовиськ в обох текстах подібні, як подібний і спосіб убивства. Однак в оповіді про Олександра Македонського дотримано логічності й послідовності дій: дракон ковтає наповнені сіркою й дьогтем шкури волів, а потім займається вогнем від розпечених куль. А вже в першій версії В. Кадубека зафіксовано короткий опис аналогічної події [25]. З іншого – доцільно зауважити, що в описаному дійстві помітні паралелі з біблійним сюжетом про вавилонського дракона з Книги пророка Даніїла, за яким пророк "узяв смоли, ситі й волосу, зварив усе те разом, зробив з нього корж і кинув драконіві в пащеку. Дракон того наївся і розсівся" [11]. Наголосимо, що як у легенді про Олександра Македонського, так і в біблійному сюжеті про Даніїла подібний алгоритм убивства змія / дракона: через обман чудовисько з'їдає / ковтає те, що його знищить. До такої стратегії боротьби вдався й шевчик Скуба. Вважаємо, що в проаналізованому сюжеті польської легенди про Вавельського Смока також закарбувалося витіснення міфологічного досвіду світу релігійним, пам'ять про пригноблене язичництво закодована в перемозі над Смоком.

Наостанок звернемо увагу на історичний топонімічний ландшафт, що пов'язаний із сюжетами легенд. Поза номінативною функцією годоніми виконують ще й інформативну, тобто у своєму змісті назва несе певне

повідомлення про об'єкт. Наприклад, у Києві в урочищі Гончарі-Кожум'яки, що розташоване на Подолі, одна з вулиць має назву Кожум'яки. Звісно, номен етимологічно тяжіє до часів Київської Русі й номінує територію, на якій проживали ремісники кожем'яки, а за фольклорною легендою, мешкав там і Кирило Кожум'яка. Тому герой легенди Наталени Королевої після перемоги над Цмоком, "пригоди" (Дж. Агамбен), у якій відбулась і зустріч із собою, воліє: "Чим був – тим лишуся..." [12: 612], а як винагороду просить "милості цієї: щоб оселя моя – доки Київ Києвом зветься – Кожум'яками прозивалася. Щоб рід мій про те пам'ятав, з якого кореня вийшов..." [12: 612]. Натомість у Кракові однією з візитівок став легендарний Вавельський Смок, а не кмітливий швець Скуба. У місті розташований найвідоміша печера дракона – Смоча Яма (Smocza Jama), одна з вулиць отримала назву Смоча (Smocza). На нашу думку, годоніми інтенсифікують унікальність сюжетів легенд, а в єдності із зафіксованими в мовному досвіді світу лексемами формують цікаве історичне підґрунтя.

Висновки та перспективи для подальших досліджень. Важливий спосіб реалізації інтертекстуальності – легендарно-міфологічні ремінісценції. Потенційна актуальність таких одиниць завше затребувана, час від часу вони "витягуються" з універсуму історії, їхні подієво-семантична й аксіологічна складові "працюють" на формування етичної оцінки сюжету. Аксіологічно позитивно / негативно маркований образ змія в міфологічному досвіді світу

перекодовується в релігійному (християнізованому) досвіді світу, змінюючи смислоутворювальне навантаження міфологеми змієборства. Здійснений інтертекстуально-інтелектуальний аналіз досліджуваних текстів, узятий до уваги зафіксований у польській та українській мовах досвіді світу, годоніми дають підстави встановити, що просторова організація сюжетів розгортається за бінарною опозицією "свій" / "чужий"; творча сила правителів міст виснажилась, а тому потрібна нова хвиля творення; герой-змієборець – юнак скромного походження. Інтертекстуальний простір літературної легенди Наталени Королевої поєднав міфологічний досвід світу, який закодовано в образі Цмока, вимозі віддати князівну (ритуальний шлюб), моделі поєдинку зі змієм, та релігійний (християнський), котрий представлено в жертвності князівни, християнізації мотиву змієборства й "новому народженні" міста Києва. У легенді про Вавельського Смока міфологічний досвід світу реалізується в образі змія, який уособлює язичництво, а релігійний – у моделі поєдинку зі змієм, християнізації мотиву змієборства й "новому народженні" міста Кракова. Символічно розкодовуючи звільнення міст, отримуємо алюзійний натяк на міф спустошеної землі, яку оживить бог плодючості (змія). У цьому контексті перспективним напрямом наукових пошуків видається порівняльний аналіз інтертекстуального потенціалу "Легенд старокиївських" Наталени Королевої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Джорджо Агамбен. Пригода; пер. О. Тимофєєва. Дніпро, 2022. 74 с.
2. Василькевич Г. Міфопоетика фольклорного образу змія в баладі "Юрій і цмок". *Міфологія і фольклор*. 2009. № 1 (2). С. 37–42.
3. Венгринюк Х.Ю. Рівні маргінального в прозі Наталени Королевої : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2014. 24 с.
4. Возняк Т. Феномен міста. [Електронний ресурс]. *Незалежний культурологічний часопис "Т"*. 2005. Число 36. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n36texts/voznjak.htm> (дата звернення: 03.02.2023).
5. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.

6. Гейштор А. Слов'янська міфологія. Київ: ТОВ "Видавництво "Кліо"", 2014. 416 с.
7. Голубовська І. В. Творчість Наталени Королевої в контексті розвитку української літератури першої половини ХХ ст.: автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2003. 20 с.
8. Голубовська І., Підгурська В. Художнє переосмислення фольклорного сюжету, традиційних образів і мотивів у легенді Наталени Королевої "Кирило Кожум'яка". *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* 2023. Вип. 1 (99). С. 7–18.
9. Гриценко П. Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст: тези доповідей міжнародної конференції.* За ред. П. Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2014. С. 145–154.
10. Ковтун Н. Структурно-функціональний аналіз архетипу культурного героя: монографія. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка, 2019. 182 с.
11. Книга пророка Даниїла: розділ 14. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.god.in.ua/?p=5027> (дата звернення: 17.02.2023)
12. Королева Н. Предок: історичні повісті; Легенди старокиївські. / Упоряд., авт. післямови та приміт. О. В. Мішанич. Київ: Видавництво художньої літератури "Дніпро", 1991. 670 с.
13. Кримський С. Архетипи української культури. *Вісник НАН України.* 1998. № 7–8. С. 74–87.
14. Мельнікова Ю. О. Романічна проблематика християнського міфу у "Quid est Veritas" ("Що є істина") Наталени Королеви: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2007. 20 с.
15. Остащук І. Б. Релігійно-філософський дискурс у романах Наталени Королевої: автореф. дис... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
16. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестиарій (звірослов): Національний характер, суспільна мораль і духовність давніх українців у тваринних архетипах, міфах, символах, емблемах. Київ: Дніпро, 2001. 144 с.
17. Смушак Т. В. Концепт самотності та відчуження в українській та французькій літературі першої половини ХХ століття (на матеріалі автобіографічної повісті Наталени Королевої "Без коріння" та автобіографічного роману Ірен Немировськи "Вино самотності"): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2017. 20 с.
18. Усачова К. С. Агіографічні та епічні інтертексти в прозі Наталени Королеви: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. 16 с.
19. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів. *Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 109–135.
20. Фірман О.Я. Жанрово-стильові особливості прози Наталени Королевої: дис. ... канд. філол. наук. Тернопіль, 2019. 20 с.
21. Чибор І. Інтерпретація фольклорних демонологічних образів у фразеології української та польської мов. *Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultur.* monografia ze studiów slawistycznych III. Pod redakcją Agnieszki Kołodziej. Nakładatelství Pavel Mervart, Červený Kostelec, 2017. С. 77-89. URL: <https://www.academia.edu/37468568> (дата звернення: 20.02.2023)
22. Bielski M. Kronika Polska. Kraków, 1957. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=230623> (дата звернення: 17.02.2023)
23. Wilczyński M. Antyczne wątki w legendach założycielskich Krakowa. *Kraków: Studia z dziejów miasta: w 750 rocznicę lokacji.* Pod red. naukową J. Rajmana. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2007. Pp. 35-51. URL: <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/2958/PM483--Krakow->

- studia-z-dziejow-miasta.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 17.02.2023).
24. Mistrza Wincentego, zwanego Kadłubkiem, biskupa krakowskiego, Kronika polska. Kraków, 1862. URL: <https://pbc.gda.pl/dlibra/publication/24175/edition/43988/content> (дата звернення: 17.02.2023)
25. Plezia M. Legenda o smoku wawelskim. *Rocznik Krakowski*. 1971. Vol. 42. URL: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=59368&from=publication> (дата звернення: 17.02.2023).
26. Słownik polskiej bajki ludowej, t. 1–3. red. Violetta Wróblewska. Toruń. Wydawnictwa Naukowego Mikołaja Kopernika. 2019. 1534 s. URL: <https://bajka.umk.pl/sownik/lista-hasel/haslo/?id=162> (дата звернення: 06.02.2023).
27. Frazer James George. The Golden Bough. URL: <https://www.sacred-texts.com/pag/frazer/gb01202.htm> (дата звернення: 07.02.2023)

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Dzhordzho, Ahamben. (2022). Pryhoda [Adventure]; transl. by. O. Tymofieieva. Dnipro, 74 p. [in Ukrainian].
2. Vasylykevych, H. (2009). Mifopoetyka folklornoho obrazu zmiia v baladi "Yurii i tsmok" [Mythological Poetics of the Snake Dragon Folkloristic Image in the Ballad "Yuriy and Smok" *Mifolohiia i folklor*. 1 (2). P. 37–42. [in Ukrainian].
3. Venhryniuk, Kh. Yu. (2014). Rivni marhinalnoho v prozi Nataleny Korolevoi [Levels of the Marginal in Natalena Koroleva's Prose]: PhD(c) thesis abstract. Chernivtsi. 24 p. [in Ukrainian].
4. Vozniak, T. (2005). Fenomen mista. [The Phenomenon of the City] [Elektronnyi resurs]. *Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys "I"*. Chyslo 36. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n36texts/voznayk.htm> (reference date: 03.02.2023) [in Ukrainian].
5. Voitovych, V. (2002). Ukrainska mifolohiia [Ukrainian Mythology]. Kyiv: Lybid. 664 p. [in Ukrainian].
6. Geishtor, A. (2014). Slovianska mifolohiia [Slavic Mythology]. Kyiv: TOV "Vydavnytstvo "Klio"". 416 p. [in Ukrainian].
7. Holubovska, I. V. (2003). Tvorchist Nataleny Korolevoi v konteksti rozvytku ukrainskoi literatury pershoi polovyny 20 st. [The Work of Natalena Koroleva in the Context of the Development of Ukrainian Literature in the First Half of the 20th century]: PhD(c) thesis abstract. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
8. Holubovska, I., Pidhurska, V. (2023). Khudozhnie pereosmyslennia folklornoho siuzhetu, tradytsiinykh obraziv i motyviv v lehendi Nataleny Korolevoi "Kyrylo Kozhum'iaka". [The Artistic Interpretation of the Folklore Plot, Traditional Images and Motifs in the Legend by Natalena Koroleva "Kyrylo Kozhumiaka"]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky*. Iss. 1 (99). P. 7–16 [in Ukrainian].
9. Hrytsenko, P. (2014). Pro odyntyp dzherel suchasnykh dialektolohichnykh studii [About One Type of Sources of Modern Dialectological Studies]. *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: zahalnoslov'ianskyi kontekst: tezy dopovidei mizhnarodnoi konferentsii*. ed. by. P.Yu. Hrytsenko. Kyiv: KMM. P. 145–154. [in Ukrainian].
10. Kovtun, N. (2019). Strukturno-funktsionalnyi analiz arkhetypu kulturnoho heroia [Structural and Functional Analysis of the Cultural Hero Archetype]: monohrafiia. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU im. Ivana Franka. 182 p. [in Ukrainian].

11. Knyha proroka Danyila: rozdil 14.[The Book of Daniel: Chapter 14.] [Elektronnyi resurs]. URL: <http://www.god.in.ua/?p=5027> (reference date: 17.02.2023) [in Ukrainian].
12. Koroleva, N. (1991). Predok: istorychni povisti; Lehendy starokyivski. [An Ancestor: Historical Novels. Ancient Kyivan Legends] / Arrangement, afterword, notes by O. V. Mishanych. Kyiv: Vydavnytstvo khudozhnoi literatury "Dnipro". 670 p. [in Ukrainian].
13. Krymskyi, S. (1998). Arkhetypy ukrainskoi kultury [Archetypes of Ukrainian Culture]. *Visnyk NAN Ukrainy*. № 7–8. P. 74–87. [in Ukrainian].
14. Melnikova, Yu. O. (2007). Romanichna problematyka khrystyianskoho mifu u "Quid est Veritas" ("Shcho ye istyna") Nataleny Korolevy [Romantic Problematics of the Christian Myth in "Quid est Veritas" ("What is the Truth") by Natalena Koroleva]: PhD(c) thesis abstract. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
15. Ostashchuk, I. B. (2004). Relihiino-filosofskyi dyskurs u romanakh Nataleny Korolevoi [Religious and Philosophical Discourse in the Novels by Natalena Koroleva]: PhD(c) thesis abstract. Ivano-Frankivsk, 20 p. [in Ukrainian].
16. Slipushko, O. (2001). Davnoukrainskyi bestiarii (zviroslav): Natsionalnyi kharakter, suspilna moral i dukhovnist davnikh ukraintsev u tvarynykh arkhetypakh, mifakh, symbolakh, emblemakh. [Old Ukrainian Bestiary: National Character, Social Morality and Spirituality of Ancient Ukrainians in Animal Archetypes, Myths, Symbols, Emblems] Kyiv: Dnipro. 144 p. [in Ukrainian].
17. Smushak, T. V. (2017). Kontsept samotnosti ta vidchuzhennia v ukrainskii ta frantsuzkii literaturi pershoi polovyny XX stolittia (na materialy avtobiohrafichnoi povisti Nataleny Korolevoi "Bez korinnia" ta avtobiohrafichnoho romanu Iren Nemyrovsky "Vyno samotnosti") [The concept of loneliness and alienation in the Ukrainian and French literature of the first half of the 20th century (case study of Natalena Koroleva's autobiographical novel "Rootless" and Irene Nemyrovska's autobiographical novel "The Wine of Solitude")]: PhD(c) thesis abstract. Ivano-Frankivsk. 20 p. [in Ukrainian].
18. Usachova, K. S. (2008). Ahiohrafichni ta epichni interteksty v prozi Nataleny Korolevy [The hagiographical and epical intertexts in Natalena Koroleva's prose]: PhD(c) thesis abstract. Kyiv. 16 p. [in Ukrainian].
19. Frai, N. (1996). Arkhetypnyi analiz: teoriia mitiv. [Archetypal analysis: theory of myths] ed. by M. Zubrytska. Lviv: Litopys. Pp. 109–135. [in Ukrainian].
20. Firman, O. Ya. (2019). Zhanrovo-stylovi osoblyvosti prozy Nataleny Korolevoi [Genre and Style Features of Natalena Koroleva's Prose]: PhD(c) thesis. Ternopil. 20 p. [in Ukrainian].
21. Chybor, I. (2017). Interpretatsiia folklornykh demonolohichnykh obraziv u frazeolohii ukrainskoi ta polskoi mov. [The Interpretation of Folklore Images in the Phraseology of the Ukrainian and Polish Languages]. *Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultur*: monografia ze studiów slawistycznych III. ed. by Agnieszka Kołodziej. Nakladatelství Pavel Mervart, Červený Kostelec. Pp. 77–89. URL: <https://www.academia.edu/37468568> (reference date: 20.02.2023) [in Ukrainian].
22. Bielski, M. (1957). Kronika Polska. [Polish Chronicle] Kraków. URL: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=230623> (reference date: 17.02.2023) [in Polish].
23. Wilczyński, M. (2007). Antyczne wątki w legendach założycielskich Krakowa. [Ancient Themes in Constituent Legends of Krakow] Kraków: Studia z dziejów miasta: w 750 rocznicę lokacji. ed. by J. Rajmana. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej. Pp. 35-51. URL: <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/2958/PM483--Krakow->

- studia-z-dziejow-miasta.pdf?sequence=1&isAllowed=y (reference date: 17.02.2023) [in Polish].
24. Mistrza Wincentego, zwanego Kadłubkiem, biskupa krakowskiego (1862). *Kronika polska*. [Polish Chronicle] Kraków. URL: <https://pbc.gda.pl/dlibra/publication/24175/edition/43988/content> (reference date: 17.02.2023) [in Polish].
25. Plezia, M. (1971). *Legenda o smoku wawelskim*. [Legend about the Dragon of Wawel] *Rocznik Krakowski*. Vol. 42. URL: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=59368&from=publication> (reference date: 17.02.2023) [in Polish].
26. *Słownik polskiej bajki ludowej*, [Dictionary of the Polish Folk Tale] Vol. 1–3. ed. by Violetta Wróblewska. Toruń. Wydawnictwa Naukowego Mikołaja Kopernika. 2019. 1534 p. URL: <https://bajka.umk.pl/slownik/lista-hasel/haslo/?id=162> (reference date: 06.02.2023) [in Polish].
27. Frazer James George. *The Golden Bough*. URL: <https://www.sacred-texts.com/pag/frazer/gb01202.htm> (reference date: 07.02.2023) [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 05.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (100)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.111[73]
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.80-89

КОРДОН ТА НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ У ТВОРІ ЛУІСА АЛЬБЕРТО УРРЕА "ШЛЯХ ДИЯВОЛА. ПРАВДИВА ІСТОРІЯ"

С. О. Чернишова*

Упродовж останніх десятиріч американські письменники мексиканського походження з особливою чутливістю ставляться до теми кордону та нелегальної міграції, що в контексті відносин США та Мексики оприсутнюється в кожен історичний період із різних перспектив. Ця стаття зосереджена на документальній повісті Луїса Альберто Урреа "Шлях диявола", де представлено реальні моменти з життя тих, хто відважився змагатися з пустелею, щоб досягти омріяного краю. Автор повісті критикує владу Мексики, яка спостерігає за тим, як люди гинуть, і при цьому обмежується хіба просто лозунгами. З іншого боку, він також розкриває зневагу американського уряду до проблем на кордоні. У статті проблематика документального твору Л. А. Урреа контекстуалізована в широку парадигму сучасних досліджень про міграцію, економічне зубожіння й безправність нелегальних мігрантів. Життя нелегалів прописане в дискримінативній інфраструктурі розвинутих суспільств, представники яких убачають у мігрантах загрозу для своєї безпеки та влаштованості життя. У дослідженні проаналізовано, як документальний текст Л. А. Урреа спонукає до переосмислення образу Іншого в західному світі, який завжди піклується про те, щоб Інший існував як відразливий, менш розвинутий чи злочинний і відповідно давав змогу Заходу бачити себе в привабливому світлі. Риторика повісті корелює також із сучасною критикою глобалізації та глобального капіталу, які спричинюють ще більше збідніння менш розвинутих економік і спонукають людей до пошуків кращого життя. Символ кордону як межі, що відокремлює спільноти, проаналізовано в контексті сучасних підходів до просторових розмежувань, що ілюструють страх і занепокоєння людей, які викликані суспільними негараздами. Окрему увагу в статті зосереджено на просторі пустелі, яка незворушна під впливом часу, є німим свідченням історії, адже її територія помережена тисячами стежок і слідів, які губляться в пекучих пісках.

Ключові слова: сучасна мексикано-американська література, Луїс Альберто Урреа, метафора кордону, документальна повість "Шлях диявола", ідентичність нелегальних мігрантів.

* кандидат філологічних наук, доцент,
докторантка кафедри теорії та історії світової літератури
(Київський національний лінгвістичний університету)
sveta.chernyshova@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0284-2001

BORDER AND ILLEGAL MIGRATION IN LUIS ALBERTO URREA'S THE DEVIL'S HIGHWAY: A TRUE STORY

Chernyshova S. O.

In the last two decades, literature concerning Latin American undocumented migration to the United States has emerged as a significant resource for comprehending the evolving landscape of state authority. The article considers techno-militaristic and the discursive production of the migrant figure in Luis Alberto Urrea's Devil's Highway. The author considers how Urrea's text constructs a notion of migrant subjectivity and how the text participates in the reproduction of the material and discursive conditions by which the undocumented migration is rendered to readers. Undocumented migration is the focus of cross-border migration story described by Luis Urrea. It emphasizes the pervasive impact of global capitalism on migration processes. The undocumented migrants are perceived by the dominant power as a sub-human category. Urrea's Devil's Highway describing contemporary undocumented migration allows for a more nuanced comprehension of migrant subjectivity, extending beyond economic injustice. Urrea interweaves the migrant's journey with the intricate tales of the border. Nevertheless, the physical encounter of crossing the border constantly interrupts their journey. The desert's autonomous power inscribes the men's experiences instead of the men defining the land. Urrea directs the readers' attention to the tangible reality of the human bodies and the vast desert landscapes, crafting a multi-dimensional narrative that immerses the readers in the story. Urrea vividly portrays the brutal impact of the desert on the bodies of the walkers, urging the readers to empathize with their physical ordeal. The article argues that the subjectivity of undocumented migrants needs to be reconsidered in the context of such discourses as negative globalization, human rights, and economic dispossession.

Keywords: contemporary Mexican American literature, Luis Alberto Urrea, the metaphor of the border, "The Devil's Highway", the identity of illegal migrants.

Постановка наукової проблеми.

Тема нелегальної міграції та її осмислення в художній літературі спонукає до перегляду суб'єктності мігрантів як такої й дає основи для її реконцептуалізації. Нелегальний перетин кордону порушує питання свободи переміщення, людських прав та економічного зубожіння. Особливо ця проблематика характерна для американських письменників, які мають мексиканське коріння, адже кордон та ставлення до нього визначали відносини між США та Мексикою ще з часів XIX століття, коли південно-західні штати перейшли під контроль американської влади. Перетин фізичної лінії розмежування провокує психологічні реакції особистості, які реалізуються через зміну поведінки, переоцінку свого минулого та сприйняття світу й нарешті через спробу вибудовування діалогу між самістю й новою колективністю. Однак нелегальна міграція увиразнює інший аспект життя тих, які змушені були покинути свій дім. Вона викликає страх, почуття провини та намагання стати

невидимим у новому соціумі. Нелегальний мігрант конструює себе заново на відчутті цілковитого заперечення своєї гідності, на усвідомленні того, що, щойно перетнувши кордон, він став прохачем, другосортним мешканцем і навіть злочинцем. Режим реальності відразу прописує морально й фізично скаліченого індивідуума в інфраструктуру суспільства, що засноване на загостреній чутливості до знедолених, але відчайдушних випробовувачів долі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кордон між США та Мексикою, його подолання нелегальними мігрантами з бідних південно-американських країн становить домінанту творів, написаних латино-американськими письменниками. Упродовж останніх років, особливо за президентства Д. Трампа та його вкрай негативної позиції щодо порушників державного кордону, маємо те, що можна означити як замикання Америки на ключ. Дослідник Грег Грендін у праці "Кінець міфу. Від фронтиру до стіни в уяві

Америку" осмислює кардинальну зміну або навіть зсув, що відбувається в США після війни у В'єтнамі. І цей зсув він розуміє як рух від відкритого простору, що пролягає за фронтиром і який крок за кроком засвоює/колонізує Америка, до "стіни Трампа" як закриття американського міфу про фронтір. Усі нації, роздумує Г. Грендін, мають кордони, і лише Америка донедавна мала фронтір як відкриту географію для освоєння й формування незалежного та відважного характеру. Аналізуючи перехід від фронтиру до стіни на кордоні з Мексикою, дослідник пише: "Чи буде та стіна збудована, чи ні немає значення. Навіть якщо вона залишиться як фантасмагорія на бюджетному рівні, як постійний камінь спотикання між Конгресом та Білим домом, як обіцянка з цементу висотою у тридцять футів і залізним укріпленням, що оповиває південні кордони США, все ж свою функцію вона виконала. Це – новий американський міф, пам'ятник фінальному закриттю фронтиру. Це – символ нації, яка хотіла вірити, що уникне історії, чи принаймні перехитрить її, але ні. Тепер вона потрапила в пастку історії, і люди, які гадали, що вони капітани майбутнього, раптом зрозуміли, що вони в'язні минулого" [8: 8]. Цей новий символ Америки як завершення руху, поступу, прогресу, свободи відкриває інший бік американської свідомості, яка більше не прагне інтегрувати нове і, крім того, яка боїться відкритості й залучення Іншого.

Евеліна Банка пов'язує політику щодо кордону зі змінами в американському суспільстві: "Без сумніву, образ мігранта став символом гуманітарної кризи, яка відбувається упродовж останніх років на мексикано-американському кордоні. Ця ситуація є відображенням теперішнього соціально-політичного клімату, коли американське суспільство стає все більш поляризованим щодо питань національної ідентичності, культури та

соціо-політичних ідеалів" [5: 59]. Прагнення контролювати кордони між США та Мексикою спонукало американський уряд приймати та запроваджувати різноманітні закони (наприклад, the Immigration Reform and Control Act (IRCA) 1986 року) або ж вдаватися до різноманітних заходів безпосереднього реагування, серед яких – операція 'Hold the Line' у Ель-Пасо 1993 року, а вже через рік дві інші в Каліфорнії 'Operation Gatekeeper' та Аризоні 'Operation Safeguard'. Усе ці законодавчі акти й дії уряду разом із постійними закликами пильніше контролювати кордон із використанням нових технологій захисту формують відчуття в пересічних громадян, що насправді нелегальні іммігранти це – надзвичайно небезпечні злочинці. Айла Шерен стверджує, що заходи з укріплення кордонів посилюють враження про чужинців як зловмисних порушників порядку, а самі прикордонні міста "перетворюються на останні bastions безпеки перед лицем нових завойовників" [13: 137]. Крім того, політична риторика, коли з мігрантами пов'язують усі лиха сучасності – від тероризму та наркоторгівлі до дрібних злочинів, – посилює сприйняття їх як загрози для так званого "цивілізованого світу". Усе це сприяє поширенню дискурсу, що Санг Хіа Кіль і Сесілія Менхівар називають "символічний расизм" і який уґрунтований на давній західній опозиції "ми проти ворогів" [11: 165]. Очевидно, що будівництво нових стін на кордонах чи вдосконалення контролю не допомагають вирішити основні причини нелегальної міграції – знедоленість і важкі умови життя, що спонукають людей потрапити в омріяну країну за будь-яку ціну.

Відкритість сучасного глобалізованого світу нерівномірна, адже, відчинивши свої кордони для глобального капіталу, досить часто країни з низьким економічним розвитком зазнають експлуатації з боку великих міжнародних корпорацій. З іншого боку, багаті,

переважно західні, держави неохоче відкривають свої кордони та двері для тих, які ними ж гноблені і які прагнуть вирватися з пут бідності. Нерівномірність так званого "відкритого суспільства", коли капітал безперешкодно проникає в будь-яку точку світу, а людська міграція натомість і далі функціонує за логікою уявлень про простір, сформованих націями-державами, коли кордони посилено охороняються від тих, кого вважають "злісними порушниками", спонукає до все більшого невдоволення та постійних "міграційних криз", які час до часу переживає і Європа, і США. Таку ситуацію З. Бауман називає "негативною глобалізацією" [докладно див. б: 7], її іманентними ознаками стали конфлікти, ненависть, невдоволення і страх. Цей тип глобалізації спричинює подальшу замкнутість спільнот західних країн і США, в уяві яких їхня безпека перебуває під постійною загрозою з боку "нелегалів", демонізованих політикою урядів заможних країн. Крім того, як пише Жак Атталі, розпад націй-держав, зумовлений глобалізацією, призвів до втрати зв'язку між людьми, до формування "нового індивідуалізму", коли люди перестали покладатися один на одного, а натомість замкнулися в стінах своїх помешкань і вважають, що така ізолюваність допоможе їм уникнути загроз зовнішнього світу, якими їх щодня лякають. Загалом стрімке зростання злочинності, наркоторгівля, пограбування, убивства, інфекційні хвороби та велика кількість безпритульних людей стали причинами того, що інфраструктура сучасних спільнот різко змінилася. Це позначилося на бажанні ізолюватися й відгородитися від нещастя і лих світу за мурами свого помешкання чи за парканом свого подвір'я. Дослідники сучасного урбаністичного простору Гері Гумперт і С'юзан Дракер зазначають: "Помешкання в багатьох урбаністичних центрах по всьому світу сьогодні існують для того, щоб захистити своїх мешканців від

спільноти, і це не сприяє інтеграції людей" [9: 429]. Відокремленість й утримування дистанції стали тепер нормою суспільного життя. Наприклад, Тереза Калдейра описує сучасне Сан-Паоло: "Сьогодні Сан-Паоло – це місто стін. Фізичні кордони заповнили увесь простір. Навколо приватних помешкань, багатоповерхівок, парків, площ, офісних будівель, шкіл – усюди стіни... Нова естетика безпеки визначає характер будівель і насаджує нову логіку нагляду і дистанції" [7: 307].

Стіни й кордони набувають сьогодні нової семантики та уособлюють страх перед тими, яких вважають небезпечними, злочинцями, порушниками закону. Вони позначають прагнення відмежуватися від тих Інших, яких через нерівномірність розподілу благ і прибутку створили ті, які сьогодні відгороджуються мурами. Екзистенційний страх породжує необхідність зводити огорожі, марно сподіваючись на те, що вони здатні захистити людей у часи кардинальних змін, які переживаємо. Сьогодні простір став ознакою часу не лише плинності та нестабільності, а й прагнення до сегрегації, відмежування та дистанціювання. Закритість простору засвідчує фальшивість і позірність політики відкритості, яку начебто практикує західний світ. Неготовність ділити простір із чужинцем нівелює будь-які гучні заяви про діалогічність сучасного життєвого модусу й увиразнює рух до збереження гомогенності спільнот. З. Бауман наголошує, що "міксофобія" визначає характер життя у великих урбаністичних центрах [б: 90]. Уникнення відкритості простору для Іншого не дає змоги представникам різних соціальних, етнічних, расових груп обмінюватися досвідом і комунікувати свій погляд на світ, адже спільний простір дорівнює спільному досвіду.

Документальна повість Луїса Альберто Урреа "Шлях диявола"¹⁶. Правда історія", номінована на Пуліцерівську премію, привернула увагу багатьох дослідників літератури [2; 3], адже текст, за словами Ралуки Андрееску, "спонукає до (ре)концептуалізації політики ідентичності та смертності на мексикано-американському кордоні" [3: 189]. Крім того, як стверджує Беджар Лара Адольфо, повість спонукає замислитися над питаннями бідності, економічної залежності, які стають основними факторами нелегальної міграції [докладно див. 2]. При цьому до уваги зрідка беруть причини економічних негараздів. У контексті твору, як і загалом у контексті нелегальної міграції, поняття людських прав виявляється нерелевантним та нелегітимним. Тут доречно згадати думку Жака Рансьєра, який підкреслює, що коли йдеться про права людини, то мають на увазі "права тих, хто мають права, а права жертв, права тих, які їх насправді не мають, визначаються тими, які їх мають" [12: 71]. Ця ситуація особливо ускладнена сьогодні, коли нації-держави поступово втрачають свою політичну силу і їхня відповідальність перед громадянами знижується. Відтак індивідуум залишається наодинці зі своїми проблемами та сам знаходить шляхи їх вирішення. Кінець ліберальної демократії та укріплення неоліберальної політики призвело до кінця держави загального добробуту [докладно див. 1]. У цій ситуації найбільше страждають незахищені

верстви населення та мігранти. У травелозі Л. А. Урреа звертається до жахливих реалій мексикано-американського кордону та трагічної долі тих, які намагаються здолати його без необхідних документів.

Мета дослідження. Стаття зосереджена на осмисленні метафори кордону та образі нелегальних мігрантів у документальній повісті Л. А. Урреа "Шлях диявола. Правда історія".

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Документальна повість Л. А. Урреа "Шлях диявола. Правда історія" розкриває реалії мексикано-американського кордону. Е. Банка зазначає про вагомість цього тексту: "Документуючи історію "людей без документів", повість Урреа серед іншого свідчить про те, що сучасні політичні дебати про "нелегальну міграцію" докорінно знищують людський фактор із риторики цих дискусій. Таким чином, твориться нова соціо-політична фігура – «чужинець нелегал» [5: 62]. У творі Л. А. Урреа йдеться про двадцятьох шістьох пішоходів (walkers) мексиканців, які 19 травня 2001 року вирушили для багатьох в останню в житті подорож через пустелю Сонора і які загинули або мало не загинули від спеки та зневоднення.

Шлях через найспекотнішу територію Північної Америки відомий як "Шлях диявола". Важливо зазначити, що перед розповіддю про жахливу подію Л. А. Урреа розмістив світлину мапи штату Аризона, де накреслено "Шлях диявола". Така візуалізація кордону й далі руху через нього знедолених шукачів кращої долі допомагає осягнути не лише виснажливості усього процесу міграції, а й унаочнює порушуваність і нехтування того, що мало б слугувати виявленням влади й контролю. Доречно тут згадати працю Б. Гарлі "Нова сутність карт: есеї з історії картографії", у якій він зазначає, що мапи – це не лише символічні відтворення фізичного

¹⁶ "Шлях диявола" (також відома як "Ель Каміно Дель Діабло") є історичним маршрутом у пустелі Аризона-Сонора, що простягається від Сонойти до Юми, Аризона. Індіанці та іспанські колонізатори використовували її між XVI та XIX століттями для транспортування води з Тінахас Альтас до різних поселень у регіоні. Незабаром після будівництва залізниці в Юмі "Шлях диявола" була забута. Зараз вона є одним з основних маршрутів для нелегальної міграції до Сполучених Штатів.

простору, це вербалізація соціального життя та контролю за суспільством. Вони (мапи) власне і є мовою влади, "способом сприйняття, артикулювання і структурування людського світу, який заснований на певних суспільних відносинах, а також допомагає їх поширювати і за їх допомогою впливати" [10: 53].

Л. А. Урреа змальовує й дух самої пустелі, для якого не існує розмежувань, котрі провели люди. Духи пустелі – це душі мексиканців та корінних народів, це персонажі казок і народних оповідок, які не зважають на лінії, накреслені тими, які гадають, що апропріювали простір, прописали його як власний. Простір уникає контролю, він належить собі й не підпорядкований волі влади. Автор майстерно передає магію застиглому часу пустелі: "Сьогодні давній народ хохокам зник у минулому, як і анасазі, які давно вирушили на північ. Їхніми офортами і руїнами все ще помережана земля. Таємниці ліній, що радіють від центру, нагадують шляхи-привиди у формі зірки. Не всі ці дороги давні. Окремі витоптали нелегали, коли йшли навпростець на далеке світло Ахо¹⁷, Селлс¹⁸ чи Могавк¹⁹ автострадою I-8. Інші такі давні, що ніхто не знає, куди саме вони ведуть. Тут же сліди давно померлих ковбоїв, залишки від возів і кістки мулів. А під цим усім сліди предвічних фантомів хохокам" [14: 4–7]. У цій художній картині простору оприсутнюється історія від давніх часів до сучасності, коли кожен її період залишив свій відбиток на гарячому піску. Фізичний простір наповнений минулим, знаки цивілізацій поєднуються з природними утвореннями й породжують симбіоз текстів. Текстуальний образ пустелі неодноразово актуалізований і в інших текстах Л. А. Урреа.

¹⁷ Ахо [англ. Ajo] — переписна місцевість [CDP] в США в окрузі Піма штату Аризона.

¹⁸ Селлс [англ. Sells] — переписна місцевість [CDP] в США в окрузі Піма штату Аризона.

¹⁹ Могавк – переписна місцевість [CDP] в США в окрузі Піма штату Аризона.

Протистояння між мексиканцями, які бредуть пустелею, і владою, окреслене на мапі, далі розгортається через природу нарративу, який охоплює дві перспективи: самих мігрантів та прикордонних патрулів. Після детального вивчення доповідей прикордонників, свідчень, інтерв'ю, статей у газетах, судових документів автор описав біографії відважних подорожніх, причини, що змусили їх покинути рідний край, а також про плани на майбутнє. Група знедолених – це бідні селяни або ж робітники фабрик, деякі з них корінні жителі, для яких іспанська – друга мова. Наприклад, Рафаель Теміх покинув хижку, у якій тіснилися дружина, маленька дитина, мати, дві сестри та їхні доньки, щоб покращити житлові умови. Реймундо-старший та Реймундо-молодший, батько та син, теж не з добра відважилися на перетин пустелі. Вони мріяли, що за сезон збирання апельсинів на Флориді зможуть відремонтувати дах свого помешкання. Енріке Ландерос Гарсія пішов, щоб оплатити навчання сімнадцятирічного сина. Рейно Бартоло Ернандез змагається з пустелею, щоб вилікувати доньку. Едгар Адріан Мартінез, шістнадцятирічний юнак, який щодня важко працює на заводі "Кока-кола" всього за вісім доларів на день, а на вихідних збирає зерна на кавових плантаціях за чотири долари на день, пообіцяв коханій дівчині, що гаруватиме п'ять років у США, щоб повернутися й одружитися з нею. Маріо Кастілло теж мріє про новий будинок для своєї сім'ї. Веселун Хав'єр Гарсія побачив групу майбутніх заробітчан і вирішив приєднатися до неї. Л. А. Урреа детально описує умови життя кожного з вимушених подорожніх, щоб укотре в історії людської міграції довести, що люди покидають свої домівки і рідних не з добра, а через хвороби близьких, скруту з їжею та житлом, безпросвітність буття. Вони не приходять у чужий край, щоб красти, порушувати закони, гвалтувати чи

убивати. Бідність та бажання змінити своє становище примушують мексиканців нелегально перетинати мексикано-американський кордон, а перед тим брати позику під заставу майна або взагалі залишати в заручниках у "місцевих лихварів-акул" життя та безпеку дружин і дітей. Пекельна подорож коштує десь 13 000 – 20 000 песо на людину.

Для багатьох вимушений рух на *El Norte* – шанс це здійснити свою мрію. Збідніння й убозтво штовхають людей до порушення кордону, за лінією якого вони уявляють щасливе життя. Л. А. Урреа не лише констатує факт бідності, він імплікує думку про те, що економічні негаразди в одних країнах забезпечують економічну стабільність в інших. Це суголосно з позицією З. Баумана, який у праці "Плинний час. Життя у добу невизначеності" стверджує: "... на планеті, що відкрита для вільного обороту капіталу і товарів, те, що трапляється в одному місці, має наслідки по усьому світу, впливає на те, як в інших місцях люди живуть, надіються і планують майбутнє. Ніхто і ніщо не може залишитися осторонь... Добробут в одному місці означає бідність в іншому" [6: 6]. Цю саму ситуацію описує й Жак Атталі, який зазначає, що половина доходу від світової торгівлі й половина прибутку від світових інвестицій надходить до скарбниць усього лише двадцяти двох країн, у яких проживає лише 14 відсотків населення світу. Натомість сорок дев'ять найбідніших країн, де мешкає 11 відсотків світового населення, отримують 0,5 відсотка від глобального обороту. Загалом, пише Ж. Атталі, дев'яносто відсотків світового прибутку зосереджено в руках 1 відсотка людей [докладно див. 4]. Бідність і знедоленість, сконцентровані на мексикано-американському кордоні, увиразнюють різку поляризацію світу, його поділ на бідних і тих, які принаймні не мусять покидати своїх домівок, щоб мати шматок хліба. Нелегальні мігранти залишилися за межею політичних прав та свобод, але їхню працю

використовують і капіталізують на користь багатих країн. Економічна несправедливість й експлуатація, тісно пов'язані з нелегальною міграцією, не цікавлять тих, хто отримує від неї вигоду.

Дорога в пащу смерті розпочалася 19 травня 2001 року, коли спека в пустелі сягала 96 градусів за Фаренгейтом. Уже наступного дня люди залишилися без води та їжі. Їхні провідники, яких називають "койоти", зібрали з кожного мексиканця по долару й пообіцяли принести воду та харчі. Проте так ніколи й не повернулися. У розпачі люди вирішили продовжувати шлях самотійно, але пекельна спека буквально вбивала їх по одному. Нарешті п'ятеро пішли шукати прикордонників, щоб урятувати себе та своїх співвітчизників. Дорогою один із них загинув, а четверо таки добралися до патрулів. Проте вертоліт із патрулями врятував лише кілька життів, інші – забрала пустеля. Л. А. Урреа описує й провідників ("койотів") як безсердечних і неуважних до людських страждань. Один із них Ісус Антоніо Лопес Рамоз, 19-ти річний хлопець, який повів людей у пустелю. З одного боку, він змальований як антигерой, який покинув людей напризволяще, з іншого – він поєднаний із мігрантами бажанням заробити гроші, щоб купити собі будинок. За допомогою постмодерної іронії Л. А. Урреа порівнює провідника з Христом: "Христос повів пішоходів, яких зібрав Мойсей, у пустелю, що називалася Спустошення. Цей Христос, звичайно, народився 25 грудня" [14: 37]. Наприкінці твору провідник таки покараний за смерть чотирнадцятьох мексиканців.

Звинування, спровоковані загибеллю людей та судом над "койотом", демонструють ницість і складність вирішення проблеми на півдні США. Одні нарікають на уряд Мексики, інші на уряд США. Проте і для одних, і для інших кордон – це не просто лінія розмежування, це джерело наживи й роками налагодженого

бізнесу. Л. А. Урреа пише: "Америка отримує вигоду від дешевої праці, дешевших продуктів" [14: 217], американські банки мають прибутки від пересилання мігрантами грошей назад на батьківщину. Крім того, США сформувавши страшний і негативний образ нелегального іммігранта, який загрожує впорядкованості й безпечності життя і на якого з легкістю можна перекласти купу внутрішніх проблем. Водночас Америка завжди користувалася як легальною, так і нелегальною міграцією в критичні моменти своєї історії. І лише коли проблеми вирішувалися, питання мігрантів поставало в новому негативному світлі. Як пише Л. А. Урреа, більшість американців вважає, що мігранти – це переважно мексиканці, але це не зовсім так. Письменник продовжує: "Міграція як рух на північ спочатку була феноменом білих" [14: 44]. У 1880-х роках американцям була потрібна дешева робоча сила і вони привезли китайців. "З'явилися робочі місця, слухи поширилися і нелегальні мігранти рушили на північ. Американці запанікували і почали депортувати тих самих китайців, яких вони запросили будувати дороги" [14: 44]. А. Л. Урреа узагальнює ставлення до мігрантів: "Ви потрібні нам для роботи, але ми не хочемо бачити вас у наших школах, лікарнях, судах. Нам потрібні ваші податки, але ми не даватимемо вам соціального захисту" [14: 216–217].

Автор документальної повісті зосереджує увагу не лише на бідності мексиканців, які мріють про нові можливості в США, а й критикує уряд Мексики за бездіяльність і небажання допомогти своїм громадянам, адже Мексика й далі продовжує продавати США сільськогосподарську продукцію за низькими цінами, яка після обробки на американських заводах потрапляє до мексиканських споживачів у разі дорожчою. Отже, вирощена мексиканцями квасоля стає недоступною для них самих. Жадібність мексиканського уряду, який створив такі умови, коли "якомусь фермеру із

Сіналоа простіше і вигідніше постачати бобові до Каліфорнії, аніж до Веракруз" [14: 45], не враховує безвиході становища простих мексиканців. Крім того, самі урядовці зацікавлені в нелегальній міграції, оскільки часто створюють канали для нелегальних переходів або захищають тих, хто їх створює. Л. А. Урреа цитує надписи на рекламних щитах, де лунають заклики: "Для "койотів" ваша нужденність це лише бізнес. Вони не піклуються про вашу безпеку чи безпеку ваших рідних. НЕ ПЛАТІТЬ ЇМ СВОЇМ ЖИТТЯМ!" [14: 55]. Таке застереження звучить як насмішка, адже, замість реальних дій, що сприятимуть тому, що мексиканці не зваблюватимуться на розкоші десь за обр'ями пустелі, влада пропонує безглузді лозунги. Військові, які мали б патрулювати кордони, за хабарі від «койотів» лише допомагають порушувати лінію розмежування між країнами. А. Л. Урреа навмисно розмиває відмінність між державними службовцями, прикордонною службою та "койотами", бо, зрештою, усі вони пов'язані між собою. Усі змальовані як "вгодовані, ситі і задоволені життям" [14: 47]. Дон Мой, як один із тих, хто наживається на людській біді, їздить на престижній американській машині, палить американські цигарки, хизується мобільним телефоном останньої моделі й "погладжує себе по мексиканському пузі" [14: 47].

Через зображення тіл загиблих автор залучає читачів не лише до інформаційного читання, а й до співпереживання, що приходить на зміну недалекогоглядному осуду: "Мерці лежали з відкритими ротами і їхні білі зуби було добре видно. Вони переважно скоцюрблені, завмерлі в останніх подихах чи криках. Їхні очі червоні від палючого сонця. Деякі з них зовсім голі. Деякі з напханими ротами порошу. У жінок груди зсохлися і потріскали. У відкритих ротах деяких мерців видно ясна, що під дією сонця перетворилися на якусь субстанцію, що нагадує спечений сирець, рихлий і майже рожевий. Тіла наче придорожні розваги, вони схожі на тіла з воску і

паперу біля заправки під назвою Темниця смерті. Для багатьох із них це перші позування для портретних світлин" [14: 46]. Детальне змалювання тіл людей, що загинули у пустелі, допомагає уявити їхні страждання перед смертю, розпач, безвихідь і страждання, які вони відчували в марній боротьбі за життя. Це також момент оприявлення самого переживання смерті, яка спотворює й тіла, і марні надії вимушених подорожніх.

Висновки й перспективи дослідження. У документальній повісті Л. А. Урреа "Шлях диявола" образ нелегальних мігрантів піддано деконструюванню. Автор звертає увагу на кілька важливих моментів: кордони – це фізичні та уявні розмежування, які сконструйовані людьми й

використовуються для того, щоб відмежуватися від небезпечного в їхніх очах Іншого; нелегальна міграція – вимушений акт бідних і злидених людей, які не лише принижують свою гідність, а часто й гинуть; образ пустелі змалювано як простір, що непідвладний часу та де історія людських відносин залишає свої сліди, увиразнює думку про штучність і минучість тих кордонів, які сьогодні звела американська влада, щоб відгородитися від мігрантів з Південної Америки. Перспективою для досліджень може бути порівняння кордону у творчості митців мексиканського походження, а також інтердисциплінарний підхід до нелегальної міграції, що охоплює її економічні та політичні аспекти.

REFERENCES

1. Acosta, A. (2017). The Posthegemonic Turn / New Approaches to Latin American Studies: Culture and Power / Ed. by Poblete Juan. Routledge. P. 206–18.
2. Adolfo, B. (2022). Narrating Cross-Border Migration, Writing Subjects without History: On Luis Alberto Urrea's *The Devil's Highway* and Francisco Cantú's *The Line Becomes a River*. *Melus*. 47 (2). P. 170–191. <https://doi.org/10.1093/melus/mlac035> (reference date: 07.02.2023)
3. Andreescu, R. (2019). In the Desert, We are All Illegal Aliens: Border Confluences and Border Wars in Luis Alberto Urrea's *The Devil's Highway*. *American, British, and Canadian Studies*. 33(1). Pp. 189–205. <https://doi.org/10.2478/abcsj-2019-0022> (reference date: 07.02.2023)
4. Attali, J. (2004). *La Voie humaine: Pour une nouvelle social-démocratie*. Fayard. 224 p.
5. Bańka, E. (2020). Walking with the Invisible: The Politics of Border Crossing in Luis Alberto Urrea's *The Devil's Highway: A True Story*. *Polish Journal for American Studies*. 14. P. 59–139.
6. Bauman Z. (2007). *Liquid Times. Living in an Age of Uncertainty*. Polity. 128 p.
7. Caldeira, T. (1998). Fortified Enclaves: The New Urban Segregation. *Public Culture*. 8. P. 303–328. <https://doi.org/10.1215/08992363-8-2-303> (reference date: 07.02.2023)
8. Grandin, G. (2019). *The End of the Myth: From the Frontier to the Border Wall in the Mind of America*. St Martin's Press. 369 p.
9. Gumpert G., Drucker S. (1998). The Mediated Home in the Global Village. *Communication Research*. 25. P. 422–438.
10. Harley, J. B. (2001). *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography*. Edited by Paul Laxton, The John Hopkins University Press. 352 p.
11. Kil, S. H., Menjivar, C. (2006). The 'War on the Border': Criminalizing Immigrants and Militarizing the U.S.-Mexico Border / *Immigration and Crime: Ethnicity, Race, and Violence*. Edited by Ramiro Martinez, Jr. and Abel Valenzuela, Jr., NYU Press. P. 164–188.
12. Rancière, J. (2015). *Who Is the Subject of the Rights of Man? / Dissensus: On Politics and Aesthetics*. Edited and translated by Corcoran Steven. Bloomsbury. P. 70–83.

13. Sheren, Ila N. (2019). *Stealth Crossings: Performance Art and Games of Power on the Militarized Border / Border Spaces: Visualizing the U. S.-Mexico Frontera*. Edited by Katherine G. Morrissey and John-Michael Warner. The University of Arizona Press. P. 134–150.
14. Urrea L. A. (2004). *The Devil's Highway: A True Story*. New York: Hachette. 256 p.

Стаття надійшла до редколегії: 12.03.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.161.2'373.2 423

УДК 811.161.2'373.23:821

DOI 10.35433/philology.2(100).2023.90-100

СВОЄРІДНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ "ВИФЛЕЕМ" ВОЛОДИМИРА ЛИСА

А. І. Вегеш*

Стаття присвячена дослідженню літературно-художніх антропонімів – важливих елементів художнього твору, засобів створення образу. Назви літературних героїв несуть семантичне навантаження, низку прихованих асоціацій, а також увиразнення базових конотацій (національної, регіональної, соціальної, хронологічної, емоційно-експресивної).

Мовна майстерність письменника безпосередньо пов'язана зі стратегією вдало обраних імен персонажів. Для багатьох авторів така стратегія провідна. Не є винятком і сучасний український письменник Володимир Лис.

Мета – дослідити літературно-художні антропоніми, що функціонують у романі "Вифлеєм" Володимира Лиса. Наше завдання – розкрити ту інформацію, яка зашифрована в назві героя і яка формує образ.

Роман-триптих Володимира Лиса "Вифлеєм", що складається з трьох частин "Дитя", "Вогонь", "Дім", об'єднаний символічною назвою. Назва роману, як і заголовки кожної частини, несуть відповідну інформацію.

Доведено, що літературно-художні антропоніми, які функціонують у романі В. Лиса, утворені на основі реальних та придуманих антропонімів, а їхній потенціал безмежний. Дослідження літературно-художньої антропонімії роману дало змогу виявити індивідуально-стильові особливості власних назв персонажів, на творення яких впливають найрізноманітніші фактори. Назви персонажів, що наділені багатством стилістичних функцій, значними виражальними можливостями, – невід'ємний елемент літературно-художнього тексту.

Серед розрядів літературно-художніх антропонімів найчастотніші імена (імена богів, людей різних історичних зрізів, різних антропосистем, придумані й реальні). З'ясовано, що імена головних героїв є інформаційно-оцінними, з відтінками експресії. Ми дослідили також своєрідність прізвищ, прізвиськ, псевдонімів літературних героїв.

Звернено увагу на особливий вид літературно-художніх антропонімів – абстрактоніми (абстрактні поняття, що стали онімами).

Доведено, що літературно-художні антропоніми в романі В. Лиса – важливі елементи його стилістики, які виконують активну роль у створенні загальної образності твору, несуть інформацію, котра міститься в доонімній семантиці основи літературно-художнього антропоніма, розкривається через словесну авторську характеристику героя,

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
(Ужгородський національний університет)
anastasia.vehesh@uzhnu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-0430-2447

увиразнюється базовими конотаціями реального антропоніма в його літературному прототипі.

Ключові слова: *антропосистема, апелятив, ім'я, літературно-художній антропонім, прізвисько, прізвище, символічне значення, характеристика.*

ORIGINALITY OF THE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVEL "BETHLEHEM" BY VOLODYMYR LYS

Vehesh A. I

The article is devoted to the study of the proper names of the literary heroes — important elements of an artistic work, means of creating an image. The names of literary heroes carry a semantic load, a number of hidden associations, as well as the expression of basic connotations (national, regional, social, chronological, emotional, and expressive).

The writer's linguistic skill is directly related to the strategy of well-chosen character names. For many authors, this strategy is the leading one. Modern Ukrainian writer Volodymyr Lys is no exception.

The goal is to study the proper names of the literary heroes that function in the novel "Bethlehem" by Volodymyr Lys. Our task is to reveal the information that is encrypted in the name of the hero and that forms the image.

The triptych novel "Bethlehem" by Volodymyr Lys, consisting of three parts "Child", "Fire", "Home", is united by a symbolic title. The title of the novel, as well as the titles of each part, carry relevant information.

It is proved that the proper names of the literary heroes that function in the novel by V. Lys are formed on the basis of real and invented anthroponyms, and their potential is limitless. The study of the proper names of the literary heroes of the novel made it possible to reveal the individual and stylistic features of the proper names of the characters, the creation of which is influenced by a wide variety of factors. The names of the characters, endowed with a wealth of stylistic functions and significant expressive possibilities, are an integral element of the literary text.

Among the categories of the proper names of the literary heroes, names are the most frequent (names of gods, people of different historical periods, different anthroposystems, invented and real). It was found that the names of the main characters are informative and evaluative, they contain the shades of expression. We also investigated the originality of surnames, nicknames, and pseudonyms of literary heroes.

Attention is drawn to a special type of the proper names of the literary heroes – abstract-onyms (abstract concepts that have become onyms).

The article proves that the proper names of the literary heroes in the novel by V. Lys are important elements of his stylistics, while carrying information they are playing an active role in creating the general imagery of the work. Such information is contained in the pre-onym semantics of the basis of the proper name of the literary hero, it is revealed through the verbal author's characteristic of the hero, and is expressed by the basic connotations of the real anthroponym in its literary prototype.

Keywords: *anthroposystem, appellative, name, proper name of the literary hero, nickname, last name, symbolic meaning, characteristic.*

Постановка наукової проблеми.

Літературно-художній антропонім – важливий елемент художнього твору, один із засобів створення образу. Назви літературних героїв несуть семантичне навантаження, низку прихованих асоціацій, а також увиразнення базових конотацій (національної, регіональної, соціальної, хронологічної, емоційно-експресивної).

Літературно-художні антропоніми, які функціонують у творах сучасних українських письменників, укотре засвідчили, що потенціал українського власного імені безмежний. Дослідження літературно-художньої антропонімії романів сучасних авторів дає змогу виявити індивідуально-стильові особливості власних назв персонажів, на творення яких впливають найрізноманітніші

фактори. Назви персонажів, наділені багатством стилістичних функцій, значними виражальними можливостями, – невід'ємний елемент літературно-художнього тексту

Мовна майстерність письменника безпосередньо пов'язана зі стратегією вдало обраних імен персонажів. Для багатьох авторів така стратегія основна. Не є винятком і сучасний письменник Володимир Лис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська літературна ономастика має потужний фундамент із теоретичних питань та методології дослідження, закладений працями Ю. Карпенка, М. Карпенко, А. Белея, М. Торчинського та ін. Дослідженню функційно-стилістичних особливостей літературно-художніх антропонімів у творах українських письменників присвятили свої праці Е. Боєва, Н. Бербер, В. Галич, О. Горбач, Т. Гриценко, А. Кричун, Т. Крупеньова, О. Лавер, Г. Лукаш, А. Масенко, М. Мельник, О. Сколоздра-Шепітко, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.

Літературно-художні антропоніми у творах В. Лиса, зокрема в романі "Століття Якова", досліджувала І. Левчук. Н. Цівун проаналізувала стилістичні функції антропонімів у романі "Соло для Соломії", а В. Філінюк – поезику власних назв.

Об'єктом нашого дослідження також були літературно-художні антропоніми, що функціонують у романах "Століття Якова", "Соло для Соломії", "Стара холера", а також ми досліджували роль заголовків у романах В. Лиса.

Мета дослідження. Наша стаття присвячена дослідженню літературно-художніх антропонімів, що функціонують у романі "Вифлеєм" Володимира Лиса. Завдання – розкрити ту інформацію, яка зашифрована в назві героя і яка формує образ.

Методи дослідження зумовлені специфікою онімного матеріалу, який потребує системного підходу й використання традиційного описового методу та його основних прийомів: спостереження, інтерпретації та

узагальнення, дає змогу виявити, систематизувати й проаналізувати власні назви. Функційне навантаження літературно-художніх антропонімів визначено методом контекстуального аналізу. Дистрибутивний аналіз допомагає виявити приховану оцінку інформацію в семантичній структурі онімів, а також дослідити використання узуальних а оказіональних одиниць авторського ономастикону. Стилістично-контекстологічний підхід дає змогу встановити емоційно-експресивний зміст онімів як складника художнього тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Заголовку в художньому творі належить істотна роль, він дає простір для роздумів і висновків. "Майже для всіх романів В. Лиса характерним є тісний зв'язок між заголовком і текстом. Цей зв'язок із темою найчастіше реалізується через номінацію дійових осіб. У заголовках – кодування авторського задуму. У них сконцентровані різні конотації, вони розкривають тему та ідею твору, формують характери, впливають на читача, спонукають до прочитання та узагальнень" [2: 114–115]. Роман-триптих Володимира Лиса "Вифлеєм", що складається з трьох частин: "Дитя", "Вогонь", "Дім", – об'єднаний символічною назвою. Назва роману, як і заголовки кожної частини, несуть відповідну інформацію. Від біблійних часів і до сьогодення майже нічого не змінилося: народжуються діти, горить у вогні земля, клеочуть війни, а люди на згарищі будують дім, бо життя продовжується. Місто Вифлеєм стало символічним, адже тут народилися цар Давид та Ісус Христос. У Святому Письмі Вифлеєм – "будинок Давида", "дім хліба". Але це місто також пов'язане з іменем злочестивого Ірода – убивці всіх немовлят у Вифлеємі та його околицях. Як і колись, так і сьогодні... Назва Вифлеєм пов'язує різні частини, мотиви, історичні відрізки роману, "її зв'язки з твором

виявляються складними і багатозначними. ...З одного боку назва твору підказується самим його змістом, породжується його суттю, а з іншого – стоїть традиція, індивідуальні уподобання письменника, ті чи інші обставини, іноді просто випадкові" [6: 30–31].

На сторінках роману проживають своє життя сотні персонажів. У кожного героя своє місце, доля, ім'я. Імена літературних персонажів "можуть набувати характеру яскравих аналогій, культурних алузій, асоціацій явних і ледь уловних, загальноприйнятих і езотеричних. Уже саме тільки занурення в художній текст надає імені нових якостей, які можуть відбивати певні характеристики історичної доби, смаки та уподобання читацької аудиторії, горизонти сприйняття та фокус аналізу" [4: 84]. Насамперед маємо низку найменувань, які називають Бога. У першій частині роману "Дитя" йдеться про маленького Ісуса, тому й переважають такі назви, як Дитя, Дитятко ("*Ідіть і пильно розповідайте про те Дитятко, що має народитися*" [7: 12]; "*Ірод не знав, що те Дитя, якого він боїться, вже разом з Марією і Йосипом – у Єгипті*" [7: 14]). Первосвященники називають його Вождем ("*І ти, Вифлеєме, не менший нічим між осадами Юдиними, бо в тебе з'явиться Вождь, що буде Він пасти народ Мій ізраїльський*" [7: 10]). Люди чекають на Сина Божого, Він має відповідну назву ("*А ще він почув, що тут чекають приходу посланця Бога – Месії...*" [7: 82]).

Є в романі назви давніх єгипетських богів ("*Він відкоркував посудину й запропонував Скитію спробувати напій, якого колись подарували єгиптянам боги Амон і Атон, а освятив бог Сонця Ра...*" [7: 78]).

Літературно-художній антропонім Ірод належить реальній людині, але в художньому творі ім'я історичної особи наповнюється різними конотаціями. Імена Гея, Ірод, як і імена Юлій Цезар, Октавіан Август, Публій Сульпіцій Квіріній, Дарій, Рамзес, Клеопатра та

інші, "створять історичну канву роману, забезпечують йому часову легітимність. Реалістичний історизм літературно-художнього твору зазвичай непереконаливий без історично правдивих антропонімів" [1: 36–37]. Цар Ірод серед героїв частини "Дитя" – один із головних персонажів. Він називає себе Великим Царем, Великим Іродом ("*І він, Ірод Великий, змушений буде (яка ганьба) приходити до чужинця...*" [7: 18]). Римський сенатор та намісник римського імператора в Сирії Квіріній називає Ірода царком, глузує над над його назвою – Великий ("*Йому розповідали про жорстокість і підступність Ірода. Його ще називають Іродом Великим, ха! Для своїх підданих він, може, й великий*" [7: 25]; "*Його ще називають Великим, що трохи смішно, зважаючи на розміри царства. Квіріній засміявся...*" [7: 186]).

Ім'я Ірод перейшло в загальну назву, так називають "дуже жорстоку, люту людину; ката, недолюдка" [3: 506]. Стара Софія під час голодомору згадує біблійний Вифлеєм: "*Скіло то діток уже в Сокирівцях повмирали? А у всьому краї? А по всій Україні? ...а що змінилося після Вифлеєму? Чого на світ Божий з'являються нові Іроди?*" [7: 626].

Героїв першої частини роману автор наділив іменами, які були характерними для того часу та території, де відбувалися події. Імена латинського, єврейського, арабського походження тісно перетлітаються. Більшість із них виконує номінативну функцію: Агрикула, Віорина, Кводій, Клаудія, Мартон, Мателій, Суматея; Авігея, Авнер, Естер, Йонатан, Йосип, Маріам, Мордехай, Симеон, Сихем, Хаїм, Шпрінца; Абіялла, Ментамен. Автор привертає увагу до імені Естер, жінки, яка рятувала своє немовля. Бідні батьки нарекли свою доньку "*на честь цариці Естер, яка врятувала юдейський народ од загибелі*" [7: 115]. Вони вважали, що царське ім'я вплине на долю дівчинки. Доантропонімне значення імені спрацьовує в тексті. Ім'я Естер – давньоєврейського

походження, запозичене з перської мови, що означає "зірка" [10: 118]. Для недоумкуватого Сихема Естер схожа на зірку. Скитій задмислюється над долею Естер та її сина, саме зірка у вікні спонукає його до правильних дій ("На мить, всього лиш на мить, коротку, як зблиск, Скитію здалося, що то дивиться око тієї жінки-дівчинки. Естер. Заглядає в його очі й душу. Прагне зустрітися з його душею" [7: 157]; "Ім'я це спершу з'явилося у його свідомості як вибух якоїсь маленької-маленької, але пекучої кульки, а потім враз стало далекою ледь чутною піснею" [7: 169]). Сина Естер назвали Кедаром. Це буде єдине ім'я з емоційною навантаженістю. Мати називає його здрибно-пестливо *Кедарчик*. Хаїмові сподобалося це ім'я, "бо нагадувало про кедр" – назву міцного дерева.

Серед скіфських імен, які є авторською творчістю, виділяємо імена Ітомав, Матаара, Ардоб. Вродливий і мужній раб Скитій, полонений із широких степів Скіфії (Скитії), отримав назву за територіальною належністю ("Сюди ж, у цю каменоломню, і потрапив Ітомав, тут він став Скитієм. Так його почали називати товариші по неволі. Бо був скитом-скіфом" [7: 40]). Він був сильним і розумним, хоч і рабом, та в його погляді Квіріній бачив вільну людину навіть на каторзі. Ірод теж убачав у цьому рабові силу духу, непокору: "Ти справді зі Скіфії? – Так, ваша величність, – смиренно відповів раб. Навіть у його смиренності Іродові ввижалася непокора. Раб наче й не був рабом" [7: 64]. Скитій, щоб отримати волю, полює за Естер і за дитиною. Він їх знайде, але в руки Ірода не віддасть, за це пройде через катування, його розіпнуть ("Він помре, один обіч шляху, не за людство і його ліпшу долю, а за маленького хлопчика, сина пастуха..." [7: 195–196]). Скитій, давній предок українців, уособлює мужність, прагнення до волі, готовність іти на самопожертву. Скільки сьогодні таких мужніх воїнів стали на захист дітей України!

Друга частина роману "Вифлеєм" присвячена подіям Другої світової війни. Події відбуваються в "охопленій вогнем Україні". Історичний фон твору створюють літературно-художні антропоніми, які іменують реальних історичних осіб: Гудеріан, Сталін, Гітлер, Черчилль, Канарис, Хрущов, Андрей Шептицький.

В. Лис змальовує трагічні долі людей різних національностей, які опинилися в лабетах війни. "Долями своїх героїв автор вимірює їхні імена, намагаючись збагнути всю складність і неповторність діалектики їх внутрішнього зв'язку" [4: 135].

В українському містечку Любині німецький офіцер Генріх фон Заукель, граф одного з найзнатніших аристократичних родів, закохується в напівеврейку Бетті. Для людини "вищої раси" цей поступок був неприйнятним. Уже за самим найменуванням можна визначити, що людина знатна. Ім'я героя це підтверджує також, бо в перекладі з давньонімецької означає "багатий, могутній" [5: 385]. Генріх допоможе Бетті вирватися з гетто, але сам втратить багато. Їхній дворічний син буде розстріляний німцями. Бетті скаже Генріхові: "А дітей тут розстріляли до двох тисяч..." [7: 386]. "Усередені Генріха щось здригнулося. Він подумав, що давня історія повторюється в їхній новітній імперії, що проголосила себе тисячолітньою. Євреїв, як і циган, взагалі не вважають за людей, а слов'яни є недолюдьми. ...Жорстоко, як діти, яких знищили у Вифлеємі, бо вони заважали спокійно жити царю Іроду" [7: 398]. Генріх схожий на римського Квірінія, який шкодував, що "прирік на смерть благородну людину" – раба Скитія. Він задмислюється, що вбивав також: "А хто питав, які люди ті, яких знищували під час цієї війни, як і сотень, тисяч воєн у минулому? Хто були ті люди, яких на війні вбив, відправив на той світ (якщо той є, звичайно) він, Генріх фон Заукель? Просто безіменні вороги? Вороги рейху?" [7: 398].

Єврейська дівчина Беттіна Фогельман закінчила романо-германський факультет Варшавського університету, стажувалася в Берлінському університеті. Але зачарувала вона Генріха тим, що "заведено називати особливим шармом". У романі найчастіше натрапляємо на розмовний варіант її імені – Бетті. Первісне його значення – "бог – моя клятва" [10: 129] або та, що любить бога. Бетті нагадує Естер, що дарувала світло ("Бетті на мить, всього лиш на якусь секунду, але обернулася. Оглянулася і наче послала йому невидимий промінець. Сяйво маленького тоненького промінчика..." [7: 247]; "Бетті була загадковою, але від неї йшло непомітне окові, але добре відчутне сяйво, якому мимоволі хотілося розкрити свою душу, як квіти розкривають пелюстки назустріч сонячному світлу. Бетті була для Яринки чарівною феєю" [7: 291]). В основі її прізвища є німецький апелятив *vogel*, що означає птах. Птахи і світло – символи волі. Бетті вийде заміж за Левка Богуша, прізвище за чоловіком (Богуш – від Богуслав – той, хто славить Бога [11: 66]) лише відповідає її імені. У цій частині, як і в першій, багато антропонімів, що належать до різних антропосистем: німецькі (Гайнц, Гаазе, Генрієтта, Герда, Густав, Лотта, Луїза, Матильда, Клементина, Дітріх Куртц, Франц, Шредер); польські (Віслава, Збігнєв, Кшись, Тадеуш, Теодор, Тодоська); українські (Левко, Ганка, Марія, Трохимко, Маринка, Тетянка, Одарка, Настя, Тарас, Юстина, Тиміш, Мотрунка, Парасочка, Роман, Панас, Пилип, Юхим); єврейські (Давид, Евер, Мойша, Циля Шварц, Коberman).

В. Лис у частині "Вогонь" вузлами кохання поєднав не тільки німецького аристократа з єврейською дівчиною, але й українку Яринку з поляком Збишеком.

Ім'я Ярина (Ірина) походить із грецької мови і означає "мир", "спокій" – мирна [10: 156]. Яринка була проти бійні українців і поляків, вона попереджує про наступ на польську

колонію: "Вам треба кудись відступити... Яринка – я не знаю, але інакше буде велика бійня. Я не хочу цього, Збишеку. Я хочу, щоб ти лишився живим" [7: 440–441]. На жаль, і її політ, політ пташки, перервала куля. Дівчина вперто називається Яринкою під час знайомства зі Збишеком: "Яринка, – назвалася дівчина. – Іренка, – з якоюсь особливою, аж співочою інтонацією повторив Збишек. – Не Іренка, а Яринка, трохи сердито наголосила Яринка, і він одразу погодився: Добре, Яринка...Яринка" [7: 263]. Як бачимо, не європейський варіант Ірен чи російський Ірина, а власне український відстоює героїня. Таким чином, відбувається ідентифікація за національністю. Збігнєв хвалився своєму братові Тадеушу, що "ліпшою дівчини за його Іренку, а по-русинськи Яринку, нема" [7: 412]. Яринка називає себе лісовою дівчиною з села Лісівці. Збишек часто називатиме її Іренкою-Яринкою, а Левко – Ярусєю. Закохана Яринка називає свого Збігнева Збишеком, Збишком ("А до їхньої оселі вже поспішав Збишек, Збігнєв Конвіцькій..." [7: 435]; "Отакий Збишко-розбишко" [7: 416]). Слов'янське особове ім'я Збігнів утворилося від "дієслова збувати, позбуватися та іменника гнів" [11: 194]. Персонаж любив і не відчував ненависті до родичів русинки.

Ми зафіксували кілька прізвищ, що функціонують поруч із прізвищами героїв. До деяких із них автор подає енциклопедичну характеристику. Сім'я Басоків, по вуличному Забродів, врятує єврейку Цилю. Роман розповів Цилі про їх сільське прізвисько Заброди, яке "нішло від його діда, що прийшов у Лісівці в приймаки з Вищева – прибукав, прибродив, забродив. Так і стали – від Забродою, а далі вся родина – Забродами" [7: 334]. Так звичайний апелятив ліг в основу прізвиська. Прізвисько Рудько поліцейя Пилипа Рудюка утворилося від прізвища носія ("А я з Лісівців, Пилип Рудюк, Рудько по вуличному, таки діла" [7: 355]). Баба Настя, яка прихистила Цилю, мала

прізвисько Настя Гуська ("таке було тоді в неї прізвисько, то вже пізніше стала Якимихою" [7: 344]). Андронім Якимиха утворився від імені чоловіка. Яким називав її Настунею, а В. Лис використовує варіант Настя-Настуня.

У цій частині є багато здрібніло-пестливих літературно-художніх антропонімів із мінімальним рівнем експресії. Це іменні варіанти: Настуня, Мотрунка, Пилипцьо, Трохимко, Романко.

Події в третій частині "Дім" розгортаються на фоні розпаду імперії зла – СРСР. Заголовок досить символічний, адже йдеться про дім, де живуть найрідніші, а також про дім вічного життя. З перших сторінок читач знайомиться з таким собі Іваном Колибабою ("Іван зі смішним прізвищем Колибаба – яке не знати, де й узалося в селі, а по вуличному ще смішніше – Рахманій – учудив. Став ходити по селі, закликаючи вступити в якийсь Рух" [7: 479]). Апелятив рахманний – "смирний, тихий; спокійної вдачі" [3: 1203]. Його в селі так і називають: тихенький чоловічок ("А Іван Колибаба, він же Ванько Рахманій, повністю відповідав своєму вуличному прізвиську – низенький, худий, як трясця, ніби сала ніколи не їв, з тихеньким голосом. Такого не те що п'ятірнею, пальцем ткни – завалиться" [7: 481]). Саме цей простий чоловічок проявив витримку, непідкупність. Для лейтенанта міліції Дмитра Яценка, що виділяється статурою, Іван є хирляком, ідіотом, пришепком, у нього "по-бабськи ніжне" тіло (відчитується натяк на прізвище Колибаба). Дружина Яценка Поліна називає його пришепкуватим Ванькою. За словником сучасного українського сленгу дізнаємося, що Ванька – "1. Дурник. 2. Простенька, недалеко, але щира, відкрита людина" [8: 72]. Та, насправді, "той чудик Іван Колибаба на прізвисько Рахманій" [7: 533] виявиться сильнішим і розумнішим.

Старий Юхим буде омріяний дім, у якому планує доживати з Любою – коханням усього його життя. Має персонаж справжнє ім'я та прізвище, а

також вуличне прізвисько: Юхим Богуш на прізвисько Юхим Тракторець ("Те прозвисько причепилося до нього вже по війні й колишнє – Губаті, що стосувалося всієї сім'ї й прийшло через якусь прапрабабцю, що казали, скрізь свого носа встромляла, рота не затуляла, розпускала губу, забулося. Він став Тракторцем, а вони всі тоже Тракторці..." [7: 515]). Юхимові сподобався маленький тракторець, він просився сам і на курси трактористів, і на керування таким невеликим тракторцем. Просив як іграшку, як те, що найбільше сподобалося, директор не відмовив ("Так тракторець став Юхимовою долею на цілих чверть століття ще й з гаком" [7: 515]; "Тракторці... – Ну, діда Юхима так прозвали, ну, прізвисько потім і до всієї сім'ї причепилося. Бо ж він у емтеесі, а потім у колгоспі тільки на маленьких тракторцях і їздив. Навіть говорив із тим своїм тракторцем, як із живим" [7: 524]; "...осідлав свого залізного коника – тракторця, і сам став Тракторцем" [7: 535]). Як бачимо, одне бажання, яке стало реальністю, породило прізвисько, а воно швидко витіснило попереднє. Донька Юхима Ольга має незвичне ім'я ("...дочка, яку в селі називали Олька Тракторець чи Олька Тракторцева – од його прозвиська значить. Насправді ж її звали незвичним для сільського вуха ім'ям – Олівія" [7: 504]). Далі дізнаємося, що ім'я мало бути Ольвія (як давньогрецьке місто-держава Північного Причорномор'я), але в сільській раді сказали, що такого імені нема, зате є Олівія. Юхим багато наслухався від свого побратима-фронтовика Петра про історію міста, про розкопки. Він дав собі слово, що "якщо народиться син – Петром назве. А як дочка – то тим дивним, давнім, але якимось аж пісенним світлим ім'ям – Ольвія" [7: 510]. Батько, можливо, й не знав, що в перекладі з давньогрецької Ольвія означає "щаслива". А кожен батько хоче щастя своїм дітям. Ім'я Ольвія не сприймалося односельцями, тому й називали Олівію Олькою ("І йде тепер

до хати, де живе разом з Ольвією-Олівією, яку в селі називають Ольгою, а більше просто Олькою..." [7: 512]). Іноді автор використовує варіант Олька-Ольвія-Олівія, зібравши разом усі імена. Чоловік Олівії називає її ласкаво Ольвічкою, йому подобається її ім'я ("Андрій, як і її батько, звав дружину Ольвічкою, іноді жартома Оливкою і ніколи Олькою, як називали в селі. Тесть учудив, але незвичне ім'я дружини Андрієві подобалося" [7: 518]). Доонімне значення імені Олівія – "маслина", "олива" [10: 267]. Чоловік, ймовірно, знав про походження імені.

Автор веде розповідь про героїв, які були присутні в другій частині, долі яких дивним чином попереplitалися. Бетті одружаться з Левком, вони пройдуть випробування концтаборами. У цій частині автор подає пояснення до псевдоніма Грива ("Але восени сорок сьомого, коли вже поопало листя з дерев, Левко Богуш на псевдо Грива, покинув їхній схрон. Він і справді носив довге, схоже на гриву волосся. Та Левко-Грива не йшов здаватися" [7: 56–561]). Свою доньку Бетті з Левком назвуть Яринкою на честь Яринки, що загинула. Правда, звать її Яринкою тільки вдома, бо на Донбасі такого імені не знають, тому – Ірина. Сама Яринка каже: "Ірина, вибачте, Ярина Левівна Богуш, – зробила кніксен і тут же додала: – Наша вчителька Тамара Дмитрівна каже, що в мене найгрізніше ім'я й по батькові у всій школі. Бо Ірина – грізна, бурхлива, а Лев – о! Р-р-р!" [7: 550]. Мама Бетті заперечує, і правильно, адже Ірина (Ярина) – "мир", "спокій" [10: 156].

Натрапляємо на низку псевдо вояків УПА: повстанець Гнат на псевдо Кучерявий, Варочка на псевдо Верба, друг Кмітливий. Автор не дає підказки, ми не знаємо мотивів їх надання. Сидір Веремчук отримав прізвисько Шмидкий (Швидкий) за манерою поведінки ("Справді був бистрим, спалахував, як вогонь і горів бажанням воювати за Україну" [7: 577]). Роман Басок мав псевдо Ліщина ("Він мав повстанське псевдо Ліщина і все частіше уявляв себе куцем, чи й

великим деревом, на якому мають, мусять вирости ще багато горіхів" [7: 578]). Бажання вижити штовхнуло Романа на злочин: він присвоїв документи вбитого солдата, став Вадимом Ващенком. Прізвисько його колишньої сім'ї (Заброда) тепер би йому найкраще підійшло.

Серед назв другорядних героїв є такі, що також привертають увагу. Це в основному прізвиська сільського люду. Напр.: Степан Глашений ("Глашеним прозвали, бо криком кричав за нову владу, про щасливе життя в майбутньому торочив. І таки добився його хоча б для себе" [7: 605]). Прізвисько похідне від глашатай – "той, хто прилюдно проголошує що-небудь і бореться за його здійснення" [3: 244]. Карпа Синюту в селі називають Карпом Рубакою. Його донька Люба – Рубакова. Автор дає пояснення: "Любка Рубакова, від прізвиська її батька, прозваного Рубакою, бо був кіннотником і на імперіалістичній війні в царській армії, і у війну громадянську, спочатку в армії отамана Зеленого... І хвалився, як шаблею скидав, рубав голови ворожі врангелівців і білополяків, настромляв, як головки капусти, тому прозвали Рубакою" [7: 590]. Не тільки Любку називали за прізвиськом батька, Маруся Картузова також так названа ("батька її картузом називали, бо не казав шапка, а тільки картуз, навіть на зимову вдягачку" [7: 594]). Тимка Рищука прозивають Тимко-Рябко ("Тимко-Рябко, як його прозивають із-за ластовиння на лиці" [7: 605]). Тимко був небайдужий до Любки, мав надію, що вона полюбить його, був відданий, як собака. Любка Юхимові скаже: "Не, тільки дивиться відданими очима, як той справжній Рябко..." [7: 607]. Як бачимо, прізвисько утворилося за зовнішнім виглядом людини, а пізніше вказувало ще на одну рису характеру, поведінки персонажа. Натрапляємо на низку інших промовистих прізвиськ, але енциклопедичної характеристики до них не знаходимо в романі:

Катерина Лопотуха, Семен Рукатий, Сидір Репетун та ін.

Якщо для називання селян автор використовує імена, прізвища, прізвиська (андроніми в тому числі), то сільську інтелігенцію називають за іменем та іменем по батькові: голова колгоспу Юрко Петрович, голова сільради Павло Гнатович, секретарка Ганна Прокопівна, фельдшерка Зоя Василівна, вчителі Степан Мартинович, Тарас Демидович, Ольга Трохимівна.

У романі "Вифлеєм", як і в усіх інших, В. Лис використовує чимало експресивно-оцінних літературно-художніх антропонімів, які мають низку емоційних конотацій, що вказує на близькі, родинні стосунки. У частині "Дім" їх досить багато: Гальочка (Галка), Дмитрик, Катька, Панаска, Людмилка, Варка, Валерчик, Маринка, Васьок, Віталік, Вірочка, Вітько, Кирилко, Ромасько (Ромашечко), Юхимко (Юхимцьо), Павлик, Митько, Софієчка, Гартемчик, Соломка, Петро-Петрусь, Люба-Любов.

Є серед літературно-художніх антропонімів розмовні варіанти, створені на базі реальних найменувань історичних осіб, які становлять історичне тло епохи, так звані прізвиська (назвиська). Так Михайла Горбачова називають Міченим ("...от-от держава наша розрушиться... І ніякий Мішка Мічений неї не спасе" [7: 498]); Микиту Хрущова – по-різному ("Микита Хрущов, якого в Сокорівцях називали не інакше, як Хрущем, Микиткою і кукурузником, на партійному з'їзді пообіцяв через двадцять років показати останнього попа" [7: 600]).

Ми натрапили на особливий вид літературно-художніх антропонімів і назвали їх абстрактонімами (абстрактні поняття, що стали онімами, містять ознаку, ізольовану від носія). Ми знаємо, що "абстрактними називаються слова, які позначають назви процесів, ознак, властивостей, що не належать до якихось конкретних предметів і мисляться поза зв'язком із ними. Це іменники на позначення

якостей, властивостей, дій, які людина не сприймає безпосередньо органами чуття" [9: 141–142]. Такі оніми важко зрозуміти, бо вони не мають фізичної форми. Але автор наділив їх рисами людини, тому відбувається персоніфікація. Героями роману стають Вічність, Випадок, Удача, Страх, Час. Ірод хоче жити вічно, шукає ту діву Вічність: "Вони озираються і кличуть до себе прекрасну істоту, прекрасну діву Вічність. Їм здається, що вона йде за ними, належить їм. Хоче належати... Навічно молода. Безсмертна, як і слід бути Вічності. Всевадна" [7: 69]. Дивний Сихем стане батьком ("Так почалося його нове життя, узаконене дивною любов'ю і паном Випадком" [7: 125]). Яринці щастило, бо назбирала повно грибів ("Тітка Удача таки збирала гриби разом з нею" [7: 259]). Такий собі товариш Карпов мав дати Сталіну інформацію за три дні ("Він її отримав достроково – товариш Страх водив перами товариша Карпова і його підлеглих" [7: 601]). Час не стоїть на місці, це розуміє Юхим, коли через багато років зустрічається зі своєю Любцею ("Вони стояли й дивилися одне на одного. Вона вже й із паличкою. Любині очі пригасли, зеленкуватість їхня стала тьмяною. Наче в пожухлої, прибитої часом трави. Була зеленою, а дядько Час її вибив, висушив, пригасив" [7: 634]). Оніми Вічність, Випадок, Удача, Страх, Час не можуть не ототожнюватися з антропонімами, оскільки існують у тексті з апелятивами, що називають людину: дівка Вічність, пан Випадок, тітка Удача, товариш Страх, дядько Час.

Висновки й перспективи дослідження. Літературно-художні антропоніми з роману "Вифлеєм" Володимира Лиса відображають усі аспекти народного життя на різних історичних етапах. Вони є важливими елементами стилістики, виконують активну роль у створенні загальної образності твору, несуть інформацію. Така інформація міститься в доонімній семантиці основи літературно-художнього антропоніма,

розкривається через словесну авторську характеристику героя, увиразнюється базовими конотаціями реального антропоніма в його літературному прототипі.

Перспективою подальших розвідок є дослідження літературно-художніх онімів, що функціонують на сторінках романів Володимира Лиса.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ–ХХ ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
2. Вегеш А. Заголовок у романах Володимира Лиса – ядро художнього полотна. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Філологія. Випуск 1 (45). На пошану Кирила Йосиповича Галаса (до 100-річчя від дня народження). Ужгород: Видавництво ПП Данило С. І., 2021. С. 110–117.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. 1728 с.
4. Горенко О. П. Антропонімічний вимір американського романтизму: Монографія. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. ТОВ "ПанТот", 2008. 312 с.
5. Ісат Ю. А. Таємниця вашого імені. Донецьк: ТОВ ВКФ "БАО", 2006. 736 с.
6. Карпенко Ю. О. Назва твору як об'єкт ономастики (Переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана). *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 29–37.
7. Лис В. Вифлеєм: роман-триптих; худож.-оформлювач О.А. Гугалова- Мешкова. Харків: Фоліо, 2022. 653 с. (Великий роман).
8. Словник українського сучасного сленгу / Упорядник Т. М. Кондратюк; Худож.-оформлювачі Б. П. Бублик, С. І. Правдюк. Харків: Фоліо, 2006. 350 с.
9. Сучасна українська мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. 3-тє вид. перероб. К.: Либідь, 2005. 488 с.
10. Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.
11. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 432 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Belei, L. O. (1995). Funktsionalno-stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii 19–20 st. [Functional and stylistic possibilities of Ukrainian literary anthroponomy of the 19–20 centuries]. Uzhhorod: Patent. 120 p. [in Ukrainian].
2. Vehesh, A. (2021). Zaholovok u romanakh Volodymyra Lysa – yadro khudozhnoho polotna [The title in the novels of Volodymyr Lys is the core of the artistic canvas]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Serii Filolohiia. Iss. 1 (45). Na poshanu Kyryla Yosypovycha Halasa (do 100-richchia vid dnia narodzhennia). Uzhhorod: Vydavnytstvo PP Danylo S.I. Pp. 110–117. [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) (2005). [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions)]. / arranged and edited by. V.T. Busel. K.: Irpin: VTF "Perun". 1728 p. [in Ukrainian].
4. Horenko, O. P. (2008). Antroponimichnyi vymir amerykanskooho romantyzmu: Monohrafiia [Anthroponomic dimension of American romanticism: Monograph]. Instytut filolohii Kyivskoho natsionalnooho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. TOV "PanTot". 312 p. [in Ukrainian].
5. Isat, Yu. A. (2006). Taiemnytsia vashoho imeni [The secret of your name]. Donetsk: TOV VKF "BAO". 736 p. [in Ukrainian].
6. Karpenko, Yu. O. (2008). Nazva tvoruu yak obiekt onomastyky (Perevazhno na materialii tvorchosti Mykoly Bazhana) [The title of the work as an object of

- onomastics (Mainly based on the work of Mykola Bazhan)]. *Literaturna onomastyka: zb. statei*. Odesa: Astroprint. Pp. 29–37 [in Ukrainian].
7. Lys, V. (2022). *Vyfleiem: roman-tryptykh* [Bethlehem: triptych novel]; artistic design by O.A. Huhalo-va- Mieshkova. Kharkiv: Folio. 653 p. [in Ukrainian].
 8. *Slovyk ukrainskoho suchasnoho slenhu* (2006). [Dictionary of Ukrainian modern slang] / arranged by T. M. Kondratiuk; art. design by B. P. Bublyk, S. I. Pravdiuk. Kharkiv: Folio. 350 p. [in Ukrainian].
 9. *Suchasna ukrainska mova: Pidruchnyk* (2005). [Modern Ukrainian language: Textbook] / O. D. Ponomariv, V. V. Rizun, L. Iu. Shevchenko et al, O. D. Ponomariv (eds.). 3-edit, amended. K.: Lybid. 488 p. [in Ukrainian].
 10. Triiniak, I. I. (2005). *Slovyk ukrainskykh imen* [Dictionary of Ukrainian names]. K.: Dovira. 509 p. [in Ukrainian].
 11. Chuchka, P. P. (2011). *Slovianski osobovi imena ukrainsiv: istoryko-etymolohichni slovyk* [Slavic personal names of Ukrainians: historical and etymological dictionary]. Uzhhorod: Lira. 432 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 03.05.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 811.161.2'367
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.101-110

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЮВАННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПРИГОДНИЦЬКО- ІСТОРИЧНИХ ТВОРАХ ДЛЯ ДІТЕЙ І ЮНАЦТВА

В. Ю. Голуб*

У статті проаналізовано специфіку функціонування літературно-художніх антропонімів у романі В. Рутківського "Сині Води" та повісті О. Гавроша "Пригоди тричі славного розбійника Пинті".

З'ясовано, що власна назва персонажа художнього тексту є одним з аспектів реалізації авторської позиції у творі, що дає змогу зобразити історичні події крізь призму життя головних персонажів, осмислити загальне в конкретному, підсвітити актуальні особистісні сенси.

В історичному романі репрезентовано три культурні світи: литовсько-руський, татарський та порубіжжя між названими світами. Для введення читача в часовий контекст твору використано імена історичних постатей. Антропоніми, які позначають бродників, ілюструють традицію творення прізвиськ запорозьких козаків. Апелятив на позначення титулу, соціального стану чи військового звання важливий серед художнього антропонімікону татар. Головні дитячі антропоцентри роману мають пестливу форму імен, що вказує на вік цих персонажів та авторське прихильне ставлення до них.

Установлено, що для історико-біографічної повісті про пригоди розбійника Пинті характерна фольклорна стилізація, яка вплинула на добір літературно-художніх антропонімів. Номінації на позначення опришків відображають перехід з одного стану (сільського життя) до іншого (розбійницького) та вказують на характерологічні риси особи. Емоційно-оцінними літературними антропонімами є власні імена на позначення панів та інших статусних чиновників. Розпізнати іронічне забарвлення антропоніма допомагає контекст. Форма імені може вказувати на національне походження персонажа.

Простежено, що зоонімів у творах досить мало, зокрема, клички мають лише тварини, які безпосередньо пов'язані з головними персонажами творів та несуть деяке смислове навантаження для розвитку дії.

Визначено, що основною функцією літературно-художніх антропонімів у художніх текстах для дітей і юнацтва на історичну тематику є створення відповідного часового, просторового, культурного та соціального контексту, додатково вони можуть виражати оцінну конотацію, залежну від наміру автора.

Ключові слова: літературно-художній антропонім, література для дітей і юнацтва, функції літературних антропонімів, зооніми.

* аспірантка кафедри українського мовознавства і
прикладної лінгвістики
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)
ryshytobi@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3470-4498

SPECIFIC FUNCTIONS OF LITERARY ANTHROPONYMS IN MODERN UKRAINIAN HISTORICAL AND ADVENTURE WORKS FOR CHILDREN AND YOUTH

Holub V. Yu.

The article analyzes the functioning specifics of literary and artistic anthroponyms in the novel "Blue Waters" by V. Rutkiivskyi and in the story "The Adventures of the Thrice Glorious Robber Pinti" by O. Gavrosh.

It has been found that the proper name of the character in fiction text can be one of the aspects of the realization of the author's position in the work, which makes it possible to depict historical events through the prism of the lives of the main characters, to comprehend the general in the specific, to highlight actual personal meanings.

The historical novel highlights the representation of three cultural worlds: the Lithuanian-Ruthenian, the Tatar, and the borderlands between these worlds. The names of historical figures are used to introduce the reader to the temporal context of the work. Anthroponyms denoting wanderers illustrate the tradition of creating nicknames for Zaporozhian Cossacks. The appellative designating a title, social status or a military rank is important among the literary anthroponymicon of the Tatars. The main children's anthroponyms of the novel have an affectionate form of names, it indicates the age of these characters and the author's favorable attitude towards them.

The author of the article has studied that historical biographical story about the adventures of the robber Pinti is characterized by folklore stylization, it also has influence on the selection of literary anthroponyms. Nominations for designation of opryshky reflect the transition from one state (rural life) to another (robbery life) and indicate the characterological traits of a person. The proper names of lords and other status officials are emotional and evaluative literary anthroponyms. The context helps to recognize the ironic coloring of the anthroponym. The form of the name can indicate the national origin of the character.

It has been observed that there are quite a few zoonyms in the works, in particular, those animals have nicknames which are directly related to the main characters of the works and carry some semantic load for the development of the action.

The article determines that the main function of literary anthroponyms in the analyzed historical texts for children and youth is the creation of an appropriate temporal, spatial, cultural and social context, in addition, they can express an evaluative connotation depending on the author's intention.

Keywords: *literary and artistic anthroponym, literature for children and youth, functions of literary anthroponym, zoonyms.*

Постановка наукової проблеми.

Зацікавлення лінгвістів та літературознавців текстами літератури для дітей і юнацтва продиктоване вагомим значенням цього виду мистецтва для формування, розвитку та становлення нового покоління українців, яке, осмислюючи минуле, аналізуючи сьогодення та плануючи майбутнє, свідомо обиратиме європейський напрям розвитку українського суспільства. Сучасні дитячі автори, які працюють з історичною тематикою, передусім у творах зображають події, покликані пояснити читачеві витоки нашої державності та політичної традиції, менталітету й ідентичності, загальнолюдських цінностей, що, на

нашу думку, допомагає дитині-читачеві зрозуміти себе, своє коріння, задуматися над викликами, які вже пережив український народ, та інтегрувати до свого життєвого досвіду здобуті знання. Мова текстів є ключем до розуміння сенсів, які вони несуть. Чільне місце серед трансляторів змісту посідають власні імена, які через вдало дібрану форму здатні передати максимальну кількість інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературна ономастика випрацювала значний термінологічний апарат, однак і досі не існує загальноприйнятої для всіх термінологічної системи для вивчення антропонімів у художніх текстах, кожна школа використовує власні

напрацювання та теоретичні обґрунтування. Теоретичні питання літературної ономастики з'ясовано в працях Г. Лукаш, Ю. Карпенка, Л. Белея та ін.; функційно-стилістичний аспект художньої антропонії досліджують А. Вегеш, Г. Шотова-Ніколенко, Д. Козловська, М. Доценко та ін. Лексико-семантичну специфіку літературних онімів на матеріалі літератури для дітей та юнацтва, зокрема у творах Г. Вдовиченко, Л. Ворониної, О. Дерманського, О. Ільченка, А. Лолько, Г. Малик, А. Сіяніки, В. Читая, Н. Чуб та Ю. Ярмиша, проаналізовано в розвідці Л. Шитик, Л. Юлдашевої [9], а в статті Т. Марченко [7] схарактеризовано власні назви як елементи сюжетно-рольової гри на основі повісті В. Нестайка "Казкові пригоди Грайлика". У дослідженнях, які порушують питання залежності виявів креативності та незвичності антропонімів у літературі для дітей і юнацтва від жанру тексту, автори роблять висновок про те, що незвичні власні імена більш характерні для фентезі, традиційні – для реалістичної прози, в історичних романах наявні обидва названі види [11]. Зважаючи на незначну кількість досліджень, пов'язаних із функціонуванням літературних антропонімів у межах творів для дітей і юнацтва, вважаємо актуальним визначення основних особливостей власних імен у творах історичного тематичного спрямування.

Мета дослідження. Мета – дослідити специфіку функціонування літературно-художніх антропонімів у пригодницько-історичних творах для дітей і юнацтва, зокрема в романі "Сині Води" В. Рутківського та повісті "Пригоди тричі славного розбійника Пинті" О. Гавроша.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Власна назва персонажа художнього тексту є одним з аспектів реалізації авторської позиції у творі, а тому бере

участь у "формуванні смислового змісту тексту" [3: 11].

В українському мовознавстві сформувався три школи дослідження власного імені в художній літературі та відповідно функціують такі терміни на позначення назви персонажа: "літературний антропонім" (Одеська школа: Ю. Карпенко, Г. Шотова-Ніколенко, Л. Фомина та ін.), "поетонім" (Донецька школа: Г. Лукаш та ін.), "літературно-художній антропонім" (Ужгородська школа: Л. Белей, А. Вегеш та ін.). У нашій розвідці послугувуватимемося терміном "літературно-художній антропонім" (ЛХА), трактуючи його як "власну назву персонажа, тобто дійової особи літературно-художнього твору" [3: 13].

Називання героїв художнього тексту пов'язано з авторською оцінною позицією та антропоцентричною спрямованістю самого твору, оскільки історичні події подають крізь призму життя головних персонажів, що дає змогу осмислити загальне в конкретному, підсвітити потрібні та актуальні особистісні сенси. На думку М. Крупи, постійне повторення власного імені в тексті перетворює його на тематичне слово та "забезпечує йому можливість різноманітних контекстів. Завдяки нероздільності із дійовою особою, ім'я сприймається й асоціюється з нею, воно не тільки вказує на предмет позначення, але й виступає і його характерологічним представником" [6: 314]. Дослідниця вважає, що "змістове насичення здійснюється поступово – від абзацу до абзацу і завершується останнім словом" [6: 314]. Як наголошує А. Вегеш, "...оніми в художньому творі семантично наповнені, оскільки, окрім номінативної, доповнені характеристичною функцією. Так письменник паралельно створює ім'я і образ, які взаємно уточнюють і доповнюють одне одного" [3: 11].

Дійові особи твору є активними учасниками розвитку сюжету, окрім цього, їхні імена дають авторові змогу означити просторову та часову дійсність художнього тексту [3: 23].

Історичний роман Володимира Рутківського "Сині Води" розповідає про одну з легендарних битв минулого. Головним героєм твору є князь Дмитро Боброк, який веде свій рід від Михайла-Коріята Гедиміновича, брата Ольгерда Гедиміновича – великого князя литовського і руського. Битва на Синіх Водах – напівлегендарна битва між литовсько-руськими та татарськими військами, що відбулася в 1362 році.

Оповідь у тексті розпочата травнем 1361 року, тобто за рік до самої битви. Роман змальовує життя українських територій, частина яких опинилася під владою литовських та руських князів, частина – Золотої Орди, а деякі (черкаські та воронівці) – на порубіжжі між двома різними світами – литовсько-руським та татарським. Відповідно перед автором постало завдання відобразити життя і взаємодію названих світів, де чи не основним засобом демонстрації соціального статусу є саме вдало дібрані літературно-художні антропоніми.

Для введення читача в часовий контекст твору використано імена історичних постатей (князі Ольгред, Кейстут; беклербек Мамай), однак їхня художня біографія та історичні відомості про них не завжди збігаються (Дмитро Боброк). У романі можна чітко простежити окремі соціальні та культурні світи, які виразно проілюстровані літературно-художніми антропонімами.

У творі зображено таке соціально-історичне явище, як бродництво, що, як нам відомо, надалі стане підґрунтям українського козацтва. Світ бродників репрезентують як однокомпонентні літературно-художні антропоніми, що виконують характерологічну функцію (Гирич, Хвесько, Карась, Дергач, Жмурига, Ковадло, Трясило, Ковбик, Вепр, Оцупок, Куниця, Кирдяга, Калитка, Пугач), так і двокомпонентні (Михейко Лобода, Лукіян Медовуха, Василь Дишло, Самійло Корж, Яцько Сторчак, Іван Бирладник, Данило Ратище, Степан Рубець, Пилип

Вирвикишка, Михайло Коновал, Грицько Байдебура, Левко Сила, Тиміш Самуся, Янько Валюта, Сидір Діркозад, Рудий Карпо, Данило Бут, Охрім Назарків, Янь Безрідний, Фесько Кучерявий). Причому в авторській оповіді переважно використано прізвиська, а самі імена читач дізнається з діалогів між персонажами. Наведені антропоніми засвідчують традицію творення прізвиськ запорозьких козаків, які для номінації використовували "або пам'ятний вчинок людини, або незвичайну подію в її житті, або особливу рису її характеру, поведінки чи зовнішнього вигляду. В основу прізвищевих назв часто закладалися жарт, гумор, насмішка. Тому ці прізвиська експресивні, емоційно-оцінні" [1]. Щодо пояснення назв осіб у тексті твору, то автор подає їх частково й саме для тих персонажів, характеристика яких є необхідною для розвитку дії, напр.: "Що тут розуміти? – обізвася замість Гирича **Барило**. Це ймення, судячи з випитого, він носив не дарма... І **Барило** завершив свої діла довгим ковтком" [8 : 20]. За допомогою такого опису автор наштовхує читача на здогад про те, що ім'я пов'язане зі звичкою людини багато випивати та має негативну конотацію, яка виявить себе в діях названого героя.

Пласт антропонімів, пов'язаних зі світом татар, передбачає наявність поряд із власним іменем апелятива на позначення титулу, соціального стану чи військового звання, що відразу вказує на чітку ієрархічну будову цього суспільства та підпорядкування нижчих за статусом вищим, напр.: Юсуф-бек, Ібрагім-ага, Хасан-бек, мурза Сурак, нукер Качуба, Темрюк-мурза, Тахір-мурза, хан Басирбек, темник Корой-баші, хан сераскир Хайдар, Селім Тугар-баша, мурза Бечака; іноді важливим є територіальне означення належних володінь: очаківський хан Хаджибей, буджацький хан Котлабуг, подільський хан Солтан, шаруанський хан Кубрак, хан перекопський Албек,

золотоординський хан Джамібек. Щоб висловити повагу та значущість людини, до імені додано означення, які виражають хоробрість (*Сабадур-батир*), мудрість (*товкач Мустем-алі*). Для номінації персонажів, які не мають титулів, але активно залучені в розвиток подій, використано однокомпонентні антропоніми: *Ахмет, Зейнула, Аліма, Сабір, Метакса*.

Іншим шаром антропонімів, для яких важливе означення титулу, є світ князів, чий імена яскраво ілюструють злиття литовських та руських знатних родів, напр.: *"Ольгердові брати Любарт, Кейстут, Коріят. Слідом за Коріятом спішили його кремезні – всі в батька – сини Юрій, Олександр та Костянтин. А всього всілося за святковим столом біля тридцяти мужів Гедимінового кореня. Прибули і брати Володимирові – Дмитро Брянський та Сіверський, Дмитро-Корибут Чернігівський, Андрій Полоцький"* [8: 287]. Головна сюжетна лінія пов'язана з Дмитром Боброком, сином Михайла-Коріята Гедиміновича та княгині Олени, тобто цей герой має знатне походження, однак зображена в романі поведінка демонструє його бажання приховати свій титул. Ведення воїнського життя нарівні з іншими має на меті викликати в інших бажання ставитися як до свого, прийняти за свого, довіряти, як своєму, боротися, як за свого, тобто представлення себе просто Дмитром без відповідних регалій має прагматичну мету щодо конкретної події, зокрема під час викрадення бродниками Гирича – намір запевнити про відсутність знатності, щоб переконати в тому, що немає в кого вимагати грошей. Для Петрика дозвіл називати дядьком Дмитром – це вияв доброти та піклування про сироту; для селян та бродників – намагання зійти за свого, викликати довіру та дізнатися про стан речей зсередини. У кінці другої частини роману герой шляхом народного голосування стає отаманом бродників, натяк на таке завершення подій був у самій назві першої частини "Князь бродників".

Для називання нижчого шабля ієрархії використано титул *боярин*, поєднаний зі знатними іменами, напр.: *боярин Ростислав, боярин Василько*. Цікавим персонажем є дядько *Віхол*. Саме ім'я співзвучне зі словом *віхола* "метелиця; [грозова буря]" п. *wicholic* "валити, крутити" – очевидно, похідне від того самого кореня, що й *віяти*, псл. **veti*; – споріднене з лит. *viesulas* "вихор", лтс. *veisuols* "тс.", іє. **uei-s-* "вити, дуги"; фонетичні форми з **ви** зумовлені зближенням з вихор, вихати" [4: 407]. Однак ніякого знатного чи поважного означення до нього не додано, хоч із розвитку подій зрозуміло, що він був впливовим радником князя Ольгрета та займався військовим вишколом княжат, серед яких і головний герой – Дмитро Боброк. У думках персонажів дядько Віхол пробуджує спогади про життя під час навчання військової справи, відвагу і мужність, яку здобували княжі мужі, тобто вихор сильних почуттів, пов'язаний зі зміною статусу хлопців, їхнього переходу до статусу мужів-воїнів; боротьбу за своє місце у війську, намагання перевершити супротивників, змагання за бойову славу. На нашу думку, використання апелювання на позначення родинного зв'язку **дядько** Віхол акцентує на важливості цього героя в житті княжого роду.

Для приховування державних таємниць князі вигадують кодову назву для позначення беклербека Мамає й називають його в розмовах *"друг Рашид"*. Таке вживання цієї номінації має цілком прагматичне значення, оскільки той, хто не знає розшифрування, не зрозуміє повідомлення, а тому таємниця переговорів буде збережена, як і вся інформація, пов'язана з нею. Значення слів, зокрема *друг*, обраних для номінації Мамає, демонструє позитивне ставлення до нього князівської верхівки та їхнє прагнення до співпраці.

Люди, які живуть на порубіжжі, представлені власними назвами разом з апелюваннями на позначення їхнього

соціального становища (воронівський староста Федір Коцюба, переяславський староста Янько Леміш), родинних зв'язків (батько Тимка Василь Хвоц, кум Медовухи Пилип Берендей та його дружина Явдоха, їхній син Янько), виду діяльності (перевізник Панько, лірник дід Остап та його хлопчик-поводир Мирон).

Зоонімів у творі досить мало, зокрема, клички мають лише тварини, які безпосередньо пов'язані з головними персонажами твору. Коня Дмитра Боброка звати *Коршун*, кличка демонструє непересічну та могутню зовнішність тварини: "І лише один кінь – великий, вороний – ніс свого господаря без будь-якої принуки. Скидалося на те, що він здатен був прискорити свій і без того стрімкий біг" [8 : 14]; "Сатана, а не кінь, – захоплено прищмокував Гирич. – Справжній сатана!" [8 : 16]. Цей кінь справді був другом князя Боброка та помер за свого господаря. Новий кінь – *Вітрик* – уже не має такого опису, як попередній. Суфік *-ик* зононіма може вказувати на недосвідченість та молодість нового бойового коня на протигагу попередньому. У Петрика є друг – кудлань *Рябко*, який теж гине на острові: "Рябко був здоровецьким псом із домішками вовчої крові. Петрик підібрав його ще цуцням, і відтоді Рябко вважав за хазяїна лише його, Петрика. Настільки вважав, що, коли тітка Явдоха вигнала хлопчика зі своєї хати, Рябко теж подався слідом" [8 : 19]. Кличка коня Тимкового батька – *Гнідий*, а коня Петрика – *Гнідко*, що може відображати характеристику власників тварин: перший – доросла людина, другий – хлопчик-підліток.

Головними дитячими антропоцентрами роману є два хлопчачі образи – *Тимко* й *Петрик*. Скорочена пестлива форма їхніх імен указує на вік цих персонажів та авторське позитивне оцінне ставлення до них. Обое хлопців походили з одного села Воронівки, Тимко ріс лише з батьком, Петрик був сиротою. Упродовж роману їхні долі часто

перетинаються й саме їхній кут зору використано для сприйняття подій. У кінці твору постають дорослі хлопці, які обрали різні шляхи в житті: Петро – військову справу, а Тимко – ремесло та сімейне життя. Уже в епілозі оповідач іменує Петрика як Петро Байдачний, за такого використання літературно-художній антропонім указує на зміну вікового й суспільного статусу персонажа.

Проаналізовані літературно-художні антропоніми підтверджують тезу про те, що обрана автором тематика й жанр визначають форму та код повідомлення, які він хоче донести до читацької аудиторії [10: 100]. Власні імена досліджуваного тексту відтворюють історичний контекст оповіді, органічно передають соціальні ролі та звичаї тогочасного суспільства, означають просторову локацію подій.

Ще одним текстом на історичну тематику є повість О. Гавроша "Пригоди тричі славного розбійника Пинті". Літературознавиця Т. Качак визначає повість як "пригодницьку історико-біографічну, в якій поєднано художню біографію, історичну правду і художній вимисел, пригодницький тип сюжету й композиційної побудови" [5 : 138]. Щодо специфіки мовного оформлення твору, то дослідниця акцентує на переважанні "фольклорних портретів, що увиразнює жанрові особливості й фольклорну стилізацію" [5: 137]. Зазначені риси простежуємо й у доборі літературно-художніх антропонімів.

Мотивація імені головного героя подана відразу: "Не тепер і не колись, а, мабуть, ще в ті часи, як сам цісар під стіл пішки ходив, не в чужій країні, а в зеленій Верховині народився у селі Три Пеньки нічогенький хлопчик – десь так кілограмчиків зо п'ять буде. **Назвали його Григором на честь небіжчика діда** – відомого баляндрасника і весільного старости" [2: 5]. Інші персонажі тексту мають ту форму імені, яка відображає їхнє суспільне становища, напр.: *отець Михайл*, "...*кругленька, як діжечка, Катря*", "...*перебиває її Анця, одвічна*

суперниця" [2: 7], "...відомий п'яниця та добра душа Мирон Кучерявий" [2: 9].

Повість поділена на 23 розділи, кожен із яких описує конкретну пригоду розбійника Пинті чи пов'язаних із ним людей, зокрема, перші два розповідають про його народження та дорослішання, яке проходило в хрещеної матері – відьми **Зубані**. Мотивація імені пов'язана із її зовнішністю: "...цімборашка матері, яку за **щирю усмішку прозивали Зубанею**. Жила вона віддалік од села. Сама як перст. **Мала зуби, мов підкову**. Точніше, це не зуби були, а одностайна кістка – як кінське копито. А що Зубаня зналася на травах, то в селі недаремно казали, що вона – ворожка і водиться з нечистою силою. Та Зубаня була доброю з матір'ю Пинті, тож покликала її за куму" [2 : 9]. Зважаючи на своє заняття відьмацтвом, Зубаня мала й відповідних подруг, чії імена не менш колоритні: "Якось прийшли в гості до Зубані дві її подружки з третього села – **Глуханя і Сліпаня**. Такі самі відьми-босоркані, як і вона. Тільки що зуби менші" [2: 13].

У становленні головного героя важливе місце відведено його знайомствам з іншими людьми, зокрема, значний вплив на формування добрих якостей Пинті мав персонаж Янко, у якого була світла душа. Мотивація його прізвиська відображає ставлення людей до нього: "...гукнув Пинті вівчар, який сперся неподалік двома руками об пастушу ґирлигу. Широкий ремінь обвивав його міцний стан. На маківку була зсунута засмальцьована крисаня, що втратила від дощів свій колір. То був **Янко Причмелений, якого в селі вважали дурником**. Бо мав уже років тридцять, а дівчат десятою дорогою обминав" [2 : 17], "Янко був **диваком**. Більше тримався хаці, як села. Людей сторонився. Казали, що спить тут, у лісі" [2: 18].

У творі наявні два зооніми на позначення друзів-тварин персонажів, зокрема пес Люципер: "...як вівчар

свиснув чорного кудлатого Люципера, і той завзято почав хлєбати чарівну страву. То був справжній пастуший собацюра з великими зубастими щелепами, що й на вовка один може ходити" [2: 19], коза-друг старого опришка Андрія Мухи – **Маня**.

Власні назви для позначення опришків пов'язані з тим, що "майже кожен з них ходив не під своїм іменем, боявся нашкодити родичам, які залишились у долинах" [2: 98], тобто перехід до опришків передбачав відмову від свого імені й прийняття нового, оскільки його носій набував нового життя – розбійницького. Ці прізвиська або пояснені в мовленні оповідача (напр.: "А про мене – що назад, що вперед, аби лиш не на місці! – і собі витягнув куриво старий **Доманич** із запалими щоками. У нього забрали єдиного сина до війська шість років тому. Жінка з горя захворіла та невдовзі й померла, а старий з розпачу подався у розбійники. Вже два роки ходить він з Пинтею. Дивну прозивку дістав від побратимів, бо часто зітхав, кажучи: "**А дома – нич**". "**Ну то будеш Доманичем!**" – вирішили опришки" [2: 98]; "...зауспіхався вродливий і статечний хлопець із благородними рисами... Він мав прозивку "**Графинчик**", бо й **справді був графським сином**" [2: 98]); або походять з оповідок та легенд про опришків (напр.: Василь Зуб; "А се, мабуть, славний отаман **Данило Череп**, – здогадався Пинтя. – Але ж його живого четвертували, а голову на палі на торговиці виставили! Аби нікому не кортіло в опришки йти..." [2: 58]; "Отож, славний на всі гори опришок **Андрій Муха** стоїть перед тобою власною персоною, – старушок зняв кумедну шапку, поклонився і розшаркався" [2: 37]); або не мають пояснення, але своєю експресивністю маркують належність до опришків (Іван Качулка, Василь Шпінька, Циган Мішко).

Емоційно-оцінними літературними антропонімами є власні назви на позначення панів та інших статусних чиновників. Розпізнати іронічне

забарвлення номінації допомагає контекст: "**Його милість пан Бебекало** мешкав у Трьох Пенях, хоч до його маєтності належало ще дев'ять сіл в окрузі. Він уважав себе людиною дуже культурною, начитаною і передовою. Навіть грав у шахи і писав листи до столиці, хоча й з помилками. Тому щиро гадав, що всім його підданам вельми пощастило з таким господарем" [2: 63]; "Так, – підняв він статечно голову, – треба відродити дух лицарства славного **роду Бебекалів!**" І глянув на родинний герб, який висів над шаблями. На ньому були зображені **три барани**" [2: 66]. Поведінка та думки героя явно не відповідають його шляхетному статусові, що викликає комічний ефект, а саме прізвище Бебекало, утворене через звуконаслідування бекання вівці, демонструє низькі розумові здібності його власника.

Антропоніми на позначення вельмож виконують характерологічну функцію, напр.: номінація **барон Чмирик** передає зовнішність та манери поведінки, зокрема боягузливість персонажа: "**Се був маленький сухенький чоловічок, який радше нагадував канцеляриста, ніж родовитого пана**" [2: 80]; "**Маленький господар і досі їв як не своїм ротом. А при сих словах, здається, ще змінився. Із Чмирика, либонь, став уже Чмиричком або й Чмиричатком**" [2: 142].

Форма власного імені може відображати національне походження героя: **кавалерист цісарської гвардії пан Юзеф Нагаєвський, капітан залоги Хустського замку Штефан Смоляк, корчмар Мотя Лейбус, пан Кальман Беринда, комендант Хустського замку Дюла Кокош, економ Шикарош, Мойше Вайс, Абрагам Ровт, Лейба Цінкус**.

Літературний антропонім **барон Юрген фон Гутентаґ** акцентує не лише на походженні, а й на мовленні зі столичним акцентом: "**– Мені потрібен полонений пандіта. Путь-який! Фітразу!** – тихо промовив віденський

слідчий, розлядаючи холодними сірими очима свої пещені руки. Говорив він з відчутним столичним акцентом" [2: 118–119]; "**– Гут! Зер гут!** – задоволено промовив фон Гутентаґ і знову переключився свою увагу на манікюр. – **Зафтра ми почнемо операцію. Мені потрібно дфадцять фаших найліпших людей**" [2: 119].

На протигагу панам, які смачно їдять та спочивають, є селяни, які важко працюють та зазнають побоїв, якщо господареві щось не сподобалося. Ця опозиція відображена в іменах селян, зокрема, слугу, якого жорстоко покарали за спізнення, звати **Петро Біленький**, прізвище символізує чисту й праведну душу цієї людини.

Номінації персонажів дітей мають пестливі форми (**кухарчук Івась, малий Микольцьо**), що демонструє прихильне ставлення оповідача до них.

Висновки й перспективи дослідження.

Отже, аналіз літературно-художніх антропонімів у зазначених пригодницько-історичних текстах дає підстави констатувати, що використання власних назв у них пов'язане передусім із функцією створення контексту оповіді, надання їй художньої конкретики та увиразнення, паралельно з цим вони часто виражають оцінку конотацію, зокрема позитивну, негативну чи іронічну.

Вибір власних імен для створення художнього світу оповіді передбачає врахування різних чинників, основним серед яких є тематика та жанр твору, зокрема, тексти історично-пригодницького спрямування актуалізують часову і просторову ідентифікацію імені, що передбачене прагматичною спрямованістю цього жанру на відтворення історичного тла. Перспективу подальших досліджень убачаємо у вивченні специфіки функціонування літературно-художніх антропонімів у творах для дітей і юнацтва детективного жанру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоусенко П. І. Козацькі прізвиська. *Енциклопедія історії України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kozacki_prizvyshcha (дата звернення: 26.04.2023).
2. Гаврош О. Пригоди тричі славного розбійника Пинті. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2016. 208 с.
3. Вегеш А. Проблеми української літературно-художньої антропоніміки: методичний посібник для студентів 5–6 курсів філологічного факультету. Ужгород, 2021. 67 с.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. колегія: О. С. Мельничук, І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1. 634 с.
5. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. Київ: Академвидав, 2018. 320 с.
6. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: Посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. 496 с.
7. Марченко Т. Власні назви в текстах дитячої літератури як елементи сюжетно-рольової гри (на матеріалі повісті Всеволода Нестайка "Казкові пригоди Грайлика"). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. 2. С. 75–80.
8. Рутківський В. Сині Води: історичний роман: для сер. та ст. шк. віку. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2015. 440 с.
9. Шитик Л., Юдашева Л. Специфіка літературних онімів сучасних творів для дітей та юнацтва. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. № 4. Том 31(70). С. 142–154.
10. Stephens J. Linguistics and stylistics. *International Companion Encyclopedia of Children's Literature* / edited by Peter Hunt. Taylor & Francis e-Library, 2004. P. 99–111.
11. Widyastuti, M. R. Nababan, Riyadi Santosa, Agus H. Wibowo, Slamet Setiawan. What's in a Name? Literary Anthroponymy in Children's Literature. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research. Proceedings of the International Joint Conference on Arts and Humanities (IJCAH 2020)*. 2020. V. 491. P. 858–861.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATE)

1. Bilousenko, P. I. (2007). Kozatski prizvyscha [Cossack surnames]. *Entsyklopedia istorii Ukrainy*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kozacki_prizvyshcha (reference date: 26.04.2023) [in Ukrainian].
2. Havrosh, O. (2016). Pryhody trychi slavnogo rozbiynyka Pyntia [The adventures of the thrice-famous robber Pinti]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. 208 p. [in Ukrainian].
3. Vegesh, A. (2021). Problemy ukrainskoi literaturno-hudozhnoi antroponimiky: metodycnyi posibnyk dlia studentiv 5–6 kursiv filolohichnoho fakultetu [Problems of Ukrainian literary and artistic anthroponymy: a methodological guide for students of 5–6 years of the Faculty of Philology]. Uzhhorod. 67 p. [in Ukrainian].
4. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. (1982). [Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 volumes] / Melnychuk, O. S., Bilodid, I. K., Kolomiets, V. T., Tkachenko, O. B. (Eds.). Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1. 634 p. [in Ukrainian].
5. Kachak, T. (2018) Tendentsii rozvytku ukrainskoi prozy dlia ditei ta yunatstva pochatku 21 st. [Trends in the development of Ukrainian prose for children and youth at the beginning of the 21st century]. Kyiv: Akademvydav. 320 p. [in Ukrainian].
6. Krupa, M. (2010). Linhvystychnyi analiz hudozhnoho tekstu: Posibnyk dlia studentiv filolohichnyh spetsialnostei vyschyh navchalnyh zakladiv [Linguistic

- analysis of a literary text: A guide for students of philological specialties of higher educational institutions]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. 496 p. [in Ukrainian].
7. Marchenko, T. (2014). Vlasni nazvy v tekstah dytiachoi literatuty yak element siuzhetno-rolovoi hry (na materiali povisti Vsevoloda Nestaika "Kazkovi pryhody Hrailyka") [Proper names in the texts of children's literature as elements of a plot-role game (based on the story "The Fairy-tale Adventures of Hrailyk" by Vsevolod Nestaiko)]. Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Philological sciences. Linguistics. 2. P. 75–80. [in Ukrainian].
 8. Rutkivskyi, V. (2015). Syni Vody: istorychnyi roman: dlia ser. ta st. shk. viku [The Blue Waters: historical novel: for middle and high school age]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. 440 p. [in Ukrainian].
 9. Shytyk, L., Yuldasheva, L. (2020). Spetsyfika literaturnykh onimiv sychasnykh tvoriv dlia ditei i yunatstva [Specificity of Literary Onymes of Modern works for Children and Youth]. Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Social communications. 4. V. 31 (70). P. 142–154. [in Ukrainian].
 10. Stephens, J. (2004). Linguistics and stylistics. International Companion Encyclopedia of Children's Literature/ ed. by Peter Hunt. Taylor & Francis e-Library. P. 99–111. [in English].
 11. Widyastuti, M. R. Nababan, Riyadi Santosa, Agus H. Wibowo, Slamet Setiawan. (2020). What's in a Name? Literary Anthroponymy in Children's Literature. Advances in Social Science, Education and Humanities Research. Proceedings of the International Joint Conference on Arts and Humanities (IJCAH 2020). Vol. 491. P. 858–861. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 28.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (100)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.162.3'373.21:711.73]:811.161.2'373.21
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.111-125

UKRAINE AND UKRAINIAN TOPONYMS IN CZECH URBANONYMY²⁰

Ž. Dvořáková*

This research of Czech urbanonyms is based on the official register of streets RÚIAN, which is administered by the Czech Land Surveying and Cadastral Office. A number of street names in Czechia were motivated by Ukrainian toponyms or directly by the name of this state. These toponyms are used in street names in their Czech forms, i.e. as exonyms (e.g. Bělocerkevská from Czech exonym Bílá Cerekev for Ukrainian town Біла Церква 'Bila Tserkva'). Detoponymic urbanonyms are often combined and form whole urbanonymic systems. Several motivations as well as time layers can be distinguished: 1. After the 1st and the 2nd World War, streets were named after the places of important battles on the territory of Ukraine (e.g. Zborovská, Sokolovská). These places were thus primarily viewed through their role in Czech history, they become a part of the creation of the contemporary "cult" of brave Czech soldiers. 2. In the communist period (1948–1989), the main function of these commemorative urbanonyms was to declare friendly relations with other socialist states. In some cases, urbanonyms could be also motivated by some similarity between Czech and Ukrainian urban space (e.g. houses built in style of socialist realism in Kyjevská). 3. In the post-communist era, new detoponymic names of streets and public spaces currently declare cooperation between Czech and Ukrainian cities (e.g. Užhorodská) and regions (e.g. Podkarpatská). 4. In 2022, after Russia's invasion of Ukraine, a number of streets in the world were renamed to express solidarity and support for the invaded country. New ideological urbanonyms raised in Czechia as well, Ukrajinská ('Ukrainian') in Pilsen and Ukrajinských hrdinů ('Ukrainian heroes') in Prague.

Keywords: urbanonyms, toponyms, exonyms, Ukraine, Czechia, Czech language

УКРАЇНА ТА УКРАЇНСЬКІ ТОПОНІМИ В ЧЕСЬКІЙ УРБАНОНІМІЇ

Дворжакова Ж.

Представлене дослідження урбанонімів базується на офіційному реєстрі RÚIAN, який адмініструє Чеське управління землевпорядкування та кадастру. Низку назв вулиць у Чехії мотивовано українськими топонімами або безпосередньо назвою цієї держави. Ці топоніми вживаються в номенклатурі вулиць у чеській формі, тобто як екзоніми (наприклад, вулиця

²⁰ The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO No. 68378092).

* Ph.D. researcher

Department of Onomastics, Czech Language Institute
(Czech Academy of Sciences, Czech Republic)

z.dvorakova@ujc.cas.cz

ORCID: 0000-0002-3947-2019

Bělocerkevská від чеського екзоніма *Bílá Cerekev* для українського міста Біла Церква). Відтопонімні урбаноніми часто групуються й утворюють цілі урбанонімні системи. Можна виділити кілька різних мотивацій і водночас часових пластів: 1. Після Першої та Другої світових воєн вулиці називали на честь місць важливих битв на території України (наприклад, *Zborovská*, *Sokolovská*). Ці місця розглядали насамперед через їх роль у чеській історії, вони стали частиною створення тогочасного "культу" хоробрих чеських вояків. 2. У комуністичний період (1948–1989 рр.) основною функцією цих гонорифікаційних урбанонімів було декларування дружніх відносин з іншими соціалістичними державами. У деяких випадках урбаноніми також можуть бути мотивовані певною подібністю між чеським та українським міським простором (наприклад, будинки, побудовані в стилі соціалістичного реалізму на вулиці *Kyjovská*) 3. У посткомуністичний період нові відтопонімні урбаноніми демонструють співпрацю між містами (напр., *Užhorodská*) та регіонами (напр., *Podkarpatská*). 4. У 2022 році, після вторгнення Росії в Україну, низку вулиць у всьому світі було перейменовано на знак солідарності та підтримки країни, яка зазнала нападу. Нові ідеологічні урбаноніми з'явилися і в Чехії (*Ukrajinská vPlzni* та *Ukrajinských hrdinů* 'Українські герої' в Празі).

Ключові слова: урбаноніми, топоніми, екзоніми, Україна, Чехія, чеська мова

Defining the problem. A number of names of streets and public spaces in the Czech Republic were motivated by the names of other states or foreign toponyms. Most of these detoponymic names come from the 20th century, when many new streets were built and had to be named. On the maps of Czech cities, we find that sometimes these urbanonyms are combined and form whole urbanonymic systems.

The analysis of previous research and publications. At present, this type of urbanonyms has been receiving an increased attention of onomasticians [2; 3] and historians [22]. However, there is still no study dealing with the motivation in urbanonyms which has been based on toponyms or other names from one particular country.

The object of the article. The research into urbanonyms is based on the official street register RÚIAN, which is managed by the Czech Land Survey and Cadastral Office. As of January 2, 2023, it contained a total of 85,360 street names in the Czech Republic. It is available on-line: <https://www.cuzk.cz/ruian/>.

The aim of the study is to focus on Czech urbanonyms which have been derived from the name of the state Ukraine and from various toponyms situated in Ukraine.

Presentation of the main research material with substantiation of the scientific results obtained.

Name of the state. The name of the state **Ukrajina** (Україна 'Ukraine') appears in the form *Ukrajina* in only one case, namely in the name of a street in the municipality of *Moravská Nová Ves*. (Although in this case it could also be a transfer of the original anoikononym, which arose from the Czech appellative *ukraine* with the meaning 'region on the border, borderland'). The form of a substantivized adjective is more common. The street named *Ukrajinská* ('Ukrainian') can be found in eight Czech cities (Brno, Černošice, Kladno, Litvínov, Ostrava, Pilsen, Prague, Teplice). The oldest of them dates from 1946 (in Teplice). The most recent is from March 2022, when street *Sírková* near the railway station in Pilsen was renamed *Ukrajinská*. It was a symbolic expression of solidarity with this country during the Russian-Ukrainian war. Changing the name of *Korunovační* street in Prague in April 2022 had the same goal, however only a part of the street leading past the Embassy of the Russian Federation was subjected to the renaming, the current name being *Ukrajinských hrdinů* ('Ukrainian Heroes') [for details, see 6].

Urbanonyms motivated by the names of states often come together and create larger urbanonymic systems [for details, see 29, 18]. One of the first urbanonymic system was created in the 1920s in Prague in honour of the victorious countries in the 1st World War, streets were named after these states and their

capitals [cf. 28: 540]. A relatively long street *Ukrajinská* ('Ukrainian') in Černošice fits into the system created in 1951 along with *Bulharská* ('Bulgarian'), *Srbská* ('Serbian'), *Kubánská* ('Cuban'), *Chilská* ('Chilean'), *Polská* ('Polish') and *Rumunská* ('Romanian') streets. In addition to streets named after states, there are also street names in Černošice motivated by cities – perpendicular to *Ukrajinská* is street *Kyjevská* (> Kyjev for Київ 'Kyiv'). In Kladno, the urbanonymic system is grouped around street *Obránců míru* ('Defenders of Peace'), and in addition to *Ukrajinská* ('Ukrainian'), there are *Maďarská* ('Hungarian'), *Estonská* ('Estonian'), *Litevská* ('Lithuanian'), *Polská* ('Polish'), *Bulharská* ('Bulgarian') and *Arménská* ('Armenian') streets on one side, and on the other side there are streets derived from the names of Western European states (*Anglická* 'English', *Italská* 'Italian', *Holandská* 'Dutch', *Švýcarská* 'Swiss', *Francouzská* 'French') and north-European countries (*Norská* 'Norwegian', *Finská* 'Finnish', *Dánská* 'Danish'). The longest street is *Americká* ('American'). Among street names motivated by names of countries, there are also street names based on the names of the capitals of the "friendly socialist republics", such as *Varšavská* (> Varšava 'Warsaw'), *Havanská* (> Havana), *Bělehradská* (> Bělehrad 'Belgrade'), *Budapeštská* (> Budapešť 'Budapest'), *Jerevanská* (> Jerevan 'Yerevan'). Streets *Wednesbury* (after the city in Great Britain) and *Vitry* (after the city Vitry-sur-Seine in France) were newly added to them. The second one is the partner city of Kladno. Supplementing and expanding it then shows the viability of such systems [see 27].

The choice of countries that are mentioned in the street nomenclature reflects the time when the name was created, and the prevailing ideology of the time, e.g. in Ostrava, *Ukrajinská* ('Ukrainian') is next to *Mongolská* ('Mongolian'), *Řecká* ('Greek'), *Maďarská* ('Hungarian'), *Bulharská* ('Bulgarian'), *Alžírská* ('Algerian'), *Vietnamská* ('Vietnamese') and *Polská* ('Polish')

streets. It is a system that was created in 1965 (see Ostravský uličník, on-line), therefore it contains only "friendly socialist states" of that time. In Brno, in the former housing estate *Sídliště československo-sovětského přátelství* ('Czechoslovak-Soviet Friendship Settlement'), there were streets named after the states that were part of the then Union of Soviet Socialist Republics (USSR) – *Ukrajinská* ('Ukrainian'), *Moldavská* ('Moldovan'), *Gruzínská* ('Georgian'), *Běloruská* ('Belarusian') and *Arménská* ('Armenian') streets lie next to each other. The Brno system was created in the 1970s [8: 295; cf. 3].

Names of parts of Ukraine (Choronyms). In the names of Czech streets, in addition to the names of the entire state, there are also the names of various historical and administrative areas that are currently part of Ukraine (i.e. choronyms).

The historical area of today's Zakarpattia region (Закарпатська область) was a part of the Kingdom of Hungary in 1430–1918. On May 9, 1919, the Ruthenian Central National Council decided on its annexation to Czechoslovakia, which was confirmed by the Saint-Germain (September 10, 1919) and Trianon (June 4, 1920) peace treaties. As a part of Czechoslovakia, it was officially called **Podkarpatská Rus** in Czech (Підкарпатська Русь 'Subcarpathian Rus'). In the years 1938–1944, Podkarpatská Rus was annexed by Hungary again. In the autumn 1944, it was occupied by the Soviet army. The territory was annexed by the USSR and this act was based on the treaty with Czechoslovakia dated June 29, 1945 [9: 618–619]. Since 2007, the Ukrainian Zakarpattia region and Czech Vysočina region have been so-called partner regions and strive for cultural and economic cooperation. Since 2019, we can find street *Podkarpatská* in the town Jihlava (the center of the Vysočina region) commemorating the historical Czech name of this Ukrainian area [15].

Another area in today's Ukraine with historical ties to Czechia is **Volyň**

(Волинь 'Volyn'), where several thousand Czechs moved in the second half of the 19th century. In 1946 and 1947, most of the Volyn Czechs were repatriated back to their homeland. The street *Volyňských Čechů* ('Volyn Czechs') in Žatec commemorates them, because "Žatec was one of the important repatriation centers after the war. The name *Volyňských Čechů* was proposed at the meeting of the municipal national committee on March 10, 1948, and approved at the plenary session on October 14, 1948" [12: 190]. Streets called *Volyňská*, related to the Ukrainian Volyň, can be found in Dlouhá Loučka near Olomouc, in Prague, and Tachov.

Exonyms. In Czech urbanonymy, we can find a number of names motivated by hydronyms and oronyms, for example, street *Dunajská* (Brno, Prague, Říčany) after the **Dunaj** River (Дунай 'Danube') or *Karpaty I.* and *Karpaty II.* streets (Šitbořice), and *Karpatská* (Brno, Liberec, Ostrava, Prague, Říčany, Trnov, Ústí nad Labem) after the **Karpaty** Mountains (Карпати 'Carpathian Mountains'). Both the Danube and the Carpathians are natural objects that are part of the territory of several countries, including Ukraine. The urbanonym *Krymská* was derived from the name of another geographical object – the peninsula **Kрым** (Крым 'Crimea') and can be found on the map of five cities in the Czech Republic (Brno, Karlovy Vary, Liberec, Prague, Varnsdorf).

Other tracked urbanonyms are based on the names of Ukrainian cities. When naming streets and public spaces in Czechia, the standard is based on Czech exonyms, i.e. traditional domestic forms of foreign toponyms, for example, the French city Paris is called Paříž in Czech (> street *Pařížská*), the Danish city København is Kodaň (> *Kodaňská*), the Vietnamese city Hà Nội is Hanoj (> *Hanojská*), etc. There are only rare exceptions in street nomenclature, possibly due to the ignorance of the exonym, e.g. *Regensburská* street in Pilsen, although the established Czech exonym for the German municipality of Regensburg is Řezno. A more detailed definition of exonym is given by United Nations Group of Experts on Geographical Names: "Name used in a specific language for a geographical feature situated outside the area where that language has official status, and differing in its form from the name used in the official language or languages of the area where the geographical feature is situated. Examples: Warsaw is the English exonym for Warszawa; Londres is French for London; Mailand is German for Milano." [31: 10]

In the street nomenclature, well-established Czech exonyms are treated in the same way in the case of Ukrainian toponyms as can be seen in Table 1.

Tab. 1:

Detoponymic urbanonyms

Ukrainian toponym	Czech exonym	Czech urbanonym	Occurrence of the urbanonym in Czechia
Бахмач	Bachmač	U Bachmače	Plzeň
		Bachmačská	České Budějovice, Chomutov, Jaroměř, Kolín, Liberec, Ostrava, Říčany, Šumperk
		Bachmačské náměstí	Praha
Біла Церква	Bílá Cerekev	Bělocerkevská	Praha, Kutná Hora
(Чеський) Малин	Český Malín	Českomalínská	Praha
Харків	Charkov	Charkovská	Karlovy Vary, Olomouc, Ostrava, Praha
Херсон	Cherson	U Města Chersonu	Most

Ялта	Jalta	Jaltská	Karlovy Vary, Praha
Крим	Krym	Krymská	Brno, Karlovy Vary, Liberec, Prague, Varnsdorf
Київ	Kyjev	Kijevská	České Budějovice, Kutná Hora, Svitavy
		Kyjevská	Brno, Černošice, Děčín, Hradec Králové, Kladno, Kralupy nad Vltavou, Ostrava, Pardubice, Plzeň, Praha, Prostějov, Říčany, Tábor, Teplice, Třebíč, Žamberk
		nám. Kyjevské	Liberec
Львів	Lvov	Lvovská	Ostrava, Praha
Одеса	Oděsa	Oděská	Rožnov pod Radhoštěm
Севастополь	Sevastopol	Sevastopolská	Brno, Kladno, Praha, Rožnov pod Radhoštěm
		Sevastopolské náměstí	Příbram
Соколове	Sokolovo	Sokolovo	Mašťov, Rovensko pod Troskami
		Sokolovská	90×
		Sokolovská cesta	Teplice
		nám. Sokolovské, Sokolovské náměstí	Liberec, Přelouč
Ужгород	Užhorod	Užhorodská	Jihlava
Ужок	Užok	Užocká	Praha
Зборів	Zborov	Zborovská	58×
		Zborovské nábřeží	Beroun
		Zborovské náměstí, Zborovské nám.	Mělník, Pardubice
Житомир	Žitomir	Žitomířská	Praha

Since the earliest times, the origin and existence of exonyms have been connected with the development of international relations at the political and economic level, with penetrating religious influences, and rich cultural contacts between individual countries, therefore it is not surprising that the local naming of a geographical object arises primarily when the local population gets in close contact with this object, and therefore considers it necessary to name it somehow. These are, above all, the names of large cities and the names of cities that played an important role in Czech history [11: 104].

This contact did not always have to be direct. The names of foreign (and especially exotic) destinations reach Czech through mediating cultural languages, in the Middle Ages through Latin, later mainly through German, English, French, Spanish and Russian. The form of the name in the mediating language can then

influence the resulting form of the exonym, e.g. the Czech exonym Rovno for the Ukrainian city Рівне ('Rivne') was adopted through Russian (Ровно), similarly e.g. in Polish (Równie). The Czech exonym Černobyl corresponds to the Russian form Чернобыль rather than the Ukrainian Чорнобиль ('Chernobyl'), which is undoubtedly due to the circumstances under which this place became infamous. However, the similarity with the Czech adjectives rovný ('straight') or černý ('black') may also have played a role. Regardless of what the initial or mediating language was, it is important to realize that Czech exonyms are an integral part of the vocabulary and richness of the Czech language, into which they have been incorporated.

If a name taken from a foreign language is to be incorporated into the receiving language, it must necessarily be adapted in a certain way. "For this reason, when

foreign geographical names are adopted into Czech, they adapt in a certain way to its phonetic, morphematic and word-forming structure, which enables them to be smoothly integrated into the Czech language system." [11: 107] The adaptations are primarily phonetic (the stress moves to the first syllable, sounds that do not exist in Czech are replaced by the closest domestic phonemes) and morphological (the foreign base is preserved, but the ending of the name is adapted, the original endings or suffixes are replaced by domestic ones, which enables the easier incorporation of a foreign geographical name into morphological system of the Czech language, etc.), names are translated etc. [for details, see 21; 26; 11: 106–114]. From Czech exonyms for Ukrainian toponyms, we can cite as examples of various types of adaptations or partial translations: Černovice – Чернівці ('Chernivtsi'), Kamenec Podolský – Кам'янець-Подільський ('Kamianets-Podilskyi'), Jasenná – Ясиня ('Yasinia'), Podolí – Поділля ('Podillia'), Tarnopol – Тернопіль ('Ternopil') etc. [13].

In one of the first dictionaries of contemporary Czech language by J. Jungmann (1836), we can find the Czech exonyms Lvov (including the German and Latin variants Lemberg and Leopoldis for Львів 'Lviv') and Kyjev (Київ 'Kyiv'). In the younger dictionary of F. Š. Kott (1878), Charkov (Харків 'Kharkiv'), Kyjev (Київ 'Kyiv'), Lvov (Львів 'Lviv'), Mukačovo ("Hungar. Munkács", Мукачєво 'Mukachevo') and Užhorod ("Hungar. Ungvar", Ужгород 'Uzhhorod') are listed. These Czech forms of Ukrainian toponyms have therefore been part of the Czech national language for almost 150 to 200 years and are still actively used. Thanks to this, historical and linguistic continuity has been preserved, even though in the past there may have been some orthographic instability of some exonyms, e.g. earlier, Oděsa (Одеса 'Odesa') was sometimes also spelled Oděssa or Odessa [21: 129–130], or "We very often read Kijev [...], although the Rules [of Czech Orthography] prescribe Kyjev." [1: 85], etc. That is why there are three streets

incorrectly named *Kijevská* in Czechia. It should also be noted that the street name *Žitomířská* in Prague, derived from the name of town Житомир ('Zhytomyr'), "was approved in 1962 with a short -i- in the form *Žitomířská*, the shift took place according to the plans of Prague sometime in the 1970 s." [20: 736]

Currently, the form of Czech exonyms is codified by Index českých exonym (Index of Czech exonyms), which is published by the Czech Land Survey and Cadastral Office and which "serves the function of a normative guide for all who come into contact with Czech exonyms, including geographers, cartographers, historians, linguists, journalists, radio and television editors and announcers, as well as for the general public". [13: 10].

In terms of frequency of occurrence, we can distinguish exonyms living (current), receding and historical (archaic). The difference is also manifested in the street nomenclature, where we find, for example, the outdated form *Žitomířská* (Český Brod) and the newer *Žitomířská* (Prague) derived from the name of town Житомир ('Zhytomyr'). It should also be noted that "The name of the street was approved in 1962 with a short -i- in the form *Žitomířská*, the shift took place according to the plans of Prague sometime in the 1970s." [20: 736]

"The situation is different with the names of places that did not play a significant role in our cultural relations, and of course with new or at least recently named places. We usually leave the original spelling here." [5: 36] For Ukrainian toponyms, for which we do not have a well-established Czech exonym, transcription is used according to the principles established by the Rules of Czech Orthography. The Internet Language Guide authored by the Czech Language Institute lists these rules clearly and with examples of toponyms (<https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=926>).

Czech toponyms resembling exonyms. Czech and Ukrainian are related Slavic languages. It is therefore not surprising that in the toponymy of both countries there are the same or similar

place names that arose independently and that originate from the same Slavic base. When analyzing Czech urban names, we must therefore be careful to relate the street name to the correct toponym. This requires some local knowledge.

I listed several streets derived from the Czech name of the region Volyn (Волинь 'Volyn') in Ukraine. However, one street called *Volyňská* can be found in Strakonice, which is located about 13 km from the Czech village **Volyně**. In the case of this street, it is therefore more likely that it is named after the direction given the nearby Czech village Volyně and that this name is not related to the Ukrainian Volyn.

A similar situation occurs in the case of *Zborovská* streets. Most of them can be considered commemorative names derived from the exonym Zborov (Зборів 'Zboriv') in Ukraine. However, there are also villages **Zborov** (in Šumperk district) and **Zborovy** (in Klatovy district) in Czechia. Streets *Zborovská*, which are found in the villages Lanškroun and Šumperk, are therefore more related to the Czech village Zborov located in their neighbourhood. It would also be a mistake to derive the name of the street *Ostrožská* from the name of the Ukrainian city Ostroh (Острозький 'Ostroh'). Three streets with this name can be found in the nearby villages Hluk, Moravský Písek and Veselí nad Moravou. In their neighbourhood lies not only the village **Uherský Ostroh**, but also the smaller villages *Ostrožská Lhota* and *Ostrožská Nová Ves*. Also, in these cases, it is not a question of the motivation by Ukrainian place.

The case of the municipality **Sokolov** in Karlovy Vary region is somewhat more complicated. The name of this town was a translation of the original German toponym Falkenau an der Eger (formerly Falknov nad Ohří in Czech). However, in addition "the motivation for the new oikonym Sokolov was also 'an effort to commemorate the battle for the Ukrainian village Sokolovo during the 2nd World War, in which a Czechoslovak military unit in the USSR distinguished itself'. This corresponded not only to the presence of General Ludvík Svoboda at the act of

renaming Falknov nad Ohří to Sokolov on March 31, 1948, but also the subsequent unveiling of the 'Warrior from Sokolovo' monument (by Vendelín Zdrůbecký) in 1951." [4: 105–106] Right in the city of Sokolov, there is *Sokolovská* street, which probably also refers to the Ukrainian village of Sokolovo (Соколове 'Sokolove') just like most other *Sokolovská* streets in Czechia. However, the situation is apparently different with the *Sokolovská* streets in the municipalities near this Czech town Sokolov (Karlovy Vary, Loket, Staré Sedlo). I assume that they have a more localizing function and show the direction relative to the Czech city.

Naming motivation. Let's focus on the issue of the motivation of these detoponymic urbanonyms, when they arose and why. Several time layers can be distinguished at the same time. P. Štěpán [27: 296–297] divides commemorative (honorific) urbanonyms formed from toponyms into two groups:

a) urbanonyms commemorating a certain event that took place in the location named by the basic toponym (the commemorative function is very prominent in the name of this type),

b) urbanonyms reminiscent of a certain important geographical object.

In my material, the first group would include urbanonyms commemorating the places of battles in Ukraine during the 1st and 2nd World War, while the second group includes names motivated by other Ukrainian cities or places.

Urbanonyms derived from the same toponymic base could naturally be motivated differently, in different cities. In Pilsen, for example, the street was named *Kyjevská* in memory of Czechoslovak legionnaires during the 1st World War and was part of the Pilsen street nomenclature in 1928–1940, and returned again in 1945 [7: 60]. On the other hand, *Kyjevská* street has been in Ostrava since 1963 as a part of a street system commemorating the battles of the 2nd World War, in which the Czechoslovak army was also involved (*Charkovská*, *Lvovská*, *Sokolovská*), in its vicinity there is also the street *1. československého armádního sboru* ('1st Czechoslovak Army Corps'). In other

cities, the primary motivation for naming *Kyjevská* street could have been the fact that Kyjev (Київ 'Kyiv') is the capital of Ukraine, or an architectural or another similarity may have played a role, etc.

1. The 1st World War. After the 1st World War, independent Czechoslovakia was declared on October 28, 1918. Our soldiers (called legionnaires) on the western and eastern fronts played an important role in the creation of the independent state. In the new republic there was a widespread activity of renaming and getting rid of urbanonyms reminiscent of the former Austria-Hungary and some streets were renamed after the places of important battles in which these soldiers of the Czechoslovak legions took part.

On July 2, 1917, a battle took place near **Zborov** (Зборів 'Zboriv') in Ukraine, where a troop of Czechoslovak legions fought against the German and Austrian armies. In memory of this event, *Zborovská* street in Prague got its name already in 1919 [20: 726]. There are currently 60 streets named *Zborovská* in the Czech Republic.

Another famous battle, in which the Czechoslovak legions intervened, was the one at **Bachmač** (Бахмач 'Bakhmach') on March 8 – March 13, 1918. The urbanonyms motivated by this Ukrainian toponym, however, had a rather turbulent fate, which fully reveals the historical upheavals of the 20th century. In Prague, a square was named *Bachmačské náměstí* in 1925. However, in 1940, during the German occupation, this ideologically undesirable name had to disappear from the street nomenclature. It was possible to return it only after the liberation in 1945. However, it did not last long, because already in 1952 it became inconvenient for the new communist regime again, as everything else that might have reminded of the former democratic republic and Czechoslovak legions. Prague square has borne its original name again only since 1992 [20: 73]. It is a typical manipulation of historical memory [cf. 17: 150]. It turned out differently with *Bachmačské náměstí* in Olomouc. It was renamed in 1948 to *Velké říjnové socialistické revoluce*

('Great October Socialist Revolution'). However, after the fall of communism, the original name was not returned, and since 1990 the space has been called *Palachovo náměstí* [30: 25]. In České Budějovice, the street name *Bachmačská* "was to become a reminder of the twentieth anniversary of the Battle of Bakhmach in Ukraine, where the Czechoslovak legions fought in March 1918 (the same motif was used in the naming of the nearby Zborovská street, today dedicated to S. K. Neumann). Most of the houses in this street were built by former legionnaires, who founded a construction cooperative for this purpose. [...] After the liberation, the pre-war name *Bachmačská* returned and has remained valid to this day. Surprisingly, it also survived the period of communism, when all commemorations of the legions had to mostly disappear." [19: 86]

The capital of Ukraine, **Kyjev** (Київ 'Kyiv'), was also connected with the Czechoslovak Legions on the eastern front. It was the main center of the Czech foreign resistance since 1914. The so-called "Kyjevská dohoda" ('Kyiv Agreement') was signed in Kyjev on August 29, 1916, by the representatives of various foreign resistance groups. The street *Kyjevská* in Prague was named in memory of this event. It bore this name in 1925–1940 and again after 1945. "The fact that Czechoslovak military units also participated in the liberation of the city in November 1943 contributed to the retention of the name after 1945." [20: 294]

The urbanonymic system of names based on the locations of the battlefields of the 1st World War can be found today in Říčany, where *Bachmačská*, *Kyjevská* and *Zborovská* streets are located next to street *Legií* ('[Street of] Legions').

2. The 2nd World War

After the 2nd World War, the places of important battles on the Eastern Front, in which Czechoslovak troops were once again involved, entered the Czech urbanonymy. The battle which took place on March 8 and March 9, 1943, near the Ukrainian village of **Sokolovo** (Соколове 'Sokolove') was particularly remembered and commemorated. There are still 90

streets named *Sokolovská* in Czechia. J. David [4: 105] believes that "it was an obvious tendency to create a new myth that would replace Zborov associated with the legionary tradition and the First Republic".

The 1st Czechoslovak Army Corps also took part in the liberation of **Kyjev** (Київ 'Kyiv') during the military operation carried out between November 3 and November 6, 1943. This became the motivation for naming the streets *Kijevská* in České Budějovice [19], *Kyjevská* in Tábor [33: 23] and probably some other streets named after the Ukrainian capital city. Again, the fate of one embankment in Olomouc is significant. Before the 2nd World War, it was called *Zborovské nábřeží* (1927–1939) after the battle near Zborov. After the 2nd World War, it was renamed *Kyjevské nábřeží* (1945–1991). Thus, one battle in Ukraine was (probably for ideological reasons) replaced by another. After the fall of communism, the embankment was renamed to *Dr. Milady Horákové* after the Czech politician executed in 1950 [30: 51].

After the war, an entire urbanonymic system began to emerge in Prague Vršovice, which today is probably the most extensive in Prague. It was dedicated to the commemoration of important battlefields of the Red Army. It also includes streets derived from Ukrainian toponyms (respectively from Czech exonyms for Ukrainian cities): *Sevastopolská* (from 1947 to the present), *Krymská* (from 1947 to the present), *Charkovská* (from 1947 to the present), *Karpatská* (from 1947 to the present), *Bělocerkevská* (from 1948 to the present), *Lvovská* (from 1952 to the present), *Jaltská* (from 1957 to the present) and *Žitomířská* (from 1962 to the present) [25: 97; 20: 700]. Less extensive urbanonymic systems based on the places of battles of the 2nd World War can also be found in other cities, e.g. in Žamberk it is formed by *Kyjevská*, *Sokolovská* and *Dukelská* streets, in Kladno *Kyjevská*, *Sokolovská* and *Sevastopolská* are located between *Míru* ('Peace') and *Vítězná* ('Victorious') streets.

In the post-war urbanonymy, in addition to the battles, another important

historical event that took place during the 2nd World War in Ukraine was also remembered, namely the conference in **Jalta** (Ялта 'Yalta') which took place from February 4 to February 11, 1945. Street *Jaltská* can be found in Prague (since 1957) and in Karlovy Vary.

Since 1951, the commemorative urbanonym *Českomalínská* in Prague has been a reminder of the massacre and burning of the Czech settlement **Český Malín** (Малин 'Malyn') in Volyň region. The Nazis perpetrated the massacre on July 13, 1943. Let us add that on the occasion of the 4th anniversary of the burning of *Český Malín*, the Czech village of Frankštát near Šumperk was renamed *Nový Malín* ('New Malín'), and several surviving residents of *Český Malín* moved there.

3. Partner towns. In the communist period (1948–1989), the main function of detoponymic urbanonyms was to declare friendly relations with other socialist states, so they were primarily ideological and commemorative. Soviet toponyms in Czech urbanonymy can also be viewed as a means of colonizing our space, as "toponymic newspeak and the creation of the so-called state landscape" [4: 42]. It also functioned as a means of manipulating historical memory, e.g. in the entire extensive urbanonymic system in Prague Vršovice described above, there were no "towns from Zakarpattia region of Ukraine, perhaps so as not to create an unwanted reminder of the 'voluntary' ceding of the former Podkarpatská Rus ('Subcarpathian Rus') to the Soviet Union in June 1945". [22: 287].

After the so-called Velvet Revolution (November 17, 1989) and the fall of the communist regime, the urbanonyms associated with it were removed. However, detoponymic urbanonyms often remained. As, for example, J. Kneselová [16: 170–171] states on the example of Brno: "The Nomenclature Commission tried to prevent hasty changes, especially for names motivated by geographical names, even if they were the names of Soviet cities. Only *Leningradská* (the name of the city disappeared) was changed to *Hradecká* and, due to the pressure of the

citizens, *Moskevská* was also changed to *Skácelova*, but the streets *Kujevská*, *Kurská*, *Irkutská*, etc. remained." On the other hand, there stands an opinion of O. Gnatiuk and A. Melnychuk [10: 258] who wrote about situation in Ukraine: "However, geographical urbanonyms, despite their powerful significance for the formation of the symbolic urban space, remain on the periphery of decommunization discourse. The reason is the lack of their inalienable ideological connotations, although the name of 'Moscow Street' may evoke associations with the communist regime, and the name of 'German Street' – with the Nazis. Perception of such names as problematic, contradictory, undesirable, etc. is possible only within the discourse of decolonization, according to which current changes in the symbolic space in Ukraine should not end with the elimination of communist ideology, but should be continued in order to erase a memory of the 'colonial' past of Ukraine as a part of the USSR, the Russian Empire, etc." This point of view can be compared with a request to consider the possibility of renaming some streets associated with the communist era, which they dealt with in town Most on April 29, 2020, because "It is really shameful and outrageous to have streets named after such places, people and the like nowadays". The applicant stated on his list also street *U Města Chersonu* ('By the City Kherson'). However, the mayor defended this urbanonym motivated by the name of Ukrainian town Cherson (Херсон 'Kherson') and wrote: "In terms of connection with the previous regime, we are not aware of any direct link. During the 2nd World War, mainland Cherson was occupied by the Nazis, and naming the street could be a way to express belonging to its inhabitants. Another reason may be that Czech scientists participated significantly in the excavations of the Greek settlement there at the end of the 19th century. Brothers Cyril and Methodius also lived in Cherson. In any case, the naming of a street after any city should not arouse any negative emotions, regardless of the time and circumstances of its origin." [23]

The new post-communist era then brought new relationships. A number of Czech cities joined the project of so-called partner towns and found their counterparts in Ukraine, especially in the Zakarpattia and Volyn regions, to which Czechia has historical and cultural ties. Partner towns are:

- Český Krumlov – Kaluš (Калуш 'Kalush') (since 1993),
- Česká Lípa – Užhorod (Ужгород 'Uzhhorod') (since 2000),
- Bílina – Novovolynsk (Нововолинськ 'Novovolynsk') (since 2000),
- Moravský Beroun – Ostroh (Острого 'Ostroh') (since 2005),
- Brno – Charkov (Харків 'Kharkiv') (since 2007),
- Kutná Hora – Kamienec Podolský (Кам'янець-Подільський 'Kamianets-Podilskiy') (since 2008),
- Hradec Králové – Černihiv (Чернігів 'Chernihiv') (since 2010),
- Přerov – Ivano-Frankivsk (Івано-Франківськ 'Ivano-Frankivsk') (since 2010),
- Jihlava – Užhorod (Ужгород 'Uzhhorod') (since 2010),
- Kuřov – Luck (Луцьк 'Lutsk') (since 2011),
- Uničov – Dubno (Дубно 'Dubno') (since 2011),
- Pelhřimov – Mukachevo (Мукачеве 'Mukachevo') (since 2012),
- Semily – Koločava (Колочава 'Kolochava') (since 2013),
- Brandýs nad Labem-Stará Boleslav – Dunajivci (Дунайівці 'Dunajivtsi') (since 2014),
- Krnov – Nadvirna (Надвірна 'Nadvirna') (since 2015),
- Třebíč – Rakhiv (Рахів 'Rakhiv') (since 2017),
- Žďár nad Sázavou – Chust (Хуст 'Khust') (od 2017),
- Lysá nad Labem – Kukeziv (Кукезів 'Kukeziv') (since 2019),
- Chotěboř – Tjačiv (Тячів 'Tiachiv') (since 2019)

Ostrava was a partner town of Doněck (Донецк 'Donetsk') (2009–2022), but as a result of the declaration of the self-

proclaimed Donetsk People's Republic and the Russian invasion of Ukraine, it terminated this partnership agreement.

Street *Užhorodská* in Jihlava was named after its partner town Užhorod (Ужгород 'Uzhhorod') in 2013 [14]. In other cities, they have not yet taken such a step.

4 Architecture. However, not all detoponymic urbanonyms from the communist period were necessarily ideological. The motivation for the creation of the name could also be a certain similarity between, for example, a Czech and Ukrainian place. The author of the book about streets in Olomouc believes that "The fact that a small part of architect Leopold Hoferek's originally magnificent project for houses similar to those that stood somewhere in the capital of Soviet Ukraine was realized in the years 1952–1955 on the *Kyjevské nábřeží* was just a coincidence" [30: 26], but similarly, *Kyjevská* in Kladno is also "a street of multi-storey apartment buildings in the style of socialist realism from the turn of the 1940s and 1950s" [32: 118] and street *Sevastopolská* looked the same in Kladno [32: 180]. It did not have to be a coincidence, but rather an intention.

Conclusion and research prospects.

Detonymic urbanonyms are based on Czech exonyms and are primarily commemorative. Their main function was and is ideological. Unlike some other detoponymic urbanonyms (e.g. *Videňská* 'Viennese' in Brno), the ones that originated from names of places situated in the territory of today's Ukraine were not motivated by location and direction. The most of these urbanonyms are

commemorating the places of famous battles of the 1st and 2nd World Wars, in which Czechoslovak troops also took part. Places in Ukraine are thus primarily viewed through their role in Czech history, they become a part of the creation of the contemporary "cult" of the Czechoslovak legionnaires after the 1st World War (especially *Zborovská*) and then of the Czechoslovak units in the Red Army after the 2nd World War (especially *Sokolovská*). With the rise of communism in 1948, the ideological highlighting of the Red Army's struggles intensified, in addition, detoponymic urban names motivated by various places in the then Soviet Union and in other "friendly socialist republics" penetrated into Czech cities. Although after the fall of communism at the beginning of the 1990s most of the urbanonyms linked to communist ideology were removed, the detoponymic ones remain in our street nomenclature, with exceptions.

New detoponymic names of streets and public spaces currently declare cooperation between cities (project of partner towns) and regions, especially those with historical ties to Czechia (Zakarpattia, Volyn). In response to the Russian invasion of Ukraine in February 2022, there are new urbanonyms *Ukrajinská* ('Ukrainian') in Pilsen and *Ukrajinských hrdinů* ('Ukrainian heroes') in Prague. They have a clear ideological function. Their goal is to express solidarity with the invaded country and to define political demarcation towards the aggressor.

REFERENCES

1. Beneš J. Poznámky k pravopisu cizích zeměpisných jmen II. *Naše řeč*, 1935. Vol. 19, No. 3. P. 82–88.
2. Boháčová M. Exonyma v uličních názvech Česka. Presentace na XXII. slovenské onomastické konferenci *Produkcia a percepcia onymických systémov*, Trnava, Slovensko, 5–7. 9. 2022.
3. Boháčová M. Jaselská, Videňská, Skandinávská – vžitá zeměpisná jména v brněnských uličních názvech. In: Rusínová, E. (ed.), *Přednášky a besedy z LV. ročníku Letní školy slovanských (bohemistických) studií*. Brno: Masarykova univerzita, 2023.
4. David J. *Smerdov, Brežněves a Rychlonožkova ulice. Kapitoly z moderní české toponymie*. Praha: Academia, 2011.

5. Dokulil M. Budapešť — Ujpest, Kispest. *Naše řeč*. 1950. Vol. 34. No. 1–2, P. 35–37.
6. Dvořáková Ž. Odras rusko-ukrajinské války v urbanonymii a v jazykové krajině ostatních zemí. *Acta onomastica*. 2023. Vol. 64. No. 1. P. 22–44.
7. Fantová K. *Plzeňský uličník. Pročpa se takle menujou?* Plzeň: Starý most, 2019.
8. Flodrová M. *Názvy brněnských ulic, náměstí a jiných veřejných prostranství v proměnách času*. Brno: nakladatelství Šimon Ryšavý, 2009.
9. *Geografický místopisný slovník*. Praha: Encyklopedický institut ČSAV, 1993.
10. Gnatiuk O. – Melnychuk A. Geopolitics of geographical urbanonyms: evidence from Ukrainian cities. *Acta Universitatis Carolinae. Geographica*, 2020. P. 255–268, URL: <https://doi.org/10.14712/23361980.2020.19>.
11. Harvalík M. Exonyma a cizí zeměpisná jména v češtině. In: Harvalík, M. *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha: Academia, 2004. P. 101–139.
12. Holodňáková, R. *S uličníci po Žatci. Ulice města Žatce*. Žatec: Regionální muzeum K. A. Polánka v Žatci. 2020.
13. *Index českých exonym. Standardizované podoby, varianty*. Praha: Český úřad zeměměřický a katastrální. 2019.
14. *Jihlavské listy*. Ulice jako partnerská města. URL: <https://www.jihlavske-listy.cz/clanek13713-ulice-jako-partnerska-mesta.html> (Cit. 2023-04-09).
15. *Jihlavsky.denik.cz*. Nové jihlavské ulice budou mít historický kontext. URL: https://jihlavsky.denik.cz/zpravy_region/nove-jihlavske-ulice-budou-mit-historicky-kontext-20190613.html (Cit. 2023-04-11).
16. Kneselová H. Názvy veřejných prostranství v současném Brně. In: Odaloš P. – Majtán M. (eds.), *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta, 1996. P. 168–171.
17. Kojetínová M. Toponyma jako místa paměti (na příkladu vybraných pražských urbanonym). *Acta onomastica*, 2013. Vol. 54. No. 1. P. 145–150.
18. Kojetínová M. O urbanonymických systémech pražských sídlišť a o obecných otázkách orientace v sídlištních prostorech. *Acta onomastica*, 2014. Vol. 55. P. 167–180.
19. Kovář D. – Koblasa P. *Ulicemi města Českých Budějovic. Názvy českobudějovických veřejných prostranství v minulosti a dnes*. České Budějovice: Veduta. 2005.
20. Laštovka M. – Laštovková B. *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. Praha: Academia. 2022.
21. Lutterer I. Cizí zeměpisné názvy na českých mapách. *Onomastica*, 1968. Vol. 13. P. 129–141.
22. Martínek J. Cizinci na mapě Prahy aneb zahraniční osobnosti a lokality v pražské urbanonymii. In: Hrdina, J. – Jišová, K. (eds.): *Documenta Pragensia Supplementa X, Od Velkého tržiště k náměstí Jana Palacha: názvosloví veřejných prostranství ve městech střední Evropy*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2002. P. 283–314.
23. *Město Most*. Odpověď na dotaz na přejmenování některých ulic v Mostě. URL: <https://www.mesto-most.cz/odpoved-na-dotaz-na-prejmenovani-nekterych-ulic-v-moste/d-37761> (Cit. 2023-04-15).
24. *Ostravský uličník*. URL: <http://www.mapomol.cz> (Cit. 2023-04-10).
25. Ptáčnicková M. *Mezi Stalinovou třídou a Husákovým tichem. Kapitoly z pražské toponymie*. Praha: Academia. 2021.
26. Šrámek R. Cizí místní jména v češtině (O exonymech v dnešní češtině). In: Daneš, F. (ed.), *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, 1997. pp. 280–286.
27. Štěpán P. Nová pražská detoponymická urbanonyma. *Acta onomastica*. 2012. 53. P. 295–307.
28. Štěpán P. *Valtická, Radouňova, Na Blanici* (k problematice detoponymických urbanonym). In: Barnová, K. – Chomová, A. (eds.), *Varia XXI. Zborník príspevkov z XXI. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Šachtičky 30. 11. – 2. 12. 2011)*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2015. P. 539–544.

29. Štěpán P. Lokální urbanonymické systémy. In: Ološtiak M. – Ivanová M. – Gianitsová-Ološtiaková L. (eds.), *Varia XVIII. Zborník materiálov z 18. kolokvia mladýchPazykovedcov*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2009. P. 667–669.
30. Tichák M. *Lexikon olomouckých ulic*. Olomouc: Burian a Tichák. 2009.
31. United Nations Group of Experts on Geographical Names. *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*. New York: United Nations, 2002. URL: https://unstats.un.org/unsd/uneggn/pubs/documents/Glossary_of_terms_rev.pdf
32. Vykouk J. *Kladenský uličník aneb Průvodce jmény ulic v Kladně*. Kladno: Sládečkovovo vlastivědné muzeum v Kladně, 2007.
33. Zita S. *Historie v ulicích Tábora – táborské ulice v historii*. Tábor: Ing. Václav Šedivý – nakladatelství OSSIS. 2010.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Beneš, J. (1935). Poznámky k pravopisu cizích zeměpisných jmen II. [Notes on the spelling of foreign geographical names II.]. *Naše řeč*. Vol. 19. No. 3. P. 82–88. [in Czech].
2. Boháčová, M. (2022). Exonyma v uličních názvech Česka [Exonyms in urban names in Czechia]. Prezentace na XXII. slovenské onomastické konferenci *Produkcia a percepcia onymických systémov*, Trnava, Slovensko, 5–7. 9. 2022 [in Czech].
3. Boháčová, M. (2023): Jaselská, Vídeňská, Skandinávská – vžitá zeměpisná jména v brněnských uličních názvech. [Jaselská, Vídeňská, Skandinávská – well-established geographical names in street names in Brno]. In: Rusínová, E. (ed.), *Přednášky a besedy z LV. ročníku Letní školy slovanských (bohemistických) studií*. Brno: Masarykova univerzita. [in Czech].
4. David, J. (2011). *Smerdov, Brežněves a Rychlonožkova ulice. Kapitoly z moderní české toponymie*. [Smerdov, Brežněves and Rychlonožkova street. Chapters from modern Czech toponymy] Praha: Academia. [in Czech].
5. Dokulil, M. (1950). Budapešť – Ujpest, Kispest. [Budapešť – Ujpest, Kispest]. *Naše řeč*. Vol. 34. No. 1–2. P. 35–37. [in Czech].
6. Dvořáková, Ž. (2023). Odras rusko-ukrajinské války v urbanonymii a v jazykové krajině ostatních zemí [Reflection of the Russian-Ukrainian war in urbanonyms and in the linguistic landscape of other countries]. *Acta onomastica*, Vol. 64. No. 1. P. 22–44. [in Czech].
7. Fantová, K. (2019). *Plzeňský uličník. Pročpa se takle menujou?* [Pilsen street-name lexicon. Why are they called like that?] Plzeň: Starý most. [in Czech].
8. Flodrová, M. (2009). *Názvy brněnských ulic, náměstí a jiných veřejných prostranství v proměnách času*. [The names of Brno streets, squares and other public spaces in the changes of time]. Brno: nakladatelství Šimon Ryšavý. [in Czech].
9. *Geografický místopisný slovník*. [Geographical topographical dictionary] (1993). Praha: Encyklopedický institut ČSAV. [in Czech].
10. Gnatiuk, O. – Melnychuk, A. (2020). Geopolitics of geographical urbanonyms: evidence from Ukrainian cities. *Acta Universitatis Carolinae. Geographica*. Pp. 255–268, URL: <https://doi.org/10.14712/23361980.2020.19> (reference date: 09.04.2023). [in English].
11. Harvalík, M. (2004). Exonyma a cizí zeměpisná jména v češtině. [Exonyms and foreign geographical names in Czech] In: Harvalík, M. *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Praha: Academia. P. 101–139. [in Czech].
12. Holodňáková, R. (2020). *S uličnicí po Žatci. Ulice města Žatce*. [Streets of the town Žatec]. Žatec: Regionální muzeum K. A. Polánka v Žatci. [in Czech].
13. *Index českých exonym. Standardizované podoby, varianty*. [Index of Czech exonyms. Standardized forms, variants]. (2019). Praha: Český úřad zeměměřický a katastrální. [in Czech].

14. *Jihlavské listy*. Ulice jako partnerská města. [Streets as partner towns]. URL: <https://www.jihlavske-listy.cz/clanek13713-ulice-jako-partnerska-mesta.html> (reference date: 09.04.2023). [in Czech].
15. *Jihlavsky.denik.cz*. Nové jihlavské ulice budou mít historický kontext. [The new Jihlava streets will have a historical context]. URL: https://jihlavsky.denik.cz/zpravy_region/nove-jihlavske-ulice-budou-mit-historicky-kontext-20190613.html (reference date: 11.04.2023). [in Czech].
16. Kneselová, H. (1996). Názvy veřejných prostranství v současném Brně. [Names of public spaces in contemporary Brno]. In: Odaloš, P. – Majtán, M. (eds.), *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta. P. 168–171. [in Czech].
17. Kojetínová, M. (2013). Toponyma jako místa paměti (na příkladu vybraných pražských urbanonym). [Toponyms as places of memory (on the example of selected Prague urbanonyms)]. *Acta onomastica*, Vol. 54. No. 1. P. 145–150. [in Czech].
18. Kojetínová, M. (2014). O urbanonymických systémech pražských sídlišť a o obecných otázkách orientace v sídlištních prostorech. [About the urbanonymic systems of Prague housing estates and general issues of orientation in housing estates spaces]. *Acta onomastica*. Vol. 55. P. 167–180. [in Czech].
19. Kovář, D. – Koblasa, P. (2005). *Ulicemi města Českých Budějovic. Názvy českobudějovických veřejných prostranství v minulosti a dnes*. [The streets of České Budějovice. Names of České Budějovice public spaces in the past and today]. České Budějovice: Veduta. [in Czech].
20. Laštovka, M. – Laštovková, B. (2022): *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. [Prague street name dictionary. Encyclopedia of the names of the Prague public space]. Praha: Academia. [in Czech].
21. Lutterer, I. (1968). Cizí zeměpisné názvy na českých mapách. [Foreign geographical names on Czech maps]. *Onomastica*, Vol. 13. P. 129–141. [in Czech].
22. Martínek, J. (2002). Cizinci na mapě Prahy aneb zahraniční osobnosti a lokality v pražské urbanonymii. [Foreigners on the map of Prague, or foreign personalities and localities in Prague urbanonymy] In: Hrdina, J. – Jišová, K. (eds.): *Documenta Pragensia Supplementa X, Od Velkého tržiště k náměstí Jana Palacha: názvosloví veřejných prostranství ve městech střední Evropy*. Praha: Archiv hlavního města Prahy. P. 283–314. [in Czech].
23. *Město Most*. Odpověď na dotaz na přejmenování některých ulic v Mostě. [Answer to the question about renaming some streets in Most]. URL: <https://www.mesto-most.cz/odpoved-na-dotaz-na-prejmenovani-nekterych-ulic-v-moste/d-37761>. (reference date: 15.04.2023). [in Czech].
24. *Ostravský uličník* [Street names in Ostrava]. URL: <http://www.mapomol.cz> (reference date: 10.04.2023). [in Czech].
25. Ptáčnicková, M. (2021). *Mezi Stalinovou třídou a Husákovým tichem. Kapitoly z pražské toponymie*. [Between Stalin Boulevard and Husák's Silence. Chapters from Prague Toponymy]. Praha: Academia. [in Czech].
26. Šrámek, R. (1997). Cizí místní jména v češtině (O exonymech v dnešní češtině). [Foreign place names in Czech (About exonyms in today's Czech language)]. In: Daneš, F. (ed.), *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, pp. 280–286. [in Czech].
27. Štěpán, P. (2012). Nová pražská detoponymická urbanonyma. [New Prague detoponymic urbanonyms]. *Acta onomastica*. 53. P. 295–307. [in Czech].
28. Štěpán, P. (2015). *Valtická, Radouňova, Na Blanici* (k problematice detoponymických urbanonym). [Valtická, Radouňova, Na Blanici (on the problems of detoponymic urbanonyms)]. In: Barnová, K. – Chomová, A. (eds.), *Varia XXI. Zborník príspevkov z XXI. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Šachtičky 30. 11. – 2. 12. 2011)*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela. P. 539–544. [in Czech].

29. Štěpán, P. (2009). Lokální urbanonymické systémy. [Local urbanonymic systems]. In: Ološtiak, M. – Ivanová, M. – Gianitsová-Ološtiaková, L. (eds.), *Varia XVIII. Zborník materiálů z 18. kolokvia mladých jazykovedců*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. P. 667–669. [in Czech].
30. Tichák, M. (2009). *Lexikon olomouckých ulic*. [Lexicon of streets in Olomouc]. Olomouc: Burian a Tichák. [in Czech].
31. United Nations Group of Experts on Geographical Names. (2002). *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names*. New York: United Nations, URL: https://unstats.un.org/unsd/ungegn/pubs/documents/Glossary_of_terms_rev.pdf . (reference date: 09.04.2023). [in English].
32. Vykouk, J. (2007). *Kladenský uličník aneb Průvodce jmény ulic v Kladně*. [Kladno street name dictionary, or Guide to street names in Kladno]. Kladno: Sládečkovovo vlastivědné muzeum v Kladně. [in Czech].
33. Zita, S. (2010). *Historie v ulicích Tábora – táborské ulice v historii*. [History in the streets of Tábor – Tábor streets in history]. Tábor: Ing. Václav Šedivý – nakladatelství OSSIS. [in Czech].

Стаття надійшла до редколегії: 05.05.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 811.161.2'367.63-112
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.126-138

СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙМЕННИКОВИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

В. В. Денисюк*, О. В. Дуденко**

Статтю присвячено семантико-граматичним особливостям повноголосних / неповноголосних форм прийменників **через** / **чрез**, **перед** / **пред**, **серед** / **среди** в пам'ятках щоденникового дискурсу. Автори акцентують на тому, що вибір різних форм продиктований екстралінгвальними чинниками, зокрема перебування М. Ханенка на службі в Санкт-Петербурзі позначилося на активному вживанні неповноголосної форми **чрез**, підтримуваної в тогочасній Російській імперії традицією наслідувати польську мову, тоді як мова щоденника Я. Марковича, який перебував в українськомовному середовищі, засвідчує домінування повноголосних форм. З-поміж досліджуваних прийменниково-відмінкових форм широку семантичну палітру реалізують конструкції з прийменником **чрез** – це локативні, темпоральні, причиново-наслідкові, інструментальні значення, останні з яких розвинулися під впливом польської мови. Семантично тотожними є конструкції з прийменником **через**. Це засвідчує активні процеси розподілу сфер уживання повноголосного і неповноголосного варіантів та закріплення їх за відповідними мовами. Конструкції з прийменником **перед** / **пред** репрезентують вузьку семантичну палітру – переважно локативну та темпоральну, які реалізує й інше повноголосне утворення – прийменник **передом**. Загалом обмежене функціонування в українській мові першої половини XVIII ст. властиве прийменнику **серед** / **среди**. Дистрибутивними граматичними ознаками прийменниково-відмінкових форм є вираження іменного компонента орудним відмінком. Досліджуваний період засвідчує завершення закріпленості того чи того прийменника за тим чи тим відмінком, що підтверджують аналізовані писемні пам'ятки, у яких наявні конструкції з родовим чи знахідним відмінком, витіснені в сучасній українській мові для реалізації деяких значень формою орудного відмінка. Нова українська мова успадкувала тільки повноголосні форми прийменників.

* кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини),
e-mail: dvv2812@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6773-1380

** кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини),
e-mail: o.v.dudenko@idpu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9168-6321

Ключові слова: українська мова першої половини XVIII ст., щоденниковий дискурс, прийменник, прийменниково-відмінкова форма, семантика, просторові відношення, темпоральні відношення, об'єктні відношення.

SEMANTIC AND GRAMMATICAL FEATURES OF PREPOSITIONAL CONSTRUCTIONS IN DIARY DISCOURSE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY

Denysiuk V. V., Dudenko O. V.

The article is dedicated to the semantic and grammatical features of full-vowel / not full-vowel forms of prepositions "**cherez** / **czrez**", "**pered** / **pred**", "**sered** / **sredy**" in the records of diary discourse. The authors emphasize the fact that the choice of different forms was dictated by extralingual factors, including the participation of M. Khanenko in the service in St. Petersburg, which affected the active use of not full-vowel form "**cherez**" used in the Russian Empire at that time by the tradition of imitating the Polish language, while the language of the diary of Ya. Markovych who was in the Ukrainian environment, confirmed the dominance of full-vowel forms. Constructions with the preposition "**cherez**" – they were locative, temporal, cause-and-effect, instrumental meanings, the latter of which developed under the influence of the Polish language among the studied prepositional-and-case forms, realized a wide semantic range. Constructions with the preposition "**cherez**" were semantically identical. This fact confirmed active processes of distribution of full-vowel and not full-vowel variants and fixing them in respective languages. Constructions with the preposition "**pered** / **pred**" realized a narrower semantic range – mainly locative and temporal, which was also realized by another full-vowel formation – the preposition "**peredom**". In general, the preposition "**sered** / **sredy**" was characterized by limited functioning in the Ukrainian language of the first half of the 18th century. Distributional grammatical features of prepositional-and-case forms were the expression of the nominal component by instrumental case. The studied period confirmed the completion in consolidation of this or that preposition to this or that case, which was proved by the analyzed written records, in which there were constructions with the genitive or accusative case, displaced in the modern Ukrainian language to realize some meanings by the form of the instrumental case. The new Ukrainian language inherited only full-vowel forms of the prepositions.

Keywords: the Ukrainian language of the first half of the 18th century, diary discourse, preposition, prepositional-and-case form, semantics, spatial relations, temporal relations, object relations.

Постановка наукової проблеми.

Прийменникова система української мови впродовж свого формування зазнала як кількісних, так і якісних змін. Це стосується, зокрема, активного її поповнення одиницями інших частин мови та розширення чи звуження спектра значень.

Попри те що проблемам функціонування прийменників у сучасній українській мові присвячено досить велику кількість публікацій (І. Вихованець, К. Городенська, З. Іваненко, А. Колодяжний, І. Коплик, Н. Куш, Т. Салехова, М. Степаненко, К. Шаповал, та ін.), дослідження цього класу слів залишається однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики, оскільки й нині в живих мовах відбувається повільний, але

глибокий процес семантичних перетворень у системі прийменників, клас прийменників поповнюється новими елементами, протікає процес перерозподілу семантичних функцій прийменників. В умовах нових суспільно-економічних викликів, що значною мірою детермінують і відношення між мовними одиницями, такий клас релятивних елементів, як прийменники, сам кількісно зростає і якісно ускладнюється, пристосовуючись до найбільш влучної вербалізації цих нових відношень.

Проте багато питань, що стосуються функціонування прийменників у діахронії, також вимагають невідкладного лінгвістичного вирішення. Зокрема, значний інтерес у цьому аспекті становить XVIII ст., коли

вплив польської мови на українську поступово затухає, натомість збільшується російсько-церковнослов'янської, що проявляється в боротьбі мовних засобів для вербалізації різних аспектів життєдіяльності людини. Особливо це помітно в тих жанрах, що не залежали від стильових вимог, значною мірою відображаючи живе мовлення автора, а отже, мовну ситуацію на одному із соціальних рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Констатуємо, що українська лінгвістична діяхроністика на сучасному етапі до прийменника звертається вряди-годи, що, мабуть, можна пояснити двома причинами: по-перше, діяхронна україністика має досить-таки потужні розділи "Прийменник" в академічному виданні "Історія української мови. Морфологія" (1978), де В. Німчук докладно описав специфіку первинних і вторинних прийменників у часі [9: 413–448], та "Синтаксичні функції прийменників» (В. Німчук) і "Другорядні члени речення" (Г. Щербатюк) в академічному виданні "Історія української мови. Синтаксис" (1983), де В. Німчук у докладній семантико-синтаксичній параметри прийменників *без(ь), въ (в, во, у), въз(ь), въз(ь)ль, до, за, изъ / съ – з(із)* [10: 131–230], а Г. Щербатюк указала найбільш характерні прийменниково-відмінкові конструкції, що реалізують синтаксичні функції додатка, означення та обставини [20: 70–92]. Нині зауваги про прийменник можна подібати вкрай рідко, хіба тільки в лінгвістичній характеристиці мовних особливостей опублікованої пам'ятки. До прикладу, І. Чепіга, готуючи до видання Пересопницьке Євангеліє, дослідила деякі його синтаксичні особливості, зокрема звернула увагу на домінування конструкції *до + Р. в. над к(ь) + Д. в., семантику конструкцій після + Р. в., по + М. в., о + М. в., за + З. в.* [19: 32–34]. В. Мойсієнко у вступній статті до видання "Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р." навів низку

прийменниково-відмінкових конструкцій, зазначивши, що вони виконують ті самі функції, що і в києворуський період. Дослідник, зокрема, зафіксував і конструкції *передо + О. в. та через + З. в.* [7: 19]. Традицію такого аналізу підтримала І. Царалунга, яка у вступній статті до видання "Акти Вижівівської міської книги XVII ст." подала розгорнуту систему прийменниково-відмінкових конструкцій, з-поміж яких є і *перед / пред + О. в.* [18: 33–35]. В. Мойсієнко коротко характеризує особливості вживання прийменника в Луцькій замковій книзі 1560–1561 рр., зауважуючи, що писарі послуговувалися переважно непохідними утвореннями, вторинні ж зафіксовано спорадично [8: 111]. Л. Ящук у Кременецькій земській книзі 1578 р. зафіксувала низку питомих і запозичених прийменників, що "виконують найрізноманітніші функції" [21: 33]. У коментарях до інших пам'яток або взагалі відсутня згадка про прийменники, або маємо мінімальну згадку про їх наявність у тексті. У цьому загалі звертає на себе увагу майже повна відсутність коментування прийменників / конструкцій зі структурно однотипними прийменниками, що репрезентують повноголосну / неповноголосну форми – **через / чрез, перед / пред, серед / среди** (за винятком наведених коментарів, а також словопоказчиків до деяких пам'яток, перелік ужитих словоформ яких підтверджує функціонування того чи того прийменника. До прикладу, "Показчик слів та словоформ" до "Зерцала богослов'я" К. Ставровецького засвідчує тільки неповноголосну форму *пред* (з О. в.) [1: 585]). Такий стан речей дає всі підстави припустити, що прийменник не можна вважати повністю дослідженим класом слів, принаймні в діяхронії, тим паче, що і згадані прийменники майже не представлені ні в коментарях до опублікованих писемних пам'яток, ні в академічних виданнях. Усвідомлюючи позамовні чинники, що в совітський

період визначали джерельну базу українських діяхронних досліджень, а також скерування у витворенні історії української мови в нерозривному зв'язку з московсько-церковнослов'янською, функціонування прийменників **через** / **чрез**, **перед** / **пред**, **серед** / **среди** простежимо на матеріалі щоденникових записів генерального хорунжого Миколи Ханенка, що охоплюють період з 1719 р. по 1754 р., та Якова Марковича, що охоплюють період з 1735 р. по 1740 р. Зауважимо, що "Щоденник" останнього слугував джерелом спеціального дослідження структурно-семантичних особливостей прийменниково-субстантивних комплексів просторової та часової семантики, яке виконала Т. Сивокозова на матеріалі пам'яток української мови XVII–XVIII ст. зі Східного Полісся [12].

Мета дослідження передбачає з'ясування семантичних та граматичних параметрів конструкцій із прийменниками **через** / **чрез**, **перед** / **пред**, **серед** / **среди**.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як зазначав В. Німчук, перші два з аналізованих прийменників належать до первинних праслов'янських [9: 416]. За даними "Етимологічного словника української мови", прийменник **перед** утворений за допомогою суфікса *-dъ* [5: IV: 340], тоді як **серед** є формою місцевого відмінка іменника **serda* 'середина' [5: V: 218], а в **через** "кінцеве *-z* з'явилося під впливом прийменників *vъz*, **jъz*" [5: VI: 302]. Звертає на себе увагу те, що ці прийменники впродовж розвитку мали неповноголосну і повноголосну форму, до того ж нечаста їх поява в писемних текстах може слугувати додатковим підтвердженням їх вторинного походження, а тому й дещо обмеженого функціонування. Наприклад, кількісно-статистичні підрахунки, проведені на матеріалі "Щоденника" М. Ханенка, свідчать про неоднаковий пріоритет форм:

повноголосну форму прийменника **через** засвідчено всього 7 разів, **перед** – 183, **серед** (тільки у складі утворення **посеред**) – 1, тоді як неповноголосну **чрез** – 588, **пред** – 41, **среди** – 1 раз. Щоденникові записи Я. Марковича за 1735–1740 рр. демонструють також повноголосно-неповноголосну диспропорцію: **через** – 347 разів, **перед** – 130 разів, **чрез** – 18 разів, **пред** – 2 рази, прийменника **серед** / **среди** жодного разу не зафіксовано, однак трапляється форма **передом**, про що йтиметься далі.

Активність неповноголосного прийменника **чрез** можна пояснити впливом польської мови, де функціював прийменник **przez**, що більшою мірою відповідав закономірному розвитку праслов'янського **perzъ*. М. Мозер доводить, що конструкція "**чрез** / **через** + 3. в." з інструментальним і причиновим значенням є запозиченням в українську просту мову з польської, а для російської мови лінгвіст кваліфікує її взагалі як "синтаксичний полонізм, українізм або білорусизм" [22: 245]. Лінгвіст наводить контексти з пам'яток російської мови, зауважуючи, що до 60-х років XVII ст. вживаною була тільки неповноголосна форма, і лише після 60-х років зафіксовані перші контексти з повноголосною формою, що семантично була тотожною неповноголосній формі польсько-українсько-білоруського прийменника [22: 254]. Попри натяки на російськість повноголосної форми (а вони в російській мові представлені найменше з-поміж трьох східнослов'янських), зазначимо, що українські писемні пам'ятки засвідчують уживання повноголосної форми майже на 100 років раніше, напр.: *Они **через море** сухо преведени, / а мы от идолов к богу присвоени* [17: 90]; *Ачь и тыхъ четырехъ розличными фортеми и дивными штуками **череэ** розмаитые **начича дѣа** своего непреста^{но} оусилуеть, тагнуци до себе* [15: 25], та ін. Проте, як доводить сучасний стан української мови, ні

польський прийменник **przez**, ні неповноголосний варіант **чрез** у ній не прижився і був витіснений повноголосною формою.

Досліджувані щоденники засвідчують функціонування прийменника **через** зі 3. в. Такі конструкції, зокрема, реалізують:

- **просторові відношення**: 1) на позначення місця, по якому з одного кінця в інший відбувається рух, напр.: *П. обозный енеральный зъ командою своею переходилъ **черезъ городъ*** [4: 122]; *Я-жь, отобѣдавши у сотника, поехалъ **черезъ Куровъ**, где засталъ мужиковъ въ собраніи, которіи какъ на самого ясне порвались съ дубьемъ* [4: 217]; 2) на позначення проміжку простору, який минають, рухаючись куди-небудь, напр.: *Рано зъ полковникомъ осматривали работъ коло мостовъ въ городъ ... и даже до вигону, **черезъ Новое Мѣсто*** [4: 237]; *Рано поехал з Глухова до Дунайця, а оттол по пасѣкам, и на ночь **через футор** свой Калюжновский пріехал в Сварков, где и заночевал* [3: 69–70]; *Сего дня з ночлѣга поехавши, приехал до перевозу Мутинского, где переехавши **через Сеймъ** и уехавши мил з 2, у Кросень обѣд имѣл, а оттол по обѣдѣ поехавши, ночлѣгъ имѣлъ на Сухом Ромну* [3: 81]. Наведений ілюстративний матеріал доводить функціонування конструкції із семантично тотожним значенням. Конотацію створює радше контекст, що в одних випадках експліцитно (за допомогою дієслівних компонентів) указує на рух через якийсь локус як транзитну одиницю, в інших – у межах цієї одиниці, хоч імпліцитно семантика розширюється до "транзитної". На думку Т. Сивокозової, така конструкція "може входити до складу двокомпонентної структури, що становить поєднання двох прийменниково-субстантивних комплексів у межах однієї структурної моделі та має певне просторове значення через вказівку на два локативні орієнтири відповідно. Зокрема, двокомпонентна структура моделі **черезъ** (*через, чрезъ, чрез*,

чрезъ, през) + S_{acc} + у (*въ, в, во*) + S_{acc} визначає наскрізний шлях руху через внутрішні межі локативного орієнтира, який розташований на шляху до кінцевого пункту руху" [11: 81]. Щоденникові записи Я. Марковича засвідчують незакріплений порядок розташування комплексів у цій моделі: *Рано поехал я з Глухова **в Сварковъ через футор Калюжновский** и в Сварковъ обѣдал* [3: 89]; *... по обѣдѣ поехали: он в Дунаецъ, а я **в Сварковъ через футор**, где и ночевалъ* [3: 128]; 3) на позначення місця, над яким розташовано що-небудь, напр.: *Рано зъ полковникомъ осматривали работъ коло мостовъ въ городъ и **черезъ рѣку Остеръ*** [4: 237];

- **об'єктні відношення**, зокрема вживаються: 1) на позначення суб'єкта дії, напр.: *Полковнику **черезъ Якова цилюрика** позыченъ Военный Уставъ* [4: 127]; *Сего-жь числа ввечеру **черезъ нарочного зъ Глухова компанѣйця** получилъ указъ, чтобъ распустить въ дома роботныхъ людей* [4: 238]; *Писал я в Глухов до жени **через Алексѣйця**, через которого и шубу отослал, а писал о тамошнем управленіи; писал и до п. Стефана* [3: 114]; ***Через Валкевича** писал я до жени и п. Михайла* [3: 138]. Такі конструкції можна кваліфікувати і як різновид способу дії, оскільки особа (Яков цилюрик, нарочний компанѣець, Алексѣець, Валкевич) є посередником виконання тієї чи тієї дії; 2) на позначення засобу як складника технологічного процесу, напр.: *Подобный есть збанковъ а **бувають** тіе каліани сребрніе, люсяндровіе, кристаловіе и деревяніе, при которихъ чубукъ сафяनावый крученый зверху неякое зеліе ... тютюну, а въ низу вода и **черезъ воду**, якъ бардакъ, курятъ* [16: 177–178];

- **часові відношення**, зокрема вказують на проміжок часу, упродовж якого відбувалася та чи та дія: *День былъ хмарний и з отлигою, метелицею снѣжною, которая от полдня начавши ити, ишла до вечора и **через всю ночь**, отчего снѣгу премного умножилось* [3: 5]; *День был увес*

хмарен, вѣтрян и силний дождь **через увес ден** и чрез всю ночь ишоль, отчего везде много води умножилос [3: 33]; **Через феврал мсць и марта** поннѣ жестокіе болезни пановали в людех [3: 117].

Натомість конструкції з прийменником **чрез** реалізують ширшу семантичну палітру. Домінантними є об'єктні відношення, що детерміновано жанровою специфікою пам'яток: М. Ханенко активно послуговується пасивними конструкціями, де особа-діяч є своєрідним "інструментальним" еквівалентом, напр.: *При писмѣ къ полковнику стародубовскому г. Максимовичу послана челобитная моя въ полковую стародубовскую канцелярію **чрезъ Грицька** и писмо до писара судового Косача* [4: 217]; *Послано **чрезъ Омеляна Чеха** 3 колеса въ Курковичи для придѣлания еще 3-хъ до нихъ и велено ему-жъ старатися бруса дубового вывезти* [4: 221]; *Писаль писма въ Глуховъ **чрезъ Делятурова сина** и **чрезъ саржанта** гварнизону глуховского, **Анисима Осмолова**, до Скоропадского; до Чуйкевича, до Юсифа и до жены* [4: 256]; *Оные писма отпущены въ Глуховъ **чрезъ** отъехавшого туда **куріера Калугина*** [4: 412]; *Посланъ приказъ до войта лѣсконозкого о взиманіи половины рыбы зъ 7 озеръ лѣсконозкихъ **чрезъ смотрителя** стану роговского **Алексія Даниловского**, жителя каменского* [4: 473], та ін. Зрідка послуговується неповноголосною формою для реалізації особово-інструментальної семантики Я. Маркович: *Писал до Каратаева о куплѣ чаю, до Борзни, до Заруцького **чрез куріера*** [3: 21]. Явне домінування в щоденникових записях М. Ханенка прийменника **чрез** над **через** свідчить про потужний вплив польської мови, де прийменник **przez** зі 3. в. здавна був основним засобом синтаксичної вербалізації суб'єкта в пасивній конструкції, напр.: *із **Pyotr Alexándrynski pátriyárchá** **przez kácyrze wuǵnány / thákže **przez Dámázá páryezá** przywrocon był.** KromRozm III O5v (49); **Y obiáwiono iest **przez iednego*****

***mnicha** із **iuż Pan Bog raczył poćieszić krolá Polskiego w potomstwie.** BielKron 349; **Ale Bolesław **przez spiegi** wczás ostrzeżony zászadzil sie z Swantopolkiem w ciásnych mieyscach.** StryjKron 170 [23: 409].* Зазначимо, що його кириличний відповідник **през** жодного разу не трапився в досліджуваних записах.

Об'єктні відношення домінують і в прийменниково-субстантивній конструкції в наведеному далі контексті. Крім значення 'знаряддя дії', конструкція водночас має нашарування "способової" семантики, напр.: *Отпущено солоду 2 осмачки и 1 четверикъ, да 7 сувоевъ полотна, **чрезъ подводы лѣсконозкіе**, при писмѣ до жены въ Городище* [4: 487]. Значення способу дії спостерігаємо і в наступному контексті: *Въ вечеру была везде по домамъ въ окошкахъ **чрезъ выставлене свѣчъ** иллюминація* [4: 83].

Просторові відношення об'єктивують "транзитну" семантику – указують на місце (населений пункт, річка, фортифікаційна споруда), через яке відбувається рух далі, напр.: *Одтоль віехалъ въ 2-мъ часу и переехалъ **чрезъ Мѣдное**, зъ перемѣною коней, прибыльъ позно въ Торжокъ* [4: 46]; *Былъ рано въ коллегіи, а одтоль **чрезъ крѣпость** ишоль и бывъ въ церквѣ Петропавловской* [4: 75]; *Сего числа **чрезъ** оные **малые Невки** люди переходили* [4: 82]; *По полуночи въ 2-мъ часу Большая Нева стала, **чрезъ которую** и начали коло обѣдень люде ходити. Я **чрезъ Малую Неву** переходилъ отъ митного двора и бывъ въ коллегіи* [4: 82–83]. Двокомпонентні локативні конструкції зафіксовані і з прийменником **чрез**, проте "транзитна" семантика дещо затухає, тоді як другий компонент активує функцію уточнення локусу дії: *Рано, простяся зъ домашними, віехалъ въ путь къ Глухову и переехалъ **чрезъ Десну въ Камень**, попасаль коней въ Кренидовиць* [4: 226].

Причинові відношення реалізують конструкції з прийменником **чрез**, що вказують на погодні умови: *Никуда зъ*

квартири не бывали ради великой **чрезъ весь день непогоды** [4: 49]; осіб: Послѣ обѣда былъ у мене Василій Андреевичъ Воейковъ, гвардіи семеновского полку подпоруччикъ и привезъ сръбную табакерку за мою, которая **чрезъ нихъ** въ домѣ господина Косогова пропала [4: 78]; Одтоль віехавши рано, ехалъ при великой дождевой непогодѣ и самъ передомъ приехалъ въ Шатрищи и сталъ на попасъ у Іосифа лукашевича, а потомъ нескоро уже возки прибыли и ради бывшего **чрезъ весь день** дожджа принуждены тутъ-же и ночовать [4: 226–227]; дії: По утру для тоей-же нужды были въ канцеляріи и отправление по тому-жъ дѣлали, а пришедъ въ домъ, какъ сталъ обѣдать, то въ кушаньѣ между бураками проглотилъ кость, которая, увязши въ горлѣ, чуть не привела мене къ смерти, и для вибитья оной зъ горла, какъ простые способы битьемъ въ плечи, яствіемъ скоринки, питьемъ воды, такъ и инструментовъ и палцовъ клажею въ горло и чищенемъ употреблены и **чрезъ то** въ отчаяніе, почитать, приведенъ былъ [4: 480–481]; велѣл горьлку в шинки раздавать, а не держат оной, чтоб не усыхалася и **чрезъ тое** убитку не было [3: 165]; географічні об'єкти: Писалъ до жены **чрезъ Лѣсконоги**, да въ Лѣсконоги-жъ до атамана и войта о рибѣ, а въ Команѣ о грунтѣ Смоляниковъ и о каменьѣ [4: 496] як причину того, що спонукало до якоїсь іншої дії чи стало на її заваді.

Конструкції з прийменником **чрезъ**, реалізуючи часові відношення, указують на певний проміжок часу, впродовж якого щось відбувалося, відбувається чи відбуватиметься. Зазвичай М. Ханенко та Я. Маркович конкретизують темпоральну семантику, послуговуючись для цього або лексемами з часовим значенням, або сполученням числівника (цифрове вираження) з іменником (другий спосіб вираження засвідчено тільки у "Щоденнику" М. Ханенка), напр.: Наводненіе было великое и прибывала вода **чрезъ 6 часовъ** ровно, которой

прибыло на полтретя аршина зъ верхкомъ [4: 73]; Я **чрезъ весь день** не могъ и нискуди изъ квартиры не бывалъ [4: 425]; ... по полдни ездили мы оба и съ нами Гамалія до князя Н. Юр. Трубецкого, съ которымъ изъ окказіи стороны саранчи говорили, чтобъ поудержано винокурение еще **чрезъ годъ** и устроены-бъ магайзены для наполненія хлѣбомъ ради скудного народа [4: 447–448]; День былъ израдній, ясний и теплій, а у вечеру наступила хмара и **чрезъ всю ночь** блискавица и гром и сильный дождь ишолъ [3: 33]; День подобній был тихостію, ясностію и о полднѣ теплою, а у вечеру и **чрезъ ночь** тихо, ясно и з жестокою стужею [3: 321].

Прийменник **передъ** у мові киеворуського періоду вживався з О. та З. в. [10: 144]. Досліджувані "Щоденники" підтверджують, що відмінкова валентність аналізованого прийменника впродовж століть не змінилася. Найбільшою кількістю вживань представлені прийменниково-відмінкові конструкції, що реалізують часову семантику. Номінаторами часу є лексеми на позначення: частин доби (Одтоль въ 11-мъ часу **передъ полночю** поехали и прибыли [4: 93]; Рано прибылъ въ Носовку, а **передъ вечеромъ** въ Ньжинѣ [4: 138]; День былъ сперва ясенъ мало, а послѣ хмарен и **передъ вечеромъ** дождь доволний [3: 149]; ...просто поехали за женою и приехали к становиску в 10-м часу **передъ полночю** [3: 157]. До цієї групи зараховуємо і конструкції з іменниками, у семантичній структурі яких є темпоральна сема (Послѣ обѣда приведенъ въ дворець посолъ китайскій съ своєю свитою, а **передъ обѣдомъ** и между обѣдомъ палено зъ пушекъ доволно въ крѣпости и на суднахъ, **передъ дворцомъ** на Невѣ стоящихъ [4: 57]; Сей день пробавили у футорѣ Криворудскомъ и **передъ обѣдомъ** ездили осматриват сѣна уробленного, которого било скирт по сей день скирт 30 [3: 34]; ночь хмарна, а **передъ свѣтомъ** дождь велми великий и вѣтер [3: 149]); церковних служб і

відправ (Сегодня послѣ обѣда пошелъ въ монастырь невскій и тамъ, **передъ вечернями** пришедши, ночовалъ у отца Василія, священника тамошнего [4: 65]; **Передъ службою Божою** была у мене старшина полковая [4: 144]; **Передъ обѣднями** были у канцлера Бестужева [4: 443]; Родителка и с нею братовая Семенова приехали в Сварков **перед службою** [3: 234]; релігійних свят (Отписалъ къ зятю Петру Савичу, чтобъ приездилъ до Глухова за два или три дни **передъ Николаемъ** [4: 477]; Посланники запорожскіе, которіе еще прошлого году **перед Петром** поехали в С.П.бурхъ з прошеніем милости и с подданством своим Ея Им. Вву, приехали сюда, чили повернулис, з милостію гдрезою знатною [3: 16]), а також вказівний займенник **сей** як контекстуальний виразник часу (Паничу подарилъ купленные **передъ симъ** запонки [4: 90]). Наведений ілюстративний матеріал засвідчує, що для реалізації темпоральної семантики М. Ханенко та Я. Маркович послідовно послуговувалися іменним компонентом у формі О. в.

Прикметно, що генеральний хорунжий за допомогою прийменниково-відмінкової форми **перед + О. в.** вербалізує просторову семантику, указуючи на "дистантну локалізацію щодо горизонтальної ... осі", тобто "місце перед просторовим об'єктом" [2: 335]. В абсолютній більшості випадків субстантивний компонент указує саме на об'єкт, напр.: ... **перве** палено зъ пушекъ на трехъ суднахъ, на Невѣ стоячихъ, потомъ зъ крѣпости и зъ адмиралтейства, да знову зъ пушокъ **передъ дворцомъ** поставленныхъ [4: 50–51]; ...въ 8-мъ часу по полудни былъ **передъ дворцемъ** на Невѣ фейерверкъ и везде по домамъ, а особливо все адмиралтейство убрано было фонарями преизрядно для иллюминации [4: 89]; полковникъ зъ всею старшиною встрѣтилъ **передъ крилцемъ** [4: 144]; ... когда прибыла государиня въ лѣтний дворецъ, то тутъ многіе господа и кавалери и

другихъ чиновъ встрѣтили **передъ дверми** [4: 368], та ін. В аналізованих щоденникових записах Я. Марковича цю форму для реалізації відповідної семантики не відзначено.

З О. в. прийменник **перед** указує і на суб'єкта як одного з учасників зустрічі (Рано были съ Гудовичемъ **передъ графомъ Розумовскимъ** [4: 380]) або комунікації (... надъ вечера имѣли розговоръ съ Тризною о его рѣчахъ, произнесенныхъ отъ него **передъ служителми и Носенкомъ** [4: 429]; Исповѣдалъся **передъ отцемъ Яковомъ** старикомъ [4: 486]), об'єднаних одним локусом. Засвідчено контекст, у якому субстантивний компонент цієї моделі, ужитий у формі О. в., в однині реалізує семантичну множину: Зъ подъ Тарковъ рушила армія, а за нею уже назадъ козаки наши надъ вечера: гдѣ когда самъ его императ. величество ѣхатъ изволилъ **передъ армією**, подали наши старшина чолобитную о избраніи гетмана зъ вираженіемъ прошенія такового, яке и въ грамотѣ, чрезъ насъ присланной, написано [16: 185]. У цій групі спорадично фіксуємо давню конструкцію зі З. в. (Рано былъ въ сенатѣ и явился **передъ сенаторей**, которіи стали слушать знову дѣло Соколовского съ Янушкевичемъ [4: 411]; По утру ездили до Александра Борисовича Бутурлина и просили о кролевецкомъ ярмарку, а оттоль были въ дворцѣ, где Якубовичъ допущенъ будучи **передъ государиню**, говорилъ рѣчь перво ставши на колѣннихъ [4: 445]), хоч далі автор уживає в цій конструкції тільки О. в. (Слушано дѣло въ сенатѣ наше, где **передъ сенаторами** Соколовскій бранніе слова говорилъ, о чемъ я и протествовалъ [4: 423]).

У щоденникових записах Я. Марковича натрапляємо на прийменник **передом**. Таку його частиномовну кваліфікацію засвідчують "Словарь української мови" за редакцією Б. Грінченка [13: 117] та 20-томний "Словник української мови" [14], хоч укладачі 11-томного "Словника української

мови" таку функційну особливість слова **передом** залишили поза увагою. За спостереженнями К. Городенської, з-поміж дистантних статичних прийменників на горизонтальну локалізацію вказують прийменники шести груп, зокрема на "місце перед просторовим орієнтиром: *перед* + О. в., *поперед* + Р. в., *поперед* + О. в., *попереду* + О. в. <...> Проте основним засобом вираження цього значення є прийменник *перед*. Прийменники *поперед*, *попереду*, *спереду* відрізняються від свого основного аналога дистрибутивними ознаками, бо вони вживаються з родовим відмінком іменників, що означають сукупність істот" [2: 334–335]. Локативні конструкції з прийменником **передом** у "Щоденнику" Я. Марковича засвідчені з іменником чи займенником у формі Р. в. (*Присланъ з дабънету указ полковников всѣх, которіе были в походѣ ннѣшном Кримском, допрашиват об утекиших, чили передом корпуса пошедиших: козаках от походу в дома, почему и Павла Апостола, полковника Миргородского, допрашивано* [3: 48]; *Отправили з Сухоносовки передом себе возов волових два* [3: 163].

Сполучення з прийменником **передом** реалізують і темпоральну функцію. Якщо в сучасній українській мові функцію часової попередності виконують різні прийменниково-відмінкові форми, зокрема й **перед** + О. в. [2: 339], то, як засвідчують щоденникові записи Я. Марковича, в українській мові першої половини XVIII ст. таке функційне навантаження мали прийменниково-відмінкові форми **передом** + Р. в., **передом** + О. в.: *Сего дня в Сварковѣ обѣдалимо и с нами Івас з инспектором, а по обѣдѣ поехали в футор Калюжновский и поіовали, и оттол позно повернулис, а передом того приехал Владимир Войцеховичъ* [3: 207]; *... застали тут передом нами приехавших бунчукових товарищей: Степана Милорадовича, Івана Костенецкого, Семена Чуйкевича, Покорского меншого* [3: 245].

Конструкції з неповноголосною формою **пред** у "Щоденнику" М. Ханенка реалізують тільки часову (*Того-жъ 14 числа предъ вечеромъ прибылъ въ Лубнѣ* [4: 21]; *Прибылъ господинъ полковникъ зъ полкомъ и зъ 4-мя сотнями въ Стародубѣ зъ походу, въ 10-мъ часу предъ полуднемъ* [4: 24]; *... оттолъ передъ обѣдомъ отехавъ, прибылъ въ Перегонъ въ 10 часу предъ полуночю* [4: 139] та ін.) та локативну (*... я зъ полковникомъ приехалъ цудомъ предъ полкъ, где отдана намъ честь, при играню музыки, ружьемъ и випалено зъ трохъ штукъ* [4: 141]; *Рано ездили до графа Алексія Петровича Бестужева-Рюмина, который по службѣ Божой представлялъ насъ предъ государиню на аудіенцію* [4: 253]; *По милости Божіей удостоился святого причащенья въ обители Невской, по отправленной тамъ же исповѣди предъ отцемъ намѣстникомъ Софроніемъ* [4: 321]; *По благости Божіей удостоился причастится святыхъ Таинъ въ церквѣ святого мученика Панкратія и исповѣдывался тоей-же церкви предъ священникомъ Александромъ Григоріевичемъ* [4: 413], та ін.) семантику. Наведений ілюстративний матеріал засвідчує активність О. в., хоч поодинокими випадками вживань представлено й конструкції зі З. в.

Одиничний випадок функціонування в досліджуваних записах Я. Марковича прийменниково-відмінкової конструкції **пред** + О. в. засвідчує об'єктні відношення: *... офѣцери отвѣтствоват будут пред военним судом* [3: 140].

Специфічним є функціонування прийменника **серед**. У досліджуваних текстах щоденникового дискурсу він засвідчений в одиничних контекстах. Наприклад, повноголосної форми прийменника **серед** у тексті "Щоденника" М. Ханенка не зафіксовано, проте один раз натрапляємо на контекст, у якому генеральний хорунжий на позначення осіб, в оточенні яких перебувають інші, вжив прийменник-дериват **посеред**,

що є результатом лексикалізації прийменника **по** та, за даними етимологів, скам'янілої форми місцевого відмінка іменника **serda* ('середина') [5: V: 218]: *Потомъ какъ приступили всѣ сотенные корогвы къ полковымъ знаменамъ и старшина полковая, и сотники, и значковые посередъ строю, при знаменахъ, стали, то я, учинивъ обявление о опредѣленіи въ полкъ стародубовскій полковникомъ г. Максимовича, велѣлъ читать въ слухъ всѣмъ данный изъ войсковой енеральной канцеляріи оному жъ господину полковнику унѣверсалъ* [4: 141]. Прийменник **посеред**, отже, реалізує ту саму функцію, що й **серед**. На цю специфіку вказав О. Мельничук, зазначивши, що "основна семантико-синтаксична вага в складених прийменниках з початковим *по* припадає на другий елемент, і тому всі такі прийменники в усіх слов'янських мовах вимагають від керованого імені тих самих відмінків, якими вони керують і поза сполученням з *по*" [6: 490–491].

Висновки й перспективи дослідження. Отже, жанрово-стильова специфіка щоденникового дискурсу давала змогу авторам повною мірою використовувати ресурси різних мов, що так чи так функціювали в першій половині XVIII ст. на українських теренах. Яскравим прикладом цього слугують повноголосні/неповноголосні форми прийменників **через/чрез, перед/пред, серед/среди**, що відображають народнорозмовну, польську та церковнослов'янську мовну стихію. Як засвідчують "Щоденники", активність виявляють повноголосні форми прийменників **перед, через** та неповноголосна прийменника **чрез**, підтримувана впливом польської мови. Найбільшу семантичну палітру реалізують конструкції з прийменником **чрез**. Основним граматичним засобом вираження іменного компонента є О. в., хоч спорадично засвідчені конструкції зі З. в. Нова українська мова успадкувала тільки повноголосні форми прийменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богословський трактат Кирила Транквіліона Ставровецького "Зерцало богословії" (Почаїв 1618): Факсимільне видання, транслітерація тексту і наукове дослідження / відпов. ред. В. Мойсієнко. Львів: Вид-во УКУ, 2021. 616 с.
2. Городенська К. Службові слова-морфеми. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. *Теоретична морфологія української мови* / за ред. І. Р. Вихованця. Київ: Пульсари, 2004. С. 328–373.
3. Дневник Якова Марковича. Т. 4: 1735–1740 роки / видав В. Модзалевський. Київ; Львів: Накладом НТШ, 1913. VIII, 385 с.
4. Дневникъ генеральнаго хорунжаго Николая Ханенка. 1727 – 1753 гг. Київ: Типографія Г. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1884. 524 с.
5. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / Мельничук О. С. (ред.). Київ: Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
6. Мельничук О. С. Синтаксис. *Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов* / відп. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1966. С. 335–449.
7. Мойсієнко В. Акти Житомирського уряду кінця XVI початку XVII ст. – важливе джерело вивчення тогочасної української літературно-писемної мови. *Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.* / підг. до вид. В. М. Мойсієнка. Житомир, 2004. С. 5–41.
8. Мойсієнко В. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення офіційної "руської мови" ВКЛ середини XVI ст. у її північноукраїнському варіанті. *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* / В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук; [відп. ред. В.В. Німчук]. Луцьк, 2013. С. 64–148.

9. Німчук В. В. Прийменник. *Історія української мови. Морфологія* / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Л. Б. Лукінова [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1978. С. 413–448.
10. Німчук В. В. Синтаксичні функції прийменників. *Історія української мови. Синтаксис* / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1983. С. 131–230.
11. Сивокозова Т. Вербалізація поняття "шлях руху" в староукраїнській мові XVII–XVIII ст. *Українська мова*. 2017. № 4. С. 78–87.
12. Сивокозова Т. В. Структурно-семантична диференціація прийменниково-субстантивних комплексів локативного й темпорального значень у пам'ятках української мови XVII–XVIII ст. зі Східного Полісся: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2017. 19 с.
13. Словарь української мови: [у 4 т.] / збір. ред. журн. "Киевская Старина"; упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. Т. 3. 506 с.
14. Словник української мови: у 20 т. Т. 1–13. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=71646&page=2254> (дата звернення: 09.03.2023).
15. Смотрицький Г. Ключь црства небесного, и нашеє християнское дховное власти нерешимы оузелъ. Смотрицький Г. *Ключь Царства Небесного* / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. Житомир, 2005. С. 21–28.
16. Титовъ А. Дневникъ Николая Ханенко (1719–1723 и 1754 г.). *Киевская старина*. 1896. Т. LIV. № 8. С. 151–196.
17. Українська поезія: кінець XVI – початок XVII ст. / упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречотень. Київ: Наук. думка, 1978. 430 с.
18. Царалунга І. Вижвівська книга XVII століття – цінне джерело для вивчення західнополіського діалекту в діахронії. *Акти Вижвівської міської книги XVII ст.* / упоряд. І. Б. Царалунга; відп. ред. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2015. С. 5–55.
19. Чепіга І. П. Деякі синтаксичні явища в мові Пересопницького Євангелія. *Українська мова*. 2001. № 1. С. 31–34.
20. Щербатюк Г. Х. Другорядні члени речення. *Історія української мови. Синтаксис* / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1983. С. 70–92.
21. Ящук Л. В. Кременецька земська книга 1578 року як джерело історії української мови. *Кременецька земська книга 1578 року* / підгот. до вид. Л. В. Ящук. Кременець: Кремен.-Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник, 2018. С. 5–52.
22. Moser M. Die polnische, ukrainische und weissrussische Interferenzschicht im russischen Satzbau des 16. und 17. Jahrhunderts. Series: Schriften über Sprachen und Texte. Frankfurt am Main etc., 1998. 398 S.
23. Słownik polszczyzny XVI wieku / red. naczelny Maria Renata Mayenowa. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu badań literackich PAN, 2004. Vol. 32. 522 + 12 s.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bohoslovskiyi traktat Kyryla Trankviliona Stavrovetskoho "Zertsalo bohoslovii" (Pochaiv 1618) [Theological treatise "Mirror of theology" by Kyrylo Tranquilion Stavrovetskyi] (2021). Facsimile edition, transliterated and scient.analyzed / V. Moisiienko (ed.). Lviv: Vyd-vo UKU. 616 p. [in Old Ukrainian].
2. Horodenska, K. (2004). Sluzhbovi slova-morfemy [Functional words-morphemes]. Vykhoanets I. R., Horodenska K. H. *Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy* / I.R. Vykhoanets (ed). Kyiv: Pulsary. P. 328–373. [in Ukrainian]
3. Dnevnik Yakova Markovycha (1913). [Diary of Yakov Markovych]. Vol. 4: 1735–1740 years / published by V. Modzalevskiyi. Kyiv; Lviv: NTSh. VIII, 385 p. [in Old Ukrainian].

4. Dnevnik heneralnaho khorunzhaho Nykolaia Khanenka (1884). [Diary of Chief Vexillifer Mykola Khanenko]. 1727–1753 hh. Kyiv: Typohrafiia H. T. Korchak-Novytskaho. 524 p. [in Old Ukrainian].
5. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: in 7 vol / Melnychuk O. S. (ed.) Kyiv: Nauk. dumka, 1982–2012. Vol. 1–6. [in Ukrainian].
6. Melnychuk, O. S. (1966). Syntaksys [Syntax]. *Vstup do porivnialno-istorychnoho vyvchennia slovianskykh mov* / ed. by O. S. Melnychuk. Kyiv: Nauk. dumka. P. 335–449. [in Ukrainian].
7. Moisiienko, V. (2004). Akty Zhytomyrskoho uriadu kintsia 16 pochatku 17 st. – vazhlyve dzherelo vyvchennia tohochasnoi ukrainskoi literaturno-pysemnoi movy [Acts of the Zhytomyr government of the end of the 16th beginning of the 17th century as an important source for the study of the Ukrainian literary and written language]. *Akty Zhytomyrskoho hrodskoho uriadu: 1590 r., 1635 r.* / ed. by V. M. Moisiienko. Zhytomyr. P. 5–41. [in Ukrainian].
8. Moisiienko, V. (2013). Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr. yak vidobrazhennia ofitsiinoi "ruskoi movy" VKL seredyny 16 st. u ii pivnichnoukrainskomu varianti [The Lutsk Castle Book of 1560–1561 as a reflection of the official "Ruthenian language" of the GDL in the middle of the 16th c. in its northern Ukrainian version]. *Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr.* / V. M. Moisiienko, V. V. Polishchuk; [ed. by V.V. Nimchuk]. Lutsk. P. 64–148. [in Ukrainian].
9. Nimchuk, V. V. (1978). Pryimennyk [Preposition]. *Istoriia ukrainskoi movy. Morfolohiia* / S. P. Bevzenko, A. P. Hryshchenko, L. B. Lukinova [et al.]. Kyiv: Nauk. dumka. P. 413–448. [in Ukrainian].
10. Nimchuk, V. V. (1983). Syntaksychni funktsii pryimennykiv [The syntactic functions of prepositions]. *Istoriia ukrainskoi movy. Syntaksys* / H. P. Arpolenko, A. P. Hryshchenko, V. V. Nimchuk [et al.]. Kyiv: Nauk. dumka. P. 131–230. [in Ukrainian].
11. Syvokozova, T. (2017). Verbalizatsiia poniattia "shliakh rukhu" v staroukrainskii movi XVII–XVIII st. [Verbalization of the concept "the way of movement" in ancient Ukrainian language of 17th – 18th centuries]. *Ukrainska mova*. 4. P. 78–87. [in Ukrainian].
12. Syvokozova, T. V. (2017). Strukturno-semantychna dyferentsiatsiia pryimennykovo-substantyvnykh kompleksiv lokatyvnoho y temporalnoho znachen u pamiatkakh ukrainskoi movy XVII–XVIII st. zi Skhidnoho Polissia [Structural and semantic differentiation of prepositional-substantive complexes of locative and temporal meanings in the records of the Ukrainian language of the 17–18 c. from Eastern Polissia]: PhD(c) thesis abstract: 10.02.01 / NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. Kyiv, 2017. 19 s. [in Ukrainian]
13. Slovar ukrainskoi movy [The dictionary of the Ukrainian language] (1959): [in 4 vol.] / zibr. red. zhurn. "Kyevskaia Staryna"; arrangement and editing B. Hrinchenko. [Repr. issuse. 1907–1909 rr.]. Kyiv: Vyd-vo AN URSS. Vol. 3. 506 p. [in Ukrainian].
14. Slovnyk ukrainskoi movy [The dictionary of the Ukrainian language]: in 20 vol. Vol. 1–13. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=71646&page=2254> (reference date: 09.03.2023). [in Ukrainian].
15. Smotrytskyi, H. (2005). Kliuch tsrstva niebiesnoho... [The key to the Kingdom of Heaven]. Smotrytskyi H. *Kliuch Tsarstva Nebesnoho* / ed. by V.M. Moisiienko, V.V. Nimchuk. Zhytomyr. Pp. 21–28. [in Old Ukrainian].
16. Titov, A. (1896). Dnevnik Nykolaia Khanenka (1719–1723 i 1754 h.) [[Diary of Mykola Khanenko (1719–1723 and 1754)]. *Kyevskaia starina*. Vol. LIV. 8. P. 151–196. [in Old Ukrainian].
17. Ukrainska poeziia: kinets 16 – pochatok 17 st. (1978). [Ukrainian poetry: the end of the 16th – the beginning of the 17th c.] / arranged by V. P. Kolosova, V.I. Krekoten. Kyiv: Nauk. dumka. 430 p. [in Old Ukrainian].

18. Tsaralunha, I. (2015). Vyzhivska knyha 17 stolittia – tsinne dzherelo dlia vyvchennia zakhidnopoliskoho dialektu v diakhronii [The Vyzhiv book of the 17th century is a valuable source for the study of the Western Polissia dialect in diachrony]. *Akty Vyzhivskoi miskoi knyhy 17 st.* / arranged by I. B. Tsaralunha; V. M. Moisiienko (eds). Zhytomyr. Pp. 5–55. [in Ukrainian].
19. Chepiha, I. P. (2001). Deiaki syntaksychni yavyscha v movi Peresopnytskoho Yevanheliia [Some syntactic phenomena in the language of the Peresopnytsky Gospel]. *Ukrainska mova*. 1. P. 31–34. [in Ukrainian].
20. Shcherbatiuk, H. Kh. (1983). Druhoriadni chleny rechennia [Secondary parts of the sentence]. *Istoriia ukrainskoi movy. Syntaksys* / H. P. Arpolenko, A. P. Hryshchenko, V. V. Nimchuk [et al.]. Kyiv: Nauk. dumka. P. 70–92. [in Ukrainian].
21. Yashchuk, L. V. (2018). Kremenetska zemska knyha 1578 roku yak dzherelo istorii ukrainskoi movy [Kremenets zemstka book of 1578 as a source of the history of the Ukrainian language]. *Kremenetska zemska knyha 1578 roku* / ed. by L.V. Yashchuk. Kremenets: Kremen.-Pochaiv. derzh. ist.-arkhitektur. zapovidnyk. P. 5–52. [in Ukrainian].
22. Moser, M. (1998). Die polnische, ukrainische und weissrussische Interferenzschicht im russischen Satzbau des 16. und 17. Jahrhunderts [Polish, Ukrainian and Belarusian interference layer in Russian sentence structure of the 16th and 17th centuries]. Series: Schriften über Sprachen und Texte. Frankfurt am Main etc. 398 p. [in German].
23. Słownik polszczyzny 16 wieku (2004). [Dictionary of the Polish language of the 16th century] / ed. by Maria Renata Mayenowa. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu badań literackich PAN. Vol. 32. 522 + 12 p. [in Polish].

Стаття надійшла до редколегії: 30.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (100)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.111'38

DOI 10.35433/philology.2(100).2023.139-147

COHESION IN THE CONTEMPORARY AMERICAN SHORT STORIES AS A DEVICE OF FOREGROUNDING

O. V. Yemets*

The article considers the role of cohesion in the creation of the stylistic device of foregrounding. The quantitative and qualitative aspects of foregrounding (G. Leech) are characterized in the contemporary short stories of the American writers in the genre of flash fiction. In these texts the connection of stylistic devices in strong positions such as the beginning and the ending of the stories is observed. The language means of creating lexical, image-making and phonetic cohesion are determined. Especially explicit technique is the use of extended metaphor (the stories by R. Carney, D. Newkirk, G. Evary) which gives a considerable emotional effect to the narration. The extended metaphors in the texts are a component of the quantitative aspect of foregrounding and at the same time they actualize image-making cohesion. 10 stories out of the analyzed 15 texts are united by the identical lexical cohesion of the strong positions. Five works contain antonymic cohesion of the text parts where the device of foregrounding is realized with the help of antithesis. Thus, the text endings become something like happy end in the characters' lives, therefore it is possible to speak about emotional gradation (the stories by J. Updike, D. Shea). The highest frequency of lexical repetitions is present in the story by A. Guendron where the title word "scarves" is used 16 times and acquires a symbolic character, becomes an artistic detail in the memory about the mother. The image-making cohesion in a new flash fiction story by D. Newkirk "Whispers" in combination with phonetic cohesion expressed by alliterations provides the foregrounding of prose poeticalness. It is proved that the suggested notion by G. Leech and M. Short "cohesion of foregrounding" reveals a significant semantic and pragmatic role of cohesion as a device of realizing qualitative and especially quantitative aspects of foregrounding the text components in the contemporary short stories as well as actualizes the effect of prose poeticalness.

Keywords: *the device of foregrounding, cohesion, lexical repetition, antithesis, extended metaphor, stylistic convergence, prose poeticalness.*

КОГЕЗІЯ В СУЧАСНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ КОРОТКИХ ОПОВІДАННЯХ ЯК ПРИЙОМ ВИСУНЕННЯ

Ємець О. В.

У статті розглянуто роль когезії в створенні стилістичного прийому висунення. Охарактеризовано кількісний та якісний аспекти висунення (Дж. Ліч) у сучасних коротких

* Candidate of Science (Philology), Professor
(Khmelnyskyi National University)
yemetsov@ukr.net
ORCID: 0000:0001-6332-2830

оповіданнях американських письменників жанру *flash fiction*. У цих творах спостережено зв'язок стилістичних засобів у сильних позиціях – початку та кінці оповідань. Визначено мовні засоби створення лексичної, образної та фонетичної когезії. Особливо експліцитним засобом є використання розгорнутої метафори (твори Р. Карні, Д. Ньюкерка, Г. Евері), що надає оповіді значного емоційного ефекту. Розгорнуті метафори – компонент кількісного аспекту висунення, водночас вони актуалізують образну когезію. 10 оповідань *flash fiction* з 15 аналізованих об'єднані ідентичною лексичною когезією сильних позицій. У п'яти творах спостерігаємо антонімічну когезію частин текстів, де реалізовано прийом висунення за допомогою антитези. При цьому кінцівки творів являють собою своєрідний хепі-енд у житті персонажів, тому можна зробити висновок про використання емоційної градації (твори Д. Андайка, Д. Ші). Найвища частотність простих лексичних повторів наявна в оповіданні А. Гендрон, де заголовне слово *scarves* повторюється 16 разів і набуває символічного характеру, стає художньою деталлю пам'яті про матір. Образна когезія в новому оповіданні Д. Ньюкерка "Whispers" у сполученні з фонетичною когезією, вираженою алітераціями, сприяє актуалізації поетичності прози. Доведено, що запропоноване Д. Лічем та М. Шортом поняття "когезії висунення" виявляє важливу семантичну та прагматичну роль когезії як засобу реалізації якісного й особливо кількісного висунення компонентів тексту в сучасних коротких оповіданнях та актуалізує ефект поетичності прози.

Ключові слова: прийом висунення, когезія, лексичний повтор, антитеза, розгорнута метафора, стилістична конвергенція, поетичність прози.

Introduction. The contemporary British and American short stories attract the attention and interest of not only numerous readers, but also linguists, literary scientists and translators. It can be explained by their brevity, the psychological character of narration, and the description of everyday life situations. In these stories there are not many dialogs, the author's narration prevails. Due to this, many stories are distinguished by the use of syntactic stylistic devices and tropes. One of the characteristic features of short stories in the twenty-first century is the variety of genres. In particular, as V. Lutsyk emphasizes, it involves the trend to microprose, such types as sudden fiction, flash fiction, microfictions, short-short story [3: 194-195]. The prominent Ukrainian linguist and stylistician O. P. Vorobyova defines short stories as texts of 3,000-5,000 words, while short-stories include 1,000-2,000 words [2: 15]. At present, very popular flash fiction texts have 500-1,000 words on the average. Veorica Patea claims that the genre of short story goes back to mythology and the Biblical narrative [10: 12]. Flash fiction continues the tradition of sudden fiction and short-short stories. Three collections of flash fiction stories have been published in the USA and one in Australia – in 1992, 2006, 2015 and

2016. The collections published in the twenty-first century include the masterpieces of such well-known writers as John Updike, Don Shea, Grace Paley, David Galef. The 2015 collection "Flash Fiction International" contains the stories of writers from different countries, but mainly by the American and British authors. Besides, the electronic literary magazine "Flash Fiction Magazine" is published regularly, every week. The stories from this literary magazine which came out quite recently, in 2022 and 2023, became the source of inspiration for our writing this article.

Due to the brevity of flash fiction stories, the peculiarities of their structure and semantics are clearly realized, in particular the categories of cohesion and modality. Correspondingly, the stylistic devices are especially foregrounded. We can agree with the conclusion made by O. Babelyuk that, from linguostylistic point of view, the brevity of short stories results in the limited amount of foregrounding devices, therefore their role in the stylistic and image-making system of the text increases [1: 44-45]. Our investigation of flash fiction stories is based on the analysis of stylistic and structural features of the texts, in particular the forms of foregrounding of certain text elements and fragments.

Analysis of previous research. The theory of foregrounding was developed by formalists (V. Shklovsky, R. Jakobson) and the Prague School of Linguistics (J. Mukarjovsky). They formulated the principles of making a literary text more noticeable. The whole theory of foregrounding was aimed at revealing the difference between the poetic language and everyday speech. Among the definitions of foregrounding the most detailed belongs to John Douthwaite: "Foregrounding is the general linguistic technique by which a marked linguistic expression is produced in order to make that expression convey a different meaning than its synonymic equivalent marked construction would have conveyed" [4: 93]. We suggest a shorter definition: "Foregrounding is the way of formal text organization which concentrate the reader's attention on certain elements of the message".

At the end of the twentieth and the beginning of the twenty-first centuries such outstanding linguists as Mick Short and Geoffrey Leech contributed to the further development of the theory. In particular, Geoffrey Leech suggested the formulation of two basic aspects of foregrounding: the qualitative and quantitative aspects [8: 93].

The qualitative aspect is the deviation, i.e. the breach of linguistic norm, while **the quantitative aspect** involves the deviation of some expected frequency [8: 38-39]. According to Mick Short, deviation can be phonetic, lexical, semantic and grammatical [11: 36]. These types of deviation refer to the qualitative aspect of foregrounding. In terms of stylistics, the qualitative aspect can include such techniques as neologisms, archaisms (when used in the contemporary literature), oxymoron, live (original) metaphors [12: 547]. In our opinion, deviation as a type of foregrounding is treated too widely and includes nearly all tropes and lexical-syntactic devices. From this point of view, hyperbole and meiosis should be included into the list of semantic deviation as well as pun, i.e. play of words. While these types of deviation

have been described in the works by M. Short and W. Van Peer [11; 12], the quantitative aspect received less attention of the linguists. The deviation of the expected frequency can be interpreted as the expansion of lexical and stylistic information, i.e. the redundancy of stylistic devices, on the one hand. On the other hand, the reduction of information, the omission of some significant text elements can also produce the effect of foregrounding.

In one of our previous papers we determined that the most explicit device of foregrounding is **stylistic convergence**. Stylistic convergence involves the concentration of different stylistic devices which add expressiveness to each other [9]. Such concentration, especially in a text fragment, attracts the reader's attention due to the use of semasiological, syntactic and phonetic devices. Besides, using the technique of convergence, authors aim to foreground the idea of the text, to produce pragmatic effect on the reader. No less important is the aesthetic effect.

Let us consider a fragment of the flash fiction story "Traveling Alone" by Rob Carney. The narrator describes the thunderstorm and expresses his admiration with the beauty of the nature: *Out the window was this giant cloud that looked like a lightning factory. You know, like this was where and how lightning was made, then shipped around the world to thunderstorms. Like down there, in the middle, gods were working with hammers and anvils and bellows and wearing those helmets with a little strip of glass to look out of. Like a cloudy furnace. Like the birthplace of light* [5: 224-225]. Here the stylistic convergence contains similes, metaphors, parallel constructions, polysyndeton and some sound repetitions. At the same time, the fragment is an example of extended metaphor which has conceptual character: NATURE IS GOD. The extended metaphor unites the second part of the story, connects the images of gods and factory. Therefore, it actualizes image-making cohesion.

M. Halliday and R. Hasan defined cohesion as a set of special relations which is common to all texts and which serves to reveal the interdependence of the content of separate fragments in a text [7: 5]. In short, cohesion means different types of connections of different parts in a text. According to the linguistic elements, such types of cohesion are singled out: lexical, grammatical, phonetic, stylistic, image-making. Image-making cohesion, as in the example from Carney's stories, involves the connection of images in the text which are often realized by linguistic metaphors. While foregrounding is basically the notion of stylistics, cohesion is the domain of text linguistics. Naturally, two notions overlap. However, the links between cohesion and foregrounding were suggested by the term "**cohesion of foregrounding**" introduced by Geoffrey Leech and further developed by Mick Short [8; 11]. Cohesion of foregrounding implies the connection(s) between the foregrounded parts or features in the text, which the author is consciously or subconsciously signaling as crucial to our understanding of what they have written [11: 36-37].

The aim of this paper is to determine the language means of foregrounding and to characterize the functions of different types of cohesion in foregrounding. Thus, in our research we tried to combine the analysis of cohesion, its type with the investigation of linguistic techniques of foregrounding. **The methodology** of research consisted in the following procedures: 1) recognizing the foregrounded text parts; 2) identifying the linguostylistic elements of the foregrounded parts; 3) explaining the type of cohesion of these parts; 4) interpreting the role of cohesive elements in foregrounding. The main principles of this methodology were formulated by John Douthwaite [4: 93], we only modified these principles and added the fourth stage. While investigating the cohesion of foregrounded parts, we applied the following methods. First, the method of contextual analysis was

employed in order to determine the meanings of the foregrounded lexical units. Secondly, the method of stylistic analysis was used in order to characterize the types of tropes and/or syntactic stylistic devices. Thirdly, the elements of conceptual analysis were relevant because stylistic devices in strong positions of the texts can acquire conceptual character. And fourthly, the elements of quantitative analysis were appropriate for determining the frequency of lexical and stylistic devices as elements of cohesion, according to the quantitative aspect of foregrounding.

Results. For the investigation of cohesion and its role in foregrounding 15 short stories were selected from two collections "Flash Fiction Forward" (2006) and "Flash Fiction International" (2015) as well as short stories from the electronic "Flash Fiction Magazine" published quite recently – in 2022 and 2023. To some extent, these texts reflect the trend in short fiction in the twenty-first century.

The first stage in our research involved recognizing the foregrounded parts and characterizing their place in the stories. Thus, it is possible to state one of the features: cohesion unites lexical and stylistic devices in two strong positions – the beginning and the ending. Such distant cohesion is observed in 10 stories.

In the story "Perfectly" by Don Shea the title word is repeated in the initial and one of the last paragraphs: *Perfectly. She did it perfectly. I have never in my life broken up with a woman like that. – It was a perfect parting. Beautiful* [5: 72-73]. The cohesion of this lexical unit produces a contradictory impression. On the one hand, as the narrator describes his parting with a beloved woman, it looks ironic. On the other hand, the man admires his former wife: *How can you not love a woman who parts with you like that?*

The cohesive elements in the story "Truthful Lies" by Frankie Mc. Millan also function in strong positions. The very title and the repetition of the title words produce the effect of qualitative

foregrounding expressed by the oxymoron: *I am a truthful liar, believe you me. – I lied you when I told you I was lying. Tell me you're made of truthful lies* [6: 95-96]. The woman who narrates the story tells these bitter paradoxical statements because she has lost her baby and does not want to tell the truth to everybody.

Leigh Wilson begins and ends her text "Bullhead" with the same oxymoron: *Every story is true and a lie*. The paradoxical statement is expanded in the final paragraph: *Every story is true and lie. The true part of this one is: Love and the memory of love can't be drowned. The lie part that this is good thing* [5: 25]. Besides qualitative aspect of foregrounding, here quantitative aspect of this device is realized. The last paragraph includes antithesis (true-lie), metaphor and parallel construction. The paradox consists in the structure of the text which tells about a woman who still remembers her first love, a boy, "a love of her life", and during 50 years goes to the lake which drowned her native town during the construction of the dumb. She drops a coin in the water over the place where she and the young man made love, this coin is a sign of memory. That is why the stylistic convergence in the final paragraph foregrounds the alternative for the reader to decide: is it a good or a bad thing to keep the memory of the first love so long?

There was a certain challenge for us in the translation of the oxymoron *Every story is true and a lie* because the antonymic words are expressed by two different parts of speech. In translation we retained the antithesis using the same parts of speech (adjectives): *Кожна історія є правдивою одночасно*.

A tragic story by Don Shea "Jumper Down" also includes lexical cohesion of the title words in two strong positions: *Henry was our jumper up expert: had been for years. When the jumper was up, by which I mean he or she was still on the building ledge or the bridge, Henry was superb at talking them down. – seems to me if I was a jumper on the way out, right out there on the ragged edge of*

the big mystery, I might, indeed, upon my exit, find some last modicum of comfort in Henry's words, human words of recognition and congratulation [5: 3-4]. Here we can speak about identical cohesion (*jumper*), but, similar to the story "Bullhead", the final paragraph develops and extends the idea of consolation. Translated by our senior student Juliya Didokha, this paragraph foregrounds the author's pragmatic intentions in the target text as well: *Мабуть, якби мені судилось покинути цей світ і якби я сам став там, над урвищем, за крок від стрибка у небуття, то перед відходом із життя я справді віднайшов би бодай маленьку крихту втіхи у словах Генрі, у щирих словах визнання та схвалення*. The translator applied the devices of synonymic translation (*human words – щирі слова*) and modulation (*від mystery – небуття*), while the title word *jumper down* was reproduced by contextual variant (самогубець).

The ironic and humanistic story "My Date with Neanderthal Woman" by David Galef contains lexical cohesive elements in three strong positions – the title, the initial and final paragraphs. The very title is already the example of qualitative aspect of foregrounding as an indirect oxymoron is realized in these three; the date can be with a contemporary woman. While the first paragraph contains the narrator's reflections about what Neanderthals used to eat or receive as a gift, the last paragraph includes the author's conclusion about the tolerance and mutual understanding between people with different cultural and national backgrounds: *Yes, I know all the objections. Some couples are separated by decades, but we are separated by millennia. I like rock music and she likes the music of rocks. I'm modern Homo Sapiens and she is Neanderthal, but I think we can work out our differences if we try* [5: 111]. In this paragraph both quantitative and qualitative aspects of foregrounding are actualized. The quantitative aspect is represented by stylistic convergence, while the qualitative aspect is revealed by

antithesis (*Homo Sapiens* – *Neanderthal*; *decades* – *millennia*). Parallel constructions in two sentences and the metaphor *music of rocks* are also components of the convergence. From the translation point of view it was a challenge to render the play of words *rock music* – *music of rocks*. Two variants were suggested to render this device: *Я люблю слухати важкий рок, а вона тягати важкі камінці; я люблю слухати рок музику, а вона – слухати музику скель*. The second variant seems to be more relevant.

Another distinctive feature of cohesion as a device of foregrounding in several analyzed flash fiction stories is the use of antithesis in two strong positions. Especially expressive from this point of view is the short story "Big Food Love" written by Gary Every and Published in "Flash Fiction Magazine" in August 2022. Again, both aspects of foregrounding are realized in the text, not only in strong positions, but throughout the story. The qualitative aspect involves the fantastic situation, similar to David Galef's story, of love between a modern man and a legendary snow woman (often called Sasquatch or Bigfoot). The story abounds in metaphors and hyperboles. But the contrast between the initial and final parts consists in the attitude of the main character Bert Snerdley to the Bigfoot. He believed in the existence of Bigfoot and was hunting this creature. In our interpretation, Bert's aim was not to kill it, but to catch it: *Bert Snerdley had been hunting for Sasquatch for decades. He hunted during the heat of summer, winter snows, summer showers, and autumn chill. Despite never finding any fur, bone, or even a stinky pile of poop, despite the complete and total lack of evidence, Bert Snerdley continued to be certain of the existence of Sasquatch* [6: 30]. The more so, he bought a siren bigfoot mating call in the Internet to find the creature more easily. It is interesting to note that Every gives the similar name – Bertha – to the Bigfoot woman. Describing her emotions, the author creates another stylistic convergence using hyperboles, metaphors and sound repetitions: *For*

centuries Bertha Bigfoot believed she was all alone in the universe. When your heart is so big like Bertha's, and then it breaks from loneliness, it is painful beyond belief. Bertha Bigfoot heard the bellowing bugling snarl of Bert's infernal, machine, and her heart began to pound like the beating of drums [6: 31]. The ending of the story is a happy-end, Bertha finds Bert, they fall in love and have children. That is why we can speak about a striking contrast, an antithesis between the cohesive parts. The more so, all Bert's dream have come true. And he is only sorry that he wasted so many years in vain: *No female of any species had ever looked at Bert Snerdley with love and adoration in their eyes*. The final part also contains a with metaphors, hyperboles and alliteration. Of course, the reader can't help feeling the irony in the last lines: *You can find Bert Snerdley atop the tallest tree in the forest every other day, sitting inside the biggest nest you have ever seen, his butt warming a clutch of bigfoot eggs* [6: 32]. However, another interpretation can consist in the following: this flash fiction story is an allegory of love of two lonely people who have found each other. The title of the story can be translated according to the existing Ukrainian equivalent: *Кохання Снігової Жінки*.

Cohesion of foregrounding based on antithesis can also be observed in the story by the famous writer John Updike "Oliver's Evolution". The title of the story suggests changes in the behavior of the main character. While in childhood Oliver was a weak boy, vulnerable to different injuries and diseases, when he became an adult, the head of the family, he felt responsibility for his children. So he is described metaphorically as a strong tree: *Oliver has grown broad, and holds the two children at once. They are birds in a nest. He is a tree, a sheltering boulder. He is a protector of the weak* [5: 145].

All in all, in five stories out of fifteen flash fiction texts analyzed, antonymic cohesion between the initial and final fragments prevails. As we have known, the last strong position reveals a kind of

happy ending (the story by Gary Every) or a positive change in the person's character and behavior (the story by John Updike). The similar effect can be observed in the story by a popular American writer Dave Eggers "Accident". The author describes the car accident caused by the main character. He leaves his car and expects an unpleasant reaction from the teenagers, even some kind of violence. But the teenagers are quiet and tolerant, they are ready to forgive him. The man is very touched, he even wants to cry. The extended simile in the last sentence reveals how much tolerance and understanding can do as distinct from aggressiveness: *In a moment of clarity, you finally understand why boxers, who want so badly to hurt each other, can rest their heads on the shoulders of their opponents, can lean against one another like tired lovers, so thankful for a moment of peace* [5: 102].

The repetition of the same word(s), that is identical lexical cohesion, is characteristic of all analyzed flash fiction stories. However, the frequency of such repetitions, i.e. the degree of foregrounding the quantitative aspect of the utterances is different. The biggest frequency of identical lexical repetitions can be found in a very touching story "My Mother's Many Scarves" by Andree Gendron. The title word *scarves* is repeated 16 times in the text. The narrator, a woman says, that she *inherited many things from her mother beyond common physical traits*, including silk scarves. These scarves which her mother wore at school as a secretary, in her trips abroad (where she also bought new scarves) told the daughter about the mother's life and habits. With time, the daughter understood: *It's clear to me that the things I inherited from my mother are ever-present* [6: 50]. So, this object becomes an artistic detail and a metonymic detail in the story, a symbol of the mother – daughter relationship.

Such types of cohesion as identical lexical cohesion and antonymic cohesion are present in the majority of the analyzed text. Image – making cohesion realized by means of extended metaphors

and similes are observed mainly in the stories "Traveling Alone" and "Bigfoot love". But especially talented example of the use of image-making cohesion for foregrounding is the story "Whispers" by David Newkirk published quite recently, in March 2023, in "Flash Fiction Magazine". Here image-making cohesion extends throughout the whole text and interacts with stylistic cohesion, i.e. the repetition of the same stylistic devices. The ocean waves are described by means of anthropomorphic metaphors: *It is 2021. The waves have whispered for twenty-nine years since I met them, and longer still since they last talked to Humphrey Bogart and Lauren Bacall*. The waves are ascribed such human features as the ability to speak (the verbs *whisper, call, beckon, talk*). The narrator seems to listen to them in different periods of his life. Rethinking his life, the events and relationships with his women, he understands that waves are internal, as distinct from people's lives. The stylistic convergences in the fourth and last paragraphs include metaphors and sound repetitions are not only the device of foregrounding uniting the plot of the text, they also make the story very poetical: *The waves will whisper until the broated sun scorches the earth in billions of years. They will call to generations upon generations. They will beckon the listener to leave their world, and simply be. – all too often, I realize, I have not listened for the waves. I know they are still whispering. They have never stopped* [6: 94]. The frame repetition of the metaphor *the waves whisper* is the most explicit example of image-making cohesion as the device of foregrounding.

Conclusions. One of the genres of the contemporary American short stories is flash fiction. Flash fiction stories are two-three pages long, with few dialogs. Due to the brevity of these texts, such a stylistic device as foregrounding can be observed very clearly. Our analysis of two aspects of foregrounding – quantitative and qualitative (G. Leech) resulted in the conclusion that the foregrounded parts in flash fiction stories are mainly located in two strong

positions such the beginning and the ending of the texts. These parts are mostly connected lexically or metaphorically. In such case we deal with cohesion of foregrounding (G. Leech) which means the connection of the foregrounded parts (language units) in the text. In the analyzed 15 flash fiction stories written after the year 2000 the quantitative aspect of foregrounding is realized by means of stylistic convergences and lexical repetitions. The qualitative aspect is mostly actualized with the help of tropes (metaphor, simile, hyperbole) and antithesis. In ten stories the foregrounded parts in strong positions are connected by identical lexical cohesion, including the repetition of the title words ("Whispers", "Bigfoot Love", "Jumper Down" and others). In five stories antonymic cohesion of the foregrounded parts prevails, and the last paragraph reveals a kind of happy ending in the life of the main character, so it is possible to speak about emotional

gradation. The highest frequency of lexical repetitions can be observed in the story "My Mother's Many Scarves", where the title word is repeated 16 times and becomes a metonymic, artistic detail. Image-making cohesion of the foregrounded fragments involves the use of extended metaphors or metaphoric similes ("Traveling Alone"). In such case metaphors are elements of the stylistic convergence which is one of the most explicit devices of the quantitative aspect of foregrounding. The story "Whispers" is based on image-making cohesion and reveals an example of poetical prose. In conclusion, we can say that cohesion can be considered one of the devices of foregrounding as it actualizes the text links and helps to attract the reader's attention to the most significant parts of the texts. The prospects of further research lie in the investigation of different types cohesion and their role in foregrounding in the classical short stories.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабелюк О. А. Принципи постмодерністського текстотворення сучасної американської прози малої форми: Монографія. Дрогобич: ТзОВ "Вимір", 2009. 296 с.
2. Воробйова О. П. Текстові категорії і фактор адресата: Монографія. К.: Вища школа, 1993. 200 с.
3. Луцик В. Англійська мала проза: еволюція структури і літературної форми. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 7. 2013. С. 190–197.
4. Douthwaite J. *Towards a Linguistic Theory of Foregrounding*. Alessandria: Ediziondell'Orso. 2000. 190 p.
5. *Flash Fiction Forward. 80 Very Short Stories*. London: W. W. Norton & Company, 2006. 320 p.
6. *Flash Fiction International .Very Short Stories from around the World*. New York – London: W. W. Norton & Company, 2015. 277 p.
7. Halliday M.A.K. & Hasan R. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976. 392 p.
8. Leech G. *Language in Literature: Style and Foregrounding*. Harlow: Pearson, 2007. 400 p.
9. Riffaterre M. *Criteria for Stylistic Analysis. Essays on Language in Literature*. Boston-New York, 1967. P. 157–174.
10. Patea V. *The Short Story: An Overview of the History and Evolution of the Genre. Short Story Theories: A Twentieth Century Perspectives*. Amksterdam – New York, 2012. P. 1–26.
11. Short M. *Exploring the Language of Poems, Plays and Prose*. Harlow: Pearson Education, 1996. 400 p.
12. Van Peer W. & Hakemulder J. *Foregrounding*. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier. 2006. P. 546–550.

-
13. Yemets A. Pragmatic and Stylistic Aspects of Expressing Tolerance in Modern American Short Stories. *Accents and Paradoxes of Modern Philology*. Issue 1. 2018. P. 88–98.

REFERENCES (TRANSLATED& TRANSLITERATED)

1. Babelyuk, O. A. (2009). Pryntsypy postmodernistskoho tekstotvorennia suchasnoi amerykanskoi prozy maloi formy [Principles of postmodernist text creation of the American prose of small form]: Monograph. Drohobych: LLC "Vymir". 296 p. [in Ukrainian].
2. Vorobyova, O. P. (1993). Tekstovi kategorii i factor adresata [Text categories and the factor of the addressee]: Monograph. Kyiv: Vyshcha shkola. 200 p. [in Ukrainian].
3. Lutsyk, V. (2013). Angliyska mala proza: evolyutsiia struktury i literaturnoi formy. [English Short Prose: Evolution of structure and literary form]. Aktualni pytannya humanitarnykh nauk. No. 7. P. 190–197. [in Ukrainian].
4. Douthwaite, J. (2000). Towards a Linguistic Theory of Foregrounding. Alessandria: Edizionell'Orso. 190 p. [in English]
5. Flash Fiction Forward. 80 Very Short Stories. (2006). London: W. W. Norton & Company. 320 p. [in English]
6. Flash Fiction International. Very Short Stories from around the World. (2015). New York – London: W. W. Norton & Company. 277 p. [in English]
7. Halliday, M.A.K. & Hasan, R. (1976). Cohesion in English. London: Longman. 392 p. [in English]
8. Leech, G. (2007). Language in Literature: Style and Foregrounding. Harlow: Pearson. 400 p. [in English]
9. Riffaterre, M. (1967). Criteria for Stylistic Analysis. Essays on Language in Literature. P. 157–174. [in English].
10. Patea, V. (2012). The Short Story: An Overview of the History and Evolution of the Genre. Short Story Theories: A Twentieth Century Perspectives. Amksterdam – New York. P. 126. [in English]
11. Short, M. (1996). Exploring the Language of Poems, Plays and Prose. Harlow: Pearson Education. 400 p. [in English]
12. Van Peer, W. & Hakemulder, J. (2006). Foregrounding. Encyclopedia of Language and Linguistics. Amsterdam: Elsevier. P. 546–550. [in English]
13. Yemets, A. (2018). Pragmatic and Stylistic Aspects of Expressing Tolerance in Modern American Short Stories. *Accents and Paradoxes of Modern Philology*. Issue 1. P. 88–98. [in English]

Стаття надійшла до редколегії: 06.05.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 811.161.2:[347.441.14:2-87]
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.148-158

СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ МОВИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ ВПЛИВУ НА АДРЕСАТА

О. Ю. Зелінська*

У реалізації мовного впливу важливого значення набуває переконання. Використовуючи мовні засоби різних рівнів, адресант прагне змінити ментальний стан адресата, змушує його погодитися з думкою мовця та змінити життєві установки, принципи, погляди, спосіб поведінки. З-поміж розмаїття засобів впливу вагому роль відіграють синтаксичні ресурси української мови.

У статті на матеріалі проповідницьких творів проаналізовано особливості використання синтаксичних засобів мови в реалізації функції впливу на адресата.

З'ясовано, що функцію впливу – за питальними реченнями. На початку проповіді вони виконують роль вступу, налаштовують слухачів на сприйняття змісту, за допомогою питань проповідник залучає слухачів до прямої взаємодії з ним.

Засобом мовної реалізації волевиявлення є синтаксичні структури зі значенням спонукання. Настанови священники передають здебільшого предикатами, вираженими дієсловами наказового способу у формі множини. Водночас форма множини – мовний засіб реалізації тактики солідаризації з адресатом.

За допомогою синтаксичних структур зі складеним іменним присудком реалізовано тактику пояснення. Зазвичай у цьому випадку висловлювання оформлені як дефініції, за їхньою допомогою пояснено сутність богословських та інших важливих понять, про які йдеться в проповіді.

*Обов'язковий складник проповідницького тексту – побажання вірянам, вони висловлені зазвичай у прикінцевій частині промови. Побажання з використанням форм наказового способу з частками **хай**, **нехай** виражають високий ступінь упевненості в його здійсненні, а повтори та ампліфікації наближають їх до сугестивних типів мовного впливу. Структурний елемент, визначальний для проповіді, – молитовне звернення до вищих сил із проханням вберегти, захистити відвернути від усього злого. Апелювання до вищих сил за допомогою звертань сприяє створенню ефекту їхньої постійної присутності поміж вірянами, що, відповідно, посилює їхню віру.*

Синтаксичні ресурси мови використовують для надання експресивності промові, найбільш продуктивно реалізують цю мету анафори та інші види повтору.

Результати проведеного аналізу засвідчують, що синтаксичні ресурси мови – вагомий інструмент впливу на адресата й реалізації інтенції мовця.

Ключові слова: мовний вплив, прагматика мовних засобів, проповідь, синтаксичні засоби, волевиявлення, питальні речення, звертання, повтори, анафора.

* доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови та методики її навчання
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
zelinska67@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7965-428X

SYNTACTIC MEANS OF LANGUAGE IN THE IMPLEMENTATION OF THE FUNCTION OF INFLUENCING THE ADDRESSEE

Zelinska O. Yu.

Persuasion is of great importance in the implementation of linguistic influence; using linguistic means of different levels, the addresser seeks to change the addressee's mental state, forces them to agree with the speaker's opinion and change life attitudes, principles, views, and way of behaving. Among the variety of means of influence, the syntactic resources of the Ukrainian language play an important role.

The article analyzes the peculiarities of the syntactic means in the implementation of the function of influencing the addressee based on the material of preaching works.

The article marks interrogative sentences performing the function of influence. At the beginning of the sermon, they performed the role of an introduction, set the listeners to perceive the content, the preacher engaged the listeners in direct interaction with him with the help of questions.

Syntactic structures with the meaning of motivation were the means of linguistic realization of will expression. Priests gave admonitions mostly by predicates, expressed by verbs of the imperative mood in the plural form. The plural form was at the same time a linguistic means of implementation the tactics of solidarity with the addressee.

With the help of syntactic structures with a compound nominal predicate, the tactics of explanation were implemented. Usually in this case statements were framed as definitions; with their help the essence of theological and other important concepts discussed in the sermon was explained.

An obligatory component of the sermon text was the wish to the believers; they were usually expressed in the final part of the speech. Wishes using forms of the imperative mood with the particles "khai", "nekhai" (let) expressed a high degree of confidence in its implementation, and repetitions and amplifications brought them closer to suggestive types of linguistic influence. A structural element determining the sermon was a prayer appeal to the higher forces with a request to preserve, protect and turn away from all evil. Appealing to the higher forces with the help of requests helped to create the effect of their constant presence among believers, which, accordingly, strengthened their faith.

Syntactic resources of the language were used to give expressiveness to the speech; anaphora and other types of repetition most productively realized this goal.

Results of the analysis proved that the syntactic resources of the language were a powerful tool for influencing the addressee and implementing the speaker's intentions.

Keywords: *linguistic influence, pragmatics of linguistic means, preaching, syntactic means, expression of will, interrogative sentences, requests, repetitions, anaphora.*

Постановка наукової проблеми. У сучасній лінгвістиці не втрачають актуальності дослідження, спрямовані на вивчення мови як інструменту соціальної взаємодії в умовах конкретних ситуацій спілкування. Антропозорієнтовані студії позначені увагою до вивчення взаємозв'язку формально-граматичних, семантико-синтаксичних та комунікативних категорій у сучасній українській літературній мові. Предметом постійного зацікавлення українських лінгвістів є одиниці синтаксичного рівня мови. Синтаксис "як найвищий рівень мовної системи показовий тим, що реалізує потенційні можливості в комплексі всіх інших одиниць. Синтаксична організація є свідченням

цілісної думки, її довершеності, глибини" [1: 626].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині маємо низку праць українських мовознавців, де описано специфіку використання синтаксичних засобів для впливу на адресата у різних дискурсивних практиках.

І. Шкіцька вивчала синтаксичні засоби вербалізації тактики підвищення значимості співрозмовника маніпулятивної стратегії позитиву, з'ясувала особливості функціонування позитивнооцінних висловлювань, оформлених окличними, питальними, розповідними, простими і складними реченнєвими одиницями [22].

Предметом дослідження М. Вінтоніва, Т. Вінтонів, Ю. Малої стали структурні особливості й семантичні різновиди засобів експресивного синтаксису та їхній функційний потенціал в українському політичному дискурсі [5]. С. Шабат-Савка розглянула період як одну з фігурально-риторичних конструкцій, що надає повідомленню динамічності й плавності, створює естетичність і вишуканість поетичної комунікації, слугує релевантним засобом вербалізації інтенцій мовця. На багатому фактичному матеріалі простежено реалізацію в періоді інтенції аргументації, що скерована на обґрунтування мовцем свого твердження та стратегічно спроектована на адресата мовлення для переконання його в істинності, доцільності й важливості повідомлюваного [21: 65]. Н. Кондратенко простежила особливості президентських промов, реалізовані на синтаксичному рівні, аналізувала фігури експресивного синтаксису, представлені в публічних промовах Президента України Володимира Зеленського: синтаксичний повтор, синтаксичну анафору, синтаксичну епіфору, синтаксичний паралелізм, період [11: 313]. І. Пуленко описала явища синтаксичного паралелізму на макро- та мікрорівнях у публічних виступах політичних діячів англійською, французькою та українською мовами. Авторка стверджує, що мікропаралелізм, який організує головні другорядні, а також однорідні члени речення у комбінації з градацією та антитезою створює експресивність мови, що допомагає оратору яскравіше, виразніше передати свою думку, завдяки цьому оратор досягає бажаного прагматичного ефекту висловлювання [17: 109]. Виразально-функціональний потенціал риторичних питань на матеріалі власне інформаційного та коментарного різновидів інформаційного стилю вивчала Т. Мелкумова. Дослідниця зауважила, що риторичні питання

уживають для того, щоб щось емоційно стверджувати або заперечувати, напруженню почуттів у риторичному питанні може допомагати взаємодія з іншими виразальними синтаксичними засобами [12: 103, 105].

Мета дослідження – проаналізувати специфіку використання синтаксичних засобів мови в реалізації функції впливу на адресата в українських проповідях.

Матеріалом дослідження обрано проповідницькі твори сучасних визначних релігійних діячів: Любомира Гузара, Блаженнішого Святослава, владики Тараса Сеньківа, владики Богдана Дзюраха.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Найпотужнішою функційною настановою мовознавці визнають переконання, "при якому мовець, аргументовано впливаючи на слухача і використовуючи для цього мовні засоби, усім ходом свого міркування змінює ментальний стан реципієнта, змушує його погодитися з думкою адресанта, прийняти його позицію" [13: 7].

Продуктивним синтаксичним засобом мовного впливу є питальні речення. М. Вінтонів зауважує, що "питальні речення породжують зацікавленість невідомим, не просто привертають увагу, виділяючись із потоку розповідних речень, але й запускають природний механізм залучення до діалогу" [5: 233]. На початку проповіді питання виконують роль вступу, налаштовують слухачів на сприйняття змісту промови, зазвичай проповідник ставить одразу кілька питань, вони є мікротемами, які він розгляне: *Чому страждає людина? Чому страждає праведник? Який сенс страждання кожного з нас? Ці запитання червоною ниткою проходять крізь усі книги Святого Письма, починаючи від книги Буття і закінчуючи книгою Одкровення святого Івана Богослова, останньою сторінкою Божественного Одкровення* [2]; *Це справді дивно, для чого Син Божий мав*

так терпіти. Чому Він заздалегідь, далеко наперед вже знав, що з Ним станеться? І чому готувався до такої страшною смерті? Ми почнемо це розуміти, коли читатимемо Євангеліє про молитву Ісуса Христа в оливному городі [8: 39]. За допомогою питань проповідник випробовує сумління. Питання, сформульовані від першої особи, та змушують адресатів бути чесними і щирими перед собою, дати правдиву відповідь передусім собі: Чи я хочу "побачити Христа"? Чи роблю все, щоб "могти Його побачити"? Ця проблема є актуальною як тоді, коли Ісус проходив містами і селами свого краю, понад дві тисяч років, так і тепер, для кожного із нас особисто. Чи, може, ми уникаємо зустрічі із Господом? [15]. Питання, спрямовані до сумління, проповідник формулює й від другої особи множини, у цьому випадку вони менш гострі, форма множини дає відчуття певної лояльності до можливого порушення християнських норм, адресат розуміє, що не один він міг припуститися помилки й відповідно долати це будуть разом: Питання у тому, куди спрямований вектор нашого життєвого шляху? Може, нам достатньо жити з дня на день, дбаючи про те, щоб добре провести час, вирішити якусь проблему і трохи розважитися? Або все зосереджене на гонитві за здоров'ям чи красою, які багато хто вважає найважливішими, але які рано чи пізно проминають? Чи може, багатство і процвітання? [18]; Як ми ставимося до тих людей, які є поруч із нами, до найближчих: до батька і матері, до чоловіка чи жінки, до дітей, до співпрацівників, до сусідів? Чи виявляємо їм повагу? Чи вбачаємо в них Божих дітей? Чи стараємося бути справедливими супроти них, віддати їм належне, сумлінні у виконанні обов'язків? А як ми ставимося до тих, що в потребі: голодних, спраглих, хворих та ув'язнених? [8: 21]. За допомогою питань проповідник акцентує на важливих речах, які повинні усвідомити віряни, а вказівка на правильний шлях і вибір міститься

у відповіді на питання: Ми ставимо собі питання: чи для того щоб іти за Ісусом Христом, щоб бути справжнім християнином, і ми мусимо прийняти такі самі муки? Ні. Однак є децю інше, що ми повинні перейняти від нашого Спасителя. Ми маємо прийняти волю Небесного Отця [8: 40]; Ми часто питаємо себе, яким буде завершення нашого життя. Жоден із нас не знає докладно, що йому призначив Господь: можуть бути різні речі, різні покликання, різні запрошення. Тільки одне є певне: якщо ми старатимемося вповні виконати Божу волю, то наше життя також закінчиться воскресінням, остаточною перемогою [8: 41]. За допомогою логічно послідовних питань і відповідей проповідник розкриває правди віри: ...мусимо вийти за межі у якійсь мірі контрольованого нами стилю життя. Але що втрачаємо? Рабство гріха. А що отримуємо? Чисте сумління, свобода від грішних залежностей, щирі стосунки з Богом та знову відкриття того, ким ми є в Божих очах [20]; Хоча Ісус Христос, прийшовши, говорив, що Царство прийшло з Ним, але ми не бачимо того, що хотіли б бачити. Яке ж Царство Він нам приніс? За що ми молимося щодня? Ісус Христос приніс нам Добру Вість про свого Отця, усвідомлення Бога, і Він сам був той, хто здійснював Царство Боже [8: 63].

Функцію впливу виконують прогнозовані питання, такі, які можуть поставити проповіднику віряни: Багато хто вас запитуватиме, де є сьогодні той Христос? Де є Бог? Ви самі повинні Його бачити. Повинні побачити Христа, який нині стоїть на колінах перед болями, стражданнями і ранами українського народу [10]. Такі питання посилюють переконувальний вплив, бо проповідник озвучує думки вірян, що свідчить про розуміння їхніх зацікавлень, почуттів, переживань. Подальші настанови, висловлені після питань, теж будуть сприймати як рішення, до якого адресати дійшли самі. Промовець може подати каскад питань, які мають привернути увагу

адресатів і задуматись над вчинками, способом життя, після питання подано відповіді, які виконують функцію настанов: *Дорогі у Христі, ми сьогодні виходимо назустріч Ісусові у цьому храмі, в домі Божому. Можемо спитати: А що ми несемо Йому назустріч? Не дивімся, що ми маємо в руках, бо і Він на це не дивиться. Він дивиться на те, що ми носимо в нашому серці. Що є в моєму серці? Чим я вітаю свого Ісуса? Напевне, наш народ несе сьогодні до Ісуса свій невимовний біль, своє страждання, своє велике прагнення свободи, гідності, правди і справедливості. Своє велике прагнення миру. Ісус плакав над Єрусалимом і казав, якби ж ти сьогодні розпізнало, що веде тебе до миру [10].*

Крім названих функцій, риторичні питання виконують ще й експресивну роль, увиразнюють мову священника, роблять її пристрасною, емоційною й таким способом впливають на емоції слухачів: *Що бачить сьогодні український народ, вглядаючись у цю Великодню п'ятницю 2023 року в обличчя скатованого померлого Спасителя? Що допомогло нам вижити у найтяжчі часи нашої історії, коли ворог прагнув знищити українців? Найперше – це Таїнство Хрещення [4].*

Засобом мовної реалізації волевиявлення є синтаксичні структури зі значенням спонування. Настанови священники передають здебільшого предикатами, вираженими дієсловами наказового способу у формі множини. Форма множини водночас мовний засіб реалізації тактики солідаризації з адресатом: *Давайте ж сьогодні, коли вийдемо з храму, поглянемо на нашу Батьківщину, на наші зруйновані міста і села, на зранених людей з надією на Воскресіння, насіння якого носимо кожен у собі [4]; Завтра починається Великий піст. Стараймося сприймати його не як відмову від певних речей і сукупність заборон, а як дорогу до звільнення, до тої свободи, яку Христос нам дає своїм воскресінням [8: 25]; За допомогою*

молитви стараймося налагодити стосунки з Богом Отцем. Обмеживши тілесні приємності – опануймо свою людську природу. Через милосердя – впорядкуймо відносини з ближніми [8: 26]; Використаймо цей час для зміцнення своєї віри і живімо так, щоб було видно, що ми віримо в Ісуса Христа, у Його Боже синівство, у те, що Він прийшов нас спасти [8: 30].

Спонукальні речення проповідник використовує для створення ефекту співпраці під час проповідування, усі дії, спрямовані на пізнання правди віри, виконують разом зі слухачами: *Пригадаймо, як у тих євангельських читаннях страчних днів ми чули, що коли Пилат вивів перед очі народу скатованого, збичованого Христа в багрянці і терновому вінку, він сказав до зібраного народу: "Ось Людина. Се Чоловік"; Погляньте сьогодні на терновий вінець на голові Спасителя – ось що таке людська земна слава [4]; Згадаймо: на початку посту ми читали притчу, яку розказав Ісус Христос, – про митаря і фарисея [8: 41]; Поміркуймо над ще одним аспектом покликання, що його описує євагелист [8: 33].* Обов'язковим складником проповідницького тексту є побажання вірянам, вони висловлені зазвичай у прикінцевій частині промови. Побажання, виражені формою наказового способу з частками *хай, нехай*, виражають високий ступінь впевненості в його здійсненні: *Хай сьогодні гаслом перемоги України будуть слова батька: "Мій син помер був і ожив, пропав був і знайшовся" (Лк. 15, 32) [3]; повтори та ампліфікації наближають їх до сутєсних типів мовного впливу: Нехай Господь вчинить наш народ непереможним і від всякої ворожої пропаганди та нападу нездоланим та дарує перемогу над супротивниками на землі, на морі і в повітрі [14].*

Використання предикатів у формах наказового способу може передбачати активну участь адресатів у здійсненні побажання: *Нехай участь в Його Страстях зробить нас гідними*

чистим і щирим серцем мати участь і у Його славному Воскресінні! [9]; Молімося, нехай Боже милосердя буде силою України, нехай воно єднає нас з Богом, дасть нам внутрішню живу, здорову силу перемагати. Нехай Боже милосердя зцілить рани України, яких сьогодні нам завдає ворог. Нехай слова: "Кажу тобі: Встань, візьми твоє ліжко і йди до свого дому"... – будуть словами Божими, які подарують нам перемогу на своїй рідній, Богом даній, українській землі [16]. Обов'язковим структурним елементом проповіді є молитовне звернення до вищих сил із проханням уберегти, захистити відвернути від усього злого: *До кінця нашого життя оберігай нас, Господи, перед вічним засудом, щоб ми, спасенні через Твоїм страсті, смерть і воскресіння, завжди віддавали за все славу, хвалу, подяку і честь Єдиному у Святій Тройці Богові Отцю, і Сину і Святому Духові нині, і повсякчас, і на віки віків. Амінь!* [14]; *Пресвята Богородице, виблагай нам дару гідної та постійної зустрічі Ісуса Христа укритего у Пресвятій Тайні Євхаристії!* [6]. Апеляція до вищих сил за допомогою звертань сприяє створенню ефекту їхньої постійної присутності поміж вірянами, що закономірно зміцнює їхню віру.

За допомогою синтаксичних структур зі складеним іменним присудком реалізовано тактику пояснення. Зазвичай вони оформлені як дефініції, за їхньою допомогою пояснено сутність богословських понять: *Віра – це не теорія, але щось набагато більше. Або вся справа в тому, що Бог любить нас і допомагає нам усвідомити свою любов, або все це є безглуздя; Віра – це не просто питання релігійних переконань чи дивних ідей, з якими можу випадково погодитися. Віра вкорінена у всьому нашому ставленні до себе і до життя. Отже віра – це не просто раціональне прийняття того факту, що Бог є, що він існує. Це щось набагато більше і глибше. Це визнання того, що Бог нас любить і нас приймає. Сюди також входить бажання і рішення людини*

віддатися цій Божій любові, залишити Богові ініціативу у своєму житті [19]; Самодостатність, непростення, формалізм, споживацтво, перфекціонізм, егоїзм – це окови залежності, які призводять до нашої буттєвої катастрофи [20]. Протиставлення в дефініціях дає змогу чітко акцентувати на сутності явища: *Покликання – це Боже запрошення, а не нагорода за наші заслуги [7].*

Тактику пояснення реалізують також відокремлені структури з уточнювальним значенням, їхня мета – розтлумачити, донести до адресата зміст релігійного вчення: Але він говорить це не лише своїм учням, але і натовпу, тобто всім, кожному [20]; *Ісус не просить нас відмовитися від будь-якої радості – суть не в цьому. Він хоче, щоб ми противилися гріховним спонукам, які намагаються контролювати наше життя. Навіть більше, щоб ми навернули свої серця до Бога, щоб Святий Дух міг зміцнити у нас нове життя, яке ми отримали під час хрещення [20].*

З прагматичною метою проповідники використовують різновиди підрядних речень. Підрядні умови, наприклад, демонструють повагу до вільного вибору адресатів, які можуть приймати чи не приймати настанови проповідника: *Якщо ми справді хочемо зрозуміти і здійснити Царство Боже на землі, то мусимо поставити Бога і Божу волю на першому місці, як це робив Ісус Христос [8: 63].* Речення з наслідковими, умовно-наслідковими відношеннями посилюють переконливість, показують очікувану подію як таку, що вже відбулася: *Коли ми "зрікаємося" самих себе і орієнтуємо своє життя на Ісуса, то отримуємо нове і краще буття [20];* *Вдивляймося в Його рани – і побачимо джерело життя, стійкості і надію на воскресіння нашої Церкви і народу. Амінь [20].*

Поширені в проповідях речення з причиновими зв'язками. Вони забезпечують тактику пояснення, сприяють тому, що незрозумілі речі

стають очевидними й прийнятними для сприйняття та осягнення, через що й забезпечують переконувальну функцію: *Так склалося в нашому житті, що найвеличніші, найважливіші справи чи події ми висловлюємо в найпростіший можливий спосіб. Бо якщо багато слів, немає простоти і величі [8: 56]; Не дивімся, що ми маємо в руках, бо і Він на це не дивиться. Він дивиться на те, що ми носимо в нашому серці [10].*

Речення з протиставними відношеннями, маркерами яких є сполучники **а, але**, виразно вказують на правильний вибір: *Християни не тікають від страждань, а вмюють їх перемагати, перетворюючи біль силою благодаті Духа Святого, розп'ятого Спасителя на вибух свободи і звільнення – на момент воскресіння [2]; Наповнім наші оселі молитвою, справжнім християнським духом, а не лише видимими зовнішніми знаками чи обрядами. Вони є важливі, але вони мусять виражати стан нашого серця, інакше ті знаки будуть мертвими, інакше не осягнемо спасіння [10]; Але що втрачаємо? Рабство гріха. А що отримуємо? Чисте сумління, свобода від грішних залежностей, щирі стосунки з Богом [20]. Синтаксичні ресурси мови використовують для надання експресивності промові, найбільш продуктивно реалізують цю мету анафори та інші види повтору. Анафори сприяють реалізації експресивної функції, вони виражають почуття та роздуми автора. Наприклад, проповідник виражає подив, поєднаний з осудом, що реалізує інтенцію автора викликати й в адресатів такі самі почуття, а значить – запобігти таким проявам людської поведінки: *Про гріх говориться з усмішкою й іронією, люди перестали боятися гріха. Бояться забруднення середовища, бояться невиліковних недуг, пандемій, бояться ядерної війни, але не бояться гріха як порушення своїх стосунків з Богом, смертельної хвороби, яка їх нищить [16]. У наступному контексті маємо приклад того, як анафора та парадигматичний**

повтор займенника **він** посилюють переконливість у правильності саме тих дій християнина, до яких промовець опосередковано закликає: *Так робив Господь Ісус, так робить кожна людина, яка хоче бути живою. Вона відчуває в собі покликання, потребу тягнутися до Бога, звертатися до Нього, молитися до Нього, еднатися з Ним, разом з Ним будувати своє життя [10]. Анафоричність, як зауважує Н. Кондратенко, виконує функцію злиття висловлювань різного змісту в єдину синтаксичну одиницю, підпорядковану вираженню експресії [11: 316].*

Синтаксичним прийомом, який надає експресивності проповіді та впливає на емоції слухача, є ампліфікація. Нагромадження однотипних одиниць посилює переконувальний вплив, демонструє інтенсивність прояву якоїсь ознаки, унаочнює її: *Його слова лікували, звільняли, радували, полегшували душу і серце. І багато хто йшов за ним, та навіть щиро хотів продовжити свій шлях з ним і далі [20]. Наприклад, у наведеному контексті ампліфікація увиразнює надлюдські страждання Христа, які він терпів для блага людей, проповідник впливає на емоційну сферу слухачів, прагне, щоб вони прониклися співчуттям і берегли дар, отриманий такою ціною: *У цей скорботний глибокий день наша мати-Церква взяла нас, своїх дітей, за руку і привела на Голготу. Привела, щоб показати нам зневаженого, збичованого, обльованого, розп'ятого і померлого на хресті нашого Спасителя [4]; у наведеному далі контексті ампліфікація посилює відчуття єдності промовця з адресатами – усі вони сповнені однаковими бажаннями, тому подальша настанова, яку висловлює священник, має бути виконана: *Ми тужимо за миром, ми молимося за мир, ми потребуємо миру. Але почнімо бути миротворцями від того, що самі спершу примиримося з Господом Богом [10].***

З прагматично метою використовують автори проповідей парцельовані конструкції. Парцеляція дає змогу виокремити ключові ідеї, які мовець прагне донести до слухачів: *Добрий Бог дарував нам нове життя у Христі, відкрив його для нас у воскресінні, нам тільки потрібно приймати його як Божу волю, а не свою. Приймати завжди, навіть у важкі для нас часи* [20]. Відокремлені комунікативні частини дають змогу виразити протиставлення: *Проте Ісус не радіє. Він плаче. Це були не сльози радості, а сльози смутку і болю. Майже розчарування* [10].

Висновки й перспективи дослідження. Результати проведеного аналізу доводять, що синтаксичні ресурси мови – вагомий інструмент впливу на адресата й реалізації інтенцій мовця в проповідницькому дискурсі. Продуктивним синтаксичним засобом мовного пливучого є питальні речення, вони виконують роль вступу, налаштовують слухачів на

сприйняття змісту промови, за допомогою питань проповідник випробовує сумління, акцентує на важливих речах, які повинні усвідомити віряни, а відповідь на питання – вказівка на правильний шлях. Риторичні питання виконують ще й експресивну роль, увиразнюють мову священника, роблять її пристрасною, емоційною й так впливають на емоції слухачів. З прагматичною метою проповідники використовують різновиди підрядних речень, парцеляцію, ампліфікацію. Потенціал синтаксичних засобів слугує для виокремлення найбільш важливих ідей, які хоче донести священник до адресатів.

Синтаксичні одиниці слугують для реалізації тактики солідаризації, тактики пояснення. Перспективи досліджень вбачаємо у вивченні прагматики синтаксичних структур як маркерів ідіостилю проповідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Беценко Т. Особливості синтаксично-стилістичної організації поетичного доробку Лесі Українки як самобутнє явище в історії української художньої думки. *Волинський філологічний текст і контекст*. 2016. № 22. С. 526–538.
2. Блаженніший Святослав. "Бог співстраждає з кожною людиною": проповідь у Хрестопоклонну неділю. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/bog-spivstrazhda-z-kozhnoyu-lyudynoju-propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-hrestopoklonnu-nedilyu-11756/> (дата звернення 17.04.2023).
3. Блаженніший Святослав. "Бог – це Батько із розпростертими руками". URL: <https://synod.ugcc.ua/data/bog-tse-batko-iz-rozprostertymy-rukamy-propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-nedilyu-bludnogo-syna-11429/> (дата звернення 17.04.2023).
4. Блаженніший Святослав. "Ми бачимо розп'яту Істину": проповідь у Велику п'ятницю. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/my-bachymo-rozpyatu-istynu-propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-velyku-pyatnytsyu-11999/> (дата звернення: 17.04.2023).
5. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця: ТОВ "ТВОРИ", 2018. 336 с.
6. Возняк І. "Розбудімо у своїй душі велику любов до Господа у Пресвятій Євхаристії". URL: <https://synod.ugcc.ua/data/mytropolyt-igor-voznyak-rozbudimo-u-svoju-dushi-velyku-lyubov-do-gospoda-u-presvyatij-vharystiy-11749/> (дата звернення 11.04.2023).
7. Груца В. "Людина є іконою Божою. Чи відповідно до цього ми живемо?" URL: <https://synod.ugcc.ua/data/lyudyna-ikonoyu-bozhoyu-chy-vidpovidno-do-tsogo-my-zhyvemo-vladyka-volodymyr-grutsa-u-pershu-nedilyu-velykogo-postu-11631/> (дата звернення 17.04.2023).
8. Гузар Л. Учителю, іду за тобою. Львів: Місіонер, 2017. 272 с.

9. Дзюрах Б. Послання до молоді на Квітну неділю 2023 року. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/ya-dyakuu-vam-za-molodechyy-zapal-i-shchyru-radist-poslannya-vladyky-bogdana-dzyuraha-do-molodi-na-kvitnu-nedilyu-2023-roku-11961> (дата звернення 17.04.2023).
10. Дзюрах Б. "Як дитина завжди тужить за домом батька, так кожна людина тужить за зустріччю з Богом в Його домі". URL: <https://synod.ugcc.ua/data/yak-dytyna-zavzhdy-tuzhyt-za-domom-batka-tak-kozhna-lyudyna-tuzhyt-za-zustrichchyu-z-bogom-v-yogo-domi-vladyka-bogdan-dzyurah-11968> (дата звернення 14.04.2023).
11. Кондратенко Н. Експресивний синтаксис у президентському дискурсі Володимира Зеленського. *Записки з українського мовознавства*. 2002. № 29. С. 313–324.
12. Мелкумова Т. В. Виразальні можливості риторичних запитань у писемному інформаційному мовленні. *Філологічні студії*. 2009. Вип. 3. С. 101–107.
13. Мелкумова Т. В. Комунікативно-прагматичні функції виразальних засобів синтаксису (на матеріалі інформаційних та публіцистичних текстів): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2011. 23 с.
14. Приріз Я. "Але чи справді Бог погодився зі стражданнями людини?" URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-yaroslav-pryriz-ale-chy-spravdi-bog-pogodyvsyazi-strazhdanniyamy-lyudyny-11782/> (дата звернення 17.04.2023).
15. Приріз Я. "Ісус вже шукає нас, щоб подарувати нам своє милосердя і спасіння". URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-yaroslav-pryriz-isyus-vzhe-shuka-nashchob-podaruvaty-nam-svo-myloserdya-i-spasinnya-11322> (дата звернення 11.04.2023).
16. Приріз Я. "Усі ми потребуємо духовного зцілення, бо усі ми згрішили проти Бога, ближніх і самих себе". URL: <https://synod.ugcc.ua/data/usi-my-potrebujemo-duhovnogo-ztsilennya-bo-usi-my-zgrishyly-proty-boga-blyzhnih-i-samyh-sebe-vladyka-yaroslav-pryriz-11706/> (дата звернення 16.03.2023).
17. Пуленко І. А., Сазикіна Т. П. Експресивні особливості синтаксичного паралелізму в публічних виступах політиків (на матеріалі англійської, французької та української мов). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2020. Т. 1. № 45. С. 106–110.
18. Сеньків Т. "Молитва, піст і милосердна любов – три інвестиції в скарб, який триває". URL: <https://synod.ugcc.ua/data/molytva-pist-i-myloserdna-lyubov-tryinvestytsiy-v-skarb-yakyy-tryva-vladyka-taras-senkiv-u-syropusnu-nedilyu-11586/> (дата звернення 17.04.2023).
19. Сеньків Т. "Пречиста Діва Марія запевнює, що варто зробити своє життя доступним для Бога". URL: <https://synod.ugcc.ua/data/prechysta-diva-mariya-zaprevnyu-shcho-varto-zrobyty-svo-zhyttya-dostupnym-dlya-boga-vladyka-taras-senkiv-na-blagovishchennya-11923/> (дата звернення 17.04.2023).
20. Сеньків Т. "Прийняти хрест означає прийняти те, що ніщо у житті не буває випадковим". URL: <https://synod.ugcc.ua/data/pryynyaty-hrest-oznacha-pryynyaty-te-shcho-nishcho-u-zhytti-ne-buva-vypadkovym-vladyka-taras-senkiv-u-hrestopoklinnu-nedilyu-11764/> (дата звернення 17.04.2023).
21. Шабат-Савка С.Т. Період як маркер інтенцій аргументації в поетичному дискурсі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. № 33. Т. 1. С. 65–68.
22. Шкіцька І.Ю. Синтаксис тактики підвищення значимості співрозмовника. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Сер. 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 8. С. 212–217.*

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Betsenko, T. (2016). Osoblyvosti syntaksyschno-stylistychnoi orhanizatsii poetychnoho dorobku Lesi Ukrainky yak samobutnie yavyshche v istorii ukrainskoi khudozhnoi dumky [Peculiarities of the syntactic and stylistic organization of Lesya Ukrainka's

- poetic work as an original phenomenon in the history of Ukrainian artistic thought]. *Volyn filolohichna: tekst i kontekst*. 22. P. 526–538. [in Ukrainian].
2. Blissful Sviatoslav. "Boh spivstrazhdaie z kozhnoiu liudynoju»: propovid u Khrestopoklonnu nediliu" ["God sympathizes with every person": a sermon in the crucifix-worshiping Sunday]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/bog-spivstrazhda-z-kozhnoyu-liudynoju-propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-hrestopoklonnu-nedilyu-11756/> (reference date 17.04.2023) [in Ukrainian].
 3. Blissful Sviatoslav. " Boh – tse Batko iz rozprostertymy rukamy" ["God is a Father with outstretched arms"]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/bog-tse-batko-iz-rozprostertymy-rukamy-propovid-blazhennishogo-svyatoslava-v-nedilyu-bludnogo-syna-11429/> (reference date 17.04.2023) [in Ukrainian].
 4. Blissful Sviatoslav. "My bachymo rozpiatu Istynu": propovid va u Velyku piatnytsiu" ["We see the crucified Truth": sermon on Good Friday]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/my-bachymo-rozpyatu-istynu-propovid-blazhennishogo-svyatoslava-u-velyku-pyatnytsyu-11999/> (reference date: 17.04.2023) [in Ukrainian].
 5. Vintoniv, M. O., Vintoniv, T. M., Mala, Yu. V. (2018). Syntaksychni zasoby ekspresyvizatsii v ukrainskomu politychnomu dyskursi [Syntactic means of expressiveness in Ukrainian political discourse]. Vinnytsia: TOV "TVORY". 336 p. [in Ukrainian].
 6. Vozniak, I. "Rozbudimo u svoii dushi velyku liubov do Hospoda u Presviatii Yevkharystii" ["Let's awaken in our soul a great love for the Lord in the Holy Eucharist"]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/mytropolyt-igor-voznyak-rozbudimo-u-svoyy-dushi-velyku-lyubov-do-gospoda-u-presvyatyy-vharystiy-11749/> (reference date: 11.04.2023) [in Ukrainian].
 7. Hrutsa, V. "Liudyna ye ikonoju Bozhoiu. Chy vidpovidno do tsoho my zhyvemo?" ["Man is an icon of God. Is that what we live by?"]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/lyudyna-ikonoyu-bozhoyu-chy-vidpovidno-do-tsogo-my-zhyvemo-vladyka-volodymyr-grutsa-u-pershu-nedilyu-velykogo-postu-11631/> (reference date 17.04.2023) [in Ukrainian].
 8. Huzar, L. (2017). Uchyteliu, idu za toboiu [Teacher, I'm following you]. Lviv: Misioner. 272 p. [in Ukrainian].
 9. Dziurakh, B. Poslannia do molodi na Kvitnu nediliu 2023 roku [Message to the youth for April Sunday 2023]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/ya-dyakuyu-vam-zamolodechyy-zapal-i-shchyru-radist-poslannya-vladyky-bogdana-dzyuraha-do-molodi-na-kvitnu-nedilyu-2023-roku-11961> (reference date 17.04.2023) [in Ukrainian].
 10. Dziurakh, B. "Iak dytyna zavzhdy tuzhyt za domom batka, tak kozhna liudyna tuzhyt za zustrichchiu z Bohom v Yoho domi" ["As a child always longs for their father's house, so every person longs for a meeting with God in His house"]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/yak-dytyna-zavzhdy-tuzhyt-za-domom-batka-tak-kozhna-liudyna-tuzhyt-za-zustrichchyu-z-bogom-v-yogo-domi-vladyka-bogdan-dzyuraha-11968> (reference date 14. 04. 2023) [in Ukrainian].
 11. Kondratenko, N. (2022). Ekspresyvnyi syntaksys u prezydentskomu dyskursi Volodymyra Zelenskoho [Ekspresyvnyi syntaksys u prezydentskomu dyskursi Volodymyra Zelenskoho]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. 29. P. 313–324. [in Ukrainian].
 12. Melkumova, T. V. (2009). Vyrachalni mozhyvosti rytorychnykh zapytan u pysemnomu informatsiinomu movlenni [Expressive possibilities of rhetorical questions in written information communication]. *Filolohichni studii*. Iss. 3. Pp. 101–107. [in Ukrainian].
 13. Melkumova, T. V. (2011). Komunikatyvno-prahmatychni funktsii vyrazhalnykh zasobiv syntaksysu (na materialy informatsiinykh ta publitsystychnykh tekstiv) [Communicative and pragmatic functions of expressive means of syntax (on the material of informational and journalistic texts)]: PhD(c) thesis abstract: 10.02.01. Zaporizhzhia. 23 p. [in Ukrainian].

14. Pryriz, Ya. "Ale chy spravdi Boh pohodyvsia zi strazhdanniamy liudyny?" ["But did God really accept human suffering?"]. URL:<https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-yaroslav-pryritz-ale-chy-spravdi-bog-pogodyvsya-zi-strazhdanniamy-liudyny-11782/> (reference date 17.04.2023) [in Ukrainian].
15. Pryriz, Ya. "Isus vzhe shukaie nas, shchob podaruvaty nam svoje myloserdia i spasinnia" ["Jesus is already looking for us to give us his mercy and salvation"] URL: <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-yaroslav-pryritz-isus-vzhe-shuka-nas-shchob-podaruvaty-nam-svo-myloserdya-i-spasinnia-11322> (reference date: 11.04.2023). [in Ukrainian].
16. Pryriz, Ya. "Usi my potrebuemo dukhovnoho ztsilennia, bo usi my zghrishlyy proty Boha, blyzhnikh i samykh sebe" [We all need spiritual healing, because we have all sinned against God, our neighbors and ourselves"]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/usi-my-potrebumo-duhovnogo-ztsilennia-bo-usi-my-zgrishlyy-proty-boga-blyzhnikh-i-samykh-sebe-vladyka-yaroslav-pryritz-11706/> (reference date: 16.03.2023) [in Ukrainian].
17. Pulenko, I., Sazykina T. (2020). Ekspresyvni osoblyvosti syntaksychnoho paralelizmu v publichnykh vystupakh politykiv (na materialy anhliys'koyi, frantsuz'koyi ta ukrayins'koyi mov) [Expressive features of syntactic parallelism in public speeches of politicians (on the material of English, French and Ukrainian languages)]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Seriya: Filolohiya*. Vol. 1. 45. P. 106–110. [in Ukrainian].
18. Senkiv, T. "Molytva, pist i myloserdna liubov – try investytsii v skarb, yakyy tryvaie" ["Prayer, fasting, and merciful love are three investments in a treasure that lasts"]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/molytva-pist-i-myloserdna-lyubov-try-investytsiy-v-skarb-yakyy-tryva-vladyka-taras-senkiv-u-syropusnu-nedilyu-11586/> (reference date 17.04.2023) [in Ukrainian].
19. Senkiv, T. "Prechysta Diva Mariia zapevniuie, shcho varto zrobyty svoje zhyttia dostupnym dlia Boha" ["The Most Pure Virgin Mary assures that it is worth making one's life available to God"]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/prechysta-diva-mariya-zapevnyu-shcho-varto-zrobyty-svo-zhyttia-dostupnym-dlya-boga-vladyka-taras-senkiv-na-blagovichchennya-11923/> (reference date 17.04.2023) [in Ukrainian].
20. Senkiv, T. "Pryiniaty khrest oznachaie pryiniaty te, shcho nishcho u zhytti ne buvaie vypadkovym" ["Accepting the cross means accepting that nothing in life happens by chance"]. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/pryynyaty-hrest-oznacha-pryynyaty-te-shcho-nishcho-u-zhytti-ne-buva-vypadkovym-vladyka-taras-senkiv-u-hrestopoklinnu-nedilyu-11764/> (reference date 17.04.2023) [in Ukrainian].
21. Shabat-Savka, S. T. (2018). Period yak marker intentsiy arhumentatsiyi v poetychnomu dyskursi [Period as a marker of the intentions of argumentation in poetic discourse]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiya*. No. 33. Vol. 1. P. 65–68.
22. Shkitska, I. Yu. (2011). Syntaksys taktyky pidvyshchennia znachymosti spivrozmovnyka [Syntax of tactics for increasing the importance of the interlocutor]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova. Ser. 10 : Problemy hramatyky i leksykohii ukrainskoi movy: zb. nauk. prats / ed. by. M.Ya. Pliushch. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova. Iss. 8. P. 212–217.* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 08.05.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (100)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (100)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.162.3'373.21:582.746.56
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.159-170

CHESTNUT-MOTIVATED NON-SETTLEMENT NAMES IN BOHEMIA

M. Zirhutová*

The paper contributes to the research of toponyms with tree elements by presenting findings of formal, lexical-semantic and motivational analysis of 231 anoikonyms from the area of Bohemia which include the Czech appellative kaštan 'chestnut' or its derivatives (the nouns kaštánek, kaštanka, kaštanovka, kaštanice, and the adjectives kaštanový, kaštánkový). The research has revealed that the vast majority of the anoikonyms relate to the horse chestnut (Aesculus hippocastanum), while only two names are motivated by the sweet chestnut (Castanea sativa). This reflects the occurrence of these two tree-species in Czechia: while the horse chestnut is widely spread in the whole of the country, sweet chestnut is rather rare, being planted only in parks and gardens in warmer regions. Most of the names are prepositional phrases which include a preposition and the common noun kaštan and indicate the localization of the object (mostly a field or another piece of land) in the vicinity of chestnut trees: a solitary tree, a group of trees, an orchard or a chestnut-tree lined road. A large number of names contain the diminutive kaštánek 'small chestnut'. We assume that these names mostly do not relate to small trees. The use of a diminutive in the name usually reflects the name giver's emotional relationship towards a particular chestnut tree rather than the tree's size. It is a well-known fact that anoikonyms reflect the history and culture of a particular country or a region. In the instance of chestnut-related anoikonyms, this can be illustrated by names reflecting the old Czech tradition to plant certain tree-species near Christian wayside shrines (small chapels, crosses, statues, etc.).

Keywords: toponymy, non-settlement names in Bohemia, the common noun kaštan 'chestnut', name analysis, naming motive.

МІКРОТОПОНІМИ В ЧЕХІЇ, МОТИВАЦІЙНО ПОВ'ЯЗАНІ З КАШТАНОМ

Зірнутова М.

Мета статті – зробити внесок у вивчення топонімів, мотиваційно пов'язаних із назвами дерев. Увагу зосереджено на формальному, лексико-семантичному та мотиваційному аналізі 231 аноїконіма з території Чехії, які містять апелятив kaštan або його похідні (іменники kaštánek, kaštanka, kaštanovka, kaštanice та прикметники kaštanový, kaštánkový). Дослідження засвідчило, що переважна більшість цих назв була мотивована наявністю гіркокаштану звичайного (кінського каштану) (Aesculus hippocastanum) і лише дві назви

* PhD Student

(Czech Academy of Sciences, Czech Language Institute – Faculty of Arts, Charles University; Praha, Czech Republic)

zirhutova@ujc.cas.cz

ORCID: 0000-0002-3335-5903

пов'язані з каштаном їстівним (*Castanea sativa*). Це відповідає розповсюдженості цих двох видів дерев у Чеській Республіці: гіркокаштан звичайний (кінський каштан) поширений по всій країні, натомість каштан їстівний трапляється рідше, його вирощують лише в парках і садах у більш теплих районах. Серед досліджуваних анойконімів переважають прийменникові назви, що містять прийменник та апелятив *kaštan* і позначають об'єкти (переважно поля та інші угіддя) відповідно до їхнього розташування стосовно каштана, зокрема щодо окремого дерева, групи дерев, алеї чи саду. Велика кількість назв містить зменшувальну форму *kaštánek*. Припускаємо, що ці анойконіми не позначають невеликі дерева, а радше виражають емоційне ставлення номінатора до дерева, про яке йдеться. Мікротопоніми, як відомо, відображають історію та культуру певної країни чи регіону. Щодо мікротопонімів, мотиваційно пов'язаних із каштаном, це можна показати на прикладі назв, які нагадують про давній чеський звичай висаджувати певні види дерев біля невеликих релігійних пам'яток, таких, як каплиці, хрести, фігури святих тощо.

Ключові слова: топонімія, мікротопоніми Чехії, апелятив *kaštan*, аналіз назв, мотивування називання

Introduction of the issue. Trees have always played an important role in human life. Besides other benefits, they can serve as a relatively stable point of orientation in the landscape. Large solitary trees, as well as groups of trees or tree-lined roads, are often well visible from distance and well-known within the local community. They attract attention and can be easily used to identify objects in their vicinity. Therefore, the occurrence of trees represents a relatively frequent naming motive in toponymy [4: 267]. Tree-motivated place names are to be found in considerable numbers all over the Czech Republic and constitute a large and significant group of both settlement and non-settlement names.

Terminology. In Czech toponomastics, it is usual to distinguish between two groups of place names (toponyms): settlement names (oikonyms) and non-settlement names (anoikonyms). Whereas settlement names designate settlements (towns, villages), non-settlement names are used for uninhabited objects and can be divided into many categories (hydronyms, oronyms, hodonyms, field-names, etc.). Unlike in some other languages, in Czech these two groups of toponyms differ significantly not only in the type of object they denote but also in many structural and semantical aspects. Therefore, it is a common practice to deal with them separately. Though the term *microtoponym* (often defined as a name only known to a limited number

of people, for example the inhabitants of a village) could be applied to most non-settlement names, Czech scholars predominantly prefer not to use it, for this approach would exclude non-settlement names known to a larger group of people (for example the inhabitants of a bigger region or the whole country).

However, between the two presented groups of names (oikonyms and anoikonyms), there is a transitional name category. It consists of names denoting settlement objects situated outside a town or a village: various buildings or groups of buildings (solitary houses, farms, pubs, gamekeeper's lodges, cottages, mills, etc.). Although these names actually belong to oikonyms (they denote settlement objects), in Czech, they are structurally and semantically very close to anoikonyms. Hence, there is a common practice in Czech onomastics to examine them together with anoikonyms. Building names have also become a part of the non-settlement name collection (see below) used in our research. Therefore, they have been also included in our analysis.

Literature overview. The issue of tree-motivated Czech place names has already been the subject of several toponomastic studies. While a large part of the research has been so far devoted to settlement names, less attention has been paid to tree-related names of unsettled objects. V. Šmilauer [16] mainly examined the names originating

in Czech words meaning 'forest', for instance *hvozd*, *les*, *háj*, *doubrava* ('deciduous forest'), *bor* ('coniferous forest'), but also touched the issue of place names (chiefly oikonyms) motivated by particular tree/shrub-species, namely fruit trees (apple, pear, cherry, plum trees, etc.), grapevine and hop plants. W. Sperling [15] dealt with the topic, but the scope of his research work was much broader. Besides the settlement and non-settlement names motivated by trees, he also paid attention to names related to a forest in general, forest economy, deforestation, etc. Finally, a recent publication by K. Dufková [4] offers the most detailed analysis of Czech settlement names motivated by trees and shrubs.

However, there are certain tree-species which have never been examined in Czech toponymy. None of the works mentioned here has paid attention to place names motivated by the occurrence of (horse or sweet) chestnut trees. As for the scholars solely concerned with settlement names, the reason is obvious: chestnut-motivated oikonyms do not occur in Czech toponymy (the reasons for this absence will be discussed later). W. Sperling [15] was the only researcher who also took anoikonyms into consideration but his name sources were limited, his study is by no means exhaustive and not all tree-species have been included into his research. Consequently, the occurrence of the appellative *kaštan* 'chestnut' in Czech place names has never been properly examined. Moreover, as far as we know, no in-depth analysis of chestnut-motivated toponyms has been carried out elsewhere, though studies on place names motivated by trees have also been published in other Slavic countries, for example in Poland [9] or Ukraine [10].

The aim of the paper is to fill the current research gap by providing the results of a linguistic analysis of non-settlement names in Bohemia (western half of the Czech Republic) originating in the appellative *kaštan*. This Czech common noun can refer to

two tree-species: either to the horse chestnut (*Aesculus hippocastanum*), called *jírovec maďal* in Czech botanical nomenclature, or the sweet chestnut (*Castanea sativa*), having a Czech botanical name *kaštanovník jedlý* or *kaštanovník setý*.

Our research is based on 231 anoikonyms motivated by the occurrence of chestnut trees, included in the *Alphabetical General Catalogue of Non-Settlement Names in Bohemia* which is stored in the Archive of the Onomastic Department of the Czech Language Institute, Czech Academy of Sciences, in Prague [1]. The catalogue, containing approximately 450,000 items, has been created as excerpts from the lists of non-settlement names worked out by voluntary informants from the individual villages in the years 1963–1980. It only includes anoikonyms from the area of Bohemia. The collection of Silesian and Moravian non-settlement names is stored in the Dialectology Department of the Czech Language Institute in Brno and is not accessible.

We will analyse the names both formally (examining their structure) and semantically (from the motivational point of view). As names originating in the appellative *kaštan* can be related to two tree-species, a particular attention will be paid to answering the question whether it was a horse chestnut or a sweet chestnut tree which had motivated the particular names. Finally, we will examine how the non-settlement names can reflect some aspects of history and culture in the given region.

Background information. According to J. Rejzek [12: 268], the appellative *kaštan*, used already in the Old Czech, descends from the Latin *castanea* (also a part of the scientific name of the sweet chestnut), which derives from the Greek *kástanta* (pl.), whose origin is unclear. (Sometimes, it is linked to the Greek place names *Kastanis*, *Kastanea*, but both toponyms are probably named after the trees, not the other way around.) The same applies to the Slovak *gaštan*, Polish *kasztan*, or the Ukrainian *каштáн*. Whereas in The Mediterranean, the

words in question have denoted sweet chestnut, in Czech, the appellative *kaštan* is also used to designate *Aesculus Hippocastanum* – probably because it produces similar seeds.

The horse chestnut (*Aesculus hippocastanum*) is a tall deciduous tree with a large crown, growing to about 30 metres. Originally native to the Balkans, it has been cultivated almost in the whole of Europe. It was introduced into Central Europe in the 16th century: the first seeds were taken from Istanbul to the Vienna Botanical Garden in 1576. Today, it is widely cultivated in streets, parks, gardens, avenues and along roads in the whole of the Czech Republic, except for mountainous regions [14: 5: 161–162].

In Czechia, the sweet chestnut (*Castanea sativa*) is not as widespread as the horse chestnut. This deciduous tree which attains a height of 20–30 m is planted mostly for its edible seeds (chestnuts). Native to Southern Europe and Asia Minor, it is widely cultivated across The Mediterranean region.

In Bohemia, where it has been known since the 16th century, it is planted only in warmer regions (most of the locations are at an altitude of 200–500 m). Except for several old orchards, sweet chestnuts nowadays occur mostly as solitary trees or groups of trees in parks and gardens [6: 2: 20–21].

Results and discussion: (1) Named objects and formal aspects. In the research material, a total of 231 non-settlement names motivated by the occurrence of chestnut trees have been recorded. They are found in the whole of Bohemia, with most instances in central Bohemia. Over half of the anoikonoms (132 names) include the non-derived noun *kaštan* and more than a quarter (66 names) its diminutive form *kaštánek* ‘small chestnut’. Other lexical items (the nouns *kaštanka/kaštánka*, *kaštanovka*, *kaštanice*; the adjectives *kaštanový* and *kaštánkový*) occur much less frequently. See Table 1.

Table 1

Lexical item	Suffix	Number of names
Kaštan	0	132
Kaštánek	-ek	66
kaštanka/kaštánka	-ka	17 (11+6)
Kaštanovka	-ovka	7
Kaštanice	-ice	1
Kaštanový	-ový	7
Kaštánkový	(kaštánek +) -ový	1
Total		231

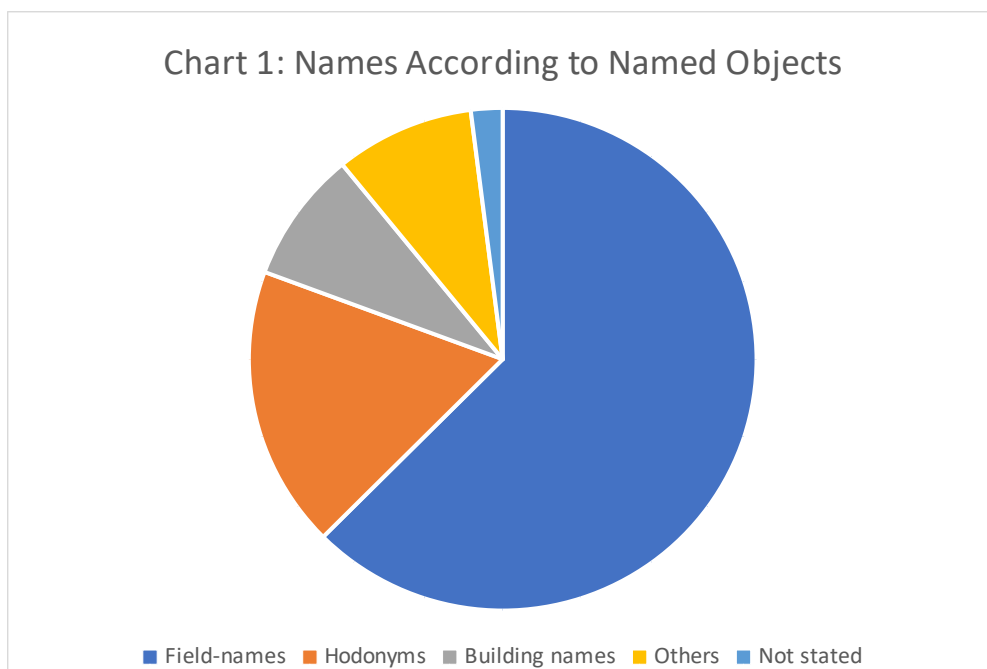
231 recorded non-settlement names relate to 248 objects (one name can relate to more than one object). Field-names (names of fields, forests, meadows, pastures, etc.), toponyms (names of roads, paths, avenues) and building names (names of houses, groups of houses, farms, pubs, etc.) occur most frequently. Other objects, such as hydronyms (names of ponds, springs, wells, brooks), oronyms (names of hills) or dendronyms (names of individual trees) are much less frequent. See Chart 1.

Most of the anoikonoms including the appellative *kaštan* (127 names) are

prepositional phrases. The names *U kaštanu* [By the chestnut tree] and *U kaštanů* [By the chestnut trees] are the most frequent instances; they designate various objects in the vicinity of a chestnut tree or a group of (two or more) chestnut trees. Other examples of prepositional names include *Pod kaštanem*, *Pod kaštany*, *V kaštanech* [Under the chestnut tree, Under the chestnut trees, At the chestnut trees]. Only four names are non-prepositional: the name *Kaštany* [Chestnut trees] occurring three times and the dendronym *Pitřův kaštan* [Piter's chestnut tree]. However, three of these

non-prepositional anoikonyms also have a prepositional name variant: *Vkaštanech* [At the chestnut trees],

occurring twice, and *U Pitřů pod kaštanem* [By the Pifers family under the chestnut tree].

The name *Pitřův kaštan*, containing the surname Piter, deserves a comment. Documented in the list of non-settlement names in the town of Třebechovice pod Orebem (near Hradec Králové), it denoted a chestnut tree which is said to be planted by Josef Bonaventura Piter (1708–1764), who later became the abbot of the Benedictine abbey of Rajhrad. According to the town chronicle, the tree was planted in a garden belonging to the Pifers family in 1720. Later on, this part of the garden became a well-known place where learned citizens held their meetings. The chestnut tree had to be cut down in 1891. For long, the town museum had deposited a part of this “legendary” tree in its collections [13: 16].

The anoikonyms with the appellative *kaštan* can be characterized not only by the prevalence of prepositional phrases, but also by the absence of names with an attribute. Apart from the above-mentioned name *Pitřův kaštan*, the only examples of such anoikonyms are five names containing the numerals *tři* ‘three’ and *čtyři* ‘four’: the name *U tři kaštanů* [By three chestnut trees] occurs

four times, the name *U čtyřech kaštanů* [By four chestnut trees] once.

As stated above, anoikonyms including the diminutive *kašánek* are also frequent. They occur in the whole of Bohemia, with the highest concentration in eastern and north-eastern Bohemia, almost no instances occurring in the south and south-west. Compared to the names including the common noun *kaštan*, those with its diminutive form occur more frequently without a preposition (eight names): The singular name without an attribute *Kašánek* is recorded twice, the plural form *Kašánky* five times. A name with an attribute (*Dubinské kašánky*) has also been documented. However, prepositional names, such as *U kašánku*, *V kašánkách*, *Ke kašánku* [By the small chestnut tree, At the small chestnut trees, Towards the small chestnut tree], again prevail.

The common noun *kašanka* meaning ‘a chestnut-tree lined road or a chestnut orchard’ occurs in names in two forms, either *kašanka* or *kašánka*. Anoikonyms with both forms are found exclusively in the northern half of

Bohemia. Eight names are non-prepositional (*Kaštanka* or *Kaštánka*) and denote chestnut orchards, chestnut-tree lined avenues, roads or paths. The best-known instance is the oldest Czech sweet chestnut orchard *Kaštanka* in Nasavrky near Chrudim (in eastern Bohemia), founded at the end of the 16th century. The rest of the names are prepositional phrases designating chestnut-tree lined avenues, alleys, and objects in their vicinity. No name with an attribute has been recorded. As for distribution of the two variants (*kaštanka* and *kaštánka*), no specific areas can be outlined. Moreover, in the district of Nové Strašecí (in central Bohemia), the two different forms have been recorded in two villages which are located within four km of one another (the forest *Kaštanka* in Mšecké Žehrovice and the park *V kaštánce* in Srbeč).

Seven names contain the lexical item *kaštanovka* which is not included as an appellative in Czech dictionaries. Again, the names denote chestnut-tree lined avenues, roads or paths (often found in towns). The examples include the road *Kaštanovka* in Písek or the former avenue *Kaštanovka* in Čáslav. While the appellative *kaštanka* /*kaštánka* can denote both an avenue and an orchard, the noun *kaštanovka* (at least in names) only relates to avenues and alleys. The name *Kaštanka* in Zbiroh, with a name variant *Kaštanovka*, proves that the meanings of the two nouns partially overlap. The anoikonyms including the lexical item *kaštanovka* occur in the above delimited area of the occurrence of the anoikonyms containing the appellative *kaštanka* /*kaštánka*, exceeding it only in the south towards Příbram and Písek districts.

The lexical item *kaštanice* occurs in names only once: in the field name *V kaštanici*, recorded in the village of Skalsko near Mladá Boleslav (in central Bohemia). Unfortunately, the non-settlement name list from Skalsko does not provide any information about the name and the noun *kaštanice* is not included in Czech dictionaries. We assume that the meaning is similar to

that of the nouns *kaštanovka* and *kaštanka* (a chestnut-tree lined road or perhaps a chestnut orchard), but the material does not allow us to provide a more precise definition.

The adjective *kaštanový* 'related to chestnut trees' appears in seven anoikonyms. They are often hodonyms, again designating chestnut-tree lined avenues, roads or paths, or pieces of land named after a nearby chestnut avenue or a group of chestnut trees. Examples include the names *Kaštanová* [The chestnut path], *Kaštanová álej* [The chestnut avenue], *Kaštanová louka* [The chestnut meadow]. The adjective *kaštánkový* 'related to small chestnut trees' appears only in one name: the hodonym *Kaštánková cesta* [The path lined by small chestnut trees] in Stará Huť near Dobříš (in central Bohemia).

(2) Naming motivation: general aspects. The non-settlement names originating in the appellative *kaštan* are motivated by the occurrence of (horse or sweet) chestnut trees: a solitary tree, a group of (two or more) trees, an avenue, an orchard or a garden.

The objects are most frequently named after their location near a large, old, solitary or otherwise remarkable chestnut tree. In the lists of non-settlement names, such a tree may be characterised as *starý* [old], *velký* [big], *mohutný* [huge], *statný* [sturdy], *vzrostlý* [full-grown] or *osamělý* [solitary]. For instance, the field *U kaštanu* [By the chestnut tree] in Syrov near Pelhřimov (in south-eastern Bohemia) is situated "near a large chestnut tree"; the pub *Pod kaštanem* [Under the chestnut tree] in Drozdice near Pardubice (in eastern Bohemia) is named "after a full-grown chestnut tree". As for the latter example, it is worth noting that the name *Pod kaštanem*, which occurs in our research material several times, has been a very frequent name of pubs and restaurants in the Czech Republic up to the present.

Interestingly, the same motivation also applies to anoikonyms originating in the diminutive *kaštánek*. The explanation of the particular name, provided by the author of the non-settlement name list,

in most cases does not state that the object is named after a small or young tree. On the contrary, the tree in question is, exactly like in the previous instances, characterised as big, old, huge, etc. For instance, the hill *Na kaštánku* [On the small chestnut tree] in Voděrády near Mladá Boleslav (in central Bohemia) was named "after a huge chestnut tree which used to grow in the fields"; the field *U kaštánku* [By the small chestnut tree] in Proloh near Rychnov nad Kněžnou (in eastern Bohemia) relates to "a large, shade tree which dominates the landscape"; the field *Pod kaštánkem* [Under the small chestnut tree] in Červený Kostelec near Náchod (in eastern Bohemia) was named "after a well-visible tree".

There are only few names with the diminutive *kaštánek* which are considered to be related to a small or young tree by the author of the non-settlement name list: the meadow *Pod kaštánkem* [Under the small chestnut tree] in Keblice near Litoměřice (in north-western Bohemia) relates to "an old, underdeveloped chestnut tree"; the forest *U Kaštánku* [By the small chestnut tree] in Kunvald-Zaječiny near Žamberk (in eastern Bohemia) bears a name based on its location "near a chestnut tree which did not prosper well and had withered in the end. Now, a newly planted tree is growing there". However, even in these cases, the name may have originated at the time when the tree in question was relatively big and could serve as a point of orientation, helping to identify objects in its vicinity. For a small tree, this is less probable.

In Czech, the primary function of diminutives is to express small size, height, etc. However, they can also be used to express familiarity, informality and endearment [3: 112]. Therefore, it is obvious that in most of the non-settlement names, the reason for the use of a diminutive was not the tree's limited height but emotional reasons, i. e. the expression of positive emotions name givers felt towards a particular tree (avenue, orchard, etc.). This function of

diminutives in anoikonyms, already observed by J. Pleskalová [11: 69], explains both the large quantity of non-settlement names containing the diminutive *kaštánek* and the seemingly illogical explanations connecting the names to tall and big trees, which occur in many non-settlement name lists.

However, not only solitary chestnut trees (or groups of several trees) have motivated the names. Another large group of anoikonyms is related to horse chestnut-tree lined roads which are found in many Czech towns and villages. Leading to castles, churches, monasteries and pilgrimage places, as well as through town parks or along local roads, tree-lined avenues and alleys are a typical feature of the Czech landscape, especially in some regions. The horse chestnut, which is the largest flowering tree with a majestic appearance, belongs to the tree-species which have been planted in avenues and alleys most frequently (along with linden trees, ashes, maples, oaks and fruit trees).

Anoikonyms motivated by the presence of a chestnut-tree lined road, avenue etc. include the nouns *kaštan*, *kaštánek*, *kaštanka* /*kaštánka*, *kaštanovka* or the adjectives *kaštanový* and *kaštánkový*. They are predominantly hodonyms denoting the avenues, alleys, roads or paths themselves. Examples include the avenue/alley names: *V kaštanech* in Jemníky near Slaný (in central Bohemia); *Kaštanka* in Jirny near Prague; *Kaštanová álej* in Průhonice near Prague. In addition, other objects may be named according to their location in the vicinity of a chestnut-tree lined road. For instance, chestnut avenues lead along the fields *U kaštánky* in Ročov near Louny (in north-western Bohemia) and *U kaštanové aleje* in Štětice near Vodňany (in southern Bohemia).

Finally, the presence of a sweet chestnut orchard or a garden with horse chestnut trees has motivated some names. The best example is the name of the sweet chestnut orchard *Kaštanka* in Nasavrky. Furthermore, *Pod kaštany*

[Under the chestnut trees] is a former horse chestnut garden in Vojkov near Votice (in central Bohemia), *V kaštanech* [At the chestnut trees] is a house in Zdice near Beroun (in central Bohemia) situated near a garden with horse chestnut trees.

(3) Naming motivation: the horse chestnut or the sweet chestnut? Most of the non-settlement name lists provide the information that the given name was motivated by a chestnut tree. In most instances, however, it is not easy to determine whether it was a horse chestnut tree or a sweet chestnut tree which had motivated the particular name.

There are only few instances when the tree-species is clearly identified. For example, the field *U kaštanu* in Nový Ples near Jaroměř (in north-eastern Bohemia) "was named after a horse chestnut tree". In the case of the above-mentioned tree name *Pitřův kaštan* in Třebechovice pod Orebem, the name list provides the information that J. B. Piter "had planted a wild chestnut tree here", which undoubtedly relates to horse chestnut. In some instances, the tree-species is identified indirectly. For example, due to the information that "the seeds of the trees are fed to deer", concerning the field *U tří kaštanů* in Červené Pečky near Kolín (in central Bohemia), we can presume that the trees are horse chestnuts.

There are, nevertheless, other sources which can provide the information needed. Most importantly, P. Haltofová and L. Jankovský [5] have published a complete list of sweet chestnut localities in Czechia (including those where the occurrence has not been recently confirmed). Therefore, it was possible to compare our research material with the list and thus verify or disprove the occurrence of the sweet chestnut in a given locality.

The comparison has shown that, most probably, only two anoikonyms (out of 231) have been motivated by the occurrence of sweet chestnut. Besides the well-known sweet chestnut orchard *Kaštanka* in Nasavrky, the occurrence of

sweet chestnut trees has been confirmed in the case of the avenue *Kaštanka* in Slatiňany near Chrudim (in eastern Bohemia) where both tree-species are actually present [5: 264]. The results are not that surprising, considering the fact that the horse chestnut is wide-spread in the Czech Republic, whereas the sweet chestnut has been planted rather sporadically.

(4) Historical and cultural aspects reflected in the names. It is well-known that anoikonyms may reflect earlier conditions of the natural and cultural landscape in a particular country or a region. In the instance of chestnut-related non-settlement names, this can be illustrated by names reflecting the old Czech common practice of planting horse chestnut trees (as well as other tree-species, for example linden trees or oaks) near Christian (Catholic) wayside shrines, such as small chapels, wayside crosses, statues of saints, etc., which are typical for the Czech landscape.

Erected near roads and paths, at crossroads or along old pilgrim routes, they often commemorate a tragical accident which had happened near the site, but can also express gratitude or penance. They were meant to encourage passers-by to stop for a rest, prayer or reflection. Trees had beautified such a place and provided shade and shelter but were not planted close to wayside shrines only for aesthetical or practical purposes. They had also a symbolical function, being considered a symbol of life. It was usual to plant one or two trees near the shrine; in the latter case the chapel, the cross or the statue stood between the trees. In some instances, there could be even three (reminding of the Holy Trinity) or four trees at the site. However, a wayside shrine could be also erected at a place where a large tree already had grown [8: 12]. Together with the trees, the shrines also served as important points of orientation. Therefore, this phenomenon is reflected in anoikonyms. In the case of chestnut-motivated non-settlement names, there are three points worth mentioning:

Firstly, many anoikonoms originating in the appellative *kaštan* have a variant name which is related to a wayside shrine (plus the information about the occurrence of the shrine is often mentioned in the non-settlement name list from the particular village). For instance, the field *U kaštanu* [By the chestnut tree] in Radonice near Louny (in north-western Bohemia) has a variant name *U kapličky* [By the small chapel]. The author of the name list from the village of Radonice has recorded a short story related to this name: "There used to be a small chapel here, but a drunk postman has demolished it. Just a chestnut tree has remained until now." Other examples include: the field *U kaštanu* [By the chestnut tree] in Velké Zámčy near Mělník (in central Bohemia), also called *U křížku* [By the small cross]; the orchard *Pod kaštany* [Under the chestnut trees] in Suchomasty near Beroun (in central Bohemia), also called *U svatého Jána* [By the Statue of Saint John of Nepomuk]; the field *U kaštanů* [By the chestnut trees] in Budyně nad Ohří near Litoměřice (in north-western Bohemia), formerly called *U svaté Anny* [By the Statue of Saint Anna], etc.

Secondly, in some cases such a variant name does not exist (or has not been recorded) but the information about the occurrence of a wayside shrine at the site can be found in the list of non-settlement names. For instance, the field *U kaštanu* [By the chestnut tree] in Radim near Jičín (in north-eastern Bohemia) is located near a chestnut tree growing close to a stone cross; another name *U kaštanu* belongs to a site in Mirošov near Rokycany (in south-western Bohemia) where a cross used to stand between two chestnut trees; *U kaštanu* is also a name of a crossroads in Velká near Příbram (in central Bohemia) where a solitary chestnut tree and a cross are found.

Thirdly, there are two anoikonoms which include both the appellative *kaštan* and the appellative *kříž* meaning 'cross': the field-names *U kříže pod kaštanem* [By the cross under the

chestnut tree] in Tuchlovice near Kladno and *U kříže u kaštanu* [By the cross by the chestnut tree] in Jemníky near Slaný (both in central Bohemia). In these two instances, it is obvious that the name *U kříže* needed a further specification for there were probably more crosses in the villages and it was necessary to differ between them.

(5) Additional remarks. Nowadays, the horse chestnut is in danger both in the Czech Republic and other European countries as the horse chestnut leaf miner (*Cameraria ohridella*) causes severe damage to the trees [7: 47]. This, in combination with other threats, might lead to a decline in number of horse chestnut trees in the landscape as there might be tendencies to replace them with other species. What impact this situation might have on chestnut-related non-settlement names is beyond the scope of this work. However, we will briefly touch the issue by providing two examples. They concern two identical names (homonyms), both motivated by horse chestnut trees which had to be cut down.

The first example is of an avenue name *Kaštanka* (also called *Kaštanovka*) in Zbiroh (in western Bohemia), documented in the non-settlement name list from 1970. Founded in the 19th century, this horse chestnut-tree lined avenue lead from the village of Švabín to the Zbiroh castle. According to B. Šopejstalová [17], the trees had to be cut down because of their bad condition caused by horse chestnut leaf miner damage and other threats. In 2015, the local authorities decided to renew the avenue. However, instead of horse chestnut trees, linden trees were planted along the road. In connection with this development, the road has acquired an official name *Pod parkem* [Below the park] and the name *Kaštanka* is not used anymore.

Another is the situation of a horse chestnut-tree lined alley *Kaštanka* in Jirny near Prague, documented in the non-settlement name list from 1973. According to M. Bednář [2: 8–9], the trees were planted in 1850s or 1860s

and the alley had soon become very popular with local inhabitants. However, in 1990s, some of the old trees had been severely damaged by the horse chestnut leaf miner. In combination with earlier damage, the condition of many trees became very bad and there was a danger of their falling on passers-by. Therefore, it was decided in 2015 to cut off a total of 48 trees. However, in an effort to preserve the horse chestnut alley, 58 new horse chestnut trees were planted there. Nowadays, in spite of many threats, the alley *Kaštanka* still exists and is known under the same name.

The examples presented above have shown that the situation of various objects named after threatened horse chestnut trees does not have to be the same and also the impact on the names can differ depending on many factors.

Conclusion and research perspectives. The Czech common noun *kaštan* is used to denote two tree-species: the horse chestnut (*Aesculus hippocastanum*) and the sweet chestnut (*Castanea sativa*). Not native to Central Europe, these two tree-species were introduced to this region as late as in the 16th century. This late introduction has resulted in the absence of settlement names motivated by (horse or sweet) chestnut trees because these names are usually older than that. However, chestnut-motivated non-settlement names have been recorded in a relatively great number. The reason is clear. Except for a few specific types (hydronyms, oronyms), anoikonyms are usually younger than oikonyms. Most of them have originated later than the 16th century, that is at the time when especially horse chestnut trees had been widely spread throughout the area of today's Czech Republic and could easily stand for a naming motive.

In Bohemia, 231 anoikonyms including the Czech appellative *kaštan* or its derivatives (namely the nouns *kaštánek*, *kaštanka/kaštánka*, *kaštanovka*, *kaštanice*, and the adjectives *kaštanový*, *kaštánkový*) have

been recorded. A large number of the names contain the diminutive *kaštánek*. We assume that these names mostly do not relate to small trees. The use of a diminutive in the name usually reflects the name giver's emotional relationship to a particular tree rather than its size.

The anoikonyms are most often field-names and hodonyms. Chestnut-related dendronyms are not that frequent, but they occur. It is typical for this name category that the names usually consist of an appellative denoting a particular tree-species and a personal name of a well-known person who is said to be somehow related to that particular tree. This often involves a legend saying that the person had planted the tree, picnicked under it etc. An example of such a name is *Pitřuv kaštan* to which a legend about a future abbot planting the tree is related.

Almost all of the anoikonyms have been motivated by horse chestnut, only two names relate to sweet chestnut. This reflects the distribution of these two tree-species in the Czech Republic: while horse chestnut is widely spread in the whole of the country, sweet chestnut is rather rare, being planted only in parks and gardens in warmer regions. The large number of non-settlement names motivated by horse chestnut is not surprising for these trees are often very tall and attractive, having a large crown and striking blossoms. Both solitary horse chestnut trees and their groups attract attention and could easily refer to precise locations within the village and motivate the names of various objects in their vicinity.

While many Czech anoikonyms include an attribute, which helps to characterize the object more precisely, this tendency has not been observed in non-settlement names motivated by chestnut trees. We assume that the reason for this is the fact that the trees which have motivated the names are themselves striking and usually well known by local people. They can be really old, exceptionally large, well visible, solitary or otherwise interesting. Therefore, everyone in the local

community knows which horse chestnut tree the particular name refers to and there is no need for further specification.

The anoikononyms originating in the appellative *kaštan* bear witness of the rather scarce sweet chestnut cultivation in the Czech Republic, as well as a great popularity of horse chestnut-tree lined avenues and planting horse chestnut trees in the vicinity of both buildings (i. e. pubs) and Christian wayside shrines (i.e. small chapels, crosses, statues, etc.). However, unfortunately, the future of horse chestnut trees (and perhaps also some

chestnut-related non-settlement names) is questionable.

While the names motivated by the occurrence of horse chestnut trees are related to a tree-species which is in danger, it is even more important to explore them. Whereas we have examined chestnut-related non-settlement names in Bohemia, it would be desirable to carry out similar research also in other parts of the Czech Republic: Moravia and Silesia. Moreover, future studies could focus on chestnut-motivated non-settlement names in other Slavic countries and compare the results with our findings.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. *Abecední generální katalog pomístních jmen z území Čech*. Archiv onomastického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR.
2. Bednář M. Kaštanka. *Jirenský zpravodaj*, 7/7. 2015. P. 8–9.
3. Čechová M. et al. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství. 2000. 407 s.
4. Dufková K. *Olší, Nusperg, Růžodol. Názvy dřevin v sídelních jménech českých zemí*. Brno: Masarykova univerzita. 2021. 331 s.
5. Haltořová P., Jankovský L. Distribution of sweet chestnut *Castanea sativa* Mill. in the Czech Republic. *Acta Horti*, 693. 2005. P. 159–164. URL: <https://jfs.agriculturejournals.cz/pdfs/jfs/2003/06/03.pdf> (дата звернення: 02.05.2023).
6. Hejný S., Slavík B. *Květena České republiky 2*. Praha: Academia. 1990. 540 s.
7. Kuldová J. – Hrdý I. – Janšta P. The horse chestnut leafminer *Cameraria ohridella*: chemical control and notes on parasitisation. *Plant Protect. Sci.*, 43/2. 2007. P. 47–56.
8. Leschingerová K. *Symbolické aspekty zeleně v okolí drobných sakrálních objektů v krajině a sídlech*. Bakalářská práce. Lednice: Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta. 2015. 72 s. URL: <https://is.mendelu.cz/zp/42916> (дата звернення: 02.05.2023).
9. Makarski W. Nazwy najpopularniejszych drzew w Polsce jako baza toponimiczna. *Roczniki Humanistyczne*, 54/6. 2006. P. 57–100.
10. Mosur O. Мікротопоніми кінця XVIII–початку XIX століття, мотивовані назвами рослин (на матеріалі онімів Самбірського циркулу). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Філологія. 45/1. 2021. С. 321–326.
11. Pleskalová J. *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* Jinočany: H&H. 1992. 151 s.
12. Rejzek J. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda. 2001. 752 s.
13. Růckerová J. Co by mohly vyprávět třebechovické domy... *Třebechovické Haló*, 4. 2022. S. 16.
14. Slavík B. *Květena České republiky 5*. Praha: Academia. 1997. 568 s.
15. Sperling W. Bäume und Wald in den geographischen Namen Mitteleuropas: Die böhmischen Länder. *Namenkundliche Informationen*, 24. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag. 2007. 422 s.
16. Šmilauer V. Rostliny a místní jména. *Zpravodaj Místopisné komise*, X. 1969. S. 40–63.
17. Šopejstalová B. Zbirožští žáci v rámci akce 72 hodin vysadili šestadvacet lip. *Rokycanský deník*. 2015. URL: https://rokycansky.denik.cz/zpravy_region/zbirozstiskolaci-v-ramci-akce-72-hodin-vysadili-sestadvacet-lip-20151013.html (дата звернення: 02.05.2023).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. *Abecední generální katalog pomístních jmen z území Čech*. [Alphabetical General Catalogue of Non-Settlement Names in Bohemia]. Available at the Department of Onomastics, Czech Language Institute, the Czech Academy of Sciences. [in Czech].
2. Bednář, M. (2015). Kaštanka [The Kaštanka Alley]. *Jirenský zpravodaj*, 7/7. P. 8–9. [in Czech].
3. Čechová, M. et al. (2000). *Čeština – řeč a jazyk* [Czech – the Speech and the Language]. Praha: ISV nakladatelství. 407 p. [in Czech].
4. Dufková, K. (2021). *Olší, Nusperg, Růžodol. Názvy dřevin v sídelních jménech českých zemí* [Olší, Nusperg, Růžodol. Names of Woody Plants in Czech Settlement Names]. Brno: Masarykova univerzita. 331 p. [in Czech].
5. Haltofová, P. – Jankovský, L. (2005). Distribution of sweet chestnut *Castanea sativa* Mill. in the Czech Republic. *Acta Hort.* 693. P. 159–164. URL: <https://jfs.agriculturejournals.cz/pdfs/jfs/2003/06/03.pdf> (reference date: 02.05.2023). [in English].
6. Hejný, S. – Slavík, B. (1990). *Květena České republiky 2* [Flora of the Czech Republic 2]. Praha: Academia. 540 p. [in Czech].
7. Kuldová, J. – Hrdý, I. – Janšta, P. (2007). The horse chestnut leafminer *Cameraria ohridella*: chemical control and notes on parasitisation. *Plant Protect. Sci.* 43/2. P. 47–56. [in English].
8. Leschingerová, K. (2015). *Symbolické aspekty zeleně v okolí drobných sakrálních objektů v krajině a sídlech* [Symbolic Aspects of Vegetation in the vicinity of Christian Wayside Shrines in the Landscape and Settlements]. Bakalářská práce. Lednice: Mendelova univerzita v Brně, Zahradnická fakulta. 72 p. URL: <https://is.mendelu.cz/zp/42916> (reference date: 02.05.2023). [in Czech].
9. Makarski, W. (2006). Nazwy najpopularniejszych drzew w Polsce jako baza toponimiczna [The Names of the Most Popular Trees in Poland as a Toponymic Basis]. *Roczniki Humanistyczne*. 54/6. P. 57–100. [in Polish].
10. Mosur, O. (2021). Mikrotoponimy kintsia 18 – počatku 19 stolittia, motyvovani nazvamy roslyn (na materialy onimiv Sambirskoho tsyrkulu) [Microtoponyms of the End of 18th to the Beginning of 19th Centuries, Motivated by the Names of Plants]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii Filolohiia*. 45/1. P. 321–326. [in Ukrainian].
11. Pleskalová, J. (1992). *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku* [Non-settlement Place Name Formation in Moravia and Silesia]. Jinočany: H&H. 151 p. [in Czech].
12. Rejzek, J. (2001). *Český etymologický slovník* [Czech Etymological Dictionary]. Praha: Leda. 752 p. [in Czech].
13. Růček, J. (2022). Co by mohly vyprávět trebechovické domy... [What Stories Could the Houses of Trebechovice Have Told...]. *Trebechovické Haló*. 4. P. 16. [in Czech].
14. Slavík, B. (1997). *Květena České republiky 5* [Flora of the Czech Republic 5]. Praha: Academia. 568 p. [in Czech].
15. Sperling, W. (2007). Bäume und Wald in den geographischen Namen Mitteleuropas: Die böhmischen Länder [Trees and Forests in Central European Toponyms: Bohemia]. *Namenkundliche Informationen*, 24. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag. 422 p. [in German].
16. Šmilauer, V. (1969). Rostliny a místní jména [Plants and Settlement Names]. *Zpravodaj Místopisné komise*. 10. P. 40–63. [in Czech].
17. Šopejstalová, B. (2015). Zbirožští žáci v rámci akce 72 hodin vysadili šestadvacet lip [The pupils of Zbiroh have planted twenty-six linden trees during the "72 hours" event]. *Rokycanský deník*. URL: https://rokycansky.denik.cz/zpravy_region/zbirozsti-skolaci-v-ramci-akce-72-hodin-vysadili-sestadvacet-lip-20151013.html (reference date: 02.05.2023). [in Czech].

Стаття надійшла до редколегії: 04.05.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 811.111'1'373.2

DOI 10.35433/philology. 2 (100).2023.171-183

ОНІМНІ МЕМИ ЧАСІВ ПАНДЕМІЇ

О. Ю. Карпенко*, В. Ю. Неклесова, М. Ю. Карпенко***, Г. В. Ткаченко*****

Статтю присвячено аналізу функціонування власних назв у мемному контексті. Власні назви – органічна частина культурного фону, бо в кожному культурному явищі сучасного життя віддзеркалюється онімний ландшафт суспільства. Напрямок дослідження – власні назви в мемоплексах, які відображають реакцію суспільства під час глобальної пандемії. Мем – це частина інформації, яка передається суспільними каналами, її вирізняють стислість та стрімке поширення. Культурна спадщина як одиниця інформації має більше охоплення та вкоріненість, якщо вона функціонує як мем. Мем – самостійна окрема одиниця культури, яка визначається колективно самими носіями мови. Глобальна пандемія Covid-19 – один із найбільших культурних феноменів останнього століття. Глобальність передається використанням візуальних та смислових кодів поп-культури, зрозумілої для багатьох користувачів. Отже, у площині інтернет-мемів онімні ландшафти різних країн збігаються через процеси всесвітньої культурної та соціальної інтеграції. Багатошаровість мемів відбивається в їх здатності абсорбувати, кодифікувати, реконтекстуалізувати власні назви, які самі по собі мають меметичний характер і тягнуть за собою цілий різнобарвний інформаційний пласт. Різні розряди онімів використовують у творенні мемів, тож їхній аналіз видається актуальним і становить мету пропонованої розвідки. Об'єктом дослідження послуговували мему часів пандемії коронавірусу, предметом – власне їх онімні компоненти. Як

* доктор філологічних наук,
завідувач кафедри граматики англійської мови
(Одеський національний університет імені І.І.Мечникова),
elena_karpenko@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5576-6781

** доктор філологічних наук,
завідувач кафедри англійської мови природничих факультетів
(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова),
neklesova.valerie@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2376-2986

*** кандидат філологічних наук,
доцент кафедри граматики англійської мови
(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова),
m.yu.karpenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0308-5284

*** кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови природничих факультетів
(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова),
anntkachenko1@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0274-8752

матеріал дослідження було використано теми вказаної тематичної спрямованості різними мовами, які містять оніми. З огляду на велику кількість мемів та їх варіантів обрано шлях дослідження меметичних трендів. У результаті проведеного дослідження було встановлено, що в процесі мемотворення на пандемічну тематику брали участь майже всі розряди онімів. Зафіксовано використання одинадцяти розрядів власних назв, які включають ергоніми, антропоніми, міфоніми, теоніми, космоніми, хрононіми, топоніми, ідеоніми, гастроніми, зооніми, фітоніми. За поширеністю меметизації перші місця посідають ергоніми й антропоніми. Наявність антропонімів є цілком логічною, адже це найпоширеніший та найбільш впливовий клас онімів. Велику кількість ергонімів у пандемічній картині світу можемо пояснити також їхньою вагою в житті суспільства. Отже, цілком можливо, що ергоніми можуть посісти місце одного з центральних розрядів онімів поряд з антропонімами та топонімами. Трапляються поодинокі випадки гастронімів, зоонімів і фітонімів. Таку кількість ми пояснюємо їх реальним периферійним місцем у картині світу й у народній мемотворчості.

Ключові слова: мем, онім, онімний компонент, розряд, пандемія.

ONYMIC MEMES IN THE PANDEMIC TIMES

Karpenko O. Yu., Neklesova V. Yu., Karpenko M. Yu., Tkachenko A. V.

The article analyses the functioning of proper names in the meme context. Proper names are an organic part of the cultural background, because the onymic landscape of society is reflected in every cultural phenomenon of modern life. The direction of the research is proper names in memplexes, which reflect the reaction of the society during the global pandemic. A meme is a piece of information transmitted through social channels, characterized by its brevity and rapid spread. Cultural heritage as a unit of information has more coverage and roots if it functions as a meme. A meme is an independent, separate unit of culture that is defined collectively by the speakers themselves. The global Covid-19 pandemic is one of the biggest cultural phenomena of the last century. Globality is conveyed through the use of visual and semantic codes of pop culture that are comprehensible to many users. So, regarding the Internet memes, onymic landscapes of different countries coincide due to the processes of worldwide cultural and social integration. The multi-layeredness of memes is reflected in their ability to absorb, codify, and recontextualize proper names, which in themselves have a memetic character and entail a whole colorful layer of information. Different categories of onyms are used in the creation of memes, so their analysis seems relevant and constitutes the purpose of this investigation. Memes from the time of the coronavirus pandemic served as the object of the research, and their onymic components were the subject. As the research material, memes of this thematic focus in different languages containing onyms were used. Due to a significant number of memes and their variants, the research of memetic trends was chosen. The conducted research established that almost all categories of proper names participated in the process of creating memes on pandemic topics. The use of eleven classes of proper names was recorded, which include ergonyms, anthroponyms, mythonyms, theonyms, cosmonyms, chrononyms, toponyms, ideonyms, gastronyms, zoonyms, phytonyms. According to the prevalence of memetization, the first places are occupied by ergonyms and anthroponyms. The presence of anthroponyms is quite logical, because this is the most common and most influential class of onyms. A large number of ergonyms in the pandemic picture of the world can also be explained by their importance in the life of the society. So, it is quite possible that ergonyms can take the place of one of the central categories of onyms, along with anthroponyms and toponyms. There are isolated cases of gastronyms, zoonyms and phytonyms. We explain such a number by their real peripheral place in the picture of the world and, thus, in people's meme creation.

Keywords: meme, onym, onymic component, class, pandemic.

Постановка наукової проблеми.

Наш науковий пошук сконцентовано на аналізі функціонування власних назв у мемному контексті. Власні назви – органічна частина нашого культурного фону, бо в кожному культурному явищі сучасного життя віддзеркалюється

онімний ландшафт суспільства. Напрямок нашого дослідження – власні назви в мемолексах, які відображають реакцію суспільства під час глобальної пандемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом під терміном **мем** мають на увазі **інтернет-**

мем. Найчастіше його представлено графічним зображенням, фото або коротким відео. Його основними характеристиками є швидка поширюваність та широке коло користувачів, які передають його через свої власні уподобання. Існує думка, що мем – це "одиниця інформації, об'єкт, що придбав популярність у середовищі інформаційних технологій" [4: 115]. Найчастіше інтернет-меми представлені як соціальну ідею, яку реалізовано візуально (світлиною, малюнком, відео), що поширюються за допомогою копіювання.

Л. Шифман пропонує визначати інтернет-мем як групу цифрових повідомлень, що: а) розділяють загальні характеристики змісту, форми та/або позиції; б) були створені з осмисленням та розумінням інших мемів; в) циркулювали, були імітовані, та/або трансформовані в Інтернеті за допомогою багатьох користувачів [17: 7–8]. Таке визначення допомагає аналізувати інтернет-меми як соціально створені публічні дискурси, де різноманітні меметичні варіанти є виразниками різних думок та перспектив досвіду.

На думку Р. Мілнера, інтернет-мем – це дискурсивний артефакт, що поширюється опосередкованими культурними учасниками, які переміщують та трансформують його частини, балансує між знайомим та чужим. Мем є універсальним і водночас винятковим аматорським медійним артефактом [13: III]. Отже, мем – це один із засобів перероблення, трансформації вкорінених та сталих або добре впізнаваних культурних текстів у нових формах та комбінаціях.

Отже, на нашу думку, **мем** – це частина інформації, яка передається суспільними каналами, її вирізняють стислість та стрімке поширення. Культурна спадщина як одиниця інформації має більше охоплення та вкоріненість, якщо вона функціонує як мем. Мем – самостійна окрема одиниця культури, яку колективно визначають самі носії мови.

Глобальна пандемія Covid-19, без сумніву, – один із найбільших культурних феноменів останнього століття. Її наслідки та уроки нам ще належить вивчити та дослідити. Учені вже почали осмислювати дію пандемійної реальності в багатьох студіях, які присвячені впливу пандемії та карантинних заходів на життя суспільства. Багато дослідників відзначають, що суспільство здебільшого зреагувало креативом та гумором [5; 6; 7; 9; 10; 11; 14; 15; 16; 20; 22]. Однак серед відповідних студій немає таких, які б вивчали онімний мемний ландшафт у 2020-2022 роках. Глобальність передають через використання візуальних та смисленневих кодів поп-культури, зрозумілої для багатьох користувачів. Отже, у площині інтернет-мемів онімні ландшафти різних країн збігаються через процеси всесвітньої культурної та соціальної інтеграції.

Меми зазвичай складаються з різних елементів: це може бути просто відома фраза, візуальна презентація, звуковий супровід або їх різноманітні поєднання, які створюють неочікуваний, на перший погляд, неповторний ефект. Зазначимо, що "використання популярних зображень як невербального елемента сприяє швидшому розшифруванню повідомлення" [8: 45], проте "адресати повинні вдаватися до більш глибокої частини своїх знань, що насправді робить декодування мему більш складним та цікавим водночас" [8: 46]. Певний бріколаж різних елементів в межах одного мему одночасно потребує актуалізувати низку шарів тезаурусу адресата, звести ці знання в єдине ціле та успішно декодувати отриману інформацію. Скажімо, під час сприйняття мему "Coronaviruses trying to enter my body. My daily apple" в ментальний простір адресата надходять чотири елементи – два зображення й дві фрази. Для його повного розуміння потрібно об'єднати інформацію про кадри з героями серіалу "The Witcher", який вийшов наприкінці 2019 року, про персональні якості зображуваних персонажів, зокрема Геральта з Рівії у

виконанні Генрі Кавілла, про прислів'я "An apple a day keeps the doctor away" та його значення, про пандемію як таку з розповсюдженням вірусів та необхідністю ізоляції, яка поєднується з усамітненням удома й поширеною розвагою – переглядом фільмів. За наявності всіх цих знань та їх одномоментної актуалізації мем буде якісно декодовано, хоча "якщо елементи, що беруть участь у створенні мему, є занадто специфічними для культури, ... їх зрозуміє лише обмежена кількість адресатів, які знайомі з джерелом культури" [8: 46].

У процесі утворення мему відомі тексти отримують новий сенс, бо вони "реконтекстуалізують інші попередньо наявні тексти, які спочатку здаються невідповідними до основних подій, про які йдеться, але стають актуальними в процесі творіння гумору" [21: 172], створюючи ефект неправдивого очікування. Наприклад, традиційне вітання на Різдво "Merry Christmas. **STAY SAFE AND ENJOY**" набуває незвичного сенсу в незвичному контексті, а саме в супроводі зображення Санта Клауса в медичній масці. До того додається пандемічний заклик "stay safe" ("залишайтеся в безпеці"), що повністю реконтекстуалізує святкове вітання.

Мета дослідження. Багатошаровість мемів відбивається в їх здатності абсорбувати, кодифікувати, реконтекстуалізувати власні назви, які самі по собі мають меметичний характер і тягнуть за собою цілий різнобарвний інформаційний пласт. Різні розряди онімів використовують у творенні мемів, тож їх аналіз видається актуальним і становить **мету** нашої розвідки. **Об'єктом** дослідження послуговували мему часів пандемії коронавірусу, **предметом** – власне їхні онімні компоненти. Як **матеріал дослідження** було використано мему вказаної тематичної спрямованості різними мовами, які містять оніми. З огляду на велику кількість мемів та їх варіантів ми обрали шлях дослідження меметичних трендів. Корпус дослідження поповнювали з інтернет-

джерел: соціальних мереж, ЗМІ, бібліотек мемів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Функціонування власних назв у мемах може мати різну спрямованість: по-перше, оніми можуть використовувати в прямих значеннях, по-друге, може відбуватися процес трансонімізації, по-третє, власні назви можуть втрачати свою первинну функцію ідентифікації унікального об'єкта й деонімізуватися, по-четверте, загальні назви можуть перетворюватися на власні, тобто онімізуватися. За походженням онімного компонента мемів їх можна розподілити на кілька груп: відантропонімні, відміфонімні, відтеонімні, відзоонімні, відергонімні, відгастронімні, відідеонімні, відхрононімні, відтопонімні, відкосмонімні, відфітонімні.

Відантропонімні мему включають до свого складу насамперед власні назви реальних людей, наприклад, поширений мем зі світлиною відомого кінорежисера Квентіна Тарантіно та підписом "Quentin **Quarantino**", де прізвище обіграно зливанням в оказіональне утворення двох компонентів: **quarantine** + **Tarantino**. В іншому мемі, де зображено палатку для дезінфекції (tent), обіграно за допомогою метатези як ім'я, так і прізвище цієї персони "**Tentin Quarantino**".

Назвичайно популярними є мему про Ілона Маска завдяки омонімічності його прізвища та найбільш поширеного атрибуту пандемії – маски: **Musk** та **mask**, тому його зображення в медичній масці підписують "Elon **Mask**", "Выходя из дома, помни о **Маске**", "Илон Носи **Маск**".

Значно частіше в мемах використано нереальні персонажі та їх іменування. Зокрема, відомий вислів на день Святого Валентина "Be my **Valentine**" в мемах на основі мультфільму "Shrek" ("Шрек") перетворюється на "Will you be my **Quarantine**?", тобто схожі графічні формі імені **Valentine** та медичного терміна **quarantine** імітують їх співзвучність та уможливають таку

заміну сталого вислову зі збереженням розуміння обох сенсів.

Онімні компоненти в мемах епохи пандемії можуть отримувати неочікуваний контекст, що призводить до гумористичного ефекту, як це відбувається з найменням героїні грецької міфології Пандори: "With a sigh, **Pandora** opened her laptop for yet another zoom meeting that could've been handled with email". Зрозуміло, що ноутбук Пандори має форму скриньки. Тут ми бачимо поєднання класичного, позачасового контексту з найактуальнішими подіями.

Антропонімні компоненти мемів іноді створено завдяки антропонімізації загальних іменників чи трансонімізації інших розрядів власних назв, як спостерігаємо це в мемі "I don't always date a **Diva**. But when I do, I make sure she's a **Delta**", де аітеровано саме такі елементи. Схожу картину бачимо в підписі до світлини двох жінок, яких поіменовано за реальним та вигаданим різновидами коронавірусу: "CDC **Omicron. Deltacron**. Social media seeing a new variant trend in 2022" або на зображенні смерті з дитинкою в обіймах: "**Omicron**. There goes daddy... Vaccine hoarding".

Проте на візуальній складовій мему можуть бути зображені й віртуальні персонажі, наприклад, із кінофільмів. Наприклад, уявний діалог Гендальфа та Теодена, персонажів із фільму "The Lord of the Rings" ("Володар пернів"), яких номіновано COVID-19 та ВАКЦИНА, має такий вигляд: "**COVID-19** [Гендальф]: – Я

зруйную цей організм! **ВАКЦИНА** [Теоден]: – У тебе немає тут влади!", тобто тут відбулася онімізація медичних термінів. Таке саме спостерігаємо в мемі, на якому зображено спілкування персонажів із двох відомих фільмів жахів "Joker" ("Джокер") та "It" ("Воно"): "**Delta Variant** showing **Omicron** around the workplace".

Популярні віртуальні персонажі та відповідні макрозображення (зображення, в основі яких є певний шаблон) стають основою великої кількості мемів. Це стосується здебільшого героїв популярних фільмів, наприклад, кадру з фільму "Back to the Future" ("Назад у майбутнє") з діалогом головних героїв: "**MARTY**, **WHATEVER HAPPENS DON'T EVER GO TO 2020**", чи з серіалу "The Big Bang Theory" ("Теорія великого вибуху"): "**ALL OF A SUDDEN EVERYBODY HAS BECOME SHELDON**".

Варто зазначити, що віртуальні персонажі, яких часто зображують у мемах, не завжди є людьми, а швидше міфічними, фантастичними, переважно неантропоморфними істотами, тобто вважаємо за доцільне виокремити мемі з **міфонімними** компонентами, які базуються на власних назвах будь-яких видуманих об'єктів онімного простору [2: 122]. Прикладами саме таких мемів є зображення вірусів із відповідними підписами: "**Omicron. Delta** comes back. **Deltacron**" чи надання вірусові титулу, що імітує королівський та нагадує про подібний титул персонажа серіалу "Game of Thrones" ("Гра престолів") Дейнеріс Таргарієн. Порівняймо:

Daenerys Targaryen	Deltacron
Daenerys of the House Targaryen, the First of Her Name, Princess of Dragonstone, The Unburnt Queen of Meereen, Queen of the Andals, the Rhoynar and the First Men, Protector of the Seven Kingdoms, Khaleesi of the Great Grass Sea, Breaker of Shackles, Mother of Dragons	DELTACRON OF HOUSE CORONA , THE FIRST OF HER NAME, QUEEN OF THE VARIANTS AND THE FIRST VIRUS , PROTECTOR OF THE SEVEN SEAS, THE MOTHER OF STRAINS, THE OMICRON OF THE GREAT DELTA SEA, THE UNVAXED , THE BREAKER OF LOCKDOWNS

Віруси, зображені на мемах, набувають антропоморфних рис, зокрема, здатність розмовляти, як у наступних прикладах: "**COVID: OMICRON NOW ITS MY TURN – COVID: DELTA NOOO, I M NOT DONE INFECTING THE HUMANS...**"; "**Corona virus: My vision is not to KILL people per se, but to raise awareness around access to public health! – The Black Death: F****ing millennials**".

Відтеонімні компоненти мемів переважно базуються на використанні варіантів номінацій Бога та диявола, наприклад, "ТА НЕ ГОНИ! Я ПРОСТО КАШЛЯНУЛА... – БЕРЕЖЕНОГО БОГ БЕРЕЖЕ!", "**Jesus is my ventilator**". Контекст мемів призводить до гумористичного або навіть саркастичного використання цієї власної назви на кшталт "**Бог** у кінці 2020: Це був пранк, бро, камера он там" чи "Humans: Please **God** let 2021-2022 be a good one. **God: You guys are still alive?**". Специфічна контекстуалізація досліджуваного теоніма створюється в мемі на основі фрески Леонардо Да Вінчі "Таємна вечеря": "I DON'T CARE WHO YOUR **DAD** IS. THIS IS AN ILLEGAL COVID GATHERING".

Загальна вага імені Бога дає змогу абсурдизувати ситуацію, як це відбувається в мемі "COVID has killed 1.6M people in the world and you are alive. Use a few seconds to thank **God**. – thanks **god**. Thanks for killing 1.6 million people", чи створити яскравий гумористичний ефект поєднанням картини туалетного паперу з підписом "Will you please listen? I am not the **messiah**. Low IQ people. HE IS THE **MESSIAH!**".

Поєднання імен Бога та диявола в одному мемі уможливає створення певної антитези, прикладом чого може послугувати наступний мем: "Hello Friends, this is **Satan**. I'm here to remind you that plagues, great floods and pandemics are **god's** department. I just do orgies and metal bands". Поєднання також і зображень цих двох надприродних сутностей посилює такий ефект: "Создатель **COVID-19** /

Чувак, придумавший "**Найз**". Тут зображено армрестлінг диявола й Бога як осіб, що створили вірус і ліки до нього відповідно, перифраз чого й виступає їх номінаціями.

Наймення диявола також широко використано в мемах часів пандемії, наприклад: "От, дідько!", "People thought the **devil** was bad. THIS IS WORSE"; "I said I'm not contagious! – and I said get thee behind me **Satan!**"; "The covid kiss of death. **Satan** approved this message". Знаходимо приклади, де використано різні номінації цієї надприродної сутності: "Today the **devil** whispered in my ear, "you are not strong enough to withstand the storm." I whispered "6 feet back **satan**". Крім того, інколи вибудовуються оказіоналізми з відповідними кореневими морфемами: "ОНЛАЙН-ТЕСТ. ЧИ ЗАГРОЖУЄ ВАМ COVID-19? Ви надсилаєте іншим голосові повідомлення? Так → Вхопить **ковідька** тебе за сраку! → Ні, я молодець" – тут об'єднано морфем **ковід** + **дідько**; "What the – Oh. Hand **satanizer**" – в даному випадку оказіоналізм утворено з формантів **satan** + **sanitizer**.

Також антропоморфізується Смерть у звичайному втіленні скелета в чорному вбранні з косою на ім'я **the Grim Reaper**, отримуючи при цьому різні номінації: "State neglect is **the Grim Reaper** by our deathbed", "OK, relax New Zealand, looking great...Right can I get you all to bunch up? Tht's it, nice and tight... Right I'll just set the timer and jump in there with you. **COVID-19**", "**Coronavirus: your turn. Economic collapse. Poverty**", "Anti-vaxxer – **Covid**", "**Climate Change: Who's your agent, kid? Covid 19**".

З усього океану мемів було вилучено також ті, що містять найменування мексиканської богині смерті **Santa Muerte**: "**Santa Muerte. Protección contra CORONAVIRUS**", "**LA SANTA MUERTE ANDA AN EN LA PLAYA ADVIRTIENDO EL PELIGRO. DEL COVID-19**".

Доволі численними є мемі з **відергонімним** компонентом.

Передбачувано, що назву пива **Corona**, повний омонім до побутової назви вірусу, використано в мемах найчастіше, наприклад: "you said you were sick! – No, I said I have a case of **Corona**"; "Back in the 80s, getting sick from **Corona**.... Was called a hangover"; "First Mexican victim of **Corona Virus**"; "**Corona** beer changes their name to avoid association with the coronavirus outbreak. **Ebola Extra**". Другим відомим ергонімом, який збігається з назвою штаму вірусу, є авіалінії **Delta**: "we love hypocrisy and it shows. **DELTA VARIANT AIR LINES**". Гумористичний ефект значно посилюється завдяки комбінації цих двох власних назв, як, наприклад, у діалогах: "**Delta** Air Lines. **Corona**. First time?"; "**Delta** Airlines calling **Corona** Beer Co. 'How did you guys get through this ?!!!". Зрозуміло, що цими двома назвами меметизовані ергоніми не обмежуються, бо існує певна кількість аналогічних денотатів, проте їх кількість обмежена, як це спостерігаємо в каліфорнійському коледжі **San Joaquin Delta College**: "**Delta** College. E learning. NO GOD PLEASE NOOOOOOOOOO".

Маємо відзначити, що популярні ергоніми на кшталт відомих кафе швидкого харчування, які аж ніяк не омонімізуються з пандемічними термінами, меметизуються досить часто: "I'M JUST HERE FOR **MCDONALDS**"; "IT'S JUST BECAUSE YOU LOVES TO EAT AT **MCDONALD** IT DOESN'T MEAN YOU HAVE A GOOD IMMUNE SYSTEM THAT YOU'LL NOT BE INFECTED BY ANY VIRUS. UNVEILED SECRETS AND MESSAGES OF LIGHT"; "FINDING OUT **MCDONALDS** IS CLOSED. FINDING OUT **BURGER KING** IS CLOSED. THANKS COVID-19".

Оказіональні утворення, які складаються зі злиття кореневих морфем **quarantine** + **martini**, використано в багатьох мемах на кшталт "Make yourself a **QUARANTINI**"; "**QUARANTINI** Just a regular Martini, but you drink it all alone in your house". Таке саме okazіональне слово-портмоне утворилося в підписі до відомого сорту шоколаду "Аленка" – "**удАленка**", бо

дистанційні навчання та робота стали невід'ємним атрибутом часів пандемії. Це призвело до експоненціального зросту використання відповідних методів комунікації, зокрема спеціальної програми для організації відеоконференцій "Zoom", що віддзеркалилося в численних мемах, наприклад: "**ZOOMи** МОЇ, **ZOOMи**, ЛИХО МЕНІ З ВАМИ! НАЩО СТАЛИ В МОНИТОРІ СУМНИМИ РЯДАМИ?..", що є перекрученням віршу Т.Шевченка "Думи мої, думи мої, Лихо мені з вами! Нащо стали на папері. Сумними рядами?..", чи "No **zoomy-zoom** on the slicky-slick. Or you go boomy-boom in the ditchy-ditch and have to wait for a towy-tow in the cold snowy-snow".

Імовірно, одним із найвідоміших зображень у світі є "Темна вечір" – фреска італійського художника Леонардо да Вінчі, яку використовують у численних мемах, присвячених зум-конференціям, проте власне назва програми не завжди вживана, хоча зображення чітко на неї вказує. Наведемо кілька прикладів: "The upper **zoom**", "OK, OK, HELLO EVERYONE. JUDAS YOU ON?", "Alright, does everyone have sound?", "CANCELLED". Одна з яскравих ілюстрацій містить зображення Джона Траволти з фільму "Pulp Fiction" ("Кримінальне чтиво") у поєднанні з іншим ергонімом на позначення децентралізованого реєстру й ринку для створення, обміну та збору доведено рідкісних цифрових активів, тобто мемів: "**The Meme Factory**™ does not exist!".

Ергонімні компоненти інколи персоніфікуються, бо набувають властивостей людини. Зокрема, **The World Health Organization** може випустити пісів із карантину, як у пісні (<https://www.youtube.com/watch?v=ojULkWEUsPs>): "The World Health Organization has announced that dogs cannot contract Covid-19. Dogs previously held in quarantine can now be released. To be clear, **WHO** let the dogs out", а персональний помічник на айфоні **Siri** отримує можливість харчуватися: "Після третього

протирання айфона спиртом, **Siri** попросила сала з хлібом та квашеного огірка".

Відхрононімі складові мемів можуть базуватися на назвах реальних подій чи часових відрізків, наприклад, дат чи свят: "My **4th of July** plans. **2020**"; "13: I am the unluckiest number. 666: No, I am, I represent the devil. What was that, punk? **2020: AMATEURS**"; "**Великдень 2020**. Карантин! Виходити заборонено!"; "Всім привіт, поганий зв'язок, Бога немає, але може почнемо? **Великдень вдома**"; "**COVID CHRISTMAS LOCKDOWN**"; "WHAT CORONAVIRUS **CHRISTMAS** WILL LOOK LIKE IN 2020"; "SANTA HAS COVID-19 SO **CHRISTMAS** IS CANCELLED".

Є ціла колекція мемів, де зіставляються дві дати – 1 березня 2020 року та 1 березня 2021 року, тобто в гумористичному ключі наведено підсумки року пандемії з усіма наслідками такого способу життя: надмірним харчуванням, зайвою вагою, віддаленими роботами та навчанням, ізоляцією, дистанціюванням, ускладненим доступом до косметичних та перукарських послуг тощо [12].

Хрононімі компоненти іноді мають спотворений вигляд, тобто утворюються okazionalizmi, які легко декодувати: "28 марта – День Святого **Карантина**. В этот день мужчины и женщины ищут себе пару на 14 дней и дарят друг другу **карантинки**" (**Валентин** + **карантин**); "Me rationing my last roll of toilet paper since people are hoarding it like the **поорapocalypse** is upon us..."; чи колекція мемів "The **Corona-pocalypse**" (**Coronavirus** + **Apocalypse**) [19].

Уявні хрононіми також було вилучено із зібраного матеріалу на кшталт назв сезонів "When it's **Omicron season** but you still have your **Delta** decorations up", або ж війни "Grandpa, tell us a story about the olden days. – Back before **the Great Toilet Paper War of 2020** we had so much toilet paper we used to hang it off the houses and trees of our enemies".

Відтопонімі компоненти мемів є не надто поширеними, проте спостерігаємо тут як кілька загальних тенденцій меметизації знакових подій, так і певні особливості, притаманні саме цьому класу мемів. Топоніми тут можуть бути використані у своєму прямому значенні, як це відбувається в мемі, що ілюструє послідовність розповсюдження коронавірусу: "**Китай. Італія. Польща. Україна**".

У процесі утворення відтопонімічних мемів використовують упізнавані візуальні образи, як у низці тих, що створені на основі кадрів із фільму "300" ("300 спартанців"), де головний герой цар Леонідас у виконанні Джерарда Батлера голосно вимовляє: "This is Starta!". Топонімічний компонент цієї відомої фрази замінюється іншими: "THIS IS **DELTA**"; "**Earth** 2020: This is madness. COVID 19: This is **CORONAVIRUS!!!**"; "**ЦЕ МООРОШИН!!! 5 G! ПРИДУМАНА БОЛЕЗНЬ! БІЛ ГЕЙТС! СОРОС ДЖОРДЖ! ЕКСПЕРІМЕНТИ! 8 ГЕН! НАРУШЕНІЄ ПРАВ! А ОДНА ЖЕНЩИНА В ТРАЛЕЙБУСИ РОЗКАЗУВАЛА...**".

Топонімічні компоненти іноді набувають okazionalnih значень за допомогою народної етимології гумористичного спрямування, як у наступних ілюстраціях із переосмислення походження пандемічних термінів від назв районів Франції: "It's only **Quarantine** if it's the **Quarante** province of France. Otherwise it's just Sparkling Isolation", "The CDC says it's not **omicron** unless it comes from the **Omicrōne** region of France, otherwise it's just sparkling covid".

Редуплікацію мемів та їх трансформацію спостерігаємо в низці подібних зображень із варіюванням підписів, які містять покликання на китайські реалії: "The **Chinese** Coronavirus. **Kung Flu**"; "Coronavirus. COVID-19. **Kung Flu. Die Kwon Do**"; "COVID-19. **Wuhan** Coronavirus. **Wu Flu. Kung Flu. Commie** Cold"; "Coronavirus. Covid-19. **Kung Flu. Boomer doomer**"; "Coronavirus. Covid-19. **Bat soup. Boomer remover**".

Відкосмонімні меми містять власні назви небесних тіл, як це спостерігаємо в мемах, що базуються, наприклад, на кадрах з американського науково-фантастичного серіалу "Star Trek" ("Зоряний шлях"), який завдяки своїй популярності став культурним феноменом, що обіймає низку фільмів, серіалів, відеоігор, літературних творів, тобто перетворився у віртуальний всесвіт. Оскільки тематикою всіх цих творів є подорожі на інші фантастичні планети, їхні власні назви часто вживаються, зокрема, **Omicron Ceti III** – заселена третя планета системи the **Omicron Ceti** of the Alpha Quadrant, або **Omicron Theta** (Kiron III) – третя планета системи Kiron.

Історично омікрон є назвою п'ятнадцятої літери грецької абетки "маленьке о" (на відміну від омеги – "великого о"), яку досить часто використовують як індекс, прикладом чого є медичний термін на позначення різновиду вірусу SARS-CoV-2 **Omicron variant**. В астрономії зірки в сузір'ї впорядковані від найяскравішої до найтьмянішої, причому найяскравіша отримує назву "альфа", друга за яскравістю "бета" й так далі. Є багато прикладів використання цієї системи номінації в реальній космонімії, наприклад: **Omicron Andromedae** – п'ятнадцята за яскравістю зірка в сузір'ї Андромеди, чи **Omicron Aquarii**, або ж Kai Uh, від китайської "First Star of the Roof". Найвідоміший з усіх реальних космічних Омівронів – це **Omicron Ceti** з сузір'я Cetus, яку Й. Гевеліус у 1662 році прозвав Mira, від лат. "чудесна", через постійну змінність ступеню її яскравості [18].

У відповідних мемах містяться кадри з капітаном Кірком, який волає: "**OMICRON!!!**", або "IT'S NOT **OMICRON... IT'S "OH MY...KHAN!**". В іншому мемі герой серіалу сміється: "People who watch Star Trek listening to everyone else pronounce **Omicron**". Один із мемів містить діалог героїв: "Spock, how did they catalogue the serial pandemic viruses on old Earth? – Badly, Captain; strangely **Omicron** and **Delta**

are an anagram of "Media Control"!". Тут саркастично вказано на людей, які заперечували існування пандемії, вважаючи, що це лише паніка в медіа. В іншому презентовано такий діалог героїв серіалу: "Why are you two wearing masks? – we've arrived at the **Delta variant**. – It's **Delta** quadrant. – Merde". Тут гумористично обіграно помилку між космонімом та назвою варіанта коронавірусу.

Цікавими видаються меми з пропонуваними назвами вірусів: "Wait...**Omicron**? Like **Omicron** Persei 8? And y'all thought the jabs were to blame. Turns out it's extraterrestrial technology"; "2024: What variant are we on now? **Omicron omicron** alpha yellow daystar two seven"; "**Covid** variant **Omicron** Theta. 0% survivability rate, adversely affects Android ethical subroutines.

Популярність цих мемів призвела до того, що з'явилися кадри з іншого фільму з героєм Леонардо Ді Капріо та фразою "Everyone struggling to pronounce "**Omicron**" and Star Trek TNG fans be like".

Відідеонімні компоненти в мемах не є поширеними, проте трапляються випадки обігравання реальних чи вигаданих власних назв літературних творів, наприклад: "Мартіні **замкнУтих** предків" ("Тіні забутих предків" М. Коцюбинського), картин – "**Удаленушка**" ("Аленушка" В. Васнецова), "**CORONA** GOTHIC. "Some things are classic no matter what life throws at you"" ("American Gothic" Г. Вуда), фільмів – "It's a Star Trek spec script and it's called The **Omicron Variant**", "The **Omicron Variant** sounds more like the name of an episode of Star Trek" ("Star Trek").

Відзоонімні меми містять власні назви тварин на кшталт кадру з фільму "Pirates of the Caribbean" ("Пірати Карибського моря") з командою капітана Літучого голандця "Release the **Kraken!**", де використано омонімічне до назви нового різновиду коронавірусу ім'я легендарного морського монстра, імовірно, гігантського восьминога, відомого з

норвезьких міфів з 18 ст. Інший поширений мем із таким приписом базується на кадрі з фільму "Clash of the Titans" ("Битва титанів") та Зевсом, який віддає ту саму команду. Зазначимо, що згаданий монстр з усіма ознаками тварини є фантастичним створінням на кшталт Лох-Несського чудовиська Нессі, тобто об'єктом вивчення вже не зоології, а так званої криптозоології, тому для подібних онімів можемо запропонувати термін **криптозоонім** (д.-гр. κρυπτός + ὄνυμα).

До мемів із **відгастронімним** компонентом віднесемо два приклади, у яких використано okazionalni назви кулінарних страв із МакДональдсу: "Do you know what they're going to call the Delta variant next week? – **Royal Delta Plus with Cheese**"; "**CORONAWOCHEN. MrPOPO. DER NEUE McNUDEL. CORONNY SPIELZEUG**". Автори мемів створили найменування страв (гастроніми) [1: 2], які, між іншим, "відображають процеси виготовлення продуктів харчування, а також – приготування, сервірування та вживання їжі" [3], базуючись на реаліях життя за часів пандемії: уживанні великого обсягу не завжди якісної їжі та логічно пов'язаному з цим інтенсивному використанні туалетного паперу. До речі, В. Зелінський пропонує класифікацію власних назв, де виокремлено рецепти та назви змішаних напоїв [23].

Було також вилучено один мем із **фітонімним** компонентом, який імітує різдвяний спів: "OH **QUARANTREE**...

OH **QUARANTREE**...". Тут сформовано okazionalnyi kompozit на позначення святкової ялинки, укритої туалетним папером, замість прикрас.

Висновки й перспективи дослідження. У результаті проведеного дослідження ми виявили, що в процесі мемовтворення на пандемічну тематику брали участь майже всі розряди онімів. Було зафіксовано використання одинадцяти розрядів власних назв, які включають ергоніми, антропоніми, міфоніми, теоніми, космоніми, хрононіми, топоніми, ідеоніми, гастроніми, зооніми, фітоніми. За поширеністю меметизації перші місця посідають ергоніми й антропоніми. Наявність антропонімів є цілком логічною, адже це найпоширеніший та найбільш впливовий клас онімів. Велика кількість ергонімів у пандемійній картині світу може також пояснюватися їхньою вагою в житті суспільства. Отже, цілком можливо, що ергоніми можуть посісти місце одного з центральних розрядів онімів поряд з антропонімами та топонімами. Трапляються поодинокі випадки гастронімів, зоонімів й фітонімів. Таку кількість ми пояснюємо їх реальним периферійним місцем у картині світу й у народній мемовтворчості. Усі інші розряди посідають проміжне місце.

Ця розвідка є першим кроком у царину мемного океану, пперспективи ономастичних розвідок ми вбачаємо в розширенні корпусу мемів з онімними компонентами та його більш ретельне вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Браницька Я. В. Гастроніми в сучасній французькій мові: когнітивно-ономасіологічний аспект: дис. ... канд. філ. наук; 10.02.05. Одеса, 2008. 199 с.
2. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Словник української ономастичної термінології. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
3. Філоненко Є. О. Відтворення англомовної гастрономічної лексики українською (на матеріалі словників та сучасної художньої прози). *Розвиток філологічних наук: європейські практики та національні перспективи*: матеріали наук. практ. конф. 2020. с. 124-127. URL: <http://dsr.univ.kiev.ua/pub/publish/194591>. (дата звернення: 10.03.2022).
4. Чемеркін С. Інтернет-мем – що це? *Культура слова*, 82. 2015. С. 113–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2015_82_19. (дата звернення: 12.03.2023).

5. Abbas A., Yousof E., Kamel M., Selim S., Ahmed S., Ismail Y. Mobile apps and memes in the era of COVID-19 pandemic: Could this make quarantine more acceptable? *American Journal of Biomedical Science and Research*. 9 (4). 2020. P. 291–292.
6. Akram U., Irvine K., Allen S. F., Stevenson J. C., Ellis J. G., Drabble J. Internet memes related to the COVID-19 pandemic as a potential coping mechanism for anxiety. *Scientific reports*, 11 (1), 22305. 2021. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8590055/>. (дата звернення: 10.01.2023).
7. Bischetti L., Canal P., Bambini V. Funny but aversive: A large-scale survey of the emotional response to Covid-19 humor in the Italian population during the lockdown. *Lingua*, 249: 102963. 2021. URL: <https://psyarxiv.com/efk93/>. (дата звернення: 20.02.2023).
8. Cheshmedzhieva-Stoycheva D. Ideology and Intertextuality in Covid-19 Memes. *Cultural Perspectives-Journal for Literary and British Cultural Studies in Romania*, (27). 2022. P. 27–50.
9. Chłopicki W., Brzozowska D. Sophisticated humor against COVID-19: The Polish case. *Humor*, 34 (2). 2021. P. 201–227.
10. Dynel M. COVID-19 memes going viral: On the multiple multimodal voices behind face masks. *Discourse & Society*, 32.2. 2021. P. 175–195.
11. Flaherty M. G., Rughiniş C. Online memes and COVID-19. *Contexts*, 20 (3). 2021. P. 40–45.
12. March 1st 2020 vs March 1st 2021. URL: <https://cheezburger.com/13729797/march-2020-vs-march-2021-memes-sum-up-a-painful-year-of-pandemic>. (дата звернення: 10.01.2023).
13. Milner R. M. The world made memplex: Discourse and identity in participatory media (Doctoral dissertation, University of Kansas). 2012. URL: <https://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/10256>. (дата звернення: 18.02.2023).
14. Nicholls C. Online humour, cartoons, videos, memes, jokes and laughter in the epoch of the coronavirus. *Text matters: A journal of literature, theory and culture*, (10). 2020. P. 274–318.
15. Panasenko N., Morozova O., et al COVID-19 as a media-cum-language event: cognitive, communicative, and cross-cultural aspects. *Lege Artis-Language Yesterday Today Tomorrow*. 2020. P. 122–210.
16. Sebba-Elran T. A pandemic of jokes? The Israeli COVID-19 meme and the construction of a collective response to risk. *Humor*. 34 (2). 2021. P. 229–257.
17. Shifman L. Memes in digital culture. MA: MIT Press. 2013. 216 p.
18. Sutter P. M. Not all Omicrons are Scary. 2022. URL: <https://www.discovery.com/space/not-all-omicrons-are-scary/>. (дата звернення: 12.03.2023).
19. Thirty Memes To Take Into The Corona-pocalypse. URL: <https://cheezburger.com/11154949/thirty-memes-to-take-into-the-corona-pocalypse>. (дата звернення: 15.03.2023).
20. Torres-Marín J., Navarro-Carrillo G., Eid M., Carretero-Dios H. Humor styles, perceived threat, funniness of COVID-19 memes, and affective mood in the early stages of COVID-19 lockdown. *Journal of Happiness Studies*. 23 (6). 2022. P. 2541–2561.
21. Tsakona V. Tracing the trajectories of contemporary online joking. *Медіалінгвістика*. 2020. Том 7, № 2. 2020. URL: <https://dspace.spbu.ru/bitstream/11701/19333/1/169-183.pdf/>. (дата звернення: 17.02.2023).
22. Zahoor A. Linguistic humor in memes to mitigate post COVID-19 severity. *Linguistics and Literature Review* (LLR). 2020. URL:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3807105/.

(дата

звернення: 15.01.2023).

23. Zelinsky W. Slouching Toward a Theory of Names: A Tentative Taxonomic Fix. *Names: A Journal of Onomastics*. 50 (4). 2002. P. 243–262.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Branytska, Ya. V. (2008). *Hastronimy v suchasniy frantsuzkii movi: kohnityvno-onomasiologichnyi aspekt* [Gastronyms in Modern French: cognitive-onomasiologic aspect]: PhD(c) thesis; 10.02.05. Odesa. 199 p. [in Ukrainian].
2. Buchko, D. G., Tkachova, N. V. (2012). *Slovnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii* [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]. Kharkiv: Ranok-NT. 256 p. [in Ukrainian].
3. Filonenko, Ye. O. (2020). *Vidtvorennia anhlo-movnoi hastronomichnoi leksyky ukrainskoiu (na materialy slovnykiv ta suchasnoi khudozhnoi prozy)* [Reproduction of English gastronomic vocabulary in Ukrainian (on the basis of dictionaries and modern literary prose)]. *Rozvytok filolohichnykh nauk: yevropeyski praktyky ta natsionalni perspektyvy: materialy nauk. prakt. konf.* Pp. 124–127. URL: <http://dsr.univ.kiev.ua/pub/publish/194591>. (Reference date: 10.03.2022). [in Ukrainian].
4. Chemerkin, S. (2015). Internet-mem – shcho tse? [Internet meme – what is it?]. *Kultura slova*, 82. Pp. 113–116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2015_82_19. (Reference date: 12.03.2023). [in Ukrainian].
5. Abbas, A., Yousof, E., Kamel, M., Selim, S., Ahmed, S., & Ismail, Y. (2020). Mobile apps and memes in the era of COVID-19 pandemic: Could this make quarantine more acceptable? *American Journal of Biomedical Science and Research*. 9 (4). P. 291–292. [in English].
6. Akram, U., Irvine, K., Allen, S. F., Stevenson, J. C., Ellis, J. G., & Drabble, J. (2021). Internet memes related to the COVID-19 pandemic as a potential coping mechanism for anxiety. *Scientific reports*. 11 (1). 22305. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8590055/>. (Reference date: 10.01.2023). [in English].
7. Bischetti, L., Canal, P., Bambini V. (2021). Funny but aversive: A large-scale survey of the emotional response to Covid-19 humor in the Italian population during the lockdown. *Lingua* 249: 102963. URL: <https://psyarxiv.com/efk93/>. (Reference date: 20.02.2023). [in English].
8. Cheshmedzhieva-Stoycheva, D. (2022). Ideology and Intertextuality in Covid-19 Memes. *Cultural Perspectives-Journal for Literary and British Cultural Studies in Romania*. (27). P. 27–50. [in English].
9. Chłopicki, W., Brzozowska, D. (2021). Sophisticated humor against COVID-19: The Polish case. *Humor*. 34 (2). P. 201–227. [in English].
10. Dynel, M. (2021). COVID-19 memes going viral: On the multiple multimodal voices behind face masks. *Discourse & Society* 32.2. P. 175–195. [in English].
11. Flaherty, M. G., Rughiniş, C. (2021). Online memes and COVID-19. *Contexts*, 20(3). P. 40–45. [in English].
12. March 1st 2020 vs March 1st 2021. URL: <https://cheezburger.com/13729797/march-2020-vs-march-2021-memes-sum-up-a-painful-year-of-pandemic>. (Reference date: 10.01.2023). [in English].
13. Milner, R. M. (2012). *The world made memplex: Discourse and identity in participatory media* (Doctoral dissertation, University of Kansas). URL: <https://kuscholarworks.ku.edu/handle/1808/10256>. (Reference date: 18.02.2023). [in English].

14. Nicholls, C. (2020). Online humour, cartoons, videos, memes, jokes and laughter in the epoch of the coronavirus. *Text matters: A journal of literature, theory and culture*. (10). P. 274-318. [in English].
15. Panasenko, N., Morozova, O., Galkowski, et al (2020). COVID-19 as a media-cum-language event: cognitive, communicative, and cross-cultural aspects. *Lege Artis-Language Yesterday Today Tomorrow*. P. 122–210. [in English].
16. Sebba-Elran, T. (2021). A pandemic of jokes? The Israeli COVID-19 meme and the construction of a collective response to risk. *Humor*. 34(2). P. 229–257. [in English].
17. Shifman, L. *Memes in digital culture*. (2013). MA: MIT Press. 216 p. [in English].
18. Sutter, P. M. (2022). Not all Omicrons are Scary. <https://www.discovery.com/space/not-all-omicrons-are-scary>. (Reference date: 12.03.2023). [in English].
19. Thirty Memes To Take Into The Corona-pocalypse. URL: <https://cheezburger.com/11154949/thirty-memes-to-take-into-the-corona-pocalypse>. (Reference date: 15.03.2023). [in English].
20. Torres-Marín, J., Navarro-Carrillo, G., Eid, M., Carretero-Dios, H. (2022). Humor styles, perceived threat, funniness of COVID-19 memes, and affective mood in the early stages of COVID-19 lockdown. *Journal of Happiness Studies*. 23 (6). P. 2541–2561. [in English].
21. Tsakona, V. (2020). Tracing the trajectories of contemporary online joking. *Medialinguistics*. 7,2. URL: <https://dspace.spbu.ru/bitstream/11701/19333/1/169-183.pdf>. (Reference date: 17.02.2023). [in English].
22. Zahoor, A. (2020). Linguistic humor in memes to mitigate post COVID-19 severity. *Linguistics and Literature Review (LLR)*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3807105. (Reference date: 15.01.2023). [in English].
23. Zelinsky, W. (2002). Slouching Toward a Theory of Names: A Tentative Taxonomic Fix. *Names: A Journal of Onomastics*, 50 (4). P. 243–262. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 08.05.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 81'373.2

DOI 10.35433/philology.2(100).2023.184-194

НОТАТКИ З ТЕОРІЇ ОНОМАСТИКИ

Г. П. Лукаш*

Статтю присвячено теоретичним проблемам вивчення пропріальної лексики, методології ономастики, яка передбачає пошуки її формулювання її основоположних загальнотеоретичних процесів. Теоретизація предмета дає змогу не тільки визначити його сутність, а й побудувати змістовий простір дослідження загалом. Актуальність теми пов'язана з важливістю подальшої розробки теоретичних положень ономастики й необхідністю аналізу стану сучасних напрацювань. Для дослідження були використані такі методи: лінгвістичне спостереження й опис мовних явищ – для виявлення стану розробленості проблеми; порівняння, аналіз, синтез – для з'ясування сутності та змісту аспектів ономастичних досліджень. Відзначено, що підхід до аналізу онімів завжди багатоаспектний, незалежно від класичного чи новаторського погляду на них у теоретичному та практичному ключі. Здійснено аналіз теорій та методик ономастичних досліджень на сучасному етапі. Намічено приблизне коло цілей і завдань, які висувують дослідники теоретичної ономастики. Визначено систему пріоритетів, що мають бути реалізовані, а саме: застосування набутих онімної концептології; теоретичне обґрунтування лінгвокультурологічної ономастики, вивчення впливів мовленнєвої діяльності. Обґрунтовано необхідність узагальнити теоретичні та практичні дослідження в галузі ономастики; охарактеризувати сучасні методи та прийоми ономастичних досліджень. Зазначено, що онімний простір мови становить відкриту систему, яка постійно оновлюється. Підкреслено, що теоретична ономастика є вагомим напрямом дослідження та одним з основних чинників, що визначає основу дослідницьких пошуків. Найбільший ефект дає залучення до ономастичних досліджень методів і здобутків дотичних наук.

Ключові слова: теоретична ономастика, методологія ономастики, напрями ономастичних досліджень, теорія номінації, теорія референції, теорія категоризації.

NOTES ON THE THEORY OF ONOMASTICS

Lukash H. P.

The article is devoted to the theoretical problems of studying proprial vocabulary, the methodology of onomastics, which involves the search and formulation of its fundamental general theoretical processes. Theorization of the subject makes it possible not only to determine its essence,

* доктор філологічних наук,
професор кафедри інформаційних систем управління
(Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця),
g.lukash@donnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9777-7718

but also to build the content space of research in general. The topicality of the topic is related to the importance of further development of the theoretical provisions of onomastics and the need to analyze the state of modern developments. The following methods were used for the research: linguistic observation and description of linguistic phenomena — to find out the status of the problem; comparison, analysis, synthesis — to clarify the essence and content of aspects of onomastic research. It is noted that the approach to the analysis of onyms is always multifaceted, regardless of the classical or innovative view of them in a theoretical and practical way. An analysis of the theories and methods of onomastic research at the current stage has been carried out. An approximate circle of goals and tasks set by researchers of theoretical onomastics is outlined. A system of priorities to be implemented has been determined, namely: application of the achievements of the onymic conceptology; theoretical justification of linguistic and cultural onomastics, study of the effects of speech activity. The need to generalize theoretical and practical research in the field of onomastics is substantiated; describe modern methods and techniques of onomastic research. The article notes that the onymic language area is an open system that is constantly updated. It is emphasized that theoretical onomastics is an important direction of research and one of the main factors that determines the quality of the state and the basis of research searches. The greatest effect is given by the involvement in onomastic research of the methods and achievements of related sciences.

Keywords: theoretical onomastics, methodology of onomastics, directions of onomastics research, theory of nomination, theory of reference, theory of categorization.

Зростання кількості ономастичних досліджень, розширення кола матеріалу, що залучається до них, ставлять перед ономастами нові проблеми. Мовознавці давно усвідомили, що без аналізу власних назв не можна осягнути історію розвитку мови й достатньо повно описати її лексику. На думку Ю. О. Карпенка, якого В. В. Лучик уважав засновником сучасної української теоретичної ономастики [13: 127], "для становлення нової науки необхідні, окрім потреби в цій науці, дві речі: 1) організаційні дії та 2) осмислення методології й методики цієї науки" [6: 40]. Організатором ономастики як науки в Україні він назвав К. К. Цілуйка, "а от з методологією та методикою вийшло складніше" [там само]. Зрозуміло, що основою розробки будь-якого наукового дослідження є методологія, тобто сукупність методів, способів, прийомів і їхня певна послідовність, узгоджена в процесі розробки наукового дослідження.

Постановка наукової проблеми. У нашій розвідці ми певною мірою торкнемося методології ономастики в тій її частині, яка передбачає пошуки й формулювання її основоположних загальнотеоретичних процесів.

Як відзначив С. О. Вербич, нинішня українська академічна ономастика розвиває науково-теоретичне підґрунтя, закладене в попередні роки, вдосконалюючи методику опису й дослідження онімного матеріалу [2: 73]. Удаючись до ретроспекції, пригадаймо, що підхід до аналізу онімів завжди є багатоаспектним. Спробуємо оглядово окреслити ці погляди. Зокрема, у філософії вперше обґрунтовано *антропоцентричний підхід*, звідки основні його постулати й принципи перенесено в лінгвістику [25]. Справедливо вважають, що власні назви – важливий матеріал для вивчення мовної картини світу, утворюючи також гідну дослідження онімну картину світу. Погляд на оніми із *соціологічного та соціолінгвістичного аспектів* ґрунтується на властивості власної назви свідчити про місце людини в суспільстві, її родинні зв'язки, дає підстави виявити соціокультурну зумовленість мотивів номінації. Соціолінгвістичний підхід до аналізу онімів порушує також питання престижності власних назв. В *історичних* дослідженнях оніми (зокрема топоніми, гідроніми, ойконіми, ороніми) використовують для реконструкції міграційних процесів та пояснення субстратних та суперстратних мовних явищ [2]. Назва

існує в конкретному суспільстві людей як соціальне явище й підпорядкована історичним закономірностям.

Поширена тенденція останнього десятиріччя – *етнолінгвістична спрямованість* ономастичних досліджень. Вона пов'язана з мовними, етнокультурними, етнопсихологічними факторами функціонування мови. Із *лінгвокультурологічного погляду* онім розглядають як мовну одиницю, що набула еталонного, символічного, образно-метафоричного значення в певній культурі й фіксується в міфах, легендах, переказах, обрядах, релігійному дискурсі цієї культури. Дослідники підкреслюють, що суспільство перебуває в постійному русі й у різні часи люди сприймають світ по-своєму. Тому постає завдання конструювати особливу, історично обумовлену картину світу. Активно опрацьовують у сучасній ономастиці *когнітивно-прагматичний аспект* власних назв, спрямований на розкриття їхнього смислового наповнення, екстралінгвальних особливостей, прагматичної скерованості.

Теоретична ономастика проходила утвердження в пошуках метамови опису результатів досліджень [15]. Тому велику цінність для розвитку теорії ономастики має увага до *ономастичної термінології*. І як тут не згадати словник, виданий Д. Бучком та Н. Ткачовою у 2012 році, який віддзеркалює останні досягнення української ономастики. Важливим також у загальному огляді здобутків української ономастики є *бібліографічний покажчик "Українська ономастика"* С. Вербича (виданий у 2013 р.). Отже, з певністю можна стверджувати, що кожна ономастична робота незалежно розкриває вона класичний чи новаторський погляд на пропріативи, у теоретичному та практичному ключі спирається на попередній досвід і сама, зі свого боку, слугує фундаментом для подальших робіт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави намітити

приблизне коло цілей і завдань, які ставлять дослідники теоретичної ономастики, і коротко описати їхню методологію. Сплеск активності ономастів припадає переважно на 2007-2013-ті роки. Цьому часу належать міркування про методологію та методику ономастики як науки Ю. Карпенка [6]; дослідження функціонального аспекту сучасної української онімної лексики та перспектив розвитку української ономастики С. Вербича [2]; аналіз здобутків і проблем української ономастики А. Зубка [4]; огляд історії, сьогодення та перспектив української ономастики М. Торчинського [24]; опис досягнень ономастичних шкіл в Україні Д. Янчури [26]; низка розвідок актуальних напрямів української ономастики В. Лучика [12; 13]. Пізніші серйозні роботи торкаються локальних методологічних проблем. Це докторські дисертації О. Карпенко про когнітивну ономастику як напрям пізнання власних назв [7]; М. Торчинського – про структуру онімного простору української мови [23]; Г. Лукаш – про актуальні проблеми української конотонімії [11]; Н. Колесник – про становлення фольклорної ономастики [5]; С. Вербича – про склад, будову, особливості становлення гідронімії Наддністрянщини; З. Купчинської – про стратиграфію архаїчної ойконімії України; В. Котович – про теоретичні аспекти лінгвокультурологічного дослідження ойконімії України [9; 10] та ін. Цікаві розвідки О. Михальчук із соціономастики, "що вивчає власні назви у зв'язку з мовною ситуацією та суспільним середовищем" [16: 499]; міркування Г. Мельник про теоретичні засади літературної ономастики [15]; М. Романюк – про соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. ХХ – поч. ХХІ ст. [19]; М. Максимюк – про питання термінології української літературної ономастики [14]. Я. Редьква представив світову ономастику й український контекст [18]. Новим вважають типологічне (міжмовне) вивчення онімів, викликане

необхідністю поступового переходу від описового й порівняльно-історичного дослідження власних назв у межах однієї мови до їх зіставного аналізу. Цьому аспекту присвячена кандидатська дисертація О. М. Скляренко "Ізоморфізм та аломорфізм в ойконімії США й України".

Але, на жаль, спочатку події в Криму й на Донбасі, потім – повномасштабна війна, розв'язана Росією в Україні, зрештою, – життєві втрати та сумні реалії сьогодення суттєво вплинули на науково-теоретичний стан і кадровий склад української ономастики та поставили вивчення онімної лексики на паузу. Від 2014 року й дотепер серйозних досліджень із теорії ономастики нам майже не трапилось.

Мета дослідження полягає в спробі визначити загальнотеоретичні процеси в сучасній ономастиці та проаналізувати актуальні проблеми й перспективи розвитку теорії ономастичних досліджень. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: виділити найбільш суттєві фактори теоретичних проблем дослідження пропріальної лексики; відокремити вже досліджені позиції цих проблем, які не потребують спеціального аналізу й слугують інформаційною базою для розгляду; проаналізувати розв'язання актуальних питань теорії ономастики.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Теорія ономастики охоплює традиційні питання семантики власних назв, їхньої функціональної специфіки, виникнення, розвитку, зв'язку з усіма рівнями мови та культури. Вивчення власних імен усе чіткіше пов'язане із суміжними питаннями – ономастичною типологією та стратиграфією, іменем у синхронії та діахронії, ономастичною деривацією та синтактикою тощо.

Загалом виділяють п'ять самостійних напрямів ономастичних досліджень, які використовують свою систему методів дослідження та порушують свої проблеми. Зокрема:

- теоретична ономастика (вивчає загальні закономірності розвитку та функціонування ономастичних систем);

- описова ономастика (становить фактологічну основу ономастичних досліджень, дає лінгвістичну інтерпретацію зібраного матеріалу);

- історична ономастика (досліджує стан ономастикону минулих часів, відтворює імена, утрачені мовою);

- прикладна ономастика (пов'язана з практикою визначення форми вимови, транскрипції, орфографії, норм відмінювання власних імен; дає практичні рекомендації картографам, біографам, бібліографам, юристам);

- ономастика художніх творів (вивчає використання імен (поетонімів) у художніх творах).

Особливості функціонування мовної системи, зокрема зміна лексичного складу, поява нових лексем і зникнення незадіяних номінацій, висувають необхідність вивчення ономастикону різних регіонів, оскільки в них найяскравіше відбиті національно-мовні, культурно-історичні, духовні риси народу. Тому ми можемо говорити про важливість ще одного напрямку – регіональної ономастики [17]. Як зазначила І. Скорук, протягом п'ятдесяти років захищено 24 дисертації (з них чотири – на здобуття наукового ступеня доктора наук), у яких безпосередньо проаналізовано або ойконімію окремих регіонів (наприклад, Покуття – Д. Г. Бучко; Буковини – Ю. О. Карпенко; Львівщини – Є. М. Черняхівська), або деякі ойконімні моделі (наприклад, назви на -ин, -ів – З. О. Купчинська; -їь, -їа, -їе – Л. Н. Радьо; -ани, -яни – І. Б. Царалунга), або інші аспекти фонологічної (Н. С. Афанасьева), акцентної (Л. І. Гуцул) чи морфологічної (С. Л. Авдеева) структур назв поселень [22: 135]. Принагідно відзначимо її ґрунтовну роботу з методики викладання ономастики – навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів "Курсова та дипломна роботи з ономастики" [22].

Звичайно, у посібнику йдеться про порядок виконання курсової та дипломної робіт, загальні вимоги до їхньої структури й оформлення, збір ономастичного матеріалу, його систематизацію та лінгвістичний опис, подано орієнтовну тематику курсових і дипломних робіт із регіональної та літературної ономастики, списки рекомендованої літератури. Але основне – представлено логічний виклад суті ономастичних напрямів досліджень, їхні основні теоретичні положення.

Власні назви в інтернеті, їх уживання, будову, семантику вивчають на початку двохтисячних років Т. Карпова, Є. Сазонова, Г. Ходоренко, М. Чабаненко, Н. Ярошенко. Успішно аналізують специфіку онімного простору інтернету в Одеській ономастичній школі [8]. Зокрема, Максим Карпенко пропонує розподіл комп'ютеронімів на: файлоніми (назви комп'ютерних файлів), софтоніми (назви програм), віртуалміфоніми (назви об'єктів комп'ютерних ігор), інтернетоніми (власні назви онлайн-об'єктів) і т. ін. [8: 52–54].

На думку авторів монографії "Псевдонімікон української культурно-мистецької сфери початку ХХІ століття: лінгвістична інтерпретація" В. Соприкіної та О. Маленко, сучасна ономастика засвідчує процес зміни фокусу вивчення мови як інструмента самопрезентації людини, її особистісно-ідентифікаційного позиціонування в соціумі. У зазначеній роботі дослідниці схарактеризували ресурси псевдонімікону в номінативному (типи та способи номінації), лінгвокультурологічному (прецедентність, культурні концепти) та прагматичному аспектах. Серед порушених ними питань дискусійними є встановлення статусу понять "кличка" та "криптонім", визначення різниці між назвиськом та прізвиськом, з'ясування місця терміна "позивний" в антропонімійній системі української мови, аналіз окремих моментів

віртуальних власних назв. Вважаємо, що вивчення позивних буде особливо на часі після нашої перемоги над російським окупантом. Показово, що в літературній ономастиці уже розпочалося вивчення літературних псевдонімів, виникає термін *міліті-псевдопоетонім* (праці Т. Ніколашиної, А. Войталюка).

Самостійними напрямами досліджень в ономастиці називають типологію та стратиграфію. Типологія визначає тотожні риси власних назв, які виникли в середовищі одного народу або споріднених народів. Стратиграфія вивчає зміни онімів одночасно зі зміною мови, якою говорить той чи той народ. Етнічна ономастика присвячена розгляду особливостей життя й діяльності різних етносів крізь призму автохтонних ономастиконів (дослідження Олексія Михайловича та Ольги Миколаївни Сцяренків [21]).

Розряди власних назв і нові підходи до їх вивчення. За природою денотата традиційно розрізняють десять розрядів власних назв, хоча в різних дослідженнях їхня кількість може коливатися, оскільки онімний простір мови становить відкриту систему, яка постійно оновлюється. Характеризуючи сучасний український іменник, С. Вербич відзначив, що динамічні процеси найбільшою мірою зачепили три макрогрупи онімної лексики: антропоніми, топоніми, ергоніми [1: 54]. (Додамо: велике зацікавлення дослідників традиційно викликають гідроніми України). Подальша диференціація розрядів онімії за екстралінгвальними та власне мовними критеріями стала основою поділу ономастики на окремі розділи: антропоніміка, топоніміка, космоніміка, ергоніміка та ін.

М. М. Торчинський, як зазначено, зробив спробу деталізувати структуру онімного простору й української, й інших мов, у виділенні не лише таких загальноприйнятих широких "одномастих" об'єднань, як антропоніми чи топоніми, а й у членуванні їх на більш дрібні підвиди,

які мають окремі розрізнявальні особливості [23].

Усі визначені питання та проблеми становлять сьогодні об'єкт і предмет теоретичної ономастики, причому вивчення власних назв передбачає розгляд їх у тих аспектах і тими науковими методами, які має сучасне мовознавство у всій сукупності своїх напрямів і шкіл – таких, як структурна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика, етнолінгвістика, функційна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, порівняльно-історичне мовознавство.

Нові умови життя та виклики ставлять нові завдання. Розглянемо лінгвістичні теорії, що набули нових імпульсів у недавніх (упродовж цього десятиріччя) ономастичних дослідженнях. Одним із визначальних компонентів нового підходу до розгляду мовних одиниць є теорія номінації, хоча розроблена вона ще в 70-х роках ХХ століття. Розвивалася насамперед як теорія, спрямована на пояснення шляху від предметного світу до називання результатів суспільного досвіду. В. Лучик навіть назвав цю теорію найзагальнішою ономастичною категорією, яка пов'язана з процесом номінації [12: 127]. Паралельно варто згадати теорію категоризації й певною мірою протилежну теорії номінації – теорію індивідуалізації. Зазначені теорії торкаються питань наявності чи відсутності лексичного значення у власного імені. Сьогодні істотними знову постають питання про природу називання та мотивованість мовних знаків, лінгвальну сутність та аспекти номінації, типологію лінгвістичних найменувань; запропоновано різні теоретичні тлумачення "номінативної тріади" – принципу (й ознаки), способу та засобів номінації. У другій половині ХХ ст. розширилось уявлення про суть мовного знака від схематичного зображення Г. Фреге у формі "семантичного трикутника" до чотирикутного (трапеційного): до денотата, смислу (сигніфіката) й позначення (слова) додалось ще й поняття про денотат. Усе більшу увагу

почало привертати співвідношення між ідеальними компонентами в структурі знака – вираженням у лексичному значенні слова смислом, з одного боку, і поняттям, яке формується в ментальному лексиконі, – з іншого.

Сьогодні у світлі теорії номінації все частіше розглядають питання системності власних назв не тільки в прямих, а й у переносних значеннях. Наприклад, І. Божко відзначає, що в останні десятиріччя, позначені розквітом постмодерного мислення, процесами глобалізації, спостерігаємо все більшу "вигадливість" у сленгових найменуваннях населених пунктів. Її приклад: "Усі Ріо-де-Білятичі чи Нью-Санжари є, без сумніву, наслідком гри – невід'ємного компоненту постмодерної епохи" [3]. Результатом онімної гри та мислення нової епохи постали терміни *квасіонім*, *квасітопонім*, *квасіантропонім*: назви крамниць чаю й кави "ЧайКофський"; *дати (читати) Храповицького* – 'спати'; мовленнєві квазіоніми *Кобра Іванівна*, *Тигра Львівна*, *Змія Батьківна* – 'зла, лайлива жінка'; *Мороз Іванович* – 'байдужий' (ці та наступні приклади дібрали ми).

Розгляд мікротопонімії як відображення основних параметрів картини світу – концептів "простір", "час", "людина", "число", "сакральність" – пов'язує ономастику з мовною теорією особистості та прагматикою. Із розвитком ідей когнітивізму в мовознавстві ономасти частіше почали розглядати пропріальну лексику з когнітивних позицій. В ономастику "примандрував" термін *ономастичний концепт* (хоча, очевидно, правильніше буде *онімний*). Можливо, певною мірою можемо говорити про становлення онімної концептології, основним завданням є виявлення максимально повного складу пропріативів, що репрезентують онімний концепт; опис семантики цих одиниць, моделювання концепту як глобальної ментальної одиниці.

Усяка номінація підпорядкована комунікативним завданням і

здійснюється відповідно до прагматичних чинників. Переорієнтація лінгвістичних пошуків на вивчення *функційної* сторони мови пожвавила розвиток антропоцентричної парадигми ономастичних досліджень, фокусуючи її на когнітивно-комунікативній парадигмі. Це дало змогу комплексно аналізувати лінгвальні й екстралінгвальні фактори, які впливають на способи створення онімної картини світу. Вплив екстралінгвальних чинників на розвиток мови особливо яскраво проявляється в періоди соціальних зрушень, напружених ситуацій, коли експресивний потенціал онімів посилюється. Приклад воєнного часу – "граматика зневаги до ворога": *на росії* – поширений мем, який сформувався внаслідок спротиву політиці значної частини російських медіа на невизнання України як самостійної держави та уникнення правописного "в Україні" із заміною його "на Україні" в сенсі "на території". Наприклад: *На росії "з міркувань воєнної цензури" масово блокують сайти* (з новин). Посилення національних смислів у мові російсько-української війни засвідчує "велике значення маленької букви". Уже на першому тижні повномасштабної московської агресії практику написання власних назв *рф* та *путін* із малої літери (і навіть у нижньому регістрі: *росія*, *лавров*), запроваджену стихійно в соцмережах ще у 2014 році, підхопили інформагенції, інтернет-ЗМІ та офіційні сайти органів влади України. Якщо велика літера, замість малої, на початку слова – це вияв шаноби, то, навпаки, мала буква замість унормованої великої виправдано може позначати зневагу до об'єкта номінації: *путін*, *лавров*, *рф*, *вілорусь*, *дмітрій медведев* і все інше, що так чи так пов'язане з окупантами. Промовистим стає використання онімів у метафоричному значенні – дуже ефективний спосіб впливу на суспільну свідомість (наслідок – поява нових конотонімів, часто орієнтованих

на мовленнєву діяльність або медіапростір, наприклад: *арестович* – 'заспокійливий засіб'; *дали Змієбайку* (поєднання топонімів *о. Зміїний* і *Чорнобайка* на позначення стійкості ЗСУ); *Чорнобайка* як синонім *Бермудського трикутника*; *клеїти (грати) шульця*; *український Дюнкерк на Донбасі*; нанизування експресивного відонімного словотвору: *ми вже озеленилися, менделювалися, безуглилися, арахарамієлися, слугународимося*).

Принцип антропоцентризму, характерний для номінативних процесів, застосовують для аналізу таких актів називання, у яких ураховано інтереси, потреби та знання адресата номінації. Наприклад, це спостерігають у назвах торгових марок, видів товарів, розважальних закладів (клубів, кафе, казино, ігрових центрів тощо). У таких номінаціях актуалізуються ті позитивні ознаки, які, на думку номінантів, мають привабити відвідувачів чи споживачів: нічний клуб "*Сьоме небо*", аптека "*На здоров'я*", торгова марка харчових продуктів "*Королівський смак*", "*Наминайко*", "*Хочу це*". Центром наукових досліджень стає людина як суб'єкт породження й сприйняття мовлення, і це – *мовна особистість* й *онімна свідомість*. Є спроби структурування моделі *онімної свідомості* сучасного городянина, що дає змогу описати особливості як номінації, так і сприйняття ергонімів. Мовленнєва діяльність визнана одним із видів когнітивної діяльності людини, яка забезпечує інформаційний обмін між нею та соціумом [20: 172]. Ергоніми спираються на внутрішню форму як мотивувальну ознаку, що лежить в основі їх найменування.

Заслуговує на увагу активний процес трансонімізації: переходу апелятивної лексики в онімичну, який отримав назву онімізація, і на противагу йому – протилежний процес апелятивації пропріатива, тобто його деонімізація. Цей процес є безперервним і кожного разу дає нові випадки, варті окремого вивчення.

На теоретичну ономастику поширилися також досягнення теорії референції. Джерела цієї теорії стосуються міркувань про подвійну природу імен, оскільки слово має дві властивості: означати й називати (або позначати). Той самий реальний об'єкт може бути названий різними іменами, тоді кілька компонентів відсилають до одного об'єкта позамовної дійсності (референта). На співвідношенні таких іменних груп референта й ґрунтується онімна кореферентність: Наприклад: *Легендарного французького модельєра Крістіана Діора визнано Наполеоном, Александром Великим і Цезарем моди.*

Отже, ономастика постійно розширює поле міждисциплінарних досліджень, активно використовуючи наукові досягнення суміжних наук. Результатом такої взаємодії постають її нові, уже згадувані, розділи: когнітивна ономастика, етнічна ономастика, фольклорна ономастика, соціономастика, типологічна ономастика. На часі – поява лінгвокультурологічної ономастики, засади якої вже покладено, є потреба її теоретичного обґрунтування.

Висновки й перспективи дослідження. Сучасна теоретична ономастика все більше уваги приділяє пошуку відповіді на щонайактуальніші питання сьогодення: як співвідноситься мова і мислення, як витворюється та функціонує мовна та онімна картина світу, як мовно-когнітивна свідомість індивіда

співвідноситься з мовною свідомістю колективу, загальнонаціональним мовно-когнітивним простором. Огляд стану й перспектив теоретичної ономастики свідчить про нові можливості, пов'язані із суспільно-політичними та гуманітарними процесами. Сьогодні важливо зберегти все, що зроблено, і закріпити успіхи, досягнуті в ономастичних дослідженнях. Проблеми ономастики невичерпні, і нове покоління має щасливу можливість застосувати для їх вирішення нові знання, нові методологічні підходи та концепції, які повинні містити чіткі методологічні принципи, будуватися відповідно до певних вимірів.

Підсумовуючи, зазначимо, що перспективним видається застосування набутих онімної концептології. Це дасть змогу визначити лінгвопоетичні та лінгвостилістичні особливості поетонімів художньої ономастики. Цікавим було б звернення до розробки моделі онімної свідомості. Вартим уваги має бути вивчення впливу мовленнєвої діяльності в аспекті семантичного розширення пропріативної лексики. Потребує теоретичного обґрунтування лінгвокультурологічна ономастика. І безперечним та цінним є подальший розвиток традиційної регіональної та історичної топоніміки й антропоніміки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вербич С. Сучасна українська онімна лексика: функціональний аспект. *Вісник НАН України*. 2008. № 5. С. 54–60.
2. Вербич С. Українська ономастика: перспективи розвитку. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 73–80.
3. Божко І. С. Онімна гра як елемент мови ворожнечі в контексті російсько-української війни. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262395>. (дата звернення: 09.05.2023).
4. Зубко А. М. Українська ономастика: здобутки та проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*: зб. наук. праць / відп. ред. Г. В. Боряк. Київ, 2007. С. 262–281.
5. Колесник Н. С. Онімня української народної пісні. Чернівці: Технодрук, 2017. 368 с.
6. Карпенко Ю. Дещо про вивчення власних назв. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 39–45.

7. Карпенко О. Ю. Когнітивна ономастика як напрямок пізнання власних назв: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.15. Одеса, 2006. 416 с.
8. Карпенко М. Ю. Онімний простір Інтернету. Одеса: КП ОГТ, 2017. 195 с.
9. Котович В. В. Теоретичні аспекти лінгвокультурологічного дослідження ойконімії України. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* (Філологія. Вип. 40. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2017. С. 42–53.
10. Котович В. Назви міст України: лінгвокультурологічний словник: монографія. Дрогобич: Посвіт, 2021. 472 с.
11. Лукаш Г. П. Актуальні питання української конотоніміки: [монографія]. Донецьк: ТОВ "Видавничо-поліграфічне підприємство "ПРОМІНЬ", 2011. 438 с.
12. Лучик В. В. Актуальні напрями української ономастики. *Записки з ономастики = Opera in onomastica:* зб. наук. праць / відп. ред. О. Ю. Карпенко. Одеса: Астропринт, 2011. Вип. 14. С. 126–130.
13. Лучик В. В. Про нові напрями української ономастики. *Філологічні дослідження: зб. наук. пр. з нагоди 80-річчя члена-кореспондента НАН України, доктора філолог. наук, проф. Юрія Олександровича Карпенка / МОН України, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Univeritas nationalis Odessae.* [Одеса]: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2009. С. 144–146.
14. Максимюк М. Питання термінології української літературної ономастики. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини.* 2015. № 1. С. 65–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apcnim_2015_1_12
15. Мельник Г. І. Міркування про теоретичні засади літературної ономастики. URL: http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1834/1/%D0%9E%202008_20-28%2B.pdf (дата звернення: 09.05.2023).
16. Михальчук О. І. Соціономастика як напрямок сучасної лінгвістики: українські здобутки і перспективи. *Записки з ономастики.* 2015. Вип. 18. С. 498–509. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zzo_2015_18_50. (дата звернення: 09.05.2023).
17. Проблеми регіональної ономастики: тези доп. і повід. наук. семінару / відп. ред. І. М. Железняк. Київ, 1994. 73 с.
18. Редьква Я. П. Світова ономастика і український контекст. *Повідомлення Української ономастичної комісії. Нова серія.* Луцьк, 2020. Вип. 5. С. 102–108.
19. Романюк М. І. Соціально зумовлені інновації в ономастиконі Закарпаття кін. ХХ – поч. ХХІ ст.: монографія. Ужгород, 2007. 124 с.
20. Селіванова О. О. Ергонімікон міста Черкаси: когнітивний аспект. *Записки з ономастики: зб. наук. пр. / відп. ред. О. Ю. Карпенко.* Одеса: Астропринт, 2010. Вип. 14. С. 171–179.
21. Склярєнко О. М., Склярєнко О. М. Етнічна ономастика: монографія: у 5 кн.; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса: Астропринт, 2020. (Бібліотека української ономастики).
22. Скорук І. Д. Курсова та дипломна роботи з ономастики: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 296 с.
23. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: [монографія]. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.
24. Торчинський М. М. Українська ономастика: історія, сьогодення, перспективи. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства:* зб. наук. пр. / гол. ред. М. Є. Скиба; відп. за вип. М. М. Торчинський. Хмельницький: ХмЦНП, 2013. Вип. 6. Ч. 1. С. 217–238.
25. Хрипко С., Колінько М., Яценко Г. Філософське осмислення семантики української антропоніміки: феномен прізвищ. *Світогляд – Філософія – Релігія.* Збірник наукових праць. Випуск 15 [За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового]. Суми: Колаж-Принт 2020. С. 162–171.

26. Янчура Д. Ономастичні школи в Україні. *Studia Ukrainika Posnaniensia*. Posnań, 2018. Vol. VI. P. 45–52.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Verbych, S. (2008). Suchasna ukrainska onimna leksyka: funktsionalnyi aspekt [Modern Ukrainian onymic vocabulary: functional aspect]. *Visnyk NAN Ukrainy*. No. 5. P. 54–60. [in Ukrainian].
2. Verbych, S. (2010). Ukrainska onomastyka: perspektyvy rozvytku [Ukrainian onomastics: development prospects]. *Ukrainska mova*. No. 3. P. 73–80. [in Ukrainian].
3. Bozhko, I. S. (2023). Onimna hra yak element movy vorozhnechi v konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny [Onymic game as an element of hate speech in the context of the Russian-Ukrainian war]. URL: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2022.29.262395> (reference date: 09.05.2023). [in Ukrainian].
4. Zubko, A. M. (2007). Ukrainska onomastyka: zdotutky ta problemy [Ukrainian onomastics: achievements and problems]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky: zb. nauk. pr.* / ed. by H. V. Boriak. Kyiv. P. 262–281. [in Ukrainian].
5. Kolesnyk, N. S. (2017). Onimiia ukrainskoi narodnoi pisni [Onymia of the Ukrainian folk song]. Chernivtsi: Tekhnodruk. 368 p. [in Ukrainian].
6. Karpenko, Yu. (2010). Deshcho pro vyvchennia vlasnykh nazv [Something about learning proper names]. *Ukrains'ka mova*. No. 1. P. 39–45. [in Ukrainian].
7. Karpenko, O. Yu. (2006). Kohnityvna onomastyka yak napriamok piznannia vlasnykh nazv [Cognitive onomastics as a direction of learning proper names]. Doctor's thesis. Odesa. 416 p. [in Ukrainian].
8. Karpenko, M. Yu. (2017). Onimnyi prostir Internetu [The onymic Internet space]. Odesa: KP OHT. 195 p. [in Ukrainian].
9. Kotovych, V. V. (2017). Teoretychni aspekty lnhvokulturolohichnoho doslidzhennia oikonimii Ukrainy [Theoretical aspects of the linguistic and cultural study of oikonymy of Ukraine]. *Problemy humanitarnykh nauk: zb. nauk. prats' Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychiy viddil DDPU imeni Ivana Franka, Iss. 40. P. 42–53. [in Ukrainian].
10. Kotovych, V. (2021). Nazvy mist Ukrainy: lnhvokulturolohichnyi slovnyk [Names of cities of Ukraine: linguistic and cultural dictionary]. Drohobych: Posvit. 472 p. [in Ukrainian].
11. Lukash, H. P. (2011). Aktualni pytannia ukrainskoi konotonimiky [Current issues of Ukrainian conotonymics]. Donetsk: TOV "Vydavnycho-polihrafichne pidpriemstvo «PROMIN»". 438 p. [in Ukrainian].
12. Luchyk, V. V. (2011). Aktualni napriamy ukrainskoi onomastyky [Current directions of Ukrainian onomastics]. *Zapysky z onomastyky = Opera in onomastica: zb. nauk. pr.* / ed. by O. Yu. Karpenko. Odesa: Astroprynt, Iss. 14. Pp. 126–130. [in Ukrainian].
13. Luchyk, V. V. (2009). Pro novi napriamy ukrainskoi onomastyky [About new directions of Ukrainian onomastics]. *Filohichni doslidzhennia: zb. nauk. pr. z nahody 80-richchia chlena-korespondenta NAN Ukrainy, doktora filloh. nauk, prof. Yuriiia Oleksandrovycha Karpenka*. Odesa: Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. P. 144–146. [in Ukrainian].
14. Maksymiuk, M. (2015). Pytannia terminolohii ukrainskoi literaturnoi onomastyky [The issue of the terminology of Ukrainian literary onomastics]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny*. No. 1. P. 65–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apcnim_2015_1_12 (reference date: 09.05.2023). [in Ukrainian].

15. Melnyk, H. I. (2015). *Mirkuvannia pro teoretychni zasady literaturnoi onomastyky* [Considerations about the theoretical foundations of literary onomastics]. URL: http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/1834/1/%D0%9E%202008_20-28%2B.pdf (reference date: 09.05.2023). [in Ukrainian].
16. Mykhalchuk, O. I. (2015). *Sotsioonomastyka yak napriamok suchasnoi linhvistyky: ukraïnski zdotuky i perspektyvy* [Socioonomastics as a direction of modern linguistics: Ukrainian achievements and prospects]. *Zapysky z onomastyky*. Iss. 18. Pp. 498–509. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zzo_2015_18_50 (reference date: 09.05.2023). [in Ukrainian].
17. *Problemy rehionalnoi onomastyky: tezy dop. i povid. nauk. seminaru (1994)*. [Problems of regional onomastics: theses. and the reports of scientific seminar] / ed. by I. M. Zheliezniak. Kyiv. 73 p. [in Ukrainian].
18. Redkva, Ya. P. (2020). *Svitova onomastyka i ukraïnskyi kontekst* [World onomastics and the Ukrainian context]. *Povidomlennia Ukraïnskoï onomastychnoi komisii. Nova seriia. Lutsk*. Iss. 5. P. 102–108. [in Ukrainian].
19. Romaniuk, M. I. (2007). *Sotsialno zumovleni innovatsii v onomastykoni Zakarpattia kin. 20 – poch. 21 st.* [Socially determined innovations in the onomasticon of Transcarpathia in late 20th – early 21st century]. Uzhhorod, 124 p. [in Ukrainian].
20. Selivanova, O. O. (2010). *Erhonimikon mista Cherkasy: kohnityvnyi aspekt* [Ergonomic icon of the city of Cherkasy: cognitive aspect]. *Zapysky z onomastyky: zb. nauk. pr. / ed. by O. Yu. Karpenko*. Odesa: Astroprynt, Iss. 14. P. 171–179. [in Ukrainian].
21. Skliarenko, O. M. & Skliarenko, O. M. (2020). *Etnichna onomastyka* [Ethnic onomastics]. (Vol. 1–5). Odesa: Astroprynt. [in Ukrainian].
22. Skoruk, I. D. (2014). *Kursova ta dyplomna roboty z onomastyky: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl.* [Course and diploma theses on onomastics: study guide for students of higher educational establishments]. Lutsk: Vezha-Druk. 296 p. [in Ukrainian].
23. Torchynskyi, M. M. (2008). *Struktura onimnoho prostoru ukraïnskoï movy* [The structure of the nominal space of the Ukrainian language]. Khmelnytskyi: Avist, 550 s. [in Ukrainian].
24. Torchynskyi, M. M. (2013). *Ukraïnska onomastyka: istoriia, sohodennia, perspektyvy* [Ukrainian onomastics: history, present, prospects]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva: zb. nauk. pr. / M. Ye. Ckyba, M. M. Torchynskyi*. Khmelnytskyi (eds.): KhmTsNII, Iss. 6. Part 1. P. 217–238. [in Ukrainian].
25. Khrypko, S., Kolinko M., Yatsenko H. (2020). *Filosofske osmyslennia semantyky ukraïnskoï antroponimiky: fenomen prizvyshch* [Philosophical understanding of the semantics of Ukrainian anthroponymy: the phenomenon of surnames]. *Svitohliad – Filosofiia – Relihiia: zb. nauk. pr. / ed. by I. P. Mozhovyi*. Sumy: Kollazh-Prynt, Vyp. 15. P. 162–171. [in Ukrainian].
26. Yanchura, D. (2018). *Onomastychni shkoly v Ukraini* [Onomastic schools in Ukraine]. *Studia Ukrainika Posnanienia*. Posnań. Vol. VI. P. 45–52. [in Poland].

Стаття надійшла до редколегії: 10.05.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 811.161.2'42:821.161.2Шевчук(045)
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.195-207

МОРФОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНАЛІТИЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. ШЕВЧУКА)

Н. В. Маслюк*

Статтю присвячено аналізу морфологічної структури та семантико-синтаксичної сфери функціонування одного з різновидів синкретичних сполучних засобів – аналітичних одиниць – в ідіостилі Валерія Шевчука.

Досліджено специфіку синкретизму сполучникових поєднань на матеріалі творів "Дім на горі", "На полі смиренному", "Око прірви", "Початок жаху", "Привид мертвого дому", "Три листки за вікном". Аналіз частиномовної належності та значеннєвий потенціал структурних компонентів аналітичних одиниць зроблено за п'ятьма лексикографічними джерелами.

Проаналізовано морфологічну структуру та виокремлено твірні моделі досліджуваних синкретичних сполучних засобів. Схарактеризовано семантико-синтаксичний потенціал виокремлених Л. В. Шитик на основі типології К. Г. Городенської аналітичних одиниць – сполучних засобів, уживаних у синкретичних складних реченнях. Кожен різновид сполучникових поєднань співвіднесено з відповідним різновидом синкретичного складного речення (із причиново-наслідковою зумовленістю, відношенням часової послідовності, протиставно-допустовим значенням) чи із синтаксичним варіантом простого ускладненого речення. Активність функціонування сполучникових поєднань та особливості їх семантико-синтаксичного вияву підтвержені прикладами з творів письменника. Найбільш частотно представлені в ідіостилі автора сполучні засоби **а відтак** – у реченнях зі значенням послідовності дії чи узагальнення думки, висловленої в попередній частині; **і від того** – у конструкціях з причиново-наслідковим значенням; **і навіть** – для надання реченню відтінку несподіваності, підсилення протиставно-допустового зв'язку. Засвідчено розширення меж варіативності застосування аналітичних одиниць на сучасному етапі розвитку мови. З'ясовано різновиди синкретичних складних речень, притаманних творчості В. Шевчука, – сурядні за формою і підрядні за змістом та сурядно-підрядні за формою та значенням. Визначено кількісні показники частотності вживання кожного сполучного засобу.

Ключові слова: аналітичні одиниці, сполучникові поєднання, синкретичні сполучні засоби, причиново-наслідкова зумовленість, відношення часової послідовності, протиставно-допустове значення, твори В. Шевчука.

* аспірантка кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)
masluk.natalia@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9746-6039

MORPHOLOGICAL STRUCTURE AND SEMANTIC-SYNTAX POTENTIAL OF ANALYTICAL UNITS (ON THE MATERIAL OF V. SHEVCHUK'S NOVELS)

Maslyuk N. V.

The article is devoted to the analysis of the morphological structure and the semantic-syntactic sphere of functioning of one of the varieties of syncretic connecting means – analytical units – in the idiostyle of Valerii Shevchuk.

The specificity of the syncretism of conjunctions is studied on the material of the novels "House on the Mountain", "On the Humble Field", "Eye of the Abyss", "The Beginning of Horror", "The Ghost of the Dead House", "Three Leaves Outside the Window". The analysis of part of speech belonging and the meaning potential of structural components of analytical units is made by five lexicographic sources.

The morphological structure of the studied syncretic connecting means was analyzed and the creative modes of them were identified. The semantic-syntactic potential of analytical units, selected by L. V. Shityk, based on the typology by K. G. Horodenska – connecting means used in syncretic composite sentences, is characterized. Each type of conjunctive combination is correlated with the corresponding type of syncretic composite sentence (with causative consecutive interrelation, relation of time sequence, disjunctive-concessive meaning) or with a syntactic variant of a simple complicated sentence. Frequency of the conjunctive combinations' the functioning and the peculiarities of their semantic and syntactic manifestation are confirmed by examples from the writer's novels. The most frequently presented in the author's idiostyle are the conjunctions **а відтак** – in the sentences with the sequence of action or generalization of the thought expressed in the previous part, **і від того** – in the constructions with the causative-consecutive meaning, **і навіть** – to give the sentence a tinge of unexpectedness, to strengthen the disjunctive-concessive connection. The types of syncretic complex sentences inherent in V. Shevchuk's novels have been clarified-subordinate in form and subordinate in content and subordinate-coordinate in form and meaning. Quantitative indicators of the frequency of use of each conjunctive are determined.

Keywords: analytical units, conjunctive combinations, syncretic conjunctions, causative consecutive interrelation, relation of time sequence, disjunctive-concessive meaning, V. Shevchuk's novels.

Постановка наукової проблеми.

Сучасна система сполучників зазнала кількісних і якісних змін унаслідок тривалого історичного процесу. На думку К. Г. Городенської, у змістовому плані ці зміни породжені потребами в урізноманітненні системи сполучних засобів для точнішого вираження ними семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами складного речення. Що ж до динамічності складу сполучників, то обмеженість власне сполучникових ресурсів спричинила застосування аналітичного способу для збагачення їхньої системи [6: 141–142]. Це, зокрема, зумовило утворення сполучникових поєднань або аналітичних одиниць – сполук, у складі яких є сурядний / підрядний сполучник та граматикалізований елемент (конкретизатор семантико-синтаксичних відношень) [3: 309; 16: 110; 18: 56].

А. П. Загнітко зауважує, що морфологічний аналітизм є похідним від синтаксичного, тому він має безпосередній стосунок до синтаксису. Крім того, науковець зазначає, що сполучники перебувають в інтерпозиції стосовно членів речення чи предикативних частин, семантико-синтаксичні відношення яких вони виражають [8: 162]. Цей факт уможливає використання аналітичних одиниць (сполучникових поєднань) [16: 118] у ролі сполучних засобів у синкретичних складних реченнях, оскільки вони уточнюють значеннєві зв'язки між предикативними частинами, а також між членами речення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському мовознавстві кілька останніх десятиліть активно обговорюваними є питання зі сфери синкретизму в граматиці.

У дослідженнях І. Р. Вихованця [3; 4], К. Г. Городенської [4; 6], А. П. Загнітка [8; 9] представлено новітні підходи до визначення частиномовної належності слів, їхніх граматичних особливостей із погляду взаємозв'язків між морфологією та синтаксисом. Питання синкретизму речень та формальних показників їхніх семантико-синтаксичних значень – сполучних засобів – розглянуто в монографіях К. Г. Городенської [6], О. В. Ковтун [10], Р. О. Христіанінової [15], Л. В. Шитик [16], дисертаційній роботі Н. Ю. Ясакової [19].

Новітні підходи до класифікації сполучників реалізовані К. Г. Городенською в "Грамматичному словнику української мови: Сполучники". У своєму доробку дослідниця виокремила за типом синтаксичного зв'язку, окрім традиційних груп сурядності, підрядності, сполучники, позначені синкретизмом ознак, – сурядності-підрядності та підрядності-сурядності. Увесь масив досліджуваних одиниць систематизовано за їхніми граматичними функціями, визначено позиції в структурі простого і складного речення, з'ясовано особливості вираження ними семантико-синтаксичних відношень [5: 3]. З опертям на типологію сполучників, розроблену К. Г. Городенською, Л. В. Шитик класифікувала сполучні засоби, уживані в синкретичних складних реченнях, виокремивши десять груп сполучних засобів [16: 120–122], із яких лише одна – власне сполучники – докладно проаналізована в окремих монографіях та лексикографічному виданні [2; 5; 6; 10].

З огляду на це основну проблему наразі вбачаємо в доборі та аналізі фактичного матеріалу, що ілюструватиме функційні можливості вживаних у синкретичних складних реченнях сполучників чи їхніх еквівалентів у формально-граматичному та семантико-синтаксичному планах.

Перспектива подальшого лексикографічного опису спонукає до ретельного вивчення особливостей функціонування аналітичних одиниць як синкретичних сполучних засобів, оскільки синкретизм змістового плану синтаксичних конструкцій уможливорює врізноманітнення системи засобів зв'язку предикативних частин.

Мета дослідження – визначення структурно-морфологічних моделей і з'ясування семантико-синтаксичного потенціалу аналітичних одиниць на матеріалі лексикографічних джерел та літературного матеріалу.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) описати морфологічні моделі синкретичних сполучникових поєднань на основі лексикографічних джерел;

2) з'ясувати специфіку семантико-синтаксичного функціонування аналітичних одиниць на матеріалі творів Валерія Шевчука;

3) виявити кількісні показники вживання означених сполучних засобів в ідіостилі письменника.

Лексикографічний аналіз аналітичних одиниць зроблено за п'ятьма джерелами: "Словником української мови" в 11 тт., "Словником української мови" в 20 тт., "Великим тлумачним словником української мови", "Словарем української мови" за редакцією Б. Грінченка, "Грамматичним словником української мови: Сполучники" К. Г. Городенської.

Літературним матеріалом слугують приклади речень, дібрані з творів В. Шевчука "Дім на горі", "На полі смиренному", "Око прірви", "Початок жаху", "Привид мертвого дому", "Три листки за вікном".

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасних мовознавчих дослідженнях сполучники потрактовані як неоднорідний тип слів-морфем [4: 329]. Обслуговування сполучниками сфери речення визначає їхні кваліфікаційні ознаки та функційну специфіку:

двомісність / інтерпозиція між предикативними частинами в складному реченні або їхніми конденсатами (найчастіше однорідними членами речення) у простому ускладненому реченні; вираження синтаксичних форм зв'язку – сурядності чи підрядності (на основі ознак граматичної рівноправності / нерівноправності поєднаних частин); вияв смислових відношень чи вказівка на них; надпредикативний статус [6: 17–19; 9: 11].

Вивчення речення з погляду єдності формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та власне семантичного (комунікативного) підходів розширило межі класифікації як синтаксичних реченневих конструкцій, так і засобів зв'язку [4; 8; 15; 17]. Сучасні синтаксисти констатують відмову від різкого протиставлення сурядного і підрядного зв'язку в межах складного речення, натомість засвідчують формат їх семантичного зближення [16: 259]. Оскільки ознаки сурядності та підрядності можуть бути по-різному синтезовані на формальному і значеннєвому рівнях речення, науковці виокремлюють різні типи перехідних конструкцій [14: 150–151; 15: 285–289; 16: 263]. На думку Л. В. Шитик, до переліку речень перехідного типу зі сполучниковим зв'язком належать такі структурно-семантичні різновиди:

- 1) складні речення, сурядні за формою і підрядні за значенням;
- 2) складні речення, підрядні за формою і сурядні за значенням;
- 3) складні речення, сурядно-підрядні за формою та значенням.

У межах кожного з типів дослідниця виокремила різновиди речень, у яких по-різному скомбіновано формальні виразники зв'язку і семантико-синтаксичні відношення [16: 263–276]. З огляду на це, особливої уваги потребують сполучні засоби, що постають маркерами значеннєвості в синкретичних реченнях.

Уточнені з погляду сучасних підходів відомості про склад засобів зв'язку

зумовляють таку їх класифікацію: власне сполучники, сполучникові поєднання (комбінація сполучника і конкретизатора / т. зв. граматикизованого елемента), аналоги сполучників (конкретизатори без сполучників) [17: 142–143].

У сучасній граматиці з-поміж усіх сполучних засобів, уживаних у синкретичних складних реченнях, класифікованих Л. В. Шитик згідно з типологією сполучників, що розроблена К. Г. Городенською [6], виявлено 14 сполучникових поєднань – аналітичних одиниць: *а тому, і тому, і через те, і через це, і від того, а відтак, і тоді, і потім, і навіть, та незважаючи на це, та все-таки, та зате, але однак, а проте* [16: 120–123]. У ролі конкретизаторів у зазначених одиницях використані частки, прислівники, модальні слова, займенники тощо [4: 347; 17: 143].

В українській граматиці сполучники традиційно диференційовані на прості, складні та складені [4: 143]. На переконання мовознавців, саме складені сполучні засоби є активно поповнюваними в різних стилях мовлення, оскільки розширення класів службових слів відбувається "за рахунок формування їхніх аналогів, еквівалентів, а також тих слів, що в поодиноких випадках виконують відповідну функцію" [8: 165].

За походженням розрізняють сполучники первинні (непохідні) та вторинні (похідні). Вторинними є сполучники, утворені від різних частин мови за допомогою різних способів [4: 347–348].

Структурно-морфологічний підхід до лексикографічного аналізу аналітичних одиниць уможливив виокремлення їхніх твірних моделей:

1) "простий первинний сполучник сурядності + частка": *і навіть*;

2) "простий первинний сполучник сурядності + прислівник": *а тому, і тому, а відтак, і тоді, і потім*;

3) "простий первинний сполучник сурядності + первинний / вторинний прийменник + вказівний займенник у

род. в. / зн. в. одн.": *і від того, і через те, і через це, та незважаючи на це;*

4) "простий первинний сполучник сурядності + складний / простий вторинний сполучник": *та все-таки, а проте, та зате, але однак.*²¹

Тож з огляду на структуру та походження, усі аналітичні одиниці (сполучникові поєднання) є складеними і вторинними (похідними).

Значеннєвий аналіз структурних компонентів аналітичних одиниць дає підстави зробити висновки щодо особливостей їх семантико-синтаксичного функціонування.

Досліджуючи складносурядні речення закритої структури, І. Р. Вихованець визначає сполучний засіб, утворений з асемантичного сполучника *і* та граматикизованого елемента на зразок *тому, все ж, тільки, навіть* як сполуку з різнофункційними компонентами. Асемантичний сполучник (*і, й, а, та* в значенні *і*), що є компонентом сполучного засобу, слугує для поєднання сурядних частин, а граматикизовані елементи окреслюють семантико-синтаксичні відношення, залежно від лексичного наповнення предикативних частин [3: 309–310]. Така функційна характеристика аналітичних одиниць, а також похідний характер вторинних сполучників *і* їхня здатність до перенесення в іншу семантико-синтаксичну сферу є визначальними чинниками синкретизму в системі складних речень та сполучних засобів, що їх обслуговують [16: 133; 16: 228–229].

Під час лексикографічного аналізу виявлено, що жодне з джерел не містить статей про аналітичні одиниці в ролі сполучників, окрім *і навіть*, який поданий К. Г. Городенською в "Граматичному словнику української мови: Сполучники". Водночас у цьому словнику знаходимо приклади вживання аналізованих нами сполучних засобів як периферії до

ядерної площини сполучників із сурядною семантикою: *і, а, та* [6].

У сучасних мовознавчих дослідженнях уживання сполучного засобу *і навіть* співвіднесене в межах складносурядного речення із градаційно-приєднувальним зв'язком [2: 126-127, 16: 236]. К. Г. Городенська характеризує його як вторинний, складений сполучник сурядності, виразник градаційних семантико-синтаксичних відношень, покликаний підсилювати виражену ознаку [6: 87]. Градаційні семантико-синтаксичні відношення фіксуємо за вживання цього сполучного засобу в реченнях з однорідними членами речення, де вони мають підсилювальний, а подеколи уточнювальний відтінок, напр.: *Ісакій не пручався, покійно схилився перед ігуменом і навіть не скрикував, коли на спину йому лягала палиця* ("На полі смиренному"). *Вийшов від отця ігумена зворушений і навіть уражений* ("Початок жаху").

У словнику Бориса Грінченка [7] відсутні будь-які пояснення щодо комплексного використання *навіть* (подано як прислівник) та сполучника *і*. В інших лексикографічних джерелах зазначено, що частка *навіть* може бути вжита в значенні сполучника з метою приєднання членів речення або частин складного речення, надаючи висловленню відтінку підсилення значення [1: 552, 13: 1708] або семантики несподіваності [12: 5: 35]. У творах В. Шевчука наявні приклади вживання аналізованої аналітичної одиниці в обох значеннєвих відтінках: *Ми крутнулися на підборах: перед нами стояв дід у два обхвати, з вусами, з підвусниками, його забите снігом обличчя було таке червоне, ніби розпечений казан, і навіть сніг не міг потемнити його чавунного жару* ("Привид мертвого дому") – несподіваності. *Пісок оточував мене звідусіль, і навіть небо в цей мент видалося жовтим, тобто піщаним* ("Привид мертвого дому"). *В голові їй почали плестися всілякі химери, і навіть зараз, коли вона така стара і*

²¹ Див. інше тлумачення статусу сполучних засобів *все-таки, проте, зате, однак* [11: 619; 16: 114].

ветха, їй соромно за них... ("Дім на горі") – доповнення.

Крім того, у досліджуваному художньому матеріалі віднайдено приклади вживання *і навіть* у значенні, не зафіксованому в жодному зі словників, – підсилення протиставно-допустового відтінку, напр.: *Було вже то через двадцять років по тому, і навіть тоді він не зразу пішов із галявини, а довго стояв* ("Дім на горі") – пор.: **Хоч** було вже то через двадцять років по тому, **і навіть** тоді він не зразу пішов із галявини, а довго стояв – сполучення *і навіть* за семантикою тотожне протиставному сполучникові *але* з часткою *й*, є виразником підсилення протиставно-допустового значення. У реченні *Бачив він людей з чорними обличчями, і навіть роти їхні всередині були чорні* ("На полі смиренному") *і навіть* є маркером приєднувально-градаційних відношень між предикативними частинами.

За моделлю "простий первинний сполучник + прислівник" утворено сполучникові поєднання *а тому, і тому, а відтак, і тоді, і потім*.

Прислівник *тому* має значення "унаслідок чого-небудь, через те, того" і вказує на причину дії. Аналіз прикладів уживання сполуки *а тому*, наведених у лексикографічних джерелах, засвідчує, що аналітична одиниця може мати також наслідкове, висновкове значення, що випливає з попереднього речення, маркує значення результату дії, зазначеної в попередній частині [1: 1254; 6: 13; 12: 10: 184], напр.: *Вона боялася залежності від кого б то не було, а тому навіть навчилася писати лівою рукою на випадок, якщо раптом права перестане її слухатися* [6: 14]. Прикладів уживання зазначеного сполучникового поєднання у творах В. Шевчука не знайдено.

Для підсилення вказівки на причиновий зв'язок (як між однорідними членами речення, так і між предикативними частинами) також може бути вживана аналітична одиниця *і тому* [1: 1254; 12: 10: 184],

напр.: *Володимир уже не міг стриматися й мусив засміятися до тих настобурчених і тому смішних очей* ("Дім на горі"). У сучасних мовознавчих розвідках аналізоване сполучникове поєднання також кваліфікують як сполучник із приєднувально-підсилювальним значенням та вказівкою на наслідок дії в складних реченнях причиново-наслідкової зумовленості [16: 264]. Саме в такому значенні зафіксовано приклад у доробку В. Шевчука: *Ми іли борці, сидячи один супроти одного, і я відчув, що мій супутник хоче говорити. Але нітвився, і тому я, відчуваючи нову історію, насторожився і став непомірне чемний та приязний* ("Три листки за вікном").

Прислівник *відтак* традиційно уживаний у значенні "після чого-небудь". За умови використання його в складі сполуки *а відтак*, постає в ролі сполучного засобу зі значенням "потім, далі, затим", який поєднує однорідні члени речення (зокрема однорідні присудки) чи частини складного речення [1: 141; 7: 1: 231; 12: 1: 647; 13: 453]. У творах В. Шевчука аналітичний сполучний засіб ужитий зі значенням послідовності дії в часі між однорідними додатками, присудками, у складному реченні, напр.: *Там зустрине мене запах рідних трав, а відтак добрий затишок отчого дому* <...> ("Три листки за вікном"); *Може, тому недовгий вік йому судився: десять років прожив блаженний у монастирі, а відтак і помер* (Там само); <...> *моя книга, яка згоріла в пожежі, не лишиться безвісною тій вишній силі, а перейде за законом перетворення у її відання, а відтак той, кому це потрібно, потім нею належно скористується* <...> (Там само). Крім того, словники обґрунтовують уживання сполуки *а відтак* у значенні, близькому до слова «значить» – як підсумок, узагальнення думки, висловленої в попередній частині конструкції [1: 141; 12: 3: 649; 13: 1171], що й спостерігаємо в художньому доробку автора, напр.: *Я*

заплющив очі, **а відтак** став двічі невидимий ("Три листки за вікном"); Сидів на дні того моря, оповитий звідусіль незмірною товщею, сидів, заглухнувши од несусвітнього накоту, **а відтак** і серед тиші <...> (Там само).

Прислівником *потім* з основним значенням "після чого-небудь" найчастіше послуговуються для позначення послідовності в часі [1: 903; 7: 3: 378; 12: 7: 410]. У разі його вживання в складі сполуки і *потім* набуває відтінку значення "через деякий час, іншим разом; згодом, пізніше" [там само]. У словнику Б. Грінченка аналізовану аналітичну одиницю в одному з прикладів ужито в значенні сполучника "впрочемъ" [7: 3: 378], що корелює в сучасному мовленні зі словом *втім / утім* (найчастіше у ролі вставного слова) та сполучниковими поєднаннями *а проте, але проте*. В аналізованому художньому матеріалі випадків функціонування *і потім*, співвідносних із такими семантичними характеристиками, не виявлено. Дібрані з творів В. Шевчука приклади найчастіше засвідчують уживання аналізованої сполуки в складному та простому реченнях зі значенням "згодом, пізніше", напр.: *Люди витовкли в нашому дворі всю траву, і потім у ньому цілий день чувся запах смерті* <...> ("Привид мертвого дому"); *З тим-таки острахом вибралася вона на нараду і потім іще раз, коли вони мали зійтися й прибрати в школі* ("Дім на горі").

Лексикографічні джерела констатують використання в реченні прислівника *тоді* як повнозначного слова з часовою семантикою: "колись, у той час, у той самий момент, за таких обставин" та ін., а також фіксують уживання як співвідносного слова до сполучників *коли, як, якби* або як частини складеного підрядного сполучника *тоді як*, що поєднує часові речення з відтінком протиставлення чи допустовості [1: 1253; 7: 4: 271; 12: 10: 171]. Приклади, наведені у п. 2 всіх аналізованих словникових статей (крім

лексикографічної праці Б. Грінченка), підтверджують використання сполучного засобу і *тоді* зі значенням одночасності дії чи послідовності дії (одразу одна за одною) [там само]. Семантику послідовності, черговості дії демонструє цей аналітичний сполучник і в творах В. Шевчука, функціуючи в складних реченнях або, частіше, у парцельованих конструкціях, напр.: *Сиротюк бігав за братом слідом, він часто падав, і тоді лід тонко, з чудовим схлипом тьохкав і тріщини розбігалися по ньому, як блискавки в грозу* ("Привид мертвого дому"); *І ночі вже більше не буде, і не буде потреби в світлі світильника, ані в світлі сонця, бо освітить усіх нас Господь Бог – ось він початок Вічного Царства. І тоді нарешті зникне почуття нереальності світу* <...> ("Початок жаху").

Отже, аналітичні сполучні засоби *а відтак, і потім, і тоді* вказують на відношення часової послідовності [16: 265], надаючи реченням незначних семантичних відтінків в означених межах.

Синкретичні сполучні засоби *і від того, і через те, і через це, та незважаючи на це*, утворені поєднанням простого первинного сполучника сурядності, первинного чи вторинного прийменника та вказівного займенника у родовому або в знахідному відмінку однини, переважно виводимо зі значення кожного з компонентів або певної їх сукупності.

Аналіз аналітичних одиниць *і від того, і від цього* за їхніми складниками засвідчує, що поєднання компонентів і використання їх у ролі сполучних засобів зумовлюють уживання як аналога сполучника *отже* чи сполучникового поєднання *а тому* [1: 487; 13: 4: 7; 14: 1206], тобто за значенням вони наближаються до "тому, через те" чи вказують на висновок, що випливає з попереднього речення [12: 1: 2; 12: 5: 805]. К. Г. Городенська характеризує складений сполучник підрядності *від*

того що як виразник причинових семантико-синтаксичних відношень [5: 59]. У творах В. Шевчука найчастіше вживані *і від того, і від цього* з причиново-наслідковим значенням у складному реченні, зрідка – в парцельованих конструкціях та між однорідними присудками (такі випадки не зафіксовані в словниках), напр.: *Почав з натугою підводитися з-за столу, спираючись руками об залиті трунком дошки, і від цього рипіли йому м'язи й кістки* ("Три листки за вікном"); *Знову напливало на нього оте гидке, і знову відходила вона зі сльозами, почорніла й опечалена, хіба вряди-годи лице в його бік повертала; ні, не осуджувала його за брутальні й непоштиві слова, а тільки жаліла. І від того ще більше несамовитів він <...>* ("На полі смиренному"); *Падала їм на голови й плечі світлотінна мережа, і вони, зловлені в ту мережу, ставали посмуговані і від того трохи незвичайні* ("Дім на горі").

Пояснення вживання аналітичних одиниць *і через те, і через це* наведено в статті до прийменника "через" у кількох лексикографічних джерелах. У "Словарі" Б. Грінченка значення сполучення *через те* з'ясовано як тотожне до "поэтому, потому, оттого" [7: 4: 455], що засвідчує надання сполучному засобові семантики причиновості. В інших джерелах *через те (це)* за значенням аналогічне до сполучника *тому*, тобто також є виразником причинових відношень [1: 1598; 12: 11: 304]. У "Граматичному словнику" К. Г. Городенської значення цієї сполуки проаналізовано в складі причинового сполучника підрядності *через те що* [5: 260-261], однак не подано прикладів уживання спільно зі сполучником сурядності *і*. У творах В. Шевчук уживає аналізовані сполучні засоби на межі предикативних частин складного синкретичного речення, а також між однорідними присудками: *Затоплений ледве не по коліна в bagno, і через те здавалося, що він на потворно коротких ногах* (Там само);

Жінка перш за все – життя творителька і через це благословенна богом... ("На полі смиренному"); *Я ж був невпевнений і через те обережний* ("Три листки за вікном").

Аналітичний сполучний засіб *та незважаючи на це* не має пояснення своїх складників, а також прикладів застосування в мовленні у словнику Б. Грінченка, окрім прийменника *на* як указівки на предмет, до якого звернено дію (зокрема, на *це* або на *те*) [7: 2: 460]. *Незважаючи на* подано в інших лексикографічних джерелах як прийменник, уживаний на позначення предметів, понять чи явищ, усупереч яким відбувається дія [1: 761; 12: 5: 311; 13: 1882]. У словниках зафіксовано також приклади вживання сполучника *незважаючи на те що* зі значенням "незалежно від чого-небудь, попри що-небудь" [13: 1882] та в значенні підрядного сполучника допустовості, зокрема з допустово-обмежувальним значенням [5: 133]. Що ж до сурядного сполучника *та*, К. Г. Городенська визначає можливість приєднання ним підрядної детермінантної частини до головної частини складнопідрядного речення з метою надання сполучникові підрядності більшої виразності [5: 214]. Аналіз семантики компонентів зумовлює висновок про те, що аналітична одиниця може мати протиставно-допустове значення. Прикладів її вживання ні в лексикографічних джерелах, ні в творах В. Шевчука не виявлено.

Синкретичні сполучні засоби *та все-таки, а проте, та зате, але однак* утворені поєднанням простого первинного сполучника сурядності (*а, та, але*) та складного (*проте, зате, все-таки*) чи простого вторинного сполучника (*однак*). Ця група аналітичних одиниць найменше представлена у творах В. Шевчука, зокрема, зафіксовано лише два приклади їх уживання.

На думку А. В. Шитик, граматицизований елемент *все-таки* постає засобом вираження семантико-синтаксичних відношень допустовості

в синкретичних складних реченнях [16: 275]. Лексикографічні джерела характеризують *усе-таки* як сполучник, уживаний найчастіше разом з *і, а, та, але* для поєднання речень із протиставно-допустовим значенням [1: 207; 7: 4: 243; 12: 1: 766; 13: 550]. В. Шевчук послуговується аналізованим сполучним засобом зрідка. У творах віднайдено лише один випадок його використання в парцельованій конструкції, напр.: <...> *я раптом розсердився на самого себе, адже, певне, в мене в голові шиш чи заскочили ролики за шарики <...> **Та все-таки** ця зустріч напрочуд мене вразила, і я все-таки, йдучи дорогою, не міг не думати про те <...>* ("Привид мертвого дому").

Аналітична одиниця *а проте* в "Словарі" Б. Грінченка представлена зі значенням "між тим, однак" [7: 3: 484], що демонструє часову та протиставну семантику. В інших лексикографічних джерелах сполучний засіб схарактеризовано як виразник протиставного зв'язку між предикативними частинами складносурядного речення або однорідними членами речення в простому, його значення аналогічне до *але, та, однак*. Словники фіксують також можливість вираження ним протиставно-допустової семантики в складнопідрядному реченні та функціонування в ролі вставного слова [1: 1172; 12: 8: 311]. У "Грамматичному словнику" констатовано вживання сполучника *а* на початку головної частини "складнопідрядного допустово-протиставного речення, що починається сполучниками *проте, зате, однак*" для увиразнення протиставного значення. Речення, які не мають формального показника допустовості, дослідниця трактує як частини складносурядного речення [5: 12]. Зафіксований у творі В. Шевчука приклад речення, у якому вжито аналізований сполучний засіб, на нашу думку, тяжіє до вираження протиставно-допустової семантики, хоч допустовий сполучник у ньому відсутній, напр.: *Вже все своє*

*виплакала, через що її млосні очі були трохи підпухлі, **а проте** личко із ластовинням коло носа й на носі ніби й невимте* ("Привид мертвого дому"). – пор.: ***Хоч** вже все своє виплакала, через що її млосні очі були трохи підпухлі, **а проте** личко із ластовинням коло носа й на носі ніби й невимте.*

Компоненти сполучного засобу *та зате* мають виразну протиставну семантику, що підтверджують словникові статті. Сполучник *зате* за значенням подібний до *проте, однак*. Він може бути вживаний разом з іншими протиставними сполучниками (*а, але, та*) для поєднання предикативних частин речень або членів речень, протиставлених одне одному за змістом, із посиленням компенсувальної семантики [1: 427; 12: 3: 344; 13: 1061]. Наведені до словникових статей приклади засвідчують також уживання аналітичної одиниці в реченнях із протиставно-допустовою семантикою, у яких наявний формальний показник допустовості або ж відповідна семантика може бути відтворена за змістом, напр.: ***Хоч** погано, **та зате** довго. Невелика хата у Пріськи Чураїхи, **але зате** порядна, біла.* – пор. ***Хоч** невелика хата у Пріськи Чураїхи, **але зате** порядна, біла* [12: 3: 344; 13: 1061].

Аналітична одиниця *але однак* подібна за значенням до попередньо проаналізованої. У "Словарі" Б. Грінченка наявне відмінне від інших лексикографічних джерел трактування складників означеного сполучного засобу з погляду морфологічної належності. Компонент *але* потрактовано як сполучник або частку зі значенням "но, однак, впрочемь", *однак* визначено як прислівник із протиставним значенням, хоч наведений приклад засвідчує використання його в ролі сполучника в реченні з протиставно-допустовими відношеннями, напр.: ***Хоча** він був і вдовець, **однак** же любив закликати до себе веселих гостей* [7: 3: 40]. Інші словники фіксують

можливість сполучників *але* та *однак* виражати протиставне значення між граматично рівноправними частинами в складносурядному реченні або між однорідними членами речення, а також при протиставленні головної частини підрядній допустовій [1: 21; 1: 828; 12: 1: 33; 12: 5: 631; 13: 35; 13: 2061].

Аналогічно до аналітичної одиниці *а проте* у "Грамматичному словнику" подано приклади вживання синонімії за значенням сполучних засобів *але зате, але проте, але однак, та проте, та зате, та однак* як таких, що приєднують головну частину складнопідрядного допустово-протиставного речення, посилюючи протиставне значення, за наявності формального показника допустовості – сполучників *хоч, нехай* та ін. У разі його відсутності, речення з означеними аналітичними одиницями, на думку К. Г. Городенської, варто трактувати як складносурядні з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями [5: 34; 5: 215].

У зв'язку з цим варто згадати про новітню класифікацію речень. Л. В. Шитик зараховує конструкції, у яких використано проаналізовані в цій статті аналітичні одиниці, до синкретичних складних речень, сурядних за формою і підрядних за змістом та сурядно-підрядних за формою і змістом. У складних реченнях, сурядних за формою і підрядних за значенням, синтезовано формальні показники сурядності (сполучник сурядності *і*) та семантичні особливості підрядності (підпорядкованість однієї предикативної частини іншій). Засобами зв'язку в таких конструкціях є аналітичні одиниці *і тому, і через те (і через це), і від того, а тому* (у реченнях зі значенням причиново-наслідкової зумовленості) та *а відтак, і (а) тоді, і потім* (у реченнях із відношенням часової послідовності).

Складні речення, сурядно-підрядні за формою та значенням, поєднують формальні і семантико-синтаксичні показники сурядності та підрядності,

властиві обом типам складних речень. Сполучні засоби *та незважаючи на це, та все-таки, та зате, але однак, а проте, і навіть* є маркерами протиставно-допустового різновиду означеної групи синкретичних речень [16: 264-276].

Укладений корпус ілюстративного матеріалу – 180 прикладів уживання аналітичних одиниць у творах В. Шевчука. Найбільше представлені сполучні засоби *а відтак* – 46 одиниць (25,6 %), *і навіть* – 46 одиниць (25,6 %), *і від того* – 40 одиниць (22,2 %). Менш кількісним є використання сполук *і через те* – 14 одиниць (7,8 %), *і тоді* – 13 одиниць (7,2 %), *і через це* – 12 одиниць (6,7 %). Мало вживаними є такі сполучні засоби: *і потім* – 3 одиниці (1,7 %), *і від цього* – 2 одиниці (1,2 %), *і тому* – 2 одиниці (1,2 %), *та все-таки* – 1 одиниця (0,6 %). Крім того, деякі аналітичні одиниці (*а тому, але однак, та зате, та незважаючи на це*) зовсім не представлені у творах письменника.

Висновки та перспективи дослідження.

Отже, лексикографічний аналіз уможливив з'ясування структурно-морфологічного складу аналітичних одиниць, а також особливостей їх семантико-синтаксичного вияву. Морфологічна структура аналізованих сполучникових поєднань не надто різноманітна, представлена чотирма основними моделями.

Контамінація презентованих ними семантико-синтаксичних відношень уможливила їх функціонування в межах синкретичних складних речень. Ілюстративний матеріал засвідчив розширення меж варіативності застосування аналізованих сполучних засобів на сучасному етапі розвитку мови.

Визначення кількісного вияву аналітичних одиниць у творчому доробку В. Шевчука та з'ясування синтаксичних умов їх функціонування сприяли з'ясуванню різновидів синкретичних речень, притаманних його творчості. З'ясовано, що письменник надає перевагу складним

реченням, сурядним за формою і підрядним за змістом, та складним реченням, сурядно-підрядним за формою та значенням. Про це свідчить висока частотність уживання сполучних засобів *а відтак*, *і навіть*, *і від того*. Виявлено також не засвідчене в словниках уживання аналітичних одиниць *і навіть* у реченнях із

протиставно-допустовим значенням, *і від того* – як маркера причиново-наслідкової семантики між однорідними присудками.

Застосування лексикографічного аналізу для фіксації явищ перехідності інших різновидів синкретичних сполучних засобів уможливає перспективу наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
2. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ–початку ХХІ ст.: монографія. Житомир: Видавництво ЖДУ, 2014. 159 с. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/15555/>. (дата звернення: 23.03.2023).
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підруч. для студ. філол. ф-тів вузів. Київ: Либідь, 1993. 365 с.
4. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. – Київ: Пульсари, 2004. 398 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000844>. (дата звернення: 18.03.2023).
5. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучники. Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
6. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
7. Грінченко Б. Словарь української мови: в 4-х тт. / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. – Київ: Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. URL: <http://hrinchenko.com/>. (дата звернення: 10.02.2023).
8. Загнітко А. П. Теорія граматики і тексту: монографія. Донецьк: ДонНУ, 2014. 480 с. URL: <https://r.donnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/160>. (дата звернення: 20.03.2023).
9. Загнітко А. П. Функційно-лексикографічна граматика службовості. *Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко.* – Донецьк: ДонНУ, 2012. Вип. 24. С. 8–15. UR: http://litmisto.org.ua/?page_id=9327. (дата звернення: 19.01.2023).
10. Ковтун О. В. Функціонально-семантична кореляція сполучників і сполучних комплексів у сучасній українській літературній мові: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2014. 144 с. URL: <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/download/79/135/156-1?inline=1>. (дата звернення: 22.02.2023).
11. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання: Навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
12. Словник української мови: в 11 тт. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/>. (дата звернення: 17.03.2023).
13. Словник української мови: у 20 тт. Томи 1–13. URL: <https://sum20ua.com/>. (дата звернення: 23.03.2023).
14. Христіанінова Р. О. Асемантичні сполучники і (й), а в складносурядних та синкретичних сурядно-підрядних реченнях. *Мова: класичне – модерне – постмодерне.* 2019. No. 5. С. 139–157. URL: <http://lcmp.ukma.edu.ua/article/view/197080>. (дата звернення: 15.02.2023).

15. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: монографія. Київ: Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
16. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові: монографія. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
17. Шитик Л. В. Феномен синкретизму в проєкції на мовні рівні. *Вісник Черкаського університету. Серія "Філологічні науки"*. Черкаси. 2009. Вип. 169. С. 132–145. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/2167/>. (дата звернення: 10.03.2023).
18. Шитик Л. В. Функційні аналоги сполучників: статус, типологія. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. Київ: Міленіум, 2018. Вип. 292. С. 54–66. URL: <http://dglib.nubip.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/8052>. (дата звернення : 04.03.2023).
19. Ясакова Н. Ю. Граматична семантика аналітичних сполучників підрядності у структурі складного речення: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2001. 20 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6515>. (дата звернення: 17.02.2023).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy: 250000. (2005). [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 250,000]. / uklad. ta holov. red. V. T. Busel Kyiv; Irpin: Perun, 1728 p. [in Ukrainian].
2. Veselska, G. S. (2014). Novi yavvyshcha u funktsionuvanni suriadnyh spoluchnykiv v ukrayinskiy movi kintsya XX – pochatku XXI st. [New phenomena in the functioning of conjunctive conjunctions in the Ukrainian language of the late XX – early XXI centuries]: monohrafiya. Zhytomyr: Vydavnytstvo ZHDU, 159 p. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/15555/>. (reference date: 23.03.2023). [in Ukrainian].
3. Vykhovanets, I. R. (1993). Hramatyka ukrayinskoyi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Naukova dumka, 368 p. [in Ukrainian].
4. Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainiskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Pulsary, 398 p. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000844>. (reference date: 18.03.2023). [in Ukrainian].
5. Horodenska, K. H. (2007). Hramatychnyi slovnyk ukrainiskoi movy: Spoluchnyky [Grammatical dictionary of the Ukrainian language: Connectors]. Kherson: Vydavnytstvo KhDU, 340 p. [in Ukrainian].
6. Horodenska, K. H. (2010). Spoluchnyky ukrainiskoi literaturnoi movy [Connectors of the Ukrainian literary language]: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 208 p. [in Ukrainian].
7. Hrinchenko, B. (1958). Slovar ukrainiskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes]: v 4-kh tt. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk Ukrainiskoi RSR. URL: <http://hrinchenko.com/>. (reference date: 10.02.2023). [in Ukrainian].
8. Zahnitko, A. P. (2014). Teoriia hramatyky i tekstu [Theory of grammar and text]: monohrafiia. Donetsk: DonN., 480 p. URL: <https://r.donnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/160>. (reference date: 20.03.2023). [in Ukrainian].
9. Zahnitko, A. P. (2012). Funktsiino-leksykohrafichna hramatyka sluzhbovosti [Functional and lexicographical grammar of service]. *Linhvistychni studii: zb. nauk. prats. Donetskyi nats. un-t.* Donetsk: DonNU. Iss. 24. P. 8–15. URL: http://litmisto.org.ua/?page_id=9327. (reference date: 19.01.2023). [in Ukrainian].
10. Kovtun, O. V. (2014). Funktsionalno-semantychna koreliatsiia spoluchnykiv i spoluchnykh kompleksiv u suchasniy ukrainiskii literaturnii movi [Functional-semantic correlation of connectives and connective complexes in the modern

- Ukrainian literary language]: monohrafiia. Vinnytsia: VNTU. 144 p. URL: <https://press.vntu.edu.ua/index.php/vntu/catalog/download/79/135/156-1?inline=1>. (reference date: 22.02.2023). [in Ukrainian].
11. Slynko, I. I., Huyvanyuk, N. V., Kobylyanska, M. F. (1994). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy. Problemni pytannia: Navchalnyi posibnyk (Syntax of the modern Ukrainian language. Problem questions). Kyiv: Vyshcha shkola. 670 p. [in Ukrainian].
 12. Slovyk ukrainskoi movy. (1970–1980). [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 11 t. / red. kol.: I. K. Bilodid (holova) et al. Kyiv: Naukova dumka. URL: <http://sum.in.ua/>. (reference date: 17.03.2023). [in Ukrainian].
 13. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: in 20 vol. Vol. 1–13. URL: <https://sum20ua.com/>. (reference date: 23.03.2023). [in Ukrainian].
 14. Khrystianinova, R. O. (2019). Asemantychni spoluchnyky i (ї), a v skladnosuriadnykh ta synkretychnykh suriadno-pidriadnykh rechenniakh [Asemantic conjunctions i (ї), a in complex ordinal and syncretic ordinal-subordinate sentences]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne*. No. 5. P. 139–157. URL: <http://lcmp.ukma.edu.ua/article/view/197080>. (reference date: 15.02.2023). [in Ukrainian].
 15. Khrystianinova, R. O. (2012) Skladnovidriadni rechennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi [Complex sentences in the modern Ukrainian literary language]: monohrafiia. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy; Vydavnychi dim Dmytra Buraho. 368 p. [in Ukrainian].
 16. Shytyk, L. V. (2014). Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynts v ukrainskii literaturnii movi [Synchronous transition of syntactic units in the Ukrainian literary language]: monohrafiia. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. A., 474 p. [in Ukrainian].
 17. Shytyk, L. V. (2009). Fenomen synkretyzmu v proiektivni na movni rivni [The phenomenon of syncretism in the projection on linguistic levels]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii «Filolohichni nauky»*. Cherkasy. Iss. 169. P. 132–145. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/2167/>. (reference date: 10.03.2023). [in Ukrainian].
 18. Shytyk, L. V. (2018). Funktsiini analohy spoluchnykiv: status, typolohiia [Functional analogues of conjunctions: status, typology]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Filolohichni nauky*. Kyiv: Milenium. Iss. 292. P. 54–66. URL: <http://dglb.nubip.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/8052>. (reference date: 04.03.2023). [in Ukrainian].
 19. Yasakova, N. Yu. (2001). Hramatychna semantyka analitychnykh spoluchnykiv pidriadnosti u strukturi skladnoho rechennia [Grammatical semantics of analytical conjunctions of subordination in the structure of a complex sentence]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv. 20 p. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6515>. (reference date: 17.02.2023). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 28.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 811.161.2'373.231:[004.738.5:316.472.4](045)
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.208-217

ФУНКЦІЙНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІКНЕЙМІВ (НА МАТЕРІАЛІ САЙТУ KOLO)

І. В. Омелюх*

Нікнейм слугує засобом самопрезентації користувача в інтернет-комунікації. За допомогою мережевого імені людина створює нову віртуальну особистість, наділяє її вигаданими, частково або повністю, якостями, характеристиками та рисами. У статті на матеріалі нікнеймів із сайту фонду оперативної допомоги KOLO спеціального сервісу "Святкове KOLO" розглянуто функційно-прагматичні особливості мережевих імен, що зумовлені прагматичними потребами особистості автора.

Функційно-прагматичні властивості нікнеймів сайтів фондів допомоги, волонтерських організацій є особливим об'єктом аналізу, оскільки вони дають змогу відстежити процес функціонування та розвитку мови на сучасному етапі її існування. Під час створення мережевих імен комуніканти надають перевагу комунікативно-значущому сенсу "свій" над "чужим". Виявлено, що нікнейми постають маркерами довіри, впевненості, захопленості, е виразниками оцінних та емоційних суджень.

У процесі поєднання двох компонентів в один формується семантико-прагматичний потенціал нікнейма. Серед досліджуваного матеріалу виокремлено двокомпонентні мережеві імена, опорним словом у яких є іменник, а поширювачем (мікроконтекстом) – прикметник. Потрапляючи в різні мікроконтексти, той самий складник має різні прагматичні значення. Лексична сполучуваність компонентів нікнейма продукує появу функційно-прагматичних відтінків у значенні. У процесі дослідження мережевих імен з'ясовано, що типи зміщення пресупозицій у двокомпонентних нікнеймах є регулярними й пов'язані з тематичними групами опорних елементів.

Обґрунтовано, що для успішного трактування мережевих імен комуніканти повинні мати спільну базу немовних знань. З одного боку, учасники комунікації повинні розуміти лексичне значення окремих складників, а з іншого – трактувати їхній спільний функційно-прагматичний потенціал.

Ключові слова: нікнейми, мережеві імена, інтернет-комунікація, функційно-прагматичне значення, пресупозиція.

* аспірантка кафедри українського мовознавства
і прикладної лінгвістики
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)
oteljuhiryna@vni.cdu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-2551-8191

FUNCTIONAL AND PRAGMATIC FEATURES OF NICKNAMES (BASED ON THE MATERIAL OF THE KOLO WEBSITE)

Omeliukh I. V.

Nickname is a tool of self-presentation of the user in Internet communication. A new virtual personality is created with the help of a network name and by the person who endows it with fictional, partially or fully strands, characteristics and features. The functional and pragmatic features of network names are considered in the article on the material of nicknames from the website of the KOLO operational assistance fund of the special service "Holiday KOLO", which are determined by the pragmatic needs of the author's personality.

The functional-pragmatic features of the website's nicknames of aid funds and volunteer organizations are a special object of analysis, as they make it possible to trace the process of functioning and development of the language at the current stage of its existence. While creating network names, communicators prefer the communicatively significant meaning of "own" over "other". It was found that nicknames appear as markers of trust, confidence, enthusiasm, and are indicators of evaluative and emotional judgments.

In the process of combining two components into one, the semantic and pragmatic potential of a nickname is formed. Two-component network names are singled out among the studied material, the main word of which is a noun, and the extender (micro-context) is an adjective. Falling into different micro-contexts, the same constituent has different pragmatic meanings. The lexical conjugation of the components of a nickname produces the appearance of functional-pragmatic nuances in the meaning. In the process of researching network names, it was found that the types of displacement of presuppositions in two-component nicknames are regular and related to thematic groups of supporting elements.

It is substantiated that for the successful interpretation of network names, communicators must have a common base of non-linguistic knowledge. On the one hand, communication participants must understand the lexical meaning of individual components, on the other hand, they should interpret their common functional and pragmatic potential.

Keywords: nicknames, network names, Internet communication, functional-pragmatic meaning, presupposition.

Постановка наукової проблеми. В умовах складних соціально-політичних реалій набувають поширення нові форми інтернет-комунікації. На відміну від реального життя, де основними засобами самопрезентації постають прізвище, ім'я та по батькові людини, у віртуальній реальності цю функцію виконують нікнейми. В інтернет-просторі особистість не завжди справжня, вона може бути штучною, вигаданою, із частково або повністю новими якостями, рисами, характеристиками. Комуникант створює унікальний образ залежно від місця спілкування (сайт, соціальна мережа, чат, форум), мети (анонімність, феєричність, гра, реклама, робота, освіта), свого бажання та інших прагматичних чинників.

Зовнішні матеріальні зміни в суспільстві віддзеркалені в мовній системі загалом і в антропонімії

зокрема. Вимогою часу стають сайти фондів, які опікуються зібранням коштів для військовослужбовців та постраждалих у війні. Таким прикладом постає сайт фонду оперативної допомоги KOLO спеціального сервісу "Святкове KOLO".

6 березня 2022 року керівники компаній Kyivstar, Readdle, Parimatch, Reface, Vimeo, Projector, ЛУН, Wise об'єдналися та створили KOLO. Цей фонд зосереджений на постачанні для військовиків технічного обладнання: дронів, тепловізорів, рацій, броників. Основними напрямками діяльності є організація допомоги ЗСУ і транспортування обладнання на передові позиції.

Сайт фонду має підписки – KOLOна, KOLOси – та спеціальні сервіси: KOLOкава, Святкове KOLO, KOLOR. KOLOна – це ефективна підписка, учасники якої кожного дня донатять 200 гривень. KOLOси зорієнтовані на

юридичні компанії, спільноти. Головною умовою участі є те, що команда має задонатити не менше ніж \$10000 на місяць. KOLO-кава – це ранковий донат, що дорівнює ціні кави. Святкове KOLO – це подарунок на свято. KOLOR – це донат на власний кастомний скі (ім'я, логотип за авторським дизайном) на справжній бойовій машині. Донатити можна не лише з території України, а й з усього світу [22].

Пропоноване дослідження покликане простежити, який посил до аудиторії зафіксовано в нікнеймі; окреслити умови трансформації чи утворення нового функційно-прагматичного значення мережевого імені; визначити зміни орієнтирів у виборі нікнеймів на волонтерських сайтах у бік національних, патріотичних, героїчних мотивів та закликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми висвітлено в дослідженнях семантичних особливостей нікнеймів. А. В. Попова розробила семантичну класифікацію нікнеймів залежно від інформації, яку вони містять [10; 11], та визначила основні ознаки антропонімів [11]. О. Г. Бледнова проаналізувала семантичні категорії нікнеймів на прикладі німецької інтернет-комунікації [5].

Процес появи, способи творення та графічного зображення нікнеймів привертала увагу багатьох сучасних дослідників. В. В. Старостіна визначила основні тенденції словотворення мережевих імен [16]. Л. В. Шитик та І. В. Омелюх дослідили структурні особливості нікнеймів [20]. Є. О. Сазонова диференціювала мережеві імена за графічним оформленням [13]. В. С. Користов запропонував класифікацію нікнеймів підлітків і юнаків, ураховуючи вікові та психологічні особливості [8].

Функційно-прагматична специфіка мережевих імен поставала предметом уваги А. С. Гусевої [7], Н. О. Ярошенко [21], О. М. Шестакової [19]. О. Є. Сазонова схарактеризувала

нікнейми як прецедентні імена й виокремила їхні групи за сферами запозичення [12]. Чинники, що впливають на вибір мережевих імен, та мотиви, якими можна пояснити вибір мовних засобів, досліджували А. С. Гусева [7], В. В. Старостіна [16].

Вагомим внеском у розвиток української антропонімії, зокрема й нікнеймів, є монографії В. Д. Соприкіної "Псевдонімікон української культурномистецької сфери початку ХХІ століття: лінгвістична інтерпретація" [15] та Л. Р. Безгулої "Від слова до діла: лінгвопрагматика дискурсу" [6].

Р. Екер досліджував історію створення нікнеймів в англійських чатах знайомств, поставивши запитання, на які респонденти відповідали за бажанням: "What does your nick mean? Why did you choose it? What is its history, background or the story behind it?" [23: 8].

Теоретичним підґрунтям наукової розвідки стали праці про прагматичну специфіку заголовків. Пресупозиції в заголовках та способи їх вираження вивчала М. О. Чадюк [18]. Семантичні і прагматичні особливості складних слів у заголовках аналізувала О. А. Попкова [9].

Як видно зі зробленого теоретичного огляду, в українському мовознавстві нікнейми досліджені переважно в структурно-семантичному аспекті, а функційно-прагматичні особливості мережевих імен залишилися поза увагою науковців, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати функційно-прагматичний потенціал нікнеймів на прикладі матеріалів із сайту фонду оперативної допомоги KOLO.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Швидкий темп розвитку науки, техніки, інформаційних та цифрових технологій, постійні зміни в соціальному й суспільно-політичному житті українців зумовили перехід

дійсності у віртуальну реальність. Остання стала місцем дистанційної роботи, освіти та науки, осередком розваг і комунікації молоді.

Нікнейми є важливим складником будь-якої частини інтернет-простору: сайту, соціальної мережі, чату, блогу, форуму, адже саме вони прогнозують, чи зацікавить автор інтернет-користувачів, чи приверне увагу й змусить запам'ятати себе, чи буде впізнаваним. Мережеві імена важливі для користувачів, оскільки ідентифікують людину в інтернет-комунікації, створюють певний образ. Автори, обираючи джерело для свого мережевого імені, ураховують найрізноманітніші асоціації. На вибір впливає специфіка сайту (розважальний, інформаційний, волонтерський, комерційний, освітній), соціальної мережі (правила соціальної мережі, її контент, формат, засоби і способи спілкування), аудиторія, на яку зорієнтований нікнейм (вік, стать, національність, соціальний та сімейний статус, уподобання, захоплення). Важливими є мета, призначення мережевого імені, прагматичні чинники, стереотипи, уявні та ідеальні образи, досвід, психологічні особливості, які враховує автор.

Поява мережевого імені продиктована прагматичними потребами, оскільки нікнейми – результат свідомої, творчої роботи автора (*Най паде ворог, Antikatzar*). Кожен складник багатокomпонентного нікнейма має семантику; поєднуючись, вони формують семантико-прагматичний потенціал. Наприклад, у нікнеймі *ТопДонат2*) перший складник *топ* позначає "найвищий, головний", другий – *донат* – "благодійний внесок". Загалом *ТопДонат* – це людина, яка надіслала найбільший донат, а цифра *2* вказує, що волонтер перевершив попередній внесок. У мережевому імені *Тиловий посіпака* перший компонент *Тиловий* зафіксований у "Словнику української мови" в 11 т. зі значенням "який знаходиться, перебуває в тилу; який обслуговує тил" [14], другий – *посіпака* – "прислужник, готовий

допомагати в будь-яких діях" [14]. Загалом *Тиловий посіпака* – людина, яка, перебуваючи на вільній території, у всьому допомагає військовикам.

Услід за Ф. С. Бацевичем, уважатимемо значеннєві аспекти "свій / чужий", "добро / зло" фактами мови й водночас фактами мовлення, оскільки "вони виникли в результаті суб'єктивного ставлення носіїв мови до певної особи, поняття, явища, події, факту" [2: 33]. Волонтери на сайті фонду оперативної допомоги КОЛО надали перевагу комунікативно-значущому сенсу "свій" над "чужим".

"Своєю" є зброя, за допомогою якої ми обов'язково отримаємо перемогу, напр.: *Чарівний NASAMS, Полум'яний байрактар, Гордий NLAW, Швидкий джавелін, Безжалісний хаймарс, Капітан Хаймарсюк, Бандерський мавік*. "Своїми" є визначні впливові постаті сучасності та історичні діячі, які вже стали символами боротьби українського народу за волю й незалежність (*КОЛОсальний Бандера, Незалежний Степан, Святковий Джонсонюк, Бунтівний Борис*), військові чини та звання (*Розлючений генерал, Гарячий майор*), військові професії (*Жовто-блакитний сапер*). "Своїм" є *Патрон* – український пес-шукач вибухівки. До категорії "своїх" також належать узагальнені образи героїв, що сформувалися у свідомості українців упродовж історії (*Бандерський козак, Бунтівна козачка, Зважений визволитель*), а також образи сучасних героїв (*Романтичний волонтер, Жовто-блакитний Привид*).

Без відповідного коментаря автора складно трактувати нікнейм *Підпалюк*. З одного боку, можна вважати цей новотвір похідним від *Палій* (серед дібраного матеріалу зафіксовано такий нікнейм). Отже, перше значення *Підпалюк* – той, хто підпалює. З іншого боку, Богдан Підпалюк – це прізвище *Сварога*, черкаського воїна, який загинув на війні під час виконання бойового завдання. Богдана нагороджено Орденом "За мужність" III ступеня. Отже, у другому значенні *Підпалюк* – воїн, герой сучасності, за

цим критерієм нікнейм належить до категорії "свій".

Мережеві імена є контекстуально залежними, оскільки їхній посыл до аудиторії зумовлений авторським контекстом. Розуміння висловлення передбачає тлумачення термінів і враховує загальний контекст та семантику складників. З огляду на конститутивні чинники забезпечення впливу на аудиторію, важливо з'ясувати умови добирання й використання нікнеймів [3: 251].

В інтернет-комунікації вдалим комунікативним ходом можна вважати правильний вибір чи добір нікнейма. Таким він буде тоді, коли відповідатиме меті та поставленим цілям, коли забезпечить одержання певного результату, який прагне досягнути особа. Наприклад, мережеві імена стають маркерами довіри, рівноваги (*Вірний Залужний, Зважений палій*), упевненості (*Незалежний Залужний, Смертоносний палій*), захоплення (*Сміливий Підпалюк*), виражають оцінні (*Стрімкий Залужний, Бунтівний Залужний, Гордий Підпалюк*) та емоційні (*Романтичний палій, Гарячий майор*) судження, сигналізують про нову інформацію (*КОЛОсальний палій, Бандерський козак*), відому (*Бунтівний козак, Сміливий козак*), очікувану (*Генерал Залужний*) чи неочікувану (*Чарівний Підпалюк, Розлючений Джонсонюк, Вітчизняний Джонсонюк*).

Мережеві імена, особливо на сайтах фондів та волонтерських організацій, створені на вимогу часу, відповідають суспільним, соціально-політичним викликам доби, співвідносні з конкретними історичними подіями, особами, діями. Прикладом слугує нікнейм *Генерал Залужний*, який асоціюється з Головнокомандувачем Збройних сил України Валерієм Залужним, чия постать уже закарбована у свідомості українців. Мережеві імена *Сміливий козак, Бунтівна козачка* не корелюють із конкретною чи історичною подією, адже козак у свідомості українців – це

узагальнений образ героя, визволителя, захисника. Серед досліджуваного матеріалу виокремлено нікнейми, що, на нашу думку, стали стійкими асоціаціями під впливом пісенної творчості. Зокрема, асоціація *Джонсонюк* – Борис Джонсон – виникла в пісні "Добрий день Everybody" (Мюслі UA). Асоціації *Розлючений байрактар, Сміливий байрактар, Швидкий байрактар, Стрімкий байрактар* з'явилися під впливом пісні "Байрактар" Тараса Боровка. Зміни в сприйнятті функційно-прагматичного змісту нікнеймів зумовлені соціальними зрушеннями (*Патрон* походить від назви боєприпасів, а нині асоціюється із псом, який розмінує територію і рятує з-під завалів людей).

Ф. С. Бацевич тлумачить комунікативний смисл як "інформаційний компонент спілкування, що формується як результуюча домінанта комунікативних стратегій усіх учасників кооперативного спілкування в межах певного контексту і ситуації із застосуванням вербальних, невербальних і паравербальних засобів" [2: 35]. Проілюструвати це положення можна прикладом нікнейма *Тилова варта* [волонтер допомагає військовикам, перебуваючи на вільній території].

Формування і створення нікнеймів можливе на ґрунті вже наявного мовного матеріалу (*Україна перемаже, Грім з небес*). Трактуючи нікнейми, створені за допомогою засобів живої мови, урахуємо поняття "пресупозиції". У широкому значенні пресупозиція – це "спільний фонд знань учасників спілкування про світ, його організацію, місце людини в ньому", "спільний фонд знань про конкретну ситуацію, у межах якої відбувається спілкування". Вузьке розуміння цього терміна "стосується комунікативних смислів, якими обмінюються учасники інтеракції з використанням засобів живої мови" [1: 101–103]. Ф. С. Бацевич розрізняє семантичну і прагматичну

пресупозиції. Прагматична пов'язана із суб'єктивним чинником – препозиційною установкою. У процесі комунікації можливе однакове, часто неусвідомлюване, ставлення адресанта й адресата до певної особи, предмета, явища в межах однієї лінгвокультури [1: 108].

Потрактуюмо пресупозиції у двоконпонентних нікнеймах, опорним елементом яких є іменник, а поширювачем – прикметник, що водночас слугує мікроконтекстом для опорного слова. М. О. Чадюк визначає пресупозитивний потенціал і в прикметниках, оскільки "їх категорійна семантика – вираження ознаки предмета" [18: 39]. Прикметник вияскравлює певну рису особи, предмета чи явища й привертає до неї увагу, уточнює номінацію. Тлумачення ознаки прикметника через ознаку іншої особи, предмета чи явища сприяє появі пресупозиційного потенціалу [там само].

А. А. Таран уважає розширення, звуження та асоціації універсальними закономірностями, які забезпечують перенесення значень з одних об'єктів на інші [17: 184]. Для створення нових, унікальних, запам'ятовувальних, яскравих нікнеймів адресанти використовують уже наявний мовний компонент й ознаку, яку він містить.

Опорні складники нікнеймів, потрапляючи в різні мікроконтексти, стають носіями різних прагматичних значень: *Привид (Привид Києва* – герой сучасності, український пілот-ас російсько-української війни; збірний образ пілотів 40-ї бригади тактичної авіації Києва), *Зважений Привид* [ухвалює виважені рішення в критичних ситуаціях], *Полум'яний Привид* [підпалює, знищує ворожу авіацію], *Вільний Привид* [у небі ні від кого не залежить], *Бунтівний Привид* [налаштований на кардинальні, рішучі дії]; *Козак* ("вільна людина; парубок, юнак взагалі; відважний, завзятий, хоробрий чоловік" [14]), *Хвостатий козак* [очевидно, як і тварини, вірний своєму народові; своїм переконанням], *Чарівний козак* [творить дива; виконує

роботу, що перевищує людські можливості], *Сміливий козак* [який не знає страху, не боїться небезпеки], *Бунтівний козак* [пронизаний героїчним духом українців], *Святковий козак* [створює свято; наближає перемогу], *Бандерський козак* [мужній, патріотичний, незламний], *Хтивий козак* [ненаситний, жадає крові й смерті ворогів], *КОЛОсальний козак* [виконує надзвичайно велику роботу]; *Байрактар* – безпілотний літальний апарат, *Розлючений байрактар* [завдає нищівної шкоди ворогові], *Вільний байрактар* [у небі його ніщо не може зупинити], *Хтивий байрактар* [жадає смерті ворогів], *Полум'яний байрактар* [підпалює ворожу техніку], *Сміливий байрактар* [який не боїться перешкод], *Швидкий байрактар* [швидко й непомітно виконує завдання], *Стрімкий байрактар* [швидко й непомітно виконує завдання].

Контекст уживання компонентів нікнейма, їхня лексична та синтаксична сполучуваність продукують появу семантичних відтінків, а отже, і функційно-прагматичних значень [17: 188]. Наприклад, слово *стрімкий* зафіксоване в "Словнику української мови" в 11 т. зі значенням "має велику швидкість" [14], а лексема *смертоносний* має семантику "який призводить до смерті; згубний, небезпечний, загрозливий" [14]. У складі нікнеймів вони реалізують свій функційно-прагматичний потенціал: *Стрімкий Залужний* [якнайшвидше здобуде перемогу], *Стрімкий байрактар* [швидко й непомітно підлітає до ворога, знищує його], *Стрімкий палій* [швидко спалює], *Стрімкий Підпалюк* [швидко виконує свою роботу], *Смертоносний палій* [знищує ворогів, завдає їм шкоди], *Смертоносний волонтер* [допомагає військовикам знищити ворога], *Смертоносний Підпалюк / Підпалючка* [професійний військовик, який знищує ворога, від його дій горить техніка й окупанти], *Смертоносний Шаман* [професійний військовик, який знищує

ворога], *Смертоносний Джонсонюк* [сприяє постачанню зброї, амуніції для армії], *Смертоносний Мавік* [зброя, яка несе смерть ворогам].

Типи зміщення пресупозицій регулярні, вони пов'язані з різними тематичними групами опорного компонента. Наприклад, у нікнеймах з опорним словом-назвою особи (*Вільний Привид*, *Вільний Джонсонюк*, *Вільний визволитель*, *Вірний Залужний*, *Вільний сапер*, *Вірний Підпалюк*, *Вірний Джонсонюк*, *Вірна волонтерка*) складник *Вільний* має пресупозицію [сам ухвалює рішення, а не підвладний іншим], *Вірний* – [вірний, відданий народові України]. У нікнеймах на позначення зброї (*Вільний байрактар*, *Вільний NLAW*, *Вірний хаймарс*) ці поширювачі мають дещо інший комунікативний сенс: *Вільний* [у небі його ніщо не обмежує і ніщо не може зупинити], *Вірний* [служує зброєю для ЗСУ]. Зафіксовано прагматичні кліше, які є результатом "дії багатьох чинників, пов'язаних із пізнавальною діяльністю людини" [1: 85]: *Генерал Залужний* [шана, повага], *Бунтівний козак* [пронизаний героїчним духом].

Нікнейми "відсилають" адресатів до сфери немовних знань. Для успішного трактування мережових імен учасники комунікації повинні знати лексичне значення окремих складників та розуміти їхній спільний функційно-прагматичний потенціал. Наприклад, для того щоб зрозуміти нікнейми *Сміливий Підпалюк*, *Полум'яний Привид*, *KOLOсальний Джонсонюк*, *Святковий Шаман*, потрібно з'ясувати лексичне значення кожного складника й тільки потім визначити пресупозицію мережового імені: прикметник *сміливий* зафіксований у "Словнику української мови" в 11 т. зі значенням "не знає, не боїться небезпеки" [14], без відповідного коментаря автора складно трактувати нікнейм *Підпалюк* (див. вище). *Сміливий Підпалюк* [не боїться небезпеки, здатний віддати життя для виконання завдань]. *Полум'яний* "який яскраво горить, палає; відзначається пристрасною відданістю справі" [14], *Привид* –

Привид Києва, пілот-ас; збірний образ пілотів, *Полум'яний Привид* [підпалює ворожу авіацію, а також відданий справі]. Використання компонента *KOLOсальний* "надзвичайно великий, величезний" [14] зумовлене сайтом, на якому створено нікнейм, *Джонсонюк* (Борис Джонсон – британський політик та колишній журналіст, колишній прем'єр-міністр Великої Британії), *KOLOсальний Джонсонюк* [має великий вплив на міжнародній політичній арені]. Вибір автором поширювача *Святковий* зумовлений сайтом і спеціальним сервісом, на якому створений нікнейм; *Шаман* має декілька значень: 1) за СУМом, *шаман* – служитель культу, знахар [14]; 2) батальйон "Шаман" – підрозділ спеціального призначення; 3) Євген Шамалюк – командир десантно-штурмового підрозділу, позивний "Шаман"; *Святковий Шаман* [створює свято; знає, як наблизити перемогу].

Простежено зміну орієнтирів у виборі нікнеймів тяжінням до національних (Українець), патріотичних (Жовто-блакитний Джонсонюк, Жовто-блакитний Залужний, Най паде ворог, ТопДонат2), України переможе), героїчних (Бандерський козак, Бандерський джавелін, Сміливий козак, Розлючений Бандера, Бунтівна козачка) мотивів та закликів.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, інтернет-комунікація – це особлива реальність, що виражає суб'єктивно-особистісний світ та визначає духовний стан комунікантів. Людина сама створює віртуальну особистість на основі мережового імені. Функційно-прагматичні особливості нікнеймів сайтів фондів допомоги, волонтерських організацій є особливим об'єктом аналізу, оскільки вможливають простежити процес розвитку мови, сучасний етап її функціонування.

На вибір нікнейма впливають не тільки власні вподобання автора, а й специфіка сайту, соціальної мережі, мета та призначення. Створюючи мережові імена, волонтери надають

перевагу комунікативно-значущому сенсу "свій" над "чужим". Посил до аудиторії, зафіксований у нікнеймі, зумовлений авторським контекстом. Мережеві імена слугують маркерами довіри, упевненості, захопленості, виражають оцінні та емоційні судження. Вони створені на вимогу часу, зумовлені суспільними й соціально-політичними подіями в країні.

Опорний компонент мережевого імені, потрапляючи в різний

мікроконтекст, змінює прагматичне значення. Лексична та синтаксична сполучуваність продукують появу функційно-прагматичних значень. У досліджуваних нікнеймах типи зміни пресупозицій – регулярні й пов'язані з різним лексичним значенням опорного компонента. Учасники інтернет-комунікації обирають мовні кліше джерелом свого мережевого імені.

Перспективи дослідження вбачаємо в прагматичному аналізі нікнеймів у соціальних мережах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики. Київ: Академія, 2011. 304 с.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 9–37.
3. Бацевич Ф. С. Проблеми і термінологічний апарат сучасної лінгвістичної прагматики. *Вісник: Проблеми української термінології*. 2008. № 620. С. 250–253.
4. Белова О. Г. Графічні особливості особистих імен в сучасній німецькій інтернет-комунікації. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2019. № 2 (325). С. 65–72.
5. Бледнова О. Г. Семантичні особливості особистих імен в сучасній німецькій Інтернет-комунікації. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки*. 2018. № 7 (321). С. 11–17.
6. Від слова до діла: лінгвопрагматика дискурсу: колективна монографія / відп. ред. Безгула Л. Р. Вінниця: Нова Книга, 2020. 368 с.
7. Гусева А. С. Мовна особистість в умовах віртуальної комунікації: номінація користувача як мовний код. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия "Филология. Социальные коммуникации"*. 2013. Т. 26 (65). № 4. С. 58–64.
8. Користов В. Комп'ютерні ніки як засіб самопрезентації у віртуальному просторі. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. № 6. С. 67–72.
9. Попкова О. Семантика і прагматика okazіональних складних слів у заголовках сучасних українських газетних публікацій. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2022. № 1. С. 45–58.
10. Попова А. В. Нікнейм як основний засіб самопрезентації віртуальної особистості в інтернет-комунікації: семантична природа та класифікація (на матеріалі української мови). *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах*. 2017. № 33–34. С. 49–58.
11. Попова А. В. Семантичні особливості мережевих імен в англійській та українській антропоніміці. *Матеріали наукової конференції (2015–2016 рр.). Секція "Порівняльно-історичне мовознавство"*. 2017. С. 35–36.
12. Сазонова Є. О. Віртуальний нікнейм як прецедент. *Лінгвістика*. 2012. № 2. С. 264–271.
13. Сазонова Є. О. Графічна природа інтернет-імен. *Лінгвістичні студії: збірник наук. праць*. 2012. № 25. С. 31–34.
14. Словник української мови: в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
15. Соприкіна В. Д. Псевдонімікон української культурномистецької сфери початку ХХІ століття: лінгвістична інтерпретація. Харків: ХНПУ: ХІФТ, 2021. 264 с.

16. Старостіна В. В. Ім'я (нікнейм) як самопрезентація у віртуальних конференціях. *Студентські наукові записки. Серія "Філологічна"*. 2012. № 5. С. 182–184.
17. Таран А. А. Зміна змістового обсягу слів як спосіб неосемантизації. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2022. № 3 (98). С. 183–191.
18. Чадюк М. О. Засоби втілення імпліцитної інформації в новинних заголовках. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство*. 2019. Т. 2. С. 36–43.
19. Шестакова О. М. Нікнейм як засіб конструювання віртуальної ідентичності в електронному дискурсі чата. *Вісник СумДУ*. 2009. С. 135–138.
20. Шитик Л. В., Омелюх І. В. Структура нікнеймів у соціальних мережах. *Мовознавчий вісник: збірник наук. праць*. 2021. № 31. С. 18–26.
21. Ярошенко Н. О. Антропоніми та логіноніми: наслідки міжвидової трансонімізації. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія "Мовознавство"*. 2009. № 15. Т. 2. С. 173–177.
22. Сайт фонду оперативної допомоги KOLO. URL: <https://www.koloua.com/about-us> (дата звернення: 27.03.2023).
23. Ecker R. Creation of Internet Relay Chat Nicknames and Their Usage in English Chatroom Discourse. *Linguistik Online*. 2011. 50 (6). P. 3–29.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Batsevych, F. S. (2011). *Vstup do linhvistychnoi prahmatyky [Introduction to Linguistic Pragmatics]*. Kyiv: Akademia. 304 p. [in Ukrainian].
2. Batsevych, F. S. (2009). *Linhvistychna prahmatyka: sprobа obgruntuvannia problemnoho polia i doslidnytskoi odyntsi [Linguistic Pragmatics: an Attempt at Defining the Problematic Field and the Unit of Research]*. *Movoznavstvo*. No. 1. P. 9–37. [in Ukrainian].
3. Batsevych, F. S. (2008). *Problemy i terminolohichniy aparat suchasnoi linhvistychnoi prahmatyky [Problems and terminological mean of modern linguistic pragmatics]*. *Visnyk: Problemy ukrainskoi terminolohii*. No. 620. P. 250–253. [in Ukrainian].
4. Belova, O. H. (2019). *Hrafichni osoblyvosti osobystykh imen v suchasniy nimetskii internet-komunikatsii [Graphical features of first names in modern German Internet-communication]*. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Pedagogichni nauky*. No. 2 (325). P. 65–72. [in Ukrainian].
5. Blednova, O. H. (2018). *Semantychni osoblyvosti osobystykh imen v suchasniy nimetskii Internet-komunikatsii [Semantic Features of Personal Names in Modern German Internet Communication]*. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: Filolohichni nauky*. No. 7 (321). P. 11–17. [in Ukrainian].
6. Bezghula, L. R. (Ed.). (2020). *Vid slova do dila: linhvoprahmatyka dyskursu: kolektyvna monohrafiya [From word to action: linguopragmatics of discourse: collective monograph]*. Vinnytsia: Nova Knyha. 368 p. [in Ukrainian].
7. Husieva, A. S. (2013). *Movna osobystist v umovakh virtualnoi komunikatsii: nominatsiia korystuvacha yak movnyi kod [Language identity within virtual communication: user's nomination as a language code]*. *Uchenie zapiski Tavricheskoho natsionalnogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Seriya "Filologiya. Sotsialnie komunikatsii"*. Vol. 26 (65). No. 4. P. 58–64. [in Ukrainian].
8. Korysto, V. (2022). *Komp'uterni niky yak zasib samoprezentatsii u virtualnomu prostori [Computer nicknames as a means of self-presentation in virtual space]*. *Aktualni problemy psykholohii v zakladakh osvity*. No. 6. P. 67–72. [in Ukrainian].
9. Popkova, O. (2022). *Semantyka i prahmatyka okazionalnykh skladnykh sliv u zaholovkakh suchasnykh ukrainskykh hazetnykh publikatsii [The semantics and pragmatics of occasional compound words in the headlines of modern ukrainian newspaper publications]*. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. No. 1. P. 45–58. [in Ukrainian].

10. Popova, A. V. (2017). Nikneim yak osnovnyi zasib samoprezentatsii virtualnoi osobystosti v internet-komunikatsii: semantychna pryroda ta klasyfikatsiia (na materialy ukrainskoi movy) [Nickname as the main means of self-presentation of a virtual personality in Internet communication: semantic nature and classification (based on the Ukrainian language)]. *Typolohiia movnykh znachen u diakhronichnomu ta zistavnomu aspektakh*. No. 33–34. P. 49–58. [in Ukrainian].
11. Popova, A. V. (2017). Semantychni osoblyvosti merezhevykh imen v anhliiskii ta ukrainskii antroponimitsi [Semantic features of network names in English and Ukrainian anthroponymy]. *Materialy naukovoi konferentsii (2015–2016 rr.)*. Sektsiia "Porivnialno-istorychne movoznavstvo". P. 35–36. [in Ukrainian].
12. Sazonova, Ye. O. (2012). Virtualnyi nikneim yak pretsedentn [Virtual nickname as a precedent]. *Linhvistyka*. No. 2. P. 264–271. [in Ukrainian].
13. Sazonova, Ye. O. (2012). Hrafichna pryroda internet-imen [Graphic nature of Internet names]. *Linhvistychni studii: zbirnyk nauk. prats*. No. 25. P. 31–34. [in Ukrainian].
14. Slovyk ukrainskoi movy (1970–1980) / Bilodid, I. K. (Ed.) [Dictionary of the Ukrainian language]: in 11 vol. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
15. Soprykina, V. D. (2021). Pseudonimikon ukrainskoi kulturnomystetskoii sfery pochatku XXI stolittia: linhvistychna interpretatsiia [Pseudonymicon of the Ukrainian cultural and artistic sphere of the beginning of the 21st century: linguistic interpretation]. Kharkiv: KhNPU: KhIFT. 264 p. [in Ukrainian].
16. Starostina, V. V. (2012). Imia (nikneim) yak samoprezentatsiia u virtualnykh konferentsiakh [Name (nickname) as self-presentation in virtual conferences]. *Studentski naukovyi zapysky*. Seriia "Filolohichna". No. 5. P. 182–184. [in Ukrainian].
17. Taran, A. A. (2022). Zmina zmistovoho obsiahu sliv yak sposib neosemantyzatsii [Changing the content of words as a way of neosemanticism]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Filolohichni nauky. No. 3 (98). P. 183–191. [in Ukrainian].
18. Chadiuk, M. O. (2019). Zasoby vtilennia implitsytnoi informatsii v novynykh zaholovkakh [Means of implicit information implementation in news headlines]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Movoznavstvo*. Vol. 2. P. 36–43. [in Ukrainian].
19. Shestakova, O. M. (2009). Nikneim yak zasib konstruiuvannia virtualnoi identychnosti v elektronnomu dyskursi chata [Nickname as a means of virtual identity designing in electronic chat discourse]. *Visnyk SumDU*. P. 135–138 [in Ukrainian].
20. Shytyk, L. V., Omeliukh, I. V. (2021). Struktura nikneimiv u sotsialnykh merezhakh [Structure of nicknames in social networks]. *Movoznavchyi visnyk: zbirnyk nauk. prats*. No. 31. P. 18–26. [in Ukrainian].
21. Yaroshenko, N. O. (2009). Antroponimy ta lohinonimy: naslidky mizhvydovoi transonimizatsii [Anthroponyms and loginonyms: implications of interspecies transonymization]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu*. Seriia "Movoznavstvo". Vol. 2. No. 15. P. 173–177. [in Ukrainian].
22. Sait fondu operativnoi dopomohy KOLO [Web Site of the KOLO rapid assistance fund]. URL: <https://www.koloua.com/about-us> (reference date: 27.03.2023) [in Ukrainian].
23. Ecker, R. (2011). Creation of Internet Relay Chat Nicknames and Their Usage in English Chatroom Discourse. *Linguistik Online*. 50 (6). P. 3–29. [in Switzerland].

Стаття надійшла до редколегії: 29.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 811.161.2'373.21/.23'374(091)"13/17"
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.218-229

ОНІМИ ІЗ КОРЕНЕМ КРАС- (КРАСН-): У ПОШУКАХ ІДЕНТИЧНОСТІ Й ТРАДИЦІЇ

Ю. В. Осінчук*, О. В. Кровицька**

У статті розглянуто оніми з коренем крас- (красн-) на матеріалі Лексичних картотек українських історичних словників, які зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, та опублікованих лексиконів: "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст." (Київ, 1977–1978), "Історичного словника українського язика" за ред. Є. К. Тимченка (Харків, Київ, 1930, Т. 1), "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." (Львів, 1994–2017, Вип. 1–17).

Проаналізовано такі ономастичні класи: антропоніми, топоніми зокрема, ойконіми, мікротопоніми, гідроніми, мікрогідроніми, які найчастіше засвідчено в ділових пам'ятках з різної території України та поза її межами (Греція, Румунія). Багату антропонімну лексику зафіксовано в документах Львівського ставропігійського братства.

Основну увагу звернено на структуру та словотворчу будову цих назв. Відзначено, що в історичних джерелах досліджуваного часу переважають одночленні антропоніми, номінальні топонімічні назви здебільшого – двочленні. Складні утворення фіксуємо в таких ономастичних класах: антропонімах, ойконімах, у яких першим компонентом виступає атрибутив із коренем крас-(красн-), а другим – апелятив. Однією з продуктивних конструкцій тогочасної топонімічної системи є модель "прикметник+іменник", яка демонструє один із шляхів виникнення українських онімів.

Багату палітру виявляють мікротопонімічні найменування (назви полів, лісів, гаїв, лук, урочищ, гір, угідь тощо), мотиваційними ознаками яких є 'колір ландшафту' та 'краса' – "властивість чогось гарного".

У статті максимально проілюстровано вживання досліджуваних найменувань у писемних джерелах XIV–XVIII ст.

Приділено також увагу функціонуванню найменувань із коренем крас- (красн-) на сучасному етапі. Виявлено, що такі назви демонструють традиційність і самобутність у розвитку ономастичної спадщини.

* кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу української мови
(Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ)
osinchuk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4045-1044

** кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу української мови
(Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ)
sadvoyi7@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6707-5539

Ключові слова: антропонім, гідронім, корінь, мотиваційна ознака, ойконім, пам'ятка, топонім.

ONYMS WITH THE ROOT КРАС- (КРАСН-): IN SEARCH OF IDENTITY AND TRADITION

Osinchuk Yu. V., Krovtytska O. V

The article studies onyms with the root крас- (красн-), based on the Lexical Indexes of Ukrainian Historical Dictionaries stored in the Ukrainian Language Department of the I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine, and in published lexicons such as "Dictionary of Old Ukrainian Language of the XIV–XV Centuries" (Kyiv, 1977–1978), "Historical Dictionary of the Ukrainian Language" edited by Ye. Tymchenko (Kharkiv, Kyiv, 1930, Vol. 1), and "Dictionary of the Ukrainian Language of XVI – the First Half of XVII Century" (Lviv, 1994–2017, Iss. 1–17).

In the first place, such onomastic classes have been analyzed: anthroponyms, toponyms, in particular, oikonoms, microtoponyms, hydronyms, and microhydronyms, which are commonly found in business documents all over Ukraine and beyond (Greece, Romania). A rich anthroponymic vocabulary is stated in the Lviv Stauropegion Brotherhood's documents.

Much attention is given to the structure and word formation of these names. As been noted, in historical sources of the investigated period, single-component anthroponyms prevail, while toponymic names are mostly two-component. Complex formations are observed in such onomastic classes as anthroponyms and oikonoms, in which the first component is an attribute with the root крас- (красн-), and the second is an appellativus. One of the productive constructions of the toponymic system of the time is the "adjective + noun" model, which demonstrates one of the ways of Ukrainian onyms emergence.

Moreover, a rich palette is revealed by microtoponymic names (names of fields, woods, groves, meadows, tracts, mountains, lands, etc.), in which the motivating features are the "color of the landscape" and "beauty" – "the quality of something beautiful".

Additionally, the article at most illustrates the usage of the investigated names in written sources of XIV–XVIII centuries.

Eventually, the study pays attention to the functioning of names with the root крас- (красн-) nowadays. As investigated, such names show traditionality and originality in developing Ukrainian onomastic heritage.

Keywords: anthroponym, hydronym, root, motivational sign, oikonym, monument, toponym.

Постановка наукової проблеми.

Серед важливих лінгвістичних проблем у слов'янському мовознавстві особливе місце посідає вивчення різних ономастичних класів, які несуть у собі цінну інформацію про реалії, явища чи події, характерні для збереження духовного коду українського народу. Підкреслимо, що найдавніші власні назви еднають українську мову з іншими слов'янськими мовами, тому що вони структурно відображають праслов'янську спадщину.

Невичерпним джерелом для вивчення особливостей функціонування українського онімного простору є Лексичні картотеки, які зберігаються у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів): картотека "Історичного словника українського

язика" за ред. Є. К. Тимченка (налічує близько 300 тис. цитат-карток – 118 скриньок основного матеріалу і 8 – додаткового [13: 495]), картотека "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.", картотека "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." та опублікованих лексикографічних праць: "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.", "Історичного словника українського язика" за ред. Є. К. Тимченка, "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст."

Варто відзначити, що при формуванні Лексичної картотеки "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст." було застосовано особливі принципи подачі загальноновживаної та ономастичної лексики. "Крім суто лінгвістичної інформації словотворчого

і фонетичного характеру, цей ономастичний матеріал суттєво доповнює і поширює наше уявлення про тогочасний словниковий склад мови, оскільки власні назви в багатьох випадках були утворені від таких загальних назв, що з різних причин не знайшли відображення у текстах документів" [18: 7].

Деяко інший підхід до висвітлення ономастичного матеріалу спостерігаємо в процесі створення "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.". Під час укладання цього словника автори дотримуються такої засади: "власні назви не входять до реєстрової частини словника, хоча в цитуванні їх повсюдно використано. Виняток становлять лише особові та географічні назви відапелятивного походження, які неодноразово стають єдиним писемним свідченням існування апелятива в досліджуваній період" [3: 41].

Натомість ономастичну лексику до реєстрової частини "Історичного словника українського язика" за ред. Є.К. Тимченка уведено вибірково.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згадувані вище Лексичні картотеки репрезентують із-поміж інших оніми з коренем *крас-* (*красн-*).

За нашими спостереженнями, спеціальної наукової розвідки, присвяченої цим власним назвам на матеріалах різножанрових писемних пам'яток XIV – XVII ст., в українському мовознавстві немає. Натомість такі лексеми неодноразово засвідчено в окремих сучасних ономастичних дослідженнях (працях Г. А. Аркушина, О. П. Карпенко, З. О. Купчинської, Л. Т. Масенко, В. П. Шульгача, В. О. Яція та ін.) [8; 11; 12; 17; 20; 21; 22; 23].

Мета дослідження – виявити та простежити функціонування онімів із коренем *крас-* (*красн-*) у матеріалах "Історичного словника українського язика" за ред. Є. К. Тимченка, "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст.", "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." та в їхніх Лексичних картотеках.

Завдання наукової розвідки – зібрати онімний матеріал із писемних пам'яток XIV–XVIII ст., які увійшли до корпусу джерел українських історичних словників; проаналізувати структуру цих найменувань; звернути увагу на традиційність творення власних назв з коренем *крас-* (*красн-*) у сучасному мовному просторі; вказати на окремі ознаки вияву ідентичності в аналізованій групі слів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ономастика – одна з найзагадковіших мовознавчих дисциплін, бо ж власна назва з'явилася дуже давно, адже "(> гр. *όνομα* – ім'я) – будь-яке власне ім'я (слово, сполука, речення), яке служить для виокремлення названого ним об'єкта серед інших об'єктів, його індивідуалізації й ідентифікації" [15: 426].

У цьому напрямі лінгвістичних досліджень працював професор В. В. Німчук, який чи не вперше "звернув увагу на те, що ономастичний матеріал може точно відображати ареал і хронологію мовних змін, а отже, слугувати для вивчення питання слов'янської прабатьківщини та найдавнішого діалектного членування слов'янських мов, балто-слов'янської проблеми, проблеми тюркського впливу на слов'янські мови; слов'яно-фінських мовних зв'язків тощо" [2: 27].

Оними з коренем *крас-* (*красн-*) із позитивною семантикою буквально заповнюють українську топонімію. На нашу думку, зібраний ономастичний матеріал підкреслює міркування професора В. В. Німчука про традиційність і стійкість ономастикону в різні періоди розвитку української мови.

Професорка Л. А. Гумецька, фундаторка Львівської ономастичної школи, відзначила, що давній топонімійний матеріал із території Галичини й Волині засвідчує перевагу місцевих назв, які походять від загальних слів. Перше місце серед них посідають місцеві назви, пов'язані з природними умовами місцевостей в

широкому розумінні, зокрема з особливостями ландшафту, з рослинним і тваринним світом, з властивостями ґрунту, а також з іншими різноманітними властивостями місцевості (Золочовь, *Красное*) [4: 11–12].

Корінь *крас-* (*красн-*), за дослідженнями етимологів, праслов'янського походження (**krasa*, **krasъpъ* "фарба, особливо червона, блиск, червоний колір"; "прекрасний, красивий, приємний" [5: 73; 6: 3: 76–77]) виявляє словотвірну валентність передовсім у топонімах Південної Русі й суміжних земель, що зафіксовані в українських літописних джерелах XI–XIII ст., у відприкметникових формах (структурах) – *красънь*, *красный*. У літописах відзначаємо також відприкметникові найменування жіночого та середнього родів, що підтверджує особливу їх активність та продуктивність у тогочасному мовному просторі [докладно див: 5: 73].

Аналізуючи словотворчу будову топонімів відприкметникового походження, ономасти виділяють формант *-ънь*, який "запозичений до топонімії з апелятивної лексики разом з іншими словотворчими засобами, належить до давніх загальнослов'янських прикметникових суфіксів... Назви з цим суфіксом мали локальне поширення. Вони відомі лише на території південно-західної Русі. Лише з XIV ст. аналогічні утворення поширюються на інші землі Давньої Русі" [7: 625].

Історію функціонування онімів з аналізованим коренем засвідчують ділові документи XIV–XV ст. із різних територій. Зокрема, у реєстрі та ілюстративній частині "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст." натрапляємо на такі ономастичні класи:

- антропоніми: *Красныйи*, *Краснешь* (особова назва, молд. слов. *красънь*): А на то ест... в.п. Красныша постелника (Сучава, 1458 BD I, 25); а на тоє ест велікаа [мартоу]риа нашего посподства (!)... Стефана воєвода... и боар наших... пан Краснешь дворнык,

пан Костє Данович (Сучава, 1467 BD I, 123) [18: 1: 510–511];

- ойконіми: *Красилов* (назва села у Волинській землі) *Красилів*: мы великий кн[а]зь швитриггаил... чиним знаменито... иж оузревше есмо верност... н[а]ш[о]го... слуги Михайла Олехновича, и мы есмо ему и записали... сѣла оу кременецкой волости на има: Цеценовци, а Красилов на Случи (Луцьк, 144 AS I, 30–40); *Красне* (назва села на Буковині) *Красноільськ*: тѣмъ мы видѣвше его правою и вѣрною слоужбою до на(с)... дали есмы емоу... села оу нашеи земли на има хенцовци на серѣ(т)... и половина о(т) красного (Сучава, 1431 Cost. I, 317); *Красное* (назва села у Волинській землі): застали есмо оу сѣго сѣса на красно(м) дѣ иконы кованы(х) (1429 P 114); въ Красномъ од воза по грошу (Степань, 2-а пол.. XV АЛМ 9); Се я па(н) олизарь кирдеевичь моршалко земли воын(с)кое... запи(со)вае(м) исъ своеє очины... десятиноу... къ сѣмоу спсоу на красное (1487 ВОРСР 178) [18: 1: 510];

- гідроніми та мікрогідроніми: *Красная* (назва річки у Молдавському князівстві): тѣмъ мы видѣвше его правою и вѣрною слоужбою до на(с)... дали есмы емоу оу нашеи земли села на красной (Сучава, 1434 Cost. I, 374); а мы також и от нас есми дали и потврѣдили слоузѣ нашемоу Ивоулоу Мъндрѣ... тоє прадреченоє село... оу озеро на Красной (Сучава, 1493 BD II, 19); *Красныйи потокъ* (назва потоку у Молдавському князівстві): тѣмъ мы вѣдѣвше его правую и вѣрну слу(ж)бу до насъ... дали есмы емоу оу нашеи земли оу молдавской красныи потокъ што на кобылы о(т) оустья до верхъ Потока (Сучава, 1403 RS 338) [18: 1: 510].

Багатий матеріал найменувань із досліджуваним коренем документують переважно тексти ділового стилю XVI–XVIII ст., які залучено до розписаних джерел для Лексичних картотек "Історичного словника українського язика" за ред. Є. К. Тимченка та "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст."

За нашими спостереженнями, антропонімікон староукраїнського періоду в пам'ятках представлено одночленими найменуваннями, натомість топонімічні назви – двочленні.

Матеріали Лексичних картотек та ілюстрації в історичних словниках засвідчують такі прізвищеві назви, як: *Красиловский*, *Красовский*, *Красноселский*, *Красенский* (*Красеньский*), *Красенска* та ін. Оказіонально із коренем *красн-* виявлено додаткову неофіційну назву (прізвисько), дану людині за окремими визначальними зовнішніми рисами (гарний) – *Красній*; напр.: Я Стефанъ Дозкаль прозвискомъ Красній... козакъ и обиватель лубенский (1619–1729 Ак.Мг.м. 296) [9].

Зауважмо, що в документах Львівського ставропігійського братства, які зберігаються в Центральному державному історичному архіві м. Львова, найчастіше фіксуємо антропонім *Красовський*, який входить до складу двочлених (модель "ім'я + прізвище") і тричлених (модель "ім'я + патронім + прізвищева назва) власних назв: в то(т) ча(с) были... па(н) васко тенєвичь... дмитръ красо(в)ски(и)... иванъ крама(р) (Львів, 1579 ЛСБ 1033); бы(л) прошонъ ш(т) вм(с)ти... за пїномъ Иваномъ Красовскимъ, абымъ ему то(т) выступокъ его ш(т)пустилъ (Львів, 1586 ЛСБ 74) [10]; Послалимы ш(т) бра(т)ства нашего на то(и) наречєны(и)... соборъ... пана дими(т)ріа дешмидовича красовского (Львів, 1596 ЛСБ 301, 1) [10]; пришо(л) ми до рү(к) ли(ст) до пїа дмитра красо(в)ского (Дубно, 1596 ЛСБ 209, 1 зв.) [10]; Па(н) Дмитръ Красо(в)ски(и)... би(л) в бра(т)ствѣ, еднакъ вышо(л) и до ко(н)ца справъ не хотѣлъ чекати (Львів, 1599 ЛСБ 1043, 1) [10]; пану иванови красовско(му) брацкиє печати до ди(с)понована за ко(н)се(н)се(м) брати(и) в справа(х) листовы(х) полицили (Львів, 1616 ЛСБ 1043, 23 зв.) [10].

До речі, цей антропонім документують закордонні пам'ятки

епістолярного стилю з території Греції та Румунії: "Лист колишнього молдавського митрополита Мардарія з Афону до братства з закликом про збереження православної віри та проханням надіслати нові книги, надруковані в братській друкарні", "Лист олександрійського патріарха Кирила до братства з проханням стійко захищати православну віру та з відзначенням ролі друкарні і школи в цій справі"; напр.: аще что маєте друкү нового киръ іоане красо(в)скїи посыла(и)те къ на(м) (Афон, 1614 ЛСБ 446, 1 зв.); пану Іоану красо(в)скому... пану стефану сока(л)скому ковачу въ гнѣя и(х) рүки вручити ш(т) сѣои афо(н)ско(и) гори (Афон, 1614 ЛСБ 446, 2 зв.) [10]; романъ красо(в)ски(и), нась ш то(м) певне вѣдати үчини(л), широче на(м) ш вась росповѣвши и шзна(и)ми(в)ши (Ясси, 1614 ЛСБ 451) [10].

У сучасному українському антропоніміконі нараховують 2273 носіїв із прізвищем *Красовський*. Частота поширення цього найменування припадає на такі регіони: Київщина, Харківщина та Буковина [14].

У ділових пам'ятках XVI ст. спорадично зафіксовано ще одну прізвищеву назву-комполит *Красносельський*, утворену зі словосполучення *красне село* з прозорою семантикою: вїѣа мѣ(ст)... наехавшы... на кгрү(нт) его м(л)сти) име(н)є жо(р)нишское: үв одну сторону к ве(р)ховине речки лопени... а в другую сторону а(ж) кү границы пана красносє(л)ского занявши круты(и) го(р)бѣ (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 25); Роман Красноселский, суда кгородский (Вінниця, 1569 АС VII, 324); Хазко Есманович сознал: иж мел в держаню своем село Подгайцы от пана Ивана Подоленина Красноселского за листомъ его у тридцати копах грошей личбы литовское (Луцьк, 1565 АрхЮЗР 8/Ш, 139) [10].

Сучасні дослідники українських родоводів зазначають, що прізвищева назва *Красносельський* (146 носіїв)

розповсюджена найчастіше на Поділлі [14].

У протоколах Борзенської ратушної книги XVII ст. задокументовано антропонім *Красиловський* за моделлю "ім'я + прізвищева назва": Урядь... изсилаеть... для огледаня оногo побою и ранъ, заданыхъ на Даниле, пана Лаврена, хорунжого, Якова Красиловского,... абы оноє побите узнали (Прот. Борз. Рат. 58) [9]. Сьогодні нараховують 52 носіїв цього прізвища. Названий онім найчастіше трапляється на Запоріжжі [14].

До рідкісних тогочасних прізвищ належать *Красенский* (*Красеньский*), *Красенска*, які функціонують у таких контекстах: з милости // упримое, змовиломъ за себе въ малженство дочку его милости пана Олехна Борзобогатого-Красенского,... панъну Ганъну (Шумбар, 1552 АрхЮЗР 8/III, 27-28); променялъ самъ Иона Красеньский... черезъ сына своего Василья... на дворець Фалимичи а село Иванчичи (Луцьк, 1585 АрхЮЗР 1/I, 209); то все покрадено естъ съ церкве, за державы небожчика Ионы Красеньского (Луцьк, 1586 АрхЮЗР 1/1, 233); И кгда вже было вовторокъ, и врьдъ на мѣстцу своемъ судовомъ засѣлъ, тогда, пришедши передъ врьдъ... панъ Василей Красенский... просилъ (Луцьк, 1580 АрхЮЗР 1/1, 150); И за тыми позвы зложиломъ рокъ ку праву кнежати его милости Юрю Чарторыскому и малжонце его милости кнежне Юревой Чарториской паней Зузанъне Борзобогатяньце Красенской в Люблене на трибунале перед судом... кгда sprawy воеводствъ... консерватные припадуть и судитисе будутъ (Володимир, 1618 АрхЮЗР 8/III, 545) [10]. За даними Інтернет-ресурсу, названі найменування не представлені в сучасному антропоніміконі.

Тогочасні пам'ятки репрезентують присвійні прикметники *красносельский*, *красенский*, утворені від топографічних назв у поєднанні з такими апелятивами: *бояри*, *монастирь*, *пани*, *протопопъ*; напр.: Се азъ па(н) олизарь кирдѣви(ч) марша(л)ко вольн(с)ко(и) землѣ...

записоувае(м)... село... доросы(н)... намасти(р) (!) кра(с)носе(л)ски(и) по(д) лоуцко(м) (1483 ВОРСР 177-178); Се я смирены еодосе(и) игумень спа(с)кий кра(с)носе(л)скиі протопо(п)... взя(л) есми сѣы(и) мона(с)ты(р) то е(ст) на кра(с)но(м) и постри(г) а оу выноче(с)ки(и) чи(н) (XV ст. ВОРСР 179) [18:1: 611]; оные боярове Красноселские... рокъ третий завитый копе за две недели складали (Луцьк, 1598 АрхЮЗР 6/I, 272); па(н) де(м)ѣнь мокре(н)ски(и)... вы(з)на(л)... и(ж) року тепере(ш)ного... м(с)ца июнаѣ пѣтогона(д)цать днѣ... былѣ(м) на потребе... пѣна ивана... а пѣна семена ш(т)носило(м) ма(н)даць его кролевъское мл(с)ти по... кнѣзѣ а(н)дреѣ... ку(р)пѣского... въ жалобе... пѣо(в) красе(н)ски(х) ш (и)ме(н)е тѣличо(в) (Володимир, 1578 ЖКК I, 99) [10].

Сучасні антропоніми з коренем *крас-* (*красн-*), зокрема *Красицький* (*Красицький*), *Красковський*, *Красюк*, *Красний*, *Краснов*, *Красноглядова*, *Красножон*, *Краснокутський*, *Краснощок* та ін. [14], засвідчують не лише популярність таких власних назв, а й стабільність використання цих онімів у мовному просторі.

Варто відзначити, що українська топонімійна система розвивалася передовсім завдяки використанню моделей давньоруської спадщини. Водночас у конкретний історичний період збагачувалася новими тенденціями у функціонуванні власних назв.

Вивчення топонімів у діяхронії й синхронії відкриває перед нами незнаний і знаний світ власного імені.

В українській топонімії спостерігаємо значну кількість конструкцій, створених за моделлю "прикметник + іменник"; це одна з продуктивних та активних моделей, які по-своєму відображають мовну творчість українців, пов'язану з відповідною епохою чи навіть з конкретним історичним часом, особою чи територією.

Як уже зазначено вище, на основі зібраного матеріалу за характером

іменованих об'єктів (природних або створених людиною) виділяємо такі групи власних назв: ойконіми, гідроніми, мікротопоніми, мікрогідроніми.

Серед одночлених власних назв засвідчено оніми відприкметникового походження – *Красне, Красное*, які, на думку професора М. Л. Худаша утворені "внаслідок еліпсиса опорного компонента якоїсь первісно апелювальної словосполуки, як *красне* поле, урочище і т.п., і субстантивізація компонента-означення *Красне*, який означав 'гарне, красиве'" [19: 126–127]. Див. у текстах: Застали есмо оу сто спса на красном... евангельє кованое, апостоль, половина прилога (1429 Юргр. № 63); Село Красное и Митченки Івану Сосць зол. За п'ять соть пустилось (1678 Реєстръ 4) [9]; Ино я, хочечи... зь его милостю паномъ Олехномъ кривное звязанье и з домом его милости вечистую приязнь... приехалемъ... до Красного зь... приятelmi моими (Шумбар, 1552 АрхЮЗР 8/II, 28); якожь они тотъ погребъ въ Доросыне выпустили..., и вывезли на Красное, а Богушъ комагою перевезъ съ Красного до места (Клеванъ, 1571 АрхЮЗР1/I, 38); кгру(н)ту ча(ст) великую... пово(д) шды(и)скуе... з местечкомъ Кра(с)нымъ (Київщина, 1600 ККПС 134) [10]. Активне функціонування цього оніма на багатому джерельному матеріалі подає З. О. Купчинська [11: 508–512].

Серед суфіксальних утворень, зокрема з прикметниковим суфіксом *-ов(е)-*, у документах староукраїнського періоду фіксуємо ойконім *Красилове*: Што пишешъ к намъ, иж еси водле розказана нашего дла небезпечности шт неприатела нашего..., весполокъ с княжаты... и земаны земли Вольнское у Дворцы княза Жеславского,... са положилъ и... з воеводичомъ Троцкимъ,... в замьку его, Красилове зналъ и шбмову з нимъ вчинивши, дла многих причинъ,... зо всеми Вольнцы... поехали (Краків, 1538 AS IV, 165) [10].

Аналізуючи словотворчу структуру деяких назв поселень, виявляємо

складні утворення (ойконіми-композиції), у яких першим компонентом є атрибутив із коренем *крас-* (*красн-*), а другим – апелювальною (*Красноселка, Краснополе, Красносильце*): черезъ поля аж до долины копьцо(в) шесть... по лево(и) стороны пану Немиричу ку именью Ивъницькому, а по пъраво(и) руцы князю Ружинскому ку дворьцу, Красносильце (Житомирщина, 1598 ККПС 101) [10]; Григорє(и) Пашкевм(ч) (с) помо(ч)ю тово свово(л)ного люду яко шди(н) розьбо(и)никъ на має(т)но(ст) мою... месте(ч)ко А(н)дриєв, на село Красноселку, на село Троковичи,... ктва(л)томъ нає(з)ждаючи, великое... шкоды мнє... чини(л) [1: 60]; Село Рождественное и Краснополе зол. За чотириста пустилось (1678 Реєстръ 4) [9]; див. ще інші: и тую дорогу и гостинець одъ пререченого миста Красного // Ставу одворочаетъ и губить, а до местечка пререченого Малого Корчика и на инъиши села наворочаетъ, ку великой кривде и шкоде (Луцьк, 1623 АрхЮЗР 6/I, 440–441); такъ же и съ приселку монастыру жидичинского видели есмо колеи великие з Опчаръ дворною пашнею повожено, жита, пшеницы, до Красного (Луцьк, 1597 АрхЮЗР 1/VI, 162).

Атрибутивну природу мають також тогочасні складені ойконіми: *Красный Торгъ*: и тако(ж) дали есмо томоу прадреченному монастырю воску о(т) красного тръга оуве(с) (Поляна, 1448 Cost. II, 365) [18: 1: 510]; *Красный Ставъ*: шляхетный Кгректоръ Мочулский... въ року теперешънемъ дорогу стародавнюю звыкшую и гостинець, зь розныхъ местць черезъ место Красный Ставъ... идучую до места Жаславля..., зарубаль и закопаль и ездити... забороняеть (Луцьк, 1623 АрхЮЗР 6/1,440); тую дорогу... //... губить, а до местечка пререченого Малого Корчика... наворочаетъ, ку великой кривде и шкоде и знищеною места... Красного Ставу, и ку затлуменую границы зь местечкомъ Корчикомъ (Луцьк, 1623 АрхЮЗР 6/1, 440-441) [10]; *Красная Лука*: листъ

запи(с) доброво(л)ны(и) пѣа станислава надариньско(г)... пнѹ лаврину песочиньскому... даны(и) на вечное записанье певны(х) до(бр)... то е(ст) юскове(ц)... красное луки и вси(х) ины(х) нале(ж)носте(и) (Кременець, 1601 ЛНБ 5, II 4050, 32) [10].

Відзначмо, що принципи укладання українських історичних словників, зокрема вибіркове розписування пам'яток, не завжди дають змогу повною мірою виявити ономастичний матеріал. Однак контексти ділових пам'яток аналізованого періоду фіксують чимало мікротопонімів, що пов'язані з особливостями різних географічних об'єктів.

Із-поміж засвідчених мікротопонімійних найменувань із коренем *крас-* (*красн-*) виявляємо такі групи: назви полів, лісів, гаїв, лук, урочищ, гір, угідь тощо. Мотиваційними ознаками для появи таких найменувань найчастіше є 'колір ландшафту та 'краса' – "властивість чогось гарного"; напр.: *идохомъ же добримъ и равнимъ путемъ и полемъ краснимъ* (1723–1747 Гр.Барск. 358); *Адамъ Кисѣль, воевода Киевский... вносилъ до мене прозбу свою... абы... борокъ красный, зъ бортмы лѣсь о осѣчь по Усорочъ озеро, пуцу, взявши отъ озера Стучокъ, до того жъ озера Усороцкого стягается по-надъ рѣкою Сеймомъ* (1636 Ак.мон.зем. 53) [9]; *мүрарѣ... раховали много штү(к) камене з горы красо(в)ское лама(т) на цркъвь (Львів, 1597 АСБ 1039, 8); естли бы хто мел ү гаю Красноселскомъ... ему заборонати ты... мел шный үездъ... ему шчищати* (Краків, 1539 АС IV, 224); *Панъ Адамъ Кисѣль... вносилъ... прозбу свою... абы подлугъ давнего вживаня своего захованіе были въ кгрунтѣхъ, здавна дотога належитими, въ селѣ Обмочевѣ... зо всѣмъ кгрунтомъ... и озерами, борокъ красный, зъ бортмы лѣсь* (Київ, 1636 АИМЗМ 5, № 1 (1)); *Гаврило Мо(р)хотька ве(л) на(с)... по ре(т)це волоку, ажъ до красное дубровки* (1546 ОГ 29); *зачав отъ дуба у дороги Селецкое до Войковичъ, и другое от боку грани Хмелевское от дуба по Олховый Корчь, по Красный*

Дубъ и... к болоту великому (1516 АрхЮЗР 8/IV, 30); *Того... панъ янь светицки(и)... ш(т) шстрова Красного до заеъего ве(л) вдолжь якобы на (т)ри мили* (1546 ОГ 31); *а тую землю... шграничили... шт Красного бору до Столских плесъ, шт Столских плес до Белского леса* (Чернче-Городок, 1543 АС IV, 355) [10].

Спорадично в писемних пам'ятках староукраїнської мови виявлено найменування водних об'єктів. За дослідженнями ономастів, гідроніми – один із найдавніших ономастичних класів. Ці найменування часто ставали мотиваторами для називання населених пунктів, а також назв мешканців, які проживали поблизу водних об'єктів.

У текстах ділового стилю натрапляємо на такі назви: *красніе води, речка Красная, красный потокъ*: *тѣмъ мы вѣдѣвше его правую и вѣрну слу(ж)бу до насъ... дали есмы емоу оу нашеи земли оу молдавской красныи потокъ што на кобылы о(т) оустья до верхъ Потока* (Сучава, 1403 RS 338); *а приехавши на красніе води, тамъ хотя и зискалъ протокъ, однакъ онимъ въ степь къ // Хивѣ пройшовши верстъ зъ 10, пришоль на висхлое мѣсто* (1724 Дн.Марк. 77-78) [9]; *ш посаже(н)е на кгрунтѣ поведово(м) селѣ Костюко(в), Я(ц)ко(в)... по ве(р)ховина(м) ре(ч)ки Кра(с)ное* (Шумськ, 1639 ККПС 220) [10].

Як бачимо, частина таких гідронімів сполучаються із прикметниками *красний, красна* та відповідними апелятивами, що, власне, підкреслює особливість назв водних об'єктів.

Переглядаючи докладно карти місцевостей сучасної України, виявляємо велику кількість мікрогідронімів, утворених із коренем *крас-* (*красн-*). Основні способи словотворення сучасних гідронімів із досліджуванім коренем: суфіксальний, основоскладання. За структурою виділяємо одночленні та двочленні найменування. У реєстрі академічного "Словника гідронімів України" (понад 20 тис. основних і майже 24 тис. варіантних найменувань), який

вийшов друком у кінці 70-х років ХХ ст., виявлено майже 40 гідронімів із коренем *крас-* (*красн-*): *Красилівка, Красимів, Красич, Красна Кам'янка, Красна Лука, Красний Яр, Красногірка, Краснопоєсна, Краснушка, Краснянка* тощо [16: 280–282].

На території Поділля, як зазначає дослідниця Л. Т. Масенко, засвідчені такі гідроніми: *Краснянка, Красненка, Краснянська* тощо [12: 50].

У регіональних словниках, зокрема в "Словнику мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель", окрім мікрогідронімів (*Красна Ріка, Красницьке, Красносоха*), зафіксовано також назви урочищ, полів, луків, лісів, вулиць, кутків села, пагорбів та ін., які демонструють популярність найменувань із коренем *крас-* (*красн-*): *Красільненський* (ліс), *Красківщина* (куток с. Микитичі), *Красна Гора* (пагорб), *Красна Земля* (поле), *Красний Дуб* (луг, урочище), *Красник* (ліс), *Красноберіз* (куток с. Полиці), *Красногірка* (вулиця) тощо [17: 374–375].

Номінативну розгалуженість, пов'язану з вибором об'єктів називання, виявляє мікротопонім *Красна*. У ньому на конкретній території, пов'язаній зі специфікою природних умов, акумулюються такі географічні поняття: пагорб; галявина; болото; урочище; хутір; ліс; поле [17: 374].

Ойконімний ландшафт України проаналізовано в працях сучасних дослідників-ономастів, які застосовують різні лінгвістичні методи в трьох аспектах: ареальному, хронологічному, статистичному. Завдяки цьому виявляємо історію

функціонування та розвитку різноструктурних моделей власних назв. На думку З. О. Купчинської, у давній ойконімії виокремлено цілий пласт найменувань, пов'язаних з апелятивною лексикою. Серед тематичних мікрополів дослідниця виділяє окрему групу абстрактних понять: **čudo, *golsъ, *krasa, *lada, *lagoda, *mogъ, *nuda* тощо [11: 5]. Зокрема, із коренем *крас-* (*красн-*) у ґрунтовному дослідженні З. О. Купчинської "Стратиграфія архаїчної ойконімії України" проаналізовано близько 100 онімів.

Варто відзначити, що деякі українські населені пункти з досліджуваним коренем (*Красна, Красна Гора, Красногорівка, Красний Луч, Краснопопівка*), на жаль, під час російсько-української війни опинилися в окупаційній зоні.

Висновки й перспективи дослідження. Аналізуючи невеликий фрагмент українського лексикону (оніми з коренем *крас-* (*красн-*)) упродовж багатьох століть, виявляємо самотню природу рідного слова, пов'язаного з особливостями духовного та матеріального життя нашого народу. Позитивне сприйняття світу – визначальна ознака українців для атрибуції навколишніх реалій.

Упродовж століть українська ономастика не лише збагачувалася іншими власними назвами, але й засвідчувала традицію в найменуваннях.

Поширені на слов'янській території найменування з коренем *крас-* (*красн-*) заслуговують на докладне їх опрацювання порівняно з іншими слов'янськими мовами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до видання: А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002. 391 с.
2. Василь Васильович Німчук: Біобібліографія до 75-річчя / Упорядники Ю. В. Осінчука, Н. В. Пуряєва. К., 2008. 128 с.
3. Войтів Г., Кровицька О. Критерії добору ілюстративного матеріалу в історичному словнику. *Мовні обрії: збірник пам'яті Левка Полюги* / Відп. ред. О. Сімович.

- Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія "Історія мови"). С. 34–48.
4. Гумецька Л.Л. Топоніміка в українській актовій мові XIV–XV ст. (Лексико-семантичні типи і словотворча будова). *Мовознавство*. Київ, 1957. Т. IV. С. 10–22.
 5. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / відп. ред. О. С. Стрижак. Київ: Наукова думка, 1985. 254 с.
 6. Етимологічний словник української мови: у 7-ми т. / за ред. О. Мельничука. Київ, 1982–2012. Т. I–IV.
 7. Історія української мови. Лексика і фразеологія: [монографія] / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова [та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1983. 742 с.
 8. Карпенко О. П. Гідронімікон Центрального Полісся. Київ: "КИЙ", 2003. 317 с.
 9. Картотека "Історичного словника українського язика" / за ред. Є. К. Тимченка. Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
 10. Картотека "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (м. Львів).
 11. Купчинська З. О. Стратиграфія архаїчної ойконімії України: монографія. Львів: НТШ, 2016. 1278 с.
 12. Масенко Л. Т. Гідронімія Східного Поділля. Київ, "Наукова думка", 1979. 102 с.
 13. Осінчук Ю. В. Картотека "Історичного словника українського язика": минуле і сучасне. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник*. Київ, 2011. С. 494–503.
 14. Рідні. Генеалогічне товариство. Дослідження родоводу в Україні. URL: <https://ridni.org/karta/%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9> (дата звернення: 14.02.2023).
 15. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
 16. Словник гідронімів України / Ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак (заст. голови), К. К. Цілуйко (голова); Укладачі: І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, А. П. Непокупний, В. В. Німчук, Є. С. Отін, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. АН УРСР. Ордена Трудового червоного прапора Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Українська ономастична комісія. – К.: Наукова думка, 1979. 782 с.
 17. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель. Т. I. / Упоряд. Г. Л. Аркушин. Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 408 с.
 18. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: в 2-ох т. / Відп. ред. Л. Гумецька. Київ, 1977–1978. Т. I–II.
 19. Худаш М. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення). Львів, 2006. 451 с.
 20. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ, 2015. (Бібліотека української ономастики). Ч. II. 504 с.
 21. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ, 2016. (Бібліотека української ономастики). Ч. III. 472 с.
 22. Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії. Київ, 2017. (Бібліотека української ономастики). Ч. IV. 488 с.
 23. Яцій В. О. Ойконімія Івано-Франківської області: історико-етимологічний словник. Київ: Наукова думка, 2015. 389 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Aktova knyha Zhytomyrskoho hrodskoho uriadu 1611 roku (2002). [Act Book of the Zhytomyr Hrodsky government in 1611] / Pidhot. do vydannia: A. M. Matviienko, V. M. Moisiienko. Zhytomyr. 391 p. [in Ukrainian].
2. Vasyl Vasylovych Nimchuk: Biobibliohrafiia do 75-richchia (2008). [Vasyl Nimchuk. Bibliography for the 75th anniversary] / Uporiadnyky Yu.V. Osinchuka, N.V. Puriaieva. K. 128 p. [in Ukrainian].
3. Voitiv, H., Krovtytska, O. (2013). Kryterii doboru iliustratyvnoho materialu v istorychnomu slovnyku [Selecting criteria of illustrative material for the historical dictionary]. *Movni obrii: zbirnyk pam'iaty Levka Poliuhy* / ed. by O. Simovych. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy (Serii "Istoriia movy"). P. 34–48. [in Ukrainian].
4. Humetska, L.L. (1957). Toponimika v ukrainskii aktovii movi XIV–XV st. (Leksyko-semantychni typy i slovotvorcha budova) [Toponymics in the Ukrainian official language of the 14th–15th centuries. (Lexico-semantic types and word structure)]. *Movoznavstvo*. Kyiv. Vol. IV. P. 10–22. [in Ukrainian].
5. Etymolohichni slovnyk litopysnykh heohrafichnykh nazv Pivdennoi Rusi (1985). [Etymological Dictionary of Chronicle Geographical Names of Southern Russia] / ed. by O. S. Stryzhak. Kyiv: Naukova dumka. 254 p. [in Ukrainian].
6. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy: u 7-my t. (1982–2012). [Etymological Dictionary of the Ukrainian language] / ed. by O. Melnychuk. Kyiv. Vol. I IV. [in Ukrainian].
7. Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia: [monohrafiia] (1983). [History of the Ukrainian language. Vocabulary and phraseology] / V. O. Vynnyk, V. Y. Horobets, V. L. Karpova [et al.]; AN URSS, In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv: Nauk. dumka. 742 p. [in Ukrainian].
8. Karpenko, O. P. (2003). Hidronimikon Tsentralnoho Polissia [Hydronymy of the Central Polissya]. Kyiv: "KYI". 317 p. [in Ukrainian].
9. Kartoteka "Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka" [Card file "Historical Dictionary of the Ukrainian Language"]. / ed. by Ye. Tymchenko. Zberihaietsia u viddili ukrainskoi movy Instytutu ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy (m. Lviv). [in Ukrainian].
10. Kartoteka "Slovnyka ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st." [Card file "Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th – first half of the 17th century"]. Zberihaietsia u viddili ukrainskoi movy Instytutu ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy (m. Lviv). [in Ukrainian].
11. Kupchynska, Z.O. (2016). Stratyhrafiia arkhainoi oikonomii Ukrainy: monohrafiia [Archaic Oikonymy of Ukraine in Stratigraphic Aspect]. Lviv: NTSh. 1278 p. [in Ukrainian].
12. Masenko, L. T. (1979). Hidronomiia Skhidnoho Podillia [Hydronymy of Eastern Podillia]. Kyiv, "Naukova dumka". 102 p. [in Ukrainian].
13. Osinchuk, Yu.V. (2011). Kartoteka "Istorychnoho slovnyka ukrainskoho yazyka": mynule i suchasne [Card file "Historical Dictionary of the Ukrainian Language": past and present]. *Ukrainska leksykohrafiia v zahalnoslov'ianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia. Larysi Hryhorivni Skrypnyk*. Kyiv. P. 494–503. [in Ukrainian].
14. Ridni. Henealohichne tovarystvo. Doslidzhennia rodovodu v Ukraini [Ridni. Genealogical society. Family history research in Ukraine]. URL: <https://ridni.org/karta/%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9> (reference date: 14.02.2023). [in Ukrainian].
15. Selivanova, O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern Linguistics: Encyclopedia of Terms]. Poltava: Dovkillia-K. 716 p. [in Ukrainian].

16. Slovník hidronimiv Ukrainy (1979). [Dictionary of hydronyms of Ukraine]. / Red. kol.: A. P. Nepokupnyi, O. S. Stryzhak (zast. holovy), K. K. Tsiluiko (holova); Ukladachi: I. M. Zheliezniak, A. P. Korepanova, L. T. Masenko, A. P. Nepokupnyi, V. V. Nimchuk, Ye. S. Otin, O. S. Stryzhak, K. K. Tsiluiko. AN URSS. Ordena Trudovoho chervonoho prapora Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni, Ukrainska onomastychna komisiia. K.: Naukova dumka. 782 p. [in Ukrainian].
17. Slovník mikrotoponimiv i mikrohidronimiv pivnichno-zakhidnoi Ukrainy ta sumizhnykh zemel (2006). [Dictionary of microtoponyms and microhydronyms of north-western Ukraine and adjacent lands]. T. I. / arranged by H. L. Arkushyn. Lutsk: RVV "Vezha" Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. 408 p. [in Ukrainian].
18. Slovník staroukrainskoi movy XIV–XV st.: v 2-okh t. (1977–1978). [Dictionary of the Old Ukrainian language of the 14–15 centuries: in 2 vol.]. / ed. by L. Humetska. Kyiv. Vol. I–II. [in Ukrainian].
19. Khudash M. Ukrainski karpatski i prykarpatski nazvy naselenykh punktiv (vidapeliatyvni utvorennia) (2006). [Ukrainian Carpathian and Pre-Carpathian (Prykarpattia) names of settlements (appellative formations)]. Lviv. 451 p. [in Ukrainian].
20. Shulhach, V. P. (2015). Narisy z praslov'ianskoi antroponimii [Essays on Proto-Slavic anthroponymy]. Kyiv. (Biblioteka ukrainskoi onomastyky). Ch. II. 504 p. [in Ukrainian].
21. Shulhach, V. P. (2016). Narisy z praslov'ianskoi antroponimii [Essays on Proto-Slavic anthroponymy]. Kyiv. (Biblioteka ukrainskoi onomastyky). Ch. III. 472 p. [in Ukrainian].
22. Shulhach, V. P. (2017). Narisy z praslov'ianskoi antroponimii [Essays on Proto-Slavic anthroponymy]. Kyiv. (Biblioteka ukrainskoi onomastyky). Ch. IV. 488 p. [in Ukrainian].
23. Yatsii, V. O. (2015). Oikonimii Ivano-Frankivskoi oblasti: istoryko-etymolohichni slovník [The Oikonimy of the Ivano-Frankivsk region: historical and etymological dictionary]. Kyiv: Naukova dumka. 389 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 25.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 811.161.2'373.2:82-96

DOI 10.35433/philology.2(100).2023.230-242

СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНИЙ, ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНИЙ І ПРАГМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛОГОСОНІМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ

М. І. Степаненко*

Статтю присвячено комплексному аналізу плану змісту, дистрибутивних можливостей, функційного потенціалу лексеми енциклопедичний як компонента апелювативних й онімних номінувань. З'ясовано його основні ("Прикм. до енциклопедія", "Високоосвічений; різнобічний") і додаткові ("Який є енциклопедію", "Властивий енциклопедії, характерний для неї") значення, а також семантичні зв'язки з мотивувальною основою енциклопедія та окремими похідними від неї утвореннями (енциклопедизм, енциклопедист). Чітко окреслено на корелятивному тлі лексико-семантичний корпус іменників, які, сполучаючись із досліджуваним прикметником (видання, джерело, праця, література ↔ словник, довідник, словник-довідник, збірник), формують розряд загальних найменувань із притаманним їм конкретизованим енциклопедичним статусом (енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, енциклопедичний збірник). Основну увагу приділено семантико-когнітивному, формально-граматичному та прагматичному інтерпретуванню недискретно-дискретних логосонімів із детермінувальним членом енциклопедичний як найрелевантнішим маркером пропріальності: вирізнено їхні диференційно-інтегративні ознаки; залежно від пре-, інтер- та постпозиції семантичної константи енциклопедичний ідентифіковано основні онімні моделі й набір їхніх конкретних репрезентантів у вигляді структурних субмоделей; на основі структурного (дво- – одинадцятикомпонентна організація) та семантичного ("галузь природничих, суспільних, технічних наук", "ареал поширення", "відомості з окремих галузей знань або практичної діяльності", "обсяг знань", "ідеологічна маркованість", "етнічна належність", "сфера духовної, культурної, спортивної діяльності", "лексикографічні параметри", "спеціальні поняття галузі природничих, суспільних, технічних наук", "часова локалізація", "просторова локалізація", "енциклопедичність", "невербальний супровід", "персоналії", "дидактична спрямованість", "наукова спрямованість", "одержання довідок") критеріїв здійснено внутрішню структурно-семантичну класифікацію розглядуваних найменувань; розкрито специфіку симетрійно-асиметрійного співвідношення між їхньою конкретною назвою і лексико-семантичним складом. За аналогією технологією описано ергонімні та ідеонімні конструкції з компонентом енциклопедичний.

Ключові слова: лексема енциклопедичний, апелюватив, пропріатив, енциклопедичні видання, логосонім, ергонім, ідеонім.

* доктор філологічних наук, професор кафедри журналістики та мовної комунікації
(Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ)
myk_ivan@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6727-1265

**SEMANTIC-COGNITIVE, FORMAL-GRAMMATICAL AND PRAGMATIC
ANALYSIS OF LOGOSONYMS WITH THE COMPONENT
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ**

Stepanenko M. I.

The article contains a comprehensive analysis of the plane of content, distributive properties and functional potential of the lexeme енциклопедичний as a component of appellative and onymous nominations. The study singles out its main ("an adjective derived from енциклопедія", "highly educated; versatile") and additional ("which is an encyclopedia", "inherent in the encyclopedia, characteristic of it") meanings, as well as semantic connections with the motivational stem of енциклопедія and some lexemes derived from it (енциклопедизм, енциклопедист). On a correlative background, the analyses allows comprising the lexical-semantic corpus of nouns which, when combined with the studied adjective (видання, джерело, праця, література ↔ словник, довідник, словник-довідник, збірник), form a category of common names with their inherent specified encyclopedic status (енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, енциклопедичний збірник). The focus is made on the semantic-cognitive, formal-grammatical and pragmatic interpretation of non-discrete-discrete logosonyms with the determining member енциклопедичний as the most relevant marker of propriety: their differential-integrative features are distinguished; depending on the pre-, inter- and postposition of the semantic constant енциклопедичний, the main onymous models and a set of their specific representatives as structural sub-models are identified; on the basis of structural (two-to eleven-component organization) and semantic ("a field of natural, social, technical sciences", "a diffusion area", "information about certain fields of knowledge or practical activity", "the scope of knowledge", "ideological marking", "ethnicity", "a field of spiritual, cultural or sports activity", "lexicographic parameters", "special scientific concepts", "temporal localization", "spatial localization", "encyclopedicity", "non-verbal support", "individuals", "didactic orientation", etc.) criteria, an internal structural-semantic classification of the names under consideration was carried out; the specificity of the symmetric-asymmetric relationship between their particular names and the lexical-semantic compositions is revealed. Ergonymous and ideonymous patterns with the component енциклопедичний are described with the analogous procedure.

Keywords: encyclopedic lexeme, appellative, propriative, encyclopedic editions, logosonym, ergonym, ideonym.

Постановка наукової проблеми.

Слово енциклопедія як експлікатор універсального плану змісту "Система впорядкованих за жорстко регламентованими принципами відомостей з усіх чи окремих галузей знань або практичної діяльності" є знаковим поняттям енциклопедичного дискурсу. Разом із лексичними одиницями на взірець інтелект, розум, тям, тямущість, ерудиція, ерудованість, які семантично корелюють зі словами інтелектуальний, розумний, тямовитий, ерудований, інтелектуалізувати й под., воно формує розряд характерної для книжної мови абстрактної лексики з ідентифікувальною родовою семою 'раціональна оцінка', що репрезентована такими видовими семами, як 'перевірені знання', 'системно впорядковані знання',

'інтелектуальні якості людини', 'розумово-інтелектуальна діяльність', 'здатність мислити – аналізувати, висновувати', 'універсальна когніція', 'специфічна когніція'.

Первісне значення терміна "енциклопедія" послужило базою для творення похідних слів із притаманною їм специфічністю значеннєвої будови та лексико-граматичною поліфункційністю: енциклопедист (енциклопедисти), енциклопедистський, енциклопедистівський, енциклопедизм, енциклопедичний, енциклопедійний, енциклопедично, енциклопедійно, енциклопедизувати, енциклопедувати, енциклопедизація, енциклопедування. З мотиватом вони зберігають логіко-предметний, поняттєво-семантичний, структурний та прагматичний зв'язки. Окремі з вирізнених лексем можуть

конотуватися. Для цього розряду слів типовими, але не єдино можливими є такі ознаки, як моносемантичність і синтагматична обмеженість. Уся ж наведена гносеологічно-семасіологічна процедура – важливий фрагмент системної вербалізації, послідовно й закономірно вичленовуваної в концептуальній картині світу як усеохопному "континуумі знань людини про світ" [5: 12] мовно-інтелектуальної картини світу, осердям якої є компендіум енциклопедичних знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирізнялися різні підходи до вивчення природи енциклопедичного дискурсу і його константних одиниць, а саме: історичний (взаємозв'язок між еволюціонуванням науки, техніки, культури чи будь-яких інших соціальних процесів і трансформаціями в змісті та структурі енциклопедій), культурологічний (взаємозалежність між динамічними процесами у сфері культури й віддзеркаленням їх у змісті та структурі енциклопедій), соціологічний (взаємозумовленість між змінами в соціальному житті й відрефлексуванням їх у царині енциклопедистики, передусім енциклопедичної справи в широкому її форматі – від перманентного оновлення змісту, удосконалення структури енциклопедій до цінностей, ідеологічних орієнтирів, які вони втілюють) та ін. Цим важливим питанням присвячені праці таких учених, як О. Бабій, С. Барчук, Т. Варава, О. Жуковська, Л. Кулик, О. Макуха, Л. Тараненко, та ін. Для нашої розвідки сутнісним є лінгвістичний підхід, базований на аналізі багаторівневої мовної архітекτονіки енциклопедичного контенту. Окремі аспекти порушеної проблеми висвітлено в наукових студіях Л. Белея, Е. Боевої, В. Галич, Д. Дергача, В. Калінкіна, О. Карпенко, Ю. Карпенка, Т. Крупеньової, М. Торчинського, Т. Шотової-Ніколенко, М. Цілини, Л. Юлдашевої

та ін. Недостатня системна вивченість онтологічного й комунікативного статусу енциклопедичного дискурсу, зокрема його номінативно-пропріального потенціалу, зумовлює **актуальність** статті.

Метою дослідження є семантико-когнітивний, структурний, формально-граматичний, прагматичний аналіз апелювативів та онімів із компонентом *енциклопедичний* як найрелевантнішим маркером енциклопедичності загалом і пропріальності зокрема.

Досягнення поставленої мети передбачало використання таких методів: описового (для систематизації матеріалу, презентації передбачуваних результатів дослідження), семіотичного (для виявлення внутрішньої структури пропріатива, установаження симетрійно-асиметрійного співвідношення між його змістом і лексико-семантичним складом, значеннєвим обсягом і номінативністю), а також методу компонентного аналізу (для виявлення диференційно-інтегративних характеристик онімних утворень із присубстантивним поширювачем *енциклопедичний*).

Дослідження виконано на фактичному матеріалі – [списки (реєстри) українських опублікованих документів (книги, сайти) енциклопедичного змісту – енциклопедій, енциклопедичних словників чи довідників], – який упорядкували науковці Інституту енциклопедичних досліджень НАН України М. Железняк та О. Іщенко (див.: [4]).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Функційно найактивнішим з-поміж похідних утворень від терміна "енциклопедія" є прикметник *енциклопедичний*, основу семантики якого становить ланцюг "означуваний предмет – риса чи властивість, що формує поняття ознаки – означувальний предмет". Об'єкт-мотиватор характеризує результат

відношень детермінованого об'єкта дійсності до інших предметів: "джерело систематизованих універсальних і специфічних знань" → "розумова, творча діяльність" → "результат розумової, творчої діяльності". Отже, план змісту ад'єктива *енциклопедичний* співвідноситься зі структурою вихідного слова, а сам аналізований прикметник як повноправна лексична одиниця виникає внаслідок процесу рекатегоризації іншої лексичної одиниці зі статусом такої самої повноправності – іменника *енциклопедія* – і репрезентує два значення: 1. "Прикм. до енциклопедія": **Енциклопедичний** характер мають рукописні збірники, яких досі звісно нам кілька, а яких, певно, мусило бути далеко більше (І. Франко); 2. "Високоосвічений; різнобічний": Він [Г. Сковорода] був на свій час широкоосвіченою, **енциклопедичною** людиною: філософом, ліриком, перекладачем..., проповідником на майданах (П. Тичина); Євпраксія – онука Володимира Мономаха, відома під іменем Добродії, – багато вчилася і мала **енциклопедичні** знання (із журн.) (див.: [6: 2: 481]). До асиметричних ознак вирізнених семантичних описів уналежнюємо їхні логіко-предметні, поняттєво-семантичні, прагматичні зв'язки та сполучувальні можливості. Перше значення уподібне до того, яке репрезентує лексема *енциклопедія*, а друге – до того, яке експлікують лексичні одиниці *енциклопедист* ("Людина, що має енциклопедичні знання") та *енциклопедизм* ("Широка всебічна освіченість, обізнаність у різних галузях знання").

Щодо плану змісту "Прикм. до енциклопедія", то його можна диференціювати на такі значеннєві відтінки: 1. "// Який є енциклопедією": Професор *перегортав* ... **енциклопедичний** словник (Р. Андріяшик); "Ізборник Святослава" – один із перших слов'янських і давньоруських **енциклопедичних** збірників (з наук. літ.); 2. "// Власт.

енциклопедії, характерний для неї": *Перекладач* має *володіти енциклопедичною* інформацією і *враховувати* фонові знання своїх читачів (з навч. літ.). Роль семантичного маркера виконують іменники, з якими прикметник *енциклопедичний* перебуває у відношенні пасивної валентності й виконує типову для нього атрибутивну функцію, а в єдності вони утворюють субстантивно-ад'єктивну конструкцію, компоненти якої так само можуть поширюватися, ускладнюючи її семантично-аксіологічну структуру.

Для пропонованого дослідження важливим є й такий аспект, як диференціювання складних номінувань з іменником *енциклопедія* на загальні та власні, оскільки він промовисто й послідовно віддзеркалює взаємопротилежні та взаємодоповнювальні індивідуалізовані й узагальнені когнітивно-рецептивні процеси, які мають "хронологічне, географічне, лінгвістичне і циклічне розміщення", що є запорукою "об'єктивності, доказовості одержаних результатів, а відтак – наукової вартості" [2: 12]. Ця семантично-когнітивна детермінованість наскрізно пронизує ієрархійну структуру енциклопедичного дискурсу та механізми дії його на адресата.

У формуванні відтінку значення "// Який становить собою енциклопедію" бере участь обмежене коло іменникових лексем, зокрема ті, для яких ідентифікувальною є сема "результат розумової (енциклопедичної) діяльності людини у вигляді книг із поданими в них за абетковим чи іншим принципом статтями, де вміщено інформацією, що стосується всіх або окремих галузей знань". Вони перебувають у відношенні родовидової залежності [пор.: видання, джерело, праця, література ("сукупність друкованих творів галузі знань "Енциклопедистика") ↔ словник, довідник, словник-довідник, рідко збірник]: *Справді, об'єктом енциклопедознавчих досліджень є*

передусім **енциклопедичні видання** як окремих пласт літератури... (О. Іщенко), *Новий слоган бренду — Writing History, що походить від фразеологізму "увійти в історію", наголошує на роботі компанії з наймасштабнішим у світі енциклопедичним джерелом, Вікіпедією* (Інтернет-ресурс), *За змістом інформації енциклопедичні праці можна поділити на загальні, галузеві, регіональні та персональні* (Т. Березюк, О. Іщенко, Р. Пилипчук, О. Савченко, Н. Феценко, А. Шушківський), *Окремим різновидом енциклопедичної літератури є регіональні енциклопедії* (О. Іщенко) ↔ **Енциклопедичні словники** описують світ, пояснюють поняття, дають біографічні довідки про відомих людей, відомості про країни та міста, про видатні події (війни, революції, відкриття) (Інтернет-ресурс), *До енциклопедичного довідника "Митці України" включено близько 5000 статей* (М. Лабінський, В. Мурза). Словосполучення енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, енциклопедичний збірник, з одного боку, перебувають у відношенні номінативної ізофункційності з іменником енциклопедія в класичному його розумінні, а з іншого, – відрізняються від нього, оскільки можуть специфічніше розкривати основний зміст понять, стисліше подавати науково-популярніші тлумачення та орієнтуватися на іманентні характеристики реєстрових одиниць. А всі ці номінативно-енциклопедичні нюанси зумовлені найчастіше прагненням зробити ту або ту працю якомога зручнішою для користувачів. Ізофункційність послідовно репрезентує лексемно-словосполучення пара енциклопедія ↔ енциклопедичний словник. Вияскравлений тип відношень характерний також для пар енциклопедія ↔ енциклопедичне видання, енциклопедія ↔ енциклопедичне джерело, енциклопедія ↔ енциклопедична праця, енциклопедії

↔ енциклопедична література за умови, якщо аналізовані словосполучення виконуватимуть роль субститутів іменниково-прикметникової конструкції енциклопедичний словник. За цими корелятивними відношеннями рідше закріплена чисто номінативна функція, коли розглядані одиниці постають узагальнювальними компонентами до однорідних класично енциклопедичних найменувань, а частіше – стилістична, коли їх використовують у тексті з метою уникнення небажаного повтору й урізноманітнення викладу, як-от: **"Політична енциклопедія"** ... Це однотомне **енциклопедичне видання**, яке покликане створити всебічне та ґрунтовне уявлення про стан сучасної політичної науки, її категоріальний апарат, про загальноприйняті та альтернативні теорії та підходи (Т. Березюк, О. Іщенко, Р. Пилипчук, О. Савченко, Н. Феценко, А. Шушківський), **Поява енциклопедичних видань** тісно пов'язана з усією історією людської культури та науки. Ще з часів перших цивілізацій ... виникає потреба створення власної **енциклопедії**, котра могла б підсумувати всі досягнення попередників, зробити їх більш доступними та зрозумілими широким верствам населення ... спроби створення **енциклопедичних праць** відомі з найдавніших часів (С. Барчук).

Слушною є думка авторів монографії "Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі" про те, що 1) виокремлення та ідентифікування аналізованих енциклопедичних термінів, термінологізованих сполук загалом (енциклопедія, енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, словник-енциклопедія, довідник-енциклопедія), 2) установлення опозиційних критеріїв на взірць енциклопедія ↔ енциклопедичний словник, енциклопедія ↔

енциклопедичний довідник,
 енциклопедія ↔ енциклопедичний
 словник-довідник, енциклопедія ↔
 словник-енциклопедія, енциклопедія ↔
 довідник-енциклопедія, словник-
 енциклопедія ↔ довідник-енциклопедія,
 енциклопедичний словник ↔
 енциклопедичний довідник,
 енциклопедичний словник ↔
 енциклопедичний словник довідник,
 енциклопедичний довідник ↔
 енциклопедичний словник-довідник, 3)
 характеристика явищ на позначення
 конкретних описуваних понять і
 похідних від них утворень – справа з
 нелегких і не завжди логічних та
 системних [8: 7]. Потверджує це і
 світовий досвід: для вирізнених
 термінів "складно підібрати
 відповідники англійською, німецькою,
 французькою чи іншими мовами,
 оскільки в європейських країнах, США
 таких видань просто не існує,
 натомість побутують лише
 енциклопедії, довідники, словники"
 [там само]. Важливим демаркаційним
 засобом небезпідставно вважають
 обсяг видання: "енциклопедії –
 багатотомні великі довідники, що
 містять найважливішу інформацію про
 різні поняття, представлені в
 алфавітному порядку; енциклопедичні
 словники – невеликі за обсягом (1 – 2
 томи) довідники, що містять лише
 основну інформацію з певної галузі
 знань" [1: 73].

Переконливішими видаються
 аргументи, згідно з якими енциклопедії
 містять скрупульозно систематизовану
 інформацію, проінтерпретовану з
 різних поглядів, тоді як
 енциклопедичні довідники,
 енциклопедичні словники-довідники
 узагальнюють практичнішу
 інформацію, індиферентну щодо
 різнодумачень та узагальнень, тобто
 для них важливим є інше – "якомога
 стисліше надати ту чи ту довідку" [8:
 36], що, зрештою, іманентно закладено
 в семантичній структурі іменника
 довідник – "книжка, яка містить
 короткі відомості з певних питань" [6:
 2: 334]. Перед нами яскравий тип
 номінативно-змістової неузгодженості,

коли солідні видання з якісними
 гаслами уналежнено до
 енциклопедичних словників, а ті, які
 не відповідають канонам
 енциклопедичного жанру, – до
 енциклопедій (див.: [8: 40]). Прикладом
 такого дисонансу можуть бути видання
 "Зміївська біографічна енциклопедія"
 (Харків, 2020) і 4-томовий
 "Тернопільський енциклопедичний
 словник" (Тернопіль, 2004 – 2010).
 Перша праця поійменована
 енциклопедією, а насправді є
 аматорською студією, яку підготувала
 методом компіляції тексту з довідкових
 джерел, і вікіпедійного також,
 студентка Є. Полях, а друга –
 енциклопедичним словником, який без
 найменших застережень можна
 вважати "якісною регіональною
 енциклопедією, над якою працював
 колектив фахових авторів і редколегія,
 дотримуючись стандартів підготовки
 найкращих енциклопедичних праць"
 [8: 39 – 40]. Укладачі цієї
 енциклопедичної студії, наголошує в
 передмові Г. Яворський, взірцем і
 методичним порадином обрали
 "Енциклопедію Сучасної України" [8:
 40].

Розширення енциклопедичного
 термінопростору "зовсім не
 традиційним для енциклопедистики
 найменуванням" [8: 37]
 енциклопедичний збірник не є
 доречним та перспективним
 насамперед з огляду на релевантність
 фонових знань, які маніфестують
 когнітивну модель цього слова. Вони
 базуються на інших, ніж узвичаєні в
 енциклопедистиці, засадах, – "зведені
 докупи матеріали, документи правила,
 закони, твори", напр.: *Видатні
 інженери України: Біографічно-
 енциклопедичний збірник / гол. ред.
 Г. К. Злобін. — К.: Укрархбудінформ,
 2001. 831 с. ↔ У 2000 році Віктор
 Григорович [Чорнуха] був занесений
 до енциклопедичного збірника
 "Видатні інженери-
 будівельники України" (Інтернет-
 ресурс); Гаврилів Б., Миронюк І.
 Історичні постаті Івано-Франківщини.
 Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 144*

с. ↔ Автори цього ілюстрованого культурологічного **енциклопедичного збірника** ["Історичні постаті Івано-Франківщини"] науковці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Богдан Гаврилів і Іван Миронюк в один голос заявили, що такого видання в нашій області [Івано-Франківській] і загалом в Західній Україні ще не було (Інтернет-ресурс).

Поширена практика необ'єктивного ранжування джерел достовірної інформації мала б насторожувати суспільство, навіть зобов'язувала б його вдаватися до певних законодавчих процедур. Аби оцінити видання на предмет того, чи є воно енциклопедичним чи ні, треба мати оцінно-нормативну базу. Мовиться не про цензуру або якийсь бюрократизований процес селекції енциклопедичної продукції, а про створення інституції з чітко задекларованими повноваженнями, а саме: урегулювання важливої суспільно-інтелектуальної сфери, випрацювання чітких стандартів щодо номінації енциклопедичних видань, яка пов'язує світ реальності зі світом мови, вимог щодо їхнього змістового наповнення, дотримання класичних уніфікаційних принципів, гармонійного корелювання з бібліографічними вимогами, які складають не у вільній формі, а згідно з державними стандартами, зрештою, легітимізацію відповідальності авторів, видавців за якість продукції.

Лексема *енциклопедичний*, як і її мотиват *енциклопедія*, активно входить до складу власних назв – тих знакових "точок у часі та просторі, які дозволяють інтегрувати світ", дають "нам можливість розширити й поглибити свою інформованість" [3: 42]. Характеризованим логосонімам властива семантична та формально-граматична неоднорідність. Конструктивним центром їх є лексеми *словник*, *довідник*, *збірник*. Аналізовані пропріативи мають різний енциклопедичний статус, який на номінативному рівні формально

маркують виділені іменники, що можуть вступати в апозитивні відношення, коли один із них виконує роль означуваного слова, а другий – прикладки, як-от: *словник-довідник*, *словник-енциклопедія*. Оними з детермінувальним конститuentом енциклопедичний мають дискретну і недискретну структуру (співвідношення 1 : 3), вони не бувають двокомпонентними, оскільки ад'єктив *енциклопедичний* є граматично залежним членом і лише разом із носієм валентності формує семантику "Який становить собою енциклопедію".

Залежно від позиції семантичної константи *енциклопедичний* недискретні пропріативи зінтегровано в три моделі: 1) *Prep Exp + Енциклопедичний Subnom* (58%), 2) *Енциклопедичний Subnom + Post Exp* (31,5%), 3) *Prep Exp + Енциклопедичний Subnom + Post Exp* (10,5%), кожна з яких має свій набір конкретних структурних субмоделей.

Типовими репрезентантами найпродуктивнішої першої моделі є три- [*Adjnom + Енциклопедичний Subnom*, *Adjnom + (Subnom–Subnom [енциклопедія])*] і чотирикомпонентні (*Adjnom + Adjnom + Енциклопедичний Subnom*) субмоделі. За субмоделлю *Adjnom + Енциклопедичний Subnom* закріплено семантичні описи "галузь природничих, суспільних, технічних наук" (*Астрономічний енциклопедичний словник*, *Геодезичний енциклопедичний словник*, *Гірничий енциклопедичний словник*, *Політологічний енциклопедичний словник*, *Філософський енциклопедичний словник*), "ареал поширення" (*Тернопільський енциклопедичний словник*), "відомості з окремих галузей знань або практичної діяльності" (*Універсальний словник-енциклопедія*), а за субмоделлю *Adjnom + Adjnom + Енциклопедичний Subnom* – "обсяг знань" + "галузь природничих, суспільних, технічних наук" (*Великий енциклопедичний юридичний словник*), "етнічна належність" + "ідеологічна маркованість" (*Український Радянський*

Енциклопедичний Словник), "етнічна належність" + "галузь природничих, суспільних, технічних наук" (Український педагогічний енциклопедичний словник).

Менш продуктивну другу модель представляють три- (Енциклопедичний Subnom + Subgen, Енциклопедичний Subnom + Prep 3/3I/I3 + Subgen) та п'ятикомпонентні (Енциклопедичний Subnom + Subgen + Subgen + Subgen, Енциклопедичний Subnom + Adjnom + Adjgen + Subgen,) структурні субмоделі. Для трикомпонентної субмоделі регулярно є експлікація релевантної інформації "ареал поширення" (Енциклопедичний словник Лемківщини, Енциклопедичний словник Тербовлянищини), "галузь природничих, суспільних, технічних наук" (Енциклопедичний словник з державного управління), "сфера духовної, культурної, спортивної діяльності" (Енциклопедичний словник-довідник з туризму), для п'ятикомпонентної – "духовна сфера діяльності людини" + "атрибути духовної сфери" + "етнічна належність" (Енциклопедичний словник символів культури України), для третьої – "лексикографічні параметри" + "галузь природничих, суспільних, технічних наук" + "спеціальні поняття галузі природничих, суспільних, технічних наук" (Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів).

Діапазон реалізаторів найменш уживаної третьої моделі сформувавши чотири- (Adjnom + Енциклопедичний Subnom + Prep 3/3I/I3 + Subgen) і шестикомпонентні (Adjnom + Енциклопедичний Subnom + Adjgen + Adjgen + Subgen) субмоделі. Чотирикомпонентна субмодель має такі семантичні описи: "обсяг знань" + "сфера діяльності людини" (Короткий енциклопедичний словник з культури). Назви, утворені за зразком шестикомпонентної субмоделі, репрезентують релевантну інформацію "обсяг знань" + "іноземна належність" + "галузь природничих, суспільних, технічних наук" + "спеціальні поняття галузі природничих, суспільних,

технічних наук" (Короткий енциклопедичний словник зарубіжних педагогічних термінів).

В основі дискретних найменувань із компонентом енциклопедичний лежить структурна модель Exp Nom1 + Post Енциклопедія Nom2, яка послідовно корелює з бібліографічними стандартами. Її конкретними репрезентантами є три- (14%) (Київ: Енциклопедичний довідник), чотири- (27%) (Країни світу: Енциклопедичний довідник), п'яти- (24%) (Вогнища української культури: енциклопедичний довідник), шести- (26%) (Державні нагороди та нагороджені в Україні: Енциклопедичне видання, Звід пам'яток історії та культури: Енциклопедичне видання), восьми- (6%) (Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник), десяти- (2%) (Новітня історія України "Нові імена. Львівщина та львів'яни": історико-біографічний енциклопедичний довідник), одинадцятикомпонентні (1%) (Монастири Української Православної Церкви: Волинь, Подолія, Галиція, Буковина, Закарпаття: Енциклопедический справочник) структурні субмоделі. Найвища функційна активність властива чотири- – шестикомпонентним назвам (60%).

Важливо зауважити, що між типами актуалізованої дискретними логосонімами релевантної інформації та їхньою конституентною організацією існують симетрійно-асиметрійні зв'язки, пор.: 1) "галузь природничих, суспільних, технічних наук" (1) + "часова локалізація" (2) + "просторова локалізація" (3) : "енциклопедичність" (4) ↔ Дипломатія (1) сучасної (2) України (3) : Енциклопедичний (4) довідник (5) [4 і 5 → 4 : 4 (=4 + 1)]; "сфера діяльності людини" (1) + "просторова локалізація" (2) : "енциклопедичність" (3) ↔ Митці (1) Буковини (2): енциклопедичний (3) довідник (4) → [3 і 4 : → 3 : 3 (=3 + 1)] і 2) "етнічна належність" (1) + "сфера діяльності людини" (2) ↔ Українські (1) кобзарі (2), бандуристи (3), лірники (4): Енциклопедичний (5) довідник (6) [2 і 6 → 2 : 5 (=5 + 1)]. Установлені незбіжності

характерні для шести- – одинадцятикомпонентних номінувань. 3-поміж специфічних ознак описуваних пропріальних одиниць – неофіційність їхніх назв, нерідко обарвлених неенциклопедичною конотацією, навіть метафорикою. Окремі із цих видань можна зарахувати до "книг, у назвах яких є слово "енциклопедія"" [8: 36], але бракує або й зовсім немає енциклопедичного дискурсу.

Вихід у світ праць, наповнених систематизованою, часто раніше не оприявленою інформацією, – один із важливих і вкрай потрібних чинників інтелектуалізації суспільства, запорука його успішного розвитку, перспективного успіху. Поширена сьогодні авторська практика ідентифікування їх зі сферою енциклопедистики через лексемний ресурс енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник, енциклопедичний словник-довідник, енциклопедичне видання і т. ін. – яскравий приклад когнітивного дисонансу, порушення принципу діалектичної єдності змісту та форми, нівелювання "енциклопедичного аскетизму" [10], тобто класично-академічного стилю енциклопедичного дискурсу.

Як і варт очікувати, найуживанішим у корпусі назв енциклопедичних видань із переважанням регіональних видань (44%) є лексема довідник (57%). Позбавлені належної інформативної наповнюваності такі маркери енциклопедичності, як іменниково-прикметникові словосполучення енциклопедичне видання, енциклопедичний збірник, енциклопедична книга та вживані без атрибутивного модифікатора енциклопедичний лексеми словник, довідник, словник-довідник: *Золоті зірки Миколаївщини: Енциклопедичне видання; Києво-Могилянська академія в іменах: XVII – XVIII століття: енциклопедичне видання; Мистецтво: терміни та поняття: Енциклопедичне видання; Одеські історики: енциклопедичне видання; Будівництво. Видатні інженери України: Біографічно-*

енциклопедичний збірник; Дрогобиччина: свідки епох: Ілюстрована енциклопедійна книга-альбом; Архівна україніка в Канаді : Довідник). Розряд ідентифікаційно зневиразнених логосонімів сформувавали ті, що не мають у своєму складі препозитивного чи постпозитивного компонента енциклопедія або його найрегулярнішого субституата енциклопедичний Subnot (Чигиринщина, Чорнобаївщина).

Поряд із виділеними функціують розгорнені назви номінування *Post Енциклопедія Not2*, що уточнюють за різними характеристиками реалізовану ним додаткову інформацію (17%). Серед них вичленувано носії релевантної та нерелевантної для енциклопедичного дискурсу інформації. Щодо першої, то це "обсяг інформації", "невербальний супровід", "персоналії" (*Державні нагороди України. Кавалери та лауреати: довідково-біографічне та енциклопедичне видання; Імена України, 2007: Біографічний енциклопедичний словник*), "дидактична спрямованість" (*Радіотехніка: Енциклопедичний навчальний довідник; Історія політичної думки: навчально-енциклопедичний словник-довідник; Образотворче мистецтво: Енциклопедичний ілюстрований словник-довідник*), "наукова спрямованість" (*Імена України в Космосі: Науково-енциклопедичне видання*), "одержання довідок" (*Людство і віра: всесвітня історія народів і релігій: енциклопедично-довідкове видання*).

Відмінності між дискретними логосонімами з компонентами енциклопедія та енциклопедичний Subnot полягають і в тому, що другі, на відміну від перших, не виявляють трансформаційної активності. До розряду недискретних номінувань можуть переходити структури, у яких роль актуалізаторів додаткової інформації виконують конструкції енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник. Ще однією умовою цього міграційного процесу є симетричність відношень між конституентним складом

пропріатива і конкретним типом експлікованої ним релевантної інформації, напр.: *Івано-Франківськ: Енциклопедичний словник* → *Енциклопедичний словник Івано-Франківська* = "просторова локалізація"; *Археологічне музейництво: Енциклопедичний довідник* → *Енциклопедичний довідник з археологічного музейництва* = "галузь суспільних наук". Недискретно-дискретна видозміна пропріативів із релевантною інформацією "персональність" може спричинити перебудову їхньої семантичної структури або навіть деонімізацію: *Випускники Одеського (Новоросійського) університету: Енциклопедичний словник* = "персональність" → *Енциклопедичний словник випускників Одеського (Новоросійського) університету* = "персональність" або "посесивність".

Проведений аналіз засвідчує, що дискретні логосоніми, об'єднані моделлю *Exp Nom1 + Post Енциклопедія Nom2*, – об'єктивне явище в досліджуваній номінативній парадигмі, а не авторський задум, який залежить, наприклад, "від співтворчості письменника, націленого на актуалізацію певного елемента відповідно до ... задуму, та читача, здатного осягнути доступний йому підтекст, опираючись на власний досвід, а також на фонові знання" [11: 90]. Важливо ще раз зацентувати, що пропріативи із семантичною домінантою *енциклопедичний*, на відміну від онімів зі значеннєвим центром *енциклопедія*, є індіферентними щодо образного значення, вони не бувають поетонімами, тобто їхня номінативна структура не корелює з пейоративною або меліоративною конотацією.

Досліджувана логосонімія охоплює також *трактоніми* (найменування фундаментальних наукових праць), *тезоніми* (назви самостійних невеликих наукових праць), *дидактоніми* (найменування навчально-методичних, навчальних, методичних посібників),

рефератоніми [назви невеликих (часто компілятивних) робіт оглядового характеру], *дисертаціоніми* (найменування дисертацій на здобуття кандидата наук, доктора філософії, доктора наук), *скриптоніми* (назви курсових, дипломних, бакалаврських, магістерських робіт) (див.: [7: 44]), напр.: *Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції.* / Т. І. Березюк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. 150 с.; Борчук С. М. *Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження* : монографія. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. 603 с.; Білецький В., Гайко Г. *Галузева енциклопедія як важливий етап розвитку наукової дисципліни та її терміносистеми (на прикладі циклу праць із гірництва й геології "Гірнична енциклопедія")*. *Енциклопедичний вісник України*. 2018. Ч. 10. С. 31– 38; Богданюк Я. В. *Досвід опрацювання енциклопедичного видання на прикладі "Енциклопедії історії України"*. *Поліграфія і видавнича справа*. 2008. № 1. С. 29–35; Черниш Н. І. *Нариси з історії світової енциклопедичної справи* : навч. посіб. Київ: Наша культура і наука, 2009. 212 с.

Лексема *енциклопедичний*, як і її мотиват *енциклопедія*, побутує на правах однієї із семантичних домінант у структурі ергонімів, зокрема колективонімів (акадеонімів, типографонімів, кооперативонімів), та ідеонімів, зосібна поліграфонімів. Ці типи власних найменувань динамізуються, "тонко реагуючи на всі прояви суспільних та історичних перетворень" [9: 141]. До акадеонімів належить пропріатив *Державна установа "Інститут енциклопедичних досліджень НАН України"* – науково-дослідний інститут Відділення історії, філософії та права НАН України, який готує томи й онлайн-версії "Енциклопедії сучасної України", здійснює фундаментальні і прикладні дослідження в галузі енциклопедистики, є координаційним

центром енциклопедичної справи в Україні (створений 2004; директори: Я. С. Яцків, 2004 – 2008; М. Г. Железняк, від 2008). Прикметник *енциклопедичний* функціонує також у складі зарубіжних власних назв, конституюваних за типовою моделлю "найменування установи з притаманним їй статусом + лексема енциклопедичний у класично семантичному представленні + енциклопедична справа (діяльність)". Окремі із цих пропріативів супроводжують інші номінативні маркери: "етнічно релевантний конкретизатор", "пошана = іменем: на честь, у пам'ять кого-небудь": *Науково-видавничий енциклопедичний центр* (Литва), *Державний інститут енциклопедичних видань* (Індія), *Центр енциклопедичних видань НАН Білорусі*, *Центр енциклопедичних досліджень Наукової бібліотеки імені А. Лупана* (Молдова). Розряд типографонімів репрезентує згадувана вже пропріальна одиниця *Державна наукова установа "Енциклопедичне видавництво"* – науково-дослідна установа, яка готує томи та онлайн-версії універсального національного довідкового видання "Велика Українська Енциклопедія", інформаційні сторінки в соціальних мережах Facebook, Telegram та на відеохостингу YouTube, перебуває в управлінні Державного комітету телебачення і радіомовлення України (директори: Ю. І. Шаповал, 2013 – 2015; А. М. Киридон, від 2015), а кооперативонімів – найменування проєкту *"Корпус енциклопедичних видань України"*, метою якого є збирання, упорядкування, поширення відомостей про українські енциклопедії, енциклопедичні словники та довідники, сприяння розвиткові вітчизняної науки, підвищенню ролі енциклопедичних видань в українському інформаційному просторі (створений 2017 при Інституті енциклопедичних досліджень НАН України). Поліграфонімний корпус представляє найменування періодичного видання

(щорічника) **"Енциклопедичний вісник"** – збірник наукових праць Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, який публікує теоретичні й методологічні дослідження, біографічні розвідки, огляди енциклопедичних студій (заснований 2009; головний редактор – М. Железняк, відповідальний секретар – О. Іщенко).

Специфіка семантико-граматичних моделей аналізованих ергонімів та ідеонімів полягає в тому, що в них граматично залежний компонент *енциклопедичний* детермінують лексеми, які формують активний лексико-семантичний фонд енциклопедичного дискурсу. Утворювані за їхньою участю словосполучення є промовистими індикаторами цього функційного різновиду мови й описуваних пропріативів як його типових складників, а також промовистими маніфестантами інтелектуалізації як базису становлення креативного суспільства.

Висновки й перспективи дослідження. Високий ступінь продуктивності лексеми *енциклопедичний* як однієї з констант енциклопедичного дискурсу зумовлений її номінативною поліфункційністю – входженням на правах семантичного маркера до апелювативних та пропріальних найменувань. У складі неонімних утворень вона виконує роль атрибутивного поширювача при іменниках *видання, джерело, праця, література* ↔ *словник, довідник, словник-довідник, збірник*, які, перебуваючи у відношенні родо-видової детермінованості, ідентифікують статус енциклопедичності носіїв знань про те, що оточує людину, про всі сфери її діяльності. У структурі дискретних і недискретних логосонімів дистрибутивний радіус досліджуваної лексеми звужується. Її послідовно детермінує іменник *словник*. За умови сполучуваності цієї змістової константи з іншими субстантивними

одинацями нівелюється статус енциклопедичності того або того видання, виникає номінативно-змістовий дисонанс, унаслідок чого в одному ранзі з компендіумами універсальних і профільних знань опиняються праці, які контрастують із

ними за жанром, отже, мають різну статусність.

Перспективи дослідження вбачаємо в системному аналізі маркерів енциклопедичного дискурсу, утворених на базі його кодового слова енциклопедія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боряк Г., Папакін Г. Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси в інтернеті: сучасний стан і проблеми функціонування. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2013. Число 21. С. 73–89. URL: http://history.org.ua/JournALL/sid/sid_2013_21/7.pdf (дата звернення: 22.01.2023).
2. Дергач Д. Стилістика оніма в українських мас-медіа: монографія. Київ: Київ. ун-т, 2010. 270 с.
3. Карпенко О. Ю. Міркування про когнітивну ономастику. *Мовознавство*. 2009. № 3–4. С. 40–42.
4. Корпус енциклопедичних видань України: бібліографічний онлайн-показчик / ред.: М. Г. Железняк, О. С. Іщенко. Київ: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2017. DOI: <https://doi.org/10.37068/b/cuebi>
5. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків: Основа, 2009. 1091 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодід. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
7. Торчинський М. М. Українська ономастика. Київ: Міленіум, 2010. 238 с.
8. Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі / за ред. І. М. Дзюби. Київ: Ін-т енциклопед. досліджень НАН України, 2021. 196 с. DOI: <https://doi.org/10.37068/b/9789660296770>
9. Цілина М. М. Українські ідеоніми ХХ ст. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Вип. 7. С. 134–142.
10. Чуйко П. Рецензія на книгу Михайла Жирохова "Зброя перемоги". *ITcommunity*. 2023. 3 берез. URL: <https://itc.ua/ua/articles/> (дата звернення: 24.11.2022).
11. Юлдашева Л. П. Літературні оніми як засіб структурування художнього світу у творах для дітей та юнацтва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2019. № 39. Т. 1. С. 89–92. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.39.1.21>

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Boriak, H., Papakin, H. (2013). Vidkryti entsyklopedychni humanitarni resursy v interneti: suchasnyi stan i problemy funktsionuvannya [Open Encyclopedic Humanitarian Resources on the Internet: current state and problems of functioning]. *Spetsialni istorychni dystsypliny*. Chyslo 21. P. 73–89. URL: http://history.org.ua/JournALL/sid/sid_2013_21/7.pdf (reference date: 22.01.2023). [in Ukrainian].
2. Derhach, D. (2010). Stylistyka onima v ukrainskykh mas-media [Onym Stylistics in the Ukrainian Mass Media]: monohrafiia. Kyiv: Kyiv. un-t. 270 p. [in Ukrainian].
3. Karpenko, O. Yu. (2009). Mirkuvannia pro kohnityvnu onomastyku [Considerations about Cognitive Onomastics]. *Movoznavstvo*. No. 3–4. P. 40–42. [in Ukrainian].
4. Korpus entsyklopedychnykh vydan Ukrainy: bibliohrafichnyi onlain-pokazhchyk. (2017) [Corpus of Ukrainian Encyclopedic Editions: bibliographic online index] / eds.: M. H. Zhelezniak, O. S. Ishchenko. Kyiv: In-t entsykloped. doslidzhen NAN Ukrainy. DOI: <https://doi.org/10.37068/b/cuebi> [in Ukrainian].

5. Lysychenko, L. A. (2009). *Leksyko-semantychnyi vymir movnoi kartyny svitu* [The Lexical-Semantic Dimension of the Linguistic Mapping of the World]. Kharkiv: Osnova. 1091 p. [in Ukrainian].
6. *Slovyk ukraïnskoi movy: v 11 t. (1970–1980)*. [Ukrainian Language Dictionary] / ed. I. K. Bilodid. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian].
7. Torchynskyi, M. M. (2010). *Ukrainska onomastyka* [Ukrainian Onomastics]. Kyiv: Milenium. 238 p. [in Ukrainian].
8. *Ukrainska elektronna entsyklopedystyka v sotsiohumanitarnomu vymiri*. 2021. [Ukrainian Electronic Encyclopedic Studies in the Socio-Humanitarian Dimension] / ed. I. M. Dziuba. Kyiv: In-t entsykloped. doslidzhen NAN Ukrainy. 196 p. [in Ukrainian].
9. Tsilyna, M. M. (2017). *Ukrainski ideonimy XX st.* [Ukrainian Ideonyms of the 20th Century]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*. Iss. 7. P. 134–142. [in Ukrainian].
10. Chuiko, P. (2023). *Retsenziia na knyhu Mykhaila Zhyrokhova "Zbroia peremohy"* [Review of Mykhailo Zhyrokhov's book "Weapon of Victory"]. *ITcommunity*. 3 March. URL: <https://itc.ua/ua/articles/> (reference date: 24.11.2023). [in Ukrainian].
11. Yuldasheva, L. P. (2019). *Literaturni onimy yak zasib strukturuvannia khudozhnoho svitu u tvorakh dlia ditei ta yunatstva* [Literary Onyms as a Means of Structuring the Artistic World in Works for Children and Youth]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*. No. 39, Vol. 1. P. 89–92. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.39.1.21> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 20.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 811.161.2'373.23

DOI 10.35433/philology.2(100).2023.243-255

ŚLADY WPŁYWÓW UKRAIŃSKICH W HISTORYCZNEJ ANTROPONIMII ORMIAN LWOWSKICH (XVII–XVIII W.)

Ł. Trzeciak*

Przedmiotem artykułu są ślady wpływów ukraińskich w historycznej antroponimii Ormian lwowskich. Materiał badawczy został wyekscerpowany z ksiąg metrykalnych katedry ormiańskiej we Lwowie z lat 1635–1732.

Lwów był jednym z najważniejszych ośrodków diaspory ormiańskiej, skupionej przede wszystkim na Kresach Południowo-Wschodnich. Pierwsi Ormianie pojawili się we Lwowie w XIV wieku; kolejne ormiańskie fale migracyjne są datowane na XVI–XVIII w.

Średniowieczni przybysze posługiwali się językiem kipczackim (ormiańsko-kipczackim), zapisywanym jednak za pomocą alfabetu ormiańskiego; późniejsi osadnicy – ormiańskim (zachodnioormiańskim). Ormianie ulegali stopniowej slawizacji (głównie polonizacji).

Analiza zebranego materiału wykazała, że system antroponimiczny Ormian zamieszkałych we Lwowie zawiera również cechy ukraińskiego (ruskiego) nazewnictwa osobowego. Wpływy ukraińskie odnotowano także w zakresie fonetyki oraz morfologii (sufiksacja).

Repertuar imion w badanych dokumentach obejmuje 17 antroponimów męskich (20 form podstawowych i derywowanych) oraz 8 żeńskich (10 form podstawowych i derywowanych).

Ukraińskie imiona lwowskich Ormian wywodzą się zazwyczaj z tradycji chrześcijańskiej, np. męskie: Andrij (Андрію); Hryhor(ij) (Григор(ію)); Serhij (Сергію); żeńskie: Kateryna/Kataryna (Катерина); Sofija (Софія); Warwara (Варвара). Nieliczne antroponimy należy łączyć z tradycją przedchrześcijańską: imię złożone Bohdan (Богдан) oraz zonomizowany apelatyw Hołub (< голуб "gółub"). W materiale odnotowano także formy derywowane, np.: Nastka (Настка) < Anastasija (А)настасія); Iwaszko (Івашко) < Iwan (Іван).

Na podstawie materiału wyodrębniono 32 (proto)nazwiska.

Wśród (proto)nazwisk dominowały niederywowane antroponimicznie (62,5%), np.: Kohut (< kogut "kogut"); Krawec (< кравець "krawiec"); *Wasył (< Василь "Bazyli").

Udział nazwisk derywowanych antroponimicznie wynosił 37,5%; były one tworzone z wykorzystaniem formantów: -owicz/-ewicz (75%), np. Łatynowicz (< латина "łacina"); Stepanowicz (< Степан "Stefan; Szczepan"); -enko, np. Z(o)łotenko (< золото "złoto", золотий "złoty").

Słowa kluczowe: historyczna antroponimia, antroponimia ukraińska, Ormianie, wieloetniczność, obce wpływy językowe, Lwów, pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie.

* doktor nauk humanistycznych,
adiunkt w Katedrze Filologii Polskiej Instytutu Filologii
(Uniwersytet Pomorski w Słupsku, Polska)
lukasz.trzeciak@apsl.edu.pl
ORCID: 0000-0003-1999-5004

СЛІДИ УКРАЇНСЬКИХ ВПЛИВІВ В ІСТОРИЧНІЙ АНТРОПОНІМІЇ ЛЬВІВСЬКИХ ВІРМЕН (XVII–XVIII СТ.)

Тшецяк Л.

Предметом статті є сліди українських впливів в історичній антропонімії львівських вірмен. Матеріал дослідження ексцерповано з метричних книг Вірменського кафедрального собору у Львові 1635–1732 рр.

Львів був одним із найважливіших осередків вірменської діаспори, зосередженої передовсім на Південно-Східних Кресах Речі Посполитої. Перші вірмени з'явилися у Львові в XIV ст.; наступні вірменські міграційні хвилі датуються XVI–XVIII ст.

Середньовічні прибульці використовували кипчацьку (вірмено-кипчацьку) мову, написаною однак за допомогою вірменського письма; пізніші поселенці – вірменську (західновірменську). Вірмени поступово слов'янізувалися (переважно полонізувалися).

Аналіз зібраного матеріалу показав, що в антропонімічній системі вірмен, які проживали у Львові, є також риси української (руської/староукраїнської) антропонімії. Українські впливи відзначалися також у плані фонетики та морфології (суфіксація).

Репертуар імен у досліджуваних документах охоплює 17 чоловічих (20 основних і похідних форм) та 8 жіночих антропонімів (10 основних і похідних форм).

Українські імена львівських вірмен зазвичай походять із християнської традиції, напр., чоловічі імена: *Andrij* (Андрій); *Hryhor(ij)* (Григор(ій)); *Serhij* (Сергій); жіночі: *Kateryna/Kataryna* (Катерина); *Sofija* (Софія); *Warwara* (Варвара). Небагато антропонімів варто пов'язувати з дохристиянською традицією: двоосновне ім'я *Bohdan* (Богдан) та онімізований апелятив *Hołub* (< голуб). У матеріалі зафіксовано й похідні форми, напр.: *Nastka* (Настка) < *Anastasija* (А)настасія); *Iwaszko* (Івашко) < *Iwan* (Іван).

На основі матеріалу виділено 32 прізвища (разом із формами, що їх попереджували).

Серед прізвищ переважали недеривовані антропонімно (62,5%), напр.: *Kohut* (< когут); *Krawec* (< кравець); **Wasyl* (< Василь).

Відсоток прізвищ деривованих антропонімно, становить 37,5%; вони творилися за допомогою формантів: *-owicz/-ewicz* (-ович/-евич) (75%), напр. *Łatynowicz* (< латина); *Stepanowicz(z)* (< Степан); *-enko* (-енко), напр. *Z(o)łotenko* (< золото, золотий).

Ключові слова: історична антропонімія, українська антропонімія, вірмени, багатонаціональність, іншомовні впливи, Львів, польсько-східнослов'янське порубіжжя.

TRACES OF UKRAINIAN/RUTHENIAN LANGUAGE INFLUENCES IN HISTORICAL ANTHROPONYMY OF LWÓW/LVIV ARMENIANS (FROM 17TH AND THE 18TH CENTURIES)

Trzeciak Ł.

The main topic of this article are traces of Ukrainian/Ruthenian language influences in historical anthroponymy of Lwów/Lviv Armenians. The research material was excerpted from parish registers of the Armenian Cathedral of Lwów from 1635 to 1732.

Lwów/Lviv was one of the most important centres of the Armenian diaspora (with most inhabitants on the Polish South-Eastern Borderlands). The first Armenians appeared in Lwów in the 14th century; from the 16th to the 18th century a new Armenian wave of migrants arrived.

The first medieval immigrants spoke *Kipczak* (Armeno-Kipczak), but wrote is using the Armenian alphabet; later, immigrants spoke Armenian (Western Armenian). Armenians were gradually Slavicized (mainly Polonized).

The analysis of the collected material showed that the anthroponymic system of the Armenians residing in Lwów/Lviv contains features Ukrainian (Ruthenian) anthroponymy too. Ukrainian influences were also noted in terms of phonetics and morphology (suffixation).

The variety of first names in the documents studied covers 17 male names (20 together with the names morphologically derived from the personal name) and 8 female names (10 together with the names morphologically derived from the personal name).

Ukrainian names of Lwów/Lviv Armenians were predominantly Christian tradition, e.g.: male – *Andrij* (Андрій); *Hryhor(ij)* (Григор(ій)); *Serhij* (Сергій); female – *Kateryna/Kataryna* (Катерина); *Sofija* (Софія); *Warwara* (Варвара). Few of them were pre-Christian names: two-part name *Bohdan*

(Богдан) and proprialized appellation *Hołub* (< голуб "pigeon, dove"). The material noted the derived forms of full names too, e.g.: *Nastka* (*Настка*) < *Anastasija* (*Анастасія*); *Iwaszko* (*Івашко*) < *Iwan* (*Іван*).

Basing on the material there have been distinguished 32 surnames (including rudiments of surnames).

Among the family names most anthroponyms were anthroponymically underived (62,5%), e.g. *Kohut* (< *kozum* "rooster, cock"); *Krawec* (< *кравець* "tailor"); **Wasyl* (< *Василь* "Basil").

The share of surnames anthroponymically derived it was 37,5%; surnames of such type were formed with the use of the following formants: *-owicz/-ewicz* (75%), e.g. *Łatynowicz* (< *латина* "Latin"); *Stepanowicz(z)* (< *Степан* "Stephen/Steven"); *-enko*, e.g. *Z(o)totenko* (< *золото* "gold", *золотий* "gold; golden").

Keywords: historical anthroponymy, Ukrainian anthroponymy, Armenians, multiethnicity, foreign-language influences, Lwów/Lviv, Polish-East-Slavic borderland.

Określenie problemu badawczego.

Ślady wpływów ukraińskich (ruskich) w historycznych antroponimach Ormian lwowskich, wyekscerpowanych z XVII- i XVIII-wiecznych ksiąg metrykalnych, nie były do tej pory przedmiotem analiz.

Ormianie przybyli do Lwowa w XIV wieku, co miało związek z polityką ekonomiczną Kazimierza III Wielkiego. Dynamiczny rozwój przyłączonego do Królestwa Polskiego miasta miał – w zamyśle władcy – opierać się między innymi na handlu wschodnim, więc w akcie lokacyjnym Lwowa z 1356 roku uwzględnione zostały przywileje dla Ormian (zajmujących się głównie kupiectwem i rzemiosłem).

Tworzący jedną z większych gmin ormiańskich na Kresach Południowo-Wschodnich koloniści posługiwali się językiem ormiańsko-kipczackim (inaczej: armeno-kipczacki, ormianokipczacki, kipczacki, tatarski, tatarcka, tatarcza), należącym do rodziny tureckiej, a zapisywanym za pomocą alfabetu ormiańskiego [zob.: 21; 16].

Jak zauważa A. Pisowicz, "ormiańskojęzyczni przybysze z XVI–XVII w. nie mieli z polskimi Ormianami, mówiącymi po kipczacku, wspólnego języka, toteż tym szybciej przyjmowali panującą w Rzeczypospolitej polszczyznę – cieszący się wysokim prestiżem język urzędowy, w którym Ormianie «wschodni» mogli się porozumiewać nie tylko ze swoimi lwowskimi rodakami, ale również z Polakami i Rusinami" [12: 137]; język ormiańsko-kipczacki – wymarły w wieku XVII – był wypierany

nie tylko przez polszczyznę, ale i język ukraiński [11: 33].

Choć podkreśla się dominujące procesy polonizacji Ormian [por.: 13; 17; 9; 10], należy – z uwagi na pograniczny charakter Kresów – uwzględnić również wpływy ukraińskie (ruskie), także w zakresie nazewnictwa osobowego.

Materiał antroponimiczny stanowiący podstawę niniejszego artykułu pochodzi z jednorodnego źródła rękopiśmiennego z XVII i XVIII wieku – metryki katedry ormiańskiej we Lwowie (lata 1635–1732) znajdującej się obecnie w zasobie wiedeńskiej Biblioteki Klasztoru Mechitarystów (Bibliothek des Mechitharistenklosters, Wien), sygn. 440 (*METRIKA KOSCIOLA ORMIANSKIEGO . ROKV . 1 . 6 . 3 . 6.*) – opracowanego przez K. Stopkę (część kipczacka) i M. Ł. Majewskiego (część polska i łacińska) [18].

Analiza dotychczasowych badań i publikacji. Pierwszym badaczem, który podjął tematykę antroponimii polskich Ormian był J. Hanusz [6; 7]; materiał badawczy pochodził z ekscerpcji tekstów publikacji S. Baracza [1; 2] oraz badań terenowych przeprowadzonych w Kutach nad Czeremoszem. W opracowaniach nowopolskich nazwisk [7: 569, 572, 573; 6: 472] zamieszczone zostały przykłady słowiańskich antroponimów – w tym o możliwej genezie ukraińskiej – używanych przez Ormian, np.: *Dobreńki*, *Hodowaniec*, *Iwaszkiewicz/Iwaszkowicz*, *Wasilewicz/Wasilowicz*.

M. Buczyński analizował XVII-wieczne patronimika ormiańskie z Zamościa (na podstawie ksiąg miejskich dotyczących

Ormian – *Armenica* – z lat 1624–1700); w opracowaniu zawarte zostały również antroponimy nawiązujące do leksemów ukraińskich (29 onimów w 20 hasłach słownikowych), np.: *Daniłowicz, Iwanowicz, Serhiowicz, Sidorowicz* [3: 28].

Staropolskie antroponimy notowane w SSNO [20], "wyróżnione na podstawie etnosu, zaznaczonego w tekście źródłowym za pomocą określeń dodatkowych, np. [...] Armenus" [4: 7: VII–VIII] stały się przedmiotem opracowania A. Pisowicza – wśród analizowanych w NOrm [11] onimów są nazwy osobowe mające ruską/ukraińską genezę (np. *Iwaszko*) oraz zawierające ruskie/ukraińskie sufiksy, np. *-enko* (*Chodzienko*), *-ko* (*Awaczko/Owaczko*).

S. Stachowski, opisując procesy polonizacji języka ormiańsko-kipczackiego (na przykładzie tekstów z XVI–XVII w.), zwrócił także uwagę na antroponimy; autor odwołuje się do polskich przykładów, jednak w części z nich można przyjąć genezę ruską (ukraińską), np.: *Ivašk'ó, Misk'ó, Stěck'ó* [15: 222–224].

Choć monumentalny słownik A. Garkawca [23], w którym przedstawiono leksykę ormiańsko-kipczackich zabytków z wieków XVI i XVII, nie jest opracowaniem antroponomastycznym, notowane są w nim również nazwy osobowe, w tym wykazujące ruskie/ukraińskie cechy językowe, np.: *Andriy/Andri* (np. *Andriy Torosovic*); *Holub* (np. *Holub Ivaško oylu*), *Holubec* (*Holubec Vasko oylu*), *Holubko* (*Holubko Vasko oylu*); *Kulha* (np. *Zadik' Awedik' oylu Kulha*); *Olena* (np. *Olena Fedko xatunu Krivkuvcadan*); *Semen/Senko* (np. *Ivan Senko oylu Hrudadan*); *Vasil* (np. *Vasil Hladkiy; Vasil oylu pan Pilib*).

Wśród słowiańskich (proto)nazwisk Ormian lwowskich (na podstawie jasachów – listy zbiorów pieniężnych, rachunków gminy ormiańskiej) z XVI i XVII wieku analizowanych przez Ł. Trzeciaka [22] uwzględniono antroponimy genetycznie ruskie/ukraińskie, np. *Hłuszko, Iwaszec(z)ko, Moskowcik*. W opracowaniu odnotowano ukrainizmy,

np. twardość spółgłoski przed *e* (np. *Piekar/Pekar*); ślady wymowy dźwięcznego krtaniowego *h* (np. *Głuszkowic(z)/Hłuszkowic(z)*); wymowę *y* na miejscu polskiego *i* oraz stwardnienie spółgłoski poprzedzającej (np. *Pilip/Pilyp*) [22: 94].

Cele badawcze. Przedmiotem niniejszego artykułu są wpływy ukraińskie (ruskie) w nazewnictwie osobowym Ormian (na podstawie XVII- i XVIII-wiecznych ksiąg metrykalnych ze Lwowa). Nadrzędnym celem opracowania jest zgromadzenie reprezentatywnego materiału antroponimicznego (poświadczającego ślady wpływów ukraińskich w imionach oraz (proto)nazwiskach używanych w dobie średniopolskiej przez lwowskich Ormian) oraz jego analiza.

Prezentacja materiału badawczego oraz wyników analizy. W badanym materiale odnotowano zapisy imion w ukraińskiej wersji językowej [za: IL; stukr. za: SłU lub PZU; zonimizowany ap. za: Hrin] (materiał źródłowy wyróżniam kursywą, następnie podaje jego tłumaczenie na język polski [za: 18] oraz – w nawiasie okrągłym – lokalizację (folio – numer karty) w analizowanym źródle):

– męskie: *Andrij* (Андрій) "Andrzej": *xabaxčixarī andriy zlotěnk'oga* "Przedmieszczaninowi Andrijowi Złotence" (2v); *Bohdan* (Богдан): *pan awėdik' bohdan ohlunay biy t[ėngr] zawag bėrdi őr oylu d[ė]r simon etti m[i]g[i]rdiel atin xoydu bohdan* "Panu Awedykowi, synowi Bohdana, Pan Bóg dał potomka, syna. Der Simon ochrzcił, dał imię Bohdan" (2v); *D(y)mytryy* (stukr. *Д(у)мупруу*; ukr. *Дмитро, Димитриан*) "Demetriusz/Dymitr": *Pan Dymitrij Grzczyn, mytnik alias Pocztarz* (86); *Hołub* (< ap. *голуб* "gołąb"): *P[an] Hołub Holubowicz* (36); *Hryhor(ij)* (Грузоп(ій)) "Grzegorz": *pan hrihór patrarčik'k'a biy t[ėngr] zawag bėrdiij d[ė]r simon m[i]g[i]rdiel ėtdiij atin xoydu gatarine* "Panu Hrihorowi Patrarczykowi Pan Bóg dał potomka. Der Simon ochrzcił. Dał imię Gatarine [Katarzyna]" (2v); *Iwan* (Іван) "Jan": *pan k'aspięrga dolhiy iwan oylu[na] k'amėnėcli* "Panu Kaspierowi

Dolhiemu, synowi Iwana z Kamieńca" (7); *Iwaszko* (Івашко < Іван "Jan"): **ivašk'oga** *almas oyluna* "Iwaszkowi, synowi Almasa" (11v); *Juchno* (stukr. Юхно < Єфим/Юхим "Eufemiusz"): *kirkor p[a]n yuxno k'iyovu* "Kirkor, zięć pana Juchna" (6); *Jurko* (Юрко < Юрій "Jerzy"): *pan iurko k'aménéclinin* "Pana Jurka z Kamieńca" (14); *Marko* (Марко) "Marek": *pan mark'o bohdan oylunay* "pana Marka, syna Bohdana" (22); *Miško/Myszko* (Мись, Мишко < Михайло "Michał"): *pan misk'o zadik'ievic* "Panu Miskowi Zadikiewiczowi" (4v); *Nastas(y)* (Настас < Анастасiй) "Anastazy": *syna Pana Gabryela Bernatowicza dał Imie Nastasy* (31); *Pyłyp* (Пулуп) "Filip": *t'ohdu ohlu pan awedik' čopovi ohluna ati anin pilip* "Urodził się syn panu Awedikowi [Bernatowiczowi], synowi czopowego. Imię jego Pilip" (24v); *Romasz/Romaś* (Ромась < Роман): *pan romašn'in* *x[i]z k'ri[s]d[a]n bol[du] ati aning ruza* "Pana Romasza córka została ochrzczona, imię jej Ruza [Róža]" (15v); *Romaszko* (Ромашко < Роман): *xabačixari romašk'a iak[ub] ž[a]mgoč oyluna* "Przedmieszczaninowi Romaszkwowi, synowi Jakuba dzwonnika" (3v); *Serhij* (Сергiй) "Sergiusz": *Pan Serchy Bochosewicz [Bachczynski?] złotnik* (31); *Stec'ko* (Стецько < Степан/Стефан "Stefan/Szczepan"): *pan xačk'ok'a stéck'o oylu dutk'a* "Panu Chaczkowi, synowi Stecka Dutki" (7v); *Stepan* (Степан) "Stefan/Szczepan": *pan stépan aliyas k'rivosogay* "Panu Stepanowi alias Kriwonosowi" (13); *Wasył* (Василь) "Bazyli": *xabačixari zadik'k'a vasil oyluna* "Przedmieszczaninowi Zadikowi, synowi Wasyla" (2v); *Zachno* (stukr. Захно < Захарiй "Zachariasz"): *pan xačk'oga pan zachno oylu zachnovic* "Panu Chaczkowi, synowi pana Zachna Zachnowica" (8v);

– żeńskie: *Anastasija* (Анастасiя) "Anastazja": *Panna Anastasya Wartanowiczuwna* (80v); *Hala* (Галя < Ганна "Anna/Hanna"): *toydu xizi pan misk'o bernatovička čopoviniŋ ati anin halay* [k'ri]žmosu *terésay* "Urodziła się córka panu Miskowi Bernatowiczowi czopowemu. Imię jej Hala, z bierzmowania Teresa" (22); *Halka/Hałka*

(Гал(ь)ка < Галина "Halina"): *pan t'orós lušnan[i]ng x[i]z k'ri[s]d[a]n boldu ati halk'a* "Pana Torosa Luszni córka została ochrzczona, imię Halka" (15v); *Han(n)uszka* (Ганнушка < Ганна "Anna/Hanna"): *harandonnung t'oxt'amiš oylunung xizi hanušk'ay* "Hanuszka, córka Harandona Tochtamysza" (6v); *Jefrosynija/Jeprosynija* (Єфросинiя) "Eufrozyna": *pan misk'oga homulčik' pan stéck'o oyluna biy t[é]ngr[i] zawag bérđi x[i]z oylan d[é]r z[a]k[ariya] m[i]g[i]rdiel étti atin xoydu iep'rosinija* "Panu Miskowi Homulczikowi, synowi pana Stecka, Pan Bóg dał potomka, córkę. Der Zakarija ochrzcił. Dał imię Jeprosinia" (8); *Jelena* (Єлена < Олена "Helena"): *pan awedik' b[é]rn[atovičk'a] biy t[é]ngr[i] zawag bérđiy x[i]z oylan d[é]r agop protlu étti m[i]g[i]rdiel atin xoydu anin eliénay* "Panu Awedikowi Bernatowiczowi [?] Pan Bóg dał potomka, córkę. Der Agop z Brodów ochrzcił. Dał jej imię Eliena" (12v); *Kateryna/Kataryna* (Катерина) "Katarzyna": *panna k'atarinay bla mahmat xizi blay* "wespół z panną Kataryną, córka Mahmata" (20v); *Nastka* (Настка < Анастасiя "Anastazja"): *xabačixari grésk'oga bogdan oylu biy t[é]ngr[i] zawag bér[đi] x[i]z oylan d[é]r y[o]v[a]n[é]s m[i]g[i]rdiel étti atin étti anin nastk'a* "Przedmieszczaninowi Greskowi, synowi Bogdana, Pan Bóg dał potomka, córkę. Der Jowanes ochrzcił. Dał imię Nastka" (6); *Sofija* (Софiя) "Zofia": *pan xačk'oga zachnovic [biy] t[é]ngr[i] zawag bérđi xiz ohlan d[e]r simon m[i]g[i]rdiel étdi atin xoydu sófiya* "Panu Chaczkowi Zachnowicowi Pan Bóg dał potomka, córkę. Der Simon ochrzcił. Dał imię Sofija" (2); *Warwara* (Варвара) "Barbara": *xabačixari zadik'k'a šimk'o oylu k'oltérnik' biy t[é]ngr[i] zawag bérđi x[i]z d[é]r simon m[i]g[i]rdiel étti atin xoydu varva'a* "Przedmieszczaninowi Zadikowi, synowi Szimka Kolternika [koldernika], Pan Bóg dał potomka, córkę. Der Simon ochrzcił. Dał imię Warwara" (5v).

Interferencję językową w zakresie sufiksacji można zaobserwować w formie derywowanej *Chaczk*: *pan xačk'ok' d[é]r simon ohluna* "Panu Chaczkowi, synowi Der Simona" (13) – podstawą derywatu

utworzonego za pomocą produktywnego ukraińskiego formantu *-ko* (*-ко*; por. np. *Jurko* – *Юрко* < *Юрій*) było zorm. im. *Chaczadur* (*Чуциштур*).

Repertuar badanych imion obejmuje 17 antropimów męskich (20 form podstawowych i derywowanych) oraz 8 żeńskich (10 form podstawowych i derywowanych).

W materiale poświadczono następujące imiona męskie:

– w formach podstawowych: *Andrij* (*Андрій*); *Bohdan* (*Богдан*); *D(y)mytryu* (*Д(у)митрий*; *Дмитро*, *Димитриан*); *Hołub* (*Голуб*); *Hryhor(ij)* (*Григор(ій)*); *Iwan* (*Іван*); *Marko* (*Марко*); *Pułyp* (*Пулуп*); *Serhij* (*Сергій*); *Stepan* (*Степан*); *Wasyl* (*Василь*);

– w formach derywowanych: *Iwaszko* (*Івашко* < *Іван*); *Juchno* (*Юхно* < *Єфим*/*Юхим*); *Jurko* (*Юрко* < *Юрій*); *Miśko/Myszko* (*Мись*/*Мишко* < *Михайло*); *Nastas(y)* (*Настас* < *Анастас(ій)*); *Romasz/Romaś* (*Ромась* < *Роман*) oraz *Romaszko* (*Ромашко* < *Роман*); *Stec'ko* (*Стецько* < *Степан*/*Стефан*); *Zachno* (*Захно* < *Захарій*).

W analizowanym materiale odnotowano następujące imiona żeńskie:

– w formach podstawowych: *Anastasija* (*Анастасія*); *Jefrosynija/Jeprosynija* (*Єфросинія*); *Jelena* (*Єлена* < *Олена*); *Kateryna/Kataryna* (*Катерина*); *Sofija* (*Софія*); *Warwara* (*Варвара*);

– w formach derywowanych: *Nastka* (*Настка* < *Анастасія*); *Hala* (*Галя* < *Ганна*) oraz *Han(n)uszka* (*Ганнушка* < *Ганна*); *Halka/Halka* (*Гал(ь)ка* < *Галина*).

Zdecydowana większość imion wywodzi się z tradycji chrześcijańskiej:

– męskie: *Andrij* (*Андрій*); *D(y)mytryu* (*Д(у)митрий*); *Hryhor(ij)* (*Григор(ій)*); *Iwan* (*Іван*) oraz *Iwaszko* (*Івашко*); *Juchno* (*Юхно*); *Jurko* (*Юрко*); *Marko* (*Марко*); *Miśko/Myszko* (*Мись*/*Мишко*); *Nastas(y)* (*Настас*); *Pułyp* (*Пулуп*); *Romasz/Romaś* (*Ромась*) oraz *Romaszko* (*Ромашко*); *Serhij* (*Сергій*); *Stepan* (*Степан*) oraz *Stec'ko* (*Стецько*); *Wasyl* (*Василь*); *Zachno* (*Захно*);

– żeńskie: *Anastasija* (*Анастасія*) oraz *Nastka* (*Настка*); *Hala* (*Галя*) oraz *Han(n)uszka* (*Ганнушка*); *Halka/Halka* (*Гал(ь)ка*); *Jefrosynija/Jeprosynija* (*Єфросинія*); *Jelena* (*Єлена* < *Олена*); *Kateryna/Kataryna* (*Катерина*); *Sofija* (*Софія*); *Warwara* (*Варвара*).

Z tradycją przedchrześcijańską łączy się wyłącznie antropimy męskie: imię złożone *Bohdan* (*Богдан*) oraz zonomizowany apelatyw *Hołub* (*Голуб*).

Poświadczone w materiale (proto)nazwiska o możliwej genezie ukraińskiej/ruskiej (uwzględniłam również hybrydy ormiańsko-ukraińskie) umieszczam w słowniku, którego artykuły hasłowe zostały ułożone w porządku alfabetycznym i składają się z trzech podstawowych części: wyrazu hasłowego; materiału źródłowego; objaśnień etymologiczno-motywacyjnych.

Wyrazem hasłowym jest nazwisko (wyróżnione wytłuszczeniem) podane w mianowniku liczby pojedynczej; hasło ma postać męską – jeżeli forma żeńska jest jedyną w zapisie źródłowym, rekonstruuje formę męską, wyróżniając ją asteriskiem.

Materiał źródłowy wyróżniam kursywą, następnie podaję jego tłumaczenie na język polski [za: 18] oraz – w nawiasie okrągłym – lokalizację w analizowanym źródle (folio – numer karty).

Podając objaśnienia etymologiczno-motywacyjne stosuję zapis z dwukropkiem (z pojęciem motywacji wiąże się analiza onimu, zaś z etymologią – analiza apelatywu; połączenie obu narzędzi umożliwi analizę nazwy własnej uzupełnioną o objaśnienia etymologiczne); jeśli wskazany onim można wywodzić od innej nazwy własnej lub apelatywu, umieszczam informacje po znaku pochodności; źródło (podstawę) objaśnień wskazuję w nawiasie.

Barysznik – *pan kirkor bariśnik'ning* x[i]z "Pana Kirkora barysznika córka" (16) : ukr. ap. *barysznyk* (*барышник*) "handlarz (zwłaszcza końmi)" [Hrin].

Czołowik – *Bogdana Czołowika Ziazłowca* [z *Jazłowca*] (45v) : ukr. ap. *czołowik* (*чоловік*) "człowiek",

"mężczyzna", "maż; żonaty mężczyzna", "chłop" [Hrin].

Derwaśkiewicz – Pan Jendrzy **Derwaskiewicz** mludzian (46) : n. os. *Derwaśko* + suf. *-ewicz/-ewycz* < zorm. ap. *der* (*дѣр*) "pan; w nazwiskach jako element honorowy: potomek żonatego duchownego ormiańskiego" (por. orm. *ter*) + n. os. *Waśko/Was'ko* < *Васько* < ukr. im. *Wasyl* (*Василь*) "Bazyli" [HAB, IL].

Derwaśko – pan *zadik'k'a d[è]r vask'o tór'nuna* "Panu Zadikowi, wnukowi Der Waska" (2) : zorm. ap. *der* (*дѣр*) "pan; w nazwiskach jako element honorowy: potomek żonatego duchownego ormiańskiego" (por. orm. *ter*) + n. os. *Waśko/Was'ko* < *Васько* < ukr. im. *Wasyl* (*Василь*) "Bazyli" [HAB, IL].

Dolhij – pan *k'aspjerga dolhij ivan oylu[na] k'aménécli* "Panu Kaspierowi Dolhiemu, synowi Iwana z Kamieńca" (7) : ukr. ap. *dowhuj* (*довгий*; st. ukr. *длъгы, долгыи*) "długi" [Hrin, SłU].

Farbir – pan *misk'o farbir* (17) : ukr. ap. *farbiar* (*фарб'яр*) "farbiarz" [Hrin].

Haftar – pan *jan haftarga* "Panu Janowi Haftarowi" (5v) : ukr. ap. *haftar'* (*гафтарь*) "wyszywający złotymi nićmi" [Hrin].

Holubowicz – *A[dmodum] R[everen]dus D[ominus] Narcissus Holubowicz* "Przewielebny ksiądz Narcyz Holubowicz" (67v) : ukr. n. os. *Holub* + suf. *-owicz/-owycz* < ap. *holub* (*голуб*) "gołąb" [Hrin].

***Hrebenko** – Panna Marianna **Hrebenkuwna** (87v) : ukr. n. os. *Hreb(in)/Hreb(en)* + suf. *-(en)ko* < ap. *hrebín'* (*гребінь*) "grzebień" [Hrin].

Hryckiewicz – *P[ana] Jana Hryckiewicza zKamieca* [z Kamieńca] (34) : ukr. n. os. *Hryc()ko* + suf. *-ewicz/-ewycz* < *Гриць(ко)* < im. *Григор(iü)*, *Григip* "Grzegorz" [IL].

Hubal – pan *lazarga pan xačk'o hubal [k'iy]uvuna* "Panu Lazarowi, zięciowi pana Chaczka Hubala" (8) : ukr. ap. *hubal* (*губаль*) "mający duże, wydatne wargi" [PZU].

Hubalewicz – Antonij **Hubalewicz** "Antoniego Hubalewicza" (111v) : ukr. n. os. *Hubal* + suf. *-ewicz/-ewycz* < ap.

hubal (*губаль*) "mający duże, wydatne wargi" [PZU].

Kohut – *k'ohut xiz'in* "córkę Kohuta" (20) : ukr. ap. *kohut* (*когут*) "kogut" [Hrin].

Krawec – pan *iak[ub] k'ravécnin* "pana Jakuba Krawca" (2) : ukr. ap. *krawec'* (*кравець*) "krawiec" [Hrin].

Krywonos – pan *stépan aliyas k'rivonosgay* "Panu Stepanowi alias Krywonosowi" (13) : ukr. ap. *krywonis* (*кривоніс*) < *кривий* "krzywy" + *ніс* "nos" [Hrin].

Kulha – pan *šimk'o kulhaga* "Panu Szimkowi Kulże" (5) : ukr. ap. *kulha* (*кульга*) "człowiek chromy; beznogi" [Hrin].

Kusznir – pan *andriy k'ušnirga zachnović* "Panu Andrijowi Kusznirowi Zachnowicowi" (5) : ukr. ap. *kusznir'* / *kusznir* (*кушнірь/кушнір*) "kuśnierz" [Hrin].

Łatyna – *P[ana] Mikołajia Łatyny* (86v) : ukr. ap. *latyna* (*латина*) "łacina" [Hrin].

Łatynowicz – Gregorj **Latjnowicz** (57) : ukr. n. os. *Łatyna* + suf. *-owicz/-owycz* < ap. *latyna* (*латина*) "łacina" [Hrin].

Malar – pan *zachnović malar* "pan Zachnowic Malar" (18v) : ukr. ap. *malar* (*маляр*) "malarz" [Hrin].

Pus(z)kar – Pan Balcer **Puskar** (80v) : ukr. ap. *puszkar'* (*пушкарь*) "artylerzysta, puszkarz", "strzelec" [Hrin].

Serhi(j)ewicz – Deodatus **Serchiewicz** *Filius Christophori Serchiewicz et Zophiae* "Deodata Serchiewiczza, syna Krzysztofa Serchiewiczza i Zofii" (84) : ukr. n. os. *Serhij* + suf. *-ewicz/-ewycz* < im. *Serhij* (*Сергію*) "Sergiusz" [IL].

Steckiewicz – Pan *Stefan Steckiewicz* (19v) : ukr. n. os. *Steč()ko* + suf. *-ewicz/-ewycz* < *Стець(ко)* < im. *Степан/Стефан* "Stefan/Szczepan" [IL].

Stepanowicz – pan *andrigay stépanović* "Panu Andrijowi Stepanowicowi" (6) : ukr. n. os. *Stepan* + suf. *-ewicz/-ewycz* < im. *Степан* "Stefan; Szczepan" [IL].

***Wasyl** – Mariannj **Wasjluwny Ruski** (92v) : ukr. im. *Wasyl* (*Василь*) "Bazyli" [IL].

Wata(c)h – *pan šimun vatax iazlovčaliy* "pan Szimun Watach z Jazłowca" (13) : ukr. ap. *watah (wama)* "watażka", "starszy pasterz" [Hrin].

Werenko – *vérénk'ó zadik'* "Werenko Zadik" (6v) : n. os. *Wer(a)* + suf. *-(en)ko* < ukr. ap. *wira (eipa)* "wiara", stukr. *вѣра/вѣра/вѣра/вѣра*, por. *wirnyj (вірний)* "wierny", stukr. *вѣрныи/вѣрнѣи/вѣрныи/вѣрныи/вѣрнѣи/веренъ/вернѣи/верныи/верныи/вирныи/вирен* [SIU].

W(i)ep(e)r – *simon wiepr iwwurhan[č]* "Simon Wiepr kołdernik" (2v) : ukr. ap. *wep(e)r (wen(e)p)* "wieprz", "dzik" [Hrin].

Wsutkach – *pan muratnīn vsutk'aga* "U pana Murata Wsutkach" (12) : ukr. *u/w sutkach (y/в сутках)* < *в* + *сутку* "wąskie przejście między budynkami; wąski korytarz, wąska uliczka" [Hrin].

Zachnowic(z) – *pan xačk'oga pan zachno oylu zaxnowic* "Panu Chaczkowi, synowi pana Zachna Zachnowica" (8v) : ukr. n. os. *Zachno* + suf. *-owicz/-owycz* < stukr. *Захно* < im. *Захариū* "Zachariasz" [PZU].

Z(o)łotenko – *xabaxčixari andriy zloténk'oga* "Przedmieszczaninowi Andrijowi Złotence" (2v) : n. os. *Zołoto, Zołoty(j)* + suf. *-(en)ko* < ukr. ap. *золото* "złoto", *золотуū* "złoty" [Hrin].

Żerebec – *ivašk'oga almas oyluna k'ī žērēbēcnin xīzin aliptir biy t[éngri]* "Iwazskowi, synowi Almasa, który pojął [za żonę] córkę Żerebca, Pan Bóg dał potomka, syna" (11v) : ukr. ap. *žerebec'* (*жеребець*) "ogier" [Hrin].

Wpływ fonetyki ukraińskiej (wymowa dźwięcznego krtaniowego *h*) odnotowano w (proto)nazwisku **Horyczka** – *d[é]r y[a]g[o]p horičk'a* "Der Jagop Horiczka" (15) : ap. *goryczka*, pod wpływem ukr. *h-* lub : n. os. *Gor(ycz)*, pod wpływem ukr. *h-* + suf. *-ka* < od podstawy *gor-*, por. ap. *góra*, *gorzeć*, *gorzki*, im. zł. typu *Gorzysław* [R]. Antroponimy mogły być tworzone od nazw miejscowych o ukraińskich cechach językowych, np.

Pohorecki – *xabaxčixari zadik' pohorēčk'iga* "Przedmieszczaninowi Zadikowi Pohoreczkiemu" (3v) : n. m. *Pohorce (Погорці)*, *Podhorce (Підгірці)* + suf. *-ski* [SG].

Zaobserwowano interferencje ukraińskie w zakresie morfologii, np. wypieranie formantu *-ic*, *-owic/-ewic* przez *-icz*, *-owicz/-ewicz*: **Bernatowic** – *pan zadik'ga bérnat[owic]* "Panu Zadikowi Bernatowicowi" (3);

Bernatowicz – *pan awédik' bérnatovičn[in]g oylan k'ri[s]d[a]n boldu atī aning krikór* "Pana Awedika Bernatowicza syn został ochrzczony, jego imię Krikor" (15) < im. *B(i)ernat* "Bernard" [R]. Odnotowano (proto)nazwisko utworzone za pomocą sufiksu *-uk* od podstawy arabskiej (turecko-arabskiej): **Seferczuk** – *pan ivašk'ó séfērčuk'ga* "Panu Iwazskowi Seferczukowi" (3) : n. os. *Sefer* + suf. *-(cz)uk* < arab. *šafar (صفر)* "drugi miesiąc kalendarza muzułmańskiego", tur. *sefer* (z arab. *سفر*) "podróż" [AntrT, HOrm].

W przypadku (proto)nazwisk pochodzących od etnonimów nie jest możliwe jednoznaczne wskazanie genezy ukraińskiej lub polskiej: **Rusin** – *ivašk'ó pan t'oròs oylu rusinnig* "Iwazsko, syn pana Torosa Rusina [Rusinowego]" (3) : n. etn. *Rusin* lub ukr. n. etn. *русин* [Hrin]; ***Ukrainiec** – *P[an] Zachariaszowa Ukraincowa* (32) : n. etn. *Ukrainiec* lub ukr. n. etn. *українець* [Hrin]. Ponadto, wśród informacji dodatkowych pojawiają się m.in. etnonimy zapisywane po polsku, np. *Mariannj Wasjluwny Ruski* (92v) oraz nazwy obrządku zapisywane w języku łacińskim, np. *Christina Zeliburska Ritus Ruthenici* (41v).

W opracowaniu zawarto 32 (proto)nazwiska.

Dominują antroponimy odapelatywne (24, tj. 75% ogółu nazwisk):

– najliczniejszy zbiór w tej grupie tworzą (proto)nazwiska utworzone od nazw zawodów i pełnionych funkcji (8, tj. 33% antroponimów odapelatywnych): *Barysznik*; *Farbir*; *Haftar*; *Krawec*; *Kusznir*; *Malar*; *Pus(z)kar*; *Wata(c)h*;

– od nazw cech fizycznych pochodzi 5 nazwisk (21%): *Dolhij*; *Hubal*; *Hubalewicz*; *Krywonos*; *Kulha*;

– od nazw zwierząt powstały 4 antroponimy (17% nazwisk odapelatywnych): *Hołubowicz*; *Kohut*; *W(i)ep(e)r*; *Żerebec*;

– od pozostałych apelatywów utworzono 7 (proto)nazwisk: *Czołowik*; **Hrebenko*; *Łatyna*; *Łatynowicz*; *Werenko*; *Wsutkach*; *Z(o)łotenko*.

Nazwy osobowe pochodzące od imion – 6 antropimów – stanowią 19% ogółu (proto)nazwisk: *Hryckiewicz*; *Serhi(j)ewicz*; *Steckiewicz*; *Stepanowicz(z)*; **Wasyl*; *Zachnowicz(z)*.

Najmniejszą grupę tworzą hybrydy ormiańsko-ukraińskie (2, tj. 6% ogółu (proto)nazwisk): *Derwaśkiewicz*; *Derwaśko*.

W materiale poświadczono 12 (proto)nazwisk derywowanych antropimicznie (37,5%):

– najbardziej produktywny formant -owicz/-ewicz (-owycz/-ewycz) utworzył 9 nazwisk (75%): *Derwaśkiewicz*; *Hołubowicz*; *Hryckiewicz*; *Hubalewicz*; *Łatynowicz*; *Serhi(j)ewicz*; *Steckiewicz*; *Stepanowicz(z)*; *Zachnowicz(z)*;

– 25% antropimów (tj. 3) w tej grupie zostało derywowanych za pomocą sufiksu -enko: **Hrebenko*; *Werenko*; *Z(o)łotenko*.

Zdecydowaną większość stanowią (proto)nazwiska niederywowane antropimicznie (20, tj. 62,5% ogółu nazwisk): *Barysznik*; *Czołowik*; *Derwaśko*; *Dolhij*; *Farbir*; *Haftar*; *Hubal*; *Kohut*; *Krawec*; *Krywonos*; *Kulha*; *Kusznir*; *Łatyna*; *Malar*; *Pus(z)kar*; **Wasyl*; *Wata(c)h*; *W(i)ep(e)r*; *Wsutkach*; *Żerebec*.

Wnioski i perspektywy badawcze.

Nazwy własne, zdaniem Z. Kalety, są bogactwem narodu, gdyż mogą kryć w sobie m.in. wiedzę "o jego historii politycznej i społecznej, o historii kultury i religii [...], o związkach z innymi krajami" [8: 15] – antropimimy będące przedmiotem niniejszego opracowania są egzemplifikacyjnym potwierdzeniem opinii badaczki.

Reprezentatywny materiał nazewniczy poświadcza ślady wpływów ukraińskich (ruskich) w imionach oraz (proto)nazwiskach używanych przez ormiańskich mieszkańców Lwowa w dobie średniopolskiej.

System imienniczy lwowskich Ormian czerpał z repertuaru ukraińskiego (wywodzącego się przede wszystkim z

tradycji chrześcijańskiej): przyswajano imiona męskie i żeńskie – zarówno w formach podstawowych, jak i derywowanych. Sporadycznie obserwowano interferencje językowe w zakresie sufiksacji.

Analizowany materiał zawierał (proto)nazwiska o możliwej genezie ukraińskiej/ruskiej (z przewagą nazw niederywowanych antropimicznie): najczęściej odapelatywne, rzadziej odimienne (w tym hybrydy ormiańsko-ukraińskie). Wpływy ukraińskie odnotowano w zakresie fonetyki oraz morfologii (sufiksacja).

W badaniach porównawczych można wykorzystać ekscerpty pochodzące z ormiańskich ksiąg metrykalnych np. z Czerniowiec, Brzeżan, Horodenki, Kut, Łyśca, Stanisławowa, Suczawy, Śniatyna, Tyśmienicy, Zamościa, Złoczowa. Historyczne nazwy osobowe kresowych Ormian mogły mieć m.in. genezę ormiańską, ormiańsko-kipczacką, perską lub turecką, a z uwagi na pograniczny charakter zamieszkiwanego przez nich terytorium należy zbadać nie tylko dominujące w antropimimii diaspory ormiańskiej tej części Europy wpływy polskie oraz – rzadsze – ukraińskie (ruskie), lecz także węgierskie, rumuńskie czy niemieckie.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW I ZNAKÓW

OPRACOWANIA I SŁOWNIKI

AnrT – Dacewicz L. Antropimimie Tatarów litewsko-polskich w przekroju historycznym. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, 2012. 259 s.

HAB – Ավետիսյան Տ. Հայոց ազգանունների բառարան: Երևան: Հեղինակային հրատարակություն, 2010: 416 էջ:

HOrm – Hanusz J. O nazwiskach Ormian polskich. *Muzeum*, 10. 1886. S. 565–573.

Hrin – Грінченко Б. Д. Словарь української мови (т. I–II). Берлін: Українське Слово, 1924.

IL – Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П., Власні імена людей. Словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2005. 334 с.

NORM – Pisowicz A. Nazwy osobowe Ormian. Próba objaśnienia. *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 7: *Suplement. Rozwiązanie licznych zagadek staropolskiej antropimii*. A. Cieślíkowa (red.). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 2002. S. 31–41.

PZU – Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 701 с.

R – Rymut K. Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny (T. I–II). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN (I), Wydawnictwo Naukowe DWN (II), 1999–2001.

SG – Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W. (red.). Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (T. I–XV). Warszawa: nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880–1902.

SłU – Гринчишин Д. Г., Гумецька Л. Л., Керницький І. М. (ред.). Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. (т. I–II). Київ: Наукова думка, 1977–1978.

SSNO – Taszycki W., Malec M. (red.). Słownik staropolskich nazw osobowych

(T. I–VII). Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1965–1987.

INNE SKRÓTY I ZNAKI

ap. – apelatyw
arab. – arabski
im. – imię
im. zł. – imię złożone
m.in. – między innymi
n. etn. – nazwa etniczna
n. m. – nazwa miejscowa
n. os. – nazwa osobowa
np. – na przykład
orm. – ormiański
por. – porównaj
stukr. – staroukraiński
suf. – sufiks
sygn. – sygnatura
tj. – to jest
tur. – turecki
ukr. – ukraiński
w. – wiek
zob. – zobacz
zorm. – zachodniorumiański
: – pochodzący od
< – znak relacji pochodności
* – nazwa rekonstruowana
" " – znaczenie wyrazu

WYKAZ WYKORZYSTANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY

1. Barącz S. Rys dziejów ormiańskich. Tarnopol: drukiem Józefa Pawłowskiego, 1869. 317 s.
2. Barącz S. Żywoty sławnych Ormian w Polsce. Lwów: nakładem Wojciecha Manieckiego, 1856. 485 s.
3. Buczyński M. Patronimika ormiańska w XVII-wiecznym Zamościu. *Wpływy obce w nazewnictwie Polski*. M. Kamińska (red.). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1993. S. 23–30.
4. Cieślíkowa A., Malec M., Rymut K. (red.). Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych (cz. 1–7). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN. Instytut Języka Polskiego PAN (1), Instytut Języka Polskiego PAN (2–6), Wydawnictwo Naukowe DWN (7), 1995–2002.
5. Dacewicz L. Antroponimia Tatarów litewsko-polskich w przekroju historycznym. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, 2012. 259 s.
6. Hanusz J. Einige slavische Namen armenischer und türkischer Herkunft. *Archiv für slavische Philologie*, 9. 1886. P. 472–477.
7. Hanusz J. O nazwiskach Ormian polskich. *Muzeum*, 10. 1886. S. 565–573.
8. Kaleta Z. Teoria nazw własnych. *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (red.). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 2005. S. 15–36.
9. Kozhinowa A. Teksty Ormian lwowskich jako źródło badań nad historią języka polskiego Kresów Wschodnich. *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy*, T. VI: *Języki i kultury w kontakcie*. J. Malejka (red.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2018. S. 144–153.

10. Margaryan N. Integration through Personal Names: The Experience of Armenian Diaspora in Poland. *Armenian Diaspora in Modern World: Factors of Changes*. W. Bejda, P. Nieczuja-Ostrowski (red.). Gdańsk: Research Institute for European Policy, 2020. S. 121–130.
11. Pisowicz A. Nazwy osobowe Ormian. Próba objaśnienia. *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych, cz. 7: Suplement. Rozwiązanie licznych zagadek staropolskiej antropimii*. A. Cieślakowa (red.). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, 2002. S. 31–41.
12. Pisowicz A. Ormianie polscy. Problem świadomości narodowej a kwestia języka. *Język a tożsamość narodowa. Slavica*. M. Bobrownicka (red.). Kraków: Universitas, 2000. S. 135–142.
13. Reczek J. Językowa polonizacja Ormian. *Język Polski, LXVII/ 1–2*. 1987. S. 1–8.
14. Rymut K. Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny (T. I–II). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN (I), Wydawnictwo Naukowe DWN (II), 1999–2001.
15. Stachowski S. Polonizacja języka ormiańsko-kipczackiego. *LingVaria, 2*. 2010. S. 213–227. URL: <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl/documents/5768825/17739798-4d9a-4742-8d14-1d5ff42c9daa>. (dostęp: 02.05.2023).
16. Stopka K. Języki oswojane pismem. Alografia kipczacko-ormiańska i polsko-ormiańska w kulturze dawnej Polski. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2013. 274 s.
17. Stopka K. Ormianie polscy czy ukraińscy? O sposobie pisania historii Ormian na ziemiach dzisiejszej Ukrainy Zachodniej. *Lehahayer, 1*. 2010. S. 149–174. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/276527/stopka_ormianie_polsky_czy_ukrainscy_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (dostęp: 02.05.2023).
18. Stopka K., Majewski M. (oprac.). Metryka katedry ormiańskiej we Lwowie za lata 1635–1732. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka – Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich, 2020. 869 s.
19. Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W. (red.). Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (T. I–XV). Warszawa: nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880–1902.
20. Taszycki W., Malec M. (red.). Słownik staropolskich nazw osobowych (T. I–VII). Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1965–1987.
21. Tryjarski E. Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich. *Rocznik Orientalistyczny, XXIII/ 2*. 1960. S. 7–55.
22. Trzeciak Ł. Słowiańskie (proto)nazwiska Ormian lwowskich z XVI–XVII wieku. *Słowo. Studia językoznawcze, 13*. 2022. S. 78–98. URL: <https://doi.org/10.15584/slowo.2022.13.6>.
23. Гаркавец А. Н. Кыпчакское письменное наследие, т. III: Кыпчакский словарь. По армянописьменным памятникам XVI–XVII веков. Алматы: Баур – Касеан, 2010. 1802 с.
24. Гринчишин Д. Г., Гумецька Л. Л., Керницький І. М. (ред.). Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. (т. I–II). Київ: Наукова думка, 1977–1978.
25. Грінченко Б. Д. Словарь української мови (т. I–II). Берлін: Українське Слово, 1924.
26. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П., Власні імена людей. Словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2005. 334 с.
27. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 701 с.
28. Ավետիսյան Տ. Հայոց ազգանունների բառարան: Երևան: Հեղինակային հրատարակչություն, 2010: 416 էջ:

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Barącz, S. (1869). Rys dziejów ormiańskich [A Short Sketch of Armenian History]. Tarnopol: J. Pawłowski. 317 p. [in Polish].
2. Barącz, S. (1856). Żywoty sławnych Ormian w Polsce [The Lives of the Famous Armenians in Poland]. Lwów: W. Maniecki. 485 p. [in Polish].
3. Buczyński, M. (1993). Patronimika ormiańska w XVII-wiecznym Zamościu [Armenian Patronyms in 17th Century in Zamość]. *Wpływy obce w nazewnictwie Polski*. M. Kamińska (ed.). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. P. 23–30. [in Polish].
4. Cieślíkowa, A., Malec, M., Rymut, K. (ed.). (1995–2002). Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych (vol. 1–7) [The Etymological-Motivational Dictionary of Old Polish Personal Names]. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN. Instytut Języka Polskiego PAN (1), Instytut Języka Polskiego PAN (2–6), Wydawnictwo Naukowe DWN (7). [in Polish].
5. Dacewicz, L. (2012). Antroponimia Tatarów litewsko-polskich w przekroju historycznym [Anthroponymy of Lithuanian-Polish Tatars in Historical Cross-sectional Research]. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana. 259 p. [in Polish].
6. Hanusz, J. (1886a). Einige slavische Namen armenischer und türkischer Herkunft [Some Slavic Anthroponyms of Armenian and Turkish Origin.]. *Archiv für slavische Philologie*, 9. P. 472–477. [in German].
7. Hanusz, J. (1886b). O nazwiskach Ormian polskich [On the Surnames of the Polish Armenians]. *Muzeum*, 10. P. 565–573. [in Polish].
8. Kaleta, Z. (2005). Teoria nazw własnych [The Theory of Proper Names]. *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. E. Rzetelska-Feleszko (ed.). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN. P. 15–36. [in Polish].
9. Kozhinowa, A. (2018). Teksty Ormian lwowskich jako źródło badań nad historią języka polskiego Kresów Wschodnich [Lviv Armenians' Texts as a Source of Knowledge about the History of Polish Language in the Eastern Borderland]. *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy, koncepcje, perspektywy*, T. VI: *Języki i kultury w kontakcie*. J. Malejka (red.). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Pp. 144–153. [in Polish].
10. Margaryan, N. (2020). Integration through Personal Names: The Experience of Armenian Diaspora in Poland. *Armenian Diaspora in Modern World: Factors of Changes*. W. Bejda, P. Nieczuja-Ostrowski (ed.). Gdańsk: Research Institute for European Policy. P. 121–130. [in English].
11. Pisowicz, A. (2002). Nazwy osobowe Ormian. Próba objaśnienia [Personal Names of Armenians. An Attempt to Explain]. *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, 7: *Suplement. Rozwiązanie licznych zagadek staropolskiej antroponimii*. A. Cieślíkowa (ed.). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN. P. 31–41. [in Polish].
12. Pisowicz, A. (2000). Ormianie polscy. Problem świadomości narodowej a kwestia języka [Polish Armenians. The Problem of National Consciousness and the Question of Language]. *Język a tożsamość narodowa. Slavica*. M. Bobrownicka (ed.). Kraków: Universitas. P. 135–142. [in Polish].
13. Reczek, J. (1987). Językowa polonizacja Ormian [Linguistic Polonization of the Armenians]. *Język Polski*, LXVII/ 1–2. P. 1–8. [in Polish].
14. Rymut K. (1999–2001). Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny (I–II) [Polish Surnames. Historical and Etymological Dictionary]. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN (I), Wydawnictwo Naukowe DWN (II). [in Polish].
15. Stachowski, S. (2010). Polonizacja języka ormiańsko-kipczackiego [Polonization of the Armeno-Kipchak Language]. *LingVaria*, 2. P. 213–227. URL: <http://www.lingvaria.polonistyka.uj.edu.pl/documents/5768825/17739798-4d9a-4742-8d14-1d5ff42c9daa>. (02.05.2023). [in Polish].

16. Stopka, K. (2013). *Języki oswajane pismem. Alografia kipczacko-ormiańska i polsko-ormiańska w kulturze dawnej Polski [Languages Assimilated by Writing. Kipchak-Armenian and Polish-Armenian Allography in the Culture of Old Poland]*. Kraków: Księgarnia Akademicka. 274 p. [in Polish].
17. Stopka, K. (2010). *Ormianie polscy czy ukraińscy? O sposobie pisania historii Ormian na ziemiach dzisiejszej Ukrainy Zachodniej [Polish or Ukrainian Armenians? On the Means of Recording the History of Armenians Settled in the Territories of the Present-day Western Ukraine]*. *Lehahayer*, 1. P. 149–174. URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/276527/stopka_ormianie_polscy_czy_ukrainscy_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (dostęp: 02.05.2023). [in Polish].
18. Stopka, K., Majewski, M. (ed.). (2020). *Metryka katedry ormiańskiej we Lwowie za lata 1635–1732 [Parish Registers of the Armenian Cathedral of Lwów from 1635 to 1732]*. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka – Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich. 869 p. [in Polish, Latin, Armeno-Kipchak].
19. Sulimierski, F., Chlebowski, B., Walewski, W. (ed.). (1880–1902). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (I–XV) [Geographical Dictionary of the Kingdom of Poland and other Slavic Countries]*. Warszawa: F. Sulimierski, W. Walewski. [in Polish].
20. Taszycki, W., Malec, M. (ed.). (1965–1987). *Słownik staropolskich nazw osobowych (I–VII) [Dictionary of Old Polish Personal Names]*. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. [in Polish].
21. Tryjarski, E. (1960). *Ze studiów nad rękopisami i dialektem kipczackim Ormian polskich [From Studies on Manuscripts and the Kipchak Dialect of Polish Armenians]*. *Rocznik Orientalistyczny*, XXIII/2. P. 7–55. [in Polish].
22. Trzeciak, Ł. (2022). *Słowiańskie (proto)nazwiska Ormian lwowskich z XVI–XVII wieku [Slavic Surnames of Lwów/Lviv Armenians from 16th and 17th Centuries]*. *Słowo. Studia językoznawcze*, 13. P. 78–98. URL: <https://doi.org/10.15584/slowo.2022.13.6>. [in Polish].
23. Garkavets A. N. (2010). *Kypchaskoe pismennoe nasledie, t. III: Kypchaskii slovar. Po armyanopismennym pamyatnikam XVI–XVII vekov [Qypchaq Written Heritage, vol. III: Qypchaq Dictionary. On Memorials of 16–17 Centuries Written by Armenian Script]*. Almaty: Baur – Kasean. 1802 p. [in Russian, Armeno-Kipchak].
24. Hrynchyshyn D. H., Humetska L. L., Kernytskyi I. M. (red.). (1977–1978). *Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. (t. I–II) [Old Ukrainian Dictionary: 14th and 15th Centuries]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
25. Hrinchenko, B. D. (1924). *Slovar ukrainskoi movy (t. I–II) [Dictionary of the Ukrainian Language]*. Berlin: Ukrainske Slovo. [in Ukrainian, Russian].
26. Skrypnyk, L. H., Dziatkivska, N. P. (2005). *Vlasni imena liudei. Slovnyk-dovidnyk [Personal Names. Dictionary-Reference Book]*. Kyiv: Naukova dumka. 334 p. [in Ukrainian].
27. Chuchka, P. P. (2005). *Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsiv. Istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians. Historical and Etymological Dictionary]*. Lviv: Svit. 701 p. [in Ukrainian].
28. Avetisyan, T. (2010). *Hayots azganunneri bararan [Dictionary of Armenian Surnames]*. Yerevan: Heghinakayin hratarakutyun. 416 p. [in Armenian].

Стаття надійшла до редколегії: 18.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 81'373.21(477.42)
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.256-277

НАРОДНІ НАЗВИ ЖИТОМИРЩИНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДОРОГИ

Т. Ю. Черненко*

У статті зібрано, проаналізовано та систематизовано народні географічні терміни, зафіксовані в говірках Житомищини, на позначення різних видів дороги, які записано від реальних носіїв цієї місцевості. Лексико-семантичну групу 'дорога' за характером об'єкта номінації покласифіковано на шість семантичних груп залежно від якості дороги, розташування, виду покриття та частин дороги. Простежено етимологію та значенні варіанти зібраних термінів: від перших фіксацій у слов'ян, перших записів на обстеженій території до сучасності. Проаналізовано значеннєву хронологію в тих географічних назвах, де це було можливо: дорога, тракт, шлях, траса та ін. Значення зібраних номенів описано в зіставленні з літературною та діалектною мовами України й іншими слов'янськими мовами. Вивчено та залучено матеріали пам'яток й архівних ділових документів. Простежено шляхи утворення деяких географічних номенів. Найчастіше нові терміни утворюються за допомогою суфіксації або метафоричного перенесення назв з інших об'єктів на подібні за будовою чи формою географічні реалії. Частина номенів утворюють складені назви з іменників та прикметників, де іменники позначають географічні об'єкти, а прикметники дають додаткові характеристики, указуючи на якість, використаний матеріал, характер виникнення. Окреслено території поширення записаних термінів у межах Житомирської області. Визначено народні назви, котрі активно вживають мовці на всій обстеженій території, функціонування яких обмежено кількома районами, населеними пунктами та які мають поодинокі фіксації. Виокремлено загальноживані народні назви, які зафіксовані з новою семантикою, та унікальні лексеми, які не записано в інших говіркових зонах Славії. Визначено функціонування великої кількості фонетичних варіантів деяких записаних лексем, що характерно для території Житомищини. Окреслено семантичні поля багатозначних лексем, які вживаються на позначення інших реалій, що не стосуються шляхів сполучення.

Ключові слова: географічний термін, термін, лексема, сема, говірка, дорога.

FOLK TERMS DENOTING ROAD IN THE ZHYTOMYR REGION

Chernenko T. Yu.

The article contains, analyses and systematizes a collection of folk geographical terms designating various types of roads in the dialects of the Zhytomyr region, recorded according to the

* пошукачка
(Інститут української мови НАН України)
tetyana.chernenko.1987@ukr.net
ORCID: 000-0002-2637-0953

native speakers of this area. According to the nature of the object of nomination, the lexical and semantic group "road" is classified into six semantic groups depending on the quality of the road, location, type of road surface and parts. The article traces the etymology and semantic variants of the collected terms from the first-known Slavic records and earliest records in the area under study to the present day.

The semantic chronology is analysed for those geographical names for which it was possible, such as road, highway, path, route etc. The meanings of the collected terms are described in comparison with the literary language and dialects of Ukraine and other Slavic languages. The materials used and explored by the study include artefacts and archival official papers. Moreover, the article traces the means whereby some geographical terms were formed. The new words are most often formed by means of suffixation or metaphorical transfer of names from other objects to geographical phenomena similar in their structure or form. Some terms include composite names formed by nouns and adjectives where the nouns denote geographical objects and the adjectives provide additional characteristics, indicating the quality, materials used and origin. The article outlines the territories of distribution of the recorded terms in the Zhytomyr region and identifies the folk terms that are most commonly used throughout the surveyed territory, those with their functioning limited to several districts or localities, and those occurring rarely. The folk terms are divided into those with widely known meanings, those recorded with new semantical meanings, and unique lexemes, never recorded in the language varieties spoken in other areas of Slavia. Functioning of a large number of phonetic variants of some lexical units recorded is observed, which is typical for the territory of the Zhytomyr region. The article also outlines the semantic fields of some polysemantic words used to denote other phenomena not related to roads.

Keywords: geographical term, term, lexeme, seme, subdialect, road.

Постановка наукової проблеми.

Народні географічні терміни середньополіських говірок Житомирщини на позначення дороги не були об'єктом спеціальних лінгвістичних розвідок. Тому важливим напрямком дослідження є зібрання географічних назв від реальних носіїв мови цієї території з подальшим аналізом та систематизацією записаних номенів у зіставленні з іншими говірковими зонами Славії загалом та України зокрема.

Зібрані народні назви шляхів сполучення інформативні, оскільки закарбували в собі давню історію цієї території, специфіку взаємодії місцевого населення з жителями інших територій та особливості побуту, життя поліщуків.

Своєчасна фіксація народної географічної термінології особливо актуальна зараз, коли кількість носіїв давніх термінів на цій території невпинно зменшується.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві актуальною є проблема вивчення та дослідження географічної номенклатури, оскільки

цей пласт лексики давній, і тому дуже цінний для порівняльно-зіставного аналізу, для визначення співвідношення архаїчних та запозичених термінів.

Добре відома фундаментальна монографія М. І. Толстого "Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды" (1969 р.). Географічну термінологію досліджували й інші слов'янські науковці: Й. Шутц, П. Нітче, Р. Н. Малько, Е. О. Григорян.

Цьому питанню присвячено окремі монографії та лексикографічні роботи українських науковців: С. Грабця, Я. Рудницького, Є. О. Черепанової, В. П. Шульгача, О. К. Данилюк, Т. В. Громко, С. В. Шийки, І. М. Потапчук, С. В. Личук, О. В. Слободян.

Попри відсутність спеціальних розвідок про географічні номени Житомирщини, науковці частково описували окремі терміни на позначення назв шляхів сполучення у середньополіських говірках: Т. О. Марусенко "Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов)" (1968 р.), П. С. Лисенко "Словник

поліських говорів" (1974 р.), М. В. Никончук "Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)" (1979 р.), "Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся" (1985 р.), "Транспортна лексика правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов" (1990 р.), "Лексичний атлас правобережного Полісся" (1994 р.).

Мета дослідження – системно описати зафіксовані номени на позначення 'дороги' у середньополіських говірках, виявити специфічні ознаки засвідчених лексем, семантичні значення, фонетичні та словотвірні особливості.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Протягом 2012–2015 рр. на позначення лексико-семантичної групи 'дорога' було записано 110 номенів. Залежно від якості, місця розташування, призначення, виду покриття дороги на Житомирщині побутує низка назв, які позначають видові поняття дороги. Вони утворюють широку мережу, яка презентує різні характеристики цієї семантичної групи. Зібраний матеріал розподілено на такі семантичні мікрополя: 1) 'дорога (в загальному значенні)', 2) 'якість дороги', 3) 'вид дороги за розташуванням', 4) 'частини дороги', 5) 'край дороги', 6) 'назви доріг за видом покриття'.

Перше мікрополе реалізує сема **'дорога (в загальному значенні)'**, представлена термінами *доро́га* / *даро́га* / *даро́га*, *тракт*, *тра́са* (див. сему 'центральна дорога'), *шлях*.

Традиційним номеном на позначення 'дороги' є номенклатурне *доро́га* (псл. **dorga* 'заглиблення, борозна, рівчак' [13: 2: 112]). Лексема *доро́га* в сучасній українській літературній мові позначає 'смугу землі, по якій їздять і ходять', 'місце для проходу, проїзду' [28: II: 378–379]. Дослідники фіксують уживання терміна *дорога* з XIV ст. у таких значеннях: 'смуга землі або води, щоб відбувати нею подорожі, шлях' [29: I:

II: 791], 'смуга землі, призначена для їзди і ходіння' [26: 1: 318–319], 'дорога', 'шлях' в XVI–XVII ст. [30: 1: 224]. На території Житомирщини термін *дорога* зафіксовано з II пол. XVI ст., а також у XVII, XIX та XX ст.: ... *отъповеди и похва(л)ки чинятъ, по дорогахъ заседають...* (1583 р.) [3: 54]; ... *на доброво(л)но(и) дорозе на гостинцу крыжово(м)...побили...* (1611 р.) [2: 70]; ...*отъ дороги противу села Гаевичъ...* (1858 р.) [11: ф. 13: оп. 1: сп. 129: с. 3]; ...*на хуторѣ Услоковкѣ, по Старой Киевской дорожѣ...* (1902 р.) [11: ф. 29: оп. 1: сп. 5: с. 1]; ...*в нашем селении по Центральной асфальтной дороге...* (1944 р.) [4: ф. 234: оп. 1: сп. 449: с. 5]. Географічний термін (ГТ) *доро́га* на території Житомирської області – найпоширеніший номен лексико-семантичної групи 'дорога', який побутує по всьому обстеженому говірковому ареалі. У деяких селах записано такі фонетичні варіанти: *даро́га* (с. Бродник Нр) та *даро́га* (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища К-2). М. В. Никончук на території області на позначення 'смуги землі, по якій рухається транспорт' також записав лексему *доро́га* [19: 181]. На обстежених українських територіях термін *доро́га* позначає близькі семи зі спільною семантикою 'дорога' [20: I: 229; 9: 72; 32: 41].

Лексеми *тракт* та *шлях* – запозичення з німецької мови: *тракт* < нім. *trakt* 'тракт', *шлях* < нім. *schlag* 'удар', можливо, за посередництвом польської [13: 5: 616; 6: 443]. Апелятив *шляхъ* у значенні 'дорога' зафіксовано з XVI ст. (1562, 1564 рр.) [30: 2: 499]. У сучасній українській літературній мові цей номен позначає 'смугу землі, призначену для їзди та ходіння; дорогу', 'місце для проходу, проїзду кого-, чого-небудь; прохід' [28: XI: 493–494]. За відомими історичними пам'ятками, на території Житомирщини термін *шлях* також простежується з кінця XVI ст.: ...*и^ж жита жато^{зо}, пшееницы и ле^н с поля его по^нчко^{ско} побрано и до Брусилова дорога шлях, где повезено* (1590 р.) [1: 67], у XVII та XX ст.: ...*за могилу*

назви^{ско} *Пробитую и шлях* Чорни^ц коломи^цски... (1635 р.) [1: 150], ...затрати на будівництво *шляхів, мостів*... (1994 р.) [4: ф. 234: оп. 2: сп. 448: с. 8 зв.]. В. М. Мойсієнко в кінці ХХ ст. (1995 р.) записав уживання терміна *шлях* в Ов (с. Виступовичі) не в повсякденному вжитку, а при записі замовляння: *Золотнік, золотнічку із чого ти став: чи од ляку-переляку, од прістрету, од людей із шляху* [22: 36], що свідчить про давність його вживання на цій території. Основне значення полісемантичної лексеми *шлях* на території Житомирської області – 'дорога', яке засвідчено в усіх говіркових зонах. Наступні значення маловідомі в житомирських говірках, вони вживаються з додатковою семантикою: 'дорога, вимощена каменем' (Жт, Ов, Ол), 'стара дорога' (К-2, Пл, Хр), 'дорога від села до села' (Бр), 'піщана дорога' (К-2, Чрн). Інші значеннєві варіанти слова *шлях* поодинокі, деякі з них виходять за межі цієї лексико-семантичної групи: 'бокова частина дороги; узбіччя' (с. Зубковичі Ол), 'велике поле' (с. Ружки Жт), 'стежка в полі' (с. Івановичі Пл). У діалектній мові інших територій цей апелятив уживається з близькою семантикою [9: 204; 10: 144; 32: 114; 23: 313; 24: 461–462]. Отже, зафіксовані на Житомирщині значення лексеми *шлях* вказують на 'дорогу взагалі'; елементи дороги – 'бокова частина дороги; узбіччя'; вказують на розташування – 'дорога від села до села', 'стежка у полі' та називають матеріал покриття дороги – 'дорога, вимощена каменем', 'піщана дорога'. Слово *шлях* у житомирських говірках із семантикою 'бокова частина дороги; узбіччя', 'дорога, вимощена каменем', 'дорога від села до села', 'піщана дорога' та 'стежка в полі' не засвідчено в напрацюваннях інших дослідників.

Термін *тракт* – досить пізніе запозичення. Вітчизняні словники його вперше фіксують з II пол. ХХ ст. у значенні 'смуга землі, призначена для їзди та ходіння; дорога' [28: X: 225]. На

Житомирщині воно не набуло масового вживання, його зафіксовано лише в одному населеному пункті Пл (с. Зелена Поляна) на позначення дороги. Номен *тракт*, окрім записаного нами значення, в українських діалектах називає ще 'дорогу в лісі' [32: 109].

Щодо якості дороги, то мовці характеризують дороги лише поганою якістю, не вживаючи спеціальних лексем на позначення хорошої, доброї дороги. Для називання **поганої дороги** використовують такі лексеми та словосполучення: *вибоїсько, гразева доро́га, гразька́ доро́га, пага́на доро́га, розбіта доро́га / разбітая доро́га, розбитий шлях, розбой, шляхбут, шосейка* (див. сему 'дорога, вимощена каменем').

У с. Головенка Жт записано апелятив *вибоїсько*, утворений від *вибой* за допомогою суфікса *-исько* (фонетичний варіант *-ісько*), який творить іменники з відтінком збільшення чи згрубілості [5: 134]. Цей номен не засвідчено на інших слов'янських територіях.

Віддієслівне слово *розбой* (< *розбіти*) на позначення поганої дороги також записано в Жт (сс. Вереси, Піщаниця). Назву *розбой* у значенні 'погана дорога' засвідчено вперше.

Одинична лексема *шляхбут* в с. Давидівка Хр також називає 'погану дорогу'. Її не зафіксовано в опрацьованих пам'ятках та словниках.

Лексему *шосейка* в аналогічному значенні записано в смт Великі Коровинці, сс. Михайленки, Рачки Чд (дет. див. сему 'дорога вимощена каменем').

Номен *вибоїсько, розбой, шляхбут* та *шосейка* в говірках Житомирщини на позначення поганої дороги не набули масового вживання та зафіксовані в кількох обстежених населених пунктах. Слова *вибоїсько* та *шляхбут* вважаємо ендемічними.

Сему 'погана дорога' реалізує значна кількість маловживаних та маловідомих словосполучень, які засвідчено на обмеженій території. У Жт це значення поодинокі реалізують такі сполучення слів: *гразева доро́га*

(с. Залізня) і *гразька дорога* (с. Головенка). У Пд двокомпонентне утворення *розбитий шлях* з аналогічною семантикою також записано в одному населеному пункті (с. Соколів).

У південних районах Житомирської області на позначення поганої дороги засвідчено вживання словосполучення *пагана доро́га* (Ан, Бер), у центральних – *розбіта доро́га* (Єм, Мл, Пд). Фонетичний варіант *разбітая даро́га* в аналогічному значенні зафіксовано в деяких селах К-2 (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища). Розглянуті словосполучення в значенні 'погана дорога' не засвідчено в інших говіркових зонах.

Наступна сема синонімічна до попередньої, але має вужчу семантику, уживається з указівкою на наявність ям на дорозі – **'погана дорога з великою кількістю ям'**: *вібита доро́га, драбіна, побита доро́га, стіральна до́ска / стіральна дошка, стірка, тертушка, шіфер, ямчиста доро́га*.

Деякі записані в цьому значенні народні назви – метафоричні утворення за формою з перенесенням назв предметів господарства (тертушка, шіфер, драбина, пральна дошка) на назви подібних географічних об'єктів (ГО). Ці предмети передбачають наявність регулярних (шіфер, драбина, пральна дошка) / нерегулярних (тертушка) чергувань підвищень та западин. Деякі з них мають ребристу форму, виступи (шіфер, пральна дошка).

Апелятив *драбіна* на всеукраїнському просторі вживаний у загальновідомому значенні 'пристрій з двох поздовжніх жердин, частин мотузки і т. ін., скріплених рядом поперечок, що використовується для піднімання або спускання куди-небудь' [28: II: 403]. Під час експедицій ГТ *драбіна* записано в центральних суміжних районах Житомирщини в значенні 'погана дорога з великою кількістю ям' (К-2, Рд, Хр).

Слово *тертушка* в українській літературній мові позначає 'кухонний

предмет – металеву пластину з густо пробитими дрібними отворами, об гострі краї яких тнуть що-небудь' [28: X: 100], а в говірках Житомирщини засвідчено вживання лексеми *тертушка* в значенні 'погана дорога з великою кількістю ям' (сс. Кмитів, Студениця К-2).

Аналогічно до попередніх лексем номен *шіфер* у середньополіських говірках зафіксовано в значенні 'погана дорога з великою кількістю ям' (сс. Бондарівка, Іванопіль, Рудня-Білівська К-1), пор.: українське літературне *шіфер* 'будівельний плитковий матеріал (переважно даховий) зі сланцю чи іншого матеріалу' [28: XI: 464].

Іменник *стірка* у Рд (сс. Котівка, Філонівка) іменує 'погану дорогу з великою кількістю ям'. Назва *стірка* в радомишльських говірках, як і в значенні 'пральна дошка', передбачає чергування: западина – підвищення. У ролі ГТ лексеми *драбіна, тертушка, шіфер* і *стірка* зафіксовано вперше.

Уживання словосполучення *стіральна до́ска / стіральна дошка* демонструє метафоричне перенесення двочленної назви предмета на ГО за подібністю форм. Ці назви в значенні 'погана дорога з великою кількістю ям' записано в середньополіських говірках Житомирщини: *стіральна до́ска* (Мл), *стіральна до́шка* (Єм, К-1).

Складені назви *вібита доро́га, побита доро́га* та *ямчиста доро́га* мають стрижневий іменник *доро́га*, а означення характеризують дорогу за якістю. Прикметники *вібита, побита* мотивовані дієсловами на позначення дій, які здійснюються стосовно дороги – вибити, побити, а прикметник *ямчиста* утворений від іменника *ямка*, який позначає результат таких дій – ями. Словосполучення *вібита доро́га* зафіксовано в кількох населених пунктах Єм (сс. Горбове, Здоровець, Кам'яногірка, Мокляки) на позначення 'поганої дороги з великою кількістю ям', тоді як назви *побита доро́га* (с. Соколів Пд), *ямчиста доро́га* (с. Головенка Жт) з аналогічною семантикою мають одиничні фіксації.

Записані словосполучення не засвідчено дослідниками інших говіркових зон України та Славії.

Синонімічне значення **'бездоріжжя; дуже погана дорога'** представлено лексемами *бездоріжжя / бездорожжа / бездорожже / бездорожжа / бездорожье* та *нещастя*.

Семантично прозоре утворення *бездоріжжя* в українській літературній мові позначає 'брак упорядкованих, придатних для проїзду доріг', 'пору, коли дороги стають непроїжджими' [28: I: 127]. У говірках Житомирщини записано кілька фонетичних варіантів на позначення бездоріжжя; дуже поганої дороги. Найпоширеніша літературна форма *бездоріжжя* (Ан, Бар, Бер, Бр, Жт, Зв, К-1, К-2, Лб, Пп, Рм, Рж, Чрн, Чд). В Єм та Бр зафіксовано слово *бездорожже*. В Ов побутують фонетичні варіанти: *бездорожжа, бездорожжа та бездорожье*.

В українській літературній мові вживається слово *нещастя* 'про те, що не приносить користі, радості і т. ін., а може стати джерелом якого-небудь лиха, страждання, неприємностей', називає 'нещасливу пригоду, подію, що завдає кому-небудь страждання; лихо' [28: V: 408]. Загальне значення лексеми *нещастя* переноситься на назву ГО, який може стати джерелом неприємностей – 'бездоріжжя; дуже погана дорога'. Назву *нещастя* в ролі ГТ записано в одній говірці Житомирщини (с. Новоселиця Мл). В інших говіркових зонах це слово у ролі ГТ не вживається.

Сему **'звивини на дорозі'** в обстежених говірках реалізує апелятив *звивина*, який в літературній мові називає 'дугоподібний заворот, вигин; звив' [28: III: 471]. Поза тим у діалектній мові Житомирщини з уточненням ГО має вказівку на конкретні реалії зі звивиною: 'звивина в руслі річки' (Бер, Чрн, Чд), 'звивина на дорозі' (К-1, Рж). У говірках інших територій України термін *звивина* позначає лише 'звивину в руслі річки' [31: 87; 9: 83; 32: 49; 23: 263].

Значення **'дорога, на якій є багато поворотів'** реалізує словосполучення *звілиста дорога* в одній говірці Рж (смт Ружин). У літературній мові *звівистий* той, 'який має звиви, вигини, закрути' [28: III: 471]. Щодо фонетики в діалектній мові простежується заміна приголосного звука [в] на [л] на початку складу. На Західній Україні прикметник *звівиста* поєднується з іншим іменником – *гора* та називає круту, стрімку гору [17: 301].

Сему **'розмита дорога'** реалізує однойменне словосполучення *розмита дорога*, яке зафіксовано в кількох говірках Ов (сс. Павловичі, Піщаниця, Поліське). Уживання пом'якшеного [м'], замість твердого [м], зумовлене особливостями середньополіського діалекту – практично відсутністю звука [и].

Значення **'стара дорога'** представлено номеном *шлях* (див. сему 'дорога').

Отже, на території Житомирщини побутує значна кількість утворень, які позначають дорогу з негативними характеристиками, якостями. Вони не зафіксовані в інших говіркових зонах, тобто є ендемічними лексемами, словосполученнями.

Семантичне мікрополе 'вид дороги за розташуванням' передають семи, які вказують на місцезнаходження дороги. Значення **'центральна дорога'** виражають ГТ *асвальт* (див. сему 'заасфальтована дорога'), *трáса / трáсса, центрáлка, шосé / сашé / соше́* (див. сему 'дорога, вимощена каменем') та словосполучення *машинна доро́га*.

Термін *трáса / трáсса* – запозичення з німецької мови, нім. *trásse* [13: 5: 623]. Це досить пізне запозичення, оскільки вітчизняні словники його вперше засвідчують із II пол. ХХ ст. у значеннях 'лінія, що вказує напрям проходження, пролягання чогось', 'широкий асфальтовий шлях, що з'єднує великі міста, важливі об'єкти тощо' [28: X: 237]. Термін *трáса* на території області позначає два поняття: загальновідоме

значення 'центральна дорога' (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Мл, Нр, Ов, Ол, Пп, Пл, Рд, Рм, Хр, Чрн, Чд) та нейтральна сема 'дорога' (Єм, Жт, Мл, Ов, Чд) Фонетичний варіант *трасса* на позначення 'центральної дороги' побутує в Бар, Бер, Бр, Жт, К-1, К-2, Лб, Ол, Пп, Рд, Рж та Чрн. Аналізований термін трапляється на інших територіях з аналогічною семантикою [24: 450; 32: 109].

Уживання апелятива *централька* (< лат. *centrum* 'ніжка циркуля; осердя кола; кісточка плоду' [13: 6: 238]) в українській літературній мові зафіксовано іншої термінологічної сфері [28: XI: 198]. Лексему *централька* в значенні 'центральна дорога' на території Житомирської області записано лише у двох населених пунктах Лг (сс. Остапи, Підостапи). У ролі ГТ розглянуте слово зафіксовано лише на Житомирщині.

Семантично прозоре словосполучення *машинна дорога* записано в одному населеному пункті Ол (с. Суцани) на позначення центральної дороги.

Значення '**дорога, яка веде від села до центральної дороги**' реалізує номен *соше* (див. сему 'дорога, вимощена каменем'). Сему '**дорога від села до села**' позначає лексема *шлях* (див. сему 'дорога (в загальному значенні)').

Вид дороги за призначенням та формою називає сема '**кільцева об'їзна дорога**', яку реалізують ГТ з основами *кольца-*, *-круг-* (які вказують на дорогу, що повертає кільцеподібно) та *об'їзд-*: *кольцева*, *кольцо*, *круг*, *обезна*, *об'їзна*, *окружна*. Указане значення для цих лексем має прозору мотивацію – округла форма дороги, яку використовують для об'їзду. Під час аналізу народних термінів на позначення кільцевої об'їзної дороги простежуємо активне творення нових слів-назв за допомогою субстантивації: *кольцева*, *об'їзна* / *обезна*, *окружна*.

Найширше це значення презентує лексема *обезна* / *об'їзна*: *обезна* (Бер, Жт, К-1, К-2, Нр, Ов), *об'їзна* (Ан, Бар, Бер, Бр, Жт, Зв, К-2, Пп, Пл, Рд, Рж),

пор. українське літературне *об'їзна дорога* 'призначення для об'їзду (про шлях); кружний' [28: V: 510]. На Західному Поліссі вживається іменник *об'їзд* 'допоміжна дорога' [32: 74].

Термін *круг* (< псл. **krogъ* 'щось скручене, згорнуте; круг' [13: 3: 106–107]) в українській літературній мові позначає ділянку якоїсь поверхні, формою схожу на площину, обмежену колом [28: IV: 367–368]. У житомирських говірках лексема *круг* в якості ГТ не набула масового вживання. Вона презентує семи, які входять до різних тематичних підгруп: 'кільцева об'їзна дорога' (сmt Любар, с. Малий Браталів Лб) та 'низинна місцевість, яку весною заливає вода' (с. Великий Дивлин Лг); 'сінокіс на болотистому, низькому місці' (с. Ласки Нр; сс. Лучанки, Словечне Ов) [16, 107–108]. В інших діалектних зонах України та Славії відзначаємо різнобій значень номена *круг*: 'водоворот', 'яма в полі, наповнена водою', 'озеро в лісі, поросле кругом травою', 'болото в лісі', 'болото на відкритому місці' [31: 111], 'сінокіс на низькому місці', 'невеликий ставок або озерце на полі або в лісі', 'напівкругла частина берега', 'шмат поля' [18: 233], 'невеликий ставок або озеро на полі чи в лісі', 'сінокіс на болотистому, низькому місці' [16: 107–108], 'калюжа', 'клин поля', 'дорога по периметру поля' [9: 101], 'частина берега', 'частина дороги' [32: 60]. Останнє значення терміна *круг* стоїть зовсім осторонь – *krûg* 'вершина лісової гори, ліс, гора' [35: 59]. Отже, для апелятива *круг* в якості ГТ немає усталеного значення, зазвичай він іменує ГО, які мають круглу форму.

Інші назви в цьому значенні мають поодинокі фіксації: *кольцева* (сс. Лисівка, Турбівка Пп), *кольцо* (с. Гринівці Лб), *окружна* (с. Вишевичі Рд). У західнополіських говірках фонетичний варіант *кільцева* вживається у ролі прикметника поряд з іменником *дорога* на позначення 'кільцевої об'їзної дороги' [32: 55]. Слово *кольцева* у ролі ГТ зафіксовано вперше. Апелятив *кольцо* в діалектах України позначає поворот русла річки,

кільцеву об'їзну дорогу [31: 103], [9: 96; 32: 57; 23: 268; 17: 317]. В українській літературній мові термін *окружний* – 'який має форму круга' [28: V: 682].

Дорогу в лісі на місці вирубаних дерев номінує лексема *просіка*. Віддієслівна назва *просіка* (< *просікти* < *сікти* < псл. **sěkti* [13: 5: 252]) у житомирських говірках має акцентуаційні, фонетичні та значеннєві варіанти. Найширше представлено семантику 'прогалина; місце в лісі, де немає дерев': *про́сека*, *просе́ка*, *про́сіка*, *просі́ка*, *прасе́ка*. Форма *просіка* позначає ще 'місце в лісі, де вирубали (викорчували) дерева' та 'дорогу в лісі на місці вирубаних дерев' (сс. Велика Горбаша, Троковичі: 'поїхали по просіці' Чрн). В українській літературній мові *просіка* називає 'очищену від дерев смугу землі в лісі, яка є межею ділянки, дорогою і т. ін.' [28: VIII: 285]. На інших слов'янських територіях це слово засвідчено в аналогічних значеннях [31: 187; 9: 166; 10: 111; 32: 93; 23: 295; 24: 418; 7: 197–198].

Семі **'польова дорога'** реалізує одиничне семантично прозоре словосполучення *ко́нна доро́га* (с. Суцани Ол).

'Заплутане розташування доріг' в обстеженому говірковому ареалі позначає номен *розв'язка* (сміт Ємільчино Єм; сс. Кмитів, Студениця К-2), пор. українське літературне *розв'язка* 'споруда на перехресті головних шляхів, призначена для забезпечення нормального руху перехожих і транспорту' [28: VIII: 641].

Четверте семантичне мікрополе називає частини дороги. Значення **'поворот дороги'** реалізують народні ГТ *поворо́т* / *пучворо́т* / *паваро́т*, *поворо́тка* та *колі́но*.

На реалізацію вказаного вище значення мовці найчастіше використовують лексему *поворо́т* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Ов, Ол, Пп, Пд, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд), яка ще широко відома й у значенні 'поворот русла річки' (Бар, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Ов, Пп, Пд,

Рж, Чрн). Фонетичний варіант *пучворо́т* у Зв позначає 'поворот русла річки', в Ов – 'поворот дороги'. У К-2 семі 'поворот дороги' передає форма *паваро́т*. У кількох населених пунктах паралельно вживаються варіанти *поворо́т* та *пучворо́т* (с. Тарашанка Зв; сс. Нагоряни, Хлупляни Ов). На інших українських територіях цю лексему засвідчено з близькою семантикою [31: 170; 10: 103; 9: 153; 32: 88; 23: 290; 17: 367; 24: 405].

У с. Ясенівка Пд записано дериват *поворо́тка*, де суфікс *-к(а)* творить іменники зі значенням результату дії [5: 126]. Ця лексема вживається зі значенням 'поворот дороги', пор.: у літературній мові *поворо́тка* з ремаркою *рідко* позначає 'місце, де щонебудь (дорога, вулиця і т. ін.) повертає, відхиляється вбік' [28: VI: 691].

Соматична метафора *колі́но* в житомирських говірках позначає чотири семи, які об'єднані спільним значенням 'згин': 'поворот русла річки', 'крута зміна напрямку річки', 'частина водоймища, що вдається в сушу' та 'поворот дороги' (с. Іванків Ан). Цей апелятив активно вживається в слов'янських мовах та діалектах з аналогічними значеннями [31: 102; 33: 221; 9: 95; 10: 64; 32: 56; 23: 268; 17: 316; 24: 340; 34: 193].

Сема **'перехрестя доріг'** представлено географічними назвами *перехре́стя* / *перекре́стя* / *перехре́сте* / *перехре́ща* / *перехре́стя*, *перекре́сток* / *перехресток* / *перехре́сток* / *перекре́сток*, *розвилка*, *роздорі́жжя* (дет. див. семі 'місце, де розходяться (сходяться) дороги').

У говірках Житомирщини зафіксовано значну кількість семантично прозорих фонетичних варіантів у вказаному значенні. Найпоширеніша форма – *перехре́стя* (Ан, Бар, Бер, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Ов, Пп, Пд, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд). Менш поширені фонетичні варіанти: *перекре́сток* (Ан, К-1, Мл, Ов, Пп, Рд), *перехре́сток* (Жт, Єм, К-2, Лг, Мл, Ов, Пд), *перекре́сток* (Лб,

Мл, Пп), *перехресток* (К-1, Ов). Поодинокі назви: *перекрестя* (сс. Минійки, Старосільці К-2), *перехресте* (с. Устинівка Ол), *перехрестя* (с.мт Ружин, с. Заріччя Рж) та *перехрестя* (сс. Клинець, Мочульня, Піщаниця Ов). На теренах України слова *перехрестя*, *перехресток* та їхні фонетичні варіанти позначають перехрестя дороги та місце злиття річок [31: 161; 9: 141–142; 32: 83–84; 23: 286; 17: 360; 24: 393–394].

Деривати *розвилка* та *роздоріжжя* утворені поєднанням префікса *роз-* та коренів іменників *вилка* < *вити*, *дорога*. У словах *розвилка* та *роздоріжжя* префікс *роз-* вносить додаткову семантику 'роздвоєння', 'розходження'. У говірках Житомирщини *розвилка* називає перехрестя доріг (К-2, Мл, Рд, Чрн) та розгалуження лісу (с. Вільськ Чрн), пор.: українське літературне *розвилка* 'місце розгалуження дороги' [28: VIII: 630–631]. В інших українських говірках *розвилка* позначає 'розходження доріг' або 'розходження русла річки' [31: 196; 10: 119; 9: 176; 23: 299; 17: 384; 24: 426–427]. В обстеженому ареалі фіксуємо розширення значення слова *розвилка*, де семантика 'роздвоєння' переноситься на інший ГО – 'ліс', тобто 'роздвоєння лісу'.

ГО **'місце, де розходяться (сходяться) дороги'** називають деривати *роздоріжжя* / *роздоріжжья* / *роздоріжжа* / *роздоріжже* / *роздоріжжя* та *ріжок*.

Префіксально-суфіксальна географічна назва *роздоріжжя* (докладно див. сему 'перехрестя доріг') у говірках Житомирської області представлена кількома фонетичними варіантами. У літературній мові закріпилася форма *роздоріжжя*, яка найширше представлена в обстеженому ареалі в значеннях 'місце, де розходяться (сходяться) дороги' (Бар, Бер, Жт, К-1, К-2, Лб, Мл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд) та 'перехрестя доріг' (Ан, Бар, Бр, Жт, Лб, Мл, Рм, Рж, Чрн). Інші фонетичні варіанти засвідчено в північних та центральних районах

області у значенні 'місце, де розходяться (сходяться) дороги': *роздоріжжья* (К-1), *роздоріжжа* (К-1, К-2, Ов), *роздоріжже* (К-1), *роздоріжжя* (Хр). Інші лексикографічні праці фіксують лексему *роздоріжжя* та її фонетичні варіанти з аналогічною семантикою [10: 119; 9: 177; 32: 99; 23: 300].

ГТ *ріжок* утворено від іменника *ріг* + суфікс *-ок* [5: 132]. У літературній мові номен *ріжок* в одному зі значень є зменшено-пестливою формою до *ріг* 'місце, де перетинаються дві вулиці або де вулиця повертає вбік' [28: VIII: 559]. У брусилівських говірках Житомирщини (с.мт Брусилів, сс. Нові Озеряни, Привороття) ця лексема вживається в аналогічному до літературного значенні 'місце, де сходяться (розходяться) дороги'. У західнополіських говірках України номен *ріжок* виступає з семантикою 'затока' [32: 97; 33: 225], у центральноукраїнських та західноподільських говірках *ріжок*, *рожок* – це 'клин лісу' [9: 174–176; 23: 298]. Отже, простежуємо полісемантичність цієї лексеми та вживання її в різних терміносистемах.

На території Житомирської області значення **'місце, де сходяться дороги'** представлено поодинокими віддієслівними фонетичними варіантами-іменниками *схід* (с. Заможне Жт) та *сход* (сс. Вишневе, Грубське К-2) (від *сходити*). Назви *схід* / *сход* у значенні 'місце, де сходяться дороги' зафіксовано вперше.

Сему **'місце, де розходяться дороги'** реалізує віддієслівний номен *роз'їзд* (сс. Андрушки, Кам'янка Пп) та словосполучення *розходні дороги* (сс. Калинівка, Любарка Нр). На Західному Поліссі апелятив *роз'їзд* також записано в ролі ГТ у значенні 'розгалуження доріг' [32: 99]. Сполучення слів *розходні дороги* не засвідчено в говірках інших територій.

Сему **'місце, де сходиться три дороги'** в с. Бродник Нр реалізує іменник *трикутник*. Цю лексему на позначення ГО зафіксовано тільки в досліджуваному ареалі. Назву

трикутник мотивовано геометричною фігурою, яка має три кути. У розглянутому слові основи *три-* та *-кут* указують не на кількість кутів, а на кількість розгалужень, доріг – перенесення значення за аналогією.

Сему '**місце, де пропадає дорога**' називають лексеми *кут* і *тупик*. Географічна назва *кут* (< псл. **ko.tь* 'кут' [13: 3: 162]) поодинокі позначає 'край, клин лісу' (сс. Тепениця, Хмелівка Ол) та 'місце, де пропадає дорога' (с. Зарудинці Рж). В інших діалектних зонах України цей апелятив уживається в тих самих подібних та відмінних значеннях [31: 96, 118; 20: I: 399; 9: 93–94; 10: 62, 73; 27: 113; 32: 55, 63; 23: 268; 17: 327; 24: 336–337, 354].

В українській літературній мові ГТ *тупик* називає 'непроїждже, непрохідне місце; перешкоду для проїзду, проходу' [28: X: 321]. В обстеженому ареалі фонетичний варіант *тупик* записано в Ан, Ов та Рж. На Східному Поліссі *тупик* іменує місце, до якого доходить вода під час розливу [31: 224].

У говірках Житомирщини на позначення **місця перетину доріг** уживають віддієслівні фонетичні варіанти *переїзд*. Назву *переїзд* мотивовано дієсловом *переїжджати*. У цих лексемах префікс *пере-* має значення 'через когось чи щось', тобто 'через когось чи щось' їхати. Термін *переїзд* в К-2 та Хр іменує 'мілководну ділянку в річці, водоймі, яку можна перейти (переїхати); мілину'. Форми *переїзд* (с. Копище Ол) та *переїзд* (Бер, Жт, К-2, Жт) позначають 'місце перетину доріг'. В інших обстежених українських діалектах ці апелятиви уживаються також на позначення 'місця, де переходять ГО' [18: 240; 9: 142; 10: 98; 32: 82, 83; 23: 286, 287; 17: 359–360; 24: 392–393].

Семантику '**найїжджене заглиблення від коліс на дорозі**' репрезентують на досліджуваній території номени з основою *кол-* (*кал-*): *колія* / *калія* / *коляя*, *колейна*. Унормована форма *колія* (< псл. **kolēja* 'слід колеса' [13: 2: 514]) в літературній

мові вживається в аналогічному значення [28: IV: 226]. У говірках Житомирщини побутують акцентуаційні варіанти: *колія* (Єм, Жт, Зв, К-1, Лг, Мл, Нр, Ов, Пп, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд) та *колія* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, Зв, К-2, Лб, Мл, Ов, Пп, Пл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд). Рідковживаною назвою є фонетичний варіанти *коляя*: *коляя* (К-1), *коляя* (К-2, Ов). Одиначну фіксацію має лексема *калія* в одному із сіл Нр (с. Бродник). В інших діалектних зонах України лексема *колія* уживається зі схожою семантикою [31: 102; 9: 95; 10: 64; 32: 56; 24: 340].

Дериват *колейна* в смт Нова Борова Хр позначає 'найїжджене заглиблення від коліс на дорозі'. Пор.: українське діалектне *колейна* 'вибоїна на дорозі' [31: 101], *колийна* 'заглибина на дорозі, вибита транспортом' [10: 64].

Семантичне мікрополе 'край дороги' презентує кілька сем, які мають незначні відтінки в значеннях. Сема '**край дороги**' представлена апелятивами *конець* / *конець*, *край*, *узбіччя*. Синонімічне значення '**бокова частина дороги; узбіччя**' позначають ГТ *обочина* / *абочина* / *обочина*, *бок*, *збочина*, *садовина*, *узбіччя*, *шлях* (див. сему 'дорога (в загальному значенні)').

Жителі поліських говірок уживають кілька місцевих фонетичних варіантів унормованої форми *кінець* 'крайній пункт, межа протягості предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до такого пункту, межі; протилежне початок' [28: IV: 163]: *конець*, *конець*, *конець*, *кінець*. Ці форми побутують в аналогічному до літературного значенні, але з уточненням ГО – ліс, поле, дорога: *кінець* 'край, клин лісу', 'окраїна поля'; *конець* 'край, клин лісу'; *конець* (сс. Клинець, Піщаниця Ов), *конець* (сс. Лозниця, Любарка Нр) 'край дороги'. У центральноукраїнських говірках термін *кінець* уживається в антонімічному до загальноприйнятого значенні 'гирло річки' [9: 92]. Аналогічна семантика слів *край*, *окраїна*, *кінець* властива іншим ГТ Славії [28: V: 676; 31: 109, 149; 9: 100, 134; 10: 62, 67, 90; 20: II: 18; 32: 57,

77; 23: 270; 24: 342, 347; 35: 82; 7: 104; 34: 7].

ГТ *край* має праслов'янські корені (< псл. **krajь* 'межа, кінець, берег' [13: 3: 73]). З аналогічними значеннями це слово побутує в сучасній мові: 'лінія, що обмежує поверхню чого-небудь, а також те, що прилягає до цієї лінії; кінець', 'найвіддаленіша від центру частина якої-небудь місцевості; околиця' [28: IV: 320]. У говірках Житомирської області номен *край* іменує кінець конкретного ГО: 'край, клин лісу' (К-1, К-2, Мл, Нр, Ов, Ол, Пл, Рд, Рж, Хр, Чрн), 'край дороги' (Бар, Жт, К-2, Мл, Рж, Чрн), 'край поля' (Жт, Ов, Чрн, Чд), 'край ями' (Єм, Рв, Рд, Чрн).

Слово *бік* (< псл. **bokъ* [13: 1: 194]) у літературній мові поряд з іншими значеннями називає 'яку-небудь сторону, стінку, площину предмета', 'місце, місцевість, що знаходиться не посередині, збоку чого-небудь' [28: I: 179–180]. У говірках Житомирщини записано два фонетичні варіанти, які реалізують поняття з указівкою на конкретні ГО: *бок* 'бокова частина дороги; узбіччя' (Ов), *бік* 'сторона лісу' (Рд), 'схил гори, горба, підвищення' (Пл). Зі схожою та відмінною семантикою ця лексема побутує в інших говіркових зонах Славії [31: 29; 9: 25; 32: 12–13; 23: 240; 24: 269–270; 7: 17; 35: 32; 34: 32], пор. ще: пол. *bok* 'повільна течія річки під піщаним берегом' [34: 164].

Терміни *обочина*, *збочина*, *узбіччя* – суфіксально-префіксальні утворення від іменника *бік*. В українській літературній мові унормовано слова *обочина* в значенні 'бокова частина, край чого-небудь (шляху, вулиці і т. ін.); узбіччя' [28: V: 553] та *узбіччя*, яке в одному зі значень називає 'бокову частину дороги, шосе і т. ін.; місце, простір уздовж дороги, шосе і т. ін.' [28: X: 404]. Жителі обстеженого ареалу вживають декілька фонетичних варіантів слова *обочина*. Найширше представлено літературне *обочина* (Ан, Бер, Бр, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Ов, Пп, Пл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд), у північному районі (Ов) побутує

форма *обочіна*, а в деяких селах К-2 (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища) – *абочіна*. Див. ще: ...*ліси та обочини доріг...* (1958 р.) [4: ф. 31: оп. 1: сп. 36: с. 46]. З аналогічною семантикою цей ГТ записано в інших українських говірках [31: 145; 18: 238; 9: 132; 32: 75; 23: 282; 24: 381–382].

ГТ *узбіччя* в обстеженому ареалі реалізує синонімічні значення 'бокова частина дороги; узбіччя' (Бар, Бер, Єм, Жт, К-1, К-2, Лб, Хр, Чрн, Чд) та 'край дороги' (Єм, Жт, Чд). Лексему *узбіччя* зафіксували й інші дослідники в близьких значеннях [18: 252; 9: 196; 32: 110; 24: 453].

Одиничну назву *збочина* записано в К-2 (с. Гуменники) у значенні 'бокова частина дороги; узбіччя', пор.: українське діалектне *збочина* 'схил гори' [18: 229].

Слово *садовина* на всеукраїнському просторі відома в значенні 'плодові дерева' [28: IX: 13]. У двох говірках Житомирської області *садовина* називає 'бокову частину дороги; узбіччя' (сс. Городище, Троковичі Чрн). Семантичним мотиватором номінації міг бути перехід назви одного об'єкта через асоціацію за суміжністю на інший об'єкт: 'фруктові дерева' > 'місце (узбіччя дороги), де росли фруктові дерева' > 'узбіччя'. У ролі ГТ лексему *садовина* зафіксовано вперше.

Значення **'пішохідна доріжка збоку дороги'** (весь обстежений говірковий масив) реалізує загальноновживана лексема *тротуар* (< фр. *trottoir* < *trotter* 'йти, марширувати, бігти риссю' [13: 5: 652]).

Дорогу, доріжку, обсажену з обох боків деревами, кущами позначають слова *алєя* / *алєя*, *алєйка* / *алєйка*, *вўлочка*. В українській літературній мові номен *алєя* (< фр. *allee* 'прохід' [13: 1: 61]) та демінутив *алєйка* записані з аналогічним значенням [28: I: 33]. У Житомирській області ці лексеми зафіксовано в говірках таких територій: *алєя* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, К-2, Лг, Мл, Ов, Пп, Рм, Рж, Чрн), *алєя* (Ов), *алєйка* (Ан, Бар, Бер, К-1, К-2, Пл, Хр, Чрн), *алєйка* (К-1, Ов). У

частині населених пунктів цей номен відомий, але його не використовують у мовленні, оскільки відсутні такі географічні реалії. В інших говірках України ці лексеми в ролі ГТ уживаються з аналогічними й схожими значеннями: *алея* [9: 92], [32: 8], *але́йка* 'доріжка в лісі', 'стежка в саду', 'стежка, обсаджена деревами, живоplotом' [32: 8].

В одному населеному пункті К-1 (с. Сушки) записано народну назву *в'улочка* в значенні 'дорога, доріжка, обсаджена з обох боків деревами, кущами', пор. українське літературне *вуличка* зменшено-пестливе до *вулиця* в значенні 'обмежений двома рядами будинків простір для їзди та ходіння' [28: I: 786]. Апельатив *в'улочка* на позначення дороги, доріжки, обсадженої з обох боків деревами, кущами, зафіксовано вперше.

Значення **'місце між дорогами'** реалізують терміни *міждоріжжя*, *полоса*, *проміжуток*, *разделительная паласа*, *смуга*.

Семантично прозоре утворення *міждоріжжя* в Жт (сс. Березина, Глибочиця) позначає 'місце між дорогами', пор. українське літературне *міждоріжжя* 'місце, смуга між дорогами' [28: IV: 727]. ГТ *полоса* в говірках Житомирщини реалізує три значення: 'лісосмуга; ряд дерев уздовж дороги, на полі', 'смуга лісу' та 'місце між дорогами' (сс. Кмитів, Студениця К-2). Словосполучення *разделительная паласа* записано в деяких селах К-2 (сс. Великі Кошариця, Малі Кошариця).

Префіксально-суфіксальний дериват *проміжуток* утворено від номена *межа*. У говірках Житомирщини слово *проміжуток* зберегло первинне значення 'розташування між' з уточненням ГО, між якими знаходиться певне місце. У Жт ця лексема має дві поодинокі фіксації у значеннях 'місце між двома скелями' (с. Головенка) та 'місце між дорогами' (с. Лука). У говірках Східної України *промежуток* називає не 'місце між ГО', а 'шляхи сполучення між ГО': 'межа

між полями', 'дорога, по боках якої оброблене поле' [24: 417].

Записана в житомирських говірках лексема *смуга* (від псл. **smuga* 'темна пляма; смуга' [13: 5: 329–330]) в українській літературній мові називає 'видовжену, обмежену чим-небудь частину якоїсь поверхні, простору, що виділяється на загальному фоні своїм виглядом, кольором і т. ін.' [28: IX: 417–418]). На обстеженій території це слово позначає два ГО видовженої форми – 'місце між дорогами' (сmt Великі Коровинці, с. Малі Коровинці Чд), 'лісосмуга; ряд дерев уздовж дороги, на полі' (Ов, Рд) та 'смуга лісу' (Бер, Лб, Пп). У ролі ГТ номен *смуга* в говірках України називає й інші ГО, видовженої форми: 'водна поверхня серед болотного топу' [31: 206], 'частина водоймища, яка вдається в сушу', 'болото в лісі', 'ділянка поля' [10: 127], 'гребінь, продовгувате підвищення' [9: 182], [23: 303]. У говірках Західного Полісся апельатив *смуга* позначає 'іржаві скалки на болотній воді', 'непрохідну смугу болота, багна' [32: 103].

Найбільшу семантичну мікрогрупу утворюють назви, які характеризують дорогу за матеріалом покриття або вказують на відсутність спеціального покриття. Умовно їх розділено на шість семантичних рядів: 1) 'заасфальтована дорога', 2) 'піщана дорога', 3) 'бетонна дорога', 4) 'дорога, вимощена каменем', 'дорога, вимощена дрібним каменем', 'дорога, висипана щебенем', 5) 'грунтова дорога', 6) 'намощена дорога'.

Значення **'заасфальтована дорога'** презентують такі слова та словосполучення: *асва́льт* / *асфа́льт* / *асхва́льт*, *асва́льтка*, *шо́се* / *соше́* (див. сему 'дорога, вимощена каменем'), *асва́льтірована доро́га* / *асфа́льтірована доро́га*, *асва́льтна доро́га* / *асфа́льтна доро́га*, *асва́льтова доро́га*.

Місцеві фонетичні варіанти *асва́льт*, *асфа́льт*, *асхва́льт* – це запозичення з французької мови < фр. *asphalte* [13: 1: 94]. Ці форми – яскравий приклад субституції, коли в запозичених словах чужий звук

замінюється своїм. Зокрема, французьке [ph] замінено українськими [в], [ф] та [хв]. Унормованою є форма *асфальт* у значенні 'шлях, тротуар, покриті чорною смолистою масою природного походження або штучного виготовлення з бітуму і тонкоподрібнених мінеральних матеріалів' [28: I: 69]. На обстеженій території найбільшого поширення набула діалектна форма *асвальт* на позначення заасфальтованої дороги, яка записана в багатьох населених пунктах. У Жт (сс. Дениші, Корчак, Михайлівка, Перлявка) лексема *асвальт* іменує 'центральну дорогу'. Літературний варіант *асфальт* у значенні 'заасфальтована дорога' записано в Бар, Бер, Єм, К-1, Лб, Ов, Ол, Пп та Хр. Фонетичний варіант *асхвальт* в аналогічному до попереднього значенні зафіксовано в Ан та К-1. У Єм відзначено паралельне вживання форм *асвальт* та *асфальт* (сс. Варварівка, Сербо-Слобідка Єм). У говірках інших територій України побутують теж такі фонетичні варіанти зі схожою семантикою [23: 238; 24: 260, 261].

Дериват *асвальтка* записано лише в одному населеному пункті (с. Бараші Єм) у значенні 'заасфальтована дорога'. Опрацьовані словники та історичні пам'ятки не фіксують цю лексему.

На позначення 'заасфальтованої дороги' мовці використовують значну кількість словосполучень, де іменник *дорога* поєднується з прикметниками, утвореними від слова *асфальт*. Найширше представлено поєднання слів *асвальтна дорога* (Бар, Бер, Жт, Зв, К-1, К-2, Ов, Пп, Пл, Рм, Рж). Інші словосполучення функціонують на незначній території: *асфальтна дорога* (Мл, Ов, Рд, Чрн), *асвальтова дорога* (Бар, Бр, К-2, Пп), *асвальтірована дорога* (Ов, Рм) й *асфальтірована дорога* (К-1, Лг, Ов).

Сему '**піщана дорога**' передають ГТ *грунто́вка* (див. сему 'грунтова дорога'), *на́сип*, *насі́пка*, *песо́шня*, *пеца́на дорога* / *пеца́на доро́га*,

піско́ва доро́га / *пи́скова́ доро́га*, *піски́*, *пи́щанка*, *сіпаній шлях*, *шлях* (див. сему 'дорога (в загальному значенні)').

Семантично прозоре префіксальне утворення *на́сип* (< *на́сипати* < *сіпати* < псл. **sypati* [13: 5: 240]) мотивовано характером виникнення ГО, які з'явилися внаслідок природного чи штучного насипання землі, піску тощо [8: 23]. Полісемантичний термін *на́сип* на обстеженій території позначає 8 сем. Частина з них мають аналогічні значення до українського літературного 'штучне земляне підвищення', 'насипана купа чогонебудь' [28: V: 184]: *на́сип* 'насип землі', 'насип піску біля річки', 'невеликий продовгуватий насип', 'підвищення навколо річки, озера', 'штучний горб, насип', 'штучний насип, що перегороджує річку', пор. ще *на́сип* 'штучне земляне підвищення, пагорб' [18: 237]. Дві семи позначають різновиди доріг за покриттям: *на́сип* 'настелена дорога' (сmt Довбиш Бар), 'піщана дорога' (Єм, Зв, Ол), *на́сип* 'настелена дорога' (сс. Зарудинці, Огіївка Рж; сmt Черняхів Чрн), 'піщана дорога' (сс. Деревищина, Жари Бар). Фонетичний варіант *на́сип* засвідчено у північних районах області (Ов, Ол) на позначення 'насипу круглої форми' та 'насипу піску біля річки'. Наведений апелював добре відомий в українських та слов'янських говірках у схожих та аналогічних значеннях [18: 237; 31: 139–140; 10: 85; 9: 126–127; 32: 72; 23: 280; 7: 200]. В інших українських говірках *на́сип* також іменує 'дорогу', але зафіксовані нами значення 'настелена дорога' та 'піщана дорога' іншими дослідниками не засвідчено.

У Єм (с. Горбове) побутує дериват *насі́пка* від *на́сип* у значенні 'піщана дорога', пор. українське діалектне *насі́пка* 'насип' [20: I: 476]. ГТ *насі́пка* в значенні 'піщана дорога' записано вперше.

У говірках Житомирщини трапляються фонетичні варіанти *пісо́к* / *песо́к* / *писо́к* та множинні форми *піски́* / *піскі́*, які називають декілька понять, що стосуються семи 'пісок'. В українській літературній мові

лексема *пісок* (< псл. **pěsъkъ* 'пісок' [13: 4: 415]) позначає речовину 'сипучу гірську породу, що складається з крупинок твердих мінералів, переважно кварцу' та 'простори, ділянки землі, покриті великими масами цієї породи' [28: VI: 415]. Термін *піски* (мн.) на позначення 'піщаної дороги' трапляється в Ол, а в значенні 'місце добування піску' – в Мл та Пл. Див. ще *пісок* 'піщаний ґрунт', *песок* 'піщаний ґрунт', *писок* 'місце добування піску', *піски* 'піщаний берег', 'місце добування піску', *піски* 'низинне піщане місце' [18: 242]. На інших територіях ці форми побутують зі схожою семантикою [18: 241–242; 20: II: 63; 10: 100; 9: 148; 32: 85; 23: 287, 289; 7: 181]. У досліджуваному регіоні вперше зафіксовано вживання слова *піски* в значенні 'піщана дорога'.

Лексему *песошня* (від *пісок*) на позначення піщаної дороги засвідчено в Лг (сс. Іванівка, Малий Дивлин). Опрацьовані лексикографічні праці не фіксують цього номена.

ГТ *пищанка* утворено від прикметника *пищаний* за допомогою суфікса *-к(а)*. Розглянутий номен на Житомирщині презентує семантично прозорі значення: характеризує дорогу за матеріалом покриття – піщана дорога (Зв, К-1, Нр, Ол, Пл, Рм) та називає піщаний ґрунт і насип піску біля річки, див. ще фонетичний варіант *пищанка* 'поле, що погано родить'. В українському діалектному мовленні номен *пищанка* вживається у близьких та схожих значеннях [18: 242; 10: 100; 23: 289; 9: 149; 32: 86].

Значну групу на позначення 'піщаної дороги', утворюють словосполучення, які мають одиничні фіксації та представлені фонетичними варіантами: *пещана доро́га* (с. Слобідка К-2), *пещана доро́га* (сс. Гаєвичі, Піщаниця, Поліське Ов), *пискова доро́га* (сс. Перга, Рудня-Перганська Ол), *пискова́ доро́га* (сс. Вербівка, Чижівка Зв), *сіпаний шлях* (с. Яроповичі Ан).

Сему '**бетонна дорога**' реалізує єдина лексема *бетонка*, яку, як і реалію, засвідчено рідко. Це значення

реалізують три фонетичні варіанти: *бетонка* (Ан, Жт, Рж), *бітонка* (Чд) та *бетонка* (с. Юрово Ол). Апелятив *бетонка* не фіксують інші опрацьовані словники та пам'ятки.

Четвертий семантичний ряд 'дорога, вимощена каменем' представлено кількома семами. Одноименну сему '**дорога, вимощена каменем**' передають географічні назви *бітий шлях, бру́ківка / бру́ковка, бруца́тка, каменецька доро́га, каменка / кам'янка, каменна́ доро́га / камінна доро́га / камі́нна доро́га, кам'яна́ доро́га, соша́ / соше́ / суше́ / шосе́, соше́йка / шосе́йка, шлях* (див. сему 'дорога (в загальному значенні)').

Географічний термін *бру́ківка / бру́ковка* утворений за допомогою двоелементного суф. *-ів-к(а)*, який творить назви без прикметникового етапу [14: 36], від слова *брук* 'мостова' (< снн. *brugge* 'міст' через польську мову [13: 1: 266]). У сучасній українській мові *бруківка* позначає дорогу або вулицю (мостову), вимощену камінням [28: I: 241]. У говірках Житомирщини побутують акцентуаційні та фонетичні варіанти у значенні 'дорога, вимощена каменем': *бру́ківка* (м. Баранівка, сс. Йосипівка, Озерянка, Табори Бар), *бруківка* (Бер, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Ов, Пп, Рд, Рм, Рж, Пл, Хр, Чрн), *бруківка* (сс. Білка, Сушки К-1) та *бруківка* (К-2, Нр, Ов). У західнополіських, західноподільських та одеських говірках розглянута лексема називає 'шосейну дорогу' та 'дорогу, вимощену каменем' [27: 32; 32: 16; 23: 242].

Номен *бруца́тка* споріднений з українським *брус* 'кусок, чотиригранний шматок, точильний камінь; чотиригранна колода' [13: 1: 271]. З II пол. ХХ ст. лексема *бруца́тка* вживається в літературній мові у значенні 'матеріал для брукування вулиць; камені у формі брусків', з ремаркою *розмовне 'бруківка, вимощена цим матеріалом'* [28: I: 242]. Термін *бруца́тка* у значенні 'дорога, вимощена каменем' на території Житомирської області трапляється в К-2, Ов, Рм та Чрн.

Простежується семантичний зсув значення номена *бруцятка* з 'назви матеріалу для покриття дороги' на 'назву дороги, покритої цим матеріалом'.

Лексему *кам'янка* / *каменка* утворено від прикметника *кам'яний* за допомогою суфікса *-к(а)*. На поч. ХХ ст. номен *кам'янка* передавав чотири значення, одне з яких називало 'шосе' [25: II: 214], а з II пол. ХХ ст. позначає лише одне поняття – 'брукований шлях' [28: IV: 86]. У житомирських говірках на позначення 'дороги, вимощеної каменем' побутують фонетичні варіанти: *кам'янка* (Бар, Єм, К-1, Лг, Мл, Нр, Рд, Ол) та *каменка* (Лг, Ов, Ол). В інших говірках України це слово трапляється з аналогічною семантикою [9: 90; 23: 265; 24: 331–332], проте воно іменує й інші ГО, які пов'язані з камінням: українське діалектне *кам'янка*, *камінка* 'камениста гора' [18: 230], *кам'янка* 'кам'янистий берег' [9: 90], *кам'енка*, *кам'янка* 'гора з кам'янистим ґрунтом', *камінка* 'кам'яниста гора', 'поле, на якому багато каміння', 'кам'янистий ґрунт' [17: 307, 308].

ГТ *шосе́* запозичено з французької мови (< фр. *chaussée* 'шосе; гребля' [13: б: 454]). Це досить пізніє запозичення, оскільки найраніша писемна згадка слова *шосе́* та його фонетичних варіантів на території Житомирської області фіксується з поч. ХХ ст.: *по Кієвському шоссе* (1902 р.) [11: ф. 29: оп. 1: сп. 8: с. 1], *по направленні Кієв–Житомир соші* більше 150 сотні машин спалили (1944 р.) [4: ф. 234: оп. 1: сп. 449: с. 47 зв.]. У сучасній українській літературній мові слово *шосе́* позначає 'дорогу з асфальтовим, цементно-бетонним покриттям, вимощену щебенем тощо, призначену для руху будь-якого безрейкового транспорту' [28: XI: 511]. В обстежених говірках ця лексема найширше реалізує значення 'дорога, вимощена каменем' (Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, Зв, Лб, Нр, Ов, Ол, Пп, Пл, Рд, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд) та 'центральна дорога' (Бар, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Нр, Ов, Пл, Чрн, Чд). Номен *шосе́* на позначення

'заасфальтованої дороги' зафіксовано лише в кількох населених пунктах Чрн (сс. Андріївка, Очеретянка, Стирти). У значенні 'дорога, вимощена каменем' у житомирських говірках широко відомий варіант *соше́* (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Жт, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Мл, Ов, Ол, Пп, Пл, Рм, Рж, Хр, Чд). У Єм, Жт, Зв та Мл форма *соше́* позначає 'центральну дорогу', в Чрн та Чд – 'заасфальтовану дорогу'. Апелятив *соше́* в одному населеному пункті Ан (с. Зарудинці) вживається у значенні 'дорога, яка веде від села до центральної дороги'. Фонетичний варіант *саше́* у російськомовних селах К-2 (сс. Великі Кошарища, Малі Кошарища) реалізує сему 'центральна дорога'. Значення 'дорога, вимощена каменем' позначають маловідомі форми *соша́* (Ол, Пл) та *суше́* (с. Турчинівка Чд). У ХХ ст. П. С. Лисенко на території Житомирської області у значенні 'шосе' записав слова *шоса́* (с. Усове Ов) [15: 61], [16: 201] та *шаша́* (с. Давидки К-1) [16: 201]. Л. С. Паламарчук зафіксував номен *соша́* 'шосе' (с. Мусіївка Рж) [21: 32]. Розглянуті форми в аналогічних та близьких значеннях побутують і в інших українських діалектах: *соша́*, *шаша́* [16: 201], *сош*, *соша́*, *шоса́*, *шосе́* [32: 104, 114], *соша́*, *шосе́* [23: 303, 312], *соша́* [12: 51; 27: 183], *шосе́* [24: 462]. У наведених прикладах простежуються такі фонетичні процеси, які відбулися в аналізованих лексемах: сингармонізм (всі голосні в слові стають однорідними за артикуляцією) у фонетичних варіантах *саша*, *шаса*, *шаша*; метатеза (взаємна перестановка звуків або складів у межах слова) у парах *шосе – соше*, *саша – шаса*.

Демінутив *шосе́йка* в українській літературній мові з ремаркою *розмовне* подається у значенні 'дорога з асфальтовим, цементно-бетонним покриттям, вимощена щебенем тощо, призначена для руху будь-якого безрейкового транспорту' [28: XI: 511]. У говірках Житомирщини ця лексема має фонетичні та значеннєві варіанти: *шосе́йка* 'дорога, вимощена каменем'

(Ан, Лб, Пл, Хр), 'погана дорога' (Чд), *соше́йка* 'висипана дорога' (Чрн), 'дорога, вимощена каменем' (Ан, Бар, Бер, Ов, Ол, Пл, Рм, Рж, Хр, Чрн, Чд), *суше́йка* 'дорога, вимощена дрібним каменем' (Ол). В інших обстежених говіркових зонах України розглянуте слово вживається з аналогічною семантикою [32: 114; 23: 312; 24: 439]. Географічну назву *шосе́йка* у значенні 'погана дорога' зафіксовано вперше.

На території Житомирської області на позначення дороги, вимощеної каменем, у деяких населених пунктах уживають словосполучення: *бі́тий шлях*, *камени́цька доро́га*, *камінна доро́га* / *каменна́ доро́га* / *камі́нна доро́га*, *кам'яна́ доро́га*. Словосполучення *бі́тий шлях* на Житомирщині позначає два поняття: 'дорога, вимощена каменем' (сс. Зарудинці, Огіївка Рж) та 'ґрунтова дорога' (сс. Андріївка, Сущани Ол). На позначення 'дороги, вимощеної каменем' на Житомирщині зафіксовано такі сполучення слів, їх фонетичні та акцентуаційні варіанти: *камени́цька доро́га* (с. Барвінки Мл), *камінна доро́га* (Бр, Нр), *каменна́ доро́га* (сс. Красилівка, Прибитки Ов), *камі́нна доро́га* (сс. Кирдани, Коптівщина, Корчівка, Нагоряни, Оленичі, Покалів, Скребелічі, Сташки, Хлупяни, Черепин Ов), *кам'яна́ доро́га* (сс. Заможне, Покостівка Жт).

Дорогу, вимощену дрібним каменем, позначає народна назва *суше́йка* (див. сему 'дорога, вимощена каменем').

Сему '**дорога, висипана щебенем**' у досліджуваних говірках виражають маловідомі назви, мотивовані коренем *щєбн-* (*щєбьон-*): *щєбні́вка*, *щєбне́ва доро́га* та *щєбьо́ночна доро́га*.

ГТ *щєбні́вка* утворено за допомогою форманта *-ів-к(а)* який складається з ад'єктивного суфікса *-ов (іє)* та субстантивного *-к(а)* [6: 233]. На Житомирщині цю лексему записано лише в одному населеному пункті Жт (с. Головенка). Лексикографічні праці не фіксують слова *щєбні́вка*.

Словосполучення *щєбьо́ночна доро́га* у вказаному вище значенні записано в

Ов та Пл, а *щєбне́ва доро́га* – в с. Залізня Жт.

Значення '**ґрунтова дорога**' виражають номени *ґрунті́вка* / *ґрунто́вка* / *ґрунто́вка*, *лижньо́вка* та бінарні утворення *бі́та доро́га*, *бі́тий шлях*.

Найширше цю семантику реалізує назва *ґрунто́вка*, яка утворена від прикметника *ґрунто́вий*. У житомирських говірках найвідоміше значення лексеми *ґрунто́вка* 'ґрунтова дорога' (Ан, Бар, Бер, Бр, Єм, Зв, К-1, К-2, Лг, Лб, Ов, Ол, Пп, Пл, Рж, Хр, Чрн, Чд). Менш відомі значеннєві варіанти форми *ґрунто́вка*: 'піщана дорога' (Мл, Рм), 'намощена дорога' (Чд), 'настелена дорога' (Пл), пор. українське літературне *ґрунто́вка* 'перший нижній шар фарби на полотні картини, на предметі, що є основою, на яку наносять інші фарби при малюванні або фарбуванні' [28: II: 181]. Фонетичні варіанти *ґрунті́вка* (К-1) та *ґрунто́вка* (Жт, Зв, Ов, Пл, Рж, Чд) уживаються в значенні 'ґрунтова дорога'. У м. Звягель зафіксовано паралельне вживання фонетичних варіантів *ґрунто́вка* та *ґрунто́вка*, а в Чд (сс. Дібрівка, Медведиха, Троща) лексема *ґрунто́вка* позначає 'ґрунтову дорогу' та 'намощену дорогу'. У діалектних зонах інших територій України *ґрунто́вка* іменує ґрунтову дорогу [9: 65; 23: 257; 24: 308] та дорогу на болоті [9: 65].

Одиничний апелютив *лижньо́вка* утворено від прикметника *ли́жний* за допомогою суфікса *-ов-к(а)*. Це слово записано лише у двох середньополіських говірках К-1 (сс. Боровиця, Давидки). Мотивація затемнена, можливо, вона пов'язана з тим, що по цій 'ґрунтовій дорозі' взимку їздять на лижах або мотивована дієсловом *лежати*. На Східному та Західному Поліссі в значенні 'дорога через болото' побутують такі фонетичні варіанти: *лежньо́вка* [31: 121], *лижньо́вка* [10: 75]. За ареалом поширення цей термін допустимо вважати поліським утворенням. У значення 'ґрунтова

дорога' номен *лижньовка* записано вперше.

Словосполучення *біта доро́га* в Лг та Рд позначає 'грунтову дорогу', а *бітий шлях* реалізує два значення: 'грунтова дорога' (сс. Андріївка, Суцани Ол) та 'дорога, вимощена каменем' (с. Огіївка Рж). Пор.: в українській літературній мові *біта доро́га*, *бітий шлях* 'широка уторована дорога, широкий уторований шлях' [28: I: 169–170].

Останній семантичний ряд позначає дорогу без указівки на конкретний матеріал покриття дороги. Географічні назви із семантикою '**намощена дорога**' маловідомі та поширені на обмеженій території (переважно в південно-західних районах області): *вімощена доро́га*, *вісипана доро́га*, *вісипка*, *грунтова́ка* (див. сему 'грунтова дорога'), *мостова́ доро́га*, *нака́т*, *нака́тка*.

Лексеми *вісипка*, *нака́т* та *нака́тка* – похідні утворення від дієслів *вісипати*, *нака́тати*. Назви мотивовано характером виникнення ГО, які утворилися внаслідок висипання чи накатування певних матеріалів на дорозі. Зазначені лексеми – поодинокі моносемантичні апелятиви: *вісипка* (с. Паранине Єм), *нака́т* (сс. Зелена Поляна, Пулино-Гута Пл), *нака́тка* (сс. Велика Глумча, Мала Глумча Єм). В інших говіркових зонах найширше представлено номен *нака́т* у відмінних значеннях: 'схил гори', 'велика хвиля, яка підходить до берега моря після сильної бурі' [27: 133]. Слово *вісипка* на Волині позначає 'штучно насипаний горб' [10: 26]. У житомирських говірках на позначення намощеної дороги записано такі сполучення слів: *вімощена доро́га* (Бар, Чд), *вісипана доро́га* (Ан, Жт, Чрн), *мостова́ доро́га* (К-1, Пд).

Сему '**висипана дорога**' репрезентовано назвами: *отсєвна доро́га*, *посіпана доро́га*, *сіпана доро́га* та *соше́йка* (див. сему 'дорога, вимощена каменем'). Указані словосполучення утворено поєднанням іменника *доро́га* та прикметників

отсєвна, *посіпана*, *сіпана*. Прикметник *отсєвна* мотивовано назвою матеріалу, який висипали на дорогу – *отсєв*, а *посіпана*, *сіпана* – характером виникнення ГО: посипання, сипання дороги. У говірках Житомирщини ці сполучення слів записано в північних районах: *отсєвна доро́га* (Єм), *посіпана доро́га*, *сіпана доро́га* (Ол).

Настелену дорогу передають апелятиви *грунтова́ка* (див. сему 'грунтова дорога'), *насіп* (див. сему 'піщана дорога'), *на́стил*. Віддієслівне безафіксне утворення *на́стил*, як і значна частина попередніх лексем, мотивовано характером утворення ГО – настелити дорогу. У Житомирській області слово *на́стил* побутує у двох значеннях: 'настелена дорога' (м. Житомир, с. Зарічани Жт) та 'настил з хмизу для переїзду (переходу) через річку, болото' (сс. Кам'яна Гірка, Остапи Лг), пор.: українське літературне *на́стил* 'поверхня чогонбудь, утворена з настелених дощок або чогось іншого' [28: V: 199], українське діалектне *на́сти́л* 'дорога на болоті' [9: 127].

Значення '**дорога, викладена з дерев**' представлено одиничною лексемою *літньовка*, яку записано в одному населеному пункті Нр (с. Бродник). Цю назву утворено від прикметника *літній* за допомогою двоелементного форманта *-ов-к(а)* (дет. див. ГТ *щебні́вка*). Можливо, назва пов'язана з тим, що цю дорогу використовують лише влітку. Інші лексикографічні праці не засвідчують розглянутого номена.

Семантичну мікрогрупу, яка позначає назви доріг за видом покриття представлено значною кількістю словосполучень, у яких зазвичай іменник *дорога* поєднується з прикметником, похідним від назви матеріалу покриття. Більша частина однокомпонентних термінів утворена за допомогою суфікса *-к(а)*. Частину назв мотивовано назвою матеріалу покриття або тим, як утворилася географічна реалія, – насипанням, накатуванням чи настеленням. Отже,

записано значну кількість лексем, які не зафіксовано в говірках інших територій.

Висновки й перспективи дослідження. Можна зробити висновок, що вперше системно описано народні назви Житомирщини на позначення дороги, простежено етимологію цих лексем, способи словотворення й розглянуто їхні фонетичні та значеннєві особливості. Зібраний матеріал погруповано на семантичні мікрополя. Продемонстровано розширення семантики загальнономовних значень деяких лексем. На позначення шляхів сполучення та їхніх частин виділено народні назви, які активно вживають мовці на обстеженій території в загальновідомих значеннях, виокремлено нові значення вже засвідчених номенів та зафіксовано досі не відомі географічні терміни. Деякі географічні назви реалізують широку амплітуду значеннєвих варіантів, які виходять за межі проаналізованої АСГ 'дорога'.

Визначено функціонування значної кількості фонетичних варіантів. Окреслено території поширення проаналізованих термінів у межах Житомирської області.

Отримані результати можна використати для укладання словників географічних назв Житомирщини та України.

Умовні скорочення назв населених пунктів:

Ан – Андрушівський р-н, Бар – Баранівський р-н, Бер – Бердичівський р-н, Бр – Брусилівський р-н, Єм – Ємільчинський р-н, Жт – Житомирський р-н, Зв – Звягельський р-н, К-1 – Коростенський р-н, К-2 – Коростишівський р-н, Лг – Лугинський р-н, Лб – Любарський р-н, Мл – Малинський р-н, Нр – Народицький р-н, Ов – Овруцький р-н, Ол – Олевський р-н, Пп – Попільнянський р-н, Пл – Пулинський р-н, Рд – Радомишльський р-н, Рм – Романівський р-н, Рж – Ружинський р-н, Хр – Хорошівський р-н, Чрн – Черняхівський р-н, Чд – Чуднівський р-н.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / НАН України, Ін-т укр. мови та ін.; підгот. до вид. В. М. Мойсієнко; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2004. 249 с.
2. Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підготували до видання: А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002. 394 с.
3. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст., 1582–1588 рр. / Підготував до видання М. К. Бойчук. К.: Видавництво "Наукова думка", 1965. 191 с.
4. Архівний сектор Коростишівської районної державної адміністрації.
5. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. Ужгород: Закарп. обл. вид-во, 1960. 416 с.
6. Вебер Н. Суфікс -івк(а) в мікроойконімії Івано-Франківщини. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 23. С. 232–237.
7. Григорян Э. А. Словарь местных географических терминов болгарского и македонского языков. Ереван: Айастан, 1975. 260 с.
8. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Відп. ред. В. В. Лучик. Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000. 172 с.
9. Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. К.–Кіровоград: РВЦ КДПУ, 1999. 224 с.
10. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині. Вид. друге, доповн. і виправл. Луцьк: Вежа-Друк, 2013. 148 с.
11. Державний архів Житомирської області.
12. Дзєндзелівський Й. О. Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністров'я. *Лексикографічний бюлетень*. 1958. Вип. VI. С. 36–54.

13. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. К.: Наукова думка, 1985. Т. 1-6.
14. Карпенко Ю. О. Топоніміка гірських районів Чернівецької області. Конспект лекцій. Чернівці, 1964. 80 с.
15. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся / Відп. ред. І. О. Варченко. К.: Видавництво Академії наук Українського РСР, 1961. 72 с.
16. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. К.: Наукова думка, 1974. 260 с.
17. Личук С. В. Семантика та структура народних географічних назв Івано-Франківщини: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Івано-Франківськ, 2015. 449 с.
18. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов). *Полесье (Лингвистика, Археология, Топонимика)* / Отв. ред.: В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. М.: Наука, 1968. С. 206–255.
19. Никончук М. В., Никончук О. М. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / АН УРСР. Ін-тут мовознавства ім. О. О. Потебні: відпов. ред. П. Ю. Гриценко. К.: Наук. думка, 1990. 292 с.
20. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. К.: Наук. думка, 1984. Ч. 1–2.
21. Паламарчук Л. С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки (Вчорайшенського району, Житомирської області). *Лексикографічний бюлетень*. 1958. Вип. VI. С. 22–35.
22. Поліські замовляння / Зібрав та уклав В. Мойсієнко; редактор В. Врублевський. Житомир: "Авжеж!", 1995. 70 с.
23. Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Кам'янець-Подільський, 2012. 356 с.
24. Слободян О. В. Географічна народна термінологія українських східнослобожанських говірок Луганщини: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01. Старобільськ, 2017. 586 с.
25. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. К.: Вид-во Академії наук Української РСР, 1908. Т. II. 573 с.
26. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2 т. К.: Наук. думка, 1977–1978 рр. Т. 1–2.
27. Словник українських говорів Одещини / За ред. О. І. Бондаря. Одеса: Одеський нац. універ. ім. І. І. Мечникова, 2011. 223 с.
28. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. I–XI.
29. Тимченко Е. Историчний словник українського язика / Під ред. Є. Тимченка. Т. I. Зошит I (А–Ж), II (Г–Ж). Харків–К.: Вид-во "Українська радянська енциклопедія", 1930. 947 с.
30. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XVI–XVIII ст. Пам'ятки української мови. Серія словників / Підг. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса. К.–Нью-Йорк, 2003. Кн. 1–2.
31. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья: Словарь. Сумы, 1984. 274 с.
32. Шийка С. В. Словник народних географічних термінів Ровенщини / Відп. ред. О. П. Карпенко. Тернопіль: Астон, 2016. 118 с.
33. Шульгач В. П. Словник географічних термінів Західного Полісся. *Ономастика України та етногенез східних слов'ян* / Відп. ред. І. М. Желєзняк. К., 1998. С. 215–226.
34. Nitsche P. Die geographische Terminologie des Polnischen. Köln – Graz, 1964. 339 s.
35. Schütz J. Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. Berlin: Akademie-Verlag, 1957. 113 s.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Akty Zhytomyrskoho hrods'koho uriadu: 1590 r., 1635 r. (2004). [Acts of the Zhytomyr City Government: 1590, 1635]. / NAN Ukrainy, In-t ukr. movy ta in.; pidhot. do vyd. V. M. Moisiienko; ed. by V. V. Nimchuk. Zhytomyr. 249 p. [in Ukrainian].
2. Aktova knyha Zhytomyrskoho hrods'koho uriadu 1611 r. (2002). [Zhytomyr City Government Book of Acts of 1611]. / Pidhotuvaly do vydannia: A. M. Matviienko, V. M. Moisiienko. Zhytomyr. 394 p. [in Ukrainian].
3. Aktova knyha Zhytomyrskoho miskoho uriadu kintsia XVI st., 1582–1588 rr. (1965). [Zhytomyr City Government Book of Acts of the end of the 16th century 1582–1588]. / Pidhotuvav do vydannia M. K. Boichuk. K.: Vydavnytstvo "Naukova dumka". 191 p. [in Ukrainian].
4. Arkhivnyi sektor Korostyshivskoi raionnoi derzhavnoi administratsii [The archive sector of Korostyshiv District Commission]. [in Ukrainian].
5. Bevzenko, S. P. (1960). Istorychna morfolohiia ukrainskoi movy: Narysy iz slovozmyny ta slovotvoru. [Historical morphology of the Ukrainian language: Essays on word-of-mouth and word-formation]. Uzhhorod: Zakarp. obl. vyd-vo. 416 p. [in Ukrainian].
6. Veber, N. (2011). Sufiks -ivk(a) v mikroikonimii Ivano-Frankivshchyny. [Suffix -ivk(a) in the micro-oikonymy of Ivano-Frankivsk region]. Lnhvistychni studii. Iss. 23. P. 232–237. [in Ukrainian].
7. Hryhorian, E. A. (1975). Slovar mestnykh heohrafycheskykh termynov bolharskoho y makedonskoho yazykov. [Dictionary of local geographical terms of the Bulgarian and Macedonian languages]. Erevan: Aiastan. 260 p. [in Ukrainian].
8. Hromko, T. V. (2000). Semantychni osoblyvosti narodnoi heohrafichnoi terminolohii Tsentralnoi Ukrainy (na materialy Kirovohradshchyny). [Semantic peculiarities of the folk geographic terminology of Central Ukraine (based on the material of Kirovohrad Region)]. / ed. by V. V. Luchyk. Kirovohrad: RVTs KDPU. 172 p. [in Ukrainian].
9. Hromko, T. V., Luchyk, V. V., Poliarush, T. I. (1999). Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Kirovohradshchyny. [Dictionary of folk geographical terms of Kirovohrad region]. K.–Kirovohrad: RVTs KDPU. 224 p. [in Ukrainian].
10. Danyliuk, O. K. (2013). Slovnyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni. [Dictionary of folk geographical terms of Volyn]. Vyd. druhe, dopovn. i vypravl. Lutsk: Vezha-Druk. 148 p. [in Ukrainian].
11. Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti. [State Archives of Zhytomyr Region]. [in Ukrainian].
12. Dzendzelivskyyi, Y. O. (1958). Slovnyk spetsyfichnoi leksyky hovirok nyzhnoho Podnistrovia. [Dictionary of the specific vocabulary of dialects of Lower Podnistrovia]. Leksykohrafichnyi biuletyn. Iss. VI. P. 36–54. [in Ukrainian].
13. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: v 7 t. (1985). [The etymological dictionary of the Ukrainian language: 7 vol] /. O. S. Melnychuk (eds). K.: Naukova dumka. Vol. 1–6. [in Ukrainian].
14. Karpenko, Yu. O. (1964). Toponimika hirs'kykh raioniv Chernivets'koi oblasti. Konspekt lektsii. [Toponymy of mountainous regions of Chernivtsi region. Synopsis of lectures]. Chernivtsi. 80 p. [in Ukrainian].
15. Lysenko, P. S. (1961). Slovnyk dialektnoi leksyky Serednoho i Skhidnoho Polissia [Dictionary of dialect vocabulary of Central and Eastern Polissia]. / ed. by I. O. Varchenko. K.: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrain'skoho RSR. 72 p. [in Ukrainian].
16. Lysenko, P. S. (1974). Slovnyk poliskykh hovoriv. [Dictionary of the Poles talked]. K.: Naukova dumka. 260 p. [in Ukrainian].
17. Lychuk, S. V. (2015). Semantyka ta struktura narodnykh heohrafichnykh nazv Ivano-Frankivshchyny [Semantics and structure of folk geographical names of

- Ivano-Frankivsk region]: dys. ... kand. filol. nauk. 10.02.01. Ivano-Frankivsk. 449 p. [in Ukrainian].
18. Marusenko, T. A. (1968). *Materyaly k slovariu ukraynskykh heohrafycheskykh apelliatyvov (nazvanyia relefov)*. [Materials to the dictionary of Ukrainian geographical appeals (names of reliefs)]. Polese (Lynhvystyka, Arkheolohyia, Toponymyka) / Otv. red.: V. V. Martynov, N. Y. Tolstoi. M.: Nauka. P. 206–255. [in Ukrainian].
 19. Nykonchuk, M. V., Nykonchuk, O. M. (1990). *Transportna leksyka Pravoberezhnoho Polissia v systemi skhidnoslovianskykh mov* [Transport vocabulary of the Right Bank Polissia in the system of East Slavic languages]. / AN URSS. In-tut movoznavstva im. O. O. Potebni: vidpov. red. P. Yu. Hrytsenko. K.: Nauk. dumka. 292 p. [in Ukrainian].
 20. Onyshkevych, M. Y. (1984). *Slovyk boikivskykh hovirok*. [Dictionary of Boyky dialects]. K.: Nauk. dumka. Ch. 1–2. [in Ukrainian].
 21. Palamarchuk, L. S. (1958). *Slovyk spetsyfichnoi leksyky hovirky s. Musiivky (Vchoraishenskoho raionu, Zhytomyrskoi oblasti)*. [Dictionary of the specific vocabulary of speech of village Musiyivka (Vchorayshen district, Zhytomyr region)]. *Leksykohrafichniy biuletyn. Iss. VI*. P. 22–35. [in Ukrainian].
 22. *Poliski zamovliannia* (1995). [Polissia spells]. / *Zibrav ta uklav V. Moisiienko; redaktor V. Vrublevskiyi. Zhytomyr: "Avzhezh!"*. 70 p. [in Ukrainian].
 23. Potapchuk, I. M. (2012). *Narodna heohrafichna terminolohiia v zakhidnopodilskykh hovirkakh* [Folk geographical terminology in Western Podillia dialects]: dys. ... kand. filol. nauk. 10.02.01. Kamianets-Podilskiyi. 356 p. [in Ukrainian].
 24. Slobodian, O. V. (2017). *Heohrafichna narodna terminolohiia ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok Luhanshchyny* [Geographical folk terminology of the Ukrainian East Slobozhanshchyna dialects of the Luhansk region]: PhD(c) thesis 10.02.01. Starobilsk. 586 p. [in Ukrainian].
 25. *Slovar ukrainskoi movy* (1908). [Dictionary of the Ukrainian language]. / *Upor. z dod. vlas. materialu B. Hrinchenko: v 4-kh t. K.: Vyd-vo Akademii nauk Ukrainskoi RSR. Vol. II*. 573 p. [in Ukrainian].
 26. *Slovyk staroukrainskoi movy XIV–XV st.: V 2 t. (1977–1978)* [Dictionary of the old Ukrainian language of the 14th–15th centuries: in 2 vols]. K.: Nauk. dumka. Vol. 1–2. [in Ukrainian].
 27. *Slovyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny* (2011). [Dictionary of Ukrainian dialects of Odesa]. / ed. by O. I. Bondar. Odesa: Odeskyi nats. univer. im. I. I. Mechnykova 223 p. [in Ukrainian].
 28. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t. (1970–1980)*. [Dictionary of the Ukrainian language: 11 vol.] / I. K. Bilodid (eds). K.: Naukova dumka. Vol. I–XI. [in Ukrainian].
 29. Tymchenko, E. (1930). *Istorychnyi slovyk ukrainskoho yazyka* [Historical dictionary of the Ukrainian language]. / *Pid red. E. Tymchenka. T. I. Zoshyt I (A–Zh), II (H–Zh)*. Kharkiv–K.: Vyd-vo Ukrainska radianska entsyklopediia. 947 p. [in Ukrainian].
 30. Tymchenko, Ye. (2003). *Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XVI–XVIII st. Pamiatky ukrainskoi movy. Seriia slovnykiv* [Materials for the dictionary of the written and bookish Ukrainian language of the 16th–18th centuries. Monuments of the Ukrainian language. A series of dictionaries]. / *Pidh. do vyd. V. V. Nimchuk ta H. I. Lysa. K.–Niu-Iork. Book 1–2*. [in Ukrainian].
 31. Cherepanova, E. A. *Narodnaia heohrafycheskaia termynolohyia Chernyhovsko-Sumskoho Polesia: Slovar* (1984). [Folk geographic terminology of Chernihiv-Sumy Polissia]. Sumy. 274 p. [in Russian].
 32. Shyika, S. V. *Slovyk narodnykh heohrafichnykh terminiv Rovenshchyny* (2016). [Dictionary of folk geographical terms of Rivne region]. / ed. by O. P. Karpenko. Ternopil: Aston. 118 s. [in Ukrainian].

33. Shulhach, V. P. (1998). *Slovnýk heohrafichnykh terminiv Zakhidnoho Polissia*. [Dictionary of geographical terms of Western Polissia]. *Onomastyka Ukrainy ta etnohenez skhidnykh slovian* / ed. by I. M. Zheliezniak. K. Pp. 215–226. [in Ukrainian].
34. Nitsche, P. (1964). *Die geographische Terminologie des Polnischen* [The geographical terminology of Polish]. Köln – Graz. 339 p. [in German].
35. Schütz, J. (1957). *Die geographische Terminologie des Serbokroatischen* [The geographical terminology of Serbo-Croatian]. Berlin: Akademie-Verlag. 113 p. [in German].

Стаття надійшла до редколегії: 30.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 811.161.2'373.2

DOI 10.35433/philology.2(100).2023.278-287

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЛАСНИХ НАЗВ СУЧАСНИХ КІНОФІЛЬМІВ

А. М. Янчишин*

Статтю присвячено вивченню власних назв художніх фільмів крізь призму функціонування. Досліджувану тему актуалізовано низкою чинників, із-поміж яких – зацікавленість мовознавців у процесах номінації кінофільмів, зокрема активізацією типологічних досліджень власних назв кінофільмів як своєрідних щодо функцій, структури, деривації, семантико-мотиваційної твірної основи заголовків та розвитку української кіноіндустрії. Власні назви художніх фільмів зараховуємо до особливих, маловивчених денотатів. Ми зафіксували 364 власні назви художніх кінофільмів, які увійшли в прокат з 2014 року.

У праці простежено основні тенденції функціонування власних назв художнього фільму як складника ідеонімії. Власні назви такого типу ми вивчали з погляду жанрової специфіки досліджуваного матеріалу. Відповідно до цього встановили місце та роль поняття "кінофільмонім" в українській ономастиці, продуктивні типи таких назв, їхню структурну організацію, словотворчий потенціал та семантику твірної основи.

Проаналізувавши такі власні назви, зазначимо, що, сьогодні одним із найпопулярніших жанрів українського кіно є драма, зокрема комедія. Відповідно до структурної організації кінофільмонімів варто відзначити високу продуктивність складених назв. Саме такі результати, на нашу думку, безперечно пов'язані з особливостями функційного навантаження назви-заголовку як складової цілісного твору. Словотворення досить-таки пов'язане зі структурою назви, саме тому продуктивність також тяжіє до лексико-семантичного словотворення – синтаксичного способу словотворення. Семантика твірної основи власних назв такого типу відзначається продуктивністю відапелятивних дериватів, зокрема багатокomпонентних.

У подальшому вбачаємо потребу вивчення інших класів фільмонімів як особливих структурних елементів онімного простору сучасної української літературної мови.

Ключові слова: власна назва, деривація структура, ідеонім, кінофільмонім, назва-заголовок, семантика, фільмонім, функціонування.

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
(Хмельницький національний університет)
apatolii_yanchyshyn@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6821-2152

PECULIARITIES OF PROPER NAMES OF MODERN CINEMA FILMS FUNCTIONING

Yanchyshyn A. M.

The article is devoted to the study of the proper titles of feature films, through the prism of functioning. The topic under study has been updated by a number of factors, among which is the interest of linguists in the processes of nomination of films, in particular, the activation of typological studies of the proper titles of films as peculiar in terms of functions, structure, derivation, semantic and motivational basis of titles and the development of the Ukrainian film industry. We consider the proper names of feature films to be special, little-studied denotations. We recorded 364 titles of feature films that have been released since 2014.

In the work, the main tendencies of the functioning of the proper titles of the feature film as a component of ideonymy have been traced. We studied proper names of this type from the point of view of the genre specificity of the researched material. In accordance with this, the following were established: the place and role of the concept of 'film' in Ukrainian onomastics, productive types of such names, their structural organization, word-forming potential and semantics of the creative basis of such names.

Having analyzed such proper names, it is worth noting that, today, drama, in particular – comedy, is one of the most popular genres of Ukrainian cinema. In accordance with the structural organization of films, it is worth noting the high productivity of compound names. Such results, in our opinion, are undoubtedly related to the peculiarities of the functional load of the title-heading as a component of a complete work. Word formation is quite connected with the structure of the name, which is why productivity also gravitates towards lexical-semantic word formation due to the syntactic way of word formation. The semantics of the creative basis of proper names of this type are characterized by the productivity of appellative derivatives, in particular multi-component ones.

In the future, we see the need to study other classes of filmonyms, as special structural elements of the onymic space of the modern Ukrainian literary language.

Keywords: proper name, derivation structure, ideonym, film, name-title, semantics, filmonym, functioning.

Постановка наукової проблеми.

Специфіка вивчення власних назв кінофільмів має сьогодні неабиякий потенціал. Оскільки власні назви такого типу, функціонуючи в просторі й часі, створюють унікальну художню модель життя у всьому різноманітті її проявів і поряд із художньою літературою, публіцистикою, безпосереднім спілкуванням із носіями мови є джерелом мовознавчої та культурознавчої інформації [2: 103]. Зараз кіноіндустрія має розгалужену структуру, що проявляється в різноманітті жанрової специфіки, яка безпосередньо проявляється й у вивченні такого денотата з погляду ономастики. Так склалося, що власні назви різних полів вивчають із різною інтенсивністю. Антропоніми, топоніми досліджують досить активно, що не можна сказати про ідеоніми, до складу яких і входять власні назви кінофільмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Власні назви кінофільмів були об'єктом досліджень Ю. І. Дідур, Н. Б. Іваницької, О. Ю. Карпенко, О. В. Пеліної, М. М. Торчинського, М. М. Цілини та ін. Проте варто зазначити, що науковці здебільшого описують дотично теоретико-методологічні аспекти вивчення власних назв кінофільмів, працюють над удосконаленням технології перекладу онімів такого типу, але комплексного дослідження власних назв художніх фільмів немає, що й підтверджує актуальність нашого дослідження.

Актуальність нашої статті визначається кількома факторами: 1) зацікавленістю науковців у процесах назвотворення кінофільмів як специфічної позамовної реалії, 2) активізацією типологічних досліджень власних назв кінофільмів як своєрідних щодо функцій, структури, деривації, семантико-

мотиваційної твірної основи заголовків, 3) розвитком української кіноіндустрії.

Постановка завдання. Мета дослідження – комплексне вивчення власних назв художніх фільмів крізь призму функціонування.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати сутність поняття "кінофільмонім" на матеріалі ідеонімів; 2) зібрати, описати номінації кінофільмів; 3) дослідити структурні, дериваційні та семантичні особливості власних назв такої конструкції.

Об'єкт дослідження – власні назви художніх фільмів. Предмет дослідження – закономірності структурування, творення та функціонування українських художніх фільмів.

Джерельною базою є 364 українських художні фільми, які увійшли в прокат із 2014 року.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

М. М. Цілина зазначає: "На рубежі XIX–XX ст. перші кроки в Україні робить кіно. З 1907 року в більших українських містах починають організовуватись приватні ательє, де створювався перший кінопродукт. Із появою таких мистецьких творів з'являється і відповідна лексика на їх позначення, що в науковій літературі має термін фільмонім" [8: 136]. Із часом варто наголосити на розширенні меж самого терміна, який сьогодні розуміємо як "...власну назву фільму ("[англ. film – плівка] – 1) кінокартина; 2) кінострічка із зафіксованими на ній зображеннями та записом звуку" [9: 16]. Будь-який клас онімного простору тяжіє до систематизації, тобто повинен мати чітку градацію, підкорятися всім законам як, власне, мовознавства, так і дотичних галузей, до яких тяжіє. Досить ґрунтовно описав класифікацію власних назв такої конструкції М. М. Торчинський. Автор у монографії "Структура онімного простору сучасної української літературної мови" серед переліку

термінології виокремлює й кінофільмонім та зазначає, що це власна назва художнього кінофільму: "Аврора" [7: 120–121].

Проте варто зазначити, що кожен із цих класів відповідно до ознак певного фільму має свою жанрову градацію, саме тому ми пропонуємо розглядати в нашій статті поняття "кінофільмоніма" більш розширено.

Під час дослідження власних назв художніх фільмів досить високою продуктивністю відзначаються оніми на позначення драматичних візуалізованих картин, зокрема 219 (37,57%), до прикладу: "Анлантида", "Настроювач", "Це я". Водночас варто зазначити, що жанр драми є особливим та передбачає виокремлення картин "власне драми", яких ми зафіксували 133 (37,57%): "У затишку білих акацій", "Пісня пісень", "Чорний козак". Онімів на позначення драматичних творів, у яких засобами гумору та сатири викривають негативні суспільні та побутові явища, розкривають смішне в навколишній дійсності людини чи живої істоти, тобто комедій, ми зафіксували 74 назви (20,9%): "Все буде ОК! Новорічна казка для дорослих", "Мої думки тихі", "Політ золотої мушки". Власних назв кінофільмів, у яких розкрито духовний і чуттєвий світ героїв в особливо яскравих емоційних обставинах на основі контрастів: добро і зло, любов і ненависть, що супроводжуються трагічними сценами та здебільшого закінчуються "хепі-ендом", – 12 (3,39%): "Листи з минулого", "Тепер я буду любити тебе", "Шамара".

Періодично трапляються власні назви художніх творів, які спрямовані викликати почуття страху, непевності, паніки; таких онімів ми нарахували 55 (15,11%), до прикладу: "Егрегор", "Загублене місто", "Тік страху". Серед них варто відзначити відеокартини, у яких сюжет складається з напружених епізодів здебільшого глядача "лякають" несподівано, що викликає почуття підвищеної тривоги й очікування чогось жахливого, ці картини весь час наростають. Кінофільмонімів такого

типу ми зафіксували 22 (5,8 %): "Поки ми спимо", "Синевир", "Штольня". Майже такою ж частотністю відзначаються оніми на позначення фільмів у жанрі містики, які відрізняються від попередніх наявністю надприродних сутностей – 21 (5,71 %): "Ефір", "Мислителі", "По той бік". Значно менше фіксуємо фільмів-трилерів, тобто емоційний фон створює зміст композиційно пов'язаних фрагментів, у яких герой проходить випробування на межі людських можливостей. Власних назв такого типу ми зафіксували 10 (2,74 %): "Брама", "Морена", "Чорний козак".

Власних назв фільмів, в основі яких висвітлено певні історичні події, котрі зазнали певної переоцінки, переосмислення, відзначаємо 29 (7,97 %), до прикладу: "Король Данило", "Крути 1918", "Поводир".

В основі жанрів фантастики та фентезі є надприродне освоєння світу, всесвіту, видумане, основна мета яких – не викликати емоції страху або захоплення. Власних назв такого типу фіксуємо 24 (6,59 %): "Дух Лісу", "Урок магії", "Чарівні історії". Варто відзначити відмінності стосовно таких жанрів. В основі фантастичного фільму – форма зображення навколишнього світу, у ній створена несумісна з дійсністю картина Всесвіту, але на основі реальних уявлень про неї (13; 3,57 %): "Бобот та енергія Всесвіту", "Мислителі", "Номери". Щодо жанру фентезі, то це різновид фантастики, у творах якого відображено вигадані події, які логічно пояснити не можна; онімів такого виду ми зафіксували 11 (3,02 %): "Все заради мрії", "Пекельна Хоругва, або Різдво Козацьке", "Урок магії".

Рідше трапляються кінофільмонами жанру пригоди, тобто власні назви художніх фільмів, в основі яких – непередбачений, несподіваний випадок у житті; подія, яка трапилася під час подорожі, мандрівки, часто пов'язана з ризиком. Власних назв такого типу ми занотували 22 (6,04 %):

"Іван Сила", "Легенда Карпат", "Максим Оса: золото Песиголовця".

Найнижчою продуктивністю відзначаємо власні назви художніх фільмів, що поєднує в собі драматичний жанр фільму разом з нестримними діями: бійки, автомобільні переслідування, вибухи, стрілянину і таке інше. Онімів такого типу ми зафіксували 17 (4,67 %), до прикладу: "Безславні кріпаки", "Спадок брехні", "Холодна кров".

Під час вивчення власних назв художніх фільмів як складника онімного простору варто звернути увагу на структурну організацію таких онімів.

Незважаючи на значну кількість наукових праць і простоту групування пропріативів за будовою, існують неоднакові підходи до цього процесу, внаслідок чого ми отримуємо різні дані. На це вказував М. М. Торчинський, зауважуючи, що "певне ототожнення структурної типології онімів з іншими, передусім словотвірною, мотиваційною, за формою, походженням зумовлює їх часткове ускладнення або спрощення", та запропонував поділ власних назв на прості, складні і складені [7; с. 445]. Усі власні назви за структурою поділяємо на прості, складні та складені.

Високою продуктивністю характеризуються кінофільмонами складеної конструкції. Традиційно до складених відносять дво- та багатослівні оніми, які, зокрема, поділяються на оніми-словосполуки, оніми-словосполучення та оніми-фрази [7; с. 234], причому під першими М. М. Торчинський розуміє поєднання повнозначної частини мови зі службовою, переважно з прийменником, до других відносить безприсудкові структури сурядного чи підрядного типу, а до третіх – предикативні конструкції. Онімів такого типу ми зафіксували 337 (92,58 %): "Безславні кріпаки", "Непотрібні речі", "Казка старого мельника".

Оніми такої конструкції найчастіше трапляються серед драм-кінофільмів –

208 (57,14 %), наприклад: "Вчитель німецької", "Звичайна справа", "DZIDZIO Перший Раз". Серед них власне драми (129; 5,22 %): "Герой мого часу", "Гості мого дому", "Легенда Карпат"; комедії (69; 18,95 %): "11 дітей Моршина", "8 кращих побачень", "DZIDZIO Контрабас", мелодрами (9; 2,47 %): "Листи з минулого", "Люби мене", "Тепер я буду любити тебе".

Майже втричі менше назв кінофільмів, які описують почуття "страх", онімів такого типу ми зафіксували 47 (12,91 %). Найчастіше у цій групі трапляються фільми-жахи – 18 (4,94 %): "В чорній-чорній кімнаті", "Лиса гора", "По той бік Стефки" та містика (18; 4,94 %) "Та, що бачить завтра", "Той, хто не спить", "Янголи помирають на світанку", рідше є трилери (9; 2,47 %) "13-й автобус", "Глюзія контролю", "Холодна кров".

Історичних кінофільмонімів є 24 (6,59 %) "Захар Беркут", "Король Данило", "Фортеця Хаджибей".

Власних назв художніх фільмів із основою "вигадане" – 21 (5,76 %) одиниця: "Казка старого мельника", "Непотрібні речі", "Фокстер і Макс".

Зокрема, це назви кінокартин фантастичного спрямування 12 (3,3 %) "Бобот та енергія Всесвіту", "Загублене місто", "Непотрібні речі" та 9 (2,47 %) фільмів-фентезі, до прикладу: "Дух Лісу", "Лісова пісня. Мавка", "Урок магії".

Такою є самою продуктивністю прослідковуються власні назви фільмів-пригод, зокрема 21 одиниця (5,77 %): "Все заради мрії", "Легенда Карпат", "Пекельна Хоругва, або Різдво Козацьке".

Найнижчою продуктивністю відзначаємо фільми-бойовики (16; 4,4 %) "Спадок брехні", "Холодна кров", "Шляхетні волоцюги".

До простих (одночленних) власних назв належать ті, що складаються з однієї лексеми, яка містить просту основу, оформлену за лексико-граматичним типом іменника чи прикметника в чоловічому, жіночому чи середньому роді [4: 128].

Варто зазначити, що власних назв художніх фільмів такого типу ми зафіксували небагато – 17 одиниць (4,67 %): "Глюзія", "Номери", "Яхта". Серед них найчастіше трапляються власні назви драм, зокрема комедій 5 (1,37 %): "Генделік", "Жучок", "Трубач"; мелодрам 3 (0,82 %): "Зрадник", "Попутні", "Свінгери"; та власне драм 2 (0,55 %): "Атлантида", "Шнурки". Рідше трапляються власні назви фільмів, в основі яких, є поняття "страх" – 8 (2,2 %), зокрема, це жахи (4; 1,1 %): "Дім", "Синевир", "Штольня", містика (3; 0,82 %): "Брама", "Егрегор", "Ефір"; трилер (1; 0,27 %): "Сторонній". Нижчою продуктивністю відзначаються оніми на позначення історичних фільмів (4; 1,1 %): "Гетьман", "Дібук", "Зрадник". Майже із такою ж частотністю фіксуємо кінофільм оніми, в основі яких є поняття "вигадане" (3; 0,82 %): 2 фентезі (0,55 %): "Вій", "Дух"; та 1 (0,27 %) фільм-фантастика: "Мислителі".

Власні назви складної структури, тобто складні найменування, до яких належать однослівні двокореневі чи багатоосновні слова, що можуть бути власне композитами або аббревіатурами [7: 445] не відзначаються продуктивністю. Таких кінофільмонімів ми зафіксували лише 4 одиниці, що становить 1,1 %. Серед них 2 фільми-драми: "Донбас-1", "Січень-березень"; 1 історичний фільм: "У-777" та 1 бойовик: "ТУ-666".

Для розуміння природи утворення й функціонування назви важливою є думка К. Й. Галаса про часові межі, спосіб творення, початкову форму й різні етапи існування оніма, що має на кожному з них одну і ту ж сутність при помітних відмінностях у чомусь [11: 109].

Дослідники зауважують, що незалежно від рівня розвитку дериватології, завжди можна визначити, чи похідне слово утворене за допомогою словотвірного форманта, шляхом певної трансформації твірної основи (морфологічний спосіб творення), чи шляхом набуття нового

значення, без зміни структури твірного слова (лексико-семантичний спосіб творення) [7: 357–358].

Отже, усі кінофільмоніми за словотвірними ознаками ми поділяємо на дві групи: утворені лексико-семантичним чи морфологічним способами, причому лексико-семантична деривація переважає над морфологічною.

Власних назв художніх фільмів, утворених лексико-семантичним способом деривації, ми зафіксували 355 одиниць, що становить 97,52 %. До прикладу: *"Брати. Остання сповідь"*, *"Будинок "Слово"*, *"В радості, і тільки в радості"*.

Серед власних назв такого типу найвищою продуктивністю відзначається синтаксичний спосіб словотворення – 332 оніми (91,21 %): *"Гіркі жнива"*, *"Гірська жінка: на війні"*, *"Гніздо горлиці"*.

Водночас 206 (56,59 %) одиниць фіксуємо серед драм, до прикладу: власне драм – 129 (35,44 %): *"Григорівський синдром"*, *"Давай, танцюй!"*, *"Загублене місто"*; комедій – 69 (18,96 %): *"Гості мого дому"*, *"Інь, і що з цим робити"*, *"Мир вашому дому!"*; мелодрам – 9 (2,47 %): *"Листи з минулого"*, *"Пісня пісень"*, *"Тепер я буду любити тебе"*.

Майже вчетверо рідше трапляються оніми на позначення художніх фільмів, що викликають страх, – 48 (13,19 %): *"Брати. Остання сповідь"* *"Пік страху"*, *"Чорний козак"*. Серед них – 18 фільмів-жахів (4,94 %): *"В чорній-чорній кімнаті"*, *"Поки ми спимо"*, *"Щоденник вбивці"*; таку саму частотність мають фільми-містики: *"Дивні звуки з гори"*, *"По той бік"*, *"Янголи помирають на світанку"*; трилери (9; 2,47 %): *"Загублене місто"*, *"Спадок брехні"*, *"Холодна кров"*.

Історичних художніх фільмів ми відзначили лише 24 назви (6,69 %): *"Гіркі жнива"*, *"Пекельна Хоругва, або Різдво Козацьке"*, *"Чужа молитва"*.

Майже з однаковою частотністю трапляються назви кінофільмів, в основі яких є вигадане. Серед них фіксуємо оніми на позначення

фантастичних фільмів (12; 3,3 %): *"Бобот та енергія Всесвіту"*, *"Загублене місто"*, *"Непотрібні речі"*; містичних фільмів – 9 (2,47 %): *"Все заради мрії"*, *"Тільки диво"*, *"Урок магії"*; фільми-пригоди – 21 (5,8 %): *"Люби мене"*, *"Мої думки тихі"*, *"Пригоди в лісі"*.

Найменшою продуктивністю відзначаються власні назви художніх фільмів-бойовиків – 14 (3,84 %): *"Гірська жінка: на війні"*, *"Конкурсант. Смертоносне шоу"*, *"Спадок брехні"*.

У межах вивчення власних назв лексико-семантичного способу словотворення значно рідше фіксуємо власне семантизацію (21; 5,77 %). Серед них виокремлюємо онімізацію та трансонімізацію. Зі свого боку, більшість назв зазнала явища онімізації, тобто апелюючи перейшли до розряду власних назв. Денотатів такого типу ми зафіксували 14 (3,85 %): *"Ефір"*, *"Межа"*, *"Штольня"*. Трансонімізованих назв відзначено 7 (1,92 %): *"Вій"*, *"Донбас"*, *"Івана Купала"*.

Для кінофільмонімів не характерн плюралізація, оскільки власних назв такого типу зафіксовано лише 2 (0,6 %), зокрема, це назва фільм-фантастика *"Номери"* та трилер *"Мислителі"*.

Морфологічний спосіб творення має такі різновиди: афіксальний, безафіксний, складання (часто комбінується з афіксацією, утворюючи комбінований, змішаний, підвид), конверсія [СОПМ, с. 377]. Зокрема, складання – 5 (1,37 %): аббревіатур 2 (0,6 %): *"ІНО"*, *"У-777"* та 2 (0,6 %) словоскладання: *"Причина-1"*, *"Січень – Березень"*; основоскладання (1; 0,27 %): *"Стрімголов"*.

Проте варто зазначити, що він не має високої продуктивності, оскільки ми зафіксували лише 3 (0,86%) такі назви, що має ознаки афіксального способу словотворення. І це 2 суфіксальних оніми, серед яких усі комедії: *"Ржака"*, *"Сотка"*; а також лише 1 префіксальну назву, яка представлена номінацією драми, – *"Відблиск"*.

Лише 3 назви описують поняття складання з погляду словотвореннями, серед них – "ІНО", "ПЕТРИВКА-РЕКВІЄМ", "У-777". Як бачимо більшість із таких назв утворені аббревіацією (2; 0,55 %) та словоскладанням (1; 0,27 %).

Під час дослідження власних назв будь-якого ономастичного класу варто наголосити й на семантиці твірних основ, яку вважають одним із визначальних критеріїв дослідження.

Лексико-семантична класифікація – це наслідок етимологічного аналізу матеріалу, що впливає з його особливостей. Однак покладений здавна в основу наукових класифікацій принцип поділу на дві основні групи: а) назви, утворені від загальної лексики; б) назви, утворені від власних назв, що, по суті, набув статусу традиційного, починаючи з перших наукових лінгвістичних робіт у галузі ономастики О. Селіщева, В. Ташицького, І. Дуріданова, можна цілком адекватно вважати базою лексико-семантичного аналізу [5: 18].

Відапелятивний онім – це власна назва, утворена від апелятивного слова або словосполучення (субстантива, ад'єктива, дієслова і т. п.) без деривації, з деривацією, складанням і т. д. [7: 179]. Кінофільмонімів такого типу ми зафіксували 202 (55,49 %): "Генделік", "Давай не сьогодні", "Зустріч однокласників".

Варто зазначити, що власні назви такого типу мають як однокомпонентну структуру (99; 21,2 %): "Ізі", "Ржака", "Східняк", так і багатокомпонентну (133; 44,01 %): "Кобзар. Історія однієї книги", "Крапка в кінці роману", "Мої думки тихі".

Багатокомпонентні назви безпосередньо представлені власними назвами художніх фільмів, утворених за такими схемами:

- прикметник + особа (27; 10,16 %): "Чарівна балерина", "Чутливий міліціонер", "Шляхетні волоцюги";

- прикметник + предмет (поняття) (21; 8,51 %): "Зелена кофта", "Скажене весілля", "Холодна кров";

- означення, виражене іменником, + поняття (16; 7,14 %): "Спадок брехні", "Пік страху", "Ціна правди";

- прикметник + поняття (9; 5,22 %): "Найкращі вихідні", "Осінні спогади", "Скажене весілля";

- числівник + поняття (6; 4,4 %): "5 терапія", "13-й автобус", "П'ять хвилин";

- прикметник + географічний термін (2; 0,55 %): "Загублене місто", "Сторожова застава";

- займенник + назва істоти (1; 0,27 %): "Наші котики".

Власні назви такого типу є складеними структурами ускладненого типу, до них може входити необмежена кількість лексем, проте сполучення слів виконують однакову комплексну функцію та не виходять за межі лексико-семантичної організації назв-заголовків. Саме тому ми їх розглядаємо в цьому аспекті як описові назви, яких ми нарахували 51 (14,01 %) одиницю.

Серед них є прості назви-речення різних типів (39; 10,71 %): "Мир вашому дому!", "Тепер я буду любити тебе", "Ти мене кохаєш?" та складні, подвійні (12; 3,3 %): "Брати. Остання сповідь", "Все буде ОК! Новорічна казка для дорослих", "Українська нова хвиля: красиві двадцятилітні".

Однокомпонентні власні назви художніх фільмів мотивує низка твірних основ, зокрема представлених різними групами слів.

Варто звернути увагу на кінофільмоніми, в основі яких антропоцентричне спрямування. Серед них часто фіксуємо назви, що походять від професій, виду занять людини (36; 9,89 %), до прикладу: "Трубач", "Продюсер", "Штангіст"; скупчення людей різного спрямування (2; 0,54 %), до прикладу: "Плем'я", "Толока". Періодично наявні оніми на позначення характеристики стану, почуття (31; 9,06 %): "Ніжність", "Передчуття", "Ілюзія". Інколи трапляються й денотати на позначення життєдіяльності людини (2; 0,54 %): "Пульс", "Жива". Періодично фіксуємо й оніми, твірною основою яких є

сукупність предметів, виробів (із тканини, хутра, шкіри), створених людьми, якими покривають тіло або їх частини (2; 0,54 %): *"Берци"*, *"Шнурки"*.

В основі власних назв художніх фільмів наявні апелятиви на позначення приміщень різного призначення та їх функціонального застосування (2; 0,54 %): *"Дім Ломбард"*; їхніх складових частин (13; 3,57 %): *"Брама"*, *"Двері"*, *"Кредис"*.

Малопродуктивними є номінації, яких ми зафіксували лише по 2 одиниці. Серед них – відзоолексемні назви: *"Жучок"*, *"Метелик"*; просторові поняття: *"Відблиск"*, *"Панорама"*; в основі яких є числівники: *"Сотка"*, *"Трое"*.

Одинично реєструємо номінації, похідні від назв стихій: *"Ефір"*; страв: *"Кров'янка"*; музичних інструментів: *"Віолончель"*; явищ природи: *"Іній"*; рослин та їх частин: *"Коріння"*.

Власних назв фільмів, що мають комбіновану семантику, ми зафіксували 147 (40,38 %): *"Моя Русалка, моя Лорелай"*, *"Пригоди, Роуд-муві"*, *"Шлях Самурая"*.

Серед власних назв із комбінованою семантикою, у зв'язку тим, що всі пропріативи кваліфікують як іменники, частини мови розрізняються лише в апелятивах, а в онімах диференціація відбувається на основі їхньої належності до певних онімних полів [11: 441]. Відповідно, виділяємо такі типи власних назв із комбінованою семантикою, в основі яких є апелятив та:

- антропоніми (62; 17,03 %): *"Моя бабуся Фанні Каплан"*, *"Оператор Вікторія"*, *"Поліна і таємниця кіностудії"*;

- топоніми (48; 13,19 %): *"Люби мене, Україна"*, *"Легенда Карпат"*, *"Король України"*;

- зооніми (36; 9,89 %): *"Баллу. Житель лісу"*, *"Урсус. Кавказький бурий ведмідь"*, *"Міа та білий лев"*;

- хрононіми (1; 0,27 %): *"Ніч святого Валентина"*.

Наступна група власних назв художніх фільмів щодо семантики твірної основи є – відапелятивні

номінації. Зокрема, це однокомпонентні кінофільмоніми (10; 3,64 %), серед них – 5 відтопонімних назви (1,37 %: *"Атлантида"*, *"Донбас"*, *"Синевир"*); 3 відперсонімних (0,82 %: *"Гомер"*, *"Мамай"*, *"Шамара"*); 2 відбібліонімних (0,54 %: *"Вій"*, *"Тіні забутих предків"*).

Двокомпонентні (5; 1,37 %) кінофільмоніми здебільшого пов'язані з антропонімами, персононімами: *"Іван Сила"*, *"Максим Оса"*, *"Олександр Довженко"*.

Отже, варто відзначити, що власні назви художніх фільмів – особливий складник сучасної ономастичної науки. Кінофільмоніми входять до фільмонімів, їх вивчають у межах ідеонімів. Продуктивність власних назв безпосередньо пов'язана з попитом на ринку кінопрокату відповідно до жанрової специфіки певного виду. Саме тому варто розглядати такі назви, що, по суті, є заголовками, комплексно, відповідно до дотичних галузей науки. З огляду на зазначене поділимо такі власні назви художніх фільмів на: назви, що пов'язані з поняттям "драма", сюди зараховуємо власне драми, комедії, трагедії, мелодрами; оніми, які описують почуття "страх", тобто це такі жанри, як жах містика, трилер; фільми з основою "вигадка": фантастика, фентезі; історичні кінокартини, бойовики та пригоди. Проаналізувавши такі власні назви, зазначимо, що сьогодні популярні драми, а точніше – комедії. Відповідно до функціонування власних назв такого типу з погляду ономастики варто відзначити превалювання складених назв. Такі тенденції, безперечно, пов'язані зі смисловим та функціональним навантаженням назви-заголовка як складової цілого тексту-фільму. Дериваційні атрибути досить-таки пов'язані зі структурою назви, саме тому продуктивність тяжіє до лексико-семантичного словотворення завдяки синтаксичному способу словотворення. Цікава семантика твірної основи власних назв такого типу, що проявляє

продуктивність безпосередньо як показувати нові функціональні
відапелятивна, зокрема можливості, що дасть змогу поповнити
багатокомпонентна. прогалини у вивченні малодосліджених
Перспективи вбачаємо у вивченні галузей української ономастики.
інших класів фільмів, які будуть

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Горшкова В. Є. Назва фільму як одиниця перекладу і складова образу-змісту. Ірпінь: ІГЛУ, 2014. С. 26–37.
2. Іваницька Н. Б. Англомовні фільмоніми в українському перекладі. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2021. Т. 32 (71). № 4. Ч. 2. С. 103–111.
3. Карпенко О. Ю. Проблеми сучасної ономастичної термінології. *Слов'янський збірник*. Чернівці: Букрек, 2014. С. 28–34.
4. Ляшенко Р. О. Мікротопонімія Кіровограда: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2008. 192 с.
5. Михальчук О. І. Мікротопонімія Підгір'я: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1998. 219 с.
6. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія: (Проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ: Наукова думка, 1966. Випуск 1. С. 24–43.
7. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 548 с.
8. Цілина М. М. Українські ідеоніми ХХ ст. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). Випуск 7. 2017. С. 134–142.
9. Цілина М. М. Сутність ідеоконцепту в українських радянських фільмонімах золоті колекції вітчизняного кіно. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія: Мовознавство. 2015. Т. 23. Вип. 21 (1). С. 83–86.
10. Янчишин А. М. Власні назви промислових товарів: типологія, походження і функціонування: дис. канд. філол. наук: 10.02.01. Черкаси, 2019. 356 с.
11. Янчишина Я. В. Мікротопонімія Центральної Хмельниччини: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2021. 296 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Horshkova, V. Ye. (2014). Nazva filmu yak odynytsia perekladu i skladova obrazu-zmistu [The name of the film as a unit of translation and a component of the image-content]. Irpin: IHLU. P. 26–37. [in Ukrainian].
2. Ivanytska, N. B. (2021). Anhlomovni filmonimy v ukrainskomu perekladi [English film names in Ukrainian translation.]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. I. Vernadskoho*. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka. Vol. 32 (71). No. 4. Part 2. P. 103–111. [in Ukrainian].
3. Karpenko, O. Yu. (2014). Problemy suchasnoi onomastychnoi terminolohii [Problems of modern onomastic terminology]. *Slov'ianskyi zbirnyk*. Chernivtsi: Bukrek. P. 28–34. [in Ukrainian].
4. Liashenko, R. O. (2008). Mikrotoponimiia Kirovohrada [Microtoponymy of Kirovohrad]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kharkiv. 192 p. [in Ukrainian].
5. Mykhalchuk, O. I. (1998). Mikrotoponimiia Pidhir'ia [Microtoponymy of Pidhirya]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kyiv, 1998. 219 p. [in Ukrainian].
6. Nimchuk, V. V. (1966). Ukrainska onomastychna terminolohiia: (Proekt) [Ukrainian onomastic terminology: (Project)]. *Povidomlennia Ukrainiskoi onomastychnoi komisii*. Kyiv: Naukova dumka. Iss. 1. P. 24–43. [in Ukrainian].

7. Torchynskiy, M. M. (2008). *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy: monohrafiia* [The structure of the nominal space of the Ukrainian language]. Khmelnytskyi: Avist. 548 p. [in Ukrainian].
8. Tsilyna, M. M. (2017). *Ukrainski ideonimy XX st.* [Ukrainian idioms of the 20th century] *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo). Iss. 7. P. 134–142.* [in Ukrainian].
9. Tsilyna, M. M. (2015). *Sutnist ideokontseptu v ukrainskykh radianskykh filmonimakh zolotoi kolektsii vitchyznianoho kino* [The essence of the ideological concept in the Ukrainian Soviet film names of the golden collection of domestic cinema]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii: Movoznavstvo. Vol. 23, Iss. 21 (1). P. 83–86.* [in Ukrainian].
10. Yanchyshyn, A. M. (2019). *Vlasni nazvy promyslovykh tovariv: typolohiia, pokhodzhennia i funktsionuvannia* [Proper names of industrial goods: typology, origin and functioning]: dys. kand. filol. nauk: 10.02.01. Cherkasy. 356 p. [in Ukrainian].
11. Yanchyshyna, Ya. V. (2021). *Mikrotoponimiia Tsentralnoi Khmelnychchyny* [Microtoponymy of Central Khmelnytskyi]: PhD(c) thesis: 10.02.01. Vinnytsia. 296 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 26.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 81'255.4:811.11
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.288-297

**LEXICAL, PHRASEOLOGICAL AND STYLISTIC MEANS OF SPEECH
OBJECTIFICATION OF THE MILITARY CONCEPT (BASED ON ENGLISH
MILITARY VOCABULARY AND PHRASEOLOGY)**

K. T. Yarynovska*, V. L. Vyhivskiy, O. L. Bashmanivskiy*****

The article deals with the functional-semantic parameters and pragmatic-expressive specificity of the formation and functioning of military jargonisms - lexical-phraseological symbolic forms of objectification of the MILITARY concept. Expressive-evaluative and figurative motivation of connotative meanings on the basis of variation with various phonosemantic associations, humorous-ironic reinterpretation of the meanings of military abbreviations, formal-content compression of components, as well as various formal-structural euphemistic substitutions ensures the formation and use along with expressive-neutral terms stylistically marked signs, which diversify the specific picture of world perception in a functionally branched collective of military personnel.

Any professional language subsystem, in particular, a military one, is a rather specific form of language reproduction, which has a military orientation, and therefore is used mainly in the field of communication of military personnel. Its least standardized component is the lexical subsystem, which has a field character, which means that its structure is organized by analogy with the field, in which there is a center (the core - a system of terms and symbols) and a periphery (here we can include all other lexemes and substandard vocabulary). Military vocabulary is an accumulation of language units that are united by a common meaning and reflect the substantive, conceptual and functional similarity of the nomen that they mean or denote.

The unified nature of language norms postulates the situational use of nomination signs, the consistency of the rules of their discursive implementation. The spontaneity and logical surprise of the operative speech reaction that arises in the process of developing social interaction gives rise to rethinking, reinterpretation and formal restructuring of generally accepted, conventional linguistic units.

Keywords: *pragmatic-semantic polyfunctionality, recurrent symbolic forms, associative-figurative connotation, phono-semantic associations, stylistic effect, professional communication.*

* lecturer, department of Slavic and Germanic Languages
(Zhytomyr Ivan Franko State university)
kyarik555@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-9929-0276

** PhD(c), assoc.professor, department of Slavic and Germanic Languages
(Zhytomyr Ivan Franko State university)
probatumest@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-1922-7494

*** PhD(c), assoc.professor, department of Slavic and Germanic Languages
(Zhytomyr Ivan Franko State university)
olex_bash@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4898-7070

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОВНОЇ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ КОНЦЕПТУ MILITARY (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ)

Яриновська К. Т., Вигівський В. А., Башманівський О. А.

У статті розглянуто функціонально-семантичні параметри та прагматико-експресивні особливості утворення та функціонування військових жаргонізмів – лексико-фразеологічних знакових форм об'єктивації концепту MILITARY. Експресивно-оцінна та образна мотивація конотативних значень на основі варіювання різнотипними фоносемантичними асоціаціями, жартівливо-іронічному переосмисленню значень військових абревіатур, формально-змістовій компресії компонентів, а також різноманітним формально-структурним евфемістичним замінам забезпечує утворення та використання поряд з експресивно-нейтральними термінами стилістично-маркованих знаків, що урізноманітнює специфічну картину світосприйняття у функціонально-розгалуженому колективі військовослужбовців.

Будь-яка фахова мовна підсистема, зокрема військова, є доволі специфічною формою відтворення мови, що має військову спрямованість, а отже, і використовується переважно у сфері комунікації військовослужбовців. Її найменши стандартизованим компонентом є лексична підсистема, що має польовий характер, а це означає, що її структура організована за аналогією до поля, у якому є центр (ядро – система термінів і позначень) і периферія (сюди можемо відносити всі інші лексеми й субстандартну лексику). Військова лексика – нагромадження мовних одиниць, котрі об'єднані спільним змістом та відображають предметну, понятійну й функціональну схожість номенів, які вони означають чи позначають.

Уніфікований характер мовних норм постулює ситуативність використання номінаційних знаків, узгодженість правил їх дискурсивної реалізації. Спонтанність і логічна несподіванка оперативної мовленнєвої реакції, що виникає в процесі розвитку соціальної взаємодії, породжує переосмислення, переосмислення та формальну перебудову загальноприйнятих, конвенційних мовних одиниць.

Ключові слова: прагматико-семантична поліфункційність, рекурентні знакові форми, асоціативно-образна конотація, фонетико-семантичні асоціації, стилістичний ефект, професійне спілкування.

Introduction. The University of Oslo and the Norwegian Academy of Sciences estimate that there have been 14,531 wars since 3600 BC. Virtually anytime anywhere on the planet there are 40 to 100 wars or military conflicts [1]. Such a dramatic spread of military means of solving socio-political and economic problems indicates their institutionalization in intra- and interstate relations, as well as a certain integration of wars and/or military conflicts into the socio-political and economic sphere of functioning of national and ethnic communities.

Language acts as a universal form of designation of being and internalization of different forms and types of experience. One of the models of representation of knowledge (along with a picture of the world, a scenario, stereotypes) is a concept considered as a complex mental image that serves as an

operating unit of thinking and is verbalized in the process of communication by certain speech means [2].

Statement of a scientific problem.

Military vocabulary and phraseology as a special subsystem of linguistic signs is implemented in the field of professional communication – military discourse. Military discourse is defined as the mental and communicative interaction of the military in situations of official and unofficial communication.

The language of the military is represented by a wide range of linguistic phenomena from extremely rationalized bureaucratic jargon to emotionally coloured military slang. It performs various communicative tasks in a diverse speech environment.

The concept is considered a quantum of structurally organized knowledge, containing signs of objective or

subjective reality, differentially reflected in consciousness [1].

Analysis of recent research and publications. The following scientists paid considerable attention to the study of military vocabulary: N. O. Yatsenko [13], [14], Yaremko Y. P. [12]. In the field of study and research of military vocabulary in artistic works, the following worked: O. Dubynets [5], M.O. Zaitseva. [4], K. Panasiuk [6]. The pragmatic use of military sociolect and terminology in professional speech is represented in the scientific studies of the following scientists: O. D. Selivanova [7], N. I. Tsyganok [9], N. Shalygina [10], [11], O. D. Tarasenko. [8] etc.

Around the central concepts that form the basis of social institutions, a wide semantic space with great generative power is concentrated [3].

The central concept of MILITARY discourse is complex and extremely branched in semantic terms, which leads to the need to describe and systematize the means of its linguistic objectification of various structural organizations (words, phrases, sentences, phraseological units).

The purpose of the article is the analysis and description of associatively figurative, emotionally expressive linguistic forms and structures as lexical-phraseological and stylistic means of linguistic objectification of the MILITARY CONCEPT.

Topic Relevance of the article is determined by the correspondence of its materials to the modern system-functional model of analysis of linguistic knowledge, within the framework of which the research of structural-semantic, pragmatic and stylistic characteristics of nominative signs are organically combined.

The main **methods** of research are semantic and functional oppositions to identify the specificity of connotative semantics of linguistic units, methods of pragmatic and stylistic analysis to consider communicative-pragmatic and stylistic features of the functioning of professional vocabulary and phraseology in English military discourse.

The materials of the article are an explanatory dictionary of modern American military and related vocabulary, journalistic military texts and relevant Internet sites.

Presentation of the main material of the study with justification of the obtained scientific results.

The essence of the creative component of the speech game is to find new ways to derive a sign from the systemically conditioned context of its creation and perception in order to optimize the speech's interactive impact. In the case where the associative valence of a word makes it possible to vary in the combination of the plan of content and the plan of expression and, as a consequence, various interpretations of its semantics, we observe the effect of the language game [3].

Given the dynamic and open nature of the self-organization of the language system, the creative potential of the language game is virtually inexhaustible. In one case, the communicative task is the need to inform; in the other case, to cause emotional arousal or simply support the topic of conversation. In this regard, two functional aspects of the concept interact – the layering of value connotations in the semantics of words and the lexical expression of generally accepted concepts.

Here are some examples of a deliberate parody of formally similar lexemes in the context of phrases and playful decoding of the abbreviation by participants in the informal circle of communication:

gigadier breneral "brigadier general" – a pun on Brigadier General, expressing the point of view of ordinary soldiers in relation to generals as confused, retarded and inept people;

records manglement – the play of words concerning *records management*, which indicates the impossibility of achieving a complete order in this area of work;

never say anything – a play on the initials of the top-secret NSA (National Security Agency) abbreviation [18], [17].

The following humorous remark illustrates how the mechanism of contextual identification of the implicit and explicit meanings of homophones works: *guerilla* "guerilla war" and *gorilla* "gorilla":

"Guerilla warfare is more than just throwing a banana".

An example of using the method of morpheme convergence of the paronyms *heaven* "heaven, paradise" and *haven* "with an additional stylistic shade of the meaning of "shelter", which makes the semantic connection between them transparent:

The port was very beautiful. The sailors said it was heaven on earth [17].

Another example of paronymic convergence based on pun is the replacement of the lexeme *engagement* – "duty, work" and *engorgement* – "gluttony" as components of the permanent terminological combination of military vocabulary *the rules of engagement* – "rules of combat" with the clear intention of the speaker to create a playful associative-figurative perception:

The overweight fighter pilot was grounded for violating the rules of engorgement [Ibid.].

The expression of a jokingly ironic shade of meaning can be realized due to the partial phonetic similarity of the alphabetical reading of the abbreviation "MP" (military police) and the adjective "empty" (empty), where the element of the language game is the phonetic insert:

Why should you never trust the military police? Because they are full of MP promises [Ibid.].

The semantic ambivalence of a linguistic sign in specially created contexts allows expressing both direct and associative meaning. The creative field for the language game is a successfully modeled associative context due to the partial phonetic similarity in the reading of the acronym *SEAL* (Sea-Air-Land, Black Berets - elite teams of unconventional warfare of the Navy) and the infinitive *to see* in the well-known expression "See you later." The inciting moment for the appearance of such an ironic pun was the widespread,

somewhat disdainful attitude of infantrymen to coast guard units:

What did the Navy say to the Coast Guards?

"I'll SEAL you later." [Ibid.].

Other examples of semiotic actualization of value orientations in the army environment are the jokingly ironic decoding of acronyms and various types of abbreviations of compound nominations, as well as the creation of various humorous names of everyday life of the military:

CIA – "Christians in Action" for the Central Intelligence Agency;

TESTICLES – "Team player, Enthusiasm, Stamina, Tenacity, Initiative, Courage, Loyalty, general technical Excellence, and good Sense of humour" – character traits and physical qualities that a ranger should possess;

MARINE – "Muscles are essential, Intelligence Not Essential, My Ass Rides in Navy Equipment" (marine n. – Marine);

MARINES – "Many Americans Running in Never Ending Shit" (marines n. – Marines);

NAVY – "Never Again Volunteer Yourself" (navy n. – Navy);

OBE – "Overcome By Events" (a satirical abbreviation for an object that is no longer a problem, given the change in the situation);

ROAD – "Retired On Active Duty" (an acronym used in relation to the military with more than 18 years of service, who know that they can not be dismissed legally. Accordingly, they are not particularly worried about the performance of their duties and expect an early retirement) [18].

As you know, ordinary terms are characterized by lack of expressiveness, but at the same time there are many acronyms- homonyms with a bright expressive color, with the explicit expectation of achieving a certain pragmatic effect. In the following case, in order to create a stylistic (obviously ironic) impression, the coincidence of the sound form of acronyms with names and proper names is used.

DEUCE (digital electronic universal computing engine);

MANIAC (mechanical and numerical integrator and calculator);

RASCAL (Royal Air Force Sequence Controlled Calculator).

The presence of homonymous forms in different classes of word combinations (free :: phraseological) implements the homophrasal type of semantic relations. Typically, contextual information eliminates polysemy due to lexical and syntactic pointer minima, but the following example of associative context illustrates the simultaneous actualization of both direct and idiomatic meanings, which creates functional-semantic associations for a language game:

Paratroopers pull strings to stay on the job (to pull strings (free word combination)):: to pull strings (idiom) - secretly use connections with influencers to get something, or help someone. According to stylistic features, homophrasal phraseological units can be not only (and not necessarily) traditional compound terms, but also professional and slang phrases.

The following nominations include occasional expressive elements in the structure of commonly used word-forming models or words:

Somebody who throws grenade from Canada is called a Grenadian (occasional realization of the suffix model of adjectival formation in the context of a pun) [17];

When I accidentally shot myself in the crotch with a bazooka I felt quite mortarified

(A play on the word "mortified" - to experience extreme embarrassment). A *mortar* is a portable artillery weapon of indirect fire.

Another stylistic technique of the language game is contamination, thanks to which speech units undergo motivated formal-semantic compression. Emotional-evaluative modality of contaminated structures is based on actualization of the set of nominative and differential semes. The level of complexity in deciphering contaminants

is determined by the nature of the compression of the phonographic and semantic composition of the motivating elements and the degree of the semantic transparency of the content of derivative compressives. Here are examples of lexical contamination, which is motivated by the values of the components of occasionalisms "Manimal" and "Biggles", respectively, "man" / "animal", "big"/"giggles", is directly associated with the psycho-physical nature of the referents and creates the corresponding humorous nicknames of the military.

Jacks is six foot two, powerfully built, and has a smile made unforgettable by his missing two front teeth (shot out in a BB-gun fight with his brother when he was sixteen). The Marines nickname for him is "Manimal," not so much in tribute to his size but because of his deep, booming voice, which when he yells, is oddly reminiscent of a bellowing farm animal.

It was a big, goofy name for a big goofy guy. Dauber takes credit for it – the word he claims, was a combination of "big" and "giggles" that had been invented for one of his relatives. He mentioned it one day, applying it to Rayn. Someone else on the team used it, and within seconds, it had stuck. Biggles [15].

To optimize operational professional communication on the basis of functional and symbolic analogy by metaphorical reinterpretation of the meanings of attributive-kernel components of a free word combination, coded names of emergency situations are formed.

For the nomination of the state of a real threat, a number of coded names function, depending on the degree of its manifestation:

bent spear – state of increased nuclear danger (defect of nuclear warhead or malfunction of technical equipment);

dull sword – a sudden event that has a low degree of danger.

Signal transmission using different colours actualizes the signs of conditional-symbolic similarity:

red rocket – a guideline of the National Military Command Center on the need for urgent actions with mandatory confirmation of its receipt;

white rocket – an encrypted warning (during military exercises), informing the troops about the simulated nature of the danger in order not to perceive it as real (e.g., "HQ just got a white rocket. Get ready for some action ...") [17].

Let's move on to the following methods of non-traditional objectification technique of the MILITARY concept – functional-discursive actualization of recurrent communication signs (words, phrases and sentences) as stereotypical forms of communicative interaction with the meaning of the reaction to the words of the interlocutor or speech situation.

Semantic-expressive diffusion of the content of the sentence *Get some!* allows expanding its reference field with an unlimited number of situational meanings of the expression of feelings – excitement, fear, feelings of physical strength, etc. The complexity of recognizing and expressing signs of ambivalent concepts and emotional states motivates the search for and use of speech equivalents of their actualization, in particular, recurrent idiomatic forms of situational response, which are formed on the basis of metaphorical and expressive-evaluative connections:

Make a hole, Regular Navy! - get out of the way!

Put a wrench on that! (Air Force) – we need to solve this problem immediately!

Light'em Up! – fire at the enemy!

If the military wanted you to have a wife, it would have issued you one! The ironic connotation of this statement is that the army as an organization with strict and clear rules for regulating official relations is not interested in the presence or absence of family problems among its members. According to the materials of Internet blogs, the indifference of this kind is an obvious manifestation of mental violence to intentionally cause guilt, which undoubtedly contributes to an increase in the number of divorces in the families

of servicemen. Other expressions of similar reaction are those relating to education, personal opinion, or mental ability (e.g., "If the army wanted you to have an education, it would have issued you one") [17].

Adapted versions of religious texts as communicative reactions can function as elements of allusive subjectivization of the concept, for example, *Your ass is grass! Soldier, you go AWOL and your ass is grass.* Isaiah 40:6, in particular, reads "...All flesh is grass..."

A popular catchphrase that expresses a soldier's reluctance to assume the responsibility of leadership is *"Taught to follow, too tired to lead."*

There are many ready-made phrases based on phonetic consonance with a pronounced rhythmic intonation accent:

Whip it out! – a fragment of the rhyming saying: "When in doubt, whip it out." She reminds inexperienced servicemen of the need to always salute an officer or a superior, especially when they are not sure of it;

Same mud, same blood! is a concise formula for reflecting the philosophy of interpersonal race relations in the army. In combat conditions, the race of the soldiers does not matter, the only thing that is essential for survival and successful completion of the combat mission is whether they act as one team. Such expressions can be considered elements of linguistic and cultural profiling of the MILITARY concept. An interesting attempt to use occasional forms of structural and integral component composition as a means of formalizing emotional and evaluative considerations regarding the features of interpersonal relations in order to find out who controls the operational situation and whether it is controlled at all. What a few minutes ago was considered an "iron" rule or order (which, incidentally, is fully represented by occasionalisms) is subject to subsequent levelling in order to give place to the manifestation of other emotions and moods.

"Next to me, Trombley opens up an MRE (meals ready to eat) and furtively

pulls out a pack of Charms. "Keep it a secret," he says. In full violation of Colbert's iron clad no-Charms-because-Charms-are-bad-luck policy, he unwraps the candies and stuffs them into his mouth".

"A bunch of bearded men shout, "Good! Good! Good!" The Marines wave back. In the span of a few minutes, they have gone from kill-anyone-that-looks-dangerous mode to smiling and waving as if they're on a float in the Rose Bowl parade" [19].

Objectifying the enemy and the means of warfare, euphemism as a means of pragmatically determined lexical transformations of direct designations of an undesirable, inappropriate or obscene nature neutralizes the name of the real degree of violence and the number of victims during military operations, which can contribute to the establishment of certain standards of double thinking, forming a strategic code of distortion of reality. Here are some examples of the euphemistic interpretation of conceptual concepts of the functioning of military and related systems:

enhanced interrogation techniques – torture (CIA abduction of suspected terrorists followed by "enhanced interrogation techniques");

detention facilities – prison ("places of detention");

improvised explosive devices – land mines, road-side bombs;

asymmetrical warfare – no-regulations war (war is not according to the rules, that is, when the enemy cowardly hides behind the backs of the civilian population, mixing with it).

The variety of formal-structural euphemistic substitutions determines the quantitative ratio of the components of the initial and final names [6]:

1) word – word combination (assassination – *dismissal with extreme prejudice; executive action; kill – neutralize with extreme prejudice; dismemberment* (of a leg or arm caused by violent means) – *traumatic amputation*);

2) word combination – word (combat clashes – *engagements*; the smell of

burning bodies – *pork*; dead men (women) – *statistics*;

3) the number of components of the initial and resulting nominations does not change (be the object of RPG – *be on the receiving end of an RPG* (rocket propelled grenade); disloyal person – *disaffected person*; military action – *kinetic operation*; property damage – *collateral damage*).

Depending on certain group, personal, general cultural or situational needs, the semantics of euphemized vocabulary and phraseology eliminates negative evaluative connotations of structurally different linguistic units, reduces the categorical nature of statements, gives them additional semantic and stylistic shades both in official and in everyday professional speech. As examples show, denotations related to the course and consequences of hostilities are subject to priority euphemization and dysphemization. The increased danger of performing combat missions in the deep hostile rear motivates the functioning, along with euphemistic vocabulary, of dysphemisms with obvious macambrian semantics. This is an auxiliary tool to reduce the feeling of fear and unpredictability in anticipation of current events. The following fragment of the text illustrates the use of such expressively coloured dysphemistic expressions in conducting the farewell party of comrades-in-arms called "The Last Supper", an almost ritualistic in practice relationship between warriors before performing an extremely dangerous sabotage mission behind enemy lines during the war in Iraq.

The Last Supper is quite a big thing before you go out on a job. Everybody turns up and takes the piss. "Next time I see you I'll be looking down as I'm filling you in," somebody said, going through the motion of shovelling earth on your grave.

"Nice knowing you, wanker," – somebody else said. "What sort of bike you got at home then? Anyone here to witness he's going to give me his bike if he gets topped?" [16].

Summarizing the above, we note that the actualization of heterogeneous

connotative meanings of neological nominative-communicative units of professional vocabulary and phraseology of the MILITARY concept is based on the use of mechanisms of functional, conditionally symbolic, historical-symbolic analogy and context-specific occasionalisms in the conditions of both spontaneous and prepared discourse. The inadequacy of the use of expressive-neutral nominations of ascertaining nature motivates the search for such connotative-associative correspondences in the communicative consciousness of subjects of speech of the professional sphere of activity that would meet the direct conscious motives of a person to improve the systemic mechanisms of his self-organization and circumstantial priorities.

The unified nature of language norms postulates the situational use of nomination signs, the consistency of the rules of their discursive implementation. The spontaneity and logical surprise of the operative speech reaction that arises in the process of developing social interaction gives rise to rethinking, reinterpretation and formal restructuring of generally accepted, conventional linguistic units.

The sources of the formation of expressive units of speech interaction include the parody use of formally similar lexemes, explicit and implicit homophones that arose on the basis of puns, paronymic convergence of lexemes in specially modeled associative contexts, the insertion of occasional expressive elements into the structure of words.

Conclusions and perspectives of research. The language game in the context of certain socio-cultural conditions, in our case, military linguistic culture, serves as an adequate mechanism for overcoming the stylistic neutrality of the terminological expression of the concepts of the MILITARY and indirectly reflects the subject-procedural specifics of the professional environment.

Taking into account the multifaceted correlation between the semantics of a word and the set of meanings of the concept of the same name, we consider promising the research interest in the phenomenon of the antinomy of cultural concepts, that is, a harmonious combination of opposing ideas within the framework of one concept, which would expand the scope of the content analysis of linguistic phenomena.

REFERENCES

1. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу. К.: Логос, 2002. 315 с.
2. Беляєва Т. М. Хомяков В. А. Нестандартна лексика англійської мови. Луцьк, 1985. 234 с.
3. Бурбело В. Б. Сучасні концепції дискурсу та лінгвопрагматичні засади дискурсології. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Іноземна філологія*, 2002. Вип. 32–33. С. 79–84.
4. Зайцева М.О. Особливості перекладу термінів у текстах на військову тематику. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 10. Серія 9. С. 96–102.
5. Дубинець О. Військова лексика в романі Р. Іваничука "Мальви". *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія "Філологія"*. 2015. Вип. 73. С. 169–172.
6. Панасюк К. Військова термінологія в романі Юрія Щербака "Зброя судного дня". *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології"*. 2018. № 890. С. 66–69.
7. Селіванова О. Д. Мовленнєва культура професійного спілкування військовослужбовців – складова військової культури сучасної української армії. *Військова освіта*. 2013. № 1. С. 200–206.
8. Тарасенко О. Д. Типові труднощі російсько-українського перекладання науково-технічних термінів. *Збірник тез доповідей П'ятої Всеукраїнської*

- науково-практичної конференції "Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи". Одеса, 2018. С. 327–329.
9. Циганок Н. І. Роль мовленнєвої культури у формуванні особистості військового фахівця. *Військова освіта*: збірн. наук. праць. Київ, 2008. № 1 (21). С. 85–93.
 10. Шалигіна Н. Стан розвитку комунікативної компетентності офіцерів багатонаціональних штабів. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2016. № 3. С. 255–266.
 11. Шалигіна Н. П. Сутність та особливості службово-ділового спілкування офіцерів багатонаціональних штабів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2016. № 3 (2). С. 119–128.
 12. Яремко Я. П. Формування української військової термінології: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дрогобич, 1997. 16 с.
 13. Яценко Н. О. Військова лексика в історичних романах Ліни Костенко. *Дивослово*. 2000. № 3. С. 30–32.
 14. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові. К.: ВД Дмитра Бурого, 2009. 180 с.
 15. Kyle Ch. and McEwen S. *American Sniper*. New York: Harper Collins Publishers, 2012. 400 p.
 16. McNab A. *Bravo Two Zero*. London: Bantam Press, 1993. 400 p.
 17. Puns about People (Military) – Pun of the Day. – URL: <https://www.punoftheday.com/cgi-bin/disppuns.pl> (дата звернення: 14.04.2023)
 18. Tomajczyk S. F. *Dictionary of the Modern United States Military*. Jefferson, North Carolina: Mc Farland & Co, 1996. 785 p.
 19. Wright E. *Generation kill: Devil Dogs, Iceman, Captain America and the New Face of American War*. New York: G. P. Putnam's Sons, 2004. 368 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Balabin, V. V. (2002). Suchasnyi amerykanskyi viiskovy slen yak problema perekladu [Modern American age slang as a problem of translation]. K. : Lohos. 315 p. [in Ukrainian].
2. Bieliaieva, T. M., Khomiakov, V.A. (1985). Nestandardna leksyka anhliiskoi movy [Non-standard vocabulary of the English language]. Lutsk. 234 c. [in Ukrainian].
3. Burbelo, V. B. (2002). Suchasni kontseptsii dyskursu ta linhvoprahmatychni zasady dyskursolohii [Modern concepts of discourse and linguo-pragmatic principles of discourse science]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Inozemna filolohiia*. Iss. 32–33. P. 79–84. [in Ukrainian].
4. Zaitseva, M. O. (2013). Osoblyvosti perekladu terminiv u tekstakh na viiskovu tematyku [Peculiarities of translation of terms in age-related texts]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. Iss. 10. Ser. 9. P. 96–102. [in Ukrainian].
5. Dubynets, O. (2015). Viiskova leksyka v romani R. Ivanychuka "Malvy" [Age lexicon in R. Ivanichuk's novel "Malvi"]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Serii "Filolohiia"*. Iss. 73. P. 169–172. [in Ukrainian].
6. Panasiuk, K. (2018). Viiskova terminolohiia v romani Yuriia Shcherbaka Zbroia sudnoho dnia [Age terminology in Yuri Shcherbak's novel Weapons of Judgment Day]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Serii "Problemy ukrainskoi terminolohii"*. No 890. P. 66–69. [in Ukrainian].
7. Selivanova, O. D. (2013). Movlennieva kultura profesiinoho spilkuvannia viiskovosluzhbovtiv – skladova viiskovoi kultury suchasnoi ukrainskoi armii [The speech culture of professional communication of the military service is a

- component of the age-old culture of the modern Ukrainian army]. *Viiskova osvita*. No. 1. Pp. 200–206. [in Ukrainian].
8. Tarasenko, O. D. (2018). Typovi trudnoshchi rosiisko-ukrainskoho perekladannia naukovo-tekhnichnykh terminiv [Typical difficulties of Russian-Ukrainian translation of scientific and technical terms]. *Zbirnyk tez dopovidei P'iatoi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Spilni dii viiskovykh formuvan i pravookhoronnykh orhaniv derzhavy: problemy ta perspektivy"*. Odesa. Pp. 327–329. [in Ukrainian].
 9. Tsyhanok, N. I. (2008). Rol movlennievoi kultury u formuvanni osobystosti viiskovoho fakhivtsia [The role of speech culture in the formation of the personality of a military specialist]. *Viiskova osvita: zbirn. nauk. prats*. Kyiv. No. 1 (21). P. 85–93. [in Ukrainian].
 10. Shalyhina, N. (2016). Stan rozvytku komunikatyvnoi kompetentnosti ofitseriv bahatonatsionalnykh shtabiv [The state of development of the communication competence of the officers of the national headquarters]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. Seria: Pedagogichni nauky. No. 3. P. 255–266. [in Ukrainian].
 11. Shalyhina, N. P. (2016). Sutnist ta osoblyvosti sluzhbovo-dilovoho spilkuvannia ofitseriv bahatonatsionalnykh shtabiv [The essence and peculiarities of official and business communication of officers of Bahatonational headquarters]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Pedagogichni nauky. No. 3 (2). P. 119–128. [in Ukrainian].
 12. Yaremko, Ya. P. (1997). Formuvannia ukrainskoi viiskovoi terminolohii [Formation of Ukrainian age terminology]: PhD(c) thesis abstract. Drohobych. 16 p. [in Ukrainian].
 13. Yatsenko, N. O. (2000). Viiskova leksyka v istorychnykh romanakh Liny Kostenko [Age vocabulary in Lina Kostenko's historical novels]. Kyiv: Dyvoslovo. No. 3. P. 30–32. [in Ukrainian].
 14. Yatsenko, N. O. (2009). Formuvannia nazv viiskovoho odiahu v ukrainskii movi [The formation of the names of military clothing in the Ukrainian language]. K. : VD Dmytra Buraho. 180 p. [in Ukrainian].
 15. Kyle, Ch. and McEwen, S. (2012). *American Sniper*. New York: Harper Collins Publishers. 400 p. [in English].
 16. McNab A. (1993). *Bravo Two Zero*. London: Bantam Press. 400 p. [in English].
 17. Puns about People (Military) – Pun of the Day. – URL: // [https:// www.punoftheday.com/ cgi – bin/ disppuns.pl](https://www.punoftheday.com/cgi-bin/disppuns.pl) (Reference date: 14.04.2023). [in English].
 18. Tomajczyk, S. F. (1996). *Dictionary of the Modern United States Military*. Jefferson, North Carolina: Mc Farland & Co. 785 p. [in English].
 19. Wright, E. (2004). *Generation kill: Devil Dogs, Iceman, Captain America and the New Face of American War*. New York: G. P. Putnam's Sons. 368 p. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 25.04.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

УДК 81'255.4:811.11
DOI 10.35433/philology.2(100).2023.298-307

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ВІЙСЬКОВИХ ЖАРГОНІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ ТА ОЗБРОЄННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА АНГЛІЙСЬКУ ЗА ДОПОМОГОЮ МАШИННОГО ПЕРЕКЛАДУ

К. Т. Яриновська*, О. Л. Башманівський**, В. Л. Вигівський***

У статті проаналізовано особливості перекладу військових жаргонізмів на позначення військової техніки та озброєння з української мови на англійську за допомогою сервісу Google Translate. Було визначено, що термінологічна лексика створюється для забезпечення оптимального взаєморозуміння між фахівцями певної галузі, якій притаманні специфічна унормована терміносистема, типові граматичні й синтаксичні конструкції в характерних для цього дискурсу текстах. Об'єкт нашого дослідження – професійний жаргон солдатів ЗСУ, що відрізняється від літературної мови застосуванням у процесі комунікації специфічної експресивної лексики й фразеології, яким притаманна синонімічність до слів загального вжитку та подекуди особливостями вимови. Переклад військових жаргонізмів – загалом досить складне завдання, адже є лексеми, які не існують в англійській, тому велике значення під час перекладу термінів має контекст, який дає змогу з'ясувати загальне значення слова із семантики його компонентів. Основна помилка під час перекладу військових жаргонізмів полягає в тому, що перекладачі іноді намагаються знайти буквальний відповідник україномовному терміну. Під час дослідження було з'ясовано, що військові жаргонізми не можна перекласти за допомогою сервісу Google Translate у зв'язку з тим, що в базах перекладів не представлено матеріалів сленгу, жаргонів, професіоналізмів. Проте самі терміни на позначення військових жаргонів Google Translate перекладає доволі вдало. Для перекладу військових жаргонів можна застосовувати тільки авторський переклад професійного перекладача, який володіє військовою лексикою, зокрема й жаргонізмами.

* викладач кафедри слов'янських і германських мов
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
kyarik555@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9929-0276

** кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри слов'янських і германських мов
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
olex_bash@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4898-7070

*** кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янських і германських мов
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
probatumest@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1922-7494

Ключові слова: військовий жаргон, термінологічна військова лексика, машинний переклад.

FEATURES OF THE TRANSLATION OF MILITARY JARGONISM FOR MILITARY EQUIPMENT AND WEAPONS FROM UKRAINIAN INTO ENGLISH WITH THE HELP OF MACHINE TRANSLATION

Yarynovska K. T., Bashmanivskiy O. L., Vyhivskiy V. L.

The article analyzes the peculiarities of the translation of military jargon to denote military equipment and weapons from Ukrainian to English using the GoogleTranslate service. It was determined that the terminological vocabulary is created to ensure optimal mutual understanding between specialists of a certain field, which is characterized by a specific standardized terminology system, typical grammatical and syntactic constructions in texts characteristic of this discourse. The object of our study is the professional jargon of the soldiers of the Armed Forces of Ukraine, which differs from the literary language in the use of specific, expressive vocabulary and phraseology in the process of communication, which are characterized by synonymy with words in general use and sometimes peculiarities of pronunciation. The translation of military slang is generally quite a difficult task, because there are lexemes that do not exist in English, so the context is of great importance when translating terms, which allows you to find out the general meaning of the word from the meanings of its components. The main mistake when translating military jargon is that translators sometimes try to find a literal equivalent of a Ukrainian term. During the research, it was found out that it is not possible to translate military slang using the Google Translate service, due to the fact that there are no materials for slang, jargon, and professionalism in the translation databases. However, Google Translate translates the military jargon terms themselves quite successfully. For the translation of military jargons, only the author's translation of a professional translator who knows military vocabulary and, in particular, jargonisms, can be used.

Keywords: military jargon, terminological military vocabulary, machine translation.

Постановка наукової проблеми.

Війна в Україні привертає увагу світової спільноти й набуває висвітлення як в українських, так і в міжнародних засобах масової інформації, зокрема й англійською мовою. На захист України з усього світу приїхали добровольці, з яких було сформовано інтернаціональний батальйон. З огляду на це актуальним є питання, з одного боку, розуміння як добровольцями-іноземцями специфіки мовлення солдатів ЗСУ, а з іншого – поповнення й доповнення перекладацького арсеналу військовими термінами, які постали в нових реаліях або набули іншого значення. Це дасть краще порозумітися українським військовим з іноземними англомовними колегами та уможливить якісний переклад інтерв'ю англійською мовою. Варто зазначити, що військову термінологію також використовують із певною регулярністю (особливо протягом останніх років) політики, дипломати,

журналісти та ще багато фахівців, а також звичайні громадяни.

В українській мові бракує точних і сучасних еквівалентів військової англомовної термінології. За аналогією, незрозумілою для англомовних добровольців є специфічна українська військова термінологія – "жаргонізми", яка існує в українському військовому комунікативному дискурсі. Тому в процесі наукової розвідки ми проаналізуємо як жаргонізми, так і термінологічні визначення, які допоможуть зрозуміти зміст мовлення. Необхідно зазначити повне домінування англомовної військової терміносистеми у сфері проектування та виробництва більшості сучасних видів озброєння, особливо пов'язаних із космосом й комп'ютерною технікою, а також домінування англійської мови у військовій терміносистемі НАТО та військовій сфері країн, які виступають військовими союзниками США поза НАТО.

Зацікавлення військовою термінологією актуальне нині у зв'язку з масовим її використанням у ЗМІ, у центрі уваги яких зараз перебуває військова агресія росії проти України. Військову термінологію регулярно використовують у парадигмі контекстів, вона перебуває в стадії інтенсивного розвитку, зважаючи на умови сучасного технічного прогресу й соціально-історичних подій. Термінологію вважають особливим пластом лексики, оскільки вона допомагає організувати знання, описуючи, систематизуючи й транслюючи їх, цим самим створюючи умови для поширення й застосування вже наявних наукових концепцій, також накопичення нових знань на основі базових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологічну лексику, специфіку її функціонування вивчали багато українських науковців, серед них – А. А. Бурячок, Л. І. Батюк, П. К. Ковалів, А. І. Генсьорський, В. Й. Горобець та ін. [2]. Але в умовах сьогодення нас цікавить саме напрямок можливостей перекладу як військових жаргонізмів, так і військових термінів, які можуть спричиняти труднощі й проблеми для перекладачів. Вивчаючи специфіку перекладу текстів військової тематики, зазначимо, що військові тексти пишуть спеціалісти з певної галузі для відповідних спеціалістів за кордоном. Іноді автори подібних текстів використовують специфічні терміни та вислови для того, щоб реципієнт зміг коректно зрозуміти визначення кожного з цих термінів і правильно тлумачити зміст тексту загалом [3].

Термінологічну лексику створюють для забезпечення коректного взаєморозуміння між фахівцями (носіями мовлення) певної галузі, котрій притаманні особливий унормований словник, типові граматичні й синтаксичні конструкції в характерних для цього дискурсу текстах. Саме тому термінологію загалом розглядаємо як "замкнений словниковий контекст, межі якого

зумовляються певною соціальною організацією діяльності" [6]. Окремі аспекти термінологічних систем й окремих лексем військової справи різних мов вивчені та репрезентовані в працях А. Т. Аксенова, Р. Х. Салимова, І. М. Матюшина, Є. А. Еліна, Л. А. Нелюбіна, В. Н. Шевчук, Н. Д. Фоміна та ін. Майже всі згадані вище автори відзначали певні специфічні характеристики військового терміна й військової термінології, не притаманні іншим терміносистемам. Але найбільш ґрунтовні підходи у вивченні досліджуваних понять запропонували Л. А. Нелюбін і В. Н. Шевчук [2].

У лінгвістиці для найменування різних соціальних діалектів існує кілька надзвичайно близьких за значенням термінів, котрі спричиняють непорозуміння й дискусії серед науковців. Це такі терміни, як "професіоналізми", "професійний жаргон", "сленг", які мають багато спільного, однак не є цілком синонімічними. Оскільки об'єкт нашого дослідження – фактично професійний жаргон солдатів ЗСУ, вважаємо, що передусім необхідно подати чітке визначення цього поняття й з'ясувати його відмінність від інших соціальних діалектів [5].

Під терміном "жаргон", який походить від французького *jargon* – "незрозуміла мова", "безглуздя", "гелґотання", розуміють мовлення, що відрізняється від літературної мови використанням специфічної, експресивно забарвленої лексики та фразеології, які характеризуються синонімічністю до слів загального вжитку та подекуди особливостями вимови [3]. При цьому жаргон виникає серед певних груп – носіїв мови, об'єднаних спільними професійними чи іншими інтересами (медики, програмісти й системні адміністратори, викладачі, фінансисти, водії, пожежники, військові та ін.), спільними захопленнями (мисливці, рибалки, геймери), тривалим перебуванням у певному середовищі (служба в армії,

навчання, ув'язнення). Відома дослідниця Л. Ставицька, дає таке визначення: "жаргон є розмовною лексикою, що побутує в певному корпоративному середовищі" [8].

Але ми зосередимося на проблемах, які створюють жаргонізми перекладачам. Проблема в перекладі професійних перекладачів вирішують віднайденням відповідників у літературній мові, які добирають до назв структурних підрозділів, військової техніки й зброї, оскільки в англійській мові військового жаргону досить непросто знайти еквіваленти.

Мета дослідження – репрезентація особливостей перекладу військових жаргонізмів на позначення військової техніки та озброєння з української мови на англійську за допомогою машинного перекладу.

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

1) проаналізувати лексико-граматичні особливості перекладу військових жаргонізмів на позначення військової техніки та озброєння з української мови на англійську за допомогою машинного перекладу;

2) описати результати виявлення типових особливостей мовного оформлення перекладів військових жаргонізмів;

3) визначити рекомендації щодо перекладу досліджуваного матеріалу. **Методологічна база.** Під час збирання, опрацювання та опису досліджуваних матеріалів було використано такі методи: аналіз, синтез, індуктивний та дедуктивний методи, а також методи вибірки, групування, узагальнення й систематизації.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Лексична система – складна ієрархія внутрішніх підсистем, які охоплюють весь словниковий склад мови в його різноманітності. Лексичні одиниці в цій ієрархії підсистем перебувають у стані перманентної динаміки. Мовна варіативність реалізується у двох основних напрямках: уподібнення та

розрізнення мовних одиниць. Ці складні відношення знаходять своє вираження в явищах синонімії, антонімії та рівнозначності.

Когнітивно-дискурсивний підхід уможливає визначення військової лексики як знакової лексичної підсистеми, у якій відбувається модифікація семантики та функцій слів і словосполучень різних моделей, що об'єктивують базовий концепт комунікативної сфери the military.

Група військової термінології та лексики загалом охоплює загальноприйняті військові терміни й професійний жаргон. Комунікативною сферою їхнього активного функціонування є військовий дискурс.

Військовий дискурс – мисленнєво-комунікативна взаємодія в професійному середовищі військовослужбовців, що охоплює ситуації офіційного та неофіційного спілкування. У нашому дослідженні мінідискурсом функціонування військової лексики обрано *Першу окрему бригаду спеціального призначення ім. Івана Богуна*.

Військовий дискурс розглядають як перетворену когнітивно-лінгвістичну форму відбиття тих суспільних відносин, у системі яких він функціонує, має дві характерні ознаки – історичність та соціальність.

Військовий переклад, або переклад військової термінології, – це дуже специфічний процес, який потребує докладного знання військової справи й навіть ієрархії. Переклад військової термінології – один із найбільш складних видів спеціального перекладу з яскраво вираженою комунікативною військовою функцією.

Диференційною рисою, що відрізняє військовий переклад від інших видів, є велика частка термінологізмів у мовленні й точне та чітке викладання матеріалу; при цьому є відносна відсутність емоційних засобів виразності.

Визначення ядерної зони лексичної системи військового дискурсу опирається на виділення окремих лексико-фразеологічних засобів

репрезентації фахового спілкування, що безпосередньо об'єктивують базовий концепт *армія* – *the military*. Зразки опосередкованої професійної комунікації належать до периферії.

Військову лексику й термінологію прийнято поділяти на такі домінуючі підгрупи:

- військова термінологія, яка означає конотації, що пов'язані найтісніше зі збройними силами, військовою справою й способами ведення військової боротьби тощо;

- військово-технічна термінологія, яка репрезентує науково-технічні терміни, назви обладнання та озброєння;

- емоційну військову лексику, сленгові вирази, серед яких є словами й сполученнями, що часто вживаються в усній комунікації професійних військовослужбовців та є фактично контекстуальними синонімами відповідних військових лексем.

Адекватний переклад військових лексем і текстів загалом залежить значною мірою від коректного перекладу термінів, оскільки лівова частина військової лексики – військові й військово-технічні терміни, які несуть максимальне смислове навантаження та є, по суті, ключем до розуміння.

Зважаючи на ситуацію, яка склалася у Україні, суспільно-історичний контекст, необхідність тісної співпраці англійських військовослужбовців і військових ЗСУ, змодельюємо ситуацію можливих варіантів спілкування захисників України за допомогою машинного перекладу, а саме *безкоштовного service Google* [10]. Особливості цього перекладача вже достатньо проаналізували науковці [1], тому в нашому дослідженні ми сконцентруємося на можливостях цього сервісу в перекладі специфічного військового жаргону з української мови на англійську. Для прикладу, у нашій науковій розвідці зосередимося на військових жаргонізмах на позначення військової техніки та зброї. Ми будемо аналізувати загальновідомі

жаргонізми, які використовують у своєму мовленні військові *Першої окремої бригади спеціального призначення ім. Івана Богуна*.

Жаргонізм "*стрічка, ленточка*" (*колона військової техніки*) – "*Ribbon, Lentochka*" (Google Translate) [7]; *column of military equipment* [11], або на американському військовому жаргоні – *string* [12] (авторський переклад).

Цікавим є жаргонізм "*Коробочка (одиниця бронетехніки)*" – "*box (unit of armored vehicles)*" (Google Translate) [7]; *armoured vehicle* [11] (авторський переклад). Зважаючи на відмінність між машинним й авторським перекладом маємо зазначити, що навіть фаховому перекладачу, який не володіє цим жаргонізмом, складно зробити переклад.

Лексема "*Бардак*" (*БРДМ, броньована розвідувально-дозорна машина*) – "*mess*" (Google Translate) [7]; *Combat Reconnaissance/Patrol Vehicle* [11] (авторський переклад) має також повну невідповідність.

Жаргонізм "*Беха, Бумер*" (*БМП бойова машина піхоти*) – "*Beha, Boomer*" (Google Translate) [7]; *IFV (infantry fighting vehicle)* [11] (авторський переклад) проблемно перекласти у зв'язку з незрозумілою аналогією до автомобільної марки "*BMW*".

Ще назва одного транспортного засобу "*Мотоліга*" (*БТ-ЛБ багатопільовий транспортер легкий броньований, від російського МТ-ЛБ*) – "*Motoliga*" (Google Translate) [7]; *multipurpose lightly-armored transporter* [11] (авторський переклад), яка виникла внаслідок калькування цього жаргонізму з радянської армії.

Назва "*Бетр*" (*БТР – бойова броньована колісна або гусенична машина підвищеної прохідності*) – "*Betr*" (Google Translate) [7]; *combat armored wheeled or tracked vehicle of increased cross-country ability* [11] (авторський переклад) – в американців є цікавіший еквівалент *kangaroo carrier* [12] (буквально «перевізник кенгуру).

Самохідна артилерійська установка "САУшка" – "SAUShka" (Google Translate) [7]; Self-propelled artillery [11] (авторський переклад) є складним перекладом як і всі абрєвіації, наведені раніше.

Створений жаргонізм "Таблетка" (медична автівка) – "tablet" (Google Translate) [7]; emergency medical car [11] (авторський переклад) можемо пояснити за формою автомобіля УАЗ, який використовували в радянській санітарній службі.

Жаргонізм "Наташка" (вантажний "Урал" – "Natashka" (Google Translate) [7]; Ural-4320 (авторський переклад) ми взагалі не можемо пояснити.

Транспортний засіб із назвою "Шишига, шашарік" (вантажний автомобіль ГАЗ-66) – "Shishiga, shasharik" (Google Translate) [7]; GAZ-66 truck (авторський переклад) можемо пояснити скороченням "шістдесят шостий", тобто "шш".

Досить популярний вид озброєння – "Оса, птіца, птічка" (коптери, тобто безпілотні апарати, які використовують обидві сторони для розвідки) – "A wasp, a bird, a little bird" (Google Translate) [7]; Unmanned [11] (авторський переклад), але найпоширеніший сьогодні еквівалент Drone [12] простіше перекласти й зрозуміти.

Продовжуючи аналізувати військові жаргонізми на позначення зброї, звернемо увагу на лексему "Муха" (РПГ, ручний протитанковий гранатомет) – "Fly" (Google Translate) [7]; hand-held anti-tank grenade launcher [11] (авторський переклад), аналіз мотивів створення цієї лексичної одиниці можемо пояснити швидкістю зведення в бойовий стан цього РПГ, але для перекладача знайти аналогію між швидкою комахою та зброєю просто неможливо, як це видно на наших прикладах.

Жаргонізм із жіночим ім'ям, створений з абрєвіатури розповсюдженого кулемета ДШК, також привернув нашу увагу – "Дашка" (12,7-мм станковий кулемет Дегтярьова-Шпагіна) – "Dashka" (Google

Translate) [7]; Shpagin machine-gun [11] (авторський переклад).

Станковий противотанковий гранатомет СПГ-9 у війську отримав назву "Сапог" як у зв'язку з абрєвіатурою лексеми, так і формою у транспортному стані на військовій техніці – "The boot" (Google Translate) [7]; The SPG-9 Коруо (Spear) [11] (авторський переклад).

Доволі часто українські військові називають ПТУР (протитанкова керована ракета) жаргонізмом "Молоток", як єдиний засіб проти «металевих коробок» – "Hammer" (Google Translate) [7]; anti-tank guided missile [11] (авторський переклад).

Аналізуючи переносну зброю ураження, також виокремимо жартівливу назву "Шайтан-труба" (РПО (реактивний піхотний вогнемет), або РПГ (ручний протитанковий гранатомет)) – "Shaitan-trumpet" (Google Translate) [7]; anti-tank rocket launcher [11] (авторський переклад) – логічно пояснити створення цього жаргонізму можемо пояснити за формою зброї.

За аналогією створення попереднього жаргонізму є "Карандаш" (осколковий снаряд для гранатомета (РПГ-7) – "Pencil" (Google Translate) [7]; An RPG-7 launcher (top) with a Bulgarian PG-7G inert training warhead and booster (bottom) [11] (авторський переклад).

Найвідоміша зброя цього століття – автомат Калашникова – у лексиконі військових звучить як "Калаш, Калашмат" – "Kalash, Kalashmat" (Google Translate) [7]; Kalashnikov's automatic [rifle] [11] (авторський переклад). Або зменшена його модифікація "Ксюха, Ксюша" (автомат АКСУ) – "Ksyuha, Ksyusha" (Google Translate) [7]; AKSU "The Kalashnikov compact assault rifle" [11] (авторський переклад) є також не зрозумілим для автоматизованої системи перекладу.

Більш новий жаргонізм "Покемон" (кулемет Калашникова модернізований) – "pokemon" (Google Translate) [7]; The 7.62mm Kalashnikov

modernized PKMB armored personnel carrier (APC) machine gun [11] (авторський переклад) є результатом відомої критики військовослужбовців на невдачу модернізацію зброї, який також неможливо перекласти без володіння матеріалом.

Самозарядна гвинтівка Дегтярьова (СВД) у війську ще з радянських часів має назву "Весло", за аналогією до зовнішнього вигляду, а саме до дерев'яного прикладу може бути перекладена як "Oar" (Google Translate) [7]; The SVD (Rifle with a wooden handguard/gas tube cover and skeletonized stock used before the change to synthetic black furniture) [11] (авторський переклад).

Назва "Лимончик, лимонка" на позначення гранати для всіх в радянському війську була зрозуміла, проте іноземні солдати переклад можуть зрозуміти тільки за аналогією до зовнішнього вигляду фрукта – "Limonchik, lemon" (Google Translate) [7]; Hand grenade rgd 5 [11] (авторський переклад).

Найбільш затребувана річ в екіпіровці українського солдата сьогодні – це "Глаза, ночнік" (прилад нічного бачення) – "Eyes, night lamp" (Google Translate) [7]; Night-Vision Goggles [11] (авторський переклад) – також можемо тільки здогадатися.

Отже, із проаналізованого вище бачимо, що військова лексика, зокрема термінологія, потребує від перекладача значної уваги й ретельності, а також високого рівня професіоналізму. Відтворення окремих лексичних одиниць чи текстів військової тематики загалом має свою специфіку. Із розвитком світових перекладацьких тенденцій та їх глобалізацією, а отже, і виникненням збройних конфліктів (війни на території України) опрацьована термінологія тільки набирає своєї актуальності та прагматичного аспекту. Із розвитком військової справи протягом останніх років і появою якісно нових термінів та сленгових одиниць виникає потреба більш докладних досліджень в обраній галузі перекладознавства.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, на підставі семантичного аналізу лексем було виявлено: жаргон ЗСУ та інших військових структурних підрозділів варто виокремити як доволі вагомий пласт слів, що запозичені з військового жаргону армії часів минулого століття на позначення застарілої військової техніки та озброєння, так і новотвори, які відображають реалії саме цього воєнного конфлікту, насамперед назви озброєння, яке передають нам країни-партнери. Жаргонізми створюють для забезпечення оптимального взаєморозуміння між фахівцями певної галузі, зокрема військової, якій притаманні специфічний унормований тезаурус, термінологічні жаргонізми загалом розглядають як обмежений словниковий контекст, кордони якого зумовлені певною соціальною організацією діяльності.

Переклад військових жаргонізмів – досить складне завдання, адже є лексеми, які не існують у мові, якою перекладають, тому значний вплив у процесі перекладу термінів має специфічний контекст, що дає змогу вивести загальні конотації слів зі значень його компонентів. Основна помилка під час перекладу військових жаргонізмів полягає в тому, що перекладачі іноді намагаються знайти буквальний відповідник україномовному терміну. Такий підхід не зовсім коректний, оскільки, по-перше, зникає специфіка реалій української армії, яка більшість жаргонізмів успадкувала ще з радянської армії, а по-друге, може виникнути помилка у зв'язку з тим, що ці терміни можуть позначати поняття, характерні тільки для іноземних армій, і тому не відповідати реаліям в українській армії. Ці армії мають нереальні відмінності, поки що це армії зовсім іншого типу.

З позиції ускладнень автоматизованого перекладу вимушені зазначити, що військові жаргонізми не можна перекласти за допомогою сервісу Google Translate у зв'язку з тим, що в базах перекладів не містяться

матеріали сленгу, жаргонів, професіоналізмів. Проте самі терміни на позначення військових жаргонів Google Translate перекладає доволі вдало, у зв'язку з тим що інформація про застарілу радянську зброю наявна у всіх ресурсах. Можемо зробити висновок, що для перекладу військових жаргонів потрібно використовувати тільки авторський переклад професіонала, який володіє

військовою лексикою, зокрема й жаргонізмами.

Перспективи наукових пошуків убачаємо у вивченні та репрезентації особливостей перекладу англійських військових жаргонізмів, які ми частково використовували в цій розвідці, на позначення військової техніки та озброєння українською мовою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Башманівський О., Яриновська К., Лиса І. Лексико-граматичні особливості перекладу рекламних слоганів автомобільних компаній за допомогою вільних програмних продуктів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2022. № 3 (98). С. 68–78.
2. Байло Ю. Особливості поняття "військовий термін" (семантичний аспект). *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія "Філологічні науки"*. 2013. Кн. 3. С. 62–65.
3. Глазова О. П. Жаргон і сленг: як ставитись до них словеснику? URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/2651/1/O_Glazova_MD_9_IPPO.pdf. (дата звернення 20.03.2023)
4. Колесніков М. Короткий словник професійного сленгу української армії. 18+ : URL: <http://uainfo.org/blognews/1433769423-kratkiy-slovar-professionalnogo-slenga-ukrainskoj-armii-.html>. (дата звернення 20.03.2023)
5. Міщенко А. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу. Вінниця: Нова Книга, 2013. 448 с.
6. Павлова О. Терміни, професіоналізми та номенклатурні знаки (до проблеми класифікації). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ukr_term/2008_620/09.pdf. (дата звернення 19.03.2023).
7. Перекладач Google URL: <https://translate.google.com/?hl=uk> (дата звернення 18.03.2023).
8. Ставицька Л. Проблеми вивчення жаргонної лексики: Соціолінгвістичний аспект. *Українська мова*. 2001. № 1. С. 55–68.
9. Сленг. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: В 11 т./ гол. ред. проф., д-р В. Кубійович; Наукове товариство ім. Шевченка; Париж; Нью-Йорк; Л.: Молоде життя, 1954–2003. Т. 8. С. 2881.
10. Google покращує свій онлайн-перекладач. *Наука і технології*. URL: <http://www.lifeukr.net/archives/31536> (дата звернення 13.03.2023).
11. Military dictionary by William Duane. URL: <https://archive.org/details/2552043R.nlm.nih.gov/page/n15/mode/2up>. (дата звернення 20.03.2023).
12. Military slang. URL: www.howlingpixel.com7 (дата звернення 19.03.2023).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bashmanivskiy, O., Yarynovska, K., Lysa, I. (2022). Leksyko-hramatychni osoblyvosti perekladu reklamnykh slohaniv avtomobilnykh kompanii za dopomohoiu vilnykh prohramnykh produktiv [Lexical and grammatical peculiarities of translation of advertising slogans of automobile companies using free software products]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky*. No. 3 (98). P. 68–78. [in English].
2. Bailo, Yu. (2013). Osoblyvosti poniattia "viiskovyi termin" (semantychnyi aspekt) [Peculiarities of the concept of "age term" (semantic aspect)]. *Naukovi zapysky*

-
- Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Seria "Filolohichni nauky". Book. 3. P. 62–65. [in Ukrainian].*
3. Hlazova, O. P. Zharhon i slenkh: yak stavlyty do nykh slovesnyku? [Jargon and slang: how do you treat them as a dictionary?]: URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/2651/1/O_Glazova_MD_9_IPPO.pdf. (reference date 20.03.2023). [in Ukrainian].
 4. Koliesnikov, M. Korotkyi slovnyk pfesiinoho slenhu ukrainskoi armii. 18+ [A short dictionary of professional slang of the Ukrainian army. 18+]: URL: <http://uainfo.org/blognews/1433769423-kratkiy-slovar-professionalnogo-slenga-ukrainskoy-armii-.html>. (reference date 20.03.2023) [in Ukrainian].
 5. Mishchenko, A. (2013). Linhvistyka fakhovykh mov ta suchasna model naukovo-tekhnichnoho perekladu [Linguistics of specialized languages and the modern model of scientific and technical translation]. Vinnytsia: Nova Knyh. 448 p. [in Ukrainian].
 6. Pavlova, O. Terminy, profesionalizmy ta nomenklaturni znaky (do problemy klasyfikatsii) [Terms, professionalism and nomenclature signs (to the problem of classification)]: URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ukr_term/2008_620/09.pdf. (reference date 19.03.2023). [in Ukrainian].
 7. Perekladach Google [Google translator]. URL: <https://translate.google.com/?hl=uk> (reference date: 10.10.2022). (reference date 18.03.2023) [in Ukrainian].
 8. Stavyt'ska, L. (2001). Problemy vyvchennia zharhonnoi leksyky: Sotsiolinhvistychnyi aspekt [Problems of studying of slang lexicon: Sociolinguistic aspect]. *Ukrainska mova*. No. 1. P. 55–68. [in Ukrainian].
 9. Slenkh. Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna [Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary part]: in 11 vol./ V. Kubiiiovych (eds); Naukove tovarystvo im. Shevchenka; Paryzh; Niu-Iork; L.: Molode zhyttia, 1954–2003. Vol. 8. P. 2881. [in Ukrainian].
 10. Google pokrashchuie svii onlain-perekladach. Nauka i tekhnolohii [Google is improving its online translator. Science and technology]. URL: <http://www.lifeukr.net/archives/31536> (reference date 13.03.2023). [in Ukrainian].
 11. Military dictionary by William Duane. URL: <https://archive.org/details/2552043R.nlm.nih.gov/page/n15/mode/2up>. (reference date 20.03.2023). [in English].
 12. Military slang. URL: www.howlingpixel.com7 (reference date 19.03.2023). [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 02.05.2023

Схвалено до друку: 26.05.2023

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО.....7

Астрахан Н. І. Transformation of Romantic Motifs in J. Schumacher's Musical Film the Phantom of the Opera7

Білявська В. С., Усатий А. В. "Носороги" Ежена Йонеско й "Танго" Славомира Мрожка: особливості часопросторової організації18

Василенко В. С. Українська еміграційна література як історико-культурний феномен: проблеми, напрями та перспективи дослідження.....28

Копаниця Л. М., Павлова А. К. Фольклорна подія як екзистенційна перспектива необрядового ліро-епічного твору.....49

Юрчук О. О., Ткачук Ю. А. Специфіка моделювання образів князів Київської Русі в "Легендах старокиївських" Наталени Королевої.....59

Чаплінська О. В. Міфологема змієборства в легенді "Кирило Кожум'яка" Наталени Королевої та легенді про Вавельського Смока: порівняльний аспект.....68

Чернишова С. О. Кордон та нелегальна міграція у творі Луїса Альберто Урреа "Шлях диявола. Правдива історія".....80

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ.....90

Вегеш А. І. Своєрідність літературно-художніх антропонімів у романі "Вифлеєм" Володимира Лиса90

Голуб В. Ю. Особливості функціонування літературно-художніх антропонімів у сучасних українських пригодницько-історичних творах для дітей і юнацтва101

Dvořáková Ž. Ukraine and Ukrainian Toponyms in Czech Urbanonymy111

Денисюк В. В., Дуденко О. В. Семантико-граматичні особливості прийменникових конструкцій у щоденниковому дискурсі української мови першої половини XVIII ст.....126

Ємець О. В. Cohesion in the Contemporary American Short Stories as a Device of Foregrounding139

Зелінська О. Ю. Синтаксичні засоби мови в реалізації функції впливу на адресата148

Zirhutová M. Chestnut-Motivated Non-settlement Names in Bohemia159

Карпенко О. Ю., Неклесова В. Ю., Карпенко М. Ю., Ткаченко Г. В. Онімні меми часів пандемії171

Лукаш Г. П. Нотатки з теорії ономастики.....184

Маслюк Н. В. Морфологічна структура та семантико-синтаксичний потенціал аналітичних одиниць (на матеріалі творів В. Шевчука).....195

Омелюх І. В. Функційно-прагматичні особливості нікнеймів (на матеріалі сайту KOLO).....208

Осінчук Ю. В., Кровицька О. В. Оними з коренем крас- (красн-): у пошуках ідентичности та традиції.....	218
Степаненко М. І. Семантико-когнітивний, формально-граматичний і прагматичний аналіз логосонімів із компонентом енциклопедичний.....	230
Trzeciak Ł. ŚLADY wpływów ukraińskich w historycznej antroponimii ormian lwowskich (XVII–XVIII w.).....	243
Черненко Т. Ю. Народні назви Житомирщини на позначення дороги.....	256
Янчишин А. М. Особливості функціонування власних назв сучасних кінофільмів.....	278
Яриновська К. Т., Вигівський В. Л., Башманівський О. Л. Lexical, Phraseological and Stylistic Means of Speech Objectification of the Military Concept (Based on English Military Vocabulary and Phraseology).....	288
Яриновська К. Т., Вигівський В. Л., Башманівський О. Л. Особливості перекладу військових жаргонізмів на позначення військової техніки та озброєння з української мови на англійську за допомогою машинного перекладу.....	298